

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

4/1(49)/2023

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

4/1(49)

Душанбе, 2023

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.

Главный редактор

Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.

Муовини сармуҳаррир

Машокиров Чамшед Неъматуллоевич

Заместитель главного редактора

Машокиров Джамшед Неъматуллоевич

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чаббаров А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Рачабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.и.х., доцент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джаббаров А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ		
1.	Ахмедова М.Т. Рушди бозори сармояи қарзии банкҳои тиҷоратӣ ва нақши он дар таъмини ғайолияти бахши саноатӣ	7
2.	Ашуров А.Н. Баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхонаҳои саноати пахтадозокунӣ	12
3.	Буриев Ш.М. Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии табодулотӣ рақамӣ дар ташкилотҳои маблағгузории хурд	18
4.	Дадоматов Д. Н., Собирова М. Д. Методикаи гузаронидани санҷиши аудитории сармояи худӣ	25
5.	Зарифзода З.К., Валиев Н.Ш. Омилҳои ташаккули арза ва тақозо ба маводҳои озуқаворӣ	33
6.	Зохидов К.С. Ҷанбаҳои назариявии рушди идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ дар ғайолияти соҳибкорӣ экологӣ	42
7.	Икромов М.Х. Ташкили назорати дохилӣ аз рӯи объектҳои сохтмон дар ташкилоти сохтмонӣ саноатӣ	48
8.	Курбанова С.М. Таҳлили вазъи муосири сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	58
9.	Қурбонов М.А., Исмаилов Шерхон. Таҷрибаи хориҷии хизматрасонии маишӣ ба аҳоли дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт	67
10.	Маҷидов А.А., Аҳмадов Ф.М., Раҷабов О.Ҷ. Таҳлили омории тағйирёбии сохтори қувваи корӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд	79
11.	Мухитдинова Ш.С. Хусусиятҳои шуғли пурмахсул дар шароити муосир дар мисоли вилояти Суғд	85
12.	Нуров Н.Қ. Самаранокии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва манфиатҳои он дар рушди иқтисодӣ-иқтисодӣ	91
13.	Одинаев Б.Ҳ. Ҷанбаҳои назариявӣ ва концептуалии таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити муосир	96
14.	Раҷабова Н. Р. Рушди бозори минтақавӣ хизматрасонии гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ	105
15.	Раҳмонов Б.Р. Самтҳо ва усулҳои асосии тақмили бозори хизматрасонии банкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	112
16.	Сатторов Ш.А. Ҷанбаҳои назариявии омилҳои саноатикунӣ бомуваффақияти иқтисодӣ миллӣ	119
17.	Маҷидов А.А., Аҳмадов Ф.М. Омӯзиши ҷанбаҳои назариявии бозори меҳнат ва муаммоҳои он дар шароити рушди иқтисоди минтақа	126
18.	Сафаров У.Ш. Ҳамкорӣҳои иқтисодии байни Тоҷикистон ва Покистон дар солҳои 2005-2010	134
19.	Ҳаёев Қ.А. Муҳтавои иқтисодии мафҳуми устувори банкҳои тиҷоратӣ	142
20.	Ҳочаева З.С. Рушди соҳибкорӣ саноати рақобатпазирӣ ҷуроббарорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	149
21.	Ҳусайнов М.Н., Саидова М.Ҷ. Вазъи муосири рушди соҳаи саноат ва ташаккули кластерҳои саноатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	153
22.	Сафаров Ҷ.А. Тақмили низоми андозбандии соҳибкорӣ инфиродӣ дар шароити муосир	158
23.	Эшбоев Ҷ.А. Муҳити институтсионали ва таҷрибаи хориҷии рушди соҳибкорӣ шабакавӣ	167
24.	Алимардонов Т.А., Расулов Д.Т. Баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар шароити муосири иқтисодӣ	176

25.	Зокирова Ф.Дж., Расулов Д.Т. Рақамикунонӣ дар дар ҳисобгирии муҳосибӣ: бартариятҳо ва мушкilotи он дар ҷаҳони бизнес	189
26.	Одинаев А.М. Таҳлили омилҳои сохторӣ рафторӣ ва ниҳодии ба рушди сармояи инсонӣ таъсиррасон	197
27.	Расулов Д.Т., Зокирова Ф.Ҷ. Муқаммал гардонии усулҳои ҳисобҳо ва таҳлили технологияи блокчейн	206
28.	Шарафова М.Ҷ. Хусусиятҳо ва муаммоҳои иқтисодии фаъолияти фуроши молҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ	216
29.	Машокиров Ҷ.Н. Сифати рушди иқтисод ҳамчун заминаи бунёди барои иқтисоди сабз»	224
30.	Каримов Б.Х., Аҳмади Зоҳидҷон. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он	236
31.	Машокиров Ҷ.Н., Абдулҳаев Ҳ.С. Асоҳии назариявии фалсафаи сайёҳӣ	243
32.	Солиҳова М.Д. Дурнамои рушди ипотекаи исломии рақамӣ дар шароити муосири Тоҷикистон	247
33.	Ҳабибуллозода М.Ҳ. Асосҳои институтсионалии ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ	254
34.	Расулов Т.М. Баҳодиҳии амвол ва ҳуҷжатгузории амалиёти хоҷагидорӣ дар муассисаҳои бучетӣ	261
35.	Муминзода М.Н. Омӯзиши ҳолати имрӯзаи имтиёзҳои андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир	265
36.	Дадоматов Д. Н., Собирова М.Д. Танзими меъёрӣ - ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи худӣ	274
37.	Машокиров Ҷ.Н. Нақши созмони умумичаҳонии сайёҳӣ дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	281
38.	Абдуллоев З.А. Иқтидори кадрӣ кормандони меҳмонхонаҳо	285
39.	Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ	289
40.	Шамсов У.Ҳ., Бедаков Х.Ҳ. Ҷанбаҳои асосии рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	294
41.	Тагаев Б.Ш. Ташаккули низоми самараноки таъминоти инфрасохтори соҳибкорӣ истеҳсолӣ	297
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ		
1.	Бобоев Ҷ.Қ. Роҷеъ ба масъалаи ҷавобгарӣ барои зарари расондаи шахси ғайриқобили амал ва дорои қобилияти маҳдуди амалкунӣ дар уҳдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар	303
	Маълумот оид ба муаллиф	312
	Маълумот барои муаллиф	316

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Ахмедовой М.Т. Развитие рынка долгового капитала коммерческих банков и его роль в обеспечении деятельности промышленного сектора	7
2.	Ашуров А.Н. Оценка экономического потенциала предприятий хлопкоочистительной промышленности	12
3.	Буриев Ш.М. Использование мирового опыта цифровой трансформации в микрофинансовых организациях	18
4.	Дадоматов Д.Н., Сабирова М. Д. Методика проведения аудиторской проверки собственного капитала	25
5.	Зарифзода З. К., Валиев Н.Ш. Факторы формирования предложения и спроса на продовольственные товары	33
6.	Зохилов К.С. Теоретические аспекты развития управления маркетинговых услуг в деятельности экологического предпринимательства	42
7.	Икромов М.Х. Организация внутреннего контроля по строительным объектам в организациях промышленного строительства	48
8.	Курбанова С.М. Анализ современного состояния лечебно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан	58
9.	Курбонов М.А., Исмагуллои Шерхон. Зарубежный опыт оказания бытовых услуг населению в условиях цифровизации экономики	67
10.	Маджидов А.А., Ахмадов Ф.М., Раджабов О.Дж. Статистический анализ изменения структуры рабочей силы на рынке труда Согдийской области	79
11.	Мухитдинова Ш.С. Особенности продуктивной занятости в современных условиях на примере Согдийской области	85
12.	Нуров Н.К. Эффективность государственно-частного партнерства и его преимущества в социально-экономическом развитии	91
13.	Одинаев Б.Х. Теоретические и концептуальные аспекты обеспечения устойчивого развития предпринимательских структур в современных условиях	96
14.	Раджабова Н.Р. Развитие регионального рынка таможенных услуг в условиях цифровизации экономики	105
15.	Рахмонов Б.Р. Основные направления и методы улучшения рынка банковских услуг в Республике Таджикистан	112
16.	Сатторов Ш.А. Теоретические аспекты факторов реализации успешной индустриализации национальной экономики	119
17.	Маджидов А.А., Ахмадов Ф.М. Исследование теоретических аспектов рынка труда и его проблем в условиях регионального экономического развития	126
18.	Сафаров У.Ш. Экономическое сотрудничество между Таджикистаном и Пакистаном на период 2005-2010 гг	134
19.	Хаёев К.А. Экономическое содержание понятия устойчивости коммерческих банков	142
20.	Ходжаева З.С. Развитие промышленного предпринимательства конкурентоспособности носочного производства в Республике Таджикистан	149
21.	Хусайнов М.Н., Саидова М.Дж. Современное состояние развития промышленности и формирования промышленных кластеров в Республике Таджикистан	153
22.	Сафаров Дж.А. Совершенствование регулирования налогообложения индивидуального предпринимательства в современных условиях	158
23.	Эшбоев Ж.А. Институциональная среда и зарубежный опыт развития сетевого предпринимательства	167

24.	Алимардонов Т.А., Расулов Д.Т. Повышение качества жизни населения в современные экономические условия	176
25.	Зокирова Ф.Дж., Расулов Д.Т. Цифровизация в учете: преимущества и вызовы в мире бизнеса	189
26.	Одинаев А.М. Анализ структурных поведенческих и институциональных факторов, влияющих на развитие человеческого капитала	197
27.	Расулов Д.Т., Зокирова Ф.Дж. Совершенствовании расчётно-аналитических методов с использованием технологии блокчейн	206
28.	Шарафова М.Дж. Экономический анализ продажи товаров в свободной экономической зоне	216
29.	Машокиров Дж.Н. Качество экономического развития как институциональная основа «зеленой экономики»	224
30.	Каримов Б.Х., Ахмади Зоҳиджон. Инвестиции как движущий фактор развития туризма и его инфраструктуры	236
31.	Машокиров Дж.Н., Абдулхаев Х.С. Теоретические основы философии туризма	243
32.	Солихова М. Д. Перспективы развития исламской цифровой ипотеки в современных условиях Таджикистана	247
33.	Хабибуллозода М.Х. Институциональные основы становления и развития услуг электронного правительства в условия рынка цифровой экономики	254
34.	Расулов Т.М. Оценка собственности и документирование хозяйственной операций в бюджетных учреждениях	261
35.	Муминзода М.Н. Изучение современного состояния налоговых льгот Республики Таджикистан в современное время	265
36.	Дадоматов Д. Н., Сабирова М.Д. Нормативно-правовое регулирование учета собственного капитала	274
37.	Машокиров Дж.Н. Роль всемирной туристической организации в реализации целей устойчивого развития отрасли туризма в Республике Таджикистан	281
38.	Абдуллоев З.А. Кадровая потенциал персонала гостиниц	285
39.	Мирзоалиев А.А. Оценка цифрового развития человеческого капитала	289
40.	Шамсов У.Х., Бедаков Х.Х. Основные аспекты инновационного развития сельскохозяйственного сектора Республики Таджикистан	294
41.	Тагаев Б.Ш. Развития эффективной системы инфраструктурного обеспечения производственного предпринимательства	297
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ		
1.	Бобоев Д.К. К вопросу ответственности за вред, причиненный гражданами признанными недееспособными и ограниченно дееспособными в обязательстве вследствие причинения вреда	303
	Сведения об авторах	312
	Памятка для авторов	316

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 336

Ахмедова М.Т.

**РУШДИ БОЗОРИ САРМОЯИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИЧОРАТӢ ВА НАҚШИ ОН
ДАР ТАЪМИНИ ФАЪОЛИЯТИ БАХШИ САНОАТӢ**

Муаллиф дар мақолаи мазкур нақши таъмини амният ва рушди муносибатҳои молиявии бонкиро дар расидан ба ҳадафи саноатикунони босуботи иқтисодӣ мавриди таҳлил қарор дода, маблағгузориҳои қарзии бонкҳои тичоратиро дар гузаштан ба низоми босуръати саноатӣ воситаи асосӣ арзёбӣ менамояд. Бо таҳлилҳои воқеӣ, муаллиф вазъи бозори хизматрасониҳои қарзии низоми бонкии кишвар ва тамоюли ҳиссаи онро дар таъмини бахши саноат бо воситаҳои молиявӣ нишон дода, ҳамзамон, баҳри рушди устувори соҳаи саноат пешниҳодҳои мушаххас овардааст. Аз ин рӯ, ташаккул ва рушди бомароми бахши саноат механизми асосии рушди босуботи иқтисодӣ ва расидан ба иқтисоди сабз маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: таъмини рушди молиявӣ, бонкҳои тичоратӣ, маблағгузориҳои қарзӣ, саноатикунони иқтисодиёт, бахшҳои афзалиятнок, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, устувори иқтисодиёт.

Ахмедовой М.Т.

**РАЗВИТИЕ РЫНКА ДОЛГОВОГО КАПИТАЛА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И
ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА**

В данной статье автор анализирует роль обеспечения безопасности и развития банковских финансовых отношений в достижении цели индустриализации экономической стабильности, а также оценивает кредитное финансирование коммерческих банков как основной инструмент перехода к скоростной индустриальной системе. При фактическом анализе автор показывает состояние рынка кредитных услуг банковской системы страны и динамику его доли в обеспечении отраслевого сектора финансовыми средствами, в то же время вносит конкретные предложения по устойчивому развитию сектора промышленности. Поэтому формирование и плавное развитие промышленного сектора является основным механизмом развития экономической стабильности и достижения «зеленой» экономики.

Ключевые слова: обеспечение финансового развития, коммерческие банки, кредитные вложения, индустриализация экономики, приоритетные отрасли, макроэкономические показатели, устойчивость экономики.

Akhmedova M.T.

DEVELOPMENT OF THE DEBT CAPITAL MARKET OF COMMERCIAL BANKS AND ITS ROLE IN ENSURING THE ACTIVITIES OF THE INDUSTRIAL SECTOR

In this article, the author analyzes the role of security and the development of banking financial relations in achieving the goal of industrialization of economic stability, and also evaluates credit financing of commercial banks as the main tool for the transition to a high-speed industrial system. In the actual analysis, the author shows the state of the credit services market of the country's banking system and the dynamics of its share in providing the industry sector with financial resources, at the same time makes specific proposals for the sustainable development of the industry sector. Therefore, the formation and smooth development of the industrial sector is the main mechanism for developing economic stability and achieving a "green" economy.

Key words: ensuring financial development, commercial banks, credit investments, industrialization of the economy, priority sectors, macroeconomic indicators, economic stability.

Аз давраи пайдоиш то кунун фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар таъмини воситаҳои молиявӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ назаррас арёзбӣ гардида, ҷойгоҳ ва ҳиссаи ҳоси худро аллакай дар низоми молиявии давлат касб намудааст. Рушди фаъолияти ҳар як бонк ин ҳадафи асосии низоми бонкӣ ва Ҳукумати кишвар маҳсуб ёфта, чунин раванди самарабахш метавонад боз ҳам алоқаи иқтисодии мизоч ва бонкро зичтар тақвият бахшида бошад.

Шароити муосири ҷаҳонишавӣ аз тамоми бонкҳои фаъолияткунанда ҷиҳати дар канор гирифтани худ аз таъсири манфии омилҳои гуногун ва дар ин замина таъмини суботи низоми молиявии худ тақозо дорад, ки чораҳои мушаххас ва татбиқшаванда андешида шавад. Чунки шартҳои асосии муваффақ шудани бонкҳои тичоратӣ дар чунин раванд ин ба роҳ мондани механизми ягонаи идоракунӣ маҳсуб меёбад.

Таъмини амнияти бонкӣ ин раванди муҳим дар устувор ва пардохтпазир гардонидани он дар шароити бозор арзёбии гардида, вобаста ба рушди низоми бонкӣ корҳои зиёди таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст. Хусусан, иқтисодчии ватанӣ Абдулхайров Ф. чунин қайд менамояд, ки бонк барои устувории худ бояд сармояи кофӣ дошта бошад, чунки даромади асосии бонк аз ҳисоби қарз мебошад ва бояд фоизҳои паст дошта бошад [1, с.262].

Дигар олими ватанӣ Хайрзода Ш.Қ. бар он ақида аст, ки дар шароити бухрони молиявӣ сиёсати молиявии бонк бояд ба таъмини устувории молиявии он, коҳиш додани хавфҳои фаъолияти бонк равона карда шавад [7, с.170]. Солиҳова М.Д. бошад иброз медорад, ки таъмини устувории низоми бонкӣ, ки яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти дилхоҳ давлат ба ҳисоб меравад, бо назардошти рушди рақобати байнибонкӣ ва баланд гардидани сатҳи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои беҳтари молиявӣ таъмин мегардад [4, с.255].

Ҷои дигар Ашуров Ғ.Д. бар чунин андеша аст, ки агар дар низоми амалкунандаи фаъолияти бонкӣ, ки меҳвари онро мутахассисони ботачриба ихота мекунанд, банақшагирии стратегӣ дар асоси тадқиқотҳои илмӣ асоснокшуда истифода гарданд, натиҷаи он рушди беамалони соҳаи бонкдорӣ хоҳад буд [2, с.268].

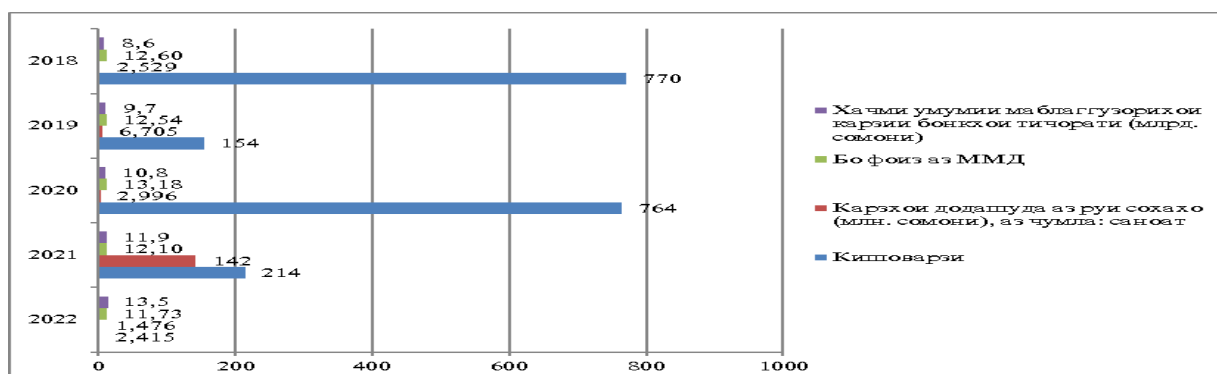
Олимони Русс ба монанди Соломатина М.И. ва Кедров В.И. ақидаҳои хешро низ бобати рушди бахши бонкдорӣ баён намудаанд. Соломатина М.И. қайд менамояд, ки рушд дар он сурат имконпазир мегардад, ки бонк чораҳои дахлдор андешад, стратегияи худро бодикқат таҳия кунад ва аз амалҳои харобиовар, ки боиси номутаносибии байни намудҳои алоҳидаи фаъолият мегардад, пешгирӣ намояд [5, с.15] ва Кедров В.И. бошад чунин менависад, ки таъмини устувории низоми бонкӣ бештар бо баланд бардоштани самаранокии воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ алоқаманд аст [3, с.12].

Дар воқеъ, тибки ақидаҳои илман анҷомдодаи муҳаққиқони болозикр мебоҷад гуфт, ки баҳри таъмини босуръати рушди босуботи низоми бонкӣ бахусус дар шароити норасоҳои молиявӣ сиёсати дохилаи он пурзур карда шавад. Ҳамзамон, дар радифи ақидаҳои мазкур мо низ бар он назар ҳастем, ки таъмин ва рушди бомароми ғаёлияти бонкҳои тичоратӣ аз бартараф кардан ва баланд бардоштани он тарс ва нобоварие, ки тайи чанд даҳ солаи охир бархе аз бонкҳои ноустувор баъд аз байн рафтани худ ин ҳодисаро дар аксари муштариён ва аҳоли ба вуҷуд овардаанд вобастагии доимӣ дорад.

Маврид ба зикр аст, ки дар низоми нави муносибатҳои бозорӣ иқтисодиёти тамоми давлатҳои ҷаҳон ба таври назаррас рушд намудааст, ки аз низомҳои қабла тафовут дошта, имкониятҳои фаррохро ба кишри истехсокунанда ҷиҳати баланд бардоштани қисмати даромади худ ва дар ин асос таъмини зиндагии шоиста фароҳам овардааст.

Бешубҳа, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз кишварҳои дар марҳилаи рушд аз нигоҳи созмонҳои байналмилали дар ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гашта, дар гузариш ба чунин робитаҳои хоси иқтисоди бозорӣ ба дастовардҳои беназир дар тури ғаёлияти хеш ноил гаштааст, ки наметавон ҳиссаи низоми бонкиро дар баланд бардоштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мадди назар кард. Чунки асоси маблағгузори соҳаҳо ва таъмини аҳоли бо хизматрасониҳои молиявиро ин бонкҳои тичоратӣ заминагузор мебошанд.

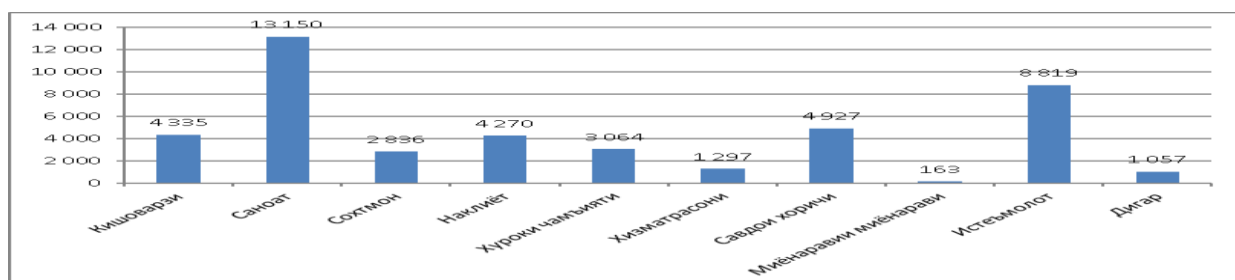
Аз он амалиётҳое, ки Бонки марказии кишвар барои ташкилотҳои қарзӣ ҷиҳати таъмини саривактии муштариён бо хизматрасониҳои молиявӣ дар санадҳои меъёрии худ пешниҳод намудааст, метавон гуфт, ки амалиёти қарзӣ яке аз масоили муҳими бонк ҷиҳати таъмини он бо даромади бештар махсуб ёфта, дар нигоҳдории суботи молиявӣ маҳаки асосӣ арзёбӣ мегардад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Тамоюли маблағгузориҳои қарзии бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баъзе аз бахшҳои воқеии иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон

Тибки маълумотҳои диаграммаи мазкур ба мо маълум мегардад, ки тайи чанд соли охир тамоюли афзоишбӣ ҳаҷми маблағгузориҳои қарзии бонкҳои тичоратӣ дар кишвар ба мушоҳида расида, аз 8,6 млрд. сомонӣ соли 2018 ба 13,5 млрд. сомонӣ дар соли 2022 расидааст, ки афзоиш 4,9 млрд. сомониро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ҳаҷми маблағгузориҳои қарзии соҳавӣ дар 2-соли охир бошад, мутобиқи нишондиҳандаҳои болозикр бештар дар бахши кишоварзӣ равона гаштааст. Аммо, агар ба ҳисоботҳои 5- соли охири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканда бошем, дар бахши саноат 13,848 млн. сомонӣ ва кишоварзӣ бошад 4,335 млн. сомонӣ қарз пешниҳод гардидааст, ки омили саривактӣ дар саноатикунонии босуботи иқтисодиёти милли махсуб меёбад (диаграммаи 2).

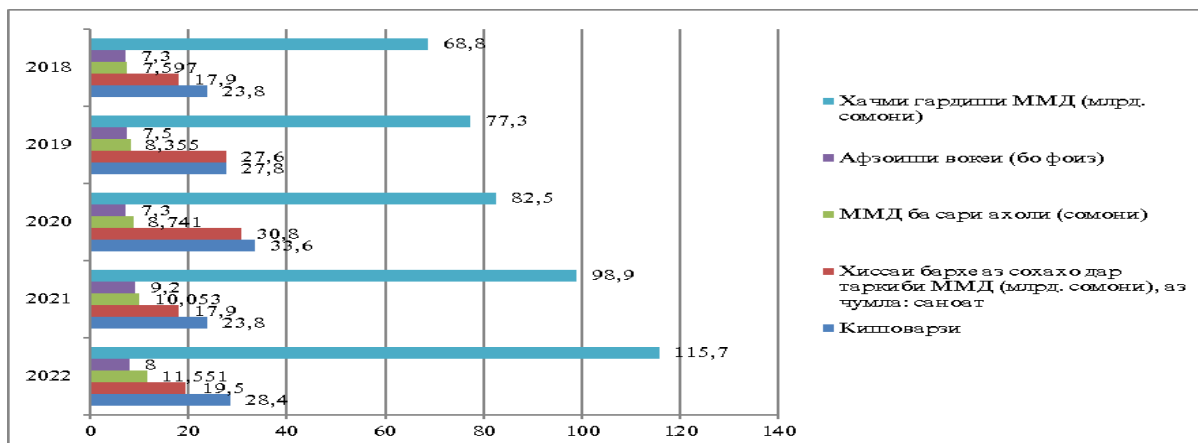
Диаграммаи 2. Тамоюли ҳаҷми маблағгузориҳои қарзии банкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ дар солҳои 2018-2022 (млн. сомонӣ)

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Бонки миллии Тоҷикистон

Аз натиҷаи нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур ба он хулоса омадан лозим аст, ки дар байни соҳаҳои афзалиятнок ҳаҷми бештари қарзҳо ба рушди соҳаи саноат равона гаштааст. Чунки дар мавриди беҳшавии вазъи он нисбат ба солҳои қабла имконияти мусоид чиҳати бунёди корхонаҳои нави истеҳсолӣ, таъмини бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти саривақтӣ, истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда, зиёд намудани иқтидори содиротии кишвар пайдо гашта ва ҳамзамон, баланд бардоштани тавозуни савдои кишварро дар гардиши савдои хориҷӣ таъмин менамояд, ки дар ин самт метавонем ҳарчи зудтар ба ҳадафҳои стратегияи кишвар расида бошем.

Имрӯзҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон талош намуда истодааст, ки ҳар чи зудтар аз низоми аграрӣ ба саноатӣ гузашта бошад. Дар ин самт тамоми нерӯи худро бахри расидан ба ин ҳадафи олии равона менамояд, ки дар ин раванд саҳми банкҳои тичоратӣ назаррас мебошад. Он маблағҳое, ки ҳамчун қарз ба соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ пешниҳод мегарданд, имкони ғайрарасидани истеҳсолот ва дар ин замина баланд бардоштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ пайдо хоҳад шуд.

Вобаста ба ин, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд шудааст, ки ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад [6, с.13]. Аз ин рӯ, таъмини воситаҳои молиявии саривақтӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ ин шартӣ сараввал доништа шуда, дар рушди низоми саноатӣ ва паст намудани дараҷаи камбизоатӣ таъмини зиндагии шоиста мусоидат менамояд (диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. Сохтор ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур низ ба он хулоса омадан лозим аст, ки ММД-и кишвар дар асоси сабукиҳои низоми андозӣ ва таъмини воситаҳои молиявӣ майли афзоиш дошта, бо чунин суръати рушд метавонад дар якчанд соли оянда бахусус то соли 2030 ба гузариш ба ҳадафи саноатикунонӣ заминаи асосиро гузошта бошад, ки ин раванд дар истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда ва таъмини амнияти иқтисодии кишвар аз дилхоҳ таҳримҳои беруна мусоидат намояд.

Иқтисодиёти шароити муосир тақозо менамояд, ки ҳар як навъи соҳибкорӣ дар худ бояд дониш ва малакаи зиёди кориро дар бозор ҷиҳати самаранок гардонидани истифодаи маблағҳои худ дошта бошад ва ин усул метавонад дар устувор гардонидани захира, таъмин ва рушди муносибат молиявӣ-иқтисодӣ саҳмгузор бошад. Бинобар ин ҳам, амнияти молиявӣ яке аз масоилҳои ҳалталаби замони гузашта буд ва боқӣ хоҳад монд.

Вобаста ба натиҷаҳои таҳлилҳо ва мушаххас нишон додани тамоюли таъмини воситаҳои молиявии бонкӣ ва рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, боз ҳам ҷиҳати ғайбӣ гардонидани истеҳсолот ва дар замина расидан ба иқтисоди сабзу ҳамчун кишвар содиркунандаи маҳсулоти саноатӣ эътироф гаштан дар ҷомеаи ҷаҳонӣ андешидани ҷораҳои зерини таъсиррасонро зарур мешуморем:

- зиёд намудани шумораи бонкҳои ҷиҳати устувор, пардохтпазир ва навъовар дар асоси андешидани сабукиҳои низоми андозӣ нисбат ба ғайбӣҳои онҳо;
- аз сатҳи муқарраршудаи таварруми кишвар 1 ё 2 банди ғайбӣ зиёд намудани меъёри ғайбӣ қарзи бонкӣ;
- пешниҳод намудани ҳавасмандии доимии бонкӣ ҷиҳати ғайбӣ қарзи ба соҳибкорони истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатӣ;
- дар асоси ғайбӣҳои самарабахш ва баланд бардоштани эътимод ба низоми бонкӣ боз ҳам зичтар гардонидани муносибатҳои молиявии соҳибкорони инфиродӣ бо бонк, ҷиҳати босуръат ҷамъовари намудани маблағҳои онҳо;
- васеъ намудани ҳаҷми маблағгузориҳои қарзии бонкӣ ба қарзгирандагони мунтазами эътимоднок.

Дар тамоми зинаҳои тараққиёт бахши саноат ҷиҳати ҳиссаи бештар гузоштан дар рушди иқтисодиёт ба таъмини маблағгузориҳои қарзии зиёди саривақтӣ эҳтиёҷ дошта, дар мавриди даст ёфтан ба сатҳи баланди он шароити мусоид баҳри бунёди корхонаҳои нави саноатии истеҳсолӣ, ки метавонад дар таъмини аҳоли ба шуғл ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум ва ҳамчунин, гузаштан ба низоми афзалиятнок яъне саноатикунонии иқтисодиёт заминаи асосиро гузошта бошад, ки ин ҳама дар таъмини амнияти иқтисодӣ заминаи асосиро мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Абдулхайров Ф. Муаммоҳои устувории ғайбӣҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Абдулхайров // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва Ҷамъиятӣ. - 2015. - №2/4(169). Душанбе: «Сино», - 299 саҳ.
2. Ашуров Ғ.Д. Таҳияи стратегияи рушди бонкҳои тижоратӣ / Ғ.Д. Ашуров., А. Фуруғ // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. 2019. - №4(29). Душанбе: «Тоҷир», - 367 саҳ.
3. Кедров В.И. Обеспечение устойчивости банковской системы региона. Авт. на соиск.уч. степ.к.э.н. по спец. 08.00.10 - финансы, денежное обращение и кредит / В.И. Кедров // Саранск, 2005. - 20 стр.
4. Солихова М.Д. Самтҳои рушди низоми бонкӣ бо назардошти таъсири ҳавфҳо дар замони муосир / М.Д. Солихова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Бахши

илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. 2021. -№4/2(39). Душанбе: «Точир», - 349 саҳ.

5. Соломатина М.И. Обеспечение финансовой устойчивости Российских коммерческих банков в условиях преодоления последствий глобального финансового кризиса. Авт. на соиск.уч. степ.к.э.н. по спец. 08.00.10 - финансы, денежное обращение и кредит / М.И. Соломатина // Ростов-на-дону, 2012. - 31 с.

6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030. – Душанбе, 2016. - 89 саҳ.

7. Хайрзода Ш.Қ. Мушкилоти таъмини сиёсати мутаваззини бонкӣ дар самти сармоягузориҳо, қарздиҳӣ ва ташаккули уҳдадориҳои бонкӣ / Ш.Қ. Хайрзода // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2021. - №2. Душанбе: «Маркази Табъу нашр, баргардон ва тарҷума», - 336 саҳ.

УДК 330.3

Ашуров А.Н.

БАҲОДИҲИИ ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗОКУНӢ

Дар мақола асосҳои баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхонаҳои саноати пахтадозокунӣ дар шароити муосир дида баромада шудааст. Диққати асосӣ ба системаи иқтидори иқтисодии корхона бо назардошти шароитҳои муҳити беруна (шароитҳои бозорӣ, вазъи сиёсӣ, муҳити иҷтимоӣ иқтисодӣ, сатҳи рушди илм, технология ва ғайра) дода шудааст. Сарчашмаи фароҳии назариявӣ оид ба омӯзиши усулҳои баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона дар асоси таҳлили нуктаҳои назари олимони гузаронида шудааст. Нишондиҳандаи муҳимтарин ҳангоми таҳияи иқтидори истеҳсолӣ теъдоди кормандони муассиса, ҳисоби масрафҳои истеҳсолӣ дар намуди гуруҳбандии хароҷот барои истеҳсолот аз ашёи хом, маводҳои асосӣ ва ёрирасон, сӯзишворӣ ва энергия бо назардошти талабот нисбати маҳсулот ва ҳаҷми истеҳсолоти, инчунин пардохти музди меҳнат ва ҳамаҷунин маблағҳои ҷудошуда барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ аз фонди пардохти музди меҳнат муайян карда мешавад. Дар асоси омӯзиш тавсияҳои методӣ оид ба ташкилнамоии механизми рушди устувори корхонаҳои саноатӣ бо назардошти баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхонаҳои саноати пахтадозокунӣ пешниҳод шудааст.

Вожаҳои калидӣ: баҳодиҳӣ, бозор, иқтидори иқтисодӣ, корхонаҳои саноати пахтадозокунӣ, нишондиҳандаҳо, хароҷот, маблағҳо

Ашуров А.Н.

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В статье рассматриваются основы оценки экономического потенциала хлопкоочистительных предприятий в современных условиях. Основное внимание уделялось системе экономического потенциала предприятия с учетом условий внешней среды (конъюнктуры рынка, политической ситуации, социально-экономической среды, уровня развития науки, техники и т. д.). На основе анализа точек зрения ученых проведен изучения теоретических основ для изучения методов оценки экономического потенциала предприятия. Важнейшим показателем при развитии производственной мощности является

численность работников учреждения, расчет себестоимости продукции в виде группировки затрат на продукцию из сырья, основных и вспомогательных материалов, топлива и энергии с учетом спроса на продукцию и объем производства, а также выплату заработной платы, а также средств, направляемых на нужды. Социальные выплаты определяются из фонда оплаты труда. На основе изучения предложены методические рекомендации по организации механизма устойчивого развития промышленных предприятий с учетом оценки экономического потенциала предприятий хлопкоочистительной отрасли.

Ключевые слова: оценка, рынок, экономический потенциал, предприятия хлопкоочистительной отрасли, показатели, затраты, средства.

Ashurov A.N.

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF COTTON GINNING INDUSTRY ENTERPRISES

The article discusses the basics of assessing the economic potential of cotton ginning enterprises in modern conditions. The main attention was paid to the system of economic potential of the enterprise, taking into account the conditions of the external environment (market conditions, political situation, socio-economic environment, level of development of science, technology, etc.). Based on an analysis of the points of view of scientists, a study of the theoretical foundations for studying methods for assessing the economic potential of an enterprise was carried out. The most important indicator in the development of production capacity is the number of employees of the institution, the calculation of the cost of production in the form of grouping the costs of products from raw materials, basic and auxiliary materials, fuel and energy, taking into account demand for products and production volume, as well as payment of wages, as well as funds allocated for needs. Social benefits are determined from the wage fund. Based on the study, methodological recommendations were proposed for organizing a mechanism for the sustainable development of industrial enterprises, taking into account the assessment of the economic potential of enterprises in the cotton ginning industry.

Key words: assessment, market, economic potential, enterprises of the cotton ginning industry, indicators, costs, funds.

Ташаккул додани механизми рушди устувори корхонаҳо бо назардошти баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхонаҳои саноати пахтатозокунӣ яке аҳ масъалаи мубрами рӯз ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд баҳодиҳии имкониятҳои иқтидорӣ корхона яке аз омилҳои муайянкунандаи имконоти мутобиқшавии корхона ба шароитҳои тағйирёфта, амалнамоии муваффақона ва рушди устувори он дар оянда мебошад.

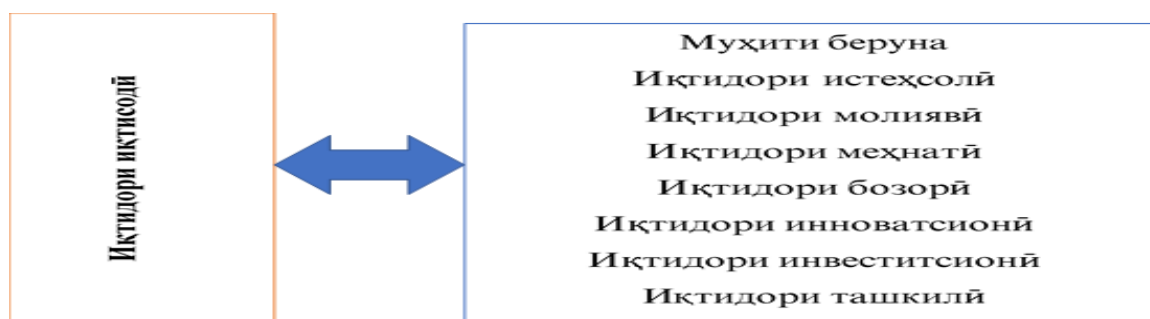
Таҳияи услуги баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона дароӣ мубрам ба ҳисоб меравад, зеро бо ёрии ин баҳодиҳӣ метавон захираҳои ошкор сохта, рушди минбаъдаи корхонаро пешгӯӣ менамояд ва инчунин қарорҳои идоракунии мусоидаткунандаи баланд бардоштани самаранокии фаъолияти истеҳсоли ҳаҷидорӣ ва молиявиро таҳия созад. Дар шароити норасоӣ ва арзиши баланди захираҳои қарзӣ баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона барои таҳлили мақсаднокӣ ва имконияти таҷассуми натиҷаи матлуб ҳангоми амалишавии инвестицияҳо зарур аст.

Иқтидор – ин маҷмӯи мавҷудбудаи воситаҳо ва имконотест, ки метавонанд барои ноил шудан ба мақадҳои зарурӣ сафарбар карда шаванд. Тафсири мафҳуми “иқтидори иқтисодӣ” дар адабиёти илмӣ гуногун буда, аз фаҳмиши фавқулода то категорияҳои умумӣ, ба монанди системаи иҷтимоӣ иқтисодӣ фарқ мекунад. Таҳти мафҳуми иқтидори иқтисодии мамлакат маҷмӯи қобилияти истеҳсол намудани маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, амалӣ намудани сохтмони асосӣ, интиқоли борҳо, хизматрасонӣ ба аҳоли ва ғайра фаҳмида мешавад.

Таҳлили нуктаҳои назари гуногун имкон медиҳад, ки иқтидори иқтисодии корхона дар намуди системаи мустақилона рушдбандаи дорои қобилияти ноил шудан ба мақсадҳои гузошташуда ва истифодаи намудҳои гуногуни захираҳои мавҷуда, инчунин татбиқи фаъолияти истеҳсоли иқтисодӣ оид ба қонунҳои гардонидани талаботи соҳаҳои иқтисодиёт ва аҳоли ба маҳсулот ва хизматрасониҳо, ҳалли дигар масъалаҳои рушди иқтисодиёти иҷтимоӣ муаррифӣ карда шавад.

Системаи иқтидори иқтисодии корхона аз як қатор зерсистемаҳои дар расми 1 дарҷгардида таркиб ёфтааст.

Ба амалнамоии системаи мазкур инчунин шароитҳои муҳити беруна (шароитҳои бозорӣ, вазъи сиёсӣ, муҳити иҷтимоӣ иқтисодӣ, сатҳи рушди илм, технология ва ғайра) таъсир мерасонад. Дар ин маврид бояд қайд намуд, ки баъзе таркибдиҳандагони иқтидори иқтисодӣ метавонанд дорои аломати манфӣ бошанд, ки ба амалнамоии кулли система таъсири манфӣ расонанд. Зеро дар асоси баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона бояд қарорҳои босифати идоракунии таҳия карда шуда, барои тадқиқи системаи мазкур имкони истифодаи муносибати системавӣ ба миён ояд.

Расми 1 - Системаи иқтидори иқтисодии корхона

Аҳамияти ба кадри зарурӣ муҳимро баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона, инчунин услуби истифодашавии баҳодиҳӣ касб менамояд, зеро интиҳоби дурусти услуби мазкур ба қиммати натиҷаҳои бадастомада таъсир мерасонад.

Сарчашмаи фароҳи назариявӣ оиди омӯзиши усулҳои баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона дар дастоварҳои олимони қайд карда шудааст [4,8]. Якҷанд нуктаҳои назари асосӣ ва услуби баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона мавҷуданд, ки дорои баргардӣ ва камбудӣ мебошад.

Нуктаҳои назари асосӣ оиди баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона ва тавсилоти қиёсии онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудааст [4,7,8].

Таҳлили баргузоршудаи манбаҳои адабиётӣ имкон медиҳад, то хулоса бароварда шавад, ки айни замон услуби умумиқабулшуда ва универсалии баҳодиҳии дараҷаи иқтидори иқтисодии корхона мавҷуд нест. Асосан, ифодаи рақамии иқтидори иқтисодии корхона инъикоси ҳудудӣ дар ин ё он дараҷаи рушди иқтисодиёт (бахусус, дар дараҷаи мустақилияти молиявӣ) пайдо менамояд. Бештари вақт ҳангоми баҳодиҳии сатҳи иқтидори иқтисодии корхона аз услубҳои дар боло пешниҳодгардида ҳамоне истифода мегардад, ки ба нуктаҳои назари натиҷавӣ таъсия менамояд.

Бо истифода намудани нуктаҳои назари методии баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхона ба муайян намудани талаботи бозорӣ ба маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ, бахусус саноатӣ пахтазоакунӣ мегузарем, ки аз марҳилаҳои ба ҳам алоқаманд иборат аст.

Таҳлили нуктаҳои назари ҳангоми баҳодиҳии иқтидори иқтисодии корхонаҳои истифодашаванда дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Асосноккунии иқтисодии интихоби самти қонеъгардонии талабот ба маҳсулот аз нишондодҳои тадқиқоти маркетингӣ оиди пайомадҳои афзоиши талаботи бозорӣ ба маҳсулот ва нишондодҳои пойгоҳии муассиса замина пайдо менамояд.

Ҷадвали 1-Таҳлили нуктаҳои назари ҳангоми баҳодихии иқтидори иқтисодии корхонаҳои истифодашаванда

Нуктаҳои назар	Усули баҳодихӣ	Бартарӣ	Камбудӣ
Соҳавӣ	Усули баҳодихии арзиш, усули баллӣ	Аз ҷониби соҳаҳои ба минтақа таъсири зиёдтар расонанда муайян мегардад	Нуктаи назари мазкур танҳо яке аз ҷанбаҳои ба иқтидори иқтисодӣ хосро - қобилияти онро дар самти зоҳир намудани вазифаи истеҳсоли ошкор менамояд. Имкониятҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба соҳа ба инобат гирифта намешавад
Захиравӣ	Нуктаи назари рентавӣ ҳангоми баҳодихии захираҳои меҳнатӣ – нуктаи назари хароҷотӣ	Баҳодихии захираҳои дар ихтиёри минтақа, буда баргузор мешавад. Таъсири онҳо ба иқтидори иқтисодӣ аз истифодаи онҳо вобастагӣ надорад.	Қобилияти минтақаҳо доир ба истифодаи самараноки захираҳои мавҷудбуда ба назар гирифта намешавад.
Натиҷавӣ	Таҳлили бисёрромила, таҳлили коррелятсионӣ регрессионӣ	Қобилияти минтақаҳо доир ба истифодаи самараноки захираҳои мавҷудбуда ба назар гирифта мешавад.	Аҳамият ва муҳимии нишондиҳандаҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодии дар ташкилнамоии натиҷаҳои ниҳой ширкаткунанда муайян нестанд.
Рейтингӣ	Усули баллӣ, усули индексӣ, усули баҳодихии рейтингӣ, инчунин муайян кардани андозаҳои минтақаҳо	Баҳодихии интегралӣ имкон медиҳад, ки кулли нишондиҳандаҳои таркибдиҳандаи иқтидори иҷтимоӣ иқтисодӣ ба инобат гирифта шаванд: кофӣ будани захираҳо, иқтидори рушди иқтисодии минтақа, иқтидори омодагии минтақа ба табaddулот	Соҳтори иқтидори иқтисодӣ инъикос нагардидааст.

Манбаъ: дар асоси [1-10] аз тарафи ипешниҳод карда шудааст

Аз тарафи дигар, асосноккунии иқтисодӣ бо таҳияи бизнес – нақшаи корхона аз рӯи қисматҳои мухталифи иқтисодӣ ба анҷом мерасад. Ҳисоби нишондиҳандаҳои иқтисодии

бизнес – нақшаи рушди корхона аз қисмати “Иқтидори истеҳсолӣ, маҳсулот, талаботи бозорӣ, таъмини талаботи бозорӣ”, қисмати “Захираҳои истеҳсолӣ”, қисмати “Масрафҳои истеҳсолӣ” (сметаи хароҷот барои истеҳсолот), қисмати “Нархи лоиҳавӣ ва ғоиданокии маҳсулот” ва қисмати хотимагии “Самаранокии иқтисодӣ”, инчунин ҳулоса ва тавсияҳо таркиб ёфтааст.

Тавсияҳои методӣ ва амалии ин ҳисобҳо дар корхонаҳои соҳаи пахтатозакунӣ ҳангоми таҳияи бизнес – нақшаи рушди онҳо дар асоси нишондодҳои ибтидоӣ барои ҳисобҳо истифода мешаванд, ки дар адабиёт ба таври муфасссал оварда шудааст [1-10].

Барои муайян намудани иқтидори истеҳсолӣ, маҳсулот, талаботи бозорӣ ва таъмини талаботи бозорӣ мувозинаи иқтидори истеҳсолии корхонаҳои пахтатозакунӣ бо назардошти ҳаҷми истеҳсоли пахта ва пешомади баъди панҷ сол афзоиш додани он таҳия карда мешавад. Ҳамзамон норасогии иқтидори истеҳсолӣ ошкор карда мешавад, ки дар навбати аввал аз ҳисоби захираҳои дохилиистеҳсолӣ то ҳудуди иҷозатшудаи 85% бартараф карда мешавад (захираи иқтидори истеҳсолии пахта – 15%-ро ташкил медиҳад). Дар ҳисобҳо норасогиҳои боқимонда аз ҳисоби азнавҷиҳозонии техникии корхона бартараф мегардад.

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада мувозинаи иқтидори истеҳсолии корхона барои солҳои гузашта бо назардошти талаботи маҳсулот дар оянда, инчунин алоҳида барои панҷ соли оянда таҳия карда мешавад.

Ҳисоби захираҳои истеҳсолӣ аз рӯи унсурҳои зерин, ба монанди захираҳои моддӣ, фондҳои истеҳсолӣ ва захираҳои меҳнатӣ сурат мегирад. Сохтори фондҳои асосии истеҳсолӣ дар солҳои қалби аз нуқтаи назари бино ва иншоот, таҷҳизот ва воситаҳои нақлиёт баргузор мегардад. Дар ин маврид барои оянда ҳисоб бо назардошти арзиши барқароршудаи онҳо дар солҳои қалби, инчунин фарсудаҳои ва зиёдшавии ҳаҷми истеҳсоли пахта сурат мегирад.

Ҳисоби воситаҳои гардон бо назардошти воситаҳои муомилот, ки 25%-и фондҳои гардони корхонаро ташкил медиҳанд, баргузор мегардад. Дар ин маврид сохтори фондҳои гардон аз захираи ҷории маводҳо; захираи сугуртавӣ, захираи истеҳсолоти нотаом ва захираи маҳсулоти тайёр таркиб меёбад.

Ҳаҷми захираҳо аз 10,0 то 50,0% - ро бо назардошти талаботи маҳсулот, хароҷоти миёнаи рӯзонаи маводҳо ва тахвили онҳо (10 рӯз), коэффитсиенти омодагии истеҳсолоти нотаом, арзиши тичоратии маҳсулот, истеҳсоли миёнаи рӯзона ва давраи омодагии маҳсулот барои ирсол ба истеъмолкунандагон ташкил медиҳад. Дар ин маврид дар оянда ба инobat гирифтани рушди мутаносиби ҳаҷми истеҳсоли пахта мақсаднок мебошад.

Нишондиҳандаи муҳимтарин ҳангоми таҳияи иқтидори истеҳсолӣ теъдоди кормандони муассиса бо фарогирии кормандони асосӣ ва ёрирасон инчунин хизматчиён дар солҳои қалби ва оянда мебошад.

Ҳисоби масрафҳои истеҳсолӣ дар намуди гуруҳбандии хароҷот барои истеҳсолот аз ашёи хом, маводҳои асосӣ ва ёрирасон, сӯзишворӣ ва энергия бо назардошти талабот нисбати маҳсулот ва ҳаҷми истеҳсолоти он дар солҳои қалби, дар оянда, инчунин пардохти музди меҳнат таркиб ёфтааст. Ба пардохти музди меҳнат музди меҳнати кормандони асосӣ ва ёрирасон ворид гардида, музди меҳнати хизматчиён бошад дар асоси ҷадвали штатӣ ва маоши вазифавӣ ташкил меёбад. Ҳамчунин маблағҳои ҷудошуда барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ аз фонди пардохти музди меҳнат, муайян карда мешавад. Истеҳлок аз меъёри маблағи барои истеҳлок ҷудошуда аз арзиши барқароршавии таҷҳизот ва воситаҳои нақлиёт вобастагӣ дорад.

Дигар хароҷот бошад аз хароҷот барои фуруш, таблиғот, якчанд намудҳои андозӣ дар ҳайати арзиши аслии маҳсулот мавҷудбуда таркиб ёфта, коҳиш додани ҳиссаи ин хароҷот аз рушди ҳаҷми истеҳсолот вобастагӣ дорад.

Ҳисоби нархи лоиҳавӣ ва ғоиданокии маҳсулот дар солҳои қалби ва дар оянда, инчунин самаранокии иқтисодӣ дар асоси асосноккунии иқтисодии варианти оқилонаи

рушди корхона сурат гирифта, бо ёрии системаи нишондиҳандаҳои асосӣ ва иловагӣ муайян карда мешавад.

Ба нишондиҳандаҳои асосӣ: инвестицияҳо ғоида; хароҷотбарории маблағгузорӣ; нуқтаи беэиёӣ ва захираи устувории молиявӣ дохил мешаванд.

Хароҷот барои арзиши маҳшавии таҷҳизот ва воситаҳои нақлиёт ба инобат гирифта шуда, инвестицияҳо барои воситаҳои гардон бо зиёдшавии мутаносиби ҳаҷми истеҳсоли пахта ҳамчун фарқияти воситаҳои гардон дар солҳои қалби ва оянда муайян карда мешавад.

Ғоида аз ғуруши маҳсулот дар солҳои қалби ва оянда дар асоси ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот бо фарқияти нарх ва арзиши аслии он ҳисоб карда мешавад.

Хароҷотбарории маблағҳои гузашташуда ҳамчун таносуби ҳаҷми инвестицияҳо бар асоси ғоида муайян карда шуда, нуқтаи беэиёӣ бошад барои давраҳои оянда дар асоси баҳисобгирӣ хароҷоти доимӣ аз маблағи умумии хароҷоти истеҳсоли пахта ҳисоб карда мешавад. Ҳамчунин захираи устувории молиявии маҳсулот бо назардошти нуқтаи беэиёӣ ҳисоб карда мешавад.

Ба нишондиҳандаҳои иловагӣ тавсифкунандаи самаранокии иқтисодӣ ғоиданокии маҳсулот ва фондҳои истеҳсолӣ, бозгашти фондҳои асосии истеҳсолӣ, ҳосилнокии меҳнат ва музди меҳнати миёнаи солони дохил мешаванд. Ҳисоби ин нишондиҳандаҳо дар асоси услуби умумикабулшудаи шароитҳои корхонаҳои соҳаи пахтатозакунӣ сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми асосноккунии иқтисодии интиҳоби самти таъмини талаботи бозорҳои маҳсулоти соҳаи пахтатозакунӣ таҳлили ҳамаҷонибаи қиёсии нишондодҳои бизнес – нақша дар давраи панҷсола баргузор мегардад. Суръати афзоиши истеҳсол ва ғуруши маҳсулот, пардохтпазири, ғоиданокӣ, ҳосилнокии меҳнат ва музди меҳнати миёна, хароҷотбарории инвестицияҳо, муҳлати баргардонидани қарзи бонкӣ ва ғайра муқоиса карда мешаванд.

Ҳангоми натиҷаҳои мусбати таҳлили қиёсӣ маҳаки асосии самаранокии иқтисодӣ баргардонидани маблағҳои гузашташуда дар муҳлати муқарраршудаи баргардонидани қарзи дарозмуддати бонкӣ мебошад. Дар сурати ба даст омадани натиҷаи манфӣ таҳияи тавсияҳо оиди баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот дар корхонаҳои соҳаи пахтатозакунӣ мақсаднок ҳисобида мешавад.

Дар баробари ин ҳангоми муоинаи нуқтаҳои назари методӣ дар самти баҳодиҳии қонунгардонидани талаботи иқтисодиёт ба пахта мавқеи муҳимро таҳияи механизми рушди устувори корхонаҳои саноатӣ ва баҳусус соҳаи пахтатозакунӣ ишғол менамояд.

Таҳлили баргузоршудаи коркардҳои назариявӣ ва амалии ба хусусиятҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои саноатӣ мутобиқшуда, баҳусус соҳаи пахтатозакунӣ, инчунин татбиқи тавсияҳо дар ин самт ба ташкилнамоии механизми самаранок дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд [2].

Таҳлили тавсияҳои методии мавҷуда оиди ташкилнамоии механизми рушди устувори корхонаҳои саноатӣ баҳусус соҳаи пахтатозакунӣ дар ин шароитҳо имкони ба даст овардани ҳолатҳои зеринро фароҳам меорад:

- истифодаи оқилонаи механизм барои корхонаҳои саноатии пахтатозакунӣ бо назардошти махсусияти фаъолияти онҳо;
- дарёфти бартарият дар муқорибаи рақобатӣ аз нуқтаи назари тақсим намудани мақсадҳо ба сифатҳои микдорӣ;
- ислоҳ намудани механизми рушди устувори корхона ҳангоми пайдошавии мушкилот дар фаъолияти хоҷагидорӣ корхона ва соҳаҳои иҷтимоӣ экологӣ;
- имкони раҳо шудан аз бесарусомониҳо дар раванди ноилшавӣ ба мақсадҳои рушди устувор.

Бояд қайд намуд, ки ин тавсияҳо имконият медиҳад, ки нақши корхонаҳои саноати пахтатозакунӣ дар Тоҷикистон дар раванди амали шудани Стратегияи милли рушд то соли 2030 баланд бардошта шавад.

АДАБИЁТ

1. Зингер О.А. Показатели оценки устойчивого развития промышленного предприятия [Текст] / О.А. Зингер // Современные проблемы управления социально-экономическим развитием предприятий и регионов. – 2015. – С. 14-29.
2. Козлова Е.П. Формирование механизма устойчивого развития промышленных предприятий на основе технологической трансформации: дисс...канд.экон наук:08.00.05/ Елена Павловна Козлова.-Нижний Новгород, 2019.-181с.
3. Кузьминов, А.Н. Развитие моделей управления устойчивостью промышленных предприятий [Текст] / А.Н. Кузьминов, Н.Г. Коростиева, С.В. Филиппов // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). – 2016. – Т. 7. – №. 3. – С 65-77.
4. Производственно-экономический потенциал и деловая активность субъектов предпринимательской деятельности / под ред. А. Н. Асаула. – Санкт-Петербург: АНО ИПЭВ, 2011. – 312 с.; Ускова, С.И. Экономический потенциал предприятия как основа предпринимательской деятельности / С. И. Ускова. [Электронный ресурс]. – URL: <http://science-bsea.narod.ru>. (дата обращения: 13.02.2022 г.)
5. Псарева, Н.Ю. Система сбалансированных показателей как индикатор устойчивого развития предприятия [Текст] / Н.Ю. Псарева, С.В. Овсянников // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2017. – Т. 2. – №. 8. – С. 27-35
6. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь. - 6-е изд., перераб. и доп. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. - М.: ИНФРА-М, 2017. - 512 с.;
7. Сычев М.И. Методические подходы к оценке экономического потенциала предприятия / М. И. Сычев // Вопросы экономики и права. – 2014. – № 5. – С. 87-94.
8. Удалов, Ф.Е. Временной аспект прогнозирования развития промышленного предприятия [Текст] / Ф.Е. Удалов, О.Ф. Алехина // Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями: Межвузовский сборник научных трудов. – 2017. – №. 1. – С. 14-18.
9. Шеремет, А.Д. Комплексный анализ и оценка финансовых и нефинансовых показателей устойчивого развития компаний [Текст] / А.Д. Шеремет // Аудит. – 2017. – №. 5. – С. 6-9;
10. Яшин, С.Н. Формирование эффективной системы управления промышленной безопасностью предприятий на основе сбалансированных показателей [Текст] / С.Н. Яшин, Ю.В. Захарова, А.А. Иванов, Д.А. Суханов // Российское предпринимательство. Изд. Креативная экономика: Москва. – 2018. – Том 19. – № 9. - С. 2509-2518.

УДК 336.7(575.3)

Буриев Ш.М.

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ҶАҶОНИИ ТАБАДДУЛОТИ РАҚАМӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД

Дар мақола, масоили рушди рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд баррасӣ гардидааст. Дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ, муаллиф рақамикунониро ҳамчун омили муҳими таъвияти фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд арзёбӣ намуда, он мушкилиҳое, ки ташкилотҳои маблағгузори хурд дар раванди рақамисозии фаъолиятшон бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд баррасӣ намудааст. Илова ба ин, таҷрибаи раванди фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд дар кишварҳои хориҷӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, ҷанбаҳои мусбии он барои истифода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд. Дар баробари ин, муаллиф дар хотимаи тадқиқот як қатор

тамоюлҳое, ки дар солҳои оянда метавонад вобаста ба рақамгардии самтҳои алоҳидаи Ҷамоияти ТМХ - ҳои ватанӣ ба вучуд оянд пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: бозори молиявӣ, ташкилотҳои маблағгузори хурд, табaddулотӣ рақамӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ, мушкилиҳо ва роҳҳои ҳалли он, сатҳи пасти маърифати рақамии аҳоли, наовариҳои рақамӣ, интернет бонкинг, бонкинги мобилӣ, зеҳни сунъӣ.

Буриев Ш.М.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРОВОГО ОПЫТА ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В МИКРОФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В статье обсуждаются вопросы развития цифровизации деятельности микрофинансовых организаций. На основе изучения научных источников автор оценил цифровизацию как важный фактор усиления деятельности микрофинансовых организаций и обсудил проблемы, с которыми микрофинансовые организации сталкиваются в процессе цифровизации своей деятельности. Кроме того, был проанализирован опыт работы микрофинансовых организаций в зарубежных странах и рекомендованы его положительные стороны к использованию в Республике Таджикистан. При этом в завершении исследования автор предложил ряд тенденций, которые могут возникнуть в ближайшие годы в связи с цифровизацией отдельных сфер деятельности отечественных микрофинансовых организаций.

Ключевые слова: финансовый рынок, микрофинансовые организации, цифровая трансформация, рынок банковских услуг, проблемы и пути их решения, низкий уровень цифровой грамотности населения, цифровые инновации, интернет-банкинг, мобильный банкинг, искусственный интеллект.

Buriev SH.M.

USING WORLD EXPERIENCE IN DIGITAL TRANSFORMATION IN MICROFINANCE ORGANIZATIONS

The article development issues are discussed the development of digitalization of microfinance organizations. Based on a study of scientific sources, the author assessed digitalization as an important factor in strengthening the activities of microfinance organizations and discussed the problems that microfinance organizations face in the process of digitalization of their activities. In addition, the experience of microfinance organizations in foreign countries was analyzed and its positive aspects were recommended for use in the Republic of Tajikistan. At the same time, at the end of the study, the author proposed a number of trends that may arise in the coming years in connection with the digitalization of certain areas of activity of domestic microfinance organizations.

Key words: financial market, microfinance organizations, digital transformation, banking services market, problems and their ways solutions, low level of digital literacy of the population, digital innovation, Internet banking, mobile banking, artificial intelligence.

Дар шароити муосир, ташкили Ҷамоияти самараноки бозори молиявӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти иҷтимоии кишвар ба шумор рафта, шартҳои муҳими таъмини самаранокии Ҷамоияти онро - мавҷуд будани хизматрасониҳои молиявӣ ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки ба сифати яке аз субъектҳои бозори молиявӣ ташкилотҳои маблағгузори хурд (ТМХ - ҳо) баромад намуда, рӯз то рӯз нақши онҳо дар самти пешниҳоди хизматрасониҳо дар бозори молиявии кишвар афзун гардида истодааст.

Аммо ҳангоми ба вучуд омадани пандемияи COVID - 19 дар кулли кишварҳои ҷаҳон бисёре аз филиалҳои бонкҳо ва ТМХ - ҳо баста шуда, ҷараёни муоширати кормандони ташкилотҳои қарзӣ бо муштариён хеле коҳиш ёфт [5, с.103]. Дар чунин ҳолат зарурияти рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бо роҳи истифодаи васеи каналҳои хизматрасонии онлайнӣ ба миён омада, давра ба давра истифодаи бонкдорӣ рақамӣ дар ҳар як ташкилоти қарзӣ афзоиш ёфт. Зеро, таҷрибаи ватанию хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир маҳз табaddулотӣ рақамии бахши бонкӣ ба рушди бахши мазкур мусоидат менамояд.

Таҳқиқи адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҷараёни табaddулотӣ рақамӣ дар фаъолияти ТМХ - ҳо аз 2 самт иборат мебошад:

1. Таҳияи дурнамои рақамикунонӣ;
2. Татбиқи дурнамои рақамикунонӣ.

Бояд қайд кард, ки табaddулотӣ рақамӣ тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ТМХ - ҳоро фаро гирифта, дурнамои рақамикунонӣ бояд чунон таҳия гардад, ки он бо дигар дурнамоҳо ва нақшаҳои дохилии ТМХ - ҳо мутобиқат намояд. Зеро, самаранокии фаъолияти ТМХ - ҳо аз мутобиқати дурнамои рақамикунонӣ ва дигар барномаҳои дохилии он вобаста мебошад.

Вобаста ба истифодаи таҷрибаи хориҷӣ метавон ду шакли дурнамои рақамикунонӣро аз ҳамдигар ҷудо кард. Шакли якум дурнамо ба таври кулли аз сифр дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ (аз қабилӣ: ТМХ - ҳо) ҷорӣ карда шуда, шакли дуюм бошад охишта – охишта ба таври пайдарҳам иҷро мегардад. Ҳар яке аз ин навиҳои дурнаморо, ТМХ - ҳои ватанӣ метавонанд истифода баранд.

Татбиқи дурнамои рақамикунонӣ. Ҷараёни дар амал татбиқ намудани дурнамои рақамикунонии ТМХ - ҳо аз якҷанд марҳилаҳо иборат буда, мувофиқи ақидаи коршиносон он дар маҷмӯъ 5 марҳилаи асосиро дар бар мегирад [2]:

Марҳилаи аввал. Ба марҳилаи аввал пайдоиши аввалин каналҳои рақамӣ, ба мисли: интернет – бонкинг, бонкингӣ мобилӣ, истифодаи чат - ботҳо ва ғайраҳо рост меояд. Корбаре, ки меҳодад бо ташкилоти қарзӣ тавассути ҳама гуна каналҳои рақамии мувофиқ муошират кунад, пас ӯ дар маркази экосистема қарор мегирад.

Марҳилаи дуюм. Марҳилаи дуюм пайдоиши маҳсулотҳои рақамӣ аз қабилӣ: маълумотҳои калон, пардохтҳои бесим, кортҳои виртуалӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад. Дар ин марҳила, таъминотҳои барномавии муосир коркард гардида, онҳо мавриди истифодаи ташкилотҳои қарзӣ қарор мегиранд. Бо истифода аз чунин таъминоти барномавӣ, ташкилотҳои қарзӣ метавонанд амалиёту хизматрасониҳои онлайнӣи бонкии худро барои қонеъ гардонидани эҳтиётҳои муштариён дар муддати 24 соат коркард намоянд.

Марҳилаи сеюм. Онро метавон, марҳилаи ташкили пурраи хизматрасониҳои рақамӣ, номгузорӣ кард. Дар ин марҳила, ташкилотҳои қарзӣ аз як тараф хизматрасониҳои рақамиро ба амалиётҳои анъанавӣ илова намуда, аз тарафи дигар онҳо моделҳои тичоратии навро ташкил карда, бо онҳо моделҳои тичоратии худро пурра тағйир медиҳанд, ки дар натиҷа, чунин чораҳо ба васеъ гардидани доираи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ меоварад.

Марҳилаи чорум. Ин марҳиларо метавон марҳилаи эҷоди “зеҳни рақамӣ” номид. “Зеҳни рақамӣ” пайваста ба таври худкор маълумотро дар тамоми бахшҳои тичорат, шӯъбаҳо, хатҳои маҳсулот ва хизматҳо таҳқиқ мекунад, ки дар натиҷа, чунин ҳолат, ба ташкилот имконияти дарки амиқи қобилиятҳои “зеҳни рақамӣ” - ро медиҳад.

Марҳилаи панҷум. Таъсиси “ДНК – и рақамӣ” – низоми нави координатӣ барои қабули қарорҳои стратегӣ, дар тамоми давраи ҳаётии ташкилоти қарзӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки аз таҳия ва татбиқи дурусти дурнамои рақамикунонӣ, фаъолияти ояндаи ТМХ - ҳо вобастагии калон дошта, ниҳоятан он метавонад ба чунин ҳолатҳо оварда расонад:

1. Аз байн рафтани бюрократизм (ҳуччатгузорӣ анъанавӣ);

2. Кам гардидани давомнокии расонидани амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ба муштариён;
3. Афзоишёбии сатҳи ҳосилнокии меҳнат;
4. Кам гардидани ҳаҷми хароҷотҳо (амалиётӣ, барои нигоҳдории кормандон, барои баҳогузорӣ ва таҳлил ва ғайраҳо) – и ТМХ – ҳо [8, с. 19];
5. Самаранок гардидани фаъолияти ҳайати кории ТМХ - ҳо;
6. Коҳиш ёфтани хавфҳо дар рафти фаъолияти ТМХ - ҳо;
7. Таъмини даромади зиёд барои ТМХ - ҳо ва ғайраҳо.

Ғайр аз ин, таҷрибаи ташкилотҳои маблағгузории хурди кишварҳои хориҷа аз он далолат медиҳанд, ки ҳамаи он ТМХ - ҳое, ки бештар ба рақамикунонӣ рӯй меоранд, онҳо ташкилотҳои қарзии оянда ба ҳисоб мераванд [1]. Зеро, рақамикунонии тамоми фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд, боварии муштариёро ба онҳо боз ҳам афзоиш дода, он на танҳо ба самтҳои мушаххаси фаъолияти ТМХ - ҳо, балки ба дигар равандҳои фаъолияти тижорати онҳо низ, таъсири мусбӣ мерасонад.

Зеро, вобаста рақамикунонии фаъолияти худ, ТМХ -ҳо метавонанд мушкилиҳои тижорати зеринро, ҳал намоянд [4]:

1. **Мушкилӣ.** Ба таври қисм – қисм (фрагментарность) қабул гардидани қарорҳо.

Роҳи ҳал. Банақшагирӣ дар асоси маълумотҳои муосири таҳлилий оид ба вазъи бозор ва талаботҳои муштариён.

2. **Мушкилӣ.** Ғайрифаволи ва муоширати намунтазам бо муштариён.

Роҳи ҳал. Ташкили ҳамкорӣ бо муштарӣ дар доираи низоми онлайнӣ, ки дар он ТМХ - ҳо имконияти бо муштарӣ дар тамос буданро бо речаи 24x7 доро мебошад.

3. **Мушкилӣ.** Муносибати стандартӣ бо хизматрасонӣ.

Роҳи ҳал. Эҷоди пешниҳодҳои шахсӣ дар асоси талаботҳои муштарӣ ва таърихи ҳамкориҳои ӯ бо ТМХ - ҳо.

4. **Мушкилӣ.** Алоқаи статикӣ.

Роҳи ҳал. Истифодаи якчанд каналҳои рақамӣ барои муоширати динамикӣ (динамическая коммуникация) бо муштарӣ, маҳз дар он ҷойҳое, ки дар айни замон барои муштарӣ қуллаи аст.

5. **Мушкилӣ.** Сари вақт пешниҳод нагардидани ҳисоботҳо.

Роҳи ҳал. Ба таври худкор ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои фурӯш ва маркетинг барои таҳия ва пешниҳоди фаврии ҳисоботҳои рақамӣ, мусоидат менамояд.

6. **Мушкилӣ .** Мавҷуд набудани ҳадафҳо ва вазифаҳои дақиқ.

Роҳи ҳал. Татбиқи воситаҳои алоқаи кооперативӣ, банақшагирӣ ва маҳдуд кардани дастрасӣ ба маълумот барои ҳар як шӯъба.

Вобаста ба бартариатҳои мазкур ҳамагӯза диққати ташкилотҳои маблағгузории хурди кишвар ба масъалаи рақамисозии фаъолият афзоиш ёфта, дар баробари ин ҳоло ҳам ҳиссаи муайяни ташкилотҳои маблағгузории хурде мавҷуд ҳастанд, ки онҳо аз низомҳо ва технологияҳои кӯҳна истифода мебаранд, ки чунин ҳолат барои ҷаҳони муосир номувофиқ мебошад. Зеро, шароити муосир тақозои онро дорад, ки вобаста ба пешравиҳои давру замон, ҳар як ташкилот (аз ҷумла ТМХ - ҳо) бояд дорои инфрасохтори пешрафтаи худ бошад. Барои ташкил намудани чунин инфрасохтор, ТМХ - ҳоро мебошад, то ки ҷарёни рақамикунонии фаъолияти худро тезонанд. Зеро, истифодаи инфрасохтори кӯҳна дар назди ташкилотҳои маблағгузории хурд як қатор камбудихоро аз қабили: дар ҳолатҳои муайян ҷораҳои фаврий андеша наметавонанд, тартиби кори низомҳои кӯҳна хеле суст мебошад, муштариён барои дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкии ТМХ - ҳо дар назди филиалу марказҳои хизматрасонии бонкии онҳо интизорӣ мекашанд ва ғайраҳо ба миён оварда, дар натиҷа, ба паст шудани сатҳи боварии муштариён оварда мерасонанд. Инчунин, нигоҳ доштани технологияҳои кӯҳна хеле душвор аст (мувофиқи баъзе аз маълумотҳо, ташкилотҳои қарзӣ ҳатто то 70% - и буҷети технологияҳои иттилоотии худро барои нигоҳдории ин низомҳо истифода менамоянд) [3].

Вале, вақте, ки ТМХ - ҳо технологияҳои рақамиро дар фаъолияти худ қорӣ менамоянд (аз ҷумла: дар самти коркард ва расонидани амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ), пас ҷунин ҳолат ба бартараф гардидани камбудии нумбурда ва инҷунин, ба кам шудани ҳаҷми хароҷотҳои онҳо мусоидат менамояд.

Масалан, натиҷаи тадқиқотҳои ширкати KPMG дар соли 2015 нишон доданд, ки интиқоли хизматрасониҳои пардохтӣ ба каналҳои рақамии мобилӣ, хароҷотҳои транзаксионии ташкилотҳои қарзиро нисбат ба истифодаи инфрасохтори анъанавии офлайнӣ 43 маротиба ва нисбат ба амалиётҳои, ки бо истифода аз терминалҳои электронӣ ва бонкинги телефонӣ анҷом дода мешаванд, 13 маротиба кам гардониданд [9, с.17].

Дар ин ҳода барои мусоидат ба тақмилдиҳии дараҷаи рақамикунонии ташкилотҳои маблағгузори хурди ватанӣ, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар сатҳи ташкилотҳои маблағгузори хурд, балки дар сатҳи давлат низ ҷораҳои зиёде андешида шуда истодааст. Масалан, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади вуъат бахшидан ба ҷараёни рақамикунонии иқтисодиёт дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 – уми декабри соли 2019, ҷунин мефармояд: “Ҳукумати мамлакат, вазифадор қарда мешавад, ки бо мақсади ҳарчи зудтар қорӣ қардани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, консепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва дар асоси он барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодиёти рақамиро қабул ва амалӣ созад” [7].

Пас аз ин, аллақай дар санаи 30 – юми декабри соли 2019 “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид, ки он заминаи асосиро ба зиёд гардидани ҳолатҳои табодуллоти рақамӣ дар бахши бонкии кишвар гузошт.

Аммо аз сабаби он, ки ҳангоми рақамисозии фаъолият имконияти дар назди ташкилотҳои маблағгузори хурд ба вучуд омадани мушкилиҳои зиёд (ба мисли: паст будани сатҳи саводнокии рақамии аҳоли, норасоии мутахассисони баландихтисос дар бахши технологияҳои иттилоотӣ ва душвор будани раванди мутобиқгардии калонсолон ба навоариҳои рақамӣ) қой дорад, пас ташкилотҳои маблағгузори хурдро мебояд то барои роҳ надодан ба ҷунин мушкилиҳо аз таҷрибаи кишварҳои хориҷа дар самти рақамисозии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд истифода намоянд.

Ба сифати яке аз ҷунин кишварҳо, Федератсияи Русия баромад мекунад. Ҷунки, мувофиқи маълумотҳои ташкилоти байналмилалӣ Deloitte Digital, Русия яке аз кишварҳои пешсаф дар рушди бонқдории рақамӣ ба ҳисоб меравад [11]. Бояд қайд қард, ки бозори технологияҳои рақамии Федератсияи Русия маҳз дар давраи муосир рушд ёфтааст, зеро, дар марҳилаҳои ибтидоии пайдоиши бозори маблағгузори хурди Федератсияи Русия дар бозори мазкур мушкилиҳои зиёде, аз қабилӣ: набудани инфрасохтори мукаммали қонунгузорӣ, зиёд будани шумораи ташкилотҳои маблағгузори хурди ғайриқонунӣ ва зиёд будани шумораи ташкилотҳои қоллекторӣ, зиёд будани фоизи қарзҳо ва ғайраҳо мавҷуд буд, ки ҳолатҳои мазкур ба зиёд шудани амалҳои ғайриқонунӣ дар бозори мазкур оварда расонид [12]. Ба сифати яке аз ҷунин амалҳо ин аз қониби ташкилотҳои қоллекторӣ водор сохтани мизочон барои саривақт баргардонидани маблағи асосии қарз бо меъёри фоизи бениҳоят баланд ба шумор мерафт. Барои бартарафнамоии норасоии мазкур дар бозори маблағгузори хурди Федератсияи Русия то ҳол ҷораҳои зиёде андешида шуда истодааст. Масалан, дар соли 2010 дар Федератсияи Русия қонуни федеролӣ “Дар бораи фаъолияти маблағгузори хурд ва ташкилотҳои маблағгузори хурд” қабул гардид, ки он заминаи нахуст барои ташкили инфрасохтори мукаммали қонунгузорӣ дар самти маблағгузори хурд гардид [10].

Пас аз ин, давра ба давра фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд беҳтар гардида, ҳоло бинобар сабаби аз қониби ташкилотҳои маблағгузори хурд қоринамоии техникаи технологияҳои рақамӣ дар бахши коркард ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва истифодабарии асбобҳои гуногуни онлайнӣ ташкилотҳои маблағгузори хурд ба финтех ташкилотҳо табдил ёфтаанд.

Дар шакли мисол, тартиби рақамгардии фаёлияти яке аз ТМХ - и Федератсияи Руссия, яъне ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” – ро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Зеро то сар задани пандемияи Covid – 19 ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” яке аз ду ТМХ - и бузурги Федератсияи Руссия ба ҳисоб мерафт, ки ҳиссаи зиёди хизматрасониҳояш дар шакли офлайнӣ пешниҳод гардида, самти асосии фаёлиятро пешниҳоди қарзҳои хурд ташкил меод [6].

Аммо пандемияи COVID – 19, ҚДММ ТМХ – и “МигКредит” – ро мачбур сохт то дар доираи фаёлияти худ тағйиротҳои назаррасеро ворид намояд. Дар ҳақиқат яку якбора тағйир додани низоми офлайнии ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” ба низоми онлайнӣ нисбат ба яку якбора гузаштан ба низоми онлайнӣ хеле мушкил буд, зеро ТМХ - и мазкур дорои ҳайати кории муайян, дорои хатти зиёди филиалу МХБ ва ғайраҳо буда, дар натиҷа чунин ҳолат чараёни табодуллоти рақамиро дар ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” хеле суст намуд. Ин аст, ки чараёни мазкур дар ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” 0,5 сол давом ёфта, дар ниҳояти қор, дар ин давра дар ТМХ - и чунин чораҳо андешида шуд:

1. Самтҳои алоҳидаи фаёлияти ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” рақамӣ гардонид шуд;
2. Дар баъзе аз бахшҳои фаёлият зехни сунъӣ (роботҳо) мавриди истифода қарор дода шуд;
3. Маҳорати технологияи ҳайати кормандон афзоиш дода шуд;
4. Дар дохили ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” якҷанд гуруҳҳои технологӣ ташкил карда шуд, ки аз ҷониби онҳо хизматрасониҳои онлайнӣ коркард карда шуда, мавриди истифодаи муштариён қарор дода шуд.

Дар натиҷа, чунин ҳолат ба он оварда расонид, ки дар муҳлати хеле кӯтоҳ (аз охири соли 2019 инҷониб) дар доираи ҚДММ ТМХ - и “МигКредит” яке аз финтех ширкатҳо бо номи ДенумТех ташкил карда шуд.

Ғайр аз ин, бо зиёд шудани ҳиссаи ташкилотҳои маблағгузори хурди рақамгардида ҳаҷми қарзҳои хурди онлайнӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои маблағгузори хурд, боз ҳам афзоиш меёбад. Воаста ба ин, мо тағйирёбии ҳиссаи қарзҳои онлайнро дар сандуқи қарзии ТМХ - ҳи Федератсияи Русияро дар давоми 3 соли охир дида мебароем (нигаред ба чадвали 1)

Чадвали 1. Тамоюли тағйирёбии ҳиссаи қарзҳои хурди онлайнӣ дар сандуқи қарзии ТМХ – ҳо

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	Тағйирёбӣ бо фоиз (2022/2020)
Ҳаҷми қарзҳои хурди онлайнӣ (бо млрд. рубл)	55,1	108,5	165,7	+200,7%
Ҳаҷми сандуқи қарзҳои хурди ТМХ - ҳо, ҳамагӣ (бо млрд. рубл)	249	329	365	+46,6%
Таносуби ҳаҷми қарзҳои хурди онлайнӣ дар ҳаҷми умумии сандуқи қарзии ТМХ - ҳо (бо фоиз)	22,13	32,98	45,40	+ 23,27

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: Тенденции микрофинансового рынка - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://cbr.ru/analytics> - Санаи дастрасӣ: 20.05.2023.

Аз чадвали 1 дидан мумкин аст, ки аз соли 2020 то соли 2022 ҳаҷми қарзҳои онлайнӣ пешниҳодшуда 2 маротиба (110,6 млрд. рубли русӣ) зиёд шуда ниҳоятан он ба 165,7 млрд. рубли русӣ баробар шудааст. Дар баробари ин, дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи қарзҳои хурди онлайнӣ дар ҳаҷми умумии сандуқи қарзии ТМХ - ҳо аз 22,13% дар соли 2020 то ба андозаи 45,40% дар соли 2022 афзоиш ёфтааст.

Натиҷаи тадқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки имрӯзҳо рақамикунонӣ ба яке аз унсурҳои муҳими фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд табдил ёфта, давра ба давра ҳиссаи зиёди фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд рақамӣ гардида истодааст. Вобаста ба ҳолати мазкур, дар оянда чунин чараёнҳо метавонанд татбиқ гарданд:

- 1) Роҳҳои дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ осон хоҳанд шуд;
- 2) Истифодаи васеи скоринги худкор (ба мисли: скоринги қарзии zypl.ai) барои муқаррарнамоии қобилияти қарзадокунии муштарӣ;
- 3) Зиёд шудани майдонҳо (платформаҳо) – и онлайнӣ барои фурӯши амалиёту хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд (масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022 инҷониб майдон (платформа) – и онлайнӣ aion.tj амал менамояд);
- 4) Тартиби ҳуччатгузории анъанавӣ ба ҳуччатгузории рақамӣ иваз хоҳад шуд;
- 5) Истифодаи васеи идентификатсия бо истифода аз низоми ягонаи биометрӣ (НЯБ) ба миён меояд;
- 6) Шумораи зиёди амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ аз речаи офлайнӣ ба онлайнӣ гузаронида мешаванд ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ

1. Банковское дело - Модель цифрового банка в экономике - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://www.bankdelo.ru/fingram/press-center/pub/2812> - Санаи дастрасӣ: 16.05.2023.
2. Банковское дело - Трансформация банковского сектора в условиях цифровизации экономики России. И. В. МАКАРОВА, кандидат экономических наук, доцент, доцент департамента экономической теории Финансового университета при Правительстве РФ А. Ю. ПАВЛИКА, магистрант Финансового университета при Правительстве РФ - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://www.bankdelo.ru/expert-opinion/pub/6301> - Санаи дастрасӣ: 14.05.2023.
3. Большие данные — большие возможности для операторов - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://hi-tech.ua/article/bolshie-dannye-bolshie-vozmozhnosti-dlya-operatorov/?ysclid=ln74l8a3b561429675> - Санаи дастрасӣ: 16.05.2023.
4. "Будущее за цифровым банкингом" - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://www.kommersant.ru/doc/3421283?ysclid=ln73y5mmx5452213304> - Санаи дастрасӣ: 14.05.2023.
5. Гаюров Г.Х., Махмадов О.С. Дистанционное банковское обслуживание и его роль в развитии банковского сектора Республики Таджикистан / Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2017. № 3 (72). С. 95-106;
6. О компании - МигКредит - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://migcredit.ru/about/> - Санаи дастрасӣ: 22.05.2023.
7. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли (26.12.2019, город Душанбе) - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/21975> - Санаи дастрасӣ: 10.05.2023.
8. Сайфуров К.Ф., Буриев Ш.М. Дистанционные банковские услуги как механизм развития банковского сектора Таджикистана / Вестник Таджикского Национального Университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2023. №7 С. 17 -23;
9. Усоскин В.М., Белоусова В.Ю., Козырь И.О. Финансовое посредничество в условиях развития новых технологий / В.М. Усоскин, В.Ю. Белоусова И.О. Козырь // Деньги и кредит. – 2017. – № 5. – С. 14 – 21.
10. Федеральный закон Российской Федерации «О микрофинансовых организациях Российской Федерации» (Закон от 2.07.2010 № 151) – Москва – 36 с.

11. Цифровизация в банковской сфере доклад - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://obrazovanie-gid.ru/doklady/cifrovizaciya-v-bankovskoj-sfere-doklad.html?> - Санаи дастрасӣ: 15.05.2023.

12. Эволюция микрозайма. Как технологии изменили микрофинансовые организации - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/355593-evolyuciya-mikrozauma-kak-tehnologii-izmenili-mikrofinansovye?> - Санаи дастрасӣ: 20.05.2023.

УДК 657.6

Дадоматов Д. Н., Собирова М. Д.

МЕТОДИКА И ГУЗАРЕНИДАНИ САНЧИШИ АУДИТОРИИ САРМОЯИ ХУДӢ

Дар мақола муаммоҳои муосири аудити сармоияи худӣ таҳқиқ карда шуда, камбудии мавҷудаи санчиши аудитори сармоияи худӣ ошкор карда шудааст. Инчунин расмиётҳои аудитори чараёни аудити унсурҳои сармоияи худӣ пешниҳод карда шуда, самтҳои асосӣ, объектҳо ва методҳои таъкили гузаренидани санчиши аудитори сармоияи худӣ қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ. сармоияи худӣ, ҷамъияти саҳҳомӣ, арзиши одилона, саҳмияи эълоншуда, аудити сармоияи худӣ, ҳисоботи молияӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ

Дадоматов Д. Н., Сабирова М. Д.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКИ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА

В статье рассматриваются современные проблемы долевого аудита и выявляются существующие недостатки долевого аудита. Также представлены аудиторские процедуры процесса проверки элементов собственного капитала, основные направления, раскрыты объекты и методы организации аудита собственного капитала.

Ключевые слова. собственный капитал, акционерная компания, справедливая стоимость, объявленная акция, аудит собственного капитала, финансовая отчетность, бухгалтерский учет.

Dadomatov D.N., Sabirova M.D.

METHODOLOGY FOR CONDUCTING AN AUDIT OF CHARTER CAPITAL

The article discusses modern problems of equity audit and identifies existing shortcomings of equity audit. Also presented are the audit procedures for the verification process of elements of equity capital, main directions, objects and methods of organizing an audit of equity capital are disclosed.

Key words: equity, joint-stock company, fair value, announced action, equity audit, financial statements, accounting

Мақсади аудити сармоияи худӣ, аз ҷумла сармоияи гузошташуда (сармоиягузоришуда) аз тарафи аудитор ибраз намудани ақидаи мустақил оид ба инъикоси эътимодноқӣ иттилоот вобаста ба таҳаққул ва истифодабарии сармоияи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ мувофиқи асосҳои концептуалии ҳисоботи молиявӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин, мавзӯи

аудити объекти таҳқиқоти баҳисобгирӣ чараёнҳои хоҷагӣ ва амалиётҳои, ки бо ташаккул ва тағйирёбии унсурҳои сармояи худӣ алоқаманданд, инчунин муносибати ҷамъият бо муассисон вобаста ба гирифтани захираҳо бар ивази ҳуқуқи корпоративӣ ҳангоми баромадан аз ҳайати ҷамъият, тақсимкунии фоида ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Таҳқиқоти адабиёти илмӣ нишон дод, ки дар назарияи назорати молиявии мустақил равишҳои гуногун оид ба моҳият ва миқдори марҳилаҳо ва давраҳои аудит пешниҳод шудаанд. Баъзан марҳилаҳо ва давраҳои пешниҳодшуда тамоми паҳлуҳои кор, ки барои ташаккули ақидаи мустақил вобаста ба саҳеҳии дар низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот инъикосгардидани иттилоотро оид ба вазъи молиявӣ фаро намегиранд. Дар баробари ин, дар баъзе қорҳои илмӣ беасос миқдори зиёди марҳилаҳо ва давраҳои чараёни аудит пешниҳод шудааст, ки хароҷоти иловагиро талаб мекунад, вале ба сифати аудити сармояи худӣ таъсир намерасонад. Чунин хароҷоти иловагӣ вобаста ба маъмурикунонии ҳар як давраи аудит, инчунин роҳ додан ба ҳатогӣ дар вақти тақсимкунии кор байни давраҳои алоҳидаи аудит ба вучуд меояд. Омузиши стандартҳои байналмилалӣ аудит ва тағйиротҳои воридкардашуда ба он нишон медиҳад, ки барои ташкили чараёни муносиби аудит давраҳои зеринро ҷудо намудан мумкин аст: мувофиқа намудани шартӣ супориши аудиторӣ; банақшагирии аудит; гузаронидани аудит; ҷамъбаст ва баҳодихии натиҷаҳои аудит; ҳамкориҳои минбаъда бо мизоҷ пас аз пешниҳоди ҳисоботи аудиторӣ. Чунин тартиб тақсими дурусти қорҳоро, ки барои ташаккули ақидаи аудиторӣ зарур мебошад, таъмин менамояд. Инчунин қорҳоро байни давраҳои пешбинишуда тақсим намуда, таҳияи таъминоти методии истифодабрии расмӣҳои таҳлилиро ҳангоми гузаронидани санҷиши аудитори сармояи худӣ фароҳам месозад.

Давраи якум – мувофиқа намудани шартӣ супориши аудиторӣ. Аудит бо муроҷиати хаттии мизоҷ ба ташкилоти аудиторӣ (аудитори мустақил) оиди гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ вобаста ба ибрази ақидаи мустақил нисбати эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ оғоз меёбад. Ба гузаронидани аудит розигӣ дода, ташкилоти аудиторӣ оид ба гузаронидани санҷиши мустақил дар давраи бо фармоишгар мувофиқашуда қарор қабул мекунад. Мувофиқи талаботи СБА барои мавҷудияти заминаи гузаронидани санҷиши аудиторӣ аудитор бояд:

- мувофиқати принципи оморасозии ҳисоботи молиявии мизоҷ ба асосҳои консепсияи ҳисоботи молиявӣ.
- розигии роҳбарияти субъекти санҷидашавандаро вобаста ба ҳуқуқ ва уҳдадорихояш мегирад, аз он ҷумла:
 - а) оморасозии ҳисоботи молиявӣ тибқи принципҳои истифодашавандаи ташаккули ҳисоботи молиявӣ, дар ҳолати зарурӣ, пешниҳоди одилонаи он;
 - б) ташкили чунин низоми назорати дохилӣ, ки ба ақидаи роҳбарияти субъекти санҷидашаванда, барои оморасозии ҳисоботи молиявии таҳрифоти муҳим надошта зарур аст, ҳатто дар натиҷаи қаллобӣ ё ҳатогӣ;
 - в) ба аудитор додани имконият:
 - дастрасӣ ба тамоми иттилооти ба роҳбарият маълум, ки он ба оморасозии ҳисоботи молиявӣ алоқаманд аст (ҳисобгирӣ ва баъзе ҳуҷҷатҳо ва дигар маълумот);
 - маълумоти иловагӣ, ки аудитор метавонад аз роҳбарият бо мақсади гузаронидани аудит талаб намояд;
 - дастрасии бемахдуд ба қормандони қорҳона, ки аз онҳо аудитор меҳода далелҳои аудитори заруриро гирад [6, с. 111-112].

Бо мақсади аз байн бурдани нофаҳми вобаста ба гузаронидани санҷиш аудитор ба мизоҷ то оғози санҷиш мактуб-уҳдадорӣ равон мекунад. Шакл ва талаботи иттилоотии ҳуҷҷати мазкур гуногун мебошад ва аз намуди қорҳои аудиторӣ ва шартӣ санҷиши аудиторӣ вобастагӣ дорад. Аудитор мактуб-уҳдадориро оморода намуда, розигии ҳудро вобаста ба мақсад, объекти аудит ва ҳаҷми он, сатҳи ҷавобгариҳои ҳам қормандони идорақуни

ва ҳам аудиторро оид ба эътимоднокии имрози ақида, шакли пешниҳоди ҳисоботи аудиторӣ пешниҳод мекунад.

Давраи дуум – банақшагирии аудит. Банақшагирии аудит яке аз давраҳои муҳим башумор меравад, зеро стратегияи умумии аудиторро муайян мекунад. Самаранокии стратегия аз таҳияи нақшаи умумӣ вобастагӣ дорад, ки дар он расмиётҳои аудиторӣ пешбинӣ шуда, ба иҷроиши саривақтӣ ва босифати вазифаҳои аудити сармояи худӣ ва ташаккули ақида оид ба эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ равона шудааст. Дар нақшаи санчиши аудиторӣ аудитор намуд, муҳтаво ва вақти гузаронидани расмиётҳои аудитории банақшагирифтаашро нишон медиҳад, ки барои ҳалли масъалаҳои асосии аудити сармояи худӣ пешбинӣ шудаанд. Ҳуҷҷати мазкур то оғози гузаронидани санчиш таҳия карда мешавад (бо мақсади муайян намудани омилҳои дохилӣ ва берунӣ, ки ба фаъолияти молиявӣ-ҳочагидории субъекти санчиш таъсир мерасонанд), вале дар рафти санчиши аудиторӣ расмиётҳои банақшагирифташуда бо мақсади баланбардории самаранокии иҷроиши вазифаҳои санчиш, ки дар назди аудитор гузошта шудаанд, метавонанд тағйир ёбанд. Дар ҳама ҳолат то оғози санчиши аудиторӣ бо ҳуҷҷатҳои ҷамъбастии санчиши пешакӣ вобаста ба тағйирёбии унсурҳои сармояи худӣ ва тартиби инъикоси онҳо дар низми баҳисобгирии мизоҷ шинос шудан зарур мебошад. Ҷанбаҳои назариявӣ – методологии таҳияи барномаи аудиторро таҳқиқ намуда, Саҳартсева И.И. қайд мекунад, ки “дар вақти гузаронидани аудит, ки ба маълумоти санчиши пешакӣ асос ёфтааст, бодикқат омӯхтани ҳуҷҷатҳои қорӣи аудиторӣ қаблро аз руи ҳисоби сармоя дар давраи муайян зарур мебошад ва муайян кардани кифоягии он ки оё равиши аудиторӣ қаблӣ аз руи ҷунин масъалаҳо, ба монанди, афзоиши муҳим ва хориҷшавии муҳими сармоя, санчиши ҳуқуқи моликият ба сармоя ва суратмаҷлисҳои тасдиқкунандаи харид, санчиши кифоягии тавзеҳоти (шарҳи) иттилоот дар замимаҳо ба ҳисоботи молиявӣ; санчиши мавҷудияти уҳдадорихо ва ҳуқуқ барои мусодираи сармояи асосӣ ва гардон барои қарзҳо, гарав ва ғ.” [5, с. 282], инчунин мӯътақид шудан ба он ки ба расмиёти аудити пешакӣ санчиши мавҷудияти иҷозат ва ҳуҷҷатҳои ҳамроҳикунанда аз руи ҳамаи амалиётҳои муҳим фаро гирифта шудаанд.

Давраи сеюм – гузаронидани аудит. Аз ҳама асосӣ ба шумор рафта, санчиши дурустии инъикоси иттилоотро оид ба ташаккул ва истифодабарии сармояи худӣ ифода мекунад. Санчиши дурустии инъикоси иттилоотро оид ба ташаккул ва истифодабарии сармояи худӣ бо роҳи тестикунонии ҳам низми баҳисобгирӣ ва ҳам низми назорати дохилии объекти санчиш, инчунин гирифтани далели кофӣ бо ёрии расмиёти таҳлилӣ ба даст меояд.

Истифода намудани ҷунин расмиётҳо дар аудит имконият медиҳад, ки самт ва методи санчиш муайян карда шавад ва хусусияти фаъолияти мизоҷ ва ҳаҷми аудит баҳо дода шавад. Самти асосӣ, объект ва методи аудит, инчунин расмиёти аудитории дар рафти аудити сармояи худӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. – Расмиёти аудитории тавсияшаванда дар рафти аудити сармояи худӣ

Унсурҳои сармояи худӣ	Самтҳои асосии аудит	Усули тестикунонӣ	Объектҳои аудит	Методи аудит	Номгуни масъалаҳое, ки дар рафти аудити сармояи худӣ омухта мешаванд

Сармояи ойнномавӣ	Аудити сохтори сармояи ойнномавӣ	Тестикун онии пурра	Ҳиссаи муассис он дар сармояи ойнном авӣ	Санчиш и меъёрӣ-хуқуқӣ; Санчиш и мувоиқа ти фаъолия ти амалиёт ӣ бо	Санчиши тартиби бақайдгирии ҳуччатҳои таъсисии ҷамъият дар мақомоти ваколатдори давлатӣ; Санчиши риояи қонунгузори амалкунанда оид ба ворид намудани воситаҳо ба ивази ҳуқуқи корпоративӣ; Санчиши кифоягии ҷалби захираҳо барои маблағгузори фаъолият аз ҷониби эмитентҳои ҳуқуқи корпоративӣ
	Аудити андозаи сармояи ойнномавӣ	Тестикун онии пурра	Андозаи сармояи ойнном авӣ, ки дар ҳуччатҳои таъсисӣ дарҷ гардидааст	маълумоти баҳисобгирӣ ва қоидаҳои муқаррашуда; Санчиш и арифметикӣ; Санчиш и таҳлилий ва мантиқӣ .	Санчиши мувофиқати андозаи сармояи худӣ, ки дар ҳуччатҳои таъсисӣ нишондодашуда ба маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи мизоҷ
			Ташаккули андозаи эълоншудаи сармояи ойнном авӣ		Санчиши ҳақиқии вориднамудани дороиҳо бар ивази ҳуқуқи корпоративӣ; Санчиши дурурестии муайянкунии арзиши софӣ дороиҳои ғайримолиявӣ, ки аз тарафи муассисон барои пардохти сарм ба сармояи ойнномавӣ ворид шудаанд
			Зиёд кардани сармояи ойнном авӣ		Санчиши тартиби азнавбақадгирии ҳуччатҳои таъсисӣ дар мақомоти ваколатдорӣ давлатӣ; Санчиши сарчашмаи зиёд кардани андозаи сармояи ойнномавӣ; Санчиши суратмаҷлиси Маҷлиси умумии сармдорон оид ба қабули чунин қарор бо додани беш аз 25 фоизи овозҳо; Санчиши ҳуччатҳое, ки қарздорӣ муассисонро аз руи сарми пешақӣ тасдиқ мекунад
			Кам кардани сармояи		Санчиши тартиби азнавбақайдгирии ҳуччатҳои таъсисӣ;

			ойинном авӣ		Санчиши суратмачлиси умумии сахмдорон; Санчиши мувофиқи мақсад будани кам кардани андозаи сармояи ойнномавӣ тибқи талаботи қонунгузории амалкунанда; Санчиши мавҷудияти огоҳии хаттии кредиторон дар хусуси кам кардани ҳаҷми сармояи ойнномавӣ; Санчиши дурустӣ ва саривактии пардохти сахми ба муассис тааллуқлошта, ҳангоми баромадни ӯ аз ҳайати интирокчиёни ҷамъият
	Аудити пардохти қарздориҳо и муассисон аз руи сахм ба сармояи ойнномавӣ	Тестикун онии интиҳобӣ	Шакли сахм ба сармояи ойинном авӣ		Санчиши ҳуҷҷатҳое, ки ҳақиқати ворид намудани дороиҳоро бар ивази ҳуқуқи корпоративӣ тасдиқ мекунанд
			Муҳлати пардохт и қарздор ии муассис он аз руи сахм ба сармояи ойинном авӣ		Санчиши саривактии ворид намудани дороиҳоро бар ивази ҳуқуқи корпоративӣ; Санчиши тартиби дар низоми ҳисобдории мизоч амалиётҳо, ки пардохт намудани қарздории муассисон аз руи сахм дар сармояи ойнномавӣ
Сармояи иловагӣ	Аудити аъзоҳои иловагии муассисон зиёда аз андозаи сармояи бақайдгири фташуда	Тестикун онии пурра	Андозба ндии ҳиссаи иловагӣ		Санчиши хусусияти ҳиссаи иловагӣ гузошташуда ба фаъолияти хоҷагии мизоч (дар асоси бозгашт ё бе бозгашт); Санчиши дурустии андозбандии ҳиссаи иловагии муассисон ва маблағи шартан ҳисобу замкардаи фоизҳо аз руи кумаки молиявӣ боргарданда
	Аудити азнавбаҳод иҳии дороиҳо	Тестикун онии интиҳобӣ	Азнавба ҳодиҳӣ (тахфиф и) дороиҳо и гайригар дон		Санчиши дурустии ҳисобкунии азнавбаҳодиҳӣ (тахфифи) дороиҳои гайригардон ва тағйирёбии андозаи истехсоли онҳо; Санчиши асоснокии инъикоси натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ (тахфифи) дороиҳои гайригардон дар баҳисобгирӣ

Сармоя захиравӣ	Аудити сармояи захиравӣ	Тестикун онии интихобӣ	Истифодабарии сармояи захиравӣ	Санчиши риояи андозаи сармояи захиравӣ дар оиннома пешбинишуда, қонуни будани истифода бурдани он; Санчиши дурустии ҳиссаҷудокунии ҳарсола тибқи қонунгузорӣ ба сармояи захиравӣ; Санчиши асоснокии инъикоси амалиётҳо аз руи сармояи захиравӣ дар ҳисобгирӣ ва ҳисобот
Ҷоидаи тақсиминошуда	Аудити ҷоидаи тақсиминошудаи соли ҳисоботӣ	Тестикун онии пурра	Ҷоидаи тақсиминошудаи соли ҳисоботӣ	Санчиши асоснокии ҳаҷми ҷоида то андозбандӣ, андозаи хароҷоти шартӣ ба андоз аз ҷоида ва муҷозотҳои андозӣ; Санчиши дурустии инъикоси ҷоидаи тақсиминошудаи соли ҳисоботӣ дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот
	Аудити ҷоидаи тақсиминошудаи солҳои гузашта		Истифодабарии ҷоидаи тақсиминошудаи солҳои гузашта	Санчиши асоснокии истифодабарии ҷоидаи тақсиминошудаи солҳои гузашта; Санчиши дурустии инъикоси ҷоидаи тақсиминошудаи солҳои гузашта дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омузиши адабиёт

Маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки расмиёти аудитори санчиши аудитори сармояи худӣ метавонад вобаста аз усулҳои ташкил ва самти гузаронидани аудит дигаргун шавад. Вале гузаронидани аудит аз руи ин самтҳо ба аудитор барои ибрази ақида оид ба дурустии бақайдгирӣ, ворид намудани тағйирот ба ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, ташаккули сармояи захиравӣ, истифодабарии ҷоидаи тақсиминошуда ва билохира эътимоднокии инъикоси иттилоотро оид ба ташаккул ва тағйирёбии андозаи сармояи оинномавӣ дар низомии ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии мизоҷ шароит фароҳам меварад.

Яке аз қисми таркибии аудити сармояи худӣ таҳқиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ба ҳисоб меравад. Мақсади аудити ҳуҷҷатҳои таъсисӣ муайян намудани мувофиқати асосҳои ҳуқуқии фаъолияти корхона, ки дар оиннома ва дигар ҳуҷҷатҳо, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ нишон дода шуда, ташкил ва фаъолияти молиявӣ-ҳочагидории корхонаро танзим менамояд, ба шумор меравад. В.Н. Лемеш бар он ақида аст, ки “мақсади санчиши ҳуҷҷатҳои таъсисӣ тасдиқи асосҳои ҳуқуқии фаъолияти ташкилот; дурусти ва пуррагии ҳисоббаробаркуниҳо бо муассисон аз руи а) ташаккули фонди асосӣ; б) ҳисоббаробаркуниҳои мобайни бо муассисон оид ба ҳисобкунӣ ва пардохти ҳаққулсаҳм; в) ҳисоббаробаркунии низоми бо муассисон ҳангоми баромадан, (фуруши) ҳисса» [4, с. 72]. Дар баробари ин, мақсади аудити сармояи оинномавӣ ибрази ақида нисбати дурустии дар баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос ва дар ҳисоботи молиявӣ шарҳ додани иттилоот оиди ташаккул, зиёд шудани (кам шудани) сармояи оинномавӣ мувофиқи талаботи қонунгузори амалкунанда, ҳуҷҷатҳои таъсисии

бақайдгирифташуда ва сиёсати ҳисобдории ташаккулёфта, инчунин баҳодихии эътимоднокии воситаҳои ғайримолиявӣ, ки ҳамчун пардохти саҳми муассисон дар ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ инъикос гардидаанд, ба шумор меравад.

Гузаронидани санчиши аудитории дурустии ташаккул ва ворид намудани тағйирот ба ҳуҷҷатҳои таъсисӣ аз руи пайдарҳамии зерин мумкин аст:

- шиносои бо фаъолияти молиявӣ-хоҷагидории мизоч, аз ҷумла шакли моликият ва намуди фаъолияти корхона мувофиқи ҳуҷҷатҳои таъсисии бақайдгирифташуда муайян карда мешавад; мавҷудият ва муҳлати амали иҷозатнома оиди ҳуқуқӣ фаъолият, ки бояд иҷозатнома дошта бошад, санчида мешавад; масъалаҳои бо ташкил ва тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибии мизоч таҳқиқ карда мешавад; баҳодихии пешакии низоми назорати дохилии мизоч гузаронида мешавад; шумораи муассисон ва ҳиссаи онҳо дар сармояи оинномавии корхона муайян карда мешавад;

- муҳтавои ҳуҷҷатҳои таъсисӣ аз руи аломати шартӣ санчида мешавад. Дар давраи мазкур аудитор бо ҳамаи муассисон во хурда, нусхаи оинномаи онҳоро бо нусхаи дар корхона буда муқоиса мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки муассисон аз қумлаи роҳбарияти корхона аксар вақт ба оиннома нисбати тақсимои ғоидаи тақсимношуда тағйирот ворид менамоянд, худсарона дигар қарорҳо қабул мекунад. “Ҳуҷҷатҳои муассисии нодуруст тартибдодашудаи корхона боис ба низоъҳои ҷиддии байни роҳбарияти корхона ва шарикони тичоратии он мешаванд” [7, с. 194];

- тартиби риояи расмиёти бақадгирии давлатии корхона ва ҳуҷҷатҳои таъсисии он тафтиш карда мешавад;

- назорати саривактӣ ва пуррагии пардохти қарздории муассисон аз руи ҳисса ба сармояи оинномавӣ, инчунин мувофиқати усулҳои баҳодихии ҳиссаи муассисон ба сармояи оинномавӣ дар шакли моддӣ ва ғайримоддӣ санчида мешавад [1, с. 321];

- қонуният, дурустӣ ва саривактии ворид намудани тағйирот ба ҳуҷҷатҳои таъсисӣ баҳо дода мешавад. Дар ин давра ҳолати зиёд кардани андозаи сармояи оинномавӣ, аз ҷумла дар натиҷаи қабул намудани иштирокчиёни нав ё кам кардани андозаи сармоя дар натиҷаи баромадани интирокчиёни ҷамъият муайян карда мешавад. Аудитор дурустии ҳуҷҷатикунони ин амалиётҳо ва саривактии ворид намудани тағйиротро ба оинномаи ҷамъият месанҷад;

- фаъолияти ҳақиқии корхона бо оиннома муқоиса карда шуда, номувофиқатии байни онҳо ошкор карда мешавад. Дар ин ҳолат роҳбарияти корхона хабардор карда мешавад ва ба ӯ тавсия дода мешавад, ки ба оиннома тағйирот ворид намуда, аз нав бақайдгирии корхонаро дар мақомоти ваколатдори давлатӣ роҳандооози намояд. Дар вақти “Вақте аудитор тамоилҳои муҳимро дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ маълум мекунад, ки ташкилӣ ва қонунии ҷамъиятро зери суол мегузорад ё фаъолияти он ба давлат, моликон ё саҳомон зиён мерасонад, дар ин маврид аудитор бояд барои бартараф кардани ин камбудӣ ба роҳбарияти субъект вақти муайян диҳад” [1, с. 321].

Давраи чорум – ҷамъбасти баҳодихии натиҷаҳои аудит. Дар ин марҳила аудитор далелҳои аудитории ҷамъварӣ ҷамъбасти намуда, майлқуниҳои дар пешбурди баҳисобгирии муҳсобибӣ, ки бо воситаи расмиётҳои аудитори ошкор намуд ба низом мебарорад ва таҳлил мекунад. Аз руи натиҷаи ҳар як ҷараён оид ба эътимоднокии иттилооти дар низоми баҳисобгирии муҳсобибӣ ва ҳисоботи мизоч инъикос шуда, вобаста ба унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ ақидаи худро ташаккул медиҳад. Аудитор ҷараёни аудиторро пас аз санаи таҳияи ҳисоботи аудитори бо роҳи ташаккули файли ниҳии аудитори хотима мебахшад.

Давраи панҷум – ҳамкориҳои минбаъда бо мизоч пас аз пешниҳоди ҳисоботи аудитори. Мувофиқи талаботи СБА аудитор бояд сиёсати робитаи дутарафаро бо мизоч интиҳоб намояд, аз тараф барои расонидани хизмати босифати аудитори, аз тарафи дигар, имконияти кам кардани хавф, ки бо гузаронидани аудит алоқаманд мебошад. Бастаи

хуччатхое, ки ҳангоми амалинамудани чунин сиёсат аудитор ташаккул медиҳад, дар файли алоҳида нигоҳ дошта мешавад.

Дар вақти ҳамкорӣ бо мизоч бо шартӣ аудити мувофиқашуда яке аз самти робитаи минбаъда раоснидани хизматрасонии гуногуни машваратӣ мебошад, аз ҷумла нисбати амалиётҳои ташаккул ва истифодабарии сармояи худӣ. Ба чунин хизматрасонӣ ташаккули тавсияҳои методӣ оид ба ислоҳ намудани ҳатогӣҳо, ки дар вақти баҳисобгирии унсурҳои сармояи худӣ роҳ дода шудааст, пешниҳоди варианти оптималии истифодабарии ғоидаи корхона, инчунин самти рушди стратегияи корхона бо роҳи таҳияи ҳисоботи тавозунии сифрии ҳосилшуда, ки арзиши софӣ сармояи ба эмитентон тааллуқ доштаре инъикос мекунад.

Ҳамин тавр, расмӣҳои аудитории пешниҳодшуда ташкили сарфакоронаи ҷараёни аудити унсурҳои сармояи худиро таъмин намуда, ба аудитор имконият медиҳад, ки самтҳои асосӣ, объектҳо ва методҳои ташкили гузаронидани санҷиши аудиторию муайян кунад, инчунин майлҳои роҳдодаро дар тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ ошкор мекунад, роҳҳо баланд бардоштани ғайриқонунии объектҳои санҷишро пешниҳод менамояд.

АДАБИЁТ

1. Аудит ва ибрази эътимод / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, М.В. Калемуллоев, С.Х. Раҳимов. – Душанбе : Мега-принт, 2020. – 364 с.
2. Бадалов, Х.Х. Концепция развития аудита в условиях цифровой экономики: теория и практика / Х.Х. Бадалов, С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев. – Душанбе : Графика принт, 2021. – 218 с.
3. Дадаматов Д.Н. Организация контроля системы учета в условиях применения международных стандартов финансовой отчетности / Дадаматов Д.Н. // Ахбори ДДТТ. Серия общественных наук. – 2021. - №4/1 (38). ISSN 2308-054X. С. 154-159
4. Дадаматов Д.Н. Равишҳои методӣ ба ташаккули баҳисобгирии идоракунии сармояи оинномавӣ дар ташкилотҳои тичоратӣ / Дадаматов Д.Н., Кузибоева Б.М., Собирова М.Д. // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2021 №3-4 (11-12). ISSN (2207-9996). С. 133-138.
5. Калемуллоев, М.В. Необходимость применения аналитических процедур в процессе аудита финансовой отчетности / М.В. Калемуллоев, С.Ф. Низомов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 4-1. – С. 25-33.
6. Лемеш, В.Н. Проверка учредительных документов / В.Н. Лемеш // Финансы, учет, аудит. – 2006. – № 3. – С. 72-76.
7. Сахарцева, И.И. Теоретико-методологические аспекты формирования программ аудита: монография / И.И. Сахарцева. – М.: Кондор, 2005. – 376 с.
8. Сборник международных стандартов контроля качества, аудита, обзора, другого предоставления уверенности и сопутствующих услуг. – М.: Междунар. Федерация бухгалтеров, Том 1, 2014. – 1049 с.
9. Тоҳирова, Р.С. Аудити хуччатҳои муассисӣ / Р.С. Тоҳирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 8. – С. 193-199.

Зарифзода З.К., Валиев Н.Ш.

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ АРЗА ВА ТАҚОЗО БА МАВОДҲОИ ОЗУҚАВОРӢ

Тақозои аҳоли ба маҳсулоти хӯрокворӣ унсури муҳимтарини низоми озуқаворӣ минтақа дар шароити мушкилот ва хатарҳои ҷаҳонӣ муосир мебошад. Мушкилоти таъмини самараноки ҳаёти сокинони минтақа хусусият ва қонуниятҳои рушди худро доранд. Мақсади асосии мақолаи мазкур ошкор кардани омилҳои ташаккули арза ва тақозо дар бозори озуқаворӣ минтақа, аз ҷумла тағйирёбии онҳо дар шароити иқтисодии минтақа мебошад. Дар мақола арзёбии омилҳои асосии ташаккули арза ва тақозо ба маводҳои озуқаворӣ, аз он ҷумла сатҳи истеъмоли озуқаворӣ аз ҷониби сокинони минтақа, даромади миёнаи ҳар сари аҳоли, тағйирёбии нархҳо, ки ба қобилияти харидории аҳоли таъсир мерасонанд, оварда шудааст. Дар мақола зикр гардидааст, ки бозори молҳои озуқаворӣ аз се унсури асосӣ - тақозои аҳоли, арзاي молҳо ва нархҳо иборат аст. Дар мақолаи мазкур мо ба моҳияти иқтисодии арза ва тақозо дар бозори озуқаворӣ ва омилҳои ташаккули онҳо диққати махсус зоҳир намудаем.

Вожаҳои калидӣ: бозори молҳои озуқаворӣ, арзай мол, тақозои аҳоли, қобилияти харидории аҳоли, даромадҳои пулай, омилҳо, маҳсулоти хӯрокворӣ, ташаккул, рақобат, нарх

Зарифзода З. К., Валиев Н.Ш.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И СПРОСА НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЕ ТОВАРЫ

Спрос населения на продукты питания является важнейшим элементом продовольственной системы региона в условиях современных мировых проблем и рисков. Проблемы эффективного обеспечения жизни жителей региона имеют свой характер и закономерности развития. Основной целью данной статьи является выявление факторов формирования спроса и предложения на продовольственном рынке региона, в том числе их изменения в экономических условиях региона. В статье дается оценка основных факторов формирования спроса и предложения на продовольственные товары, в том числе уровня потребления продовольствия жителями региона, среднего дохода на душу населения, изменения цен, влияющих на покупательную способность населения. В статье отмечается, что рынок продовольственных товаров состоит из трех основных элементов - спроса населения, предложения товаров и цен. В данной статье мы уделили особое внимание экономическому контексту спроса и предложения на продовольственном рынке и факторам их формирования.

Ключевые слова: рынок продовольственных товаров, товарное предложение, спрос населения, покупательная способность населения, денежные доходы, факторы, продукты питания, формирование, конкуренция, цена

Zarifzoda Z. K., Valiev N. SH.

FACTORS OF FORMATION OF SUPPLY AND DEMAND FOR FOOD PRODUCTS

The population's demand for food is the most important element of the region's food system in the context of modern world problems and risks. The problems of effectively ensuring the lives of the inhabitants of the region have their own character and patterns of development. The main

purpose of this article is to identify the factors of demand and supply formation in the food market of the region, including their changes in the economic conditions of the region. The article assesses the main factors of the formation of demand and supply for food products, including the level of food consumption by residents of the region, average income per capita, price changes affecting the purchasing power of the population. The article notes that the food market consists of three main elements - the demand of the population, the supply of goods and prices. In this article, we paid special attention to the economic context of supply and demand in the food market and the factors of their formation.

Keywords: food market, commodity supply, population demand, purchasing power of the population, monetary income, factors, food, formation, competition, price

Мушкилоти муҳимтарини умумичаҳонӣ, ки ҳамеша мубрам боқӣ мемонад, истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ мебошад, ки бе он инсон вучуд дошта наметавонад. К. Маркс қайд менамояд, ки истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ шартӣ якуми ҳаёт мебошад [3. С. 183]. Ғайр аз ин, раванди истеҳсоли маводҳои хӯрокворӣ бояд мунтазам бошад, зеро инсоният истеъмолро як рӯз ҳам қатъ ё манъ карда наметавонад. Дар баробари ин, истеҳсоли маводи озуқаворӣ бояд вобаста ба мунтазам афзоиш ёфтани тақозо ва шумораи аҳолии қурраи замин афзоиш ёбад.

Таъмини маҳсулоти озуқаворӣ ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва муҳити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа вобастагии зич дорад. Дар ҳолати норасоии захираҳои зарурии озуқаворӣ дар минтақаҳо норозигии аҳоли ба миён меояд, зеро дар навбати худ таъмини тақозои аҳоли бо маводи озуқаворӣ ҷузъи муҳими сохтори давлатӣ мебошад ва беҳатари миллии давлатро таъмин менамояд.

Аллакай беш аз ним аср мебошад, ки иқтисодчиён масалаи таъмини аҳоли бо маводҳои озуқавориро меомӯзанд, аммо то ҳол оид ба омилҳо ва нишондиҳандаҳои таъмини ин зухурот фикру ақидаҳои ягона вучуд надорад. Муайянкунии моҳият, меъёр ва нишондиҳандаҳои ҷараёни таъмини аҳолии мамлакат бо маводи озуқаворӣ, барои муқараркунии омилҳои асосии таъсиррасон ба арза ва тақозои он замина мегузорад. Дар осори илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ як қатор омилҳои таъмини аҳоли бо маводҳои озуқаворӣ дида баромада шудааст. Олимони иқтисоддон Раҳматов А.С., Хуррамова З.М. қайд мекунанд, ки омилҳои асосии таъсиррасон ба таъмини маводи озуқаворӣ мамлакат ин мавҷудият ва сифати заминҳои кишоварзӣ, воситаҳои агротехникӣ, шароити экологии муҳити иҳотакарда, ки аҳолии минтақа ё давлати мушаххас зиндагӣ мекунанд, ҳолати иқтисодии онҳо, инчунин дараҷаи рушди соҳаҳои истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ ба роҳ монда шудааст. Инчунин ҷараёни содироту воридот ва дигар омилҳои таъсиррасон ба макроиқтисодро ҳамчун омилҳои калидии арза ва тақозои аҳоли бо маводҳои озуқаворӣ арзёбӣ намуданд [8. С. 155].

Саидмуродзода Л.Ҳ. омилҳои таъсиррасон ба таъмини арза ва тақозои маводҳои озуқавориро даромади аҳоли, сатҳи зиндагӣ, ҳолати ҷойгиршавии табиӣ мамлакат ё минтақа ва ғайрииниқисодӣ субъекти хоҷагидор баррасӣ менамояд. Яъне, ба ақидаи муҳаққиқ даромади аҳоли омилҳои калидӣ буда бо ҳар роҳи восита дастрас намудани маводҳои озуқавориро таъмин менамояд [5. С. 58].

Баъзе муҳаққиқони ватанӣ бошанд ҳамаи омилҳои таҳдидкунандаи арза ва тақозоро ба дохилӣ ва берунӣ ҷудо менамоянд. Онҳо чунин меҳисобанд, ки омилҳои ҳислати берунӣ дошта беҳатари иқтисодии давлатро паст намуда, баъзе давлатҳои хориҷӣ сиёсати мақсадноки равонагардида ба пешбарии маҳсулоти истеҳсолнамудаи худ ба Тоҷикистонро истифода намуда, дар натиҷа вобастагии тақдористеҳсолии дохилӣ, иқтисодӣ ва молиявиро пеш меоранд. Ба қатори омилҳои дохилӣ ноустувории базаи қонунгузорӣ ва меъёрӣ, номукамалии сохтори гардиши молии мамлакат, кофӣ набудани рушди зерсохторҳои соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ, номукамалии инфрасохтори бозори озуқаворӣ минтақа ва ғ. вобастагӣ додаанд.

Ба ақидаи Ю.С. Хромов стратегияи озукавории давлат дар бехтар дастрасии шароитҳои миллии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ, психологӣ ва дигар омилҳои равонагардида барои бештар таъмин намудани арза ва тақозо бо маводҳои озукаворӣ мебошад [7. С. 73].

Агаев В.А. омилҳои асосии таъмини бехатарии маводҳои озукавориро дар навбати худ ба дохилӣ ва берунӣ тақсим мекунад. Яъне, дар аввал тамоюли асосии рушди муносири хоҷагии ҷаҳонӣ, ба дуввум – худ таъминномаи озукаворӣ, чандирии тақозо ба маводҳои озукаворӣ, аҳамияти иҷтимоӣ – иқтисодии хоҷагии кишроқро дохил менамояд [1. С. 14].

Филатов О.К., Чешинский Л.С., Маргулис Е.И., Рябова Т.Ф. омилҳои таъсиррасон ба сатҳи таъмини маводҳои озукавориро ба манфӣ ва мусбӣ тасниф менамоянд. Бидуни ин, онҳо ҳамаи омилҳоро аз рӯи ҷанбаҳои миқдорӣ, сифатӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодӣ муттаҳид менамоянд. Гурӯҳи омилҳои миқдорӣ ба таъмини ҳаҷми кофии озукаворӣ нигаронида шуда, сифатӣ – нафақат ба таъмини тақозои одамон бо озукаворӣ, балки озукавории бехатар ва босифат тавсиф меёбад. Омилҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ баландбардории даромади аҳолиро то сатҳи кофӣ барои дастрасии воқеии маводҳои озукаворӣ пешбинӣ менамояд.

Ушачев И.Г. ба омилҳои мусбии таъмини аҳоли бо маводҳои озукавориро васеъгардии ҳуқуқи молистеҳсолкунандагон ба самти муайяни фаъолият ва истифодаи маҳсулот, ҷудокунии заминҳои кишти шахсӣ ва аҳолии шаҳр барои истифодабарии он бо мақсади худтаъминнамоӣ бо маводҳои озукаворӣ нисбат медиҳад. Дар байни омилҳои манфӣ, ба ақидаи ӯ, ҳатари на он қадар бузургро нобаробарии нарх, зуд камшавии бӯҷаи дастгирии хоҷагии кишроқ, инкишофи қарзҳои кредитории он, дефференсияи даромади аҳоли пеш меорад [6. С. 5].

Алтухов А.И. сатҳи таъмини мамлакат ба маводҳои озукавориро ҳамчун маҷмӯи омилҳои зерин, ба монанди ҳолат ва рушди иқтисодиёти мамлакат; ҳаҷм ва устувории истеҳсолоти ватании озукаворӣ ва навъҳои алоҳидаи он; ҳаҷми захираҳои стратегӣ ва таъҷилии озукаворӣ; қобилияти пардохтпазирии аҳоли ва гурӯҳҳои иҷтимоии он; ҳаҷми мутлақ ва нисбии маводҳои озукавории воридшаванда; устувории маводҳои озукавории воридшаванда аз рӯи миқдор, сифат ва номгӯи онҳо; мавҷудияти захираҳои асбории кофӣ барои пардохти маводҳои озукавории харидгардида аз хориҷа ва ашёи хоми хоҷагии кишроқ барои истеҳсолот муайян мекунад [3. С. 16].

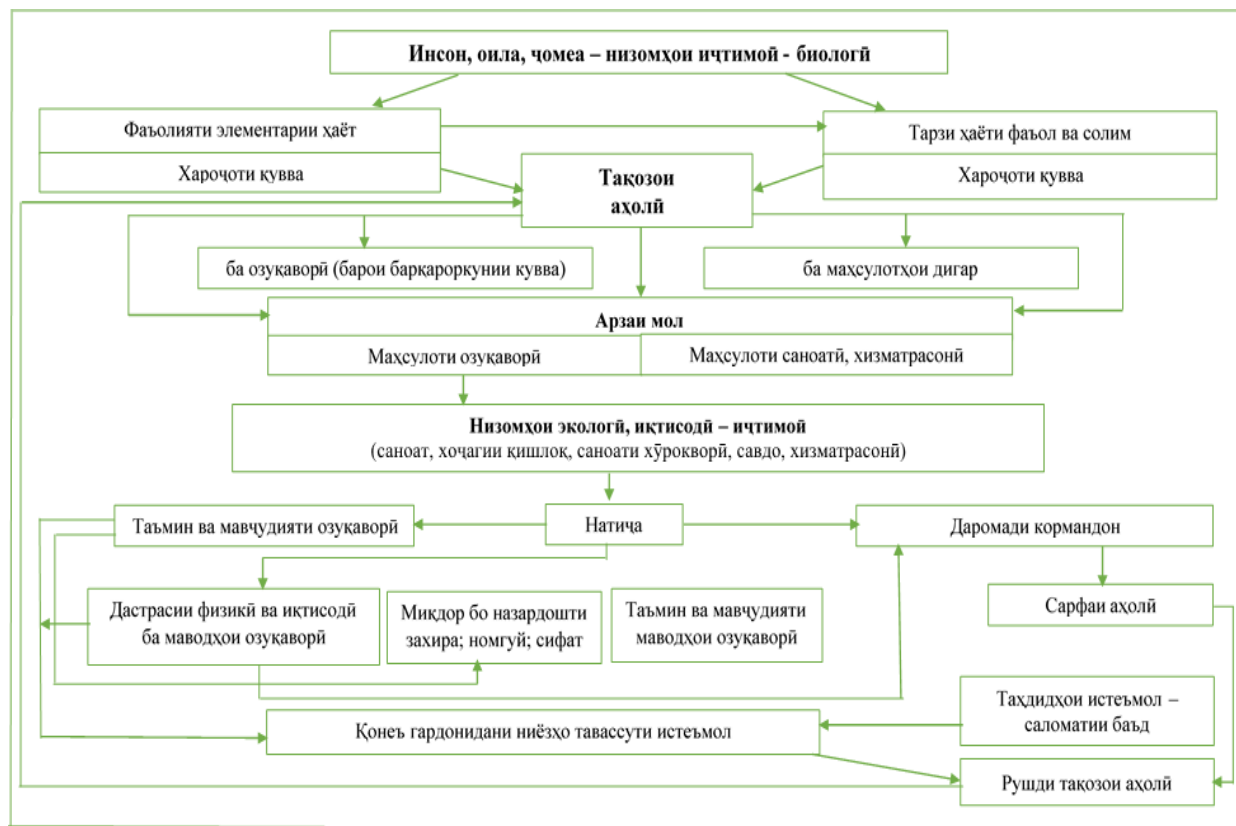
Дар осори илмӣ дигар олимони – иқтисодчиён низ омилҳои рушди арза ва таъмини тақозои аҳоли бо маводҳои озукаворӣ саҳеҳ дарҷ гардидааст. Дар он муаллифон таваҷҷӯҳи бештарро ба аҳамияти рушди ҳамаи соҳаҳои истеҳсоли хоҷагии кишроқ ва сиёсати оқилонаи давлатии содиротӣ – воридотӣ дар соҳаи таъмини аҳоли бо навъҳои асосии озукаворӣ ҷалб намудаанд.

Барои истеҳсоли маҳсулот бояд низомҳои иҷтимоии экологӣ-иқтисодӣ ташкил карда шаванд, ки унсурҳои онҳо саноат, кишоварзӣ, саноати ҳӯроқворӣ, савдо мебошанд ва як қатор масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ ҳал карда мешаванд. Аз ҷумла, ин масъалаи арзаю тақозо дар бозор озукаворӣ ва таъмини маводи озукаворӣ мебошанд, ки усули мувофиқи арзёбии онро талаб мекунад.

Омилҳои таъсиррасон ба арза ва тақозои маводҳои ҳӯроқвориро таҳқиқ намуда, қайд кардан зарур аст, ки дар коркардҳои илмӣ нуқтаи назари ягона оид ба интиҳоб ва арзёбии таркиби онҳо вуҷуд надорад ва ақидаҳо гуногунанд. Мо бо он таҳқиқотчиёне розием, ки таъмини аҳолиро бо маводҳои ҳӯроқворӣ аз маҷмӯи омилҳои таъсиррасони мусбӣ ва манфӣ вобаста медонанд. Аз нуқтаи назари илмӣ ба низом даровардани он омилҳо ба гурӯҳҳои зерин ба мақсади таҳқиқоти мавҷуда мувофиқ мебошад: доимӣ ва муваққатӣ, ки дар навбати худ ба таъсири мусбӣ ва манфӣ, дар муҳити берунӣ ва сатҳи байналмилалӣ тафриқабандӣ мегарданд.

Инсон, оила, ҷомеа ҳамчун системаҳои иҷтимоӣ-биологӣ ҳангоми амалӣ намудани тарзи ҳаёти фаъол ва солими худ ниезҳои ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ доранд, масалан, дар сатҳи муайяни ҳӯроқворӣ, ин маҳсулот бояд дар ҳаҷми зарурӣ бо назардошти захира,

ассортимент, сифати муайян истеҳсол карда шаванд ва дар дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодӣ ва талабот (бо назардошти рушди онҳо) тавассути истеъмол қонё карда мешавад. (Расми 1).

Расми 1. - Нақшаи такрористеҳсоли эҳтиёҷоти низоми иҷтимоӣ – биологӣ (қонуни баланд бардоштани талабот) (таҳияи муаллиф)

Раванди ҳамкориҳои доимӣ ва вобастагии истеҳсолот бо истеъмоли ниҳой, таъмини тағйирот байни тақозои аҳоли ва арза ба молҳо дар муддати муайян бо иштироки фаёлонаи омили сатҳи нархҳои озод хусусияти фарккунандаи амали механизми бозории хоҷагидорӣ мебошад.

Ба фаёлияти бозори озуқаворӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд: иқтисодӣ, сиёсӣ, бозорӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва ғайра [2. С. 183]. Омилҳои марбут ба гурӯҳи иҷтимоӣ ба интиҳоби намуди асосии тичорат ба бозори озуқаворӣ таъсири назаррас мерасонанд, зеро рушди бозори озуқаворӣ бевосита бо тақозои мавҷуда ё эҳтимоӣ ба маҳсулоти истеҳсолшуда алоқаманд аст. Дар навбати худ, тақозои аҳоли аз вазъи демографии кишвар (минтақа), хусусиятҳои синну сол, чинс, сатҳи фаёлияти иқтисодӣ ва ғайра вобаста аст.

Назария ва амалияи бозори озуқаворӣ ҳамчун унсури ҷудонашавандаи муомилоти молӣ ва муносибатҳои мушаххаси иқтисодӣ ҳамеша дар низоми такрористеҳсоли васеи маҳсулоти ҷамъиятӣ ҷойгоҳи марказӣ дошт.

Бозори молҳои озуқаворӣ аз се унсури асосӣ - тақозои аҳоли, арза ба молҳо ва нархҳо иборат аст. Дар идомаи таҳқиқоти хеш мо ба моҳияти иқтисодии арза ва тақозо дар бозори озуқаворӣ ва омилҳои ташаккули онҳо диққати махсус зоҳир менамоем.

Дар илму амали иқтисоди бозорӣ аз истилоҳи эҳтиёҷот ва тақозои аҳоли ба таври васеъ истифода мебаранд, ки мантиқан дуруст аст.

Тақозои аҳоли – ин категорияи муҳими иқтисодӣ ва яке аз нишондиҳандаҳои асосии вазъи бозори озуқаворӣ ҳисоб меёбад.

Эҳтиёҷот ё талабот воқеан маънои зарурат ба ягон неъматӣ моддӣ ва маънавӣ аст. Ҳар як шахсе, ки дар зиндагӣ саъю кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки эҳтиёҷоташро хоҳ физиологӣ, хоҳ маънавию маданӣ бошад, сари вақт қонеъ гардонад. Бо ин сабаб, эҳтиёҷу талабот ба ғизо, сару либос ва кулли маводи рӯзгор, ба даст овардани илму дониш ва ҳулоса ҳамаи талаботи зиндагӣ – асоси пешрафти ҷомеа, иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Вале бояд таъкид кард, дар замони амали муносибатҳои бозорӣ, амалкарди бозори озуқаворӣ, эҳтиёҷот ва талабот дар шароити муомилоти молию пулӣ, шакли тақозои аҳолиро мегирад, ки бо пул андозагирӣ карда мешавад.

Ба андешаи мо, тақозои аҳоли ҳамаҷун унсури таркибӣ ва поягии бозор маблағҳои пулӣ мебошад, ки онҳо аз ҳисоби даромадҳои пулӣ ва дигар сарчашмаҳо пайдо шуда, афзун мегарданд барои пардохти харидани молҳои озуқаворӣ ва дигар мақсадҳои ғайримолӣ масраф мегарданд.

Бо ибораи дигар тақозои аҳоли ҳамаҷун унсури бозор ва омили рушди савдои дохилӣ, миқдори маблағҳои пулие мебошанд, ки истеъмолгарон дар шароити амали бозор метавонанд бо нархҳои барояшон дастрас ё имконпазир дар марҳилаи муайяни вақт молу хизматро пас аз харидан пардохт намоянд.

Тақозои аҳоли ба ақидаи мо, ифодаи пулии даромадҳои пулӣ аз сарчашмаҳои гуногун аст, ки тавассути онҳо аҳоли молҳои хӯрокворӣ ва ғайрихӯроквориро бар ивази ин пулҳо имкон пайдо мекунад, ки молу хизматҳои харидаашро ба соҳибони мол дар шабакаҳои савдо пардохт намуда, онро минбаъд чун моликияти хусусӣ истифода намояд.

Савдои молҳои озуқаворӣ системаи нисбатан фасеҳ ва худтанзимкунанда буда, байни истеҳсолкунандагони маҳсулот ва истеъмолкунандагони ниҳой - аҳоли робитаҳои мустақим ва баръакси иқтисодӣ доранд. Ба ин маъно, он фурӯши молҳои озуқавориро ба аҳоли дар ивази даромади онҳо дар шакли пул инъикос мекунад. Мисли ҳар як намуди дигари бозор, он ҳамкориҳои пайвастаи унсурҳои таркибии бозор – тақозо, арза ва нарххоро дар бар мегирад.

Мувозинати байни тақозои пардохтпазир ва арзаи мол дар бозори озуқавориро одатан ҳамаҷун вариантҳои гуногуни вазъи иқтисодӣ муайян кардан мумкин аст. Дар саҳифаҳои адабиёти илмӣ иқтисодӣ робита, вайроншавии мувозинат ва ташаккули андозаи тақозои қонеънашуда бори аввал дар монографияи д. э. н., профессор А. В. Орлов пурра ва бо далелҳо нишон дода шудааст [4. С. 54]. Ҳолатҳои имконпазирӣ пешниҳодкардаи ӯ байни тақозо ва арза, шаклҳои мувозинати онҳо таваҷҷӯҳи илмӣ-методологӣ ва амалӣ доранд ва аз ин рӯ, ин шакли мувозинатро мо ба ҷадвал овардан муфид меҳисобем. (Ҷадвали 1)

Ташаккул ва рушди тақозои аҳоли ё тақозои қобили пардохт омили бузургест, ки имкониятҳои воқеии истеъмолгаронро бо эҳтиёҷашон ҳамоҳанг намуда, онро то сатҳи муайян қонеъ гардонад ва бо ин васила ба баланд шудани неқӯаҳволии онҳо мусоидат намояд. Дар ин ҷо, бояд хотирасон кард, ки тақозои аҳоли чун яке аз унсурҳои ҳаракатдиҳандаи бозор ва рушди иқтисодӣ аз сарчашмаҳои хеле зиёд ташаккул меёбад: музди меҳнати кормандони кулли соҳаҳои иқтисодиёт, нафақапулӣ, идрорпулӣ, даромад аз фурӯши моликияти хусусӣ ва ғ.

Ҷадвали 1. - Таносуби умумии тақозои аҳоли (D) ва арзаи мол (S) [4. С. 54]

I. Вазъияти комил. Мувозинати пурраи тақозо ва арза (мувозинат) ба амал меояд, агар	II. Ҳолати аз ҷиҳати назариявӣ матлуб:
$D_t = S_t \quad (t = t_0, t_1, \dots, T) \quad (1)$ Барои тамоми давраи T ва ҳар сол t барои ҳамаи молҳо ва гурӯҳҳои асосии молҳо $D_{jt} = S_{jt}, \quad (j = 1, 2, \dots, n).$	$D_t \leq S_t \quad (t = t_0, \dots, T) \quad (2)$ $D_{jt} < S_{jt} \quad (j = 1, 2, \dots, n)$ $S_t - D_t = S_t \quad (2^*)$ $S_{jt} - D_{jt} = S_{jt}.$

III. Вазъият дар амал: $D_t > S_t \quad (t = t_0, \dots, T)$ $D_{jt} \geq S_{jt} \quad (j = 1, 2, \dots, n) \quad (3)$ $d_{wjt} \geq S_{wjt} \quad (w = 1, 2, \dots, kj)$	IV. Вазъи чамъшавии миқдори тақозои қонёншуда: $D_t - S_t = D_t \quad (t = t_0, \dots, T) \quad (4)$ $D_T = \sum_{t=t_0}^T \beta (D_t - S_t) = \sum_{t=t_0}^T \beta_t D_t.$

Тақозо ва арза дар бозори минтақавии озуқаворӣ доимо дар таносуби муайян байни худ қарор доранд ва асоси ташаккули фурӯши молҳои озуқаворӣ мебошанд. Онҳо дар алоқамандии зич қарор доранд ва дар айни замон ихтилофоти муайяно истисно намеkunанд. Ҳамин тариқ, бозори молҳои озуқаворӣ ягонагии муносибати тақозою арза ва рад кардани мувозинати онҳо мебошад, аммо ҳатман бо таъсири ғайри омилҳои нахх.

Омӯзиши масъалаи ҳамкориҳои қонуни тақозо ва арза, инчунин механизми нахҳои озоди маводҳои озуқаворӣ аҳамияти муайяни илмӣ дорад. Онҳо дар ҳамкориҳои доимӣ ва як навъ робитаи мутақобила қарор доранд. Одатан, қонуни арзиш вақти зарурии иҷтимоиро барои истеҳсоли ин ё он ҳаҷми маводи озуқаворӣ танзим мекунад. Дар ин ҳолат қонуни тақозо ва арза муносибатҳоро дар бораи арзиши истеъмолии чамъиятии ҳаҷми маводи озуқаворӣ ва ҳам дар шакли табиӣ ва ҳам дар шакли арзиш, ки сатҳи нахҳои бозории маводи озуқавориро ифода мекунад, ҳамоҳанг менамояд.

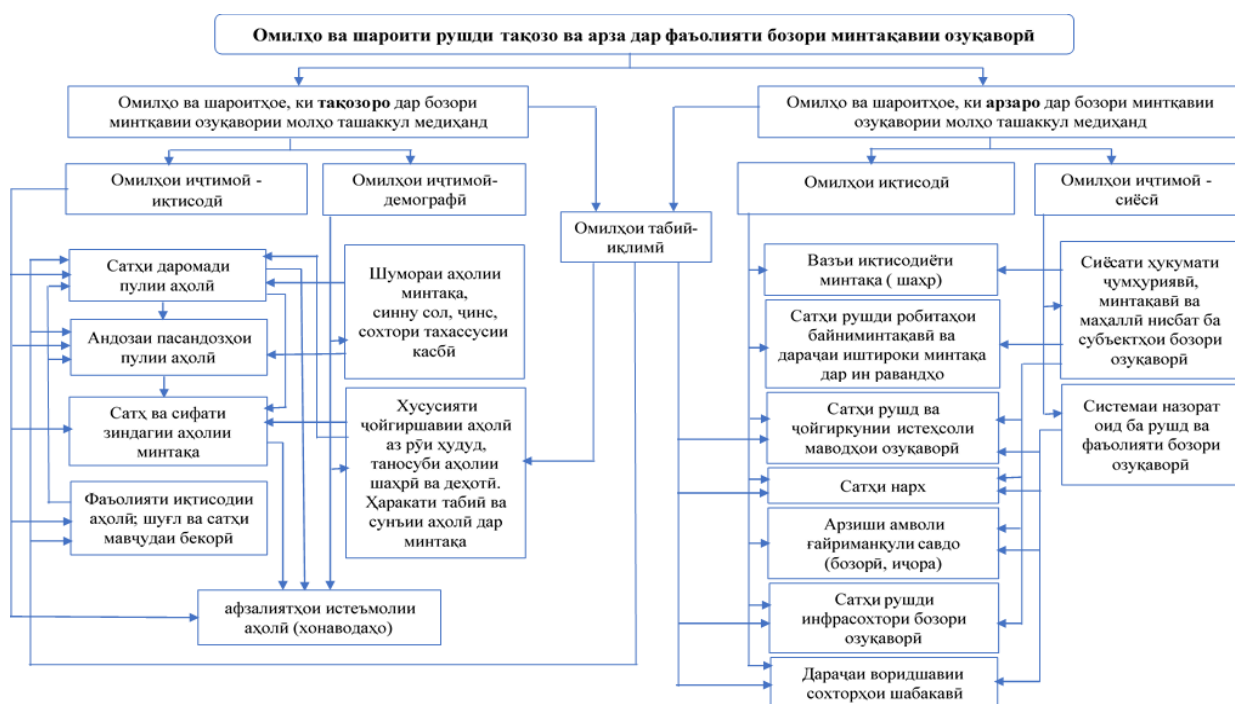
Аз ин нуқтаи назар, қонуни мутобиқати тақозо ва арза дар бозори озуқаворӣ бевосита бо қонуни арзиш алоқаманд аст, якум, ҳангоми муайян кардани сатҳи миёнаи хароҷоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ ва дуум, ҳангоми аз арзиши ин хароҷот дур шудани нах. Инро то андозае дар бораи амали қонуни тақозо ва арза дар соҳаи муомилоти молӣ гуфтан мумкин аст.

Бо таъсири гуногунпаҳлуи омилҳои иқтисодӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ ва дигар гурӯҳи омилҳо, миқдори тақозо ба ин ё он тараф тағйир меёбад, яъне метавонад боло ё поён равад.

Тағйирёбии сатҳи нахҳои маводҳои озуқаворӣ ба миқдори тақозои аҳолий таъсири назаррас мерасонад. Ҳамин чизро дар бораи омилҳои дигар гуфтан мумкин аст – сатҳи даромади пулии аҳолий ва манбаъҳои гуногуни ташаккули онҳо - музди меҳнати кормандон, нафақа, даромад аз ғайриқонунӣ соҳибдорӣ ва ғайра.

Бо назардошти ҳулосаҳо ва чамъбасти анешаҳои олимони иқтисоддонон дар доираи назарияи бозори минтақавии озуқаворӣ, муаллифи кори диссертатсионӣ ду гурӯҳи васеи омилҳоро шароити рушд ва ғайриқонунӣ бозори озуқаворӣ минтақа, инунин тақозо ва арзари ҷудо мекунад:

- 1) омилҳо ва шароитҳое, ки тақозои аҳолиро рушд медиҳанд;
- 2) омилҳо ва шартҳое, ки арзаи маҳсулотро рушд медиҳанд. Аммо таъкид мекунем, ки ҷудо кардани ин гурӯҳҳои омилҳо бо сабаби робитаи зич ва вобастагии байниҳамдигарии онҳо хусусияти шартӣ дорад. (Расми 2).

Расми 2. - Маҷмӯи омилҳо ва шароити рушд тақозо ва арза дар бозори минтақавии озуқаворӣ

Байни миқдори тақозои аҳоли ва сатҳи нархҳои маводи озуқаворӣ барои аксарияти молҳо робитаи зич вучуд дорад. Байни нархи мол ва миқдори тақозо ба он муносибати баръакс вучуд дорад, ки дар қонуни тақозо ва қарҳатаи он инъикос ёфтааст. Ҳар қадаре, ки сатҳи нархи мол пасттар бошад, ҳамон қадар дар дигар шартҳои баробар ҳаҷми тақозо дар шакли фуруши молҳои озуқаворӣ баландтар аст, яъне миқдори зиёди маводҳои озуқавориро истеъмолкунандагон харида метавонанд.

Вобастагии байни ҳаҷми тақозо (Q) ба молҳои мушаххаси озуқаворӣ ва сатҳи нархҳои он (P) бо қарҳатаи тақозо – D аз калимаи англисӣ (demand) тасвир карда мешавад, ки аз қунҷи боло ба поён ба рост дар ҳати абсисса ва ордината қар аст.

Таъсири нархи маводи озуқаворӣ ба тақозои аҳоли метавонад таъсири ивазқунӣ зоҳир шавад. Моҳияти таъсири ивазқунӣ дар он аст, ки ҳангоми тағйир ёфтани нархи маводи озуқаворӣ, даромади воқеӣ метавонад бетағйир боқӣ монад, аммо сохтори талабот тағйир меёбад. Дар сурати болоравии нархи маҳсулоти озуқаворӣ, истеъмолкунанда одатан истеъмоли моли баландарзишро бо моли нисбатан арзон иваз мекунад.

Дар доираи назарияи бозорҳои минтақавӣ ҳангоми омӯзиши бозори озуқаворӣ минтақавӣ ба омилҳои рушди ва фаъолияти он, инчунин омилҳое, ки ба тақозо ва арза таъсир мерасонанд, диққат дода мешавад.

Ба гурӯҳи якуми омилҳо ва шароитҳое, ки тақозоро дар бозори минтақавии озуқаворӣ рушд медиҳанд, омилҳо ва шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, инчунин қисман табиӣ-иқлимӣ дохил карда шудаанд.

Гурӯҳи муҳимтарини омилҳои рушди бозори минтақавии озуқаворӣ ин омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Хусусиятҳои минтақавии иқтисодии рушди бозори озуқаворӣ дар якҷояшавии нишондиҳандаҳои иқтисодии бозор (аз ҷумла шумораи истеъмолкунандагони эҳтимоли), ҳаҷм ва сатҳи даромад ва хароҷоти пулии аҳоли, сатҳи нархҳои чаканаи маводҳои озуқаворӣ, вазъи демографӣ ва ғайра зоҳир мешаванд.

Ба омилҳои иқтисодӣ вазъи иқтисодии кишвар (минтақа, ҷаҳон), сатҳи таваррум, даромади пулии аҳоли, сатҳи нархҳои чакана, истеҳсоли ҷамъиятӣ ва ғ. дохил карда

мешавад. Омилҳои иҷтимоӣ сатҳи зиндагии аҳоли, сиёсати иҷтимоии давлат, муайян кардани меъёрҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Омилҳои демографӣ шумораи аҳоли ва таркиби он, синну сол, чинс, равандҳои муҳоҷиратро дар бар мегиранд. Ба омилҳои табиӣ-иқлимӣ - мавсимӣ, давомнокии фаслҳо, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, намнокӣ, боришот ва ғ. дохил мешаванд. Дар ин қатор омилҳои таърихӣ - анъанаҳо, урфу одатҳо ва ғайраҳоро дар бар мегиранд.

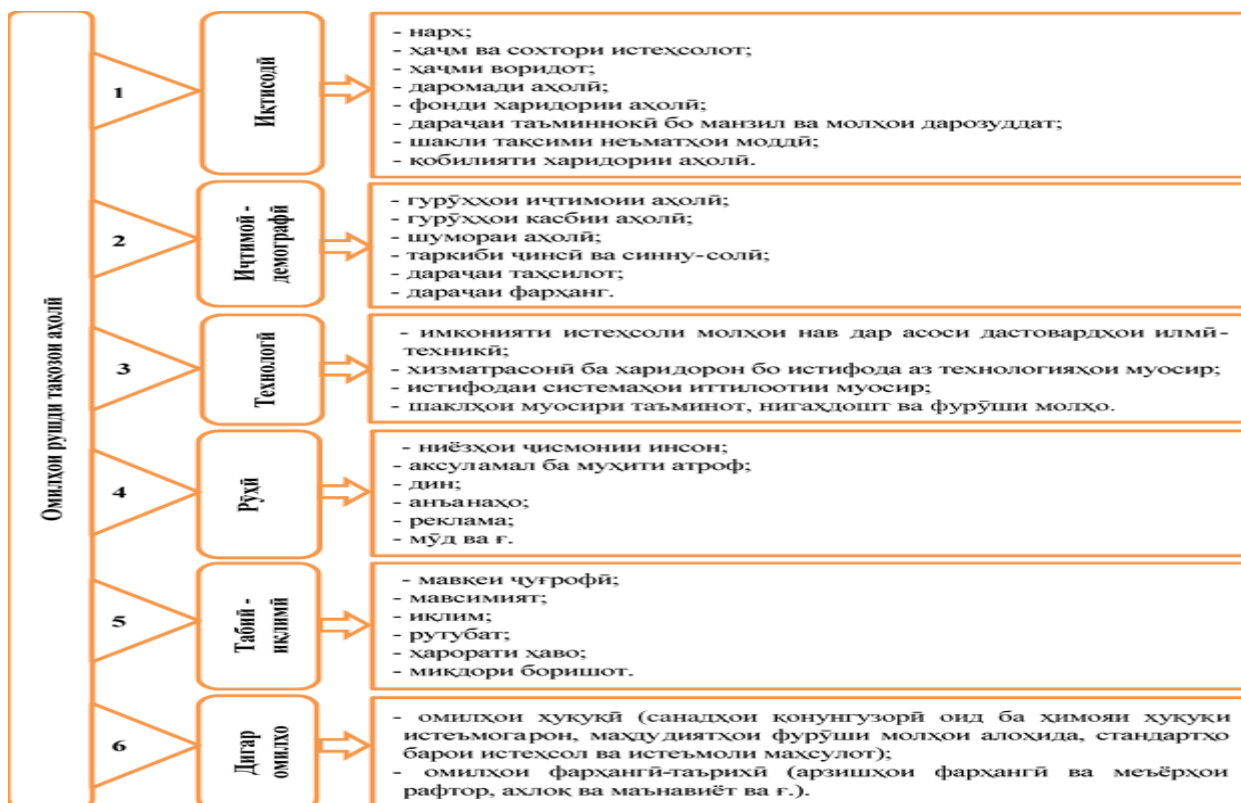
Аз рӯи хусусияти таъсири омилҳо ба тақозои аҳоли ва арзаи мол онҳо ба омилҳои умумӣ ва мушаххас тасниф карда мешаванд. Омилҳои умумӣ метавонанд шумораи аҳоли, таркиби синну сол, чинс, сатҳи даромад, нархҳо ва ғайраро дар бар гиранд. Омилҳои мушаххас бошад бо афзоиш ё кам шудани тақозо ба намудҳои алоҳидаи маҳсулот ё аз ҷониби категорияи муайяни аҳоли алоқаманданд.

Гурӯҳи дигари омилҳое, ки ба тақозои аҳоли таъсир мерасонанд, ба омилҳои муҳим, ба монанди ҳуқуқӣ, фарҳангӣ-таърихӣ, сиёсӣ ва ғ. шомил мебошанд.

Дар таҷрибаи фаъолияти тичоратӣ имконияти ченкунии таъсири омилҳои асосӣ, ки ба тақозои аҳоли боис мегарданд аҳамияти махсус дорад. Аз ин нуқтаи назар, ба андешаи мо омилҳоро ба миқдоран андозашаванда (масалан, омилҳои иқтисодӣ) ва омилҳое, ки миқдоран андозагириашон имкон надорад (масалан, таъсири омилҳои маънавӣ - маданӣ) ҷудо намудан мумкин аст.

Ба фикри мо, аз рӯи нишонаи таъсир, омилҳоро ба умумӣ (ба ҳаҷми тақозои маҳсулоти озукаворӣ дар сатҳи кишвар таъсир мерасонанд) ва хоса (ба доираи маҳдуди маҳсулот ва ё молҳои алоҳида дахл доранд) гурӯҳбандӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Ба ташаккули тақозои харидорӣ омилҳои хеле зиёд таъсири мусбат ва манфӣ мерасонанд. Ҳамаи ин омилҳоро метавонем ба шаш гурӯҳи нисбатан калон ба монанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, технологӣ, руҳӣ, табиӣ-иқлимӣ ва дигар омилҳо бо ҳадафҳои илмӣ ва таҳлилий қисмат намоем. (Расми 3)

Расми 3. - Таснифи омилҳое, ки ба рушди тақозои аҳоли таъсир мерасонанд

Ба фикри мо, арзаи мол кулли сарватҳои молӣ махсуб меёбанд, ки барои қонун намудани тақозои истеъмолгарон тариқи фурӯхтани онҳо дар бозорҳо воқеан амалӣ мешаванд.

Дар доираи талаботи қонуни арзаии мол, ки аз миқдори арзаи мол ва нархи бозорӣ вобаста аст, пешниҳоди мол сурат мегирад.

Омӯзиши маънабаҳои гуногуни иқтисодӣ, гувоҳӣ медиҳад, ки ба арзаи мол омилҳои зиёд таъсир мерасонанд, ки мо онро дар расми 4 пешниҳод намудем, ки дорои аҳамияти илмӣ амалӣ мебошад.

Расми 4. - Омилҳои асосие, ки ба рушди арзаи мол таъсир мерасонанд

Ба андешаи мо, яке аз омилҳои асосӣ дар бозори озуқаворӣ маҳз нархи бозорӣ маҳсулот ба ҳисоб меравад, ки ба механизми амали қонуни арзаи мол таъсия менамояд. Тибқи ин қонун миқдори арзаи мол бо сатҳи нархи бозори маҳсулот вобастагии росхатта дорад, зеро нарх баланд шавад, ҳаҷми таълидоти маҳсулот низ меафзояд. Илова бар ин, таъйиребии нархҳо ба сарватҳое, ки дар истеҳсоли маҳсулот истифода мешаванд, ба ҳаҷм таъсир мерасонад: ҳангоми баланд шудани нархи мол ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот коҳиш меёбад ва баръакс, ҳангоми паст будани сатҳи нарх дар бозор, ҳаҷми арзаи мол коҳиш меёбад.

Омили дигар - баланд шудани сатҳи нархи сӯзишворӣ ва андозаи тарифаи ҳамлу нақли маҳсулот низ ба афзоиши нархи бозорӣ маҳсулоти озуқаворӣ сабаб мегардад.

Омили дигар — технология ва техникаи инноватсионӣ ва татбиқи амалии онҳо дар соҳаи кишоварзӣ, саноат ва ғ. мебошад. Ҷорӣ кардани навоарихи техникаи дар ҷараёни

истеҳсолоти кишоварзӣ ҳосилнокии меҳнатро баланд намуда, арзиши аслии онро тадричан паст менамояд ва мутобиқан ҳаҷми арзаи мол ҳам зиёд мегардад, чунки истеҳсолгарони маҳсулоти озуқаворӣ имкон пайдо мекунамд, фоидаи дилхоҳ ба даст оваранд.

Андозҳо чун омили нархгузорӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ ба тағйирёбии ҳаҷми арзаи мол таъсири худро мерасонанд. Агар меъёри онҳо беасос баланд бошад, пас ин ҳолат ба ҳавасмандии соҳаи саноат, кишоварзӣ ва ғ. таъсири манфӣ мегузорад.

Омили тағйироти нархи муайяни маҳсулоти алоҳида ба дигар ҳаммонанди маҳсулот ба самти фаъолияти хоҷагии истеҳсолгар бетаъсир намеронад. Ин омил истеҳсоли он маҳсулотро меафзояд, ки нархи онҳо дар бозори озуқаворӣ баланд шудаанд ва баръакс ҳаҷми арзаи молҳоро коҳиш медиҳад.

Омилҳое, ки ба тағйирёбии бузургии арзаи мол таъсири мусбат мерасонанд, миқдори онҳо агар дар оқибат зиёд бошад, пас миқдори мол дар бозори озуқаворӣ низ афзоиш меёбад. Дар ин ҳолат сатҳи рақобати бозорӣ баланд гардида истеъмолгарон ба харидани ҳамон навъи маҳсулот майлу рағбати бештар зоҳир мекунамд.

Тақозои аҳоли ва арзаи мол дар бозори озуқаворӣ бояд бо ҳамдигар дар алоқамандии мувозинатӣ бошанд. Аммо, тақозои аҳоли ба арзаи мол таъсир мерасонад ва ҳаҷми онро зиёд ё кам менамояд. Ҳамзамон мутобиқи майли тақозои истеъмолгарон ин омил ба ҳаҷм, таркиб ва нархи мол дар муҳити муайяни бозори озуқаворӣ мусоидат менамояд.

Мавриди зикр аст, ки дар бозори маҳсулоти мушаххас, дар ҳолати зиёд будани миқдори арзаи мол назар ба ҳаҷми тақозои аҳоли нархи он ба самти арзонӣ майл мекунад. Дар акси ҳол, баръакси ин раванд мушоҳида мешавад.

Ҳамин тариқ, назарияи бозор арзёбии омилҳои тақозо ва арзари, ки ба минтақаи мушаххас хосанд, дар бар мегирад. Ба бозори минтақавии озуқаворӣ беҳтарин бозоре дохил мешавад, ки дар онҳо ба корхонаҳо миқдори зиёди тақозои аҳоли рост меояд.

АДАБИЁТ

1. Алтухов А. И. Продовольственная безопасность – важный фактор стабильности России / А. И. Алтухов // Экономика сельского хозяйства России. – 2008. – № 12. – С. 14.
2. Ибрагимова М.Х. Анализ внешней среды компании для целей обоснования принятия стратегических решений // Проблемы современной экономики. - 2012. - №2. – С. 142.
3. Капитал / Карл Маркс: [пер. с нем. С. Алексеева]. – Москва: Издательство АСТ, 2019. – С. 183.
4. Орлов А.В. Управление спросом и предложением товаров /А.В.Орлов -М.: Экономика, 1983. – С. 54.
5. Саидмуродов Л.Х. «К вопросу о теории и методологии превентивной социально-экономической политики в период трансформации». //Вестник «Таджикистан и современный мир». 2016, №6. – С. 58.
6. Ушачев И. Основные положения Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации // АПК: экономика, управление, 2008. – №12. – С. 5.
7. Хромов Ю.С. Проблемы продовольственной безопасности России. Международные и внутренние аспекты. / Хромов Ю.С. // – М.: РИСИ, 1995. – С. 73.
8. Хурамова З.М., Рахматов А.С., Рахматова Р.А., «Факторы влияния макроэкономики на продовольственную безопасность». // Известия НАУ Армении. Международный научный журнал №2 (46) – 2014, Ереван. – С. 55.

Зоҳидов К.С.

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ
МАРКЕТИНГӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ**

Дар мақола чанбаҳои назариявии рушди идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки равиши аввалини хизматрасонии маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ имкон медиҳад, ки талаботи ягонаи техникӣ барои манбаъҳои ифлосшавӣ рад карда шавад ва ба ширкат имкон медиҳад, ки роҳҳои гуногуни ноил шудан ба стандартҳои умумии коркарди партовхоро интихоб намояд. Инчунин қайд гардидааст, ки тафаккури маркетингӣ на танҳо ба як ё якчанд шахс дар ташкилот тааллуқ дорад, балки он гузориш ва намоиш эҷод мекунад, ки минталитет ва қордонии ҳамаи хизматчиёро муайян созад. Сухан дар хусуси на танҳо фурӯш ва истеҳсоли маҳсулот меравад, балки ҳамаи қорхонаю ташкилотҳо ва ширкатҳо дар якҷоягӣ бо дарҳости бозори муосир бояд фаъолияти онҳо бо харидорон, рақибону омӯзиши онҳо нигаронид шуда бошад.

Калидвожаҳо: манбаъҳои ифлосшавӣ, хизматрасониҳои маркетингӣ, соҳибкории экологӣ, маркетинги дохилӣ, маркетинги содиротӣ, маркетинги дохилӣ, маркетинги илмӣ-техникӣ, маркетинги воридотӣ, маркетинги байналхалқӣ.

Зоҳидов К.С.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ
УСЛУГ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

В статье рассматриваются теоретические аспекты развития управления маркетинговыми услугами в экологическом предпринимательстве. Подчеркнуто, что первый подход маркетинговых служб в природоохранной деятельности позволяет отказаться от единых технических требований к источникам загрязнения и позволяет предприятию выбирать разные пути достижения общих норм обращения с отходами. Также отмечается, что маркетинговое мышление не принадлежит только одному или нескольким людям в организации, а создает отчет и презентацию, определяющую менталитет и профессионализм всех сотрудников. Речь идет не только о продаже и производстве продукции, но все предприятия, организации и фирмы, наряду с требованиями современного рынка, должны быть ориентированы на свою деятельность с покупателями, конкурентами и их обучение.

Ключевые слова: источники загрязнения, маркетинговые услуги, экологическое предпринимательство, внутренний маркетинг, экспортный маркетинг, внутренний маркетинг, научно-технический маркетинг, импортный маркетинг, международный маркетинг.

Zohidov K. S.

**THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT OF
MARKETING SERVICES IN THE ACTIVITIES OF ENVIRONMENTAL
ENTREPRENEURSHIP**

The article discusses the theoretical aspects of the development of marketing services management in environmental entrepreneurship. It is emphasized that the first approach of

marketing services in environmental activities makes it possible to abandon the uniform technical requirements for pollution sources and allows the enterprise to choose different ways to achieve common waste management standards. It is also noted that marketing thinking does not belong to only one or a few people in the organization, but creates a report and presentation that determines the mentality and professionalism of all employees. It is not only about the sale and production of products, but all enterprises, organizations and firms, along with the requirements of the modern market, should be focused on their activities with customers, competitors and their training.

Key words: sources of pollution, marketing services, environmental entrepreneurship, domestic marketing, export marketing, domestic marketing, scientific and technical marketing, import marketing, international marketing.

Масъалаи таъхирнопазири фаъолияти корхонаҳои тамоми ҷаҳон ба нақша гирифтани ва ташкили тадқиқоти маркетингӣ мебошад. Яке аз сабабҳои фаъолияти зараровари корхонаҳо диққат надодан ба тадқиқоти маркетингӣ мебошад. Дар натиҷа, корхонаҳо дар шароити маълумоти маҳдуд дар бораи бозор ва сегментҳои алоҳидаи он фаъолият мекунад. Истифодаи маркетинг ба ноил шудан ба мувофиқати байни интизориҳои истеъмолкунандагон ва имкониятҳои (захираҳои) корхона мусоидат мекунад [4].

Ноил шудан ба ҳадафҳои фаъолияти маркетингии ташкилот, асосан аз омилҳои зерин вобаста аст:

- дурнамои интихобшудаи ҳадамоти маркетингӣ;
- сохтори ташкилии ҳадамоти маркетингӣ;
- ҷӣ гуна кор кардани ин сохтор.
- Баланд будани дараҷаи таҳассусии кормандони шӯъбаи маркетингӣ [3].

Мо низ чунин мешуморем, ки натиҷаҳои ниҳии молиявии ҳар як ширкат, ки ба даст овардани фоида мебошад, аз тарзи дуруст ташкил намудани хизматрасонии маркетингӣ ва фаъолияти босамар намудани ҳайати кормандони ин сохтор вобастагии зич дорад.

Ташкили идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ бо таҳияи стратегияҳои мушаххаси маркетинг, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои ширкат нигаронида шудааст, алоқаманд аст.

Таҳияи чунин стратегия ба панҷ раванди идоракунӣ, ки ҳамчун мафҳумҳои асосӣ маълуманд, асос ёфтааст ва инро ташкилот барои бомуваффақият гузаронидани фаъолияти маркетингӣ истифода мебарад:

1. Концепсияи такмили истеҳсолот ақидаро дар амал татбиқ менамояд, ки истеъмолкунанда ба молҳои маъмул ва дар бозор дастрас бартарият медиҳад. Аз ин рӯ, роҳбарият бояд кӯшиш кунад, ки роҳҳои такмил додани истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии низомии хизматрасониҳои маркетингиро муайян намуда, татбиқ кунад.

Ин концепсия метавонад муваффақияти ташкилотро дар ду ҳолат кафолат диҳад: аввалан, вақте ки талабот ба маҳсулот дар бозор аз пешниҳоди он зиёд аст ва сониян, ҳангоми хеле баланд будани арзиши маҳсулот ва афзоиши ҳосилнокӣ метавонад ин арзишро коҳиш диҳад [1; 2].

2. Мафҳуми такмили маҳсулот ба он асос ёфтааст, ки истеъмолкунанда ба маҳсулоти дорои сатҳи баланди сифат ва хусусиятҳои нав афзалият медиҳад ва ин ҳолат истеҳсолкунандаро водор месозад, ки хусусият ва хосиятҳои маҳсулоти худро пайваستا такмил медиҳад. Ҳангоми истифодаи ин концепсия, фаъолияти хизматрасонии маркетингии ташкилот бояд ба такмили пайвастаи маҳсулоти он нигаронида шавад [3].

3. Концепсияи интенсификатсияи тақвияти тиҷоратӣ ба он асос ёфтааст, ки истеъмолкунандагон маҳсулоти корхонаро фаъолон харида наметавонанд, агар барои пешбурди он дар бозор ва ташкили фуруши васеи ин маҳсулот чораҳои махсус андешида нашаванд [1]. Одатан, ин концепсия ба молҳои пасивӣ дахл дорад. Бо истифода аз ин мафҳум бояд доираи харидорони эҳтимоли дақиқ муайян карда шуда, бо онҳо ба манфиати харидани моли пешниҳодшуда корҳои фаҳмондадихӣ гузаронида шавад.

Ин концепсия, инчунин дар баҳши хизматрасонии ғайритиҷоратӣ ва дар давраҳои истеҳсоли маҳсулоти иловагӣ истифода мешавад.

4. Мафҳуми маркетинг тахмин мекунад, ки ноил шудан ба мақсадҳои ташкилот аз муайян намудани талаботи бозорҳои мақсаднок, инчунин аз қаноатмандии бештари муштариён нисбат ба рақибон вобаста аст. Концепсия таҳия ва татбиқи чораҳои пешбинӣ мекунад, ки ба ташкилот имкон медиҳанд, то ки он маҳсулотро истеҳсол намояд, ки ба истеъмолкунанда лозим аст ва қаноатмандии муштариёро таъмин намуда, фоидаи ниҳонии ширкатро ноил гардад.

5. Концепсияи маркетинги иҷтимоӣ ва ахлоқӣ бо он муайян карда мешавад, ки ташкилот бояд талабот ва манфиатҳои гурӯҳҳои мақсаднокро (бозори мақсаднок) муайян кунад ва арзиши баландтарини

истеъмолии маҳсулоти пешниҳодшударо дар муқоиса бо рақибоне, ки ҳамзамон такмил медиҳанд, таъмин намояд ё некӯаҳволии муштариён ва умуман ҷомеаро нигоҳ дорад [1, 2].

Ба фикри мо, мафҳумҳои дар боло зикршуда давраҳои гуногун ва дигаргуниҳои калони иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро тавсиф мекунанд, ки дар давоми асри гузашта дар мамлакатҳои мутараққӣ ба амал омадаанд.

Тамоюли бартаридоштаи тағйирот ин гузариш аз истеҳсоли мол ба фурӯш, инчунин мушкилоте мебошад, ки истеъмолкунандагон ва умуман, ҷомеа рӯ ба рӯ мешаванд.

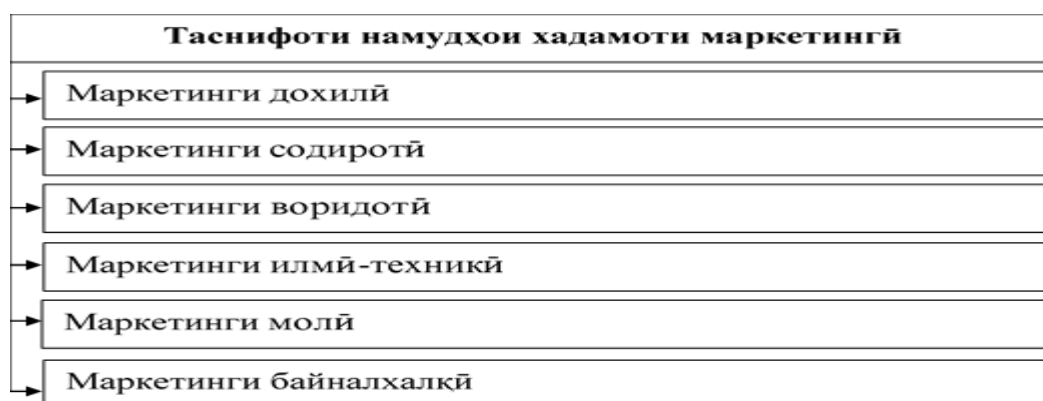
Ҳамин тариқ, мо метавонем хулоса барорем, ки ба низоми хизматрасонии маркетингии соҳибкории экологӣ шумораи зиёди омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Ҳадафи асосии хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ ҳамеша ба табдил додани ниёзҳои муштариён ва ба даст овардани натиҷаҳои молиявии назаррас дар бозорҳои мушаххас нигаронида шудаанд. Ҳадафҳо ва самти фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ дар натиҷаи суръати тези пешрафти илмию техникӣ ва тағйирёбии босуръати истеъмолкунандагон инкишоф меёбанд [4, 5].

Аз ин рӯ, сохторҳои хизматрасониҳои маркетингӣ бояд мутобиқ ва ҷандир бошанд. Аммо ин танҳо дар сурате имконпазир аст, ки онҳо дар раванди тағйир додани стратегияи маркетинг ва муҳити тиҷорат (шароит) шаклҳои ташкилии худро тағйир диҳанд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳангоми таҳия намудани стратегияи хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ бояд ба намудҳои гуногуни он диққати зарурӣ дода шавад.

Аз раванди тадқиқоти хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти ширкатҳо маълум мегардад, ки намудҳои зерини хизматрасонии маркетингиро ҷудо намудан мумкин аст ва аз ин намудҳо дар фаъолияти соҳибкории экологӣ истифода бурдан имконпазир мебошад: (ниг. расми 1.)

расми 1.

Маркетинги дохилӣ, ин намуди хизматрасоние ба шумор меравад, ки ҳангоми фурӯши мол ва хизматрасониҳо дар дохили як мамлакат истифода мешавад;

Маркетинги содиротӣ аз омӯзиши бозорҳои фурӯши хориҷӣ асос меёбад. Мақсади маркетинги содиротӣ фурӯхтани мол дар бозорҳои беруна мебошад;

Маркетинги воридотӣ-ин тадқиқотбарии бозори дохилӣ барои таъминоти самараноки хариди мол аз бозори беруна ва фурӯши он дар бозори дохилӣ мебошад;

Маркетинги илмӣ-техникӣ ин харидани патентҳо, литсензияҳо ва ғайраҳо мебошад, ки омӯзиши самтҳои инкишофи пешрафти илмӣ-техникиро талаб менамояд;

Маркетинги молӣ – дар тадқиқотбарии муфассал ва хусусияти ташкили фурӯшҳои пурсамар вобаста аз намудҳои маҳсулотҳои истеҳсолшуда, корҳои иҷрошуда ё хизматрасониҳо асос меёбад;

Маркетинги байналхалқӣ аз тарафи ширкатҳои байналмилалӣ гузаронида мешавад ва бозорҳои мамлакатҳоро дар бар мегирад [1].

Дар баробари ин, вобаста аз намуди мол 3 модели маркетингро чудо менамоянд:

- Маркетинги молҳои истеъмолий;
- Маркетинги воситаҳои истеҳсолӣ;
- Маркетинги хизматрасонӣ.

Дар навбати аввал маркетинги молҳои истеъмолий бавҷуд омад, ки хусусияти нигарони тамоми системаи истеҳсолий-фурӯшии корхонаро дошта, дар истифодабарии комёбиҳои навини технологӣ барои офариниши моделҳои нави маҳсулот, ки метавонанд талаботҳои гуногунро қонеъ гардонанд дар бар мегиранд. Тағйирёбии талаботи фармоишгар назар ба бозорҳои молҳои истеъмолий бо суръати пасттар ба амал меояд. Аз ин рӯ, системаи маркетинг бо модели 2-юм инкишоф меёбад. Аз ин лиҳоз қайд намудан зарур аст, ки хусусияти маркетинги воситаҳои истеҳсолий дар он асос меёбад, ки он ба ҷустуҷӯ ва таъмини иҷроиши қарорҳои нави истеҳсолий равона мебошад.

Ба ақидаи мо маркетингологҳо мутобиқи назарияҳои нави илмӣ барои истеҳсоли молу маҳсулот ва хизматрасониҳои маркетингии муосир эҳтиёҷот ба он доранд, ки тавассути омӯзиши назария ва амалияи муосир фаъолиятро ба роҳ монда, сипас молу маҳсулоти рақобазир истеҳсол намуда, ба бозорҳои нав ворид намоянд.

Молҳои бо чунин тарз коркардашуда, метавонанд имконияти ғайри мақсалиро афзун намоянд, вале таваккал низ дар ин сурат меафзояд[8].

Қайд намудан зарур аст, ки сарчашмаи ин намуди дурнамо – тафаккури маркетинги паҳлӯӣ «латериальный» буда, сохтори аниқ ва равандро истифода мебарад, ки метавонад фарҳанги навоари корхонаро баланд бардорад. Ҳамин тавр, тафаккури паҳлӯӣ (латериалӣ) дар тамоми корхонаҳо амри зарурӣ маҳсуб ёфта, ҳамчун назарияи ақидаҳо мушкilotҳоро ҳал мекунад ва он ба афзудани шумораи навоарон-офарандагонӣ бозор оварда мерасонад, ки ин намуди стратегия, яъне, тафаккури маркетинги моддӣ дорои дурнамои аниқӣ самарабахш мебошад ва ғайри мақсали софӣ корхонаро таъмин менамояд.

Ширкатҳои ба бозор нигаронидашуда доимо роҳи ҳали масъалаҳои зеринро меҷӯянд ба монанди: чӣ гуна он (мол) арзон буда метавонад ва ё имконияти (бо бартарият нисбати рақиб) қонеъ намудани эҳтиёҷоти вучуддоштаи истеъмолагарон ва ё ҳал намудани муаммоҳои талабгории дар он нухуфта мавҷуд аст ё не.

Тафаккури маркетингӣ на танҳо ба як ё якчанд шахс дар ташкилот тааллуқ дорад, балки он гузориш ва намоиш эҷод мекунад, ки минтақитет ва кордонии ҳамаи хизматчиёро муайян созад. Сухан дар хусуси на танҳо фурӯш ва истеҳсоли маҳсулот меравад, балки ҳамаи корхонаю ташкилотҳо ва ширкатҳо дар якҷоягӣ бо дархости бозори муосир бояд фаъолияти онҳо бо харидорон, рақибону омӯзиши онҳо нигаронид шуда бошад. Аз як тараф маркетинг вазифаи муайяннамоии аниқ – фурӯши маҳсулоти истеҳсолшударо таъмин намояд аз тарафи дигар он функцияи ниҳоятан муҳимро ба монанди дарёфт кардани ҳали масъалаҳои рақобатпазирӣ, мушкilot харидорӣ дар соҳаи интиҳобшудаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва дар ҳолатҳои зарурӣ ноил шудан ба натиҷаи дилхоҳ дар ин соҳаҳо, ҳамчунин таъмини интиҳоби бозорӣ (яъне ба харидорон ва рақибон), ва мутобиқсозии ҳамаи қисмҳои алоҳидаи ташкилот ё ширкатро дар бар мегирад [9, 10].

Концепсияи маркетинг бояд дар як нақшаи стратегӣ ҳамаи самтҳои харидорон ва рақибонро муттаҳид созад.

Дар барномаи маркетингӣ чорабиниҳои махсусе бояд ташкил карда шаванд, ки инструментҳои (элементҳои) маркетингии якдигарияшонро такмилдода тавонанд ва бояд ба мақсади гузоштани рағбон карда шаванд, инчунин мувофиқнамоии онҳо бо дигар зерсохторҳо зарур мебошад.

Омӯзиши доимии мушкилоти талаботӣ дар якҷоягӣ бо имкониятҳои нави технологӣ, овардани моли намудаш тамоман наф, ва дорони бартариятҳои рақобатнокӣ дошта, самарани хуб медиҳад.

Ба андешаи мо, намудҳои асосии хавфҳои экологӣ мавҷуд аст, ки дар фаъолияти истеҳсоли тижорати соҳибкории экологӣ монеа эҷод мекунанд ва сохторҳои хадамоти маркетингии ширкат бояд онҳоро зери назорати қатъӣ қарор диҳад, хавфҳои экологӣ дар расми 2 нишон дода шудаанд.

Расми 2.

Таснифоти хавфҳои экологӣ

Ба андешаи мо, моҳият ва мазмуни хавфҳои экологиро чунин шарҳ додан мумкин аст:

- хавфи экологӣ ҳосияти эҳтимолӣ дошта, метавонад рух диҳад ё рух надихад, вале хадамоти маркетингии ширкат бояд онро ба нақша гирифта бошад;
- хавфи экологӣ ҳангоми қабули қарорҳо ба интихоби вариантҳои гуногун алоқаманд аст, бинобар ин, бояд ҳамеша дар чараёни қабули қарорҳо ба назар гирифта шаванд.

Ба вуқӯ пайвастании хавфи экологӣ метавонад боиси ба вуҷуд омадани намудҳои гуногуни зарар, аз ҷумла зарари молиявӣ, моддӣ ва ғайра ва ё гирифтани натиҷаи сифр (на фоида, на зарар) гардад.

Аз ин лиҳоз, идоракунии маркетингии саривақтии хавфҳои экологӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ боиси баланд гардидани натиҷаҳои молиявии ширкат мегардад.

Бо дар назардошти ба вуқӯ пайвастании хавфҳои экологӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ намояндагони шӯъбаи хадамоти маркетингии ширкат бояд усулҳои фаъоли идоракунии хавфҳоро истифода бурда, барои сари вақт ба истеъмолкунанда расонидани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мусоидат намоянд.

Аз ин лиҳоз, мо чунин мешуморем, ки барои пешгирӣ намудани хавфҳои экологӣ бояд хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ хуб ба роҳ монда шуда, оид ба пешгирӣ намудани хавфҳои мазкур чораандешӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, бояд зикр намуд, ки идоракунии хизматрасониҳои маркетингии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави рушдро паси сар менамояд. Хизматрасониҳои маркетингӣ, ин маҷмӯи тадбирҳо оид ба таҳияи дурнамои истеҳсол ва фурӯши мол аз ҷониби ширкатҳои маҳаллӣ дар хориҷа ё ширкатҳои хориҷӣ дар бозори дохилӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз, месазад қайд намуд, ки идоракунии самараноки хизматрасониҳои маркетингӣ дар рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории экологӣ нақши калидӣ дошта, метавонад нуфӯзи ширкатро дар дохил ва хориҷи кишвар баланд бардорад. Барои тасаввур кардан дар бораи он, ки хизматрасониҳои маркетингӣ ҳамчун илми ҷавон чӣ гуна ба сатҳи ҷаҳонӣ расида, шӯҳрати умумибашарӣ пайдо кардааст ва самаранокии маркетингро собит кардааст, бояд таърихи инкишофи он ва принципҳои асосии ташкил ва рушди онро омӯзем.

АДАБИЁТ

1. Алиев А.Б. Асосҳои маркетинг. Китоби дарсӣ /А.Б.Алиев. – Душанбе: Империял Групп, 2016. – 320 с.
2. А.Н.Романов, Ю.Ю. Корлюгов, С.А.Красильников и др.; Маркетинг: Учебник Под ред. А.Н.Романова. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ 2012
3. Голубков Е.П. Маркетинг: выбор лучшего решения. - М.: Экономика, 2013
4. Досиев М.Н., Зоҳидов К.С. Асосҳои назариявии фаъолияти маркетингӣ дар корхон / М. Н. Досиев, К. С.Зоҳидов, Паёми АИДНПҚТ, №4/1 (58)-2022 с. 69-75
5. Досиев М. Н. Особенности формирования и развития экологического предпринимательства, Дис... канд. эконом. наук.: 08.00.05/ М. Н. Досиев; Душанбе, 2019. – 168с
6. Котлер, Ф. Основы маркетинга [Текст]: учебник для вузов / Ф. Котлер, Г. Армстронг. – 9-е изд. Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2013. – 1200 с.
7. [HTTPS ://zaochnik.com/spravochnik/marketing/osnovyreklamy/lateralnyj-marketing-s-primerami/](https://zaochnik.com/spravochnik/marketing/osnovyreklamy/lateralnyj-marketing-s-primerami/) Санаи мурочиат 20.03.2023
8. [HTTPS ://stud.wiki/marketing/2c0b65625a3ac69b5d53a89521216c36.html](https://stud.wiki/marketing/2c0b65625a3ac69b5d53a89521216c36.html)(санаи мурочиат 13.04.2023)
9. [HTTPS ://center-yf.ru/data/Marketologu/Marketing-kak-spezificheskaya-](https://center-yf.ru/data/Marketologu/Marketing-kak-spezificheskaya-)(санаи мурочиат 13.04.2023)
10. Philip tler: Marketing Essentials, 1984. / Филип Котлер: Основы маркетинга. Перевод на русский язык: В. Б. Бобров. - М., 1990. (Санаи мурочиат 22.07.2023).

УДК 657.1

Икромов М.Х.

ТАШКИЛИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ АЗ РӢИ ОБЪЕКТҲОИ СОХТМОН ДАР ТАШКИЛОТИ СОХТМОНИИ САНОАТӢ

Дар мақола масъалаҳои ташкили назорат дар ташкилоти сотмони саноатӣ аз рӯи объектҳои сохтмон таҳқиқ карда шудааст. Самтҳои асосии азорати дохилӣ бо мақсади тибқи талабот иҷро шудани корҳои сохтмонию васлгарӣ аз рӯи объектҳои сохтмонӣ муайян карда шуда, иҷрои корҳои назоратӣ ва натиҷа аз рӯи онҳо дар ташкилоти сохтмонӣ

пешниҳод шудааст. Барои ташкили назорати дохилӣ дар такилоти сохтмонӣ аз рӯи объектҳо ва марказҳои масъулият вазифаҳо ва ваколатҳои, а онҳо воғузошташуда мушаххас ва муайян карда шудааст. Шакли ҳисобот дар бора сарфи масолеҳи асосӣ дар сохтмон нисбат ба сарфи меъёрҳои истеҳсоли коркард шудааст.

Калидвожаҳо: назорати дохилӣ, объектҳои сохтмонӣ, ташкилоти сохтмонӣ, сохтмони саноатӣ, марказҳои масъулият, меъёри хароҷот, ҳаҷми кор, корҳои сохтмонию васлгарӣ.

Икромов М.Х.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ ПО СТРОИТЕЛЬНЫМ ОБЪЕКТАМ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ПРОМЫШЛЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

В статье исследуются вопросы организации контроля в организации промышленного строительства по объектам строительства. Определены основные направления внутреннего контроля в соответствии с требованиями выполнения строительно-монтажных работ, а также предложены порядок проведения контрольных работ и их результаты в строительной организации. В целях организации внутреннего контроля в строительной организации по объектам и центрам ответственности уточнены и определены возложенные на них задачи и полномочия. Разработана форма отчёта о расходах основных материалов в строительстве с учетом производственных норм расходов.

Ключевые слова: внутренний контроль, объекты строительства, строительная организация, промышленное строительство, центры ответственности, норма затрат объем работ, строительно-монтажные работы.

Ikromova M.Kh.

ORGANIZATION OF INTERNAL CONTROL FOR CONSTRUCTION PROJECTS IN AN INDUSTRIAL CONSTRUCTION ORGANIZATION

The article examines the issues of organizing control in the organization of industrial construction for construction projects. The main directions of internal control are determined in accordance with the requirements of construction and installation work, and the procedure for carrying out control work and their results in a construction organization is proposed. In order to organize internal control in a construction organization, the tasks and powers assigned to them are clarified and defined by objects and centers of responsibility. A report form has been developed on the costs of basic materials in construction, taking into account production cost standards.

Key words: internal control, construction projects, construction organization, industrial construction, responsibility centers, cost standards, scope of work, construction and installation work.

Истилоҳи «назорати сохтмон» мафҳуми хеле васеъ буда, як самти муҳимтарини ташкили идоракунии дар соҳаи сохтмон мебошад.

Функсияҳои назорати сохтмон аз санҷиши мутобиқати корҳои анҷомдодашуда ба ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ, талаботи меъёрҳои техникӣ, натиҷаҳои тадқиқоти муҳандисӣ, талаботи нақшаи шахрсозии қитъаи замин, инчунин экспертизаи корҳои кушодакани ва корҳои сохтмонӣ, ошкор намудани камбудии корҳо иборат аст. Назорати сохтмон аз ҷониби шахси иҷрокунандаи сохтмон, инчунин аз ҷониби лоиҳакаш ё фармоишгар ва ё ташкилоти махсусгардонидашуда, ки дар асоси шартнома ба он ҷалб карда мешавад, амалӣ мегардад [19].

Имрӯзҳо системаи назорати дохилӣ дар баъзе аз ташкилотҳои сохтмони Чумҳурии Тоҷикистон расман вучуд дорад, вале он ҳам ба таври самаранок амал намекунад. Дар баъзе аз дигар корхонаҳо умуман ташкил карда намешавад. Дар чунин ҳолат сармоягузoron ва соҳибмулкон аз хатарҳои дохилӣ ва берунаи ба фаъолияти ташкилот таҳдидкунанда умуман беҳабар мемонанд.

Дар субъектҳои хоҷагӣ, аз он ҷумла дар ташиколтҳои сохтмонӣ дилхоҳ менечери сатҳи идоракунӣ танҳо ба хатарҳои ба зерсохтори худ таҳдидкунанда таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, аз хавфҳои аз дигар бахшҳо зухурёбанда беҳабар мемонанд. Бо дарназардошти ин вазъ дар ташкилот бояд низоми ягонаи назоратии ҳамаи паҳлӯҳои фаъолияти хоҷагдорӣ корхонаро фарогиранда ташкил карда шавад.

Дар амалия аз рӯи таъиноти функционалӣ, назорати сохтмонро дар маҷмӯъ ба назорати дохилӣ ва берунӣ ҷудо мекунанд.

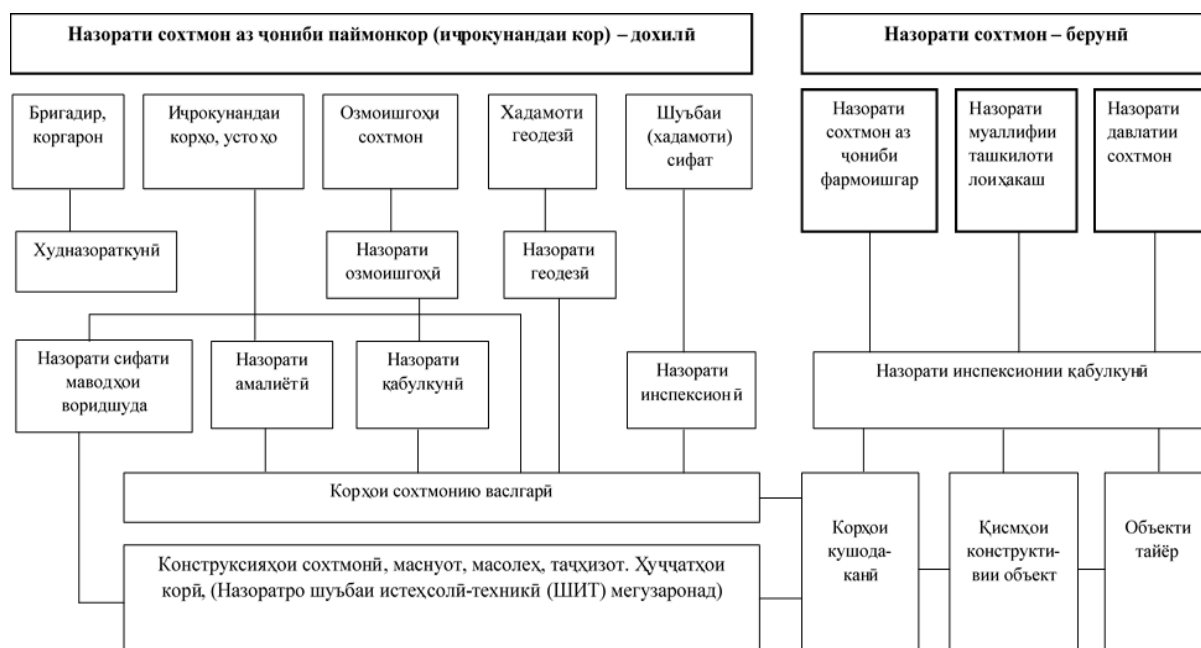
Назорати дохилии сохтмон аз ҷониби шахси иҷрокунандаи сохтмон (паймонкори асосӣ, зерпаймонкор) амалӣ карда мешавад ва марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- назорати сифати маводи воридшаванда;
- назорати амалиётӣ;
- назорати қабулкунӣ объект.

Барои ба таври инструменталӣ тасдиқ кардани сифати масолах, корҳо ва конструкцияҳои бинокорӣ ба итмом расонидашуда дар ҳамаи марҳилаҳои номбаршудаи назорат, назорати лабораторӣ ва геодезӣ ҷалб карда мешаванд.

Назорати берунӣ сохтмон аз ҷониби фармоишгар (фармоишгари техникӣ), ташкилоти махсусгардонидашуда оид ба назорат, ки дорои иҷозатнома мебошад, ё ин ки мақомоти давлатӣ (назорати давлатӣ сохтмон) иҷро карда мешавад.

Мо асарҳои илмӣ соҳавӣ [1; 3; 4; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 14; 15; 17 ва дигарон] фаъолияти ташкилотҳои сохтмони ватанӣ омӯхта, дар расми 1 нақшаи равиши имконии гузаронидани низоми назоратро дар ташкилоти сохтмонӣ пешниҳод намудем. Аз нақшаи дар расми 1 овардашуда маълум мегардад, ки дар системаи назоратии ташкилоти сохтмонӣ ҳам аз ҷумлаи шӯъбаҳои дохилӣ ва ҳам аз ҷониби ташкилотҳои беруна киҳо иштирок мекунанд ва кадом корҳо иҷро карда мешавад. Дар низоми назорати дохилӣ назорати конструкцияҳои сохтмонӣ, маснуот, масолах, назорати истифодабарии таҷҳизот, корҳои сохтмонию васлгарӣ, сифати маводҳои воридшуда назорати озмоишгоҳӣ, назорати геодезӣ ва дигар корҳо гузаронида мешаванд, ки барои таъимни идоракунӣ босамари фаъолияти сохтмонӣ, тибқи талабот иҷрошавии корҳо ва ба меъёрҳои лоиҳавӣ мувофиқ будани онҳо мусоидат хоҳад намуд. Татбиқи назорати дохилӣ аз рӯи маделе, ки мо дар расми боло пешниҳод намудаем, ба ҳадафҳои рушди баҳисобгирии идоракунӣ ва дар маҷмӯъ ба мукамалгардонии низоми идоракунӣ ташкилоти сохтмонӣ мусоидат менамояд.

Расми 1. Нақшаи ташкилии низоми назорат дар сохтмон
Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст

Дар доираи назорати дохилӣ бо мақсади тибқи талабот иҷро шудани корҳои сохтмонӣ васлгарӣ гузаронидани назорати дохилӣ аз рӯи объектҳои сохтмонӣ дар самтҳои зерин ба мақсад хеле мувофиқ аст:

санҷиши мӯҳлат ва эътимоднокии ҳуҷҷатгузории натиҷаҳои назорати сифати мавод; тафтиши риояи қоидаҳои анбор ва нигоҳдории масолеҳи сохтмонӣ аз ҷониби паймонкор;

назорати сифати корҳои иҷрошуда ва мутобиқати онҳо ба ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва лоиҳавӣ;

санҷиши пуррагӣ ва ба мӯҳлат мувофиқ будани пайдарҳамӣ ва таркиби амалиётҳои технологӣ, мувофиқи технологияи қабулшуда, инчунин санҷиши дурустии ҳуҷҷатгузории натиҷаҳои назорат аз ҷониби паймонкор;

иштирок дар тафтиши корҳои кушодакани ва қабули фосилавии иншоотҳо ва минтақаҳои шабакаҳои коммуналӣ;

назорати вақти кор, мувофиқи чадвали корӣ, ки бо фармоишгар мувофиқа шудааст; тафтиши ҳаҷми ҳақиқии корҳои иҷрошуда мувофиқ будан ба ҳуҷҷатҳои лоиҳавию сметаӣ;

назорати қабули мутобиқати иншооти сохтмони анҷомёфта ба талаботи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ ва техникӣ.

Дар чадвали 1 натиҷаҳоеро, ки аз рӯи ҳар як самти кори назоратӣ ба даст меояд, пешниҳод менамоем.

Чадвали 1 - Иҷрои корҳои назоратӣ ва натиҷа аз рӯи онҳо дар ташкилоти сохтмонӣ

№	Самти кори назоратӣ	Натиҷа
1	Санҷиши мӯҳлат ва эътимоднокии ҳуҷҷатгузории натиҷаҳои назорати сифати мавод	Истисно кардани истифодаи масолеҳи сохтмонӣ дар корҳое, ки ба талаботи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ-сметаӣ ва меъёрҳои техникӣ ҷавобгӯ нестанд, инчунин дар сурати аз молрасонҳо

		пешниҳод нагардидани хуччатҳои тасдиқунандаи сифати масолеҳ
2	Тафтиши риояи қоидаҳои анбор ва нигохдории масолеҳи сохтмонӣ аз ҷониби паймонкор	Пешгирӣ кардани истифодаи маводҳои вайроншуда, нуксондор, сохтаю ғайристандартӣ дар объекти сохтмон, инчунин маводҳое, ки ба талаботи хуччатҳои лоиҳавию сметаӣ мувофиқ нестанд.
3	Назорати сифати корҳои иҷрошуда ва мутобиқати онҳо ба хуччатҳои меъёрий ва лоиҳавӣ	Пешгирӣ кардани исрофкорӣ, кафолати сифати корҳои иҷрошуда
4	Санҷиши пуррагӣ ва ба муҳлат мувофиқ будани пайдарҳамӣ ва таркиби амалиётҳои технологӣ, мувофиқи технологияи қабулшуда, инчунин санҷиши дурустии хуччатгузори натиҷаҳои назорат аз ҷониби паймонкор	Пешгирӣ кардани корҳои нуксондор, кафолати сифати корҳои иҷрошуда, мунтазам пур кардани китоби сабти корҳо ва ташкили маҷмуи хуччатҳои ба истифода додани объекти сохтмонӣ
5	Иштирок дар тафтиши корҳои кушодакани ва қабули фосилавии иншоотҳо ва минтақаҳои шабакаҳои коммуналӣ	Сифати кафолатноки корҳои иҷрошуда ва мувофиқати онҳо бо лоиҳа, сари вақт нигоҳ доштан, мавҷуд будан ва ташкил кардани маҷмуи хуччатҳои тартибдодашуда барои ба истифода додани объекти сохтмонӣ
6	Назорати вақти кор мувофиқи чадвали корӣ, ки бо фармоишгар мувофиқа шудааст	Сари вақт супурдани объект, инчунин ғоидаи инвеститсионии фармоишгар барои пеш аз муҳлат ба истифода додани лоиҳаи сохтмонӣ
7	Тафтиши ҳаҷми ҳақиқии корҳои иҷрошуда, мувофиқ будан ба хуччатҳои лоиҳавию сметаӣ	Пешгирӣ кардани корҳои иловагии беасос иҷрошуда, пардохти музди меҳнат барои корҳои нопурра ва нотаом
8	Назорати қабули мутобиқати иншооти сохтмони анҷомёфта ба талаботи хуччатҳои лоиҳавӣ ва техникӣ	Саривақт ба истифода додани объекти сохтмонӣ аз тарафи гурӯҳи корӣ бо иштироки мақомоти назорати давлатӣ

Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст.

Яке аз самтҳои муҳимтарини системаи назорати дохилӣ баҳисобгирии даромадҳо ва хароҷот ва аз рӯи объектҳои сохтмонӣ (марказҳои масъулият) мебошад. Баҳисобгирии идоракунии даромадҳо ва хароҷот аз рӯи марказҳои масъулият имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳое таҳлил карда шаванд, ки саҳми шубҳо ва роҳбарони алоҳида ба натиҷаи умумии ташкилоти сохтмонӣ ошкор гардад. Даромад, хароҷот, ғоида, самаранокӣ иқтисодӣ, самаранокӣ сармоягузориҳо ва ғ. аз ҷумлаи чунин нишондиҳандаҳо ҳисоб меёбанд.

Дар ташкилотҳои сохтмонӣ мисли дигар субъектҳои иқтисодӣ чор маркази масъулият дар корхона ҷудо карда мешавад:

- маркази хароҷот;
- маркази даромад;
- маркази ғоида;

маркази сармоягузорӣ.

Дар ташкилотҳои сохтмонӣ объектҳои сохтмонӣ, минтақаҳо ва коргоҳҳои истеҳсоли, бригадаҳо, шӯъбаҳои фурӯш, идораҳои маъмурӣ ва ғ. ҳамчун марказҳои масъулият ҳисоб меёбанд, ки онҳоро менечерҳо идора мекунанд.

Объектҳои сохтмонӣ ҳамчун марказҳои хароҷот дар ташкилотҳое, ки корҳои сохтмониро васлгариро иҷро менамоянд, эътироф карда мешаванд.

Роҳбари ҳар як маркази масъулият ба нишондиҳандаҳои барои ӯ муқарраршуда масъул мебошад.

Шумораи марказҳои хароҷот дар ташкилотҳои сохтмонӣ хеле зиёд буда (объектҳои сохтмонӣ, минтақаҳо ва коргоҳҳои истеҳсоли, бригадаҳо), ҳиссаи бештари марказҳои масъулиятро ташкил медиҳанд. Роҳбарони марказҳои хароҷот танҳо барои хароҷоти зерсохтор худ масъул буда, оид ба ин самати фаъолият дар назди менечери сатҳи болоӣ ҳисоботдиҳанда мебошанд. Масалан, барои сарфакорона ва тибқи меъёр истифодабарии масолеҳи сотмонӣ, самаранок истифодабарии вақти корӣ ва ҳайати коргарон, истифодабарии мошину таҷҳизоти сохтмонӣ, сарфакорона истифодабарии сӯзишворӣ ва ғ.

Сарфи назар аз бартариҳои ошкори баҳисобгирии идоракунии аз рӯи марказҳои масъулият, ин тартиб ҳанӯз дар соҳаи сохтмон мавриди мавҷуд будани низомии ғайримарказонидашудаи идоракунии татбиқи васеъ пайдо накардааст. Сабаби чунин ҳолатро, мо дар инҳо мебинем:

рушди заифи равишҳои методологӣ барои татбиқи ин тартиб;

тарси роҳбарони ташкилотҳои сохтмонӣ барои аз байн рафтани назорати дохилӣ ва фурӯ рехтани системаи идоракунии.

Тартиби аз тарафи марказҳои масъулият ҷорӣ намудани баҳисобгирии идоракунии асосан барои соҳаҳои ёрирасон, инчунин объектҳои сохтмонӣ мувофиқ аст. Дар низомии идоракунии ин воҳидҳо бояд мустақилияти бештар дошта бошанд. Менечерҳо бояд худро на танҳо иҷрокунанда, балки ҳамчун соҳибкор низ эҳсос кунанд. Дар байни роҳбарони бахшҳои сохтмонӣ бояд ин масъалаҳо ҳаллу фасл гарданд: бо дигар ташкилотҳо бастанӣ шартнома; кушодани суратҳисоби ҷорӣ; интиҳоб ва иваз намудани кадрҳо; гирифтани қарзҳо барои амалӣ гардондани мақсадҳои зерсохтори худ; муқаррар намудани андозаи подош ва мукофотпулиҳо аз рӯи натиҷаҳои ниҳонии фаъолият; ҷорӣ кардан ва ба роҳ мондани усулҳои нави татбиқи корҳо ва ғ.

Муносибатҳои дохилиестеҳсоли аз рӯи объектҳои сохтмонӣ, ки дар асоси қоидаҳои мустақилият, худмаблағгузорӣ ва худтаъминкунии барпо мегардад, барои инкишоф додани иқтисодии ташкилоти сохтмонӣ ангеаи пурзуре шуда метавонанд.

Барои ташкили назорати дохилӣ дар ташкилоти сохтмонӣ аз рӯи объектҳо ва марказҳои масъулият муайян кардани марказҳои хароҷот, мушаххас намудани вазифаҳо ва ваколатҳои ба онҳо вогузошташуда муҳим аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Марказҳои масъулият (объектҳои сохтмонӣ), вазифаҳо ва ваколатҳои онҳо дар ташкилоти сохтмонӣ

Маркази масъулият	Вазифаҳои назоратӣ	Ваколатҳо
Филиалҳо ва сохторҳои таркибӣ	Назорати натиҷаҳои фаъолияти филиалҳо ва сохторҳои таркибӣ; Пардохти андозҳо (ААИ, андоз аз даромад, андозҳои маҳаллӣ ва дигар андозҳо ва пардохтҳо) вобаста ба минтақаи ҷойгиршавӣ	Иштирок дар таҳияи бучетҳо; Таъсиррасонӣ ба сатҳи хароҷот ва даромади зерсохтор

Минтақаҳои сохтмонӣ	Назорати пешбурди корҳои сохтмонӣ аз рӯи муҳлат ва сифат; Риояи нақша ва нишондиҳандаҳои воқеӣ барои хароҷоти гуногун	Иштирок дар таҳияи буҷетҳо; Таъсиррасонӣ ба сатҳи хароҷоти лоиҳаҳои ва сметаи, ки дар доираи меъёр пешбинӣ шудааст
Истеҳсолоти ҷиравасон	Назорати иҷроиши ҷадвали интиқоли маҳсулоти истеҳсолоти ҷиравасон (маснуоти оҳану бетонӣ, арматура, захираҳои энергетикӣ); Сатҳи воқеии хароҷоти истеҳсоли барои маҳсулоти истеҳсолоти ҷиравасон; Фурӯши маҳсулоти истеҳсолоти ҷиравасон ба тарафи сеюм	Иштирок дар тартибдиҳии буҷет; Таъсиррасонӣ ба сатҳи хароҷоти истеҳсолоти ҷиравасон; Таъсиррасонӣ ба бузургии натиҷаҳои молиявии аз фурӯши маҳсулоти истеҳсолоти ҷиравасон ба тарафи сеюм фурӯхташуда
Идоракунии мошини механизмҳои сохтмонӣ	Назорати нақлиёти сохтмонӣ, автомобилҳо ва механизмҳо; Назорат аз рӯи ҳолати хуби корӣ нигоҳ доштани таҷҳизот; риояи меъёрҳои истеъмоли сӯзишворӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, захираҳои марбут ба истифодабарии машинаҳои сохтмонӣ ва ғ.	Иштирок дар таҳияи буҷетҳо; Таъсиррасонӣ ба хароҷоти корҳо, хизматрасонии машинаҳо ва механизмҳо барои истифодабарӣ дар дохили корхона; Таъсиррасонӣ ба сатҳи ғоида аз хизматрасониҳои ба тарафи сеюм иҷрошаванда
Истеҳсолот ва хоҷагии хизматрасон	Назорати пуррагии даромад аз фурӯши маҳсулоти истеҳсолот ва хоҷагии хизматрасон; Назорати хароҷоти нигоҳдорӣ ва амалиёти истеҳсолот ва хоҷагии хизматрасон;	Иштирок дар тартибдиҳии буҷетҳо; Таъсиррасонӣ ба хароҷоти хизматрасонии истеҳсолот ва хоҷагии хизматрасон; таъсиррасонӣ ба бузургии ғоида аз ғайриҳаҷмӣ, ки ба тарафи сеюм нигаронида шудааст.
Раёсати иқтисодӣ, банақшагири ва муҳосибот	Назорати андозҳо; Банақшагири; Риояи сметаҳои хароҷот барои нигоҳдорӣ; Банақшагирии иқтисодӣ-идоракунии; Назорат аз рӯи асоснокии андозаи музди меҳнат барои категорияҳои гуногуни коргарон; Риояи сметаи хароҷот барои ҳар як объекти сохтмонӣ	Тартиб додани буҷетҳо барои самтҳои гуногун; Хулоса баровардан дар асоси натиҷаҳои таҳлили тамоюлҳо; Таҳияи буҷети хароҷот барои пардохти меҳнат; Асосноккунии шаклҳо ва намудҳои музди меҳнат

Шуъбаи лоихакашӣ - сметагирӣ	Назорати риояи дурусти қоидаҳо ва кодексҳои сохтмонӣ; Риояи сметаи хароҷот барои марказҳои масъулият	Иштирок дар таҳияи бучетҳои хароҷоти сохторҳои гуногун ва шуъбаҳо

Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт тартиб дода аст

Моҳияти татбиқи тартиби баҳисобгирии марказҳои масъулият дар он аст, ки ба ғайр аз мақсадҳои ташкилоти сохтмонӣ мақсадҳои объектҳои алоҳидаи он низ муайян карда мешаванд. Охири номбаршуда бояд ба мақсадҳои умумии тамоми субъекти хоҷагӣ қомилан мувофиқ бошад. Бинобар ин як қисми нишондиҳандаҳо барои татбиқи қарорҳои идоракуни дар сатҳи объектҳои алоҳида ва қисми дигараш аз тарафи роҳбарияти ташкилоти сохтмонӣ ташкил карда мешаванд. Ҳамин тариқ, иттилооти баҳисобгир дар байни марказҳои масъулият ва роҳбарияти ташкилот барои қабули қарорҳои дахлори идоракуни тақсим карда мешавад.

Дар системаи назорати дохилӣ равандҳои таҳлилий нақши асосӣ ва муҳимтаринро мебозанд. Таҳлил имконият медиҳад, ки далели безътимод будани ҳисобот ошкор карда шуда, вазъи молиявии ташкилот, захираҳои субъекти хоҷагӣ барои баланд бардошани самаранокии фаъолияти иқтисодии ташкилот муайян карда шаванд.

Дар айни замон дар ташкилотҳои сохтмонӣ истифодаи бурдани қори мураттаби таҳлилий на қоидаву тартиб, балки истисно мебошад.

Яке аз усулҳои маъмултарини назорати дохилии таҳлилий аз рӯи объектҳои сохтмонӣ арзёбии тағйироти мутлақ ва нисбии моддаҳои алоҳидаи хароҷот дар ҳисобҳои таҳлилий барои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолот мебошад. Амалияи нишон медиҳад, ки хатҳои маъмултарин хатоҳои арифметикӣ дар ҳисобу китоб ва ҳангоми пур кардани феҳрисҳои ҳисоби бухгалтерӣ, инчунин ҳангоми аз як феҳраст ба феҳрасти дигар гузаронани маълумот мебошад.

Ҳангоми таҳлили сохтори арзиши объектҳои сохтмонӣ, беасос зиёд нишон додани хароҷоти истеҳсолӣ аз рӯи баъзе моддаҳои хароҷот, инчунин муайянкунии тамоюло аз нишондиҳандаҳои бучетӣ имконпазир мегардад. Таҳлили маблағи хароҷот дар объектҳои сохтмонӣ аз муайян кардани тамоюлҳои хароҷоти воқеӣ аз бучет барои ҳар як модда оғоз меёбад. Нишондиҳандаҳои ҳисобот оид ба арзиши аслии қорҳои сохтмонӣ васлгарӣ банд ба банд иҷро карда мешавад.

Тағйирёбии бузургҳои хароҷот метавонад ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошанд. Тафовути мусбат дар бораи истифодаи оқилонаи захираҳои ташкилоти сохтмонӣ ва тамоюлоти манфӣ бошад барзиёдҳарчӣ дар арзиши аслии нақшавиро (меъёрӣ) нишон медиҳад.

Мо бар он андешам, ки тартиби таҳлили назорати дохилии арзиши маҳсулот (қор, хизматрасониҳо) инчунин барои муайян намудани омилҳои алоҳида, ки ба дуршавии арзиши ҳар як модда аз бучет таъсир расониданд, бояд гузаронида шавад. Дар баробари ин бояд омилҳои объективӣ, ки ба амал омаданд, ба назар гирифта мешаванд. Масалан, таъсири омилҳои техникӣ-иқтисодӣ ба дараҷаи хароҷот ба моддаҳои арзиши аслӣ.

Ҳангоми татбиқи расмиёти таҳлили назорати дохилии маводҳо инчунин бояд ба ташаккули сатҳи хароҷоти нақлиётӣ ва хариду нигоҳдорӣ диққати махсус дода шавад. Муҳимтарин омиле, ки ба бузургии моддаи «Ашёи хом ва мавод» ва арзиши аслии маҳсулот (қорҳо, хизматрасониҳо) метавонад таъсир расонад, хароҷоти истеҳсолоти ёрирасони ташкилоти сохтмонӣ мебошад.

Ғайр аз ин, таҳлил қардан лозим аст, ки масолеҳи барои истеҳсолоти худӣ баровардашуда то чӣ андоза оқилона истифодаи бурда мешавад ва оё ин ба маълумоти ҳуҷҷатҳои лоихавию сметаӣ мувофиқат мекунад ё не. Дар баробари ин нишондиҳандаҳои ҳисобгирии объектҳо бо маълумоти меъёрҳои сметавию нақшавӣ муқоиса қардан лозим

аст. Ба мақсад мувофиқ мебошад, ки ин кор бо роҳи пур кардани феҳрасти махсус, ки нишондиҳандаҳои меъёри ва воқеиро пешбинӣ мекунад, ба амал бароварда шавад.

Проблемаи сарфи масолеҳ дар сохтмон яке аз масъалаҳои мураккаб ва масъулиятнок барои менечерони корхона ба шумор меравад, зеро аз сабаби назорати нокифояи он корхона метавонад ба оқибатҳои зерин дучор шавад:

барзиёдҳарчӣ дар ҳаҷми масолеҳ;
фармоиши масолеҳи зиёдатии дар лоиҳа пешбинишуда;
бекористии истехсолот аз сабаби сари вақт ба объектҳои сохтмонӣ наовардани масолеҳ;

воридшавии масолеҳи пастсифат;

ҷарима ва ё муҷозот аз ҷониби фармоишгар барои таъхири кори сохтмон.

Барои ташкили назорат аз рӯи самаранок истифодабарии масолеҳ дар корхона омодакунии ҳисоботро оид ба истифодабарии масолеҳҳо аз рӯи ҳар як намуди корҳои иҷрошуда тавсия менамоем, ки намунаи он дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. - Шакли ҳисобот дар бораи сарфи масолеҳи асосӣ дар сохтмон нисбат ба сарфи меъёрҳои истехсоли

Номгӯи масолеҳ	В.ҷ	Асосноккуни и меъёри сарфи истеҳсоли масолеҳ	Меъёри харочоти масолеҳ ба воҳиди кор	Ҳаҷми кор ва талаботи меъёри ба масолеҳ	Хароҷоти меъёрии масолеҳ	Хароҷоти воқеии масолеҳ	Тамоюл +,-
Мастикаи битумӣ барои болопӯши боми бино	т	ФЕР12-01-002-02	1.26	0.5	0.63		
Маҳлул барои чидани ғишт, сементдор	м3	ФЕР12-01-002-03	3.06	0.5	1.53		
Реги табиӣ барои корҳои сохтмонӣ	м3	ФЕР12-01-002-03	3.06	0.5	1.53		
Лентаҳои мустаҳкамку нанда аз углеришта	м	101-8211	1	100	100		

Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст.

Аз рӯи маълумотҳои дар ҷадвали 3 овардашуда хароҷоти воқеии масолеҳи дар корҳои сохтмонӣ истифодашуда ҳисоб карда шуда, майлқуниҳо дар бузургии онҳо муайян карда мешаванд.

Қайд кардан бамарид аст, ки зимни истифодабарии масолеҳи асосӣ ва ёрирасон дар ташкилотҳои сохтмонӣ ва тайёр кардани ҳисоботи дар ҷадвали боло нишондодашуда риоя кардани меъёрҳои муқарраршудаи харҷи масолеҳ хеле муҳим аст.

Чунон ки амалия нишон медиҳад, тамоюлҳо аз меъёрҳои сарфи масолах дар натиҷаи омилҳои гуногун пайдо шуда метавонанд. Масалан, истифодаи масолаҳи пастсифат боиси зиёд шудани талафот мегардад.

Дар сохтмонҳое, ки доираи зиёди масолах истифода мешавад, истифодаи усули интиҳобӣ барои санҷиши ҳолати маводҳо тавсия дода мешавад. Аз номгӯи зиёди масолахҳо аз рӯи вазни ҳолис ин ё он намуди масолаҳи сохтмониро интиҳоб кардан лозим аст. Илова бар ин, ҳадамоти назорати дохилӣ бояд ба он навъи маводҳое, ки дар онҳо фарқияти калонтар аз сатҳи сметагии харочот ба қайд гирифта шудааст, диққати махсус диҳад.

Барои аз болои воридшавӣ ва хориҷкунии масолах назорати самарабахш гузарондан дар анборҳо, аз ҷумла дар анборҳои маҳаллӣ, тафтиши ғайриҷашмдошти бақияи мавсолахҳоро гузарондан лозим аст. Дар баробари ин ба масолаҳи кушоди анбор (рег, регсанг, шағал ва ғ.) диққати махсус додан лозим аст.

Тартиб додани санадҳои муқоисакунӣ бо контрагентҳо як қоидаи амалигардонии назорати дохилӣ мебошад, ки он имкон медиҳад эътимоднокии қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ мавҷуда баланд бардошта шавад.

Хуллас, системаи назорати дохилии ташкилоти сохтмонӣ унсури муҳимтарини механизми иқтисодии системаи идоракунии иҷро ва супурдани корҳои сохтмонӣ, василаи воқеии баланд бардоштани масъулияти роҳбарон ва иҷрокунадагони вазифаҳои мушаххас барои беҳатарӣ ва самаранокии сохтмон мегардад.

Назорати арзиши масолаҳи сохтмонӣ барои роҳ надодан ба харидани масолаҳи сохтмони нолозим ва бартарафкунии барзиёдхарҷӣ дар арзиши масолах зарур аст. Ба мақсад мувофиқ аст, ки он бо ёрии ҳисоботи нақша-ҳақиқӣ, ки ҳар моҳ аз ҷониби шахсони масъул тартиб дода мешавад, назорат карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Адамов, Н.А., Чернышев, В.Е. Организация управленческого учета в строительстве-СПб.: Питер, 2006. -192 с.
2. Аудит ва ибрази эътимод / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, М.В. Калемуллоев, С.Х. Раҳимов. – Душанбе: Мега-принт, 2020. – 364 с. – ISBN 978-99975-984-4-8.
3. Байбурин, А.Х. Современные методы управления качеством в строительстве: учеб. пособие / А.Х. Байбурин. – Челябинск: Изд. центр ЮУрГУ, 2011. – 105 с.
4. Беликова, Т.Н. Все об учете в строительстве / Т.Н. Беликова. - М.: СПб: Питер, 2013. - 304 с
5. Ғаниев, У.Ф. Нақши баҳисобгирии идоракунии дар низоми идоракунии корхона [Матн] / У.Ф. Ғаниев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 8. – С. 129-133
6. Калемуллоев, М. В. Производственный учет в системе управленческого учета: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Калемуллоев Мунир Вохидович. – Москва, 1999. – 24 с.
7. Низомов, С. Организация учета и управления затратами в строительных организациях / С. Низомов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 158 с.
8. Низомов, С. Ф. Организация учета производственных затрат в строительстве в условиях формирования рыночных отношений: на материалах Республики Таджикистан: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Низомов Самариддин Фахриевич. – Воронеж, 2001. – 24 с.
9. Низомов, С.Ф. Влияние отраслевой специфики строительных предприятий на организацию управленческого учета / С. Ф. Низомов // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 1. – С. 307-313.

10. Низомов, С.Ф. Общеметодологические проблемы управленческого учета в строительном комплексе / С. Ф. Низомов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2012. – № 4(39). – С. 78-86.
11. Низомов, С.Ф. Производственный учет в строительстве: вопросы теории и практики / С. Ф. Низомов; С. Ф. Низомов. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 181 с.
12. Низомов, С.Ф. Развитие методологии и организации управленческого учета в строительном комплексе (на примере Республики Таджикистан): специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / Низомов Самариддин Фахриевич. – Москва, 2011. – 482 с.
13. Низомов, С.Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика / С. Ф. Низомов. – Душанбе: Сохибкор, 2013. – 272 с.
14. Основы организации контроля и учета в строительстве: краткий справ. мастера строит. монт. работ / сост. Н.И. Фомин, К.В. Бернгардт. – Екатеринбург: Издательство УМЦ УПИ, 2015. – 266 с.
15. Романова, С.С. Отраслевые особенности строительства и их влияние на организацию управленческого учета / С. С. Романова // Актуальные подходы и направления научных исследований XXI века: Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции [Электронный ресурс], Кишинев, 25 октября 2016 года / Под общей редакцией А.И. Вострецова. – Кишинев: Научно-издательский центр "Мир науки" (ИП Вострецов Александр Ильич), 2016. – С. 49-53.
16. Хапохова, И.Х. Функциональный учет затрат и калькулирование себестоимости строительных работ / И. Х. Хапохова, Ф. Т. Хот // Социально-экономические и правовые аспекты развития общества: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Краснодар, 19 ноября 2022 года / Под редакцией М.И. Кутера. – Краснодар: ООО "Электронные издательские технологии", 2022. – С. 154-159
17. Холзода, Б.К. Механизмҳои таъкиди истеҳсолот дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони / Б. К. Холзода. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – 179 с.
18. Янченко, Ю.М. Развитие управленческого учета в инвестиционно-строительных организациях: Автореф. дис. канд. экон. наук. -М., 2017. -24 с.
19. Строительный контроль и надзор качества работ/ <https://strojkontrol74.ru/stroitelnyy-kontrol-zakazchika> (санаи муроҷиат 24.07.2023)

УДК 338.48

Курбанова С.М.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ САЙЁҲИИ ТАБОБАТИЮ СОЛИМГАРДОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бар асари шароити мусоиди табию иқлимӣ ва ҷуғрофии мамлакат яке аз самтҳои ояндадори рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар мамлакат иқтисодии бузург ва имконияти васеъ барои рушди ин намуи сайёҳӣ мавҷуд аст. Дар мақола вазъи муосири соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ таҳлил ва арзёбӣ карда шудааст. Мушкилоти рушди соҳаи мазкур муайян карда шудаанд. Ба методикаи баҳисобирии омории нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар мамлакат диққати муҳим дода шудааст.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, хизматрасониҳои таълимӣ солимгардонӣ, солимӣ аҳоли, фаъолияти сайёҳӣ, сайёҳии таълимӣ солимгардонӣ, сайёҳони хориҷӣ, омили сайёҳӣ,

Курбанова С.М.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Благодаря благоприятным природно-климатическим и географическим условиям страны, лечебно-оздоровительный туризм в Республике Таджикистан считается одним из перспективных направлений развития национальной экономики. Страна имеет большой потенциал и широкие возможности для развития данного вида туризма. В статье анализируется и оценивается современное состояние лечебно-оздоровительного туризма. Выявлены проблемы развития данной сферы. Важное внимание уделено методике статистического учета показателей, характеризующих развития лечебно-оздоровительного туризма в стране.

Ключевые слова: человеческий капитал, лечебно-оздоровительные услуги, здоровье населения, туристская деятельность, лечебно-оздоровительный туризм, иностранные туристы, статистика туризма.

Kurbonova S.M.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF MEDICAL AND HEALTH TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Thanks to the favorable natural, climatic and geographical conditions of the country, medical and health tourism in the Republic of Tajikistan is considered one of the promising areas for the development of the national economy. The country has great potential and ample opportunities for the development of this type of tourism. The article analyzes and evaluates the current state of health tourism. Problems in the development of this area have been identified. Important attention is paid to the methodology of statistical accounting of indicators characterizing the development of medical and health tourism in the country.

Key words: human capital, medical and recreational services, public health, tourism activities, medical and recreational tourism, foreign tourists, tourism statistics.

Бо рушди иқтисодиёт ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳ ба сармояи инсонӣ ва вазъи рухияи ҳисмонии ҳудуди инсон ҳамчун унсурҳои асосии равандаҳои иқтисодӣ низ зиёд мешавад. Дарки аҳамияти тарзи ҳаёти солим, ғамхорӣ дар бораи саломатӣ, болидагии ҳисм ва руҳи инсон, - унсурҳои ҷудонопазири низомии арзишҳои муосир дар ҷомеаи мебошанд. Дар баробари ин, шароити зиндагӣ, мушкилиҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, бад шудани вазъи экологӣ, зиёд шудани ҳолатҳои изтироб барои тоифаҳои алоҳидаи одамон як қатор оқибатҳои номатлуб меоранд, ки ба саломатӣ ва қобилияти қорӣ онҳо таъсири манфӣ мерасонанд.

Инсон меҳодад барои рафъи оқибатҳои номатлуби ба саломатии худ таъсиррасон, инчунин берун шудан аз ҳолати изтироб ва ҳастагӣ муддате фароғат кунад ва саломатии худро барқарор созад. Корфармоён низ меҳонанд кормандонашон солим бошанд, бинобар ин, муносибати онҳо низ ба саломатии кормандон дигар шудааст. Онҳо ба қувваи қорӣ аз ҷиҳати ҳисмонӣ ва руҳи солим манфиатдор мебошанд. Одамон дар давраи руҳсатихи худ меҳонанд на танҳо истироҳат кунанд, аксари онҳо давраи руҳсатихи худро барои таъбад ва пешгирии ҳар гуна бемориҳо мегузаронанд. Акнун самти нави хизматрасониҳо – фароғат

ба хоџири барқарор кардани мутаносибии ҷисмонӣ руҳонӣ ва бароҳатӣ, якҷоя кардани руҳсатӣ бо табобат – хизматрасониҳои табобатию солимгардонӣ ба миён омадааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимии масъалаи солимии аҳолии мамлакатро дарк намуда, солҳои охир ба рушди хизматрасониҳои табобатию солимгардонӣ, ки дар шароити мамлакаташ мо асоси рушди яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллий – сайёҳӣ ҳисобида мешаванд, муносибати худро ба кулӣ дигар намуд. Давлат барои солимии аҳоли масъулияти баланд мебарад, бинобар ин, бояд мавқеи худро дар соҳаи хизматрасониҳои табобатию солимгардонӣ таҳким диҳад ва дар ин асос рушди яке аз самтҳои барои иқтисодиёти миллий ояндадори сайёҳӣ - сайёҳии табобатию солимгардониро таъмин кунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ иқтидори калон ва таҷрибаи кифоя аз замони Иттиҳоди Шӯравӣ дорад. Осоишгоҳҳои овозадори «Ҳоҷа Оби Гарм», «Шоҳамбарӣ», «Зумрад», «Оби Гарм», «Гарм-Чашма», «Қайроққум» ва дигар муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ бо дастгирии пурраи давлатӣ рушд мекарданд ва талаботи рӯзафзуни аҳолиро ба хизматрасониҳои табобатию солимгардонӣ ба кулӣ қонеъ мегардониданд. Тӯли даҳсолаҳо аксари аҳолии маҳаллӣ аз хизматрасонии осоишгоҳҳо ва курортҳои истифода мекарданд, ки дар натиҷа нисбат ба онҳо густариш ёфта, ба унсурҳои ҷудонопазири тарзи ҳаёти миллий мубаддал гардид.

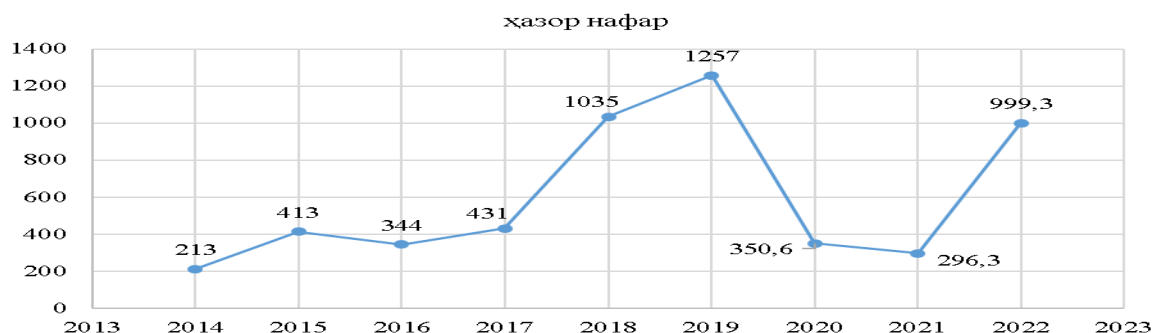
Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ вазъии маблағгузори аксари осоишгоҳҳои мамлакат ногувор гардид, пойгоҳи моддию техникаи онҳо фарсуда ва ғайриҷамъии худӣ онҳо рақобатнопазир шуд. Дар шароити бозор ҷустуҷӯ ва дарёфти шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва идоракунии муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ, истифодаи усулҳои нави тарғиб ва маркетинг дар ғайриҷамъии онҳо зарур гардид. Имрӯз, ки таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ зиёд шудааст, масъалаи рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ мубрами хоса касб кардааст.

22 декабри соли 2017 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мақсади рушди соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллий дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ соли 2018-ро дар мамлакат ҳамчун “Соли сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ” эълон карданд [7]. Ҳамчунин, ба хоџири вусъат бахшидан ва бо дарназардошти зарурати рушди инфрасохтори деҳот Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ аз 26 декабри соли 2018 солҳои 2019-2021-ро солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ эълон намуданд [6].

Бояд гуфт, ки иқдомҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай дар соли аввали амалисозӣ ба натиҷаҳои назаррас оварданд. Дар соли 2018 шумораи сайёҳони хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифоварда нисбат ба соли пешин 2,4 маротиба зиёд шуд (расми 1). Тавре аз диаграммаи дар расми 1 тасвиргардида ба назар мерасад, бо вуҷуди он ки шумораи сайёҳони хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифоварда дар солҳои пешин низ тамоюл ба баландшавӣ дошта бошад ҳам, пешравии ин нишондиҳанда дар соли 2018 нисбатан назаррас аст. Яъне, агар дар соли 2017 ба мамлакат 431 ҳазор нафар шахрвандони

хориҷӣ ҳамчун сайёҳ ворид шуда бошанд, ин шумора дар соли 2018 як миллиону 35 ҳазор нафар ва дар соли 2019 – як миллиону 257 ҳазор нафарро ташкил додааст.

Расми 1. Ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [4; 5, с. 183]

Ҳамчунин, аз диаграммаи дар расми 1 овардашуда ба назар мерасад, ки дар солҳои 2020-2021 шумораи сайёҳони хориҷии ба мамлакат ташрифоварда яку яқбора кам шудааст: дар соли 2020 – 3,6 маротиба, соли 2021 – 15,6%. Сабаби ин, албатта пандемияи COVID-19 аст, ки дар тамоми ҷаҳон ба нишондиҳандаҳои соҳаи сайёҳӣ таъсири манфӣ расонидааст. Аммо, дар соли 2022, ки вазъи пандемияи COVID-19 ба эътидол омад, аллакай воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шуда, шумораи онҳо наздики як миллион нафарро ташкил додааст.

Бояд қайд кард, ки шуруъ аз соли 2018 низоми пайгирии омории соҳаи сайёҳӣ тақмил ёфт. Акнун тамоми объектҳои соҳаи сайёҳии мамлакат, аз ҷумла муассисаҳои таълимӣ солимгардонӣ соле ду маротиба ҳисоботи омории муфассалро дар бораи фаъолияти худ ба Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунанд, ки ин барои таҳлили вазъ ва тамоюлоти рушди соҳа имкон медиҳад. Аз ин пас аксари нишондиҳандаҳои фаъолияти субъектҳои соҳаи сайёҳӣ, ки дар нашрияҳои омори расмӣ оварда мешаванд, аз рушди соҳа гувоҳӣ медиҳанд. Арзёбии воқеъбинонаи вазъи соҳаи сайёҳӣ, инъикоси он дар нашрияҳои омори расмӣ ва воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла дар интернет, имкон медиҳад, ки таваҷҷуҳи соҳибкорон ва сармоягузори имконпазир ба интиҳоби самти мазкури фаъолият бештар гардад. Натиҷаи ҳамин аст, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии тавсифдиҳандаи натиҷаҳои молиявии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ соҳаи сайёҳӣ – даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ шуруъ аз соли 2018 ҳамасола зиёд шудааст (ба истиснои соли 2020 – соли авҷи пандемияи COVID-19).

Расми 2. Даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [3; 4, с.183]

Дар диаграммаи дар расми 2 тасвиршуда маълумот дар бораи даромад аз хизматрасониҳо ба сайёҳони хориҷӣ оварда шудааст.

Аз диаграмма ба назар мерасад, ки даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ аз соли 2016 то соли 2019 ду маротиба зиёд шудааст. Вале дар соли 2020 ин нишондиҳанда маблағи 7677 ҳазор сомони ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли пешин ба андозаи 16820,9 ҳазор сомонӣ (3,2 маротиба) кам аст. Албатта сабаби якбора кам шудани даромад аз хизматрасониҳо ба сайёҳон кам шудани шумораи сайёҳони хориҷӣ бо сабаби пандемияи COVID-19 мебошад. Ҳамин тавр, нишондиҳандаи даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ дар соли 2021 зиёдтар шуда, маблағи 12789,9 ҳазор сомони ро ташкил додааст.

Бо вучуди пешравии баъзе нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи фаъолияти сайёҳӣ дар мамлакат, то ҳол равишҳои методологӣ оид ба арзёбии самаранокии соҳаи сайёҳӣ вучуд надоранд. Мақомоти давлатии ваколатдор дар фаъолияти худ ба масъалаҳои таҳқиқи илмӣ вазъ ва рушди намудҳои алоҳидаи сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ диққати муҳим намедиханд. Нарасидани маводи таҳлилий имкон намедихад, ки сатҳи рушди сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти миллий воқеъбинона арзёбӣ карда шавад. Маълумоте, ки дар нашрияҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда мешавад, имкон намедиханд, ки саҳми намудҳои алоҳидаи сайёҳӣ дар рушди умумии соҳа муайян карда шавад. Тавре пештар қайд кардем, ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он маълумоти муфассалро дар бораи фаъолияти худ ба Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоянд, вале ин гуна маълумот барои муҳаққиқони соҳа дастрас нест. Масалан, агар ба яке аз нашрияҳои асосии омили расмӣ – Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2022 назар намоем, мебинем, ки дар он барои баҳши сайёҳӣ ҳамагӣ се саҳифа (182-184) ҷудо карда шудааст, ки дар саҳифаи аввал шарҳи методологии нишондиҳандаҳои омили сайёҳӣ оварда шудаанд. Дар саҳифаи дуюм маълумот дар бораи нишондиҳандаҳои асосии омили соҳаи сайёҳӣ – ҷамъи шаҳрвандоне, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд; теъдоди шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ (тибқи талаботи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ) ба ҷумҳурӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд; шумораи ширкатҳои сайёҳӣ; теъдоди сайёҳони дохилие, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба хориҷа сафар кардаанд; теъдоди сайёҳони хориҷие, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд; даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ. Албатта, ҷунин маълумот барои таҳқиқи вазъи соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат басанда нест. Ҳатто аз маълумоти омили расмӣ дарк карда намешавад, ки кадом ҳиссаи шаҳрвандони хориҷии ҳамчун сайёҳ ба ҷумҳурӣ воридшуда, бо мақсади табобат ва солимгардонӣ ташриф овардаанд. Маълумоти омили расмӣ дар бораи даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ низ муфассал нест.

Дар нашрияи дигари омили расмӣ – Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2021) низ маълумот дар бораи нишондиҳандаҳои фаъолият (хизматрасониҳо)-и табобатӣ солимгардонӣ оварда нашудааст. Дар нашрияи мазкур, ки аз 147 саҳифа иборат аст, танҳо дар баҳши «Ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар баҳши тандурустӣ» дар бораи ҳаҷми хизматрасониҳои пулакии санаторӣ-курортӣ ва бехдоштӣ маълумот оварда шудааст. Вале аз иттилооти пешниҳоднамудаи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум гардид, ки мақомоти мазкур дар соли 2023 дар ҳамкорӣ бо ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ ва кумаки техникии Бонки Осиёи Рушд ва ҷалби коршиносони Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ низоми омили сайёҳӣ (TSA – Tourism Satellite Account)-ро роҳандозӣ мекунад. Дар назар аст, ки ин низом ҳамчун баҳши ёридиҳандаи низоми омили миллий фаъолият карда, нишондиҳандаҳои соҳаи сайёҳиро дар сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилӣ муайян хоҳад кард.

Мо дар раванди таҳқиқоти худ дар баробари истифода аз интишороти илмӣ [1; 2; 3] барои арзёбӣ кардани вазъи сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ ва муайян кардани тамоюлҳои рушди он аз ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он баъзе

иттилоотро дастрас кардем, вале қайд бояд кард, ки онҳо маълумоти мубрамро дар бар намегиранд, зеро аз нишондиҳандаҳои солҳои пешин иборат мебошанд. Бо вучуди ин, мо тавонистем, ки бо истифода аз маълумоти мазкур баъзе ақидаҳои худро вобаста ба арзёбии вазъи муосири рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ ибраз намоем.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ баъзе пешравӣ ва муваффақиятҳо ҳастанд. Дар солҳои охир шумораи сайёҳони хориҷие, ки ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудаанд ва дар ҳуччатҳои баҳисобгирии ҳадамоти муҳоҷират ҳадафи ташрифи худро ҳамчун табобат нишон додаанд, зиёд шудааст. Ин, албатта бо шарофати рушди шаклҳои баҳисобгирии равандҳои муҳоҷират, ки дар нуктаҳои гузаргоҳ роҳандозӣ шудаанд, ба амал омадааст. Ҳамин тавр, мувофиқи маълумоте, ки мо аз ҳадамоти муҳоҷират ба даст овардем, агар дар соли 2014 ҳамагӣ 2 нафар сайёҳони хориҷӣ ҳадафи ташрифи худро сайёҳии табобатию солимгардонӣ нишон дода бошанд, ин шумора дар соли 2015 – 77 нафар, соли 2016 – 195 нафар, соли 2017 – 2372 нафар ва дар соли 2018 аллакай 5710 нафарро ташкил додааст (барои муқоиса, - дар ҳамин давра шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ҳадафи худро саёҳати экологӣ нишон додаанд, 7690 нафарро ташкил додааст). Аммо ин рақамҳо сурати воқеии вазъро дар соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ равшан инъикос намеkunанд, зеро тибқи ҳисоботи ҳуди озоишгоҳҳо, ки мо дастрас кардем, дар соли 2018 аз шумораи умумии табобатгирифтагон дар озоишгоҳҳо, ки 106250 нафарро ташкил додаанд, 8500 нафар (8%) маҳз шаҳрвандони хориҷӣ мебошанд.

Маълумоти аз ду сарчашма ба даст овардаи мо нишон медиҳад, ки онҳо бо ҳамдигар мувофиқат намеkunанд. Тибқи маълумоти пешниҳоднамудаи озоишгоҳҳо, шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки дар соли 2018 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд ва ҳадафи худро ҳамчун табобат нишон додаанд, нисбат ба маълумоти пешниҳоднамудаи ҳадамоти муҳоҷират ба теъдоди 2790 нафар зиёд аст (8500-5710). Сабаби чунин фарқият, ба андешаи мо, мушкилоти методологӣ мебошад. Дар шаклҳои истифодашавандаи баҳисобгирии муҳоҷират чунин ҳадафҳо муқаррар карда шудааст: сайёҳии экологӣ, сайёҳии табобатию солимгардонӣ, истироҳат ва фароғат. Маълум аст, ки барои баъзе сайёҳон интиҳоби аниқӣ байни ин ҳадафҳо душвор аст, зеро онҳо аксаран ҳангоми будубош дар мамлакати мо ин ҳадафҳоро якҷоя амалӣ меkunанд. Дар ин масъала, албатта ҷиҳатҳои методологии баҳисобгирии омориро такмил бояд дод. Ҳамчунин бояд қайд кард, ки баъзе шаҳрвандон, аз ҷумла аз Ҷумҳурии Ёзбекистон барои дидорбинӣ бо ҳешу табори худ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф меоранд, вале аз фурсат истифода бурда, муддате дар озоишгоҳҳо низ табобат ва истироҳат меkunанд.

Мавҷуд будани маълумоти зарурӣ ва дар асоси онҳо ба ҷо овардани таҳлил ва арзёбии самаранокии амалкунии ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он (озоишгоҳҳо, курортҳо, пансионатҳо, хонаҳои истироҳатӣ, меҳмонхонаҳо ва ғ.) имкон медиҳад, ки на танҳо сатҳи натиҷаҳои ноилгардида дар соҳаи сайёҳӣ ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти миллӣ, инчунин дурнамои мукамалсозӣ ва рушди соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ муайян карда шавад. Таҳия ва ташаккули низоми нишондиҳандаҳои рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар муайян кардани самтҳои минбаъдаи фаъолияти сохторҳои соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ саҳми назаррас гузошта метавонад.

Бо вучуди он ки дар соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе пешравиҳо вобаста ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ ба назар мерасанд, баҳши мазкури соҳаи сайёҳии иқтисодиёти миллӣ аз ҷиҳати миқёсҳо, сохтор ва принципҳои амалкунии субъектҳои хоҷагидорӣ худ беҳбудӣ ва мукамалсозиро талаб мекунад. Сабабҳои асосии чунин вазъи баамаломеда, ба андешаи мо, аз ҷумла инҳо мебошанд:

- пойгоҳи моддию техникии нисбатан заифи муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ;
- нобаробарии минтақавӣ ва мавсимии фаъолияти муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ;

- сатҳи нобасандаи салоҳияти кормандони муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар самти истифодаи воситаҳои омӯзиши бозор ва пешниҳоди хизматҳои табобатию солимгардонӣ.

Аз шумораи умумии чашмаҳои оби гарм ва маъдани шифобахш, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст, танҳо наздики 40 адади онҳо барои ҳадафҳои табобатию солимгардонӣ истифода мешавад. Аз 10 кони кашфшудаи лойҳои шифобахши сулфид, ки хосиятҳои балнеотерапевтикӣ доранд, пеллоидҳо (моддаҳои маъдани шифобахш) танҳо дар ду кони нисбатан калонтар истихроҷ карда мешаванд. Яъне, танҳо 20%-и иқтидори лойҳои табиӣ шифобахши мавҷудбуда истифода мешавад.

Солҳои зиёд рушди фаъолияти ороишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ таъмин мегардид, аммо дар шароити муосири иқтисодӣ он ҳам аз ҷиҳати маблағгузорӣ ва ҳам аз ҷиҳати тақсимои мутамаркази табобатгирандагон дар байни корхонаҳои соҳа аз дастгирии давлат маҳрум шудааст.

Дар даҳсолаи охир ислоҳоти иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси тағйир ёфтани шаклҳои ташкилию ҳуқуқии моликияти муассисаҳои соҳаи табобатию солимгардонӣ гардид. Низоми марказонидашудаи фурӯши роҳхатҳо ба ин муассисаҳо барҳам хурд. Дар назди муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ вазифаи душвори мутобиқ шудан ба шароити бозор меистод, аксари онҳо ба дигаргуниҳои баамаломата омода набуданд. Мавҷуд набудани санадҳои появии меъёрию ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти давлатии ваколатдори соҳа таҳияшуда ба раванди нодурусти хусусигардонӣ ва саҳомикунӣ ороишгоҳҳо мусоидат намуда, низоми фаъолияти онҳоро вайрон кард, ки ин ба коҳиш ёфтани маблағгузори фаъолияти корхонаҳои соҳа боис шуд.

Бояд қайд кард, ки муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ, ки ба соҳибкорӣ бахши хусусӣ гузаштанд, дар тафовут аз корхонаҳои давлатии соҳа дорои ваколатҳои бештар оид ба пешбурди тамоми намудҳои фаъолиятро доранд. Дар шароити бозор ороишгоҳҳои тичоратӣ мустақилона оид ба хизматрасонӣ ба мизоҷон қарорҳо қабул мекунанд. Акнун корхонаҳои хусусии соҳаи табобатию солимгардонӣ бо сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятии тақсимои роҳхатҳо (фондҳои Ҳифзи иҷтимоӣ ва суғуртаи нафақавӣ, иттифокҳои касаба, ташкилотҳои хайрия ва дигарҳо) бо шароити барои ҳамдигар судманд ҳамкорӣ мекунанд, ки ба онҳо нисбат ба муассисаҳои давлатии соҳа бартарихи назаррас пешниҳод мекунанд.

Бинобар ин, шуруъ аз соли 2015 дар мамлакат равандҳои афзоиши ҳиссаи бахши соҳибкорӣ хусусӣ дар муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ фаъл гардиданд, ки то он замон 50%-ро ташкил медод (аз 34 адад муассисаҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ 17 адади онҳо ба бахши хусусӣ мансуб буд). Ҳамин тавр, дар моҳи сентябри соли 2015 яке аз муассисаҳои бузургтарини давлатӣ – ороишгоҳи «Зумрад» дар музоидаи фурӯхта шуда, ба бахши соҳибкорӣ хусусӣ гузашт. Тибқи маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибмӯлки нав – ширкати «Сомон-Суғд» дар музоидаи мазкур иншооти дар майдони 32,79 гектар замин ҷойгиршуда, дорои 421 нафар шумораи кормандон, 80% сатҳи фарсудашавии воситаҳои асосӣ ва қарздорӣ кредиторӣ ба маблағи 1 млн. сомонино бо арзиши аввалии 1 млн. доллари ИМА ба даст овард. Ба ғайр аз пардохти қарзҳо ороишгоҳ, ки ҳамасола ба 11 ҳазор нафар хизматрасонӣ мекунад, уҳдадор гардид, ки дар се соли минбаъда на камтар аз 10 миллион сомонино барои таҷдид, мучаххазгардонӣ ва бозсозии бинои ороишгоҳ маблағгузорӣ мекунад.

Инчунин, аллақай дар миёнаҳои соли 2016 ороишгоҳи «Шоҳамбарӣ», ки масоҳати 17 гектарро ишғол намуда, 60 нафарро бо кор таъмин мекард, хусусӣ карда шуд. Соҳибмӯлки нав, ширкати «Руфзо-2015» уҳдадор шуд, ки дар давоми се сол қарзи кредиторӣ ороишгоҳро (530 ҳазор сомонӣ) пардохт намуда, барои рушди он на камтар аз 10 миллион сомонӣ маблағгузорӣ мекунад ва шумораи коргаронро ба 200 нафар мерасонад.

Билохира, моҳи ноябри соли 2018 озоишгоҳи «Обигарм» (вокеъ дар масофаи 100-километрии шарқи шаҳри Душанбе) бо нархи аввалии 500 ҳазор сомонӣ ба фурӯш гузошта шуд. Илова бар ин, дар доираи татбиқи Барномаи давлатии хусусигардонии иншооти давлатӣ дар мувофиқа бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи хусусигардонии маҷмааи озоишгоҳи «Ҳоҷа-Обигарм» баррасӣ мешавад.

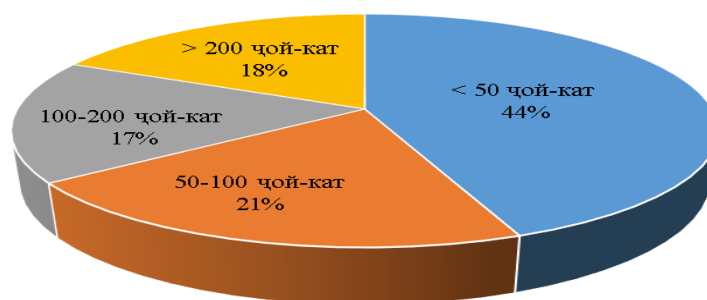
Ба ғайр аз хусусигардонии озоишгоҳҳои бузурги давлатӣ ҳамчунин муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонии нави хусусӣ (асосан андозаи на чандон калон) сохта мешаванд. Шуруъ аз соли 2018 ин гуна озоишгоҳҳои хурд ба баҳисобирии омили расмӣ фарогир шудаанд. Тамаркузи бештари онҳо дар маҳаллҳои марказии мамлакат ба назар мерасад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Сохтори муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ бо тақсими минтақавӣ

Минтақа	Шумораи муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ, адад	Зарфият, ҷой-кат
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	42	3507
Вилояти Ҳатлон	9	207
Вилояти Суғд	7	1850
Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон	4	160
Ҳамагӣ	62	5724

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси иттилооти омили расмӣ

Ба ҳолати охири соли 2018 ҳиссаи аксари муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардониро корхонаҳои наҷандон калон (озоишгоҳҳо ва хонаҳои истироҳатӣ)-и дорои зарфияти то 50 ҷой-кат ва танҳо 18%-и онҳоро озоишгоҳҳо ва пойгоҳҳои истироҳатии дорои зиёда аз 200 ҷой-кат ташкил медоданд (расми 3).

Расми 3. Тақсими муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ аз андоза

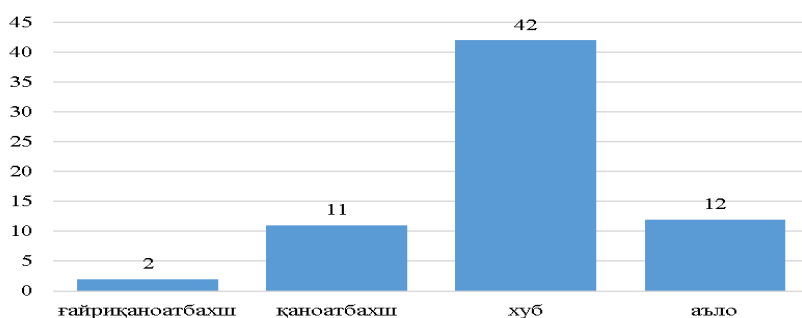
Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти таҳқиқоти худ таҳия кардааст

Акнун дар мамлакат раванди таҷдид ва бозсозии иншооти инфрасохтори сайёҳӣ оғоз гардидаст, муассисаҳои нави табобатӣ солимгардонӣ сохта мешаванд. Харочоти ба таври назаррас афзоишёфта ва нодуруст пешбинишудаи корхонаҳои соҳа боиси ба миён омадани қарзҳои кредитории бидуни имкони воқеии баргардонидан гардид. Дар паёмади гузариши муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ ба шароити нави хоҷагидорӣ ҳиссаи унсури муолиҷавӣ дар фаъолияти онҳо ҳеле кам шуда, ҳамчунин корҳои ташкилию методии аз ҷониби мақомоти нигоҳдории тандурустӣ анҷомдодашаванда суст шуда ва ё умуман барҳам хурданд. Вобаста ба ин, шумораи беморони аз ҷониби муассисаҳои ҳифзи тандурустӣ барои

муолича ба муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ фиристодашаванда, ки бемориҳои онҳо аломатҳои хилофи самти табобат дар осоишгоҳҳо доранд, мунтазам меафзояд. Ҳолатҳои бе ҳуччатҳои тиббии дахлдори аниққунандаи ташхис фиристодани беморон ба осоишгоҳҳо ҷой доранд. Аксаран беморон ба муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ бе ташхиси пешакии тиббӣ ва аниқ қардани усулҳои муолича мустақилона роҳат мегиранд, вале ҳангоми қарор доштан дар осоишгоҳҳо маълум мегардад, ки табобати осоишгоҳӣ барои онҳо хилофи нишондоди тиббӣ аст.

Мувофиқи маълумоти пешниҳоднамудай Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳоло дар мамлакат 52 осоишгоҳ, 8 хонаи истироҳатӣ, 6 осоишгоҳ ва лагери кӯдакона ва 1 пансионат фаъолият мекунанд [4]. Мо вазъи коршоямии иншооти мазкурро таҳқиқ намуда, тибқи методикаи қабулшуда аз рӯи чадвали 4-балӣ (ғайриқаноатбахш, қаноатбахш, хуб, аъло) ҳолати коршоямии онҳоро дар асоси фарсудашавии воситаҳои асосӣ, муҷаҳҳазонии техникӣ ва дигар аломатҳо арзёбӣ намудем (расми 4).

Ҳиссаи бештари иншооти сайёҳии табобатӣ солимгардонии дар мамлакат фаъолияткунанда, тибқи маълумоти маъмурияти онҳо ба баҳои «хуб» сазовор мебошанд (62,7%). Бо вуҷуди ин, арзи ҳастӣ намудани шумораи зиёди муассисаҳои табобатӣ солимгардонии хурд дар методологияи тасниф ва баҳисобгирии онҳо душвориҳои муайянеро ба миён меорад, зеро дар тафовут масалан, аз меҳмонхонаҳо, ки барои тавсифи онҳо чадвали аз як то панҷ «ситора» ба кор бурда мешавад, таснифоти муносиби муқарраршудаи онҳо то ҳол таҳия нашудааст.

Расми 4. Арзёбии ҳолати коршоямии иншооти сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти таҳқиқоти худ

Эҳтиёҷи зиёд ба хизматрасониҳои табобатӣ солимгардонӣ дар мамлакат, инчунин амалӣ намудани ҳадафҳои рушди сайёҳӣ зарурати мукамалсозӣ ва дарёфти роҳҳои нави баланд бардоштани самаранокии фаъолияти муассисаҳои табобатӣ солимгардониро талаб мекунад. Дар ин самт беҳтар намудани на танҳо раванди интихоб ва фиристодани беморон барои муолича ба осоишгоҳҳо ва курортҳо, ки шартҳои асосии баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои табобатӣ солимгардонӣ мебошад ва дар навбати худ ба рушди иқтисодии мамлакат мусоидат мекунад, балки инчунин таҳияи стандартҳои хизматрасониҳои табобатӣ солимгардонӣ, ки дар баробари захираҳои табиӣ иқлимӣ, техникӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ беҳгардонии фаъолияти соҳаи сайёҳии табобатӣ солимгардониро таъмин мекунад, зарур аст. Инчунин зарурати таҳияи меъёрҳои нави мувофиқати табобати таъиншуда ва тартиби амалҳои ислоҳи он ҳангоми пешбурди табобат ба миён меояд.

Дар шароити ғайримарказикунонии идоракунии фаъолияти муассисаҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ давлат бояд сиёсати ягонаеро роҳандозӣ намояд, ки ба истифодаи самаранокии онҳо барои беҳгардонии саломатии аҳолии мамлакат ва баланд бардоштани даромаднокии хизматрасониҳо ба сайёҳон нигаронида шуда бошад. Дар байни вазифаҳои

сершумор муҳимтарини онҳо омӯзиш ва муайян кардани эҳтиёҷи аҳолии мамлакат ба муолича дар муассисаҳои табобатӣ солимгардонӣ, эҳтиёҷи табақаҳои гуногуни аҳоли ба ин гуна муолича, қобилияти пардохттавонии онҳо, сатҳи бемории аҳоли мебошанд. Вобаста ба ин, бояд муайян карда шавад, ки масалан, кадом ҳиссаи муассисаҳои табобатӣ солимгардонӣ метавонад ба маблағгузори давлатӣ фарогир бошад, чӣ гуна андозаҳои имтиёз ва кумакҳои молиявӣ ба аҳоли бо дарназардошти пардохттавонӣ ва ҳифзи иҷтимоии табақаҳои алоҳида бояд пешниҳод карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Акназаров К.К. Особенности и проблемы развития рынка лечебно-оздоровительных услуг в Республике Таджикистан / К.К. Акназаров // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2019. – № 4 (258). – С. 59-63
2. Асрорзода У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 4-1. – С. 22-32
3. Каримов Б.Ҳ. Раҳимов М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). – С. 180-188
4. Омори сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/site/omori-sayyohi>
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 414 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2018 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://prezident.tj/node/19088>
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 22 декабри соли 2017 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://prezident.tj/node/16771>

УДК 330

Курбонов М.А., Исматуллои Шерхон.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОКАЗАНИЯ БЫТОВЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Сфера услуг в условиях инновационной экономики целеустремлённо развивается в мировом обществе и является одним из ее основных критериев. Проблемы эффективного функционирования и развития сферы бытовых услуг являются актуальными в экономике, так как предприятия бытовых услуг в современных условиях хозяйствования претерпевают влияние кризисных явлений. В статье рассматриваются развитие цифровой экономике странах мира, опыт стран мира по производству услуг, динамика показателя услуг на душу населения в Таджикистане и в лидирующих странах мира за 1990-2021 годы, доля отраслей сферы услуг в ВВП промышленно развитых странах, карта глобальный инновационный индекс 2022 года в целом и по инновациям, рынок услуг бытового обслуживания населения зарубежных стран, доля бытовых услуг в общем и объем платных услуг, развитые сектора

услуг - включая бытовые услуги, развитие сферы бытовых услуг в Республике Таджикистан, переход на цифровую экономику в Республике Таджикистан, рейтинг стран по уровню цифровизации, количество пользователей мобильной связи в Республике Таджикистан и рейтинг стран по уровню сетевой готовности.

Ключевые слова: сферы услуг, бытовые услуги, цифровая экономика, электронная торговля, данные, глобальный инновационный индекс, зарубежный опыт, рынок, IT-индустрии, инновационное развитие, оказание бытовых услуг и экономика.

Қурбонов М.А., Исматуллои Шерхон.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ХИЗМАТРАСОНИИ МАИШӢ БА АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Соҳаи хизматрасонӣ дар шароити иқтисоди инноватсионӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳадафмандона инкишоф ёфта, яке аз меъёрҳои асосии он ба шумор меравад. Мушкilotи ғайрибағавҷи самаранок ва рушди соҳаи хизматрасонии маишӣ дар иқтисодиёт муҳим мебошанд, зеро қорхонаҳои хизматрасонии маишӣ дар шароити муносири хоҷагидорӣ ба падидаҳои бухронӣ таъсир мерасонанд. Дар мақола рушди иқтисоди рақамии кишварҳои ҷаҳон, таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон оид ба истисноли хизматрасонӣ, динамикаи нишондиҳандаи хизматрасонӣ ба ҳар сари аҳоли дар Тоҷикистон ва кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон барои солҳои 1990-2021, ҳиссаи соҳаҳои хизматрасонӣ дар ММД кишварҳои саноатӣ, харитаи индекси ҷаҳонии инноватсионии соли 2022 дар маҷмӯъ ва аз рӯи инноватсия, бозори хизматрасонии маишии аҳолии кишварҳои хориҷӣ, ҳиссаи хизматрасонии маишӣ дар маҷмӯъ ва ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ, соҳаҳои хизматрасонӣ, аз ҷумла хизматрасонии маишӣ, соҳаи рушдқардаи хизматрасонии маишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, рейтингҳои кишварҳо аз рӯи сатҳи рақамикунонӣ, шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рейтингҳои кишварҳо аз рӯи сатҳи омодагии шабакавӣ баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаҳои хизматрасонӣ, хизматрасонии маишӣ, иқтисоди рақамӣ, тичорати электронӣ, маълумот, индекси инноватсионии ҷаҳонӣ, таҷрибаи хориҷӣ, бозор, саноати IT, рушди инноватсионӣ, хизматрасонии маишӣ ва иқтисод.

Kurbonov M.A., Ismatulloi Sherkhon

FEATURES AND PROBLEMS OF RENDERING HOUSEHOLD SERVICES TO THE POPULATION

The service sector in the conditions of the innovative economy is purposefully developing in global society and is one of its main criteria. The problems of effective functioning and development of the sphere of consumer services are relevant in the economy, since consumer service enterprises in modern economic conditions are influenced by crisis phenomena. The article discusses the development of the digital economy in countries around the world, the experience of countries around the world in the production of services, the dynamics of the indicator of services per capita in Tajikistan and in the leading countries of the world for 1990-2021, the share of service industries in the GDP of industrialized countries, the map of the global innovation index 2022 of the year in general and by type of innovations, the market for consumer services for the population of foreign countries, the share of consumer services in general and the volume of paid services, developed service sectors - including consumer services, the development of the sphere of household services in the Republic of Tajikistan, the transition to a digital economy in the Republic

of Tajikistan, rating countries by level of digitalization, number of mobile communications users in the Republic of Tajikistan and ranking of countries by level of network readiness.

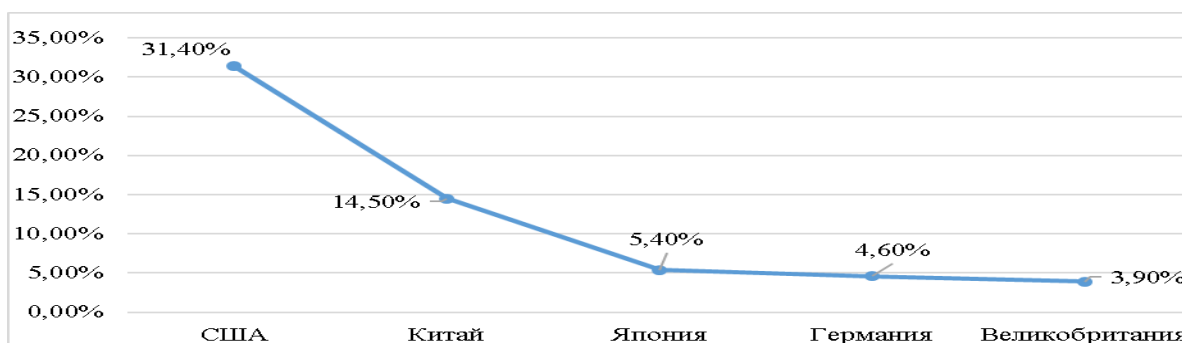
Key words: service sectors, consumer services, digital economy, electronic commerce, data, global innovation index, foreign experience, market, IT industry, innovative development, provision of consumer services and economics.

В большинстве странах мира наиболее развита цифровая экономика, где при использовании Интернета производится электронная торговля. В соответствии данных по цифровые экономики компании «The Boston Consulting Group» (BCG), организации электронной коммерции развиты в Великобритании и Германии. В некоторых странах мира больше стал развиваться электронный банкинг. По оценке специалистов BCG, 85 стран мира использующие электронный банкинг были упорядочены по убыванию значения индексов BCG [17].

Сфера услуг в условиях инновационной экономики целеустремлённо развивается в мировом обществе и является одним из ее основных критериев.

Особая роль сферы услуг в экономическом развитии общества определяется и тем, что ее услуги оплачиваемые, которые играют важную роль в улучшение качества жизни населения.

Изучив опыт мира по производству услуг за 2021 год, который составлял 41011.3 млрд. долларов, показал, что лидирующее место занимают США 31,4% услуг; Китай 14,5%; Япония 5,4%; Германия 4,6%, Великобритания 3,9%; и других услуг 40,2%, а услуги на душу населения в мире составляли 5186.7 долларов (рис.1) [10].

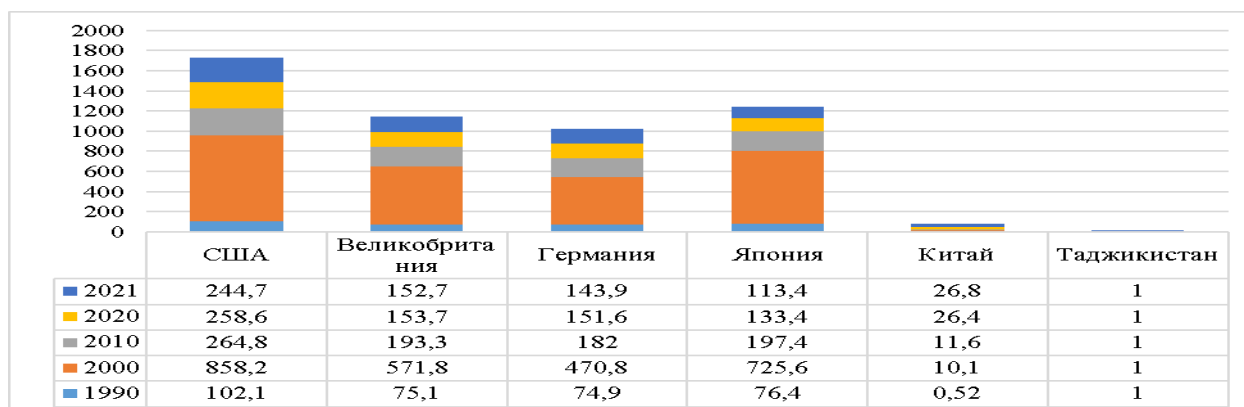

Расчет автора

Рисунок 1. Диаграмма рейтинга услуг в мире за 2021 год.

Анализируемый показатель показал, что Таджикистан в двух тысяча первом году составлял один и пять миллиардов долларов и занимал сто шестьдесят третье место в мире [16].

Проанализирована динамика показателя услуг на душу населения в Таджикистан и в лидерах странах мира за 1990-2021 годы (рис. 2).

Источник: Расчет автора на основе [16].

Рисунок 2. Динамика показателя услуг на душу населения в Таджикистане и в лидерах странах мира за 1990-2021 годы

Данные показали, что в двух тысяча двадцать первом году услуги Таджикистана и лидеров странах мира меньше, чем у США и Китая на сто процентов, Японии, Германии и Великобритании на девяносто девять и девять десятых процента, а услуги на душу населения в Таджикистане меньше, чем у США на девяносто девять и шесть десятых процента, Великобритания и Германия на девяносто девять и три десятых процента, Япония на девяносто девять и одна десятая процента, Китай на девяносто шесть и три десятых процента.

Кроме того, проведён сравнительный анализ показателя услуг на душу населения в Таджикистане и в соседних странах (табл.1).

Анализ показал, что услуги Таджикистана меньше, чем в Китае на сто процентов, в Узбекистане на девяносто один и четыре десятых процентов, в Афганистане на шестьдесят один и одну десятую процента, в Киргизстане на тридцать и одну десятую процентов. Следовательно, услуги на душу населения в Таджикистане выше, чем в Афганистане на пятьдесят и семь десятых процентов, но ниже, чем в Китае на девяносто шесть и три десятых процентов, в Узбекистане на шестьдесят девять и девять десятых процентов и в Киргизстане на пятьдесят три и два десятых процента.

Таблица 1.

Показатели услуг на душу населения в Таджикистан и в соседних странах за 1990-2021 годы

№	Страна	1990	2000	2010	2020	2021	2021 к 1990г. в %
1.	Китай	0,52	10,01	11,6	26,4	26,8	51,53
2.	Узбекистан	1,2	4,6	4,1	3,4	3,3	2,75
3.	Киргизстан	0,89	1,7	2,0	2,3	2,1	2,36
4.	Таджикистан	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,00
5.	Афганистан	0,18	0,57	1,5	1,3	0,63	3,50

Расчет автора

Это говорит о том, что основное привилегии отдаётся сфере услуг, включающая бытовые услуги.

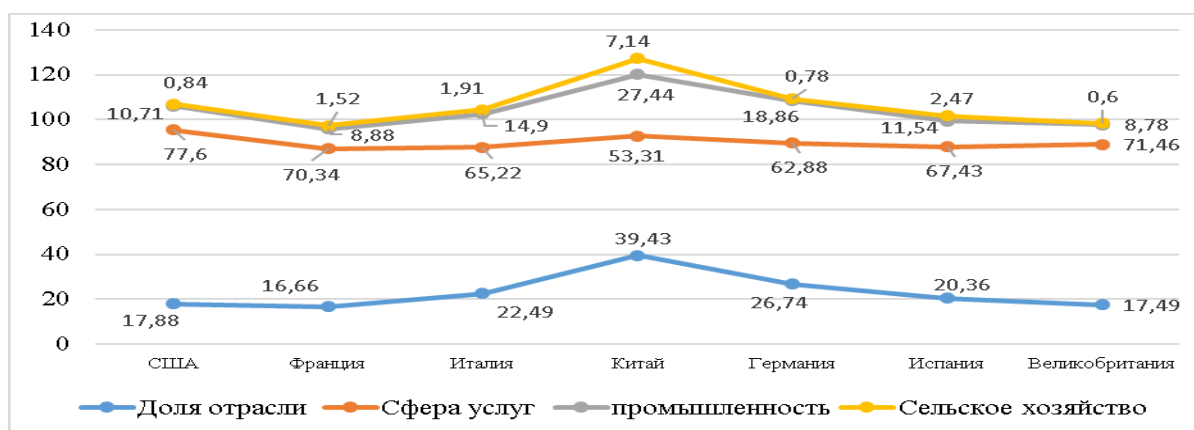
Важно учесть, что основное влияние на валовый внутренний продукт, оказывает сфера услуг (табл.2) [6].

Таблица 2.

Доля отраслей сферы услуг в ВВП промышленно развитых странах за 2021 год (в %)

Показатели	США	Франция	Италия	Китай	Германия	Испания	Великобритания
Доля отрасли	17,88	16,66	22,49	39,43	26,74	20,36	17,49
Сфера услуг	77,6	70,34	65,22	53,31	62,88	67,43	71,46
промышленность	10,71	8,88	14,9	27,44	18,86	11,54	8,78
Сельское хозяйство	0,84	1,52	1,91	7,14	0,78	2,47	0,6

Источник: Составлено автором на основе данных Структура ВВП стран мира – infoTables.ru

Расчет автора

Рисунок 3. Доля отраслей сферы услуг в ВВП промышленно развитых странах за 2021 год

Также нами было проведено сравнение ВВП по странам мира, который показал разницу в экономическом развитии регионов и уровня жизни стран (табл.3.) [15].

Таблица 3.

Доля ВВП по странам мира на 2022 год в (милл. дол. США)

№	Страны	Регионы	ВВП	Сфера услуг
1	США	Северная Америка	25035164	80,2%
2	Китай	Азия	18321197	44%
3	Япония	Азия	4300621	68,1%
4	Германия	Европа	4031149	68,6%
5	Индия	Азия	3468566	54,3%
6	Великобритания	Европа	3198470	81,1%
7	Франция	Европа	2778090	78,8%
8	Канада	Северная Америка	2200352	73,9%
9	Россия	Европа	2133092	67,8%
10	Италия	Европа	1996934	73,9%

Источник: составлено автором

Полученные данные сравнительного анализа стран мира по регионам показывают, что основным показателем ВВП, является доля сферы услуг.

Следует отметить, что вышеперечисленные страны, которые лидировали в 2021 году, также остались в лидерах в 2022 году.

В процессе исследования нами изучена карта глобальный инновационный индекс 2022 год в целом и по инновациям, который показывает результаты по каждой позиции глобальный инновационный индекс по сравнению со всеми остальными регионами мира позволяющий получить необходимую информацию (табл.4) [10].

Таблица 4.

Карта глобальный инновационный индекс 2022 год в целом и по инновациям

Страна/экономика	Общий ГИИ	Институты	Человеческий капитал и исследования	Инфраструктура	Развитие рынка	Развитие бизнеса	Результаты знаний и технологий	Творческие результаты
Швейцария	1	2	4	4	8	7	1	1
США	2	13	9	19	1	3	3	12
Швеция	3	19	3	1	13	1	2	8
Великобритания	4	24	6	8	5	22	8	3
Нидерланды	5	4	14	14	18	10	5	10
Республика Корея	6	31	1	13	21	9	10	4
Сингапур	7	1	7	11	4	2	13	21
Германия	8	20	2	23	14	19	9	7
Финляндия	9	11	8	3	17	5	4	18
Дания	10	9	10	5	15	15	12	14
Российская Федерация	47	89	27	62	48	44	51	48
Республика Молдова	56	98	62	84	58	79	49	43
Украина	57	97	49	82	102	48	36	63
Беларусь	77	130	35	67	96	72	40	91
Армения	80	55	91	80	85	84	71	73
Узбекистан	82	63	65	74	60	74	80	102
Казахстан	83	52	60	58	90	68	81	118
Азербайджан	93	46	87	90	80	77	117	105
Кыргызстан	94	113	63	86	51	107	92	121
Таджикистан	104	91	85	121	94	128	84	116

Источник: расчет автора на основе [8]; GII 2022 results The GII reveals the most innovative economies in the world, ranking the innovation performance of 132 economies и Heatmap: GII 2022 rankings overall and by innovation pillar.

Нами был изучен зарубежный опыт рынка услуг бытового обслуживания населения таких стран как США, Франция, Германия. Россия и Италии (табл.5).

Таблица 5.

Рынок услуг бытового обслуживания населения зарубежных стран

Страна	Характеристика
США	На рынке БУ для результативного развития и ведения сетевого бизнеса особенно прибыльно - это прачечные и химчистки, салоны красоты и здоровья, а также франшиза.
Франция	Больше развивается ремесленничество, организованы ремесленные палаты, которые занимаются реестром, обучением, повышением квалификации, выдают надлежащие документы, помогают развивать бизнес и содействуют в решении существующих проблем.
Германия	Существуют необходимые требования: регистрация в ремесленной палате; иметь свидетельство о квалификации; быть участником профессиональной федерации по ремеслам в стране. Кроме того, ремесленные палаты на основе законодательных норм и нормативов контролируют профессиональные федерации, организуют экспертизы, консультации, обеспечивают связи со СМИ, оказывают таможенные, образовательные и другие услуги.
Италия	Категорию ремесленников включают предприятия, занимающиеся традиционными и художественными промыслами, без ограничения числа рабочих. При этом у них должно быть не более 10 учеников. Ремесленником в стране предоставляются льготы по налогообложению.
Россия	Сегодня обществом востребованы специалисты высокой квалификации, производственники, мастера своего дела. Генезис ремесленничества в русле этих тенденций как процесс, способствующий формированию новой производственной культуры, занимает важное место в создании многоукладной рыночной экономики. Ремесленная деятельность - крайне противоречивое явление, которое по-разному развивалось в конкретных условиях места и времени, и поэтому для ее объяснения могут применяться разные концепции.

В условиях конкуренции развития предприятий бытового обслуживания в этих странах оборудованы инновационными технологиями, соответствующие требованию рынка.

Важно учесть, что именно государство регулирует сферу бытовых услуг, где контролирует профессиональный уровень сотрудников и выдачу лицензий и др.

Особенность Великобритании состоит в том, что создана цифровая экономика, связывающая с цифровизацией сферы услуг, где рынок цифровых услуг развивается в основном в финансовом секторе и электронной коммерции, в образовании (RefMe, eSchools) и здравоохранении (Network Locum), а также приоритет направлен на цифровизацию железнодорожного транспорта.

Если обратить внимание на Китайскую модель в развитии IT-индустрии, то можно заметить, что произошёл значительный шаг вперед в цифровизации. Особенно создание цифровой экономики связана также с цифровизацией сферы услуг. Следует учесть, что Китай способен построить национальный Интернет. Например, существует «Золотой щит» – технологический барьер, который предотвращает несанкционированные или ненужные сообщения между компьютерными сетями или узлами сети.

В России рынок бытовых услуг находится на качественно новом уровне, применяются высокотехнологические оборудования и работают квалифицированные кадры, включающий десятки отраслевых групп услуг (ремонт и строительство жилья, изготовление и ремонт мебели по индивидуальным заказам, стирка, химическая чистка и крашение вещей, индивидуальный пошив и ремонт обуви, одежды, меховых и кожаных

изделий, головных уборов, охраной, техническое обслуживание и ремонт автомобилей и других транспортных средств, ремонт бытовых машин и приборов, бытовой теле- и радиоаппаратуры, хранение вещей в ломбардах, фотоуслуги и услуги бань, парикмахерские и др.

Однако доля бытовых услуг в общем объеме платных услуг населению не имеет тенденции к росту, это говорит об неустойчивом развитии. Сфера бытового обслуживания населения в основном, это малое частное предпринимательство и семейный бизнес, то есть трудовые коллективы – 64%, юридические лица – 23% и физические лица – 13%.

Повышение спроса на бытовые услуги усиливает развитие организаций бытового обслуживания, как со стороны корпоративных клиентов (банки, офисы, торговые центры), так и со стороны частных лиц.

Но нестабильность спроса на бытовые услуги среди населения с различным уровнем дохода приводят к уходу из сферы ряда предприятий ранее ориентированных на обслуживание малоимущих слоев населения – к их и перепрофилированию на обслуживание обеспеченных клиентов, обладающих повышенным спросом на высокотехнологичную современную технику бытового и жилищно-коммунального назначения.

Постоянна на рынке услуг бытового обслуживания между частными предприятиями происходит конкурентная борьба по оказанию качества этих услуг. Однако выявляется проблема в том, что предложение на этом рынке не соответствует высокому уровню спроса на услуги. Поэтому потребность населения в бытовом обслуживании не могут удовлетворить. Следовательно, спрос является главным рыночным регулятором, которому необходима поддержка от государства.

В Узбекистане модифицировалась структура, влияющая на темп развития сферы услуг, которая повышает их роль в экономике страны и социальном развитии общества. Так, доля сферы услуг в ВВП страны за период с 2017 по 2021 гг. уменьшилась с 36,82% до 35,73% [7].

Развитие сектора услуг, включая бытовые услуги, позволяет повысить уровень качества жизни населения, а также решить поставленные ими задачи.

Значительное внимание они уделяют развитию сферы бытового обслуживания также в сельской местности, а также привлекают молодежь к семейному предпринимательству, где имеются льготы по уплате налогов сроком от трёх до пяти лет, которые занимаются оказанием бытовых услуг, расширяющие разнообразные инновационные услуги, сформировавшие конкурентную среду, развивающие сервисную инфраструктуру и др.

В Киргизстане на долю сферы услуг в ВВП приходится 48,44%, в том числе бытовые – 18,75%. Большой спрос получили объекты бытового обслуживания предприятий розничной торговли и рынок. Потому что предприятия внедряют инновационные технологии, модернизируют материально-техническую базу. Кроме того, организовали специальные курсы по повышению квалификации и подготовке кадров по востребованным специальностям бытовых услуг.

В Таджикистане большое значение уделяется рынку услуг и в том числе бытовому.

В условиях инновационного развития большое внимание стали уделять развитию бытовых услуг в сельской местности, потому что необходимо возобновить и использовать национальные традиции для развития ремесла. Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон объявил, что «...2019-2021 годы –развития села, туризма и народных ремесел» от 02.01.2019 года, №1170, а также [14].

Одной из особенностей этой сферы экономики, это повышение объёмов бытовых услуг за счёт разнообразности услуг, использование современных информационно-коммуникационных технологий. Доля сферы бытовых услуг в Республике Таджикистан ВВП составляет 60-65%, в том числе бытовых 20-25%.

Эффективное развитие сферы бытовых услуг в Республике Таджикистан зависит от: региональных особенностей, национальных традиций и экономических ресурсов.

В целом, зарубежный опыт показал, что для нашей республики приемлемо создавать ремесленные палаты исходя из территориального признака, где будут более результативно координироваться деятельность хозяйствующих субъектов, проводится контроль, экспертиза, а также будут консультировать по всем необходимым вопросам для развития предприятий бытового обслуживания в сельских местностях. Кроме того, это повлияет на рост качества бытовых услуг и повысит уровень жизни населения.

Переход к цифровой экономике в Республике Таджикистан находится на начальной стадии. Однако ее развитие предусмотрено в «...Государственной программе развития и внедрения ИКТ» от 5.11.2003г., №1174 [1], в «...Концепция формирования электронного правительства» от 30.12.2011г. №643, а также в «...Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» от 30 декабря 2019 года №642 [3].

Таблица 6.

Рейтинг стран по уровню цифровизации

№	Страны	Уровень	
1	Япония	77	ВЫСОКИЙ УРОВЕНЬ - высокий уровень цифрового развития страны: интернет (мобильный, широкополосный), количество пользователей интернетом, уровень компьютеризации населения. - цифровизация государства: наличие государственных онлайн-услуг и цифровых сервисов, присутствие органов власти в интернете (социальные сети, интернет-платформы)
2	Эстония	77	
3	Исландия	76	
4	Финляндия	75	
5	Дания	74	
6	Швеция	72	
7	Норвегия	72	
...	...	...	
24	США	63	
25	Италия	61	
26	Словения	61	
27	Россия	61	
28	Китай	60	
29	Швейцария	60	
30	Австралия	59	
...	...	...	НИЗКИЙ УРОВЕНЬ - использование цифровых технологий недостаточно распространено, есть не все признаки цифрового государства
45	ЮАР	38	
46	Азербайджан	35	
47	Узбекистан	35	
48	Индия	33	
49	Киргизия	29	
50	Таджикистан	8	
51	Туркмения	5	

Источник: расчет автора на основе [13], Самые цифровые страны мира: рейтинг 2020 года.

Анализ показывает, что в Республике Таджикистан очень слабо развивается электронная коммерция. Несмотря на то, что у отдельных предприятий имеется своя веб-страница, она не всегда обновляет информации, а иногда вообще не работает. Невозможно получить необходимую информацию о бизнесе on-line, а также о происходящей деятельности между предприятиями и потребителями, т.е. практически отсутствуют On-line-овые сделки. Торговлю через Интернет предлагают телекоммуникационные компании ООО «ВабилонТ» и АТК «Телеком Текнолоджи».

Изучена динамика количественного показателя мобильной связи в Республике Таджикистан за 2021 к 2017 году (табл.7).

Таблица 7.

**Количество пользователей мобильной связи в Республике Таджикистан
за 2021 к 2017 году**

Показатель	Годы					Темп роста 2021 к 2017г. (в %)
	2017	2018	2019	2020	2021	
Количество пользователей мобильной связи	6,287	6,852	6,116	9,05	9,05	43,94

Данные показали, что количество пользователей мобильной связи за 2021 к 2017 году возрос на сорок три целых и девяносто четыре раза. Это говорит о том, что мобильная связь имеет большой спрос у населения.

Установлено, что именно «Интернет» является «...инструментом ведения бизнеса» в стране, а вот некоторые предприятия и организации не используют. Однако важно учесть, что в стране рынок услуг Интернета еще не на достаточном уровне обхвачан населением его услугами, в основном это жители городов и районов. Большая проблема остается в отдаленных сельских местах и горных регионах. Это является препятствием расширению электронной торговли и по обслуживанию бытовых услуг по всей стране.

Также изучен показатель инновационно-технологического потенциала стран мира, это уровень развития технологий и способность экономики страны развиваться в условиях цифровых трансформаций. Институт Портуланс (Portulans Institute) и Всемирный альянс информационных технологий и услуг (World Information Technology and Services Alliance) проанализировали *индекс сетевой готовности* – комплексный показатель, характеризующий уровень развития информационных технологий стран мира.

Расчёты индекса сетевой готовности (Networked Readiness Index) проводились на основе шестьдесят двух различных показателей, которые были объединены в группы (технологическая составляющая; человеческий фактор; управленческий навык; влияние) (табл.8) [5].

Таблица 8.

Рейтинг стран по уровню сетевой готовности за 2021 год

№	Страна	Технологии	Люди	Управление	Влияние	Итого
1	Нидерланды	81.74	75.18	90.23	81.10	82.06
2	Швеция	80.38	76.48	88.10	81.31	81.57
3	Дания	76.76	79.53	90.13	78.52	81.24
4	США	87.81	75.65	87.26	73.64	81.09
5	Финляндия	75.13	76.51	89.71	80.54	80.47
6	Швейцария	82.96	72.81	84.84	80.19	80.20
7	Сингапур	75.80	74.75	84.74	84.77	80.01
8	Германия	80.03	75.12	84.22	76.41	78.95
9	Норвегия	71.88	75.27	90.88	75.94	78.49

10	Великобритания	76.78	69.44	83.64	76.52	76.60
...						
43	Россия	53.71	58.80	59.97	58.49	57.74
53	Украина	49.20	54.29	58.93	60.40	55.70
60	Армения	47.19	54.30	52.60	55.97	52.51
61	Казахстан	43.11	51.54	57.25	56.79	52.17
69	Молдова	37.07	45.92	55.31	58.00	49.07
76	Азербайджан	45.93	45.19	47.24	51.90	47.56
92	Киргизия	28.60	39.76	45.76	54.75	42.22
111	Таджикистан	23.43	26.48	35.05	53.25	34.55

Источник: Расчёт автора на основе [12]

Исходя из этого, нами был проведён расчёт по индексу сетевой готовности Таджикистана по этим показателям (табл.9).

Следовательно, электронный бизнес находится на начальном этапе развития, несмотря на то, что наблюдается положительная динамика в развитии ИКТ и их инфраструктуры, однако существуют следующие основные проблемы: системные; технологические: организационные и финансовые. Мы считаем, что решение этих проблем позволит более результативно развиваться сфере бытовых услуг и повысит уровень качества в условиях цифровизации, а также полностью перейти к созданию цифровой экономики в Таджикистане.

Таблица 9.

Рейтинг стран мира по индексу сетевой готовности

№	Страна	Индекс
1	Дания	0.9717
2	Финляндия	0.9533
3	Южная Корея	0.9529
4	Новая Зеландия	0.9432
5	Исландия	0.9410
5	Швеция	0.9410
7	Австралия	0.9405
8	Эстония	0.9393
9	Нидерланды	0.9384
10	США	0.9151
28	Казахстан	0.8628
42	Россия	0.8162
46	Украина	0.8029
58	Беларусь	0.7580
64	Армения	0.7364
69	Узбекистан	0.7265
72	Молдова	0.7251
81	Кыргызстан	0.6977
83	Азербайджан	0.6937
129	Таджикистан	0.5039
137	Туркменистан	0.4808

Источник: Расчет автора на основе [4]

ЛИТЕРАТУРА

1. «Государственной программе развития и внедрения ИКТ» Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 5.11.2003г., №1174.
2. «Концепция формирования электронного правительства» Утверждена Постановлением Правительства страны №643 от 30.12.2011г.
3. «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года №642).
4. Portulans Institute: Networked Readiness Index 2022, индекс сетевой готовности/ Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2023 (последняя редакция: 09.01.2023). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index> (дата обращения: 15.02.23)
5. The Network Readiness Index 2021 [Электронные ресурсы]. –URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2022/03/NRI2021.pdf>. (Дата обращения 03.08.2022)
6. Доля сельского хозяйства в ВВП - Классация стран [Электронные ресурсы]. –URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/Share_of_agriculture/ (дата обращения 10.02.2023).
7. Доля сферы услуг - Классация стран [Электронной ресурс]. – URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/Share_of_services/ (Дата обращения: 03.04.23).
8. Корпоративный центр данных для руководителей ИТ и бизнеса [Электронной ресурс]. – URL: <https://public.knoema.com/search?query=Tajikistan> (Дата обращения: 31.01.23);
9. Курбонов М.А., Исматуллои Ш. Теоретические основы оказания бытовых услуг населению в условиях перехода к цифровой экономике/ М.А. Курбонов, Ш. Исматуллои// Государственное управление. 2021. № 4-2 (54). С. 23-33.
10. Макроэкономические исследования. Услуги на душу населения в мире в 2021 [Электронные ресурсы]. –URL: <https://be5.biz/makroekonomika/service/world.html> (дата обращения: 25.10.2022).
11. Рейтинг стран мира по индексу инноваций [Электронные ресурсы]. –URL: <https://globalstocks.ru/wp-content/uploads/2022/10/wipo-pub-2000-2022-exec-ru-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf> (дата обращения 02.01.2023).
12. Рейтинг стран по уровню сетевой готовности [Электронной ресурс]. – URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/networked-readiness-index> (дата обращения: 05.02.23)
13. Рейтинг стран по уровню цифровизации АНО «Диалог», представленный впервые в рамках ВЭФ [Электронной ресурс]. – URL: <https://web.telegram.org/z/#-1101170442> (дата обращения: 25.03.23)
14. Указ Президента Республики Таджикистан от 2 января 2019 года, №1170 "Об объявлении 2019-2021 годов "Годами развития села, туризма и народных ремесел".
15. Услуги мира по регионам [Электронные ресурсы]. –URL: <https://be5.biz/makroekonomika/service/world.html#reg2> (дата обращения 23.07.2023).
16. Услуги Таджикистана, 1996-2021 (рост) [Электронные ресурсы]. –URL: <https://be5.biz/makroekonomika/service/tj.html>. (дата обращения 20.02.2023).
17. Цифровая экономика. Boston Consulting Group (BCG) [Электронные ресурсы]. –URL: <https://www.tadviser.ru/index.php/>: (дата обращения: 02.09.2022).

Мачидов А.А., Ахмадов Ф.М., Рачабов О.Ч.

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ ТАҒЙИРЁБИИ СОҲТОРИ ҚУВВАИ КОРӢ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Дар мақола соҳтори қувваи корӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд мавриди таҳлили омори қарор дода шуда, динамикаи тағйирёбии он муайян карда шудааст. Аз рафти таҳлил маълум гардидааст, ки нишондиҳандаи қувваи корӣ бештар зери таъсири омилҳои ҳаракати табиӣ ва механикии аҳоли тағйир меёбанд. Чунончи, дар вилояти Суғд соли 2021 афзоиши табиӣ аҳоли 41,8 ҳазор нафар ё 15,0 промил баробар шуда, суръати барзиёдшавии аҳоли нисбати соли 2014 ба 2020 мутаносибан 15,0% ва 1,5% зиёд гардидааст. Ҳамзамон, дар мақола нишондиҳандаҳои шуғли аҳоли дар иқтисодиёт аз рӯи шакли моликият таҳлил шуда, ошкор гардидааст, ки шуғли бештари кормандони кироии вилояти Суғд дар соли 2021 ба бахши воқеӣ 64,7% рост омада, сол то сол шуғл дар ин бахш афзоиш меёбад ва сабабаи асосии афзоиши шуғл дар ин бахш зиёд будани шуғл дар соҳаи кишоварзӣ арзёбӣ гардидааст, зеро ин нишондиҳанда соли 2021-ум 55,2%-и бахши воқеиро ташкил намудааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, қувваи корӣ, захираҳои меҳнатӣ, бекорӣ, шуғл, кормандони кироӣ, омилҳои таъсиррасон, моликият, афзоиши табиӣ, муҳоҷират, суръати барзиёдшавӣ, тағйирёбӣ.

Маджидов А.А., Ахмадов Ф.М., Раджабов О.Дж.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЯ СТРУКТУРЫ РАБОЧЕЙ СИЛЫ НА РЫНКЕ ТРУДА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье проводится статистический анализ структуры рабочей силы на рынке труда Согдийской области и определяется динамика ее изменения. В ходе анализа выяснилось, что показатели рабочей силы все чаще меняются под влиянием факторов естественного и механического движения населения. Так, в Согдийской области в 2021 году естественный прирост населения составил 41,8 тысячи человек или 15,0 промилле, а темпы перенаселения населения по сравнению с 2014 и 2020 годами увеличились на 15,0% и 1,5% соответственно. В то же время в статье анализируются показатели занятости населения в экономике по форме собственности и выясняется, что занятость большинства наемных работников Согдийской области в 2021 году приходится на реальный сектор 64,7%, год за годом занятость в этом секторе увеличивается, и основной причиной роста занятости в этом секторе является увеличение занятости в сельском хозяйстве, поскольку в 2021 году этот показатель составил 55,2% от реального сектора.

Ключевые слова: рынок труда, рабочая сила, трудовые ресурсы, безработица, занятость, наемные работники, влияющие факторы, собственность, естественный рост, миграция, темп прироста, динамика.

Majidov A.A., Ahmadov F.M., Rajabov O.J.

STATISTICAL ANALYSIS OF CHANGES IN THE STRUCTURE OF THE LABOR FORCE IN THE LABOR MARKET OF SUGHD REGION

The article provides a statistical analysis of the structure of the labor force in the labor market of Sughd region and determines the dynamics of its change. The analysis revealed that labor force indicators are increasingly changing under the influence of factors of natural and

mechanical movement of the population. Thus, in the Sughd region in 2021, the natural population growth amounted to 41.8 thousand people or 15.0 ppm, and the rate of overpopulation of the population increased by 15.0% and 1.5%, respectively, compared to 2014 and 2020. At the same time, the article analyzes the indicators of employment of the population in the economy by form of ownership and it turns out that the employment of the majority of employees of the Sughd region in 2021 accounts for 64.7% of the real sector, year after year employment in this sector is increasing, and the main reason for the growth of employment in this sector is an increase in employment in agriculture, since in 2021, this figure was 55.2% of the real sector.

Keywords: labor market, labor force, labor resources, unemployment, employment, employees, influencing factors, property, natural growth, migration, growth rates, dynamics.

Қувваи корӣ чузъи муҳимми иқтисодиёти дилхоҳ давлат буда, дар раванди такрористехсолӣ фаъолна ширкат варзида, омили асосии таъсиррасон ба раванди истеҳсоли мол ва иҷрои хизматасониҳо дар сатҳи макроиқтисодиёт ба ҳисоб мераванд. Аз ин лиҳоз омӯзиши шумора, таркиб ва сохтори қувваи корӣ ва тағйирёбии онҳо дар омор аҳамияти муҳим дошта бо воситаи нишондиҳандаҳои муайян омӯхта ва таҳқиқ мегардад [2, с.80].

Нишондиҳандаи қувваи корӣ бештар зери таъсири омилҳои ҳаракати табиӣ ва механикии аҳоли тағйир меёбанд. Дар вилояти Суғд соли 2021 афзоиши табиӣ аҳоли 41,8 ҳазор нафар ё 15,0 промилро ташкил намуд ва суръати барзиёдшавии аҳоли нисбати соли 2014 ва 2020 мутаносибан 15,0% ва 1,5% зиёд гардидааст [5, с.23-32].

Ба андешаи мо сатҳи таваллуд, муҳоҷирати байнидавлатӣ (хусусан муҳоҷирати доимӣ) ва фавти нобаҳангом ба захираҳои меҳнатӣ ва қувваи корӣ таъсир мерасонад.

Таъсири муҳоҷират ба бозори меҳнатро метавон аз ду ҷанба баҳо дод: якум – таъсири муҳоҷират ба параметрҳои микдорӣ ба монанди воридшавӣ ва хориҷшавӣ ба бозори меҳнат. Дуюм – муҳоҷират метавонад ҳамчун фишанги идоракунии давлат, ки ба самти таъмини устувории баробарӣ дар бозори меҳнат равона гаштааст, баромад кунад [3, с.26].

Аз рафти таҳлил маълум гардид, ки дар соли 2021-ум захираҳои меҳнатии вилояти Суғд 58,5%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил намуда, нисбати соли 2014-ум 10,8% барзиёд шудааст. Аз рӯйи нишондиҳандаи ҳиссаи захираҳои меҳнатӣ дар шумораи умумии аҳоли дар ин давра -2,2 банди фоиз кам гардидааст. Дар муқоиса ба суръати барзиёдшавии захираҳои меҳнатӣ дар соли 2014 соли 2020-ум 0,2 банди фоизӣ кам афзоиш ёфтааст. Ба андешаи мо сабаби кам гардидани ин нишондиҳанда аз ду омил вобастагӣ дорад: якум – ҳаракати механикии аҳоли, зеро афзоиши муҳоҷират (фарқияти байни шумораи кӯчандамадагон ва кӯчидарафтагон) дар соли 2021-ум (-1542) нафарро ташкил кардааст, ки бештарашон захираҳои меҳнатӣ мебошанд; дуюм – омили фавтнокӣ, зеро коэффитсиенти фавт дар соли 2021 ба 4,7 промил баробар гардида буд [7, с.54].

Баъзе муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ҷанбаҳои экологии равандҳои демографиро таҳқиқ намуда бамаврид таъкид менамоянд, «ки дар ҳолати бо чунин суръат рушд ёфтани шумораи аҳоли албатта талабот ба сарватҳои табиӣ меафзоянд ва дар натиҷаи истифодабарии онҳо муҳити атроф ифлос шуда, зарар мебинад. Мақсад низ аз ҳамин иборат аст, ки оё мо метавонем равандҳои демографии кишварамонро дар оянда ба муҳити атроф, маконе, ки шиддати зиёдеро бар душ мебардорад мувофиқ сохта, табиати зебою нотақрорро то абад зинда нигоҳ дорем» [4, с.124].

Қисми асосии захираҳои меҳнатӣ, ки ба рушди иқтисоди миллӣ ва минтақа таъсири бештар мерасонад, нишондиҳандаи шуғли аҳоли ба шумор рафта, қисми таркибии қувваи киро ташкил медиҳад.

Ҳиссаи ин нишондиҳанда дар шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ соли 2021-ум 53,9 %-ро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2014-ум – 0,8 б.ф. коҳиш ёфтааст.

Чадвали 1. - Тағйирёбии сохтори қувваи корӣ дар вилояти Суғд барои солҳои 2014-2021, ҳазор нафар

Солҳо	Қувваи корӣ, ҳазор нафар	Ҳиссаи қувваи корӣ (%)	Аз он ҷумла:		Ҳиссаи:	
			шуғл, ҳазор нафар	бекорӣ, ҳазор нафар	шуғл (%)	бекорӣ (%)
2014	815,7	54,7	804,8	10,9	98,7	1,3
2015	809,6	53,2	798,7	10,9	98,7	1,3
2016	812,8	51,8	802,0	10,8	98,7	1,3
2017	807,2	50,5	797,5	9,7	98,8	1,2
2018	815,8	50,5	807,7	8,1	99,0	1,0
2019	829,0	49,7	820,1	8,9	98,9	1,1
2020	852,9	50,2	845,0	7,9	99,1	0,9
2021	890,6	53,9	882,8	7,8	99,1	0,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 94.

Аз маълумотҳои чадвали 1 маълум мешавад, ки аз рӯи нишондиҳандаи мутлақ қувваи корӣ ва шуғл сол то сол дар минтақа афзоиш ёфта, бекории расмӣ баръакс коҳиш меёбад. Дар солҳои 2014-2021 нишондиҳандаи бекорӣ 3,1 ҳазор нафар ё - 28,4% кам шудааст. Аз рӯи нишондиҳандаи мутлақ ба назар чунин менамояд, ки вазъ дар ин самт беҳтар арзёбӣ мешавад, аммо дар рафти таҳлили нишондиҳандаҳои нисбӣ маълум гардид, ки ҳиссаи қувваи корӣ баръакс сол то сол коҳиш меёбад. Агар дар соли 2014 дараҷаи он 54,7%-ро ташкил мекард, пас соли 2021 ба 53,9% расид. Ба андешаи мо, сабаби коҳишёбии ин нишондиҳанда, афзоиши ҳиссаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда мебошад, ки дар ин давра мутаносибан аз 45,3% ба 46,1% тағйир ёфтааст.

Дар рафти таҳлили оморӣ маълум гардид, ки қувваи корӣ бештар дар бахше шуғл меварзанд, ки музди меҳнати зиёд пардохт мекунанд. Агар аз рӯи шакли моликият арзёбӣ намоем, пас бештари шуғли аҳолии вилояти Суғд соли 2021 дар корхонаҳои хусусӣ 74,7% ва ҳиссаи камтар дар корхонаҳои омеҳта бо иштироки хориҷӣ 0,5%-и шуғли умумӣ рост меояд.

Чадвали 2. - Шумораи миёнаи аҳолии машғул аз рӯи шакли моликият дар вилояти Суғд (нафар)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Барзиёдшавӣ дар соли 2021 нисбати соли 2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	804,8	798,7	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8	9,7%
Давлатӣ	123,6	128,3	131,1	135,3	136,6	139,7	140,4	141,5	14,5%
- бо ҳисоби %	15,4	16,1	16,3	16,9	16,9	17,0	16,6	16,0	0,6 б.ф.
Хусусӣ	487,4	440,3	416,9	400,1	403,1	602,3	625,5	659,5	35,3%
- бо ҳисоби %	60,6	55,1	52,0	50,2	49,9	73,5	74,0	74,7	14,1 б.ф.

Коллективӣ	188,7	225,3	249,2	254,9	260,6	74,0	74,6	77,2	-59,1%
- бо ҳисоби %	23,4	28,2	31,1	32,0	32,3	9,0	8,8	8,7	-14,7 б.ф.
омехта бо иштироки хориҷиён	5,1	4,8	4,8	7,2	7,4	4,1	4,5	4,6	-9,8%
- бо ҳисоби %	0,6	0,6	0,6	0,9	0,9	0,5	0,5	0,5	-0,1 б.ф.

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 95.

Дараҷаи камтари шуғли аҳоли дар вилояти Суғд ба корхонаҳое, ки моликиятшон бо иштироки хориҷиён таъсис ёфтааст, рост меояд ва ҳиссаи он дар соли 2021-ум нисбати шуғли умумӣ 0,5%-ро ташкил намуда, нисбати соли 2014-ум -9,8% ё -0,1 банди фоиз коҳиш ёфтааст. Коҳишбӣи шуғли аҳоли дар моликияти коллективӣ низ ба назар мерасад, ки бузургии коҳишбӣи мутлақи миёнасолони он дар давоми солҳои 2014-2021-ум ба 15928 нафар рост меояд.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки афзоишбӣи бештари шуғли аҳоли дар солҳои 2021-2014 ба моликияти хусусӣ 35,3% рост меояд. Ба андешаи мо, омили асосии афзоиши шуғл дар моликияти хусусӣ ин дастгирии давлатӣ ба шумор меравад. Дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ ва амалисозии лоиҳаҳои инфиродии таҷдиди сохтори субъектҳои инҳисори табиӣ ва корхонаҳои азими давлатӣ то 90 фоизи дороиҳои давлатӣ ба бахши хусусӣ дода шуданд. Дар натиҷаи дастгирии пайвастаи давлату Ҳукумат ҳоло бахши хусусӣ бомаром инкишоф ёфта, имрӯз саҳми он дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ беш аз 70 фоиз, дар таъмини аҳоли бо ҷойи корӣ 68 фоиз ва даромадҳои андозӣ ба буҷети давлат 80 фоизро ташкил медиҳад [6].

Таҳлили омили маълум намуд, ки шуғли бештари кормандони кироии вилояти Суғд дар соли 2021 ба бахши воқеӣ 64,7% рост омада, сол то сол шуғл дар ин бахш афзоиш меёбад. Сабабаи асосии афзоиши шуғл дар ин бахш зиёд будани шуғл дар соҳаи кишоварзӣ ба шумор меравад. Соли 2020 ҳиссаи шуғли кормандони кироӣ дар соҳаи кишоварзӣ 55,2%-и бахши воқеӣ ё 241600 нафарро ташкил мекард.

Дар вилояти Суғд шуғли кормандони кироӣ дар бахши хизматрасонӣ низ афзоиш ёфта истодааст. Ҷунонҷӣ дар соли 2014 ҳиссаи он 34,8%-и шуғли умумиро ташкил мекард, пас дар соли 2021-ум ба 0,5 б.ф афзудааст.

Дар маҷмуъ, аз соли 2017 то инҷониб суръати барзиёдшавии шуғли кормандон мусбат арзёбӣ мегардид, гарчанде ки суръати барзиёдшавӣ дар бахши воқеӣ ва ҳамаи намуҳои фаъолияти иқтисодӣ нисбат ба солҳои пешин нисбатан коҳиш ёфта истодааст.

Диаграммаи 1. - Суръати барзиёдшавии шуғли кормандони кироӣ аз рӯи намуҳои фаъолияти иқтисодӣ бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 97-98

Аз маълумотҳои диаграммаи 1 маълум аст, ки соли 2021 суръати барзиёдшавии шуғли кормандони киро дар баҳши хизматрасонӣ 2,5%-ро ташкил намуда, нисбат ба баҳши воқеӣ 1,8 б.ф. бештар мебошад. Дар соли 2015 ва 2016 дараҷаи коҳишҳои шуғл дар баҳши воқеӣ мутаносибан -2 б.ф. ва -0,77 б.ф. ба назар мерасад, ки ба андешаи мо ин тамоюл ба раванди муҳочирати меҳнатӣ вобастагӣ дорад, зеро баробари афзоиши муҳочират сатҳи шуғл бештар дар соҳаи кишоварзӣ коҳиш меёбад. Чунончи, дар солҳои 2015 ва 2016 нисбат ба соли 2014 мутаносибан 4100 нафар ва 4600 нафар корманди киро коҳиш ёфта буд.

Таҳқиқи омили шумораи миёнаи кормандони киро аз рӯи чинс дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд маълум намуд, ки дар сатҳи ин нишондиҳанда низ тағйиротҳои назаррас ҷой дошта, қисман нобаробарӣ низ ба назар мерасад (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. - Суръати барзиёдшавии шуғли кормандони киро аз рӯи чинс дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд, соли 2021 нисбати соли 2014.

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С.97-98, 104-105.

Чунончи аз маълумотҳои омили бармеояд, солҳои 2014 ва 2021 шуғли шумораи мардон дар баҳши воқеӣ нисбат ба шумораи занҳо бештар буда дар соли 2014-ум 63,4% ва дар соли 2020-ум 59,6%-ро ташкил намудааст. Суръати афзоиши шуғли мардон дар баҳши воқеӣ соли 2020 нисбат ба соли 2014-ум 101,9%-ро ташкил намуд, ки нисбат ба суръати афзоиши шуғли занҳо 17,6 б.ф. камтар мебошад.

Инчунин, дар баҳши хизматрасонӣ ҳам, ҳиссаи шуғли занҳо нисбат ба мардон бештар мебошад. Агар соли 2014-ум дар баҳши мазкур 53,4%-и шуғли умумиро занҳо ташкил мекарданд, пас соли 2021 ҳиссаи занҳо 4,8 б.ф. зиёд гардид, ки аз як тараф рушди

бахши мазкурро ифода намуда, аз дигар тараф ба эътидол омадани вазъи гендерӣ дар мамлакатро нишон медиҳад.

Аз маълумотҳои таҳлилии диаграммаи 2 бармеояд, ки дар бештари соҳаҳои таҳқиқгардида суръати барзиёдшавӣ манфӣ мебошад. Барои мардон суръати барзиёдшавӣ танҳо барои соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ 1,6%, саноати коркард ва истихроҷи маъдан 1,3%, неруи барқ, газ ва таъмини об 20%, мақомоти давлатӣ ва мудофия, суғуртаи иҷтимоӣ 69% мусбат арзёбӣ мегардад.

Шуғли занҳо дар соли 2021 нисбат ба соли 2014 дар як қатор соҳаҳо афзоиш ёфтааст, ки барои шумораи мардон баръакс коҳишёбӣ ба назар мерасад. Масалан, бахши хизматрасонӣ 20,5% (шуғли мардҳо 1,1% коҳишёбӣ), маориф 27,5% (шуғли мардҳо 3,1% коҳишёбӣ), тандурустӣ 21% (шуғли мардҳо 3,0% коҳишёбӣ) рост меояд [7, с.55].

Ба андешаи мо, сабаби асосии коҳишёбии шуғли мардон дар соҳаҳои мазкур нисбатан кам будани музди миёнаи меҳнати кормандони кироӣ дар суръати афзоиши индекси нархҳои истеъмоли мебошад, ки сол то сол ҳиссаи аҳолии қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашавандаро зиёд мегардонад. Ҳолати мазкур боис мегардад, ки шуғли ғайрирасмӣ дар иқтисодиёт афзоиш ёфта, ҳиссаи пардохтҳои андозӣ коҳиш ёбад.

Аз рафти таҳлили омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд маълум гардид, ки тағйирёбии назаррас дар таркиби ин нишондиҳандаҳо ҷой дорад. Ба тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатӣ, ки нишондиҳандаи асосии бозори меҳнат ба шумор меравад, пеш аз ҳама омили демографӣ яъне афзоиши табиӣи аҳоли таъсир расонида, ҳиссаи захираҳои меҳнатиро дар соли 2021 ба 58,5%-и шумораи умумии аҳоли баробар кардааст. Бояд хотирасон намуд, ки суръати барзиёдшавии захираҳои меҳнатӣ дар вилоят нисбати солҳои қаблӣ камтар шуда истодааст. Ин тамоюл на танҳо хоси вилояти Суғд балки қариб дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон ба назар мерасад, зеро коэффитсиенти афзоиши табиӣ аҳоли сол то сол коҳиш ёфта, рафтори демографии аҳоли тағйир меёбад.

АДАБИЁТ

1. Исозода А.З. Арзёбии омории сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон [Матн] А.З. Исозода, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. – №7. – 2022. – С. 109-115.
2. Мачидов А.А. Таҳқиқи иқтисодӣ-омории таркиб ва шумораи захираҳои меҳнатӣ ва пешгӯии онҳо [Матн] / С.С. Мирзоев, А.А. Мачидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. – 2020. – № 2 (31). – С. 80.
3. Мухитдинова Ш.С. Формирование и развитие национального рынка труда в условиях глобализации (На материалах Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Шоирахон Саидюсуфовна Мухитдинова. – Худжанд, 2017. – 26 с.
4. Одинаев М.А. Таҳлили омории инкишофи равандҳои демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.А. Одинаев, М.И. Ҳайдарзода, О.С. Табарзода, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 2. – С. 122-128.
5. Омори солонии вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 31-39.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 26.01.2021 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.president.tj>.
7. Собирзода Н.М. Таҳлили омории вазъи бозори меҳнати минтақавӣ. Монография [Текст] / Н.М. Собирзода, А.А. Мачидов, Ф.М. Аҳмадов. – Душанбе, 2023. – 172 с.

Мухитдинова Ш.С.

**ХУСУСИЯТҲОИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР ДАР
МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒД**

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи бо қор таъмин намудани аҳоли ва сохторҳои ташкилкунандаи он аҳамияти калони назариявӣ ва амалӣ пайдо мекунад. Тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат бевосита ба ҳалли масъалаҳои шуғл вобаста аст. Масъалаҳои дуруст ва самаранок истифодабарии иқтидори захираҳои меҳнатӣ дар бозори меҳнат, инчунин таъмини шуғли пурмахсул таҳқиқоти замонавиро тақозо менамояд.

Калимаҳои калидӣ. Бозори меҳнат, захираҳои меҳнатӣ, қувваи қорӣ, шуғли пурмахсул, иқтисодиёти минтақа, муносибатҳои бозорӣ, соҳаҳои иқтисодиёт.

Мухитдинова Ш.С.

**ОСОБЕННОСТИ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ НА ПРИМЕРЕ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ**

В условиях рыночной экономики для Республики Таджикистан вопрос обеспечения работы населения и его организующих структур имеет большое теоретическое и практическое значение. Социально-экономическое развитие страны напрямую связано с решением вопросов занятости. Вопросы правильного и эффективного использования трудовых ресурсов на рынке труда и обеспечения продуктивной работы требуют современных исследований.

Ключевые слова. Рынок труда, трудовые ресурсы, рабочая сила, продуктивная занятость, экономика региона, рыночные отношения, секторы экономики.

Mukhitdinova Sh.S.

**FEATURES OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT IN MODERN CONDITIONS ON THE
EXAMPLE OF THE SUGHD REGION**

In the conditions of a market economy for the Republic of Tajikistan, the issue of ensuring the work of the population and its organizing structures is of great theoretical and practical importance. The socio-economic development of the country is directly related to the solution of employment issues. The issues of proper and effective use of labor resources in the labor market and ensuring productive work require modern research.

Keywords. Labor market, labor resources, labor force, productive employment, economy of the region, market relations and economic sectors.

Рушди бозори меҳнат, равандҳои соҳаи шуғли аҳоли, аз ҷумла шуғли пурмахсул аз зумраи нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошанд, ки рушди иқтисодиёти кишварро тавассути афзоиши мутаносиби ММД, ки ба баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли нигаронида шудаанд, муайян мекунанд [1]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» ва дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин пешбинӣ шудааст: «Шуғли пурмахсул масъалаҳои пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, масъалаҳои ҳифзи

манфиат ва ҳуқуқҳои кормандон ва ҳамчун омили муҳиму самаранок дар роҳи баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишварро дар бар мегирад» [2].

Дар шароити иқтисодии бозорӣ тамоми маҷмӯи омилҳо ташкил карда шуданд, ки на танҳо фаъолияти истеҳсолии корхонаҳо, балки ба таври васеъ хусусиятҳои омодагӣ ва истифодаи иқтидори меҳнати соҳаҳои иқтисоди миллиро муайян карданд [3]. Ба андешаи мо, фаъолияти соҳаҳои иқтисоди милли гуногунпаҳлу буда, зери таъсири омилҳои муайянкунандае, ки ба рушди иқтисодӣ таъсир мерасонанд, амалӣ карда мешаванд. Дар баробари ин, ҳолати кунунии истифодаи самаранокҳои иқтидори меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисоди милли, пеш аз ҳама, аз омилҳои, ки дар бозори меҳнат мавҷуданд, вобастагии калон дорад. Дар давраи муносибатҳои бозорӣ дар ҷумҳурӣ шаклҳои нави ташкилоту корхонаҳо аз ҷумла, корхонаҳои шакли коллективӣ, хусусӣ ва омехта ба вучуд омаданд. Дар зер маълумот оид ба шумораи аҳолии машғули кор аз рӯи шаклҳои моликият дар вилояти Суғд давоми солҳои 2016 -2021 оварда шудааст [4.]

Чадвали 1

**Шумораи аҳолии бо кор таъминшуда аз рӯи намуди моликият
солҳои 2016 -2021 дар вилояти Суғд (ҳазор нафар)**

Нишондиҳандаҳо	воҳид	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ дар иқтисодӣ машғул аз он ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият	нафар	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8
	%	100	100	100	100	100	100
давлатӣ	нафар	131,1	135,3	136,6	139,7	140,4	141,5
	%	16,3	16,9	16,9	17,0	16,6	16,0
хусусӣ	нафар	416,9	400,1	403,1	602,3	625,5	659,5
	%	52,0	50,2	49,9	73,5	74,0	74,7
Коллективӣ	нафар	249,2	254,9	260,6	74,0	74,6	77,2
	%	31,1	32,0	32,3	9,0	8,9	8,8
Омехта бо иштироки хориҷӣ	нафар	4,8	7,2	7,4	4,1	4,5	4,6
	%	,6	0,9	0,9	0,5	0,5	0,5

Сарчашма: Омори солони вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 95-96.

Дар асоси маълумотҳои пешниҳодшуда дар давраи таҳқиқ шумораи умумии аҳолии кор дар иқтисодии вилоят тақрибан 10,1 фоиз афзуд. Маълумоти шуғли аҳоли аз рӯи намуди моликият нишон медиҳад, ки дар ташкилоту корхонаҳои давлатӣ соли 2021 нисбат ба соли 2016 10,4 фоиз афзоиш ёфтааст. Дар бобати бо кор таъмин будани аҳолии вилоят дар ташкилоту корхонаҳои хусусӣ дар давраи таҳқиқшаванда афзоиши он 22,7 фоизро ташкил дод. Суръати афзоиши шумораи коркунони ташкилоту муассисаҳои хусусӣ назар ба суръати афзоиши шуғл дар ташкилотҳои давлатӣ тақрибан 4,5 баробар зиёд аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бозор корхонаю ташкилотҳои хусусӣ бо суръати тез ташкил карда шуда истодаанд, ки дар онҳо асосан ҷойҳои нави корӣ таъсис меёбанд, бинобар ин чунин вазъиятро интизор шудан мумкин буд.

Мақсади асосии баҳодиҳии самаранокҳои истифодаи иқтидори меҳнатӣ ба муайянсозии захираҳо ва имконоти истифоданабудани қувваи аҳоли нигаронида шудааст, ки ба таъмини бартариати рақибӣ равона гардидааст. Самаранокҳои фаъолияти ташкилот ва нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодии он аз сатҳи тахассусии захираҳои меҳнатӣ вобастагии қавӣ дорад. Дар чадвали наватӣ маълумот оид ба тақсими аҳолии дар иқтисодии минтақа машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ оварда шудааст [5].

Тақсимои аҳолии дар иқтисодиёт машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суғд (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 дар муқоиса бо с. 2016	
							+, -	%
Ҳамаи намудҳои фаъолият аз он ҷумла:	401,9	402,7	408,2	421,5	432,4	438,0	36,1	8,9
Дар бахши воқеӣ	254,5	255,4	258,8	271,4	281,7	283,6	29,1	11,4
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	215,7	217,0	219,6	229,5	239,5	241,6	25,9	12
Моҳипарварӣ	0,1	-	0,1	8,9	9,1	9,3	9,2	92
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ ва коркарди онҳо	6,9	7,6	8,8	8,9	9,1	9,3	2,4	34,7
Саноати коркард	23,1	22,1	21,6	22,0	22,4	22,3	-0,8	-3,4
Неруи барқ, газ ва таъминоти об	4,6	4,3	4,2	3,1	3,1	3,0	-1,6	-34,7
Сохтмон	4,1	4,4	4,5	4,4	4,0	42	37,9	924,3
Дар бахши хизматрасонӣ	147,4	147,3	149,4	150,1	150,7	154,4	7	4,7
Савдои яклухт ва ҷаҳона, таъмири автомобилҳо ва молҳои маишӣ	8,3	6,7	6,5	6,6	6,5	7,2	-1,1	-13,2
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	1,5	1,7	1,8	1,7	1,5	1,4	-0,1	-6,6
Нақлиёт ва хоҷагии анбор	4,0	3,1	3,0	3,3	3,2	3,2	-0,8	-20
Фаъолияти моливӣ	7,0	6,2	5,8	6,6	6,5	5,7	-1,3	-18,5
Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул, иҷора ва фаъолияти тижоратӣ	4,3	5,6	5,8	1,8	1,8	1,8	-2,5	-58,1
Мақомоти давлатӣ ва мудофия: суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ	6,3	10,0	10,7	10,1	10,9	11,6	5,3	84,1
Маориф	70,2	70,0	71,3	73,2	73,6	75,1	4,9	6,9
Тандурусти ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ	33,5	34,5	35,0	34,2	34,5	35,1	1,6	4,7

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Ҳуҷанд, 2022. С.- 97-98.

Тибқи маълумотҳои ҷадвал дар давраи таҳқиқот дар бахши воқеии иқтисодиёти вилояти Суғд суръати афзоиши шугли аҳоли 11,4 фоизро ташкил медиҳад, ки аз ҳама бештар дар соҳаи сохтмон 924,3 %, моҳипарварӣ 92 фоиз ва саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ 34,7 % ба ҷашм мерасад. Аммо дар баъзе соҳаҳои иқтисоди воқеӣ нишондиҳандаҳои

манфии шуғл ба назар мерасанд. Масалан, саноати коркард — 3,4%, неруи барқ, газ ва таъминоти об — 34,7% ғоиз.

Захираи меҳнатӣ яке аз омилҳои муҳимтарини иқтисодӣ буда, пешрафти иқтисодиёт аз он вобастагии калон дорад. Аз таҳлили аҳолии дар иқтисодиёт машғул аз рӯи намуди фаъолият бармеояд, ки вилояти Суғд дар ихтиёраш захираи калони меҳнатӣ дорад, ки баҳрабардорӣ аз қувваҳои кории арзон, рушди босуръати комплексҳои сӯзишворию энергетикӣ, масолеҳи сохтмонӣ, металлургияи ранга, саноати химия, саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои таъмин менамояд. Аммо аз сабаби паст будани музди маош аксари кадрҳои коргарии дорои маҳорати баланд ва мутахассисони соҳаи муҳандисии маълумоти олидор дар корхонаҳои дигар давлатҳо фаъолият дошта, иқтисодиёти ин кишварҳо ба баланд бардошта истодаанд. Иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд вақтҳои охир нисбат ба дигар захираҳои характери регрессӣ пайдо кардааст, зеро усулҳои маъмули ҳавасмандгардонии он натиҷаҳои дилхоҳро таъмин карда натавониста истодаанд. Баратараф намудани ин камбудӣ ба воситаи зоҳир намудани диққати махсус ба баландшавии самаранокии иқтидори захиравӣ оварда мерасонад. Дар иқтисодиёти вилояти Суғд ба монанди дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба тахассуснокии коргарон диққати махсус дода намешавад. Бинобар ҳамин, ҳарҷот аз мувофиқати нопурраи сатҳи тахассуснокии коргарон ба талаботи муносири технологияи истеҳсолоти муосир, инчунин сатҳи пасти тахассуси коргарон оқибати вайрон шудани мутаносибии сифатӣ ба ҳисоб меравад. Дар вилояти Суғд бояд низоми тайёр намудани коргарони баландихтисос ба роҳ монда шавад.

Дар баҳши хизматрасонӣ суръати сусти афзоиши шуғли аҳоли ба мушоҳида мерасад. Дар соли 2021 нисбат ба соли 2016 суръати рушд дар баҳши хизматрасонӣ ҳамагӣ 7 баробар зиёд буда, 4,7 ғоизро ташкил медиҳад, ки дар шароити бозор ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ қонеъкунанда намебошад. Дар мақомоти давлатӣ ва мудофия 84,1 %, маориф 6,9% ва тандурусти 4,7 %-ро ташкил медиҳад. Аммо фаъолияти як қатор соҳаҳо ба монанди: Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул, иҷора ва фаъолияти тижоратӣ -58,1%, нақлиёт ва ҳоҷагии анбор -20%, фаъолияти молиявӣ -18%, неруи барқ, газ ва таъминоти об - 34,7%, савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо ва молҳои маишӣ -13,2%, меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо -6 ,6% - ро ташкил медиҳад.

Давоми солҳои соҳибистиклолӣ бо мақсади татбиқи нақшаву барномаҳои созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи расидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ ва амалӣ кардани мақсадҳои неку дурбинонаи Роҳбари давлат дар самти таъмини зиндагии шоистаи сокинони мамлакат бо дастури ҳидоятҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон истифодаи оқилонаву сарфакоронаи захираҳои гидроэнергетикӣ, сохтмону таҷдиди неругоҳҳои хурду бузурги барқи обӣ оғоз гардида, хатҳои баландшиддати интиқоли неруи барқ ва зеристгоҳҳои барқӣ бунёд карда шуда истодаанд.

Дар вилояти Суғд санаи 23.08.2019 с. Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Гулистон ба татбиқи лоиҳаи «Таҷдиди Неругоҳи барқи обии “Қайроққум” оғози расмӣ бахшида, бо рафти навсозии 6 агрегати ин иншооти гидроэнергетикӣ шинос шуданд. Сарвари давлат дастур доданд, ки барои татбиқи лоиҳа ва иҷрои корҳо 80 ғоиз коргарони худӣ Неругоҳи барқ обии «Қайроққум» ва сокинони шаҳри Гулистон ҷалб карда шаванд.

Ҳамаи ин тадбирҳои созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хоҳири рушду пешрафти соҳаҳои иқтисодии мамлакат, ноил гардидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ ва таъмини зиндагии шоистаи халқи тоҷик равона гардидааст. Дар асоси ин дар вақти сохтан ва ба кор андохтани минбаъдаи станцияҳои электрикии обӣ миқдори зиёди захираҳои меҳнатӣ ҷалб кардан мумкин аст.

Дар замони муосир сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои пуриқтидортарини ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил ёфта, нақши он дар тамоми бахшҳои иқтисодиёт назаррас мебошад. Бо ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон нақшаи рушди соҳаи сайёҳӣ мукамал гардида, даромади давлатӣ аз ин соҳаи муфид афзун мегардад. Шаҳри Исфараи вилояти Суғд дорои иқтисодии бузурги сайёҳӣ, аз ҷумла табиати дилфиребу нотақдор, дарёву кӯлҳои зебоманзар, олами набототу ҳайвоноти бою рангин, иқлими муътадил, мероси бойи маданӣ-таърихӣ, истироҳатгоҳу осойишгоҳҳои табобатӣ ва амсоли он мебошад, ки он заминаи асосӣ барои рушди сайёҳӣ буда метавонад. Аз ин ҷо бармеояд, ки шартҳои асосии рушди сайёҳӣ бояд ба даст овардани дараҷаҳои зарурии таъминоти инфрасохтори минтақа гардида, ташаккули инфрасохтори сайёҳӣ бояд ба самтҳои афзалиятноки сиёсати минтақавии иқтисодӣ дар соҳаи сайёҳӣ ворид гардад.

Дар зер маълумот оид ба тақсими аҳолии шуғл аз рӯи бахшҳои иқтисодии вилояти Суғд оварда шудааст. Дар соли 2021 дар муқоиса бо соли 2016 сатҳи шуғли аҳолии дар иқтисодиёт 80,8 ҳазор нафар ё 10,1 фоиз афзуд. Ҳамин тариқ, дар ҳамаи шаклҳои моликият сол ба сол мунтазам афзудани шуғли меҳнат мушоҳида карда мешавад [6].

Ҷадвали 3

**Тақсими аҳолии шуғл аз рӯи бахшҳои иқтисодиёт
дар вилояти Суғд (ҳазор нафар)**

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ машғул дар иқтисодиёт (ҳазор нафар)	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8
Суръати рушди машғулин дар иқтисодиёт (бо %)	100	99,4	100,7	102,2	105,3	110,1
Дар бахши давлатӣ (ҳазор нафар)	131,1	135,3	136,6	139,7	140,4	141,5
Суръати рушд дар бахши давлатӣ (бо %)	100	103,2	104,1	106,5	107,1	107,9
Дар бахши ғайри давлатӣ (ҳазор нафар)	670,9	662,2	671,1	680,4	704,6	741,3
Суръати рушд дар бахши ғайри давлатӣ (бо %)	100	98,7	100,1	101,4	105	110,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 95-96.

Дар асоси нишондодҳои пешниҳодшуда дар минтақаи вилояти Суғд тамоюли устувори афзоиши шуғл дар бахши ғайридавлатӣ мушоҳида карда мешавад. Соли 2021 аз 882,8 ҳазор нафар машғулин дар иқтисодиёт 141,5 ҳ.н дар бахши давлатӣ ва 741,3 ҳ.н. дар бахши ғайри давлатӣ қору фаъолият доранд, ки ин зиёда аз 80%-ро ташкил медиҳад.

Дигар ҷиҳати истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ин истифодаи оқилонаи он аз ҳисоби мавҷудият ва имкониятҳои таъсис додани ҷойҳои корӣ ба ҳисоб меравад. Муълум аст, ки баъд аз оғози амалигардонии ислоҳоти бозорӣ дар мамлакат ба масъалаҳои нигоҳдорӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ аз тарафи ҳукумати ҷумҳурӣ диққати махсус зоҳир карда мешавад.

Дар ҷадвали наватӣ маълумот оид ба талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд оварда шудааст [7].

Талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Қувваи кори истифода нашуда (ҳазор нафар)	15509	12683	10230	10305	9717	9781
Эҳтиёҷ ба коргарон (нафар)	2019	2407	2599	3571	3042	3428
Миқдори захираҳои меҳнати бо кор машғул набуда ба як ҷои кори пешкаш шуда (нафар)	7,6	5,3	3,9	2,9	3,2	2,8

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 109.

Аз маълумоти чадвали 4 бар меояд, ки таносуби пешниҳод ва талаботи қувваи корӣ дар вилояти Суғд сол аз сол беҳтар шуда истодааст, ки ин аз таъсиси ҷойҳои нави корӣ шаҳодат медиҳад. Агар дар соли 2016 ба ҳар як ҷои кори ҳолӣ 7,6 нафар хоҳишманд мавҷуд бошад, дар соли 2016 ин нишондод ба 2,8 нафар омада расидааст. Агар маълумоти овардашуда ба воқеияти асли мувофиқат кунад, дар ин ҳолат фаъолияти ҳадамоти шуғли аҳолии вилояти Суғдро самарабахш тавсиф кардан мумкин аст.

Солҳои охир вобаста ба зиёдшавии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба афзоиши аҳолии қобили меҳнат оварда мерасонад бояд роҳҳои оқилона ва самараноки шуғли захираҳои меҳнатӣ аз ҷумла шуғли пурмаҳсул тақомули сиёсати иқтисодиро дар ин соҳа талаб менамояд. Бо мақсади бартараф намудани сабаҳои ин ҳодисаҳо ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии воридотивазкунанда амалӣ намудани чораҳо оид ба баланд намудани сатҳи индустриявии шуғли захираҳои меҳнатиро зарур мешуморем.

Истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ на танҳо афзоиши шуморавии миқдори он, балки истифодаи сифатнокии онро дар назар дорад. Нишондодҳои сифатии истифодаи меҳнат, пеш аз ҳама, дар маҳсулнокии он ифода меёбад. [8] Дар ин ҷода коргаронро зарур аст, ки аз курсҳои бозомӯзӣ гузаранд, то савияи дониши ихтисосии худро баланд бардоранд. Вобаста ба ин роҳбарони ташкилоту идораҳоро зарур аст, ки барои гузаштан аз курсҳои бозомӯзӣ дар хориҷ ва дохили кишвар коргаронро дастгирӣ намоянд.

Бояд қайд намуд, ки танҳо афзоиши шуморавии ҷойҳои корӣ барои таъмини рушди иқтисодии воридотивазкунанда кофӣ нестанд. Бинобар ҳамин ҳангоми васеъшавии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар саноати васеъшаванда, бояд шароитҳо оид ба баланд намудани сифати захираҳои меҳнатӣ ва ҳосилнокии онҳо фароҳам оварда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.: Гос ун-т. Высшая школа экономики, 2003.
2. Стратегияи милли Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, ҶДММ “Крнтраст” 2016. -77с.
3. Кашепов А., Утинова С. Факторы, детерминирующие занятость россиян // Человек и труд. 2003. №№ 1, 2.
4. Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 95-96.
5. Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 97-98.
6. Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 109.
7. Панов А.М. Тенденции формализации занятости и безработицы на рынке труда региона (на примере Вологодской области) // Вопросы территориального развития. 2014. №7 (17).

Нуров Н.К.

САМАРАНОКИИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ВА МАНФИАТӢ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИМОӢ-ИҚТИСОДИ

Дар мақола мафҳуми «шарикии давлат ва бахши хусусӣ» муайян гардида, имкониятҳои асосии истифодаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил карда шудааст. Омилҳои рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ки ба тавсеаи миқёс ва шаклҳои ҳамкориҳои давлат ва соҳибкорӣ таъсир мерасонанд муайян када шудаанд. Бартариятҳои шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар баландбардоштани самаранокии иқтисодии истифодаи моликияти давлатӣ омӯхта шудаанд. Дар мақола масъалаҳои мубрами шарикии давлат ва бахши хусусӣ байни соҳибкорон ва мақомот баррасӣ мешаванд. Инчунин дар мақола манфиатҳои давлат ва бахши хусусӣ дар шарикии давлат ва бахши хусусӣ низ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ҳукумат, иқтисод, инноватсия, рақобатпазирӣ, соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ.

Нуров Н.К.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА И ЕГО ПРЕИМУЩЕСТВА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

В статье определяется понятие «государственно-частное партнерство» и анализируются основные возможности использования государственно-частного партнерства в предпринимательской деятельности. Определены факторы развития государственно-частного сотрудничества, влияющие на расширение масштабов и форм сотрудничества государства и бизнеса. Изучены преимущества государственно-частного партнерства в повышении экономической эффективности использования государственной собственности. В статье рассматриваются актуальные вопросы государственно-частного партнерства предпринимателей и органов власти. Также в статье исследуются интересы государства и частного сектора в государственно-частное партнерство.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, государство, экономика, инновации, конкурентоспособность, предприниматель, предпринимательская деятельность.

Nurov N.K.

EFFECTIVENESS OF STATE-PRIVATE PARTNERSHIP AND ITS BENEFITS IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

The article defines the concept of "public-private partnership" and analyzes the main possibilities of using public-private partnership in business activities. Development factors of public-private sector cooperation that affect the expansion of the scale and forms of cooperation between the state and business have been determined. The advantages of public-private partnership in increasing the economic efficiency of the use of public property are studied. The article discusses the critical issues of state-private partnership between entrepreneurs and authorities. Also, the interests of the state and the private sector in the partnership between the state and the private sector are also studied in the article.

Keywords: public-private partnerships; state, economy, innovations, competitiveness, entrepreneur, entrepreneurial activity

Дар шароити имрӯза, ки бухронҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва рақобат дар бозорҳои ҷаҳон шиддат меёбад, Ҳукумати мамлакат стратегия ва барномаҳои худро ба ҳалли масъалаҳои баланд бардории рақобатнокии молу маҳсулот ва хизматрасониҳо дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ, мутобик намудани сифати онҳо ба меъёр ва стандартҳои СУС, Иттиҳоди иқтисодии АвроОсиё ва дигар бозорҳои эҳтимолии фурӯш, такмилдиҳии амалиётҳои бастабандӣ тамғагузорӣ ва амалӣ намудани барномаҳои инноватсионӣ дар истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, ташкил намудани хизматрасониҳои логистикӣ, инфрасохтори нақлиётӣ ва амсоли ин равона намудааст.

Рушди босуръати иқтисодиёти мамлакат, амалӣ гаштани барнома ва стратегияҳои соҳаҳои ҳаётан муҳим аз он ҷумла: саноат, энергетика, соҳибкорӣ, роҳсозӣ ва инфрасохтори истеҳсолию иҷтимоӣ, баланд гардидани қобилияти харидории аҳоли ба афзоиши ҳаҷми воридоти таҷҳизоту технологияҳои дар раванди истеҳсолот истифодашаванда ва молҳои ниёзи мардум мусоидат намуд. Ин ҳама натиҷаи ҳамкориҳои судманд байни мақомоти давлатӣ ва бахши хусусӣ низ арзёби мегардад.

Рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ бо якчанд омилҳои асосие муайян карда мешавад, ки ба вусъатёбии миқёс ва шаклҳои ҳамкориҳои давлат ва соҳибкорӣ таъсир мусбӣ мерасонанд.

Якум, шарикии давлат ва бахши хусусӣ яке аз механизми иқтисодӣ омехтае мебошад, ки ба инкишофёбии муносибатҳои байни давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ заминагузорӣ мекунад.

Дуюм, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, ки захираҳои бахши хусусӣ ба равандҳои тақдористеҳсолӣ дар соҳаҳо ва минтақаҳо, ки ба мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ тааллуқ доранд, инчунин бо истифода аз ташаббуси хусусии соҳибкорӣ барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ имкон медиҳад.

Сеюм, дар доираи лоиҳаҳои мушаххас муттаҳид намудани қувваҳои захираҳои соҳибкорӣ ва давлат бартарии иловагии рақобатии онҳоро ташкил медиҳад. Бахши хусусӣ дар муқоиса бо ниҳодҳои давлатӣ дорои ҳаракати бештар, суръати баланд дар қабули қарорҳо, қобилияти навоарӣ ва хоҳиши ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳҳои муосири такмили техникӣ ва технологӣ барои таъмини рақобат мебошад. Аз тарафи дигар Ҳукумат, дар навбати худ, метавонад ҷиҳати татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳоро бо роҳи эҷоди заминаҳои устувори меъёру ҳуқуқӣ, амалӣ намудани тадбирҳои ташкилӣ, аз ҷумла ҳамкориҳо бо ҷомеаи шаҳрвандӣ, инчунин истифодаи фишангҳои молиявӣ иқтисодӣ ба монанди субсидияҳо, кафолатҳо, андозбандии имтиёзнок ва дигар намудҳои дастгирӣ таъмин наояд.

Бо дарназардошти омилҳои дар боло зикршуда метавон умуман афзоиши миқёс, рушд ва диверсификасияи шаклҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро пешгӯӣ кард. Қобили зикр аст, ки дар ҳар як кишвари алоҳида динамикаи ин раванд аз сиёсати дохилии давлатӣ, хоҳиши ҳамкорӣ намудан бо соҳибкорон дар ҷустуҷӯи ризоияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва мавқеи ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста хоҳад буд.

Ҳукумати кишвар ба роҳ мондани ҳамкориҳои судмандро бо соҳибкорони ватанӣ, шарикони рушд, сармоягузорони хориҷӣ яке аз афзалиятҳо ва омилҳои асосии рушди соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳо ва тадбирҳои судманди зарур меҳисобад, ҷумла:

- ✓ таъмини истиқлолияти энергетикӣ;
- ✓ баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ;
- ✓ ҳифзи амнияти озуқаворӣ
- ✓ тадбирҳо дар самти таъмини рушди устувори иқтисодӣ;
- ✓ пешрафти бахшҳои воқеии иқтисодиёт;
- ✓ тавсеаи имконияти содиротии мамлакат;

- ✓ бехтар кардани фазои сармоягузорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ;
- ✓ самаранокии бозори меҳнат;
- ✓ тақмили низоми идораи давлатӣ ва тақвияти нерӯи инсонӣ меҳисобад.

Нақши соҳибкорон ва махсусан тақвият ёфтани шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар пешрафти соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ назаррас буда, он ҷиҳати расидан ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳо ва ҳамдастии онҳо дар мӯътадилсозии молиявӣ, ба ҷойҳои кории нав таъмин намудани аҳоли ва ғани гардонидани бозори истеъмолӣ нақши муҳим мебозад. Ин аст, ки дар рушди соҳаҳои гуногун саҳми соҳибкорон кам нест. Далели ин гуфтаҳо бунёди корхонаҳо, роҳу пулҳо, сохтмони хонаҳои истиқоматӣ ва ғайраҳо шуда метавонад. Дар баробари ин аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фазои иқтисодии озод ва як қатор имтиёзхоро барои соҳибкорон фароҳам овардааст. Дар навбати худ бахши хусусӣ низ аз ин имкониятҳо истифода намуда самаранок фаъолият намуда истодааст. Ин нуқтаро дар паёми навбатии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуданд «Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиклолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд [6].

Ҳадаф аз ҷорӣ намудани имтиёзу сабукиҳои ин фароҳам овардани шароити мусоид ба бахши хусусӣ ва ҷалби сармоя ба иқтисодиёт мебошад. Бо ворид гаштани сармоя ба иқтисодиёт шумораи субъектҳои хоҷагидор афзоиш меёбад, ки ин ба бехтар гардидани некуахлоқии мардум мусоидат мекунад. Инчунин ин метавонад ба таҳкими ҳамкориҳо байни давлат ва бахши хусусӣ гардад.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ воситаи муассири татбиқи сиёсати инноватсионии истеҳсолӣ буда, ба фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ, истифодаи самаранокии моликияти давлатӣ ва хароҷоти буҷет, ҳавасмандгардонии субъектҳои соҳибкорӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад. Дар навбати худ шарикӣ хусусӣ бо дарназардошти шартҳои пешниҳодшудаи татбиқи лоиҳа имконият пайдо мекунад, ки дар асоси шартномаи дарозмуддат самарайи мусбати иқтисодӣ ба даст орад [1].

Вазъияти иқтисодӣ дар марҳилаи ҳозира тақозо менамояд, ки стратегияҳои рушди иҷтимоию иқтисодии дарозмуддат, ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам барои минтақаҳои алоҳидаи он таҳияшуда саривақт амалӣ карда шаванд. Шарикии давлат ва бахши хусусиро метавон яке аз воситаҳои асосии амалисозии стратегияҳои рушди давлатӣ ва минтақавӣ ва ҳамчун манбаи рушди устувори иқтисодиёти рақобатпазир ҳисоб кард. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ як категорияи нисбатан нав аст, ки барои тавсифи муносибатҳои мушаххаси байни давлат ва бахши хусусӣ истифода мешавад.

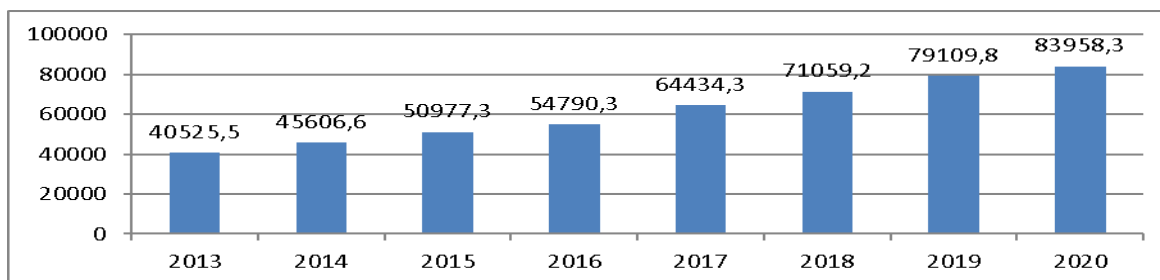
Дар робита ба ин дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) чунин нуқтаҳои муҳим қайд гардидаанд: «...СМР-2030 дар назар дорад, ки барои амалисозии чунин афзалиятҳо ниҳодҳои ҳамоҳангсоз ва масъулияти мақомоти идоракунии давлатӣ, бизнес ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд нақши муҳим дошта бошанд. Фаъолияти ниҳодҳои мазкур дар низоми миллии баҳодихӣ ва ояндабинии рушд, муайянсозии вазифаҳои кутӯҳмуҳлат ва дарозмуҳлат ва мутаносибан нақшаҳои татбиқи онҳо асос меёбад [8].

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ - ҳамкориҳои шарикони давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ мебошад [3]. Ин ҳамкориҳо дар асоси созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки санади ҳуқуқии уҳдадорӣ байни ташкилоти фармоишгар ва шарикӣ хусусӣ ва шартҳои татбиқи лоиҳаҳо мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» амалӣ мегарданд. Дар адабиёти хориҷӣ ва ватанӣ таснифоти гуногуни шарикии давлат ва бахши хусусӣ мавҷуд

аст. Интихоби шакли шарикӣ бо иштироки сармояи хусусӣ аз ҳадафҳое вобаста аст, ки ҳукумат ё мақоме, ки амволро идора мекунад ва ҳангоми фармоиш ҳамчун фармоишгар баромад мекунад. Ба сифати фармоишгар - мақомоти марказӣ ва ё маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки барои бастанӣ созишнома бо шарикӣ хусусӣ дар доираи қонуни ваколат доранд баромад мекунад. Бартариҳои асосии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ин баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истифодаи моликияти давлатӣ дар шароите мебошад, ки ҳуқуқи моликият, назорат аз болои фаъолияти шарикони лоиҳа нигоҳ дошта мешавад ва дар айни замон ҳуқуқ ва истифодаи он ба бахши хусусӣ мегузарад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодаи лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузорӣ ва иқтидори инноватсионӣ заминаи хеле мустаҳкам дорад. Ин раванд ба омезиши манфиатҳои мақомоти давлатӣ, соҳибкорон, ҷомеа ва шаҳрвандони алоҳида асос ёфтааст. Мутобикшавии манфиатҳо имкон медиҳад, ки тақрористеҳсоли самарабахши чараёнҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, инфрасохторӣ ва ғайра таъмин карда шавад.

Имрӯз ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидор ва мақомот яке аз воситаҳои умедбахши ҷалби сармоягузориҳо ба бисёр соҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ-иқтисодӣ аҳамиятнок ба ҳисоб меравад. Бо мақсади таъмини рушди минбаъдаи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ ва инкишофи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар мамлакат як зумра ислоҳоти муҳим ва стратегияву барномаҳои дарозмуддат қабул шудаанд. Мақсади асосии онҳо, пеш аз ҳама, афзоиши мунтазами истеҳсоли маҳсулоти ватании рақобатпазир, ташкили ҷойҳои нави корӣ, самаранок истифода намудани захираҳои мавҷуда, зиёд намудани ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ, зиёд кардани ҳаҷми содироти маҳсулоти ниҳой, ҷалби технологияҳои пешқадам, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии истеҳсолот ва бо ин роҳ, баланд бардоштани сатҳи сифат ва некуаҳолии мардум мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо зина ба зина амалигаштани ин стратегияву барномаҳо ва андешидани чораҳои судманд нишондиҳандаҳои дар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ рӯ ба афзоиш аст. Аз ҷумла нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар тури солҳои 2013-2020 ба таври назаррас боло рафтааст (расми 1) [5].

Расми 1. Истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, млн.сомонӣ

Аз таҳлилҳо ва рақамҳои овардашуда маълум мегардад, ки сол аз сол истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ рӯ ба афзоиш аст ва бо амалигардонии сценарияҳои СМР- барои давраи то соли 2030 боз ҳам баландтар мегарданд. Бояд қайд кард, ки саҳми бахши хусусӣ дар ноил шудан ба нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Албатта имрӯз саҳми бахши хусусӣ дар бехтар намудани сатҳи ва сифати зиндагии аҳоли бо василаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шуғли аҳоли ва истеҳсолоти ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро бахши хусусӣ ба тағйироти талабот ва вазъи бозори ҷаҳониву минтақавӣ, навоариҳои илму техникаро зудтар намуда, ба он мутобик гардида истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирӣ ватаниро таъмин менамояд.

Бо вуҷуди пешравиҳои назаррас ва натиҷаҳои бадастомада масъалаҳои зерин ба фаъолсозии минбаъда ниёз доранд:

- ✓ баланд бардоштани самаранокии истифодаи сарватҳои миллий;

- ✓ таъмини амнияти озуқаворӣ ва энергетикӣ;
- ✓ суботи экологӣ;
- ✓ таҳкимбаҳшидан ба диверсификасияи фаъолияти иқтисодӣ;
- ✓ таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ.

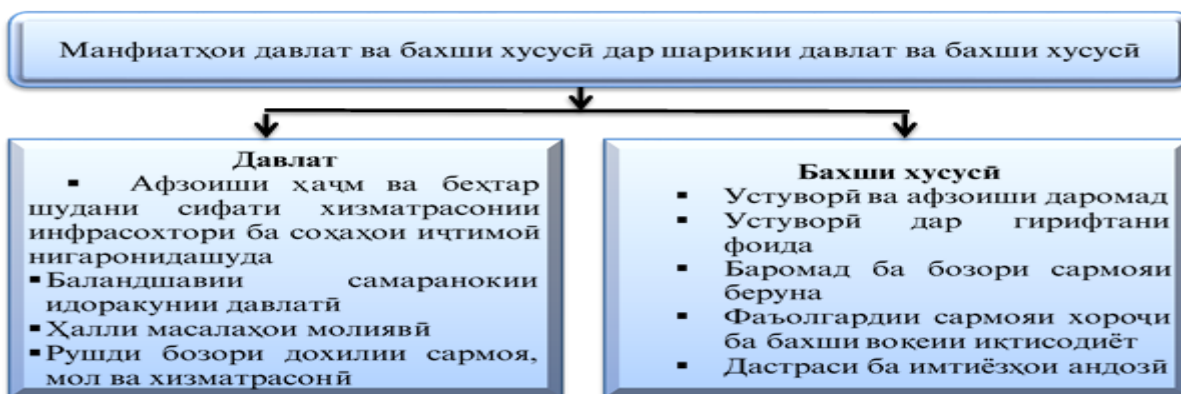
Татбиқи барномаҳои рушди баҳши хусусӣ ва ҳамкориҳои давлат бо баҳши хусусӣ такмилдиҳии минбаъдaro талаб мекунанд. Мукамалгардонии раванди татбиқ намудани шарикӣ байни баҳши давлатӣ ва баҳши хусусӣ дар кишвар аз рушди сармояи инсонӣ вобаста мебошад, ки маънои мавҷудияти маънавӣ, зеҳнӣ, маҳорати касбӣ, қобилияти инноватсионӣ ва малакаи касбӣ дар қувваи кориро дошта, ин раванд натиҷаи гирифтани таълиму тарбияи дахлдор ва фаъолияти муътадили корӣ ба он ноил мегарданд. Омилҳои зикргардида дар якҷоягӣ бо омилҳои иқтисодӣ барои таъмини самаранокии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ шароит фароҳам меоранд.

Пас аз таҳлили таҷрибаи татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мо метавонем ҳулосаҳои зерин барорем.

Шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ҳавасмандии сифатӣ барои рушди сегментҳои бозор, рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, баланд бардоштани рақобатпазирӣ, рушди инноватсия, баланд бардоштани сатҳи масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ ва дар натиҷа паст кардани шиддати иҷтимоӣ дар минтақа мебошад.

Шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ танҳо вақте имконпазир мегардад, ки тарафҳо манфиатдор бошанд ва дар натиҷа иштирокчиён ба манфиатҳои зерин дастёб мегарданд:

- давлат - бавучудоварии маҳсулотро дар миқёси саноат, пур кардани буҷет, ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мегарад;
- илм - имконияти нав кардани техника, нав кардани базаи илмӣ, маблағгузориҳои тараққиёти минбаъда;
- шарикӣ хусусӣ - субсидияҳои давлатӣ, имтиёзҳои андозӣ, қаролатҳо, афзоиши ғоида, васеънамоеи истеҳсолот.

Сарчашма: Таҳияи муалиф

Манфиатҳои давлат ва баҳши хусусӣ дар шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ метавонад зиёд бошанд. Мақсади асосӣ ва калидӣ ва аз ҳама муҳими ин шакли ҳамкорӣ пеш аз ҳама баландбардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли мебошад.

Тарафҳои шарикӣ мақсадҳои худро доранд, вазиғаҳои конкретии худро ҳал мекунанд ва дар баробари ин мақсадҳои гуногун низ доранд. Давлат ба беҳтар шудани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ манфиатдор аст.

Мақсади баҳши хусусӣ ин ба даст овардан ғоида мебошад. Дар баробари ин тарафҳо ба иҷрои бомуваффақияти лоиҳаҳо манфиатдоранд. Нуқтаи асосӣ дар он аст, ки давлат назорати фаъолияти шарикӣ худро дар лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ нигоҳ

медорад, аммо метавонад аз идоракунии мустақими соҳаи фосила гирифта, ҷаъолияти хоҷагидорию ба ихтиёри баҳши хусусӣ гузорад.

Нақши илм дар дарки назариявии истифодаи иқтидорҳои мавҷуда, инчунин дар таъмини асоснокии афзоиши он дар он самтҳои мебошад, ки метавонанд боздеҳи воқеии иҷтимоию иқтисодиро таъмин кунанд. Ба ибораи дигар, яке аз вазифаҳои таҳқиқоти муайян намудани илм ҳамчун унсурӣ мукаммали шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ аз дарёфти шаклҳои самарабахши ташкилию иқтисодии рушди иқтисодиёти даалат ва асосноккунии онҳо иборат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бондаренко Е. Ю. Оптимизация рисков частно-государственного партнерства с участием международных финансовых институтов / Е. Ю. Бондаренко // Экон. науки. - 2008. - № 5. - 140 с.
2. Делмон Дж. Государственно-частное партнёрство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти. М.: Мировой банк, 2010. 214 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ» 28 декабри соли 2012, таҳти № 907
4. Мерзлов И.Ю. Государственно-частное партнёрство и конкурентоспособность экономики: региональный аспект. Пермь: ПГУ, 2015. 326 с.
5. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе 2022
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ», 23 декабри соли 2022 Душанбе «Шарқи озод», 2022.-48
7. Рогантов М.Ф. Роль государства в развитии частного предпринимательства. М.: Макс-Пресс, 2004. 205 с.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

УДК 330.34.011

Одинаев Б.Х.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛИИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ СОҲТОРҲОИ СОҶИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявӣ ва концептуалии таъмини рушди устувори соҳторҳои соҳибкорӣ баррасӣ гардидаанд. Муаллифи мақола бар ин назар аст, ки вазъи кунунии иқтисод бо дараҷаи баланди ноустуворӣ ва тағйирпазирӣ ҳос аст ва аз ин рӯ зарурати таҳияи механизми самарабахши идоракунии рушди устувори соҳторҳои соҳибкорӣ ба миён меояд. Ғайр аз ин, муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки рушди устувор ҳамчун шароити муайяни ҷаъолияти соҳторҳои иқтисодӣ тавсиф карда мешавад, ки ба онҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодии худ бидуни таҳдидҳои сиёсӣ имкон фароҳам месозад. Муаллифи мақола унсурҳои асосии низомии рушди устувори соҳторҳои соҳибкориро муайян намуда, самтҳои асосии таъмини рушди устувори соҳторҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод намудааст.

Вожаҳои калидӣ: устуворӣ, устувории молиявӣ, устувории иҷтимоӣ, устувории технологӣ, устувории иқтисодӣ, устувории истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ, соҳибкорӣ, соҳторҳои соҳибкорӣ.

Одинаев Б.Х.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье рассмотрены теоретические и концептуальные аспекты обеспечения устойчивого развития предпринимательских структур. Автор статьи считает, что современное состояние экономики характеризуется высокой степенью нестабильности и изменчивости, в связи с чем возникает острая необходимость формирования эффективного механизма управления устойчивым развитием предпринимательских структур. Кроме того, сделан вывод о том, что устойчивое развитие характеризуется как определенные условия функционирования хозяйствующих структур, позволяющие достигать поставленных социально-экономических целей, не подвергаясь политическим угрозам. Автором статьи определены основные компоненты системы устойчивого развития предпринимательских структур, и представлены ключевые направления обеспечения устойчивого развития предпринимательских структур в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: устойчивость, финансовая устойчивость, социальная устойчивость, технологическая устойчивость, экономическая устойчивость, производственная устойчивость, финансовые показатели, предпринимательство, предпринимательские структуры.

Odinaev B.H.

THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP STRUCTURES IN MODERN CONDITIONS

This article reviews the theoretical and conceptual aspects of ensuring the sustainable development of business structures. The author of the article believes that the current state of the economy is characterized by a high degree of instability and variability, and therefore there is an urgent need to create an effective mechanism for managing the sustainable development of business structures. In addition, there is concluded that sustainable development characterized as certain conditions for the functioning of economic structures that allow them to achieve their socio-economic goals without being subject to political threats. There is in the article the author of the article identifies the main components of the system for the sustainable development of business structures, and presents the key directions for ensuring the sustainable development of entrepreneurial structures in the Republic of Tajikistan.

Keywords: sustainability, financial sustainability, social sustainability, technological sustainability, economic sustainability, industrial sustainability, financial performance, entrepreneurship, entrepreneurial structures.

Ислоҳот ва дигаргунсозиҳои иқтисодие, ки тӯли солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуқӯъ пайваستا истодаанд, нишон медиҳанд, ки рушди муносибатҳои бозорӣ дар мамлакат аз сатҳи муайяни озодии иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ вобастагӣ дорад ва маҳз инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ ба сифати омили асосӣ ҷиҳати ноилгардӣ ба чунин озодӣ баромад мекунад.

Раванди татбиқи барномаҳои рушд дар мамлакат нишон медиҳад, ки ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазъи муосир ва рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкории ҷомеа вобастагии ногусастанӣ дорад.

Бояд иброз намуд, ки ташаббусҳои соҳибкориро дар сурати фароҳам сохтани шароитҳои мусоиди пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ амалӣ намудан мумкин аст. Дар баробари ин, таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ бояд таҳти таъсири оқилона ва дастгирии давлатӣ сурат гирад.

Дар заминаи таҳқиқи проблемаҳои ташаккул ва инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ муқаррар гардидааст, ки дар шароити муосир дар стратегияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон самти афзалиятнок ва назаррасро дар соҳаи соҳибкорӣ фаъолияти истеҳсоли ишғол менамояд [8].

Ҳамзамон, мавриди зикр аст, ки ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ бидуни иштироки давлат устувор ва самарабахш буда наметавонад. Зеро, фаъолияти соҳибкории танзимнашаванда ба нобаробариҳо дар иқтисодиёти мамлакат оварда мерасонад.

Вазъи муосири иқтисодиёти ҷаҳон, аз ҷумла иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сатҳи баланди ноустуворӣ ва тағйирёбӣ алоқаманд аст, ки вобаста ба ин, зарурати ташаккули механизми идоракунии рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ пеш меояд.

Таҷрибаи фаъолияти низомҳои иқтисодии мамолики пешрафтаи саноатӣ оид ба тамоюли рушди устувори онҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар худ баландбардории маҳсулнокии меҳнат, коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити атроф, густариши ҳамгироии байналмилалӣ ва рушди сармояи инсонӣ ва амсоли инҳоро таҷассум менамоянд.

Дар шароити муосири тамоюлҳои манфии ҷаҳонишавӣ, вазъи кунунии сиёсии хоҷагии ҷаҳонӣ ва хусусиятҳои рушди иқтисодиёти мамлакат таҳия ва мукамалсозии воситаҳо ва механизми ташкилӣ-иқтисодии инноватсионии рушди сохторҳои соҳибкорӣ аҳамияти бештарро касб менамоянд.

Ташаккули усулҳои нави идоракунии, ки рушди устувори иқтисодиётро дар дурнамо кафолат медиҳанд, бидуни таҳлили ҳамаҷонибаи фишангҳо ва унсурҳои идоракунии сохторҳои соҳибкорӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба онҳо ғайриимкон мебошад.

Аксар сохторҳои соҳибкорие, ки айни замон фаъолият менамоянд, бо сатҳи пасти мутобиқат ба тағйирёбии бозор ва усулҳои анъанавии идоракунии тавсиф мегарданд. Аз ин рӯ, онҳо ба шароитҳои муосири бозорӣ ҷавобгӯ нестанд ва дар навбати хеш ба субъектҳои хоҷагидорӣ имкон фароҳам намесозанд, ки ба таври самаранок фаъолият намоянд.

Бинобар ин, зарурати таҳқиқи моҳият, мундариҷа ва механизми идоракунии рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ пеш меояд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки охирҳои солҳои 1980-ум дар адабиёти иқтисодии собиқ Шӯравӣ категорияи “рушди устувор” (аз англ. - *sustainable development*) пайдо гардид.

Бояд зикр намуд, ки мафҳуми мазкур сараввал дар илмҳои ҳифзи табиат истифода гардид ва баъдан дар шароити бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ, шарҳи рушди устувор аз нуктаи назарияи иқтисодӣ муҳимияти махсусро касб намуд.

Дар ин давра, аз ҷониби аксар муҳаққикон рушди устувор ҳамчун вазифаи асосии инсоният дар интиҳои асри XX ва ибтидои XXI баррасӣ гардид.

Ҳамин тавр, В.И. Вернадский яке аз аввалинҳо шуда, ба ногузирии табдили биосфера ба ноосфера ишора намуд, ки муносибати оқилона ба табиатро дар назар дошт [3].

Ба баррасии категорияи “рушди устувор” шуруъ намуда, оид ба шумораи зиёди андешаҳо роҷеъ ба мафҳуми мазкур дар муҳити муосири илмӣ қайд намудан зарур аст. Барои дақиқтар ошкор намудани моҳияти мафҳуми мазкур усули таҳқиқотии умумиилмӣ, яъне таҳлилро истифода менамоем, ки барои ҷудо намудани категорияи мазкур ба ду мафҳум - “устуворӣ” ва “рушд” имкон фароҳам месозад.

Ҳамин тавр, бояд иброз намуд, ки категорияи “устуворӣ” ҳамчун фаҳмиши умумиилмӣ тавсиф мегардад ва бо мурури замон тағйир ёфта, тафсириҳои нав ба навро касб менамояд.

Мутобиқи Луғати энциклопедии Шуравӣ мафҳуми «устуворӣ» калимаи “муқарраршуда”-ро дар бар мегирад, ки чунин маъниро таҷассум менамояд: “Анъанаи устувор муқарраршуда, ибтидои бунёдӣ, ядро” [2].

Дар илмҳои физикаю математика мафҳуми “устуворӣ” бештар аз ҳама барои муайян намудани самти ҳаракат истифода карда мешавад [5].

Ба андешаи муҳаққиқ Батов В.Н. мафҳуми “устуворӣ” ба маънои васеъ ҳамчун “қобилияти низом ҷиҳати нигоҳ доштани вазъи кунунӣ худ дар ҳолати ҷой доштани таъсирҳои берунӣ” маънидод карда мешавад [4].

Олимон Вашекин Н.П. ва Урсул А. ба таври васеъ таърифиҳои устуворию чунин таҳия ва пешниҳод намудаанд [6].

1. Таҳти мафҳуми устуворӣ ба андешаи муаллифони мазкур хусусияти бунёдии намудҳои мухталифи низомҳо ҷиҳати иҷрои вазифаҳои ҳеш таҳти таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла бисёрҷонибаи эндргенӣ ва экзогенӣ фаҳмида мешавад. Устуворӣ бо зарурати муқовимати доимӣ ба таъсири манфии қувваҳои эндогенӣ ва экзогенӣ, ки шароити қори низомро муайян мекунанд, алоқаманд мебошад.

2. Устуворӣ бо ду фаҳмиши антагонистӣ тавсиф мегардад: “тағйирот” ва “тағйирнопазирӣ”, зеро таҳти таъсири омилҳои мухталиф низом маҷбур аст, ки якбора субот ва қобилияти ҳаракати пайвастаи таҳаввулотиро нигоҳ дорад. Ҳолати мазкур имкон фароҳам месозад, ки устувории фаъолияти минбаъдаи низомро таъмин намояд.

3. Устуворию тавассути истифодаи технологияҳо, механизмҳо ва воситаҳои муайян, ки дорои хусусиятҳои объективӣ ва субъективӣ мебошанд, идора намудан мумкин аст. Нишондиҳандаи сатҳи баланди рушди низом қобилияти худтанзимкунии он, яъне имконияти рушд, худтакмилдиҳӣ ва худидоракунии маҳсуб меёбад. Ҳамин тавр, низом хусусияти устувории худро қаблан дар раванди амалкунии ва рушди худ ба даст меорад.

4. Рушди низом аз он сабаб қўшишҳои зиёдро тақозо менамояд, ки ба нигоҳдории устуворӣ нигаронида шудааст, зеро дар раванди таҳаввулот вазифаҳои нигоҳдории устуворӣ дорои ҳислати афзоюндаи миқёсӣ мебошанд.

5. Дар мавриди нигоҳдории устуворӣ аҳамияти махсус ба омили экологӣ дода мешавад. Дар баробари ин, дигар соҳаҳо, аз ҷумла иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайраҳо, ки бевосита ба рушди устувории низом алоқамандӣ доранд, ба инобат гирифтани лозим аст.

Таърифиҳои олимону муҳаққиқонро баррасӣ намуда, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, устуворӣ - ин қобилияти низом доир ба таъмини унсурҳои муҳити дохилии ҳеш аз ҳисоби тағйирдиҳии сохтори унсурҳои алоҳида ва роҳҳои ҳамкориҳои мутақобила бо муҳити ихотакунанда мебошад.

Дилхоҳ низом дорои майдони устувории худ мебошад, ки аз дигар низомҳо ба қулли фарқ менамояд. Ҷойгиршавии ҳудудҳои ин доира дар баробари рушди низом шакли дигарро касб мекунад ва дар баробари ин, ҳаҷми доираи устуворӣ вобаста ба таъсири омилҳои тағйир меёбад. Аз ин рӯ, дар ин маврид, мафҳуми рушдро баррасӣ намудан лозим аст.

Бояд иброн намуд, ки “рушд” бо тағйироти сифатӣ ва сохторӣ дар низом алоқаманд мебошад, ки он моҳиятан ба фароҳамсозии шароит барои фаъолияти самарабахш, мутобиқшавӣ ба тағйироти бавучудоянда дар муҳити берунӣ, инчунин таъмини қобилияти устувории нигоҳ доштани мувозинати динамикии нигаронида шудааст.

Дар баробари ин, бояд иброн намуд, ки мафҳум рушд то ба имрӯз баҳсталаб мебошад. Ҳамин тавр, дар вожаномаи Ожегова С.И. зикр гардидааст, ки рушд – раванди аз як ҳолат ба ҳолати дигар таҳвил ёфтани низом мебошад, ки онро ба тартиби мукамалтар, сифати нав оварда мерасонад, яъне аз ҳолати қўҳна ба вазъи нисбатан мураккабтар мегузарад [7].

Аз нигоҳи фалсафӣ таҳти инкишоф табдили аз ҷиҳати мантиқӣ асосёфтаи шуур ва материя фаҳмида мешавад, ки бо хусусиятҳои экстенсивӣ ва ё интенсивӣ тавсиф мегардад ва дар афзоиши шаклҳои мавҷудияи материя ё дар эҷоди шаклҳои нави он зоҳир мешавад [1].

Муҳаққиқ Логинов В. дар кори таҳқиқоти хеш "Дигаргунсозии сохтори саноат дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ" рушди ҷамҷун хусусияти бунёдии материя муайян менамояд, ки дар низомҳои муҳталиф ҷамҷун тағироти бебозгашт ва табиӣ зоҳир мешавад ва дар тағирёбии сифатӣ ва гузариш ба марҳилаҳои нисбатан пешрафтаи равандҳои ташкили ифода меёбад [13].

Дар адабиёти илмӣ тавсифҳои зиёди мафҳуми "рушд" мавҷуданд, ки мазмуни асосии онҳо муайян сохтани моҳияти тағирёбии ҳолати объекти иқтисодии таҳқиқшаванда, ҷамҷамон ба ҳолати мукамалтар ва сифатнок табдил додани ҳолати он мебошад.

Ҳамин тавр, андешаи илмӣ олимони муҳталифро доир ба мафҳуми мазкур баррасӣ намуда, қайд намудан зарур аст, ки рушд – ин тағирёбии назарраси сохтор ва хусусияти равандҳои мебошад, ки дар низомии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба вуқӯ мепаиванданд ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои фаъолият ва самаран ҳадди аксар аз захираҳои сарфшуда нигаронида шудаанд.

Вобаста ба он, ки мақолаи мазкур ба ҷанбаҳои назариявӣ ва илмӣ таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити муосир бахшида шудааст, бинобар ин, аз нигоҳи мо рушди устувор ба пайваст намудани рушди иқтисодӣ бо амнияти экологӣ, рушди иҷтимоӣ, технологӣ ва омилҳои ҷаҳонишавӣ нигаронида шудааст.

Ёдрас бояд шуд, ки дар масъалаи тавсифи идоракунии рушди устувори низомҳои алоҳидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла сохторҳои соҳибкорӣ чунин намуди омилҳои устуворӣ аҳамияти бештар доранд.

Ташаккули усулҳои нави идоракунӣ, ки рушди устувори иқтисодӣ, аз ҷумла сохторҳои соҳибкориро кафолат медиҳанд, бидуни таҳлили ҷамаҷонибаи воситаҳо ва унсурҳои низомии идоракунии соҳибкорӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ғайриимкон аст.

Маврид ба зикр аст, ки айни замон аксар сохторҳои амалкунанда бо сатҳи пасти мутобиқшавӣ ба шароитҳои бозор ва истифодаи усулҳои муосири идоракунӣ рӯ ба рӯ мебошанд ва ҳолати мазкур барои фаъолияти самарабахши субъектҳои соҳибкорӣ имкон намедиҳад.

Аз ин рӯ, зарурати таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва концептуалии ташкили механизми идоракунии рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ пеш меояд.

Бояд иброз намуд, ки рушди устувори субъектҳои соҳибкорӣ ба қонуни муқовимати ҳадди ақал тобеъ аст, ки аз ҷониби Баронов А. баён гардидааст: "Устувории қомил аз муқовиматҳои нисбии қамтарини тамоми қисматҳои он дар дилҳо вақт вобастагӣ дорад" [3].

Тазаккур бояд дод, ки идоракунии рушди устувори субъекти соҳибкорӣ раванди иҷрои амалҳои муайян маҳсуб ёфта, бо ҳадафи ба даст овардани самаран ҳадди аксар аз фаъолияти он, инчунин ҷиҳати ба шакли сифатан нави фаъолият табдил додани он тавассути ҳамкориҳои мутақобилаи самарабахш бо омилҳои муҳити дохилӣ ва берунии соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Фаъолият доир ба идоракунии рушди устуворӣ сохторҳои соҳибкорӣ дар заминаи баррасии механизми рушди устувор ва концепсияи дахлдор, инчунин арзёбии бомаҳоратонаи самаранокӣ идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад.

Идоракунии рушди устувори низомҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла сохторҳои соҳибкорӣ пешбинӣ менамояд:

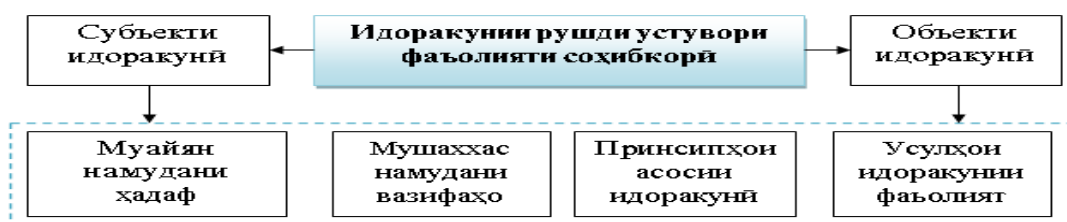
- муайян намудани ҳадафҳои субъектҳои соҳибкорӣ ва ноилгардӣ ба онҳо бо дарназардошти унсурҳои таркибии иҷтимоӣ, молиявӣ-иқтисодӣ ва экологӣ;
- риояи маҷмуи принципҳо, роҳҳо, методикаҳо ва функсияҳои идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ;

■ андешидани маҷмуи тадбирҳо оид ба таъмини талаботи иҷтимоии инсон, ҳифзи муҳити зист ва истифодаи мутавозини захираҳои табиӣ зимни пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ.

Бояд зикр намуд, ки чунин тарзи идоракунии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ба ҷустуҷӯи роҳҳои инноватсионии муҳорибаи рақибӣ, ҳифзи табиат ва қонеъ намудани талаботи иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа нигаронида шудааст.

Тавре олим Карминский А.М. зикр менамояд, идоракунии рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ ба принципҳо ва усулҳои асосии раванди идоракунии, ки дар назарияи иқтисодӣ муқаррар гардидаанд, асос меёбад [12].

Зимни баррасии принципҳо ва усулҳои асосии таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ, унсурҳои муҳимтарини низомии идоракунии фаъолияти соҳибкориро мо дар доираи консепсияҳои мавҷудаи рушди устувор таҳлил менамоем (расми 1).

Расми 1. – Унсурҳои асосии низомии идоракунии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ Сарчашма: таҳияи муаллиф

Маврид ба зикр аст, ки зимни муайянсозии шароитҳо барои идоракунии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ ҳаёти субъективии раванди мазкурро муқаррар намудан зарур мебошад. Дар раванди мазкур субъекти идоракунии вазифаҳои асосиро доир ба идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ месозад. Вобаста ба ин, субъекти идоракунии дар сохтори ҳеш дорой дастгоҳи идоракунии аст, ки фарогири ҳаёти кормандон ва техника, аз ҷумла воситаҳои иттилоотии рақамии муосир барои ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории маълумот ва ғайраҳо мебошад.

Барои фаъолияти самарбахши низомии идоракунии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дастгоҳи идоракунии тамоми иттилооти зарурро оид ба динамикаи рушди объекти идоракунии ҷамъ намуда, ҳадафҳо, роҳҳо ва усулҳои таъсиррасониро ҷиҳати таъмини рушди устувори фаъолият муайян менамояд.

Дар ҷараёни мазкур ба сифати объекти идоракунии унсурҳои муҳталифи зерин низомии идорашаванда баромад менамоянд, ки функцияҳои алоҳидаи фаъолияти хоҷагидорӣ-истехсолиро иҷро меkunанд ва ба онҳо таъсири идоракунии субъект нигаронида шудааст.

Ҳамин тавр, принципҳои асосии идоракунии рушди устувори сохторҳои соҳибкориро мавриди баррасӣ қарор дода, онҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

1. *Риояи қонунгузори милли ва байналмилалӣ ва дигар уҳдадориҳои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ.* Маврид ба зикр аст, ки дилхоҳ намуди фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷорҷӯбаи қонунгузорӣ амалӣ карда мешавад. Ҳамзамон, субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар баробари риояи меъёрҳо ва талаботи қонунгузорӣ бояд уҳдадориҳои ҳешро дар назди дигар субъектҳо бояд иҷро намоёнд.

2. *Ба инобат гирифтани интизориҳои шахсони манфиатдор.* Дар ин маврид, субъектҳои сохторҳои соҳибкорӣ зимни амалисозии фаъолияти молиявӣ-иқтисодӣ ва хоҷагидорӣ бояд интизориҳои шахсони манфиатдорро ба инобат гиранд.

3. *Риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои аҳоли зимни пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ.* Водор намудани субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҷиҳати эътироф намудани муқаррароти дар қонунгузорӣ ва меъёрҳои этикаи ҳуқуқии шахрвандон ва озодиҳои онҳо дарҷшуда.

4. *Эътироф намудани асолати ҳудудии фаъолияти соҳибкорӣ.* Дар ин маврид сохторҳои соҳибкорӣ бо дарназардошти ба инобат гирифтани хусусиятҳои минтақавӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва табиӣи ҳудудҳо бояд фаъолияти ҳешро роҳандозӣ намоянд.

5. *Арзёбии натиҷаҳо ва дурнамои рушди фаъолияти соҳибкорӣ.* Чунин арзёбӣ ва натиҷагирӣ бояд самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкориро дар самти таъмини рушди устувор муайян намояд.

6. *Ҷорисозии принципҳои муосири таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ.* Татбиқи принципҳои мазкур бояд дар заминаи фаъолияти барномавӣ-нақшавӣи таъмини рушди устувор сураат гирад.

Олимону муҳаққиқон дар аксар маврид рушди устуворро бевосита ба мафҳуми рушди устувори субъектҳои хоҷагидорӣ алоқаманд менамоянд. Ҳамин тавр, муҳаққиқ Ж.Н. Казиева устувории иқтисодиро ба ҳолати ба даст овардани даромад аз фурӯш алоқаманд менамояд [10].

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки гурӯҳи дигари олимон муваффақияти рушди устувори иқтисодӣи мамлакатро бо барқарорсозии соҳаи саноат ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд менамоянд. Зеро, соҳаи саноат дар самти таъмини рушди инноватсионии технологияҳои истеҳсолӣ, гузаронидани таҳқиқот, коркардҳои илмӣ, корҳои таҷрибавӣ-конструкторӣ нақши муассир дошта, ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат мусоидат менамояд.

Аз инҷо бармеояд, ки таъмини рушди устувори субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла сохторҳои соҳибкорӣ яке аз масъалаҳои калидии рушди соҳаи саноат маҳсуб ёфта, ба ин васила таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат таъмин мегардад.

Ба андешаи профессор Козловский В.А. таҳти рушди устувори субъектҳои хоҷагидорӣ ҳолати мутавозини захираҳои моддӣ барои пешбурди фаъолият фаҳмида мешавад, ки барои ба даст овардани ғоида ва таъмини рушди муътадил бо мутобикшавӣ ба таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ мусоидат менамояд [11].

Муҳаққиқ Золотухина А.В. мавқеи ҳешро чунин ибраз менамояд: “Устувории иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ дар заминаи самаранок ба роҳ мондани фаъолият ва афзун намудани воситаҳо ва захираҳои худӣ ба вучуд меояд” [9].

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ равишҳои зиёде доир ба муайянсозии моҳияти рушди устувори иқтисодии субъектҳои хоҷагодӣ, аз ҷумла сохторҳои соҳибкорӣ мавҷуданд. Тибқи яке аз чунин равишҳо рушди устувори иқтисодии субъектҳо ҳамчун муносибати доимӣ ва собити як субъекти иқтисодӣ нисбат ба дигар субъектҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад.

Дар баробари ин, устувории объект дар он ифода меёбад, ки зимни таъсири якхелаи омилҳои дохилӣ ва берунӣ вазъи объект устувор боқӣ мемонад. Ан инҷо чунин бармеояд, ки устуворӣ ҳамчун инъикоси сохтори дохилии объекти иқтисодӣ муайян карда мешавад.

Бинобар ин, шартӣ асосии баландбардории устувории сохторҳои соҳибкорӣ худтакмилдиҳии онҳо, яъне рушд ва тақмили сохтори ташкилии идоракунӣ ва амсоли инҳо мебошад.

Аз ин нуқтаи назар, зарур аст, ки самтҳои асосии таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити муосир бояд муайян карда шаванд. Вобаста ба таъсири омилҳои омилҳои муҳити берунӣ ва ҷаҳонишавӣ низомии рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ фарогири унсурҳои мухталиф мебошанд.

Ба андешаи мо, низомии таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкориро бо дарназардошти унсурҳои асосии иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва ҷаҳонишавӣ ба тариқи зайл пешниҳод намудан мумкин аст.

Расми 2. – Низоми таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити муосир

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, бо дарназардошти мундариҷаи расми 2 унсурҳои асосии таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкориро дида мебароем.

Дар низоми мазкур усутувории иҷтимоӣ сатҳи ҳифзи иҷтимоии кормандони сохторҳои соҳибкориро муайян менамояд. Дар ин маврид, сатҳи иштироки кормандон дар тақсироти ғайри ва равандро идоракунии дохилӣ муайян карда мешавад.

Дар баробари ин, устувории иҷтимоӣ имконоти нигоҳдории шумораи ҷойҳои корӣ дар сохторҳои соҳибкорӣ ва таъмини самаранокии истифодаи фондҳои истеҳсолиро нишон медиҳад, ки ба рушди иҷтимоӣ нигаронида шудаанд.

Устувории экологиро ҳамчун унсур таркибии рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ баррасӣ намуда, қайд намудан зарур аст, ки амнияти иқтисодӣ ва экологии субъектҳои соҳибкорӣ бо ҳам мустакиман алоқаманд мебошанд.

Дар ин маврид, устувории экологӣ бо зарурати ҳалли масъалаҳои экологӣ ва ҳифзи муҳити зист, аз марҳилаи банақшагирии истеҳсолот то интиҳоби технологияҳои каммасраф, захираҳои барқароршаванда ва технологияҳои ба муҳити зист камтаъсир тавсиф мегардад.

Дар низоми таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкорӣ, усутувории иқтисодӣ чунин унсурҳои асосиро фаро мегирад: устувории истеҳсолӣ, маркетингӣ, технологӣ, молиявӣ, ташкилӣ ва сармоягузорӣ.

Устувории истеҳсолӣ ба таъмини мутобикати захираҳо ва тақсироти истифодабарии самарабахши онҳо нигаронида шудааст.

Устувории маркетингӣ маълумӣ стратегияҳои маркетингиро ҷиҳати ноил гардидан ба мақсадҳои сохторҳои соҳибкорӣ (ба даст овардани иттилоот оид ба тақозои бозорӣ, таҳқиқи вобастагии соҳибкорӣ аз омилҳои бозорӣ ва ғайра) инъикос менамояд.

Дар низоми мазкур устувории технологӣ бо татбиқи техника ва технологияҳои муосир дар фаъолияти соҳибкорӣ, механизатсия ва автоматизатсияи истеҳсолот, ҷорисозии техникаи нав ва амсоли инҳо тавсиф мегардад.

Устувории молиявӣ сатҳи доимии афзоиши даромад ва камшавии хароҷоти сохторҳои соҳибкориро таъмин намуда, ба онҳо имкон медиҳад, ки захираҳои моддиро барои баланд бардоштани самарайи иқтисодӣ аз истифодаи онҳо озодона истифода баранд.

Устувории ташкилӣ бо сатҳи устувори ташкили раванди истеҳсолот ва меҳнати кормандон, идоракунии дохилӣ ва робитаҳои беруна бо мизочон ва таъминкунандагон, шарикон, рақибон ва муассисаҳои давлатӣ тавсиф карда мешавад.

Устувории сармоягузорӣ дар қобилияти сохторҳои соҳибкорӣ ҷиҳати таъмини рушди иқтисодӣ ва такрористеҳсоли васеъ, баҳисобирии омилҳои таваккал ва номуайянӣ дар тарҳрезии сармоягузорӣ зоҳир мегардад.

Ҳамин тавр, дар интиҳои мақола бояд иброз намуд, ки таъмини рушди устувори дар қобилияти сохторҳои соҳибкорӣ ҷиҳати нигоҳ доштани сатҳи муқарраршудаи нишондиҳандаҳои муҳталифи субъектҳо маънидод карда мешавад, ки барои фаъолияти муътадили соҳибкорӣ ва рушди он мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Абросимова, А.А. Связь бережливого производства с устойчивым развитием промышленных предприятий [Текст] / А.А. Абросимова, П.С. Шалабаев // Российское предпринимательство. - 2013. - № 24 (246). - С. 78-83.
2. Александрова, А.В. Проблемные вопросы управления устойчивым развитием современных компаний [Текст] А.В. Александрова // Российское предпринимательство. - 2010. - № 8, вып. 1 (164). - С. 89-93
3. Баранов, А. К устойчивому развитию [Текст] / А. Баранов //Промышленный еженедельник. - 2013. - № 1. - С. 4.
4. Батов, Г.Х. Концепция устойчивого развития в системе формирования производственных комплексов региона [Текст] / Г.Х. Батов, М.А. Шеожев. - Нальчик: Изд-во КБНЦ РАН, 2010. - 144 с.
5. Васильева, А.С. Научно-техническое развитие как фактор устойчивого развития и обеспечения экономической безопасности [Текст] / А.С. Васильева //Креативная экономика. - 2012. - № 9 (69). - С. 3-8
6. Ващекин, Н.П. Постиндустриальное общество и устойчивое развитие [Текст] / Н.П. Ващекин, М.А. Мунтян, А.Д. Урсул. - М.: МГУК, 2007. - 432 с.
7. Гуриева, Л. Стратегия устойчивого развития региона [Текст] /Л. Гуриева // Проблемы теории и практики управления. - 2007. - № 2. - С. 46-57.
8. Джурабаев Г., Сохибназаров Г.Х. Объективная необходимость формирования эффективного развития предпринимательства в современной экономике// Вестник ТНУ, Серия социально-экономических наук, Душанбе, 2019, часть 2, С.78
9. Золотухина, А.В. Проблемы инновационного и устойчивого развития регионов [Текст] / А.В. Золотухина. - М.: Красанд, 2010. - 240 с.
10. Казиева, Ж.Н. Стратегии устойчивого развития промышленности [Текст] / Ж.Н. Казиева // Сегодня и завтра российской экономики. - 2009. - № 23. -С. 14-23.
11. Козловский, В.А. Обеспечение устойчивого социально-экономического развития региона [Текст] / В.А. Козловский // Социально-экономические явления и процессы. - 2012. - № 12. - С. 131-137.

12. Контроллинг [Текст]: учебник /А.М. Карминский [и др.]; под ред. А.М. Карминского, С. Г. Фалько. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 442 с.

13. Логинов, В. Реструктуризация промышленности в условиях экономического кризиса [Текст] / В. Логинов, И. Курнышева // Вопросы экономики. - 2006. - № 11. - С. 15-44.

УДК 330

Рачабова Н. Р.

РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақола асосҳои назариявии пешниҳоди хизматрасонии гумрукӣ дар иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ карда шудааст. Ба моҳияти хизматрасонӣ ҷои махсус дода, хусусиятҳо ва фарқияти он аз мол равшан карда шуда, хизматрасонии гумрукии давлатӣ ва хусусӣ ҷудо карда шудаанд. Таснифи хизматрасониҳо бо назардошти баҳодихии вазифаи мақомоти гумрук ҳангоми барасмиятдориҳои гумрукии мол (кор, хизматрасонӣ), ки аз ҷониби мақомоти гумрук ва субъектҳои инфрасохтори гумрукӣ анҷом дода мешавад, гузаронида шудааст. Арзёбии рушди бозори хизматрасониҳои гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 2011-2020 оварда шудааст. Стратегияи рушди фазои рақамии Иттиҳоди аврупоосиё бо дарназардошти истифодаи технологияи ҳамкориҳои иттилоотӣ, ноил шудан ба самаранокии равандҳои иқтисодӣ ва муҳити хизматрасонӣ ва коҳиши хатарҳои иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Барои рақамикунонии бозори минтақавии хизматрасониҳои гумрукӣ ҷиҳати ҷорӣ намудани системаи ягонаи автоматикунонидашудаи байниидоравии ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот дар татбиқи тамоми намудҳои назорати давлатӣ ва тақмили низоми идоракунии ҳадамоти гумрукӣ ва беҳтар намудани сифати онҳо тадбирҳо бо назардошти рушди муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ бо давлатҳои иттиҳоди аврупоосиё аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда мешавад, пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: бозори минтақавӣ, иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасонии давлатӣ ва хусусӣ, таснифи хизматрасонӣ, табодули иттилоот, Иттиҳоди аврупоосиё, инфрасохтори гумрукӣ, системаҳои идоракунии, баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ

Раджабова Н.Р.

РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В статье изучены теоретические основы предоставления таможенных услуг в условиях цифровой экономики. Особое место уделено сущности услуги, уточнены ее особенности и ее отличие от товара, выделены государственные и частные таможенные услуги. Проведена классификация услуг с учетом оценки функции таможенных органов по таможенному оформлению товаров (работ, услуг), осуществляемый таможенными органами и субъектами около таможенной инфраструктуры. Дана оценка развития рынка таможенных услуг Республики Таджикистан за 2011-2020 годы. Рассмотрена стратегия развития цифрового пространства ЕАЭС с учетом использования технология информационного взаимодействия, достижение результативности экономических процессов и сервисной среды и снижение экономических рисков. Для цифровизации регионального рынка таможенных услуг разработаны меры по внедрению единой

межведомственной автоматизированной системы сбора, хранения и обработки информации при осуществлении всех видов государственного контроля и совершенствованию системы управления таможенными услугами и повышению качества их предоставления с учетом развития торгово-экономических отношений с государствами ЕАЭС Республикой Таджикистан.

Ключевые слова: региональный рынок, цифровая экономика, государственные и частные услуги, классификация услуг, информационное взаимодействие, ЕАЭС, около таможенная инфраструктура, системы управления, повышению качества таможенных услуг

Rajabova N. R.

DEVELOPMENT OF THE REGIONAL MARKET OF CUSTOMS SERVICES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

The article examines the theoretical foundations for the provision of customs services in the digital economy. A special place is given to the essence of the service, its features and its difference from the goods are clarified, public and private customs services are singled out. A classification of services has been carried out taking into account the assessment of the function of customs authorities for the customs clearance of goods (works, services) carried out by customs authorities and subjects of the customs infrastructure. An assessment of the development of the customs services market of the Republic of Tajikistan for 2011-2020 is given. The strategy for the development of the EAEU digital space is considered, taking into account the use of information interaction technology, achieving the effectiveness of economic processes and the service environment, and reducing economic risks. To digitalize the regional market for customs services, measures have been developed to introduce a unified interdepartmental automated system for collecting, storing and processing information in the implementation of all types of state control and improving the system for managing customs services and improving the quality of their provision, taking into account the development of trade and economic relations with the EAEU states by the Republic of Tajikistan.

Key words: regional market, digital economy, public and private services, classification of services, information exchange, EAEU, customs infrastructure, management systems, improving the quality of customs services

В условиях цифровой экономики значительно возрастает роль внешнеторговой деятельности и поэтому приоритетным считается исследование сущности, виды и особенности предоставления таможенных услуг в регионах, как важного составляющего компонента сферы услуг. При этом значительно развиваются экономические, социальные, производственные процессы при усилении межотраслевых, межсубъектных и межличностных связей и доля сферы услуг оставляет около 65 % ВВП развитых стран [11].

Анализ показывает, что понятие услуги следует рассматривать как «бытовые удобства, предоставляемые кому-нибудь» [14], а также «некую работу, которую кто-либо выполняет для удовлетворения чьих-либо нужд, потребностей» [14]. Кроме того, следует использовать два подхода к относительно понятие «услуга»: «как деятельность, специфической формы труда, или как результат труда, полезный эффект деятельности» [6], а также отличительные признаки услуг [8], выделяя такие ее свойства: «нематериальность (неосвязаемость), несохраняемость, неотделимость от исполнителя услуги и клиента, непостоянство качества, иногда называемой «4 Не», характеризующей ее отличие от товара» [7,8].

При этом следует выделить государственные и частные услуги. Госуслуги оказывают таможенной службой, а частными субъектами около таможенной инфраструктуры [1]. Следует заметить, что госуслуги способствуют улучшению международной торговли, сокращению транзакционных затрат, усилению контроля за соблюдением законодательства и обеспечении экономической безопасности, а частные направлены на получение прибыли и оказания содействия субъектам ВЭД по таможенному оформлению товаров и транспортных средств [4,12]. В целом оказания госуслуг, рассматриваем как важный способ удовлетворения потребностей населения и субъектов ВЭД [13], а также использования административного потенциала [10]. В целом «государственная таможенная услуга оказывается таможенным органом любого уровня, а отдельные административные регламенты содержат информацию об адресате обращения за услугой; гостаможенная услуга в области таможенного дела связана с реализацией своих прав физическими и юридическими лицами, выступающими заявителями услуги; при оказании таможенной услуги происходит взаимодействие между субъектом оказания услуги и заявителем, выражается в добровольности обращения за ней в таможенный орган; каждая конкретная госуслуга в области таможенного дела имеет конечный результат и может выражаться в получении документа и получении информации» на основе применения регламентированных нормативно-правовых актов» [4].

В современных условиях важное место отводится развитию рынка таможенных услуг Республики Таджикистан. Анализ показывает, что внешнеторговый оборот в Республике Таджикистан за 2011-2020 гг. в целом увеличился на 10,83%, со странами СНГ на -27,44%, а с другими странами уменьшился на 3,19%. При этом объем экспорта уменьшился на 26,85%, а со странами СНГ увеличился на 26,04%, с другими странами уменьшился на 7,42%, а импорт товаров имеет тенденцию роста на 23,23%, со странами СНГ на -27,64% и с другими странами на 15,64%. Нами установлено, что соответственно таможенная пошлина, НДС увеличились в 4,14; 4,97; 4,47 и 4,03 раза, а всего таможенных платежей в 4,95 раза., а доля таможенных платежей в госбюджет увеличился на 14,69 процентного пункта, а также объем платежей, перечисленных в бюджет в 2020 году по сравнению с 2007г. увеличился на 4,93 раза. Также за эти годы по таможенной службе количество ГТД уменьшилось на 4,06%. При этом наблюдается увеличение ГТД в Согдийском РТУ на 37,34%, Турсунзадевском РТУ – на 15,17%, а в Хатлонском РТУ, Душанбинском РТУ в РТУ ГБАО соответственно уменьшился на 33,93%; 37,31% и 90,12%. Эти изменения в основном связаны с уменьшением товарооборота из-за последствия Covid-19.

В республике за 2011-2020гг. число сотрудников возросло на 2,69%. по ДРТУ на 3,33%, ХРТУ на 1,44% и РТУ ГБАО на 40,91%, а в ТРТУ на 12,99% и в СРТУ на 5,36%, а общий объем по всем таможенным режимам (в млн. долларов) увеличился на 14,89%, объем перемещения товаров (в тыс. тонн) увеличился на 16,40% и количество ГТД уменьшилось на 1,30%. Результаты анализа свидетельствуют о том, что во всех региональных таможенных управлениях наблюдается улучшение показателя выполнения фискальной политики, и в таможенной службе в 2020 году удельный вес электронного декларирования составляет 100,0%.

С другой стороны, развитие рынка таможенных услуг связано с улучшением торгово-экономических связей с ЕАЭС [1]. На наш взгляд, целесообразно общие таможенные процессы необходимо группировать по важнейшим направлениям использования технологии информационного взаимодействия (рис.1).

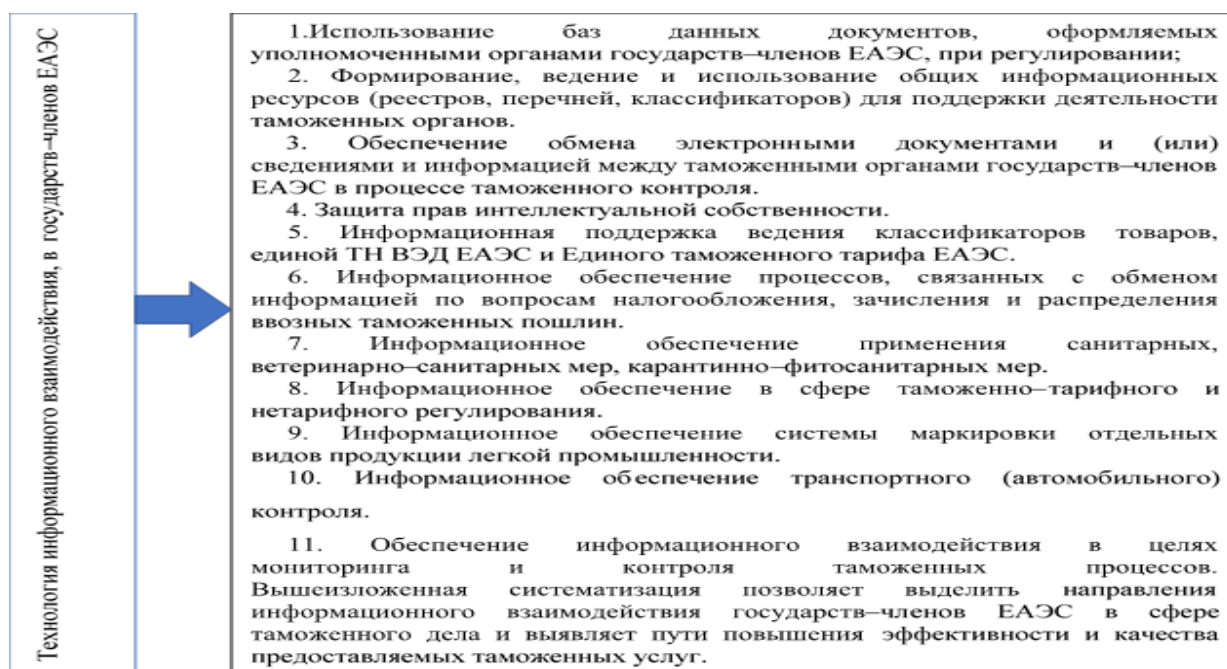

Рисунок 1 -Технология информационного взаимодействия, используемая в ЕАЭС/
Figure 1 - Information exchange technology used in the EAEU

В целом учитывая особенности предоставления таможенных услуг, расширение их разнообразия проводится их классификации в электронном виде; хранение и обработки, а также организации и проведения маркетинговых исследований. Целесообразно при классификации таможенных услуг использовать рекомендации М.В. Бойковой [3], О.В. Гречкиной и С.А. Агамагомедовой [4], В.Ю. Диановой и В. В. Макрусева [9] и другие на основе использования основных критериев, а также характер обязательного предоставления по «формам оказания, обязательность совершения, юридический статус, предметная сфера оказания, характера партнерских отношений, источник оказания таможенных услуг, степень вовлеченности в процесс таможенного оформления». На основе этого выделяем следующие виды таможенных услуг: «платные, бесплатные, обязательные, необязательные, регламентированные и нерегламентированные, общие, специальные, рыночные, нерыночные оказываемые услуги». Кроме того, надо выделить источники оказания таможенных услуг со стороны таможенных органов, субъектов около таможенной инфраструктуры, а также процесса таможенного оформления и обеспечение ее реализации с учетом выделения реестра субъектов, предоставляющие таможенные услуги: «1) ведение реестра владельцев свободных складов; таможенных перевозчиков; владельцев таможенных складов; владельцев магазинов беспошлинной торговли; владельцев складов временного хранения; таможенных представителей; 2) принятие предварительных решений по классификации товаров по Единой Товарной номенклатуре внешнеэкономической деятельности ЕАЭС; 3) информирование об актах таможенного законодательства, законодательства о таможенном деле и об иных правовых актах по вопросам, входящим в компетенцию таможенных органов; 4) ведение реестров банков, иных кредитных организаций и страховых организаций, обладающих правом выдачи банковских гарантий уплаты таможенных пошлин, налогов; 5) осуществление контроля за валютными операциями резидентов и нерезидентов, связанными с перемещением товаров через таможенную границу, а также ввозом и вывозом товаров; 6) принятие предварительных решений о стране происхождения товара; 7) ведение таможенного реестра объектов интеллектуальной собственности» [1], а также регламентируются

госуслуги, связанные с таможенным оформлением товаров и транспортных средств [6].

Результаты проведенных исследований показали, что: «1) гостаможенные услуги, предоставляются в рамках процесса таможенного администрирования; 2) услуги, сопутствующие процессу таможенной очистки, предоставляемые таможенными органами и оплачиваемые участниками ВЭД в виде таможенных сборов; 3) таможенные услуги коммерческого характера, предоставляемые субъектами около таможенного рынка обслуживания» [3]. В условиях регионального рынка таможенных услуг при организации хранения товара на таможенных складах и складов временного хранения, принадлежащих таможенным органам, таможенного сопровождения, аутсорсингу следует учитывать конкуренцию с учетом повышения параметров качества таможенных услуг [15,16,17], так как это вопрос считается важным при совершенствовании и развития рынка таможенных при улучшении отношений с региональными экономическими образованиями, особенно с Евразийским экономическим союзом (ЕАЭС).

В настоящее время в ЕАЭС развивается цифровизации социально-экономических процессов, на основе внедрения информационных технологий на период до 2025 года на основе применения цифровых и информационно-коммуникационных технологий, дивидендов, повышение результативности экономических преобразований и снижение экономических рисков [1]. При этом важным считаем учет особенности цифровой трансформации, на основе компетенции таможенной администрации и работников; совершенствование системы управления [1,12,13], а также внедрения «сервисной таможни и развития регионального рынка таможенных услуг на территории Центральной Азии и ЕАЭС [9].

Для цифровизации регионального рынка таможенных услуг с учетом совершенствование торгово-экономических отношений с государствами ЕАЭС необходимо:

1. Разработать и внедрить единый классификатор предоставления таможенных услуг, направленная на сокращение издержек по сбору, хранение и обработку информации, а также организации маркетинговых мероприятий.

2. Улучшить функционирования единого административного регламента предоставления гостаможенных услуг и дополнительных услуг, в каждой стране.

3. Применять электронное информационное взаимодействие и обмен информацией между таможенными органами, организации взаимодействия и обмена информацией между таможенными органами в соответствии с Договором и Таможенным кодексом ЕАЭС и международными договорами, заключенными Союзом с другими странами, создание единой информационной платформы, используя Интернет [2].

4. Формировать эффективную подсистему управления таможенными услугами на основе маркетинга услуг, проведения анализа массива данных и их сбора в автоматизированном формате.

5. Совершенствовать информационное взаимодействие таможенных органов и субъектов ВЭД на основе унификация электронного документооборота в условиях развития интеграции [2].

Особенно важным считаем разработку и внедрение единой межведомственной автоматизированной системы сбора, хранения и обработки информации способствующий:

1. Сокращению времени проведения таможенного оформления и контроля товаров и транспортных средств и улучшения результативности посттаможенного контроля;

2. Росту объема собираемых таможенных доходов и сборов на основе выявления факты уклонения от уплаты таможенных платежей;

3. Уменьшить транзакционные затраты участников ВЭД на основе ускорения и возрастания объема товарооборота.

Особенно сложным считается формировании базу данных, для проведения таможенного контроля после выпуска товаров, оптимизации метода проведения таможенного контроля на основе унификации типовых требований к техническому оснащению объектов таможенной инфраструктуры в местах перемещения товаров через границу [2].

Кроме того, опираясь на опыт Европейского Союза, необходимо организовать подачу ГТД посредством интернет-платформы, способствующий развитию регионального рынка таможенных услуг.

Кроме того, целесообразным считается разработка и внедрение интегрированной торговой экосистемы используя интернет-платформы, а также использования технологию блокчейна, для защиты данные, при их обмене между производителями, поставщиками и транспортными операторами, а также государственными и таможенными органами.

С другой стороны, при реализации проекта «Один пояс и один путь» на основе применения трансграничной блокчейн-платформа обеспечивает повышение безопасности передачи и хранения торговых документов.

В условиях цифровизации совершенствования системы управления таможенными услугами и повышению качества их предоставления в условиях Республики Таджикистан считается приоритетным. С другой стороны, развития оказания качественных таможенных услуг в возможна на основе реализации концепции «сервисной таможни» на основе создания условия для оптимальных партнерских отношений между всеми субъектами рынка на региональном, национальном и уровне ЕАЭС, так как взаимодействие между таможенными органами с участниками ВЭД является основным фактором обеспечения экономической безопасности государства.

Исходя из этого предлагаем следующие меры по совершенствованию системы управления предоставления услуг таможенными органами в Таджикистане и развитию регионального рынка на основе:

1. модернизации программного обеспечения для подачи ГТД в электронном виде;
2. развития МТБ с целью оптимизации обработки данных при подаче ГТД, реконструкции мощности серверов и использования современных информационно-коммуникационных технологий;
3. совершенствование системы показателей для оценки деятельности таможенных органов с целью мониторинга предоставляемых гостаможенных услуг и их менеджмента.

В целом, при формировании стратегии повышения качества гостаможенных услуг в Республике Таджикистан и развитие отношений с ЕАЭС целесообразным считаем реализацию таких направлений:

- организации повышении квалификации сотрудников таможенных органов, в области таможенного менеджмента и маркетинга услуг;
- совершенствование схемы развития и размещения таможенной и около таможенной инфраструктуры;
- улучшении качества сбора и обработки информационных услуг, предоставляемых участникам ВЭД, а также внедрение системы автоматического выпуска ГТД, использования открытых данных и обучение искусственного интеллекта, организация научно-исследовательской деятельности по проведения прогноза параметров развития регионального рынка таможенных услуг.

Таким образом, развития регионального рынка таможенных услуг в Таджикистане и его совершенствование в условиях углубления интеграционных процессов базируется на улучшении использования информационно-коммуникационных технологий, совершенствование таможенной инфраструктуры, подготовка кадров и повышения их квалификации и в целом обеспечивает экономический рост и улучшения уровня жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Таможенный кодекс Евразийского экономического союза. – М.: Проспект, 2018. – 512 с.
2. Об основных направлениях развития механизма «единое окно» в системе регулирования внешнеэкономической деятельности [Электронный ресурс] – Решение Высшего Евразийского экономического совета от 29 мая 2014 г. №68– Режим доступа: <http://static.government.ru/media/files/6vqMR9AsryXKN976JobH8F0TSAmPDfxQ.pdf> (Дата обращения 20.06.2022).
3. Бойкова М.В. Зарубежный опыт таможенного администрирования / М.В. Бойкова; под общ. ред. В.В. Макрусева. – М: РИО Российской таможенной академии, 2017 – 130 с.
4. Гречкина О.В., Агамагомедова С.А. Государственные таможенные услуги: понятие, базовые характеристики, виды // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Общественные науки. 2016. №3 (39). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennye-tamozhennye-uslugi-onyatie-bazovye-harakteristiki-vidy> (Дата обращения 17.06.2022).
5. Дианова В.Ю., Макрусев В.В. Маркетинг таможенных услуг: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. М.: Изд-во Российской таможенной академии, 2010.
6. Ершов А.Д., Евдокимов А.И., Доля А.Н. Теория и методология формирования «сервисной таможни». СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. филиала РТА, 2005. -220 с.
7. Котлер, Ф. Основы маркетинга. 5-е изд. / Ф. Котлер, А. Гари. – М.: Вильямс, 2016. – 752 с.
8. Котляров И.Д. Сущность услуги как экономического блага // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. 2012. №5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-uslugi-kak-ekonomicheskogo-blaga> (Дата обращения: 09.06.2022).
9. Макрусев В.В. Системные исследования и управление внешнеэкономической и таможенной деятельностью на основе единой модели / сб. News of science Proceedings of materials the international scientific conference, 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://макрусев.рф/wp-content/uploads/2018/01/elibrary_29820474_16259133.pdf (Дата обращения 12.06.2022).
10. Путило Н.В. Публичные услуги: между доктринальным пониманием и практикой нормативного закрепления (10 лет спустя) // Журнал российского права. 2017. №8 (248). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/publichnye-uslugi-mezhdu-doktrinalnym-ponimaniem-i-praktikoy-normativnogo-zakrepleniya-10-let-spustya> (Дата обращения: 25.05.2022).
11. Раджабов Р.К. Региональные особенности развития рынка таможенных услуг. Монография / Р.К. Раджабов. -Душанбе: Ирфон, 2014. -150с.

12. Смирнова, А. А. Соотношение государственных услуг, функций и полномочий органов исполнительной власти / А. А. Смирнова // Журнал российского права. – 2015. – № 3. – С. 120–130.
13. Тихомиров, Ю. А. Публичные услуги: спрос общества и реализующие его институты / Ю. А. Тихомиров. Материалы VI международной конференции «Модернизация экономики и выращивание институтов». – М: ВШЭ, 2005.-С.67-71.
14. Толковый словарь русского языка Ожегова С.И // интернет-версия словаря. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ozhegov.textologia.ru/definitsiya/ustuga/?q=742&n=185433> – Дата доступа: 18.02.2020.
15. Lewis, B.R., & Mitchell, V.W. (1990). Defining and measuring the quality of customer service. Marketing Intelligence and Planning, 8(6), 11–17.
16. Parasuraman, A., Zeithaml, V., & Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A multiple item scale for measuring customer perceptions of service quality. Journal of Retailing, 64(1), 12–40.
17. Trade Facilitation in the Caribbean: The case of customs performance / World Bank – 2013 – p.20.

УДК: 336.3 (575.4)

Рахмонов Б.Р.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И МЕТОДЫ УЛУЧШЕНИЯ РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Переход к рыночным отношениям вызвал необходимость обновления и реконструкции всех важных сфер экономики, в том числе рынка банковских услуг. В связи с этим в годы независимости страны все более возрастает интеграция процессов и потоков рыночных отношений, широкое распространение современных банковских услуг в экономике, что приводит к социально-экономическому развитию страны. Важный. В современных условиях Таджикистана одним из основных элементов современной экономической системы является развитие рынка банковских услуг в контексте его координации с приоритетными направлениями экономики. Постоянное увеличение спроса на банковские операции и услуги, а также необходимость снижения уровня операционных рисков и сокращения количества рискованных операций требуют серьезных реформ. На рынке банковских услуг структурные изменения и классификация этапов его развития с учетом уровня общественного спроса требуют серьезной оценки и возможных путей взаимного развития с экономикой.

Ключевые слова: банковская услуга, маркетинг, регулирующих банков, финансовые рынки, модели, классификация, банковские операции, пластиковые карты, приоритетными направлениями

Рахмонов Б.Р.

САМТҶО ВА УСУЛҶОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ зарурати навсозӣ ва азнавсозии тамоми соҳаҳои муҳими иқтисодиёт, аз ҷумла бозори хизматрасонии бонкиро ба миён овард. Вобаста ба ин, дар соҳаи истиқлолияти кишвар ҳамгироии равандҳо ва ҷараёнҳои муносибатҳои

бозаргонӣ, дар иқтисодиёт васеъ паҳн намудани хизматрасониҳои муосири бонкӣ, ки боиси пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мегардад, беш аз пеш меафзояд. муҳим. Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон яке аз унсурҳои асосии низоми муосири иқтисодӣ рушди бозори хизматрасонии бонкӣ дар заминаи ҳамоҳангсозии он бо самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт мебошад. Афзоиши доимии талабот ба муомилот ва хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин зарурати паст кардани сатҳи хавфҳои амалиётӣ ва кам кардани шумораи амалиёти хавфнок ислоҳоти ҷиддиро тақозо мекунад. Дар бозори хизматрасонии бонкӣ тағйироти сохторӣ ва таснифоти марҳилаҳои инкишофи он бо дарназардошти сатҳи талаботи аҳоли баҳодихии ҷиддӣ ва роҳҳои имконпазири рушди ҳамдигарро бо иқтисодиёт тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: хизматрасонии бонкӣ, маркетинг, бонкҳои танзимкунанда, бозорҳои молиявӣ, моделҳо, тасниф, амалиёти бонкӣ, қортҳои пластикӣ, самтҳои афзалиятнок.

Rahmonov B.R.

MAIN DIRECTIONS AND METHODS FOR IMPROVING THE BANKING SERVICES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The transition to market relations has caused the need to update and reconstruct all important areas of the economy, including the banking services market. In this regard, during the years of the country's independence, the integration of processes and flows of market relations, the widespread dissemination of modern banking services in the economy, which leads to the socio-economic development of the country, is increasingly increasing. important. In today's conditions of Tajikistan, one of the main elements of the modern economic system is the development of the banking services market in the context of its coordination with priority areas of the economy. The constant increase in demand for banking transactions and services, as well as the need to reduce the level of operational risks and reduce the number of risky transactions require serious reforms. In the banking services market, structural changes and classification of the stages of its development, taking into account the level of public demand, require a serious assessment and possible ways of mutual development with the economy.

Key words: banking service, marketing, regulating banks, financial markets, models, classification, banking operations, plastic cards, priority areas

В условиях экономической глобализации и расширения профессиональных связей банковская система и особенно ее сфера услуг должны идти в ногу с требованиями современного мира. С изменением экономической системы в мире и общим изменением финансовых отношений крайне необходимо найти относительно важные отрасли для финансирования и предоставления других видов банковских услуг. Как видно из опыта развивающихся стран, сегодня реальный сектор считается одним из наиболее важных и регулируемых секторов различных стран, поскольку этот сектор играет непосредственную роль в экономической и социальной безопасности и способствует как финансовой стабильности стране и развитию различных видов банковских услуг. При этом предоставление различных банковских и, в частности, кредитных услуг коммерческими банками страны может удвоить роль, влияние и престиж населения по отношению к этим учреждениям. Кроме того, в результате оказания различных услуг банки могут получать хороший доход в среднесрочной перспективе. Поэтому с первых дней независимости Правительство Республики Таджикистан пыталось изменить банковскую систему. Причины введения таких изменений можно объяснить несколькими причинами, наиболее важной из которых была необходимость наращивания финансовых ресурсов, и это произошло вследствие следующих ситуаций:

- с распадом Советского Союза и концентрированной экономической системы все отрасли, включая банковский сектор страны, столкнулись с большими трудностями финансового характера;

- устранение сосредоточенных в бюджете платежей и кредитов из центра;
- разрыв экономических связей между странами, уменьшение объемов производства товаров и продукции и вообще не поступление налоговых и других доходов в бюджет;
- начало гражданской войны в республике, а также необходимость формирования национальных вооруженных сил, что потребовало ввоза крупных финансовых ресурсов;
- утрата доступа к кредитным ресурсам централизованного бюджета Союза Советских Социалистических Республик, включая Центральный банк и другие специализированные банковские учреждения;

В такой неблагоприятной ситуации для банковской системы страны крайне важной считалась необходимость привлечения и размещения временно свободных средств различных субъектов рынка путем привлечения их к банковским депозитам как внутреннему источнику инвестиций и финансирования национальной экономики. Поэтому важность изменения банковской системы как важного условия развития банковской системы Республики Таджикистан считалась одной из первых задач. Кроме того, ограниченное количество специалистов в сфере инвестиций и банковского дела, чтобы правильно организовать, внедрить и реализовать банковское обслуживание юридических и физических лиц с использованием различных и сложных финансовых инструментов для реализации этой практики, считалось крайне трудным [1].

Однако, несмотря на существующие проблемы, в 1996-1998 годах в банковское законодательство были внесены изменения и дополнения, и банковская система страны начала свою деятельность в соответствии с требованиями времени. В этот период были внесены радикальные изменения в Закон о банках и банковской деятельности, система банковских услуг приняла иной вид, и этот процесс завершился в новом законе.

Такое изменение придало серьезный импульс формированию национальной банковской системы. Национальный банк Таджикистана признан центральным банком, и его основной задачей является обеспечение экономики страны финансовыми инструментами, обеспечение стабильности курса национальной валюты, содействие в формировании и регулировании банковской системы, ее устойчивого развития, а также обновить современные услуги в целях внедрения бесшовной платежной системы для экономики страны.

Однако, как показывает анализ, банковская система страны в настоящее время развита не полностью, поэтому в ее деятельности можно наблюдать значительный дисбаланс на уровне предоставления и эксплуатации современных финансовых услуг. Именно по этой причине экономика страны не развивается на необходимом уровне, поскольку банки страны не предлагают инвестиционные услуги и долгосрочные кредиты реальному сектору страны. В результате экономическое развитие страны, уровень безработицы и в целом уровень благосостояния страны остались неизменными.

На наш взгляд, одним из факторов, приведших к такой ситуации, является взаимосвязь и неполная интеграция банковской системы с другими финансовыми секторами, включая рынок ценных бумаг, страховые компании и пенсионные фонды. Известно, что в Республике Таджикистан помимо банковской системы существуют и другие финансовые отрасли, но в стране только коммерческие банки несут бремя финансирования проектов, что в ряде случаев создает трудности для банковской системы, и предоставляют другие виды финансирования. современные банковские услуги, они остаются беспомощными. В такой ситуации финансирование применяется частично банками, а частично этими компаниями, что полезно как для банков, финансовых компаний, так и для правительств этих стран [3].

Поэтому обеспечение интеграции банковской системы страны с другими секторами может помочь не только расширить сферу современных финансовых и банковских услуг, но и обеспечить высокие темпы экономического развития. Иными словами, в результате обеспечения потребностей различных экономических субъектов страны долгосрочными внутренними финансовыми средствами можно внести коренные изменения в экономическую стабильность и, особенно, в ее социальные условия, которые можно использовать для повышения реальный уровень жизни населения (снижение безработицы, обеспечение потребности в рабочих местах, жилье и т. д.), мы увидим снижение зависимости от внешних источников финансирования, обеспечение повышения финансовой устойчивости [4].

Мы считаем, что необходимо обеспечить сбалансированное и скоординированное обеспечение для достижения таких целей крайне необходимо для банковского сектора страны другими секторами, поскольку реалии современной эпохи свидетельствуют о том, что только в результате обеспечения всех секторов финансовыми инструментами и предоставление различных финансовых услуг, безопасности и обеспечения его экономического развития. В противном случае нас ждут различные спады и кризисы, которые окажут негативное влияние не только на банковскую систему, но и на другие необходимые для национальной экономики отрасли.

Как видно из анализа и наблюдений, существует несколько факторов, влияющих на развитие банковской системы и расширение спектра банковских услуг, одним из которых являются современные условия и общие изменения, которые можно наблюдать в банковской сфере. системы различных стран, особенно в направлении предоставления современных услуг. не до конца просматривается в банковской системе страны, это означает, что банки страны не готовы к таким изменениям, либо уровень профессионализма ее специалистов не соответствует предъявляемым требованиям современности. С другой стороны, сегодня в стране другие отрасли экономики не так развиты или количество таких предприятий и компаний не столь велико, поэтому сфера банковских операций и услуг не изменилась. Подобные дисбалансы тормозят общий потенциал экономического развития страны, который можно оценить как результат влияния общего комплекса влияющих факторов, включающих внутренние и внешние факторы, объективные и субъективные.

Поэтому в целях совершенствования и обновления банковской системы, расширения банковских услуг изучайте и внедряйте на практике различные модели развивающихся стран. Потому что в результате изучения моделей считается необходимым найти успешную модель, совместимую с цивилизацией, историей и особенно с банковской системой и в целом с экономической системой нашей страны.

В зависимости от опыта современного мира больше внимания уделяют американской (англосаксонской) и европейской (немецко-японской) моделям. По статистическим данным, в модели Анго-Сакса 27,7% совокупных активов принадлежат банкам и 77% - небанковским финансовым организациям [7].

В европейской модели (Германия и Австрия) банки доминируют в привлечении финансовых ресурсов, 77% финансовых инструментов принадлежат банкам, а остальные 23% принадлежат другим небанковским финансовым институтам. Эти страны имеют дело с европейской моделью, где банки более активно участвуют в привлечении и использовании финансовых инструментов и ресурсов, финансирование и финансовые услуги, включая корпоративные услуги частному сектору и реальному сектору, осуществляются банками.

Европейская модель, которой отдают предпочтение в большом количестве стран, демонстрирует лидерство банков в привлечении временно свободных средств и предложении этих средств в качестве кредитов корпоративному сектору универсальными банками [5].

В англосаксонской модели важную роль в привлечении и мобилизации временно свободных средств и размещении их в реальных секторах играют небанковские финансовые институты, такие как страховые компании, пенсионные фонды, инвестиционные фонды, трастовые компании. Стоит отметить, что эти компании, наряду с банками, добились успеха в предоставлении современных услуг различным секторам.

В большинстве развивающихся стран, находящихся в переходном периоде, для коммерческих банков характерна сравнительно расширенная форма посредничества в привлечении и мобилизации денежных ресурсов.

Стоит отметить, что в американской модели предоставления современных банковских услуг, особенно в направлении привлечения и мобилизации денежных ресурсов и оказания услуг на рынке ценных бумаг, наряду с банками активно действуют и небанковские финансовые организации, которые взяли на себя лидируют в этой области коммерческие банки.

В американской модели банковская монополия в финансировании реального сектора вообще не проявляется. В нашей стране, даже если банки отказываются финансировать тот или иной проект, предприятия широко используют альтернативные источники банковского финансирования, выпускают акции и долговые облигации и, таким образом, используют венчурное финансирование. Поэтому большое количество вновь созданных компаний (стартапов) занимаются выпуском и продажей корпоративных ценных бумаг с целью поддержки своей деятельности финансовыми средствами. Стоит отметить, что столь развитый рынок в направлении привлечения средств расширяет возможности создания малых и средних компаний, ведь в этой стране введены различные формы привлечения средств. Таким образом, любой субъект может добровольно широко использовать любой вид услуг.

Американская модель отличалась от европейской модели на ранних этапах своего развития. Данная разница наблюдалась главным образом в порядке регистрации банковской деятельности в инвестиционном направлении (деятельность на рынке ценных бумаг) и традиционной коммерческой деятельности банков (традиционные услуги, кредитование, прием вкладов и т.п.) через законодательство. Такое неравенство было связано с усилением роли государства в регулировании финансового рынка США после тяжелого кризиса 1929 года. На этом этапе американские коммерческие банки, как и европейские банки, функционировали как многосторонние институты, занимающиеся андеррайтингом и распространением корпоративных ценных бумаг. Крупные банки объединились с различными финансовыми компаниями, такими как трастовые и страховые компании. Такое поведение привело к началу серьезного кризиса в 1929 году, поскольку риски не были диверсифицированы за счет финансовых операций [8].

Опыт кризиса потребовал пересмотра законодательства этой страны, в связи с этим деятельность инвестиционно-банковской деятельности была отделена от традиционной банковской деятельности. Так, в США согласно закону Гласса-Стигола, который в те годы был известен как главный инструмент реформирования банковской системы США (в 1933 г.), традиционная банковская деятельность была отделена от инвестиций.

Практическая деятельность этого закона осуществлялась в рамках англосаксонской модели в США в 1930-1960 годы, а затем он был отменен в целях усиления конкурентоспособности американских банков на международном уровне. В результате доля 10 из 100 крупнейших американских банков в совокупных активах банковского сектора составила около 38%-72%, тогда как в Европе доля активов 5 крупнейших банков равнялась 57-80%.

В условиях расширения финансово-экономических связей и трансграничных связей все активнее формируются различные виды банков, предлагающие современные банковские услуги населению и другим реальным секторам экономики. В настоящее время современные инвестиционные банки представляют собой крупные финансовые

учреждения, которые ведут обширную деятельность и предоставляют своим клиентам инвестиционные услуги во всех финансовых отраслях.

Мировой опыт показывает, что инвестиционные банки являются многопрофильной финансовой организацией, имеют широкую сеть и действуют на финансовом рынке в качестве брокеров, андеррайтеров и инвестиционных консультантов для роста и размещения финансового капитала. Такая новая форма банковского дела, основанная на возможностях предоставления различных услуг, считается соответствующей требованиям современности. Поэтому формирование этого вида банковского дела в Европе также обрело свои особенности, поскольку оно также приемлемо для европейской модели. В результате этих изменений европейские коммерческие банки занимаются предоставлением традиционных и инвестиционных услуг и создали дочерние инвестиционные офисы для усиления этого подхода.

Следует отметить, что в странах, действующих по американской модели, наблюдается тенденция к расширению генерализации банковской деятельности. Между тем, крупные банки, такие как Citibank, J.P. Morgan Chase и Bankers Trust, полностью превратились в универсальные банки европейского образца. Потому что в современных условиях все сложнее отделить инвестиционную деятельность от коммерческой деятельности банков.

Поэтому для преодоления этих проблем необходимо увеличить объемы производства и реализации товаров и продуктов, и, таким образом, мы сможем оказать положительное влияние на экономическое развитие страны [10].

Европейская модель имеет специфические и разнообразные особенности, которые оцениваются высоким уровнем накопления и реализации большого количества акций, находящихся в собственности ограниченного круга акционеров. Так, например, в Германии, Франции, Японии и других странах большое количество акций находится под управлением ограниченного числа крупных акционеров. Например, в Германии 64%, в Японии 73% акций принадлежат финансовым учреждениям, а остальные принадлежат частным лицам.

Универсализация (генерализация) банковской системы считается типичной для европейской модели. В этой сфере законодательство допускает сочетание розничной деятельности (работа с государственными фондами), депозитной, краткосрочной деятельности (т.е. краткосрочных обязательств) и долгосрочных операций по предоставлению долгосрочных финансовых услуг реальному сектору (долгосрочные обязательства, ресурсы). В свою очередь, в этих сферах в структуре финансового финансирования относительно широко распространен вид кредитного финансирования через кредитование [6].

Таким образом, европейская модель финансирования проектов и различных отраслей реализуется на основе метода кредитного финансирования, то есть за счет кредитования банковскими учреждениями. Поэтому банки играют важную роль в предоставлении различных финансовых и банковских услуг, влияют на принятие решений нефинансового сектора, участвуя в его капитале, управляют деятельностью предприятий.

На наш взгляд, европейская модель способствует стабильности и стабильности экономической системы, поскольку в такой модели ограничено финансирование относительно рискованных инновационных проектов. Однако такой подход свидетельствует об отсталости европейских технологий по сравнению с американской моделью, что выражается в ограничении финансирования инновационных и прибыльных проектов, но с относительно высоким риском.

Европейская модель во многом опирается на устойчивое положение универсальных банков, где доминирование банковского кредитования в корпоративном финансировании предприятий реального сектора воплощается как основной механизм накопления и привлечения временно свободных средств в форме денег, трансформации и

перераспределения финансовые ресурсы в региональную экономику. В то же время универсализация банковской системы не ограничивает деятельность крупных коммерческих банков по направлению операций и финансовых услуг на рынке ценных бумаг. Отличительной чертой континентально-европейской модели является то, что в этой модели роль коммерческих банков в системе управления предприятиями реального сектора сравнительно значительна, поскольку они имеют партнерство на большом количестве предприятий и участвуют в управлении предприятиями с помощью этого рычага.

В условиях глобализации экономической и финансовой системы серьезным направлением трансформации финансовых рынков считается сближение двух рыночных моделей, при которых кредитование и банковское финансирование посредством выпуска ценных бумаг становятся целостным и интегрированным сектором. Необходимый. Разработка окончательных тенденций и модификация моделей доказывают, что утверждение и принятие одной модели как более совершенной не очень целесообразно. Тенденция конвергенции современных моделей основана на конвергенции финансовых институтов. Одним из основных преимуществ крупных финансовых институтов, инвестиционно-банковских учреждений, является наличие большого объема свободного капитала. Еще одним преимуществом этих крупных финансовых учреждений является трансграничный характер их финансовой деятельности [2].

Таким образом, финансовые учреждения, предлагающие широкий спектр услуг различным субъектам, относительно устойчивы в случае кризисов или экономических спадов, поскольку в результате диверсификации своей деятельности они обеспечивают свою доходную базу стабильно и на необходимом уровне. уровень.

- с учетом развития современной техники и технологий, внедрения новых и современных банковских услуг в процесс кредитования, сбережений, регулирования и других операций, и услуг инновационного характера, благодаря которым можно удовлетворить качество банковской деятельности. услуги на необходимом уровне в зависимости от растущих потребностей общества. Необходимо отметить, что практическая реализация развития банковских услуг становится возможной при условии обеспечения необходимой инфраструктуры рынка банковских услуг на уровне отдельных регионов Республики Таджикистан с обеспечением современными технологиями.

В то же время своевременно адаптировать и использовать методы оценки банковских резервов Российской Федерации к современным условиям, и это будет в интересах банков. Необходимо сказать, что использование зарубежного опыта системы оценки банковских резервов в стране невозможно без поддержки государства. Потому что, из исследования данных, нам открылось, что стабильная банковская система всегда находится под поддержкой государства.

Поэтому мы пришли к выводу, что банки страны должны находиться под полной поддержкой государства, и с помощью современных методов Национальный банк Таджикистана должен провести оценку финансовых ресурсов банков и стабилизировать их положение в экономической системе страны. Потому что банки являются одним из основных финансовых институтов в экономике и играют ключевую роль в повышении финансово-инвестиционного потенциала страны [9].

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминова, Ф.И. Основные направления повышения доступности банковских услуг в Республике Таджикистан / Ф.И. Аминова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. - Худжанд: Ношир, 2014. - №2 (58). – С. 97-103.

2. Белоглазовой, Г. Финансовые рынки и финансово-кредитные институты: учебное пособие. Стандарт третьего поколения / под ред. Г. Белоглазовой, Л. Кроливецкой. - СПб: Питер, 2013. - 384 с.
3. Иванов, А.Н. Банковские услуги: зарубежный и российский опыт / А.Н. Иванов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 176 с.
4. Каюмов, Н.Н. Развитие розничного банковского бизнеса в Республике Таджикистан: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.10 [Место защиты: Гос. ун-т упр.] - М., 2011. - 158 с.
5. Ламперт, Х. Социально-рыночная экономика. Германский путь [Текст] / Х. Ламперт. перевод с немецкого Котелкина В. П. – М.: Дело, 1994. - 220 с.
6. Миркина, Р.М. Финансовые стратегии модернизации экономики: мировая практика / Под ред. Р.М. Миркина. - М.: Магистр, 2014. - 496 с.
7. Прусс, Е.А. Современная территориальная структура банковской сферы США: докризисный и кризисный периоды: диссертация ... кандидата географических наук: 25.00.24; [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова]. - Москва, 2011. – 207 с.
8. Фридман, М. Монетарная история Соединенных Штатов 1867–1960 гг. [Текст] / М. Фридман, А. Шварц. - К.: «Ваклер», 2007. - 880 с.
9. Шарипов, У. А. Исследование методов оценки банковских ресурсов как стабильная основа повышения инвестиционного потенциала Республики Таджикистан / У. А. Шарипов, Н. Ш. Шарифзода // Финансовая экономика. – 2023. – № 5. – С. 293-302.
10. Шарипов, У. А. Резервы коммерческих банков и их возможность использования как инвестиции для экономического развития страны / У. А. Шарипов, Н. Ш. Шарифзода // Трансформация бизнеса и общественных институтов в условиях цифровизации экономики: Сборник научных трудов IV Национальной (российской) научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 26–27 мая 2022 года / Под общей редакцией Е.Ф. Щипанова [и др.]. - Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет технологий управления и экономики, 2022. - С. 289-296.

УДК 338.24

Сатторов Ш.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФАКТОРОВ РЕАЛИЗАЦИИ УСПЕШНОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Индустриализация – это один из основных причин социально-экономического развития страны. В статье приводится понятие и экономическая сущность индустриализации, роль и значимость её реализации в рамках обеспечения социально-экономического развития Таджикистана. Рассмотрен стратегический план Республики Таджикистан о превращении экономики из аграрно-индустриальной в индустриально-аграрную. Изучены работы ученых дальнего и ближнего зарубежья; произведен теоретический обзор влияния индустриализации на экономический рост; дана характеристика особенностям реализации успешной индустриализации в Республике Таджикистан; разработана модель факторного анализа реализации индустриальной политики в современных условиях; выявлены факторы, влияющие на формирование успешной модели индустриализации национальной экономики.

Ключевые слова: индустриализация, социально-экономическое развитие, Республика Таджикистан, индустриальная политика, экономический рост.

Сатторов Ш.А.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМИЛҲОИ САНОАТИКУНОНИИ БОМУВАФФАҚИЯТИ ИҚТИСОДИИ МИЛЛӢ

Саноатикунонӣ – ин яке аз сабабҳои асосии тараққиёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат мебошад. Дар мақола мафҳум ва моҳияти иқтисодии саноатикунонӣ, нақш ва аҳамияти татбиқи он дар доираи таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон тавсиф шудааст. Нақшаи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди аз аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ-аграрӣ табдил додани иқтисодиёт баррасӣ шудааст. Корҳои илмӣ олимони хориҷии дуру наздик омӯхта шудаанд; таҳлили назариявии таъсири саноатикунонӣ ба рушду тараққиёти иқтисодиёт гузаронда шудааст; ҳосияти татбиқи бомуваффақияти саноатикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст; модели таҳлили омили татбиқи сиёсати саноатӣ дар шароити муосир таҳия шудааст; омилҳое, ки ба ташаккули модели бомуваффақияти саноатикунонии иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонанд, муайян карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: саноатикунонӣ, тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати саноатӣ, рушди иқтисодӣ.

Sattorov Sh.A.

THEORETICAL ASPECTS OF FACTORS FOR IMPLEMENTING SUCCESSFUL INDUSTRIALIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY

Industrialization is one of the main reasons for the socio-economic development of the country. The article describes the concept and economic essence of industrialization, the role and significance of its implementation in the framework of ensuring the socio-economic development of Tajikistan. The strategic plan of the Republic of Tajikistan for the transformation of the economy from agrarian-industrial to industrial-agrarian is considered. The works of scientists from near and far abroad have been studied; a theoretical review of the impact of industrialization on economic growth was carried out; characteristics of the implementation of successful industrialization in the Republic of Tajikistan are given; a model of factor analysis of the implementation of industrial policy in modern conditions has been developed; factors influencing the formation of a successful model of industrialization of the national economy have been identified.

Key words: industrialization, socio-economic development, Republic of Tajikistan, industrial policy, economic growth.

Индустриализация является самым главным и ключевым фактором достижения роста и развития экономики любой страны. Подчеркивание, донесение всем особую значимость и роль индустриализации и принятие соответствующих мер для ее достижения, тем самым привести к росту, развитию экономики является самой главной задачей правительства [13, с. 663].

В области промышленности создание крупной индустрии и превращение региона страны из аграрно-индустриальной в передовую индустриально-аграрную является первостепенной задачей местного правительства.

Теоретическим и методологическим вопросам индустриализации посвящено значительное количество исследований. Здесь стоит отметить работы ученых дальнего зарубежья К. Шваба, Дж. Рифкина, П. Марша, Д. Родрика, Г. Пака, К. Сагги, Page J., Trapp Ph., Felipe J., Salazar-Xirinachs J., Prodanciuk M., Nubler I., Kozul-Wright R., Lane N., Aunurrafiq A., Amaliah A., Badriyah N., El-Saman A.A.M.A., и ближнего зарубежья

Конотопова М.В., Дроздова Б.В., Бабкина А.В., Пыткина А.Н., Албитера Л.М., Акопяна Д.А., Якименко А.А., Литвиновой О.В., Низамутдиновой И.К., Костюченко З., Федяшевой Г., Архиповой О., Сиддикова А.Ж., Таджиевой С.У., Эгамова Б.Н., Бикчантаевой Д.К., Гузельбаевой Г.Т., Конорева Т.В., Ковалева В.И., Базулина Ю.В., Красниковой А.В., Николенко Д.С., Зотова В.М., Абдикеева Н.М. и отечественных Назарова А.А., Урунова А.А., Хочаевой З.С., Джабарова С.М., Авезова А.Х., Шокирова Р.С., Ризокулова Т.Р., Низомовой Т.Д., Рахмонова Ч.Р. и многих других. Их трудами сформированы основные концептуальные направления в рамках данной теории и даны ответы на многие теоретические и практические вопросы, связанные с индустриализацией региона и страны в целом. Вместе с тем, в рамках теоретического осмысления и осуществления практических шагов в этом направлении остается еще целый ряд проблем, требующих своего дальнейшего решения с точки зрения каждой страны.

Цель статьи, всестороннее изучение факторов реализации успешной индустриализации национальной экономики.

В качестве методологической основы исследования в процессе подготовки статьи использовались общенаучные принципы познания экономических явлений – сравнение, критический анализ, агрегирование и научная абстракция.

26 декабря 2018 года в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отметил: «Своими стратегическими целями мы наметили обеспечение энергетической независимости и эффективное использование электроэнергии, выход страны из коммуникационного тупика и превращения её в транзитную, обеспечение продовольственной безопасности и доступ населения страны к качественному питанию, расширение продуктивной занятости, и в этом направлении осуществляем план перевода экономики страны из аграрно-индустриальной в индустриально-аграрную» [11; 8, с. 13].

По инициативе Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмон в стране была принята четвертая национальная стратегия под эгидой – реализация ускоренной индустриализации экономики. Согласно принятой стратегии, были разработаны ряд государственных и региональных целевых программ, которые имеют нацеленность повышения уровня индустриализации национальной экономики, так как от этого фактора зависят последующие этапы развития и благополучия экономики Таджикистана.

Статистика показывает, что в последние десятилетия доля бедных в мировом населении сократилась, и это тенденция наблюдается и в нашей стране. По данным «Chen and Ravallion», в 1981 году одна треть населения мира жила в нищете, а в 2001 году эта доля составляла 18 процентов [16]. В Республике Таджикистан согласно данным международных организаций в нынешних условиях уровень данного показателя находится в пределах 22% [9].

Хотя данный показатель снизился более чем в 3 раза от уровня 2000 года, пока ещё остаётся на высоком уровне и требует скорейшего своего предотвращения. В системе факторов повышения благосостояния населения страны, индустриализация занимает центральную позицию, так как с его развитием связан рост занятости и доходов населения, сокращение безработицы, расширение финансового потенциала страны и др.

Переход экономики страны от аграрно-индустриальной в индустриально-аграрную может значительно повлиять на социально-экономическое развитие республики. Это может стать генератором силы, который дает импульс развитию экономики страны. Свидетельством могут стать почти все развитые страны мира. Все они начинали решения социально-экономических проблем и развития, рост экономики государства с индустриализации. Экономика Республики Таджикистан, выступая как неотъемлемая часть мирового хозяйства, тоже может следовать по данному пути.

Современное понимание экономического роста во многом основано на неоклассической модели роста, разработанной Робертом Солоу [7].

В модели Солоу накопление капитала является одним из основных факторов, способствующих экономическому росту. Рост производительности, измеряемый как увеличение объёма производства на одного работника, является результатом увеличения объёма капитала на одного работника или накопления капитала. Содержание данной модели указывает на то, что индустриализация имеет смысл роста не только в отрасли промышленности, но и интенсификации всех отраслей народного хозяйства, в том числе и сельского хозяйства, которое является наиболее актуальным для Республики Таджикистан. Отсюда можно предполагать, что индустриализация – это процесс перехода национальной экономики, основанной на торговле и сельскохозяйственном производстве, к экономике индустриальной, с преобладанием промышленного производства. Иными словами, это процесс создания крупных производств, приводимых к резкому росту технической вооружённости труда и его производительности.

С теоретической точки зрения, углубление капитала будет продолжаться до тех пор, пока экономика не достигнет устойчивого состояния - момента, когда чистые инвестиции растут теми же темпами, что и рабочая сила, и соотношение капитала и рабочей силы остаётся неизменным. При таких состояниях экономики можно наблюдать такую важную закономерность: чем ниже устойчивое состояние экономики, тем быстрее будет тем её роста. Это потому, что в устойчивом состоянии весь рост доходов на душу населения обусловлен экзогенными технологическими изменениями. Предполагается, что темпы технологического процесса являются постоянными и не затрагиваются экономическими стимулами.

Эндогенная теория роста, предложенная П.Ромером и Р.Лукасом, фокусируется на объяснении так называемого сальдо экономического роста как остаток Солоу [6].

Согласно их теоретическому рассуждению, капитал и труд на самом деле объясняют лишь часть роста производства, и что это позволяет обеспечить качество рабочей силы (человек капитал) и лишь частично снижает необъяснимый рост - или остаток Солоу. Технологические изменения становятся эндогенными для модели и являются результатом выбора экономических агентов.

Необходимо отметить, что индустриализация и уровни доходов населения являются зависимыми переменными. При относительно низком уровне доходов, население тратит значительную часть своего дохода на питание. По мере роста доходов эта доля имеет тенденцию к снижению, в то время как спрос на продукцию обрабатывающей промышленности получить импульс. Аналогичным образом, по мере дальнейшего роста доходов спрос на продукцию обрабатывающей промышленности увеличивается по снижающимся темпам, в то время как спрос на услуги быстро растет. Такая закономерность спроса образует развитую индустриальную экономику с высокой долей сектора услуг. Модели индустриально-развитых стран построены именно таким образом. Но в этом процессе дальнейшее развитие также зависит от технического прогресса, который является наиболее важным фактором общественного воспроизводства.

Технический прогресс обусловлен деятельностью в области НИОКР, которая, в свою очередь, подпитывается стремлением частных фирм извлекать выгоду из изобретений. В отличие от других производственных ресурсов, идеи и знания не имеют принципиального значения. Кроме того, новые знания могут повысить производительность существующих знаний, давая все большую отдачу в масштабе. Из-за этого предельная производительность капитала не снижается при увеличении ВВП на душу населения, а наоборот происходит её повышение за счёт внедрения новых технологий в производственный процесс.

Из вышесказанного следует, что технологические изменения и инновации являются важными источниками структурных изменений. По мнению И.Шумпетера, инновации приводят к «созидательному разрушению» - процессу, при котором сектора и фирмы,

связанные со старыми технологиями, сокращаются, а сектора и фирмы, функционирующие с новыми технологиями, процветают и растут [2].

Исходя из этого, при реализации индустриальной стратегии экономики Республики Таджикистан следовало бы обращать на это внимание. Нельзя создать промышленную базу, уклонным к старым технологиям, а надо следить за новыми технологиями, что бы обеспечить высокий уровень рентабельности в секторах промышленности.

В развитых странах деятельность в области исследований и разработок НИОКР является основной движущей силой технологических изменений. Однако это не единственный механизм технологических изменений. Фирмы и отдельные её сотрудники постоянно работают над своим совершенствованием и с этим увеличивают выпуск и производительность, несмотря на то, что технологии или вводимые ресурсы в производства остаются неизменными [12].

Такой подход также должен находить применение в нашей стране, особенно в условиях ограниченности финансовых ресурсов на внедрение новых технологий в производственном процессе. Но, к сожалению, такая тактика не принимается за основу в маркетинговой и управленческой стратегии отечественных предприятий.

Таким образом, существует достаточно обоснований, согласно которым устойчивая индустриализация имеет долгосрочные преимущества для экономического развития. Некоторые из этих обоснований коренятся в законе Калдора, который обеспечивает концептуальную основу связи между производством и экономическим ростом [4]. При этом основной аргумент сторонников индустриализации основан на преимуществе в производительности обрабатывающей промышленности перед другими секторами, а также на более высоких внешних эффектах, которые могут возникнуть в результате роста этой отрасли промышленности. Фактически, производственный сектор не только демонстрирует более высокий уровень производительности по сравнению с другими секторами, но и имеет большую способность привлечь рабочую силу. Это способствует росту сбережений, ускоряет процесс накопления капитала и предлагает более высокие инвестиционные возможности. Кроме того, реальный сектор экономики способствует росту за счёт эффекта масштаба, стимулируя при этом технологический прогресс.

Сегодня на пути реализации ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан предстоит ряд ограничений, среди которых главным выступают финансовые ресурсы. Индустриализация по своей сути масштабная операция, которая требует значительных инвестиций. В финансовом аспекте также следует учесть отдачи потраченных средств в воспроизводимом виде, что ещё усугубляет трудности реализации этой задачи. Исходя из этого, для страны необходимо разработать и реализовать успешную модель индустриализации, согласно которой можно достичь оптимальных результатов.

Успешная реализация индустриальной политики зависит от ряда факторов, которые частично могут быть известны, а также неизвестны. Согласно мнениям Дж.М. Кейнса время всегда остаётся неизвестным. Как он отмечает, экономические решения всегда неопределённые, поскольку они принимаются из неизменного прошлого, но направлены на неопределённое будущее [5]. Неизвестность факторов здесь связано со сценарием развития будущих событий в экономике. Хотя имеются прогнозные данные, в будущих этапах развития экономики могут возникать факторы и условия, которые остаются неизвестными.

Исходя из этих особенностей, важной задачей реализации ускоренной индустриализации является выявление факторов, влияющих на этот процесс. Мы предполагаем, что факторы, влияющие на процесс индустриализации, носят взаимозависимый характер, исходя из этого, его можно представить в виде уравнения регрессии. Математической базой модели оценки уровня индустриализации можно представит в следующем виде:

$$\text{Индустриализация}_{it} = \beta \sum z_{it} + \theta_t + u_{it} \quad (1)$$

Здесь, i обозначает страны или регионы;

t – год или временной период;

θ_t – это фиксированный временной эффект, используемый для контроля инвариантных потрясений в стране (таких как глобальные финансовые кризисы, колебания международных цен на сырьевые товары), которые влияют на экономический рост и индустриализацию;

z – вектор переменных факторов;

u_{it} – коэффициент погрешности (ошибки).

β – коэффициент факторной нагрузки, которая рассчитывается с использованием метода наименьших квадратов.

Это зависимая переменная представляет собой двоичный индикатор, максимальное значение равно 1. В условиях, когда уравнение равняется к 1, то с точки зрения индустриализации, страна считается успешной. По расчётам, проведённым нами по эмпирическим данным, показали, что значение этого коэффициента находится в пределах 0,47 и это является очень низким показателем в плане реализации успешной индустриализации экономики. Поэтому в дальнейшем возникает необходимость совершенствования экономической политики в плане создания благоприятной и успешной модели индустриализации экономики.

В представленном уравнении вектор переменных z представляет основной результат, так как именно он описывает влияющие факторы индустриализации. В литературе эти переменные классифицируются как экономические, демографические, институциональные и политические факторы, которые представляют влияния на масштабы успешной индустриализации в определённый период времени. Эти факторы влияют не только на индустриализацию, но и на структурные преобразования и общего экономического роста в стране.

Следует отметить, что инвестиции в достижение успешной индустриализации играют ключевую роль, так как высокая инвестиционная активность будет способствовать ускорению индустриализации за счёт стимулирования совокупного спроса и повышения производственного потенциала. Кроме того, согласно современным концепциям экономического роста, инвестиции в человеческий капитал также играют весомую роль в реализации успешной индустриальной политики государства. Модели эндогенного роста предполагают, что инвестиции в человеческий капитал предотвращают падение доходности капитала и способствуют увеличению возможностей для инноваций и к адаптации новым технологиям.

В системе факторов, влияющих на успешную индустриализацию экономики, финансовая инфраструктура занимает центральную позицию, так как связь между развитием финансового и реального сектора обеспечивает формирование оптимальной модели индустриализации экономики. Как утверждал И. Шумпетер, хорошо функционирующие финансовые институты стимулируют технологические инновации за счет отбора и финансирования победителей, т.е. предпринимателей с высоким уровнем внедрения инновационных процессов и реализации инновационных продуктов [15].

Роль финансовой системы велика в содействии сбережений и инвестиционных решений, особенно в производственных отраслях. К сожалению, отсутствие вторичного рынка ценных бумаг отрицательно влияет на процесс индустриализации, и на развитие экономики республики в целом.

Таким образом, индустриализация – это процесс перехода национальной экономики, основанной на торговле и сельскохозяйственном производстве, к экономике индустриальной, с преобладанием промышленного производства, что в условиях Таджикистана является актуальным. Если наблюдать историю развития экономики

передовых стран мира, то ключевым фактором выступает индустриализация. Это доказывает, что принятые решения правительством Республики Таджикистан об ускоренной индустриализации является своевременным и перспективным. Для проведения успешной индустриализации в Таджикистане первым делом необходимо создать предпосылки для появления, развития и использования так называемых источников индустриализации. Эти источники и факторы индустриализации включают в себя научно-технический прогресс, человеческий потенциал, материальные ресурсы и инвестиции. Второе нужно знать, с каких отраслей промышленности можно начать процесс индустриализации. Конечным результатом выступит ускоренная индустриализация Республики Таджикистан, а это без сомнения социально-экономическое развитие страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байнев, В. Ф. Промышленная политика Китая как главный фактор его социально-экономического развития / В. Ф. Байнев, Бинь Чжан // Экономическая наука сегодня: сб. науч. ст. / БНТУ. – Минск, 2020. – Вып. 12. – С. 100–114
2. Дмитриев С.Г. О становлении теории «Созидательного разрушения» // КЭ. 2011. №12., URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-stanovlenii-teorii-sozidatel'nogo-razrusheniya> (дата обращения: 04.10.2023г.).
3. Емельянова О.Н., Платонов Д.Н. Формирование и особенности промышленной системы Японии в 1870–1880-е гг. // Санкт-Петербургский государственный университет, 2018. Т. 34. Вып. 3, URL: <https://doi.org/10.21638/spbu05.2018.305>
4. Кириякова Н.И. Проблема сопоставления оптимальных состояний. Критерий Н. Калдора // Economics. 2015. №8 (9)., URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-sopostavleniya-optimalnyh-sostoyaniy-kriteriy-n-kaldora> (дата обращения: 12.10.2023г.).
5. Ковнир В.Н., Погребинская Е.А. Актуальность теории Кейнса в XXI веке // Социально-экономические явления и процессы. 2016. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnost-teorii-keynsa-v-xxi-veke> (дата обращения: 12.10.2023г.).
6. Лиман И.А., Карагулян Е.А., Науменко Е.Е. Новые эндогенные теории экономического роста // УЭК. 2014. №12 (72). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-endogennye-teorii-ekonomicheskogo-rosta> (дата обращения: 04.10.2023г.).
7. Муллахмедова С.С., Шахпазова Р.Д., Саралинова Д.С., Омаров З.З. Модель экономического роста Р.Солоу: Генезис теории и методологии // РППЭ. 2019. №12 (110). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-ekonomicheskogo-rosta-r-solou-genezis-teorii-i-metodologii> (дата обращения: 04.10.2023г.).
8. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Душанбе, 2016. – С.13.
9. Официальный сайт Всемирного банка, URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2021/10/15/poverty-in-tajikistan-2021> (дата обращения 02.10.2023г.).
10. Официальный сайт Международного Валютного Фонда, URL: <https://www.imf.org>
11. Официальный сайт Президента Республики Таджикистан, URL: <http://president.tj/ru/node/19089>.
12. Пчелинцев В.С. Инновационное развитие регионов в скандинавских странах: теории и практические проблемы политики // Инновационная политика и региональное развитие в современном мире. 2011. №2011., URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnoe-razvitie-regionov-v-skandinavskih-stranah-teorii-i-prakticheskie-problemy-politiki> (дата обращения: 04.10.2023г.).
13. Сатторов Ш.А. Сущность, значение и роль индустриализации государства в экономике Республики Таджикистан // Актуальные вопросы современной экономики. 2022. № 6. С. 662-673., URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_49270543_40371377.pdf

14. Шокиров Р.С., Сатторов Ш.А. Омилҳои рушди соҳаи саноат дар вилояти суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2023. № 1 (26). С. 81-91., URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_54484466_65825326.pdf.
15. Шульц Д. Н. Нанопрофиль экономической иерархии // Вестник ПГУ. Серия: Экономика. 2014. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nanoprofil-ekonomicheskoy-ierarhii> (дата обращения: 12.10.2023г.).
16. Chen, S. and Ravallion, M. (2004), How have the world's poorest fared since the early 1980s, WorldBank,processed./URL:<https://documents1.worldbank.org/curated/en/1425162/pdf/wps3341.pdf> (дата обращения 02.10.2023г.).
17. Lin J., Monga C. et al. DPR Debate: Growth Identification and Facilitation: The Role of the State in the Dynamics of Structural Change. Development Policy Review, 2011, vol. 29, iss. 3, pp. 264–290. doi: 10.1111/j.1467-7679.2011.00534.
18. OECD. Introduction // OECD Territorial Reviews: Kazakhstan. — Paris: OECD Publishing, 2017. — P. 30. — ISBN 978-92-64-26943-9.

УДК 519.2

Мачидов А.А., Ахмадов Ф.М.

ОМУЗИШИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА МУАММОҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚА

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии бозори меҳнат ва муаммоҳои он дар шароити рушди иқтисоди минтақа мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар заминаи омӯзиши назарияҳо вазифаҳои омори бозори меҳнат дар шароити имрӯза муайян ва асоснок гардидаанд. Ҳамзамон, мафҳуми омории бозори меҳнат пешниҳод гардидааст, ки тибқи он «Бозори меҳнат» – яке аз ҷузъиёти мураккаби иқтисодиёт буда, дар худ як қатор нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ ва ҳуқуқиро фароғир аст, ки бештари онҳо байни ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Маҳз бозори меҳнат яке аз категорияҳои асосии тавсифкунандаи вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, хусусиятҳои рушди минтақаҳо аз ҷумлаи таркибдиҳандаҳои инноватсионӣ ба шумор меравад. Дар заминаи таҳқиқи назариявӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ мафҳуми омории бозори меҳнати минтақавӣ пешниҳод гардидааст, ки тибқи он «Бозори меҳнати минтақа» ин воҳидҳои маъмурию ҳудудие мебошанд, ки бо хусусиятҳои микдорӣ ва сифатии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии заминаи хоҷагидорӣ, таҳассусӣ, соҳавӣ-функционалӣ, сохтори ҳудудии истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ фарқ намуда, дар макон ва замон шарҳ дода мешавад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнати минтақавӣ, бозори меҳнат, қувваи корӣ, корфармо, вазифаҳои бозори меҳнат, шароити зиндагӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, иқтисоди бозоргонӣ, сармояи инсонӣ.

Маджидов А.А., Ахмадов Ф.М.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ РЫНКА ТРУДА И ЕГО ПРОБЛЕМ В УСЛОВИЯХ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются теоретические аспекты рынка труда и его секреты в условиях развития экономики региона. На основе изучения теорий определены и

обоснованы статистические функции рынка труда в современных условиях. В то же время была предложена статистическая концепция рынка труда, согласно которой В статье рассматриваются теоретические аспекты рынка труда и его секреты в условиях развития экономики региона. На основе изучения теорий определены и обоснованы статистические функции рынка труда в современных условиях. В то же время была предложена статистическая концепция рынка труда, согласно которой «Рынок труда» является одной из сложных частей экономики и включает в себя ряд социальных, экономических, демографических и правовых показателей, большинство из которых тесно связаны друг с другом. Рынок труда является одной из основных категорий, характеризующих социально-экономическую ситуацию, особенности регионального развития, среди инновационных составляющих. На основе теоретических исследований и нормативно-правовых актов представлено статистическое понятие регионального рынка труда, согласно которому «Региональный рынок труда» это административно-территориальная единица, которая отличается своими количественными и качественными особенностями социально-экономических процессов хозяйственных, специализированных, отраслевых и функциональных основ, территориальнопроизводственной и социальной структурой, толкуется местом и временем.

Ключевые слова: региональный рынок труда, рынок труда, рабочая сила, работодатель, функции рынка труда, условия жизни, нормативные правовые акты, рыночная экономика, человеческий капитал.

Majidov A.A., Akhmadov F.M.

THE ARTICLE DEALS WITH THE THEORETICAL ASPECTS OF THE LABOR MARKET AND ITS SECRETS IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Based on the study of theories, the statistical functions of the labor market in modern conditions are determined and justified. At the same time, a statistical concept of the labor market was proposed, according to which the article examines the theoretical aspects of the labor market and its secrets in the conditions of economic development of the region. Based on the study of theories, the statistical functions of the labor market in modern conditions are determined and justified. At the same time, a statistical concept of the labor market was proposed, according to which the "Labor market" is one of the most complex parts of the economy and includes a number of social, economic, demographic and legal indicators, most of which are closely related to each other. The labor market is one of the main categories characterizing the socio-economic situation, the peculiarities of regional development, among the innovative components. On the basis of theoretical studies and normative legal acts, the statistical concept of the regional labor market is presented, according to which the "Regional labor market" is an administrative-territorial unit that differs in its quantitative and qualitative features of socio-economic processes of economic, specialized, sectoral and functional foundations, territorial production and social structure, interpreted by place and time.

Keywords: regional labor market, labor market, labor force, employer, labor market functions, living conditions, regulatory legal acts, market economy, human capital.

Яке аз ҳадафҳои асосии фаъолияти самараноки иқтисоди миллий бозори меҳнат ба шумор меравад, зеро ҳамаи бозори меҳнат дар рушди иқтисоди миллий назаррас мебошад.

Дар марҳилаи гузариши мамлакат ба иқтисоди инноватсионӣ ва рушди иқтисоди минтақа охира-охира сохтори бозори меҳнат тағйир ёфта, талабот ба кадрҳои

баландхисос, ки тавонанд бо технологияи муосир ва инноватсионӣ дар бахшҳои иқтисодӣ, маориф ва илм шуғл варзанд меафзояд.

Аз ин ҷо бармеояд дар назди институтҳо, ки барои омода намудани кадрҳо тахрезӣ шудаанд, алалхусус мактабҳои таҳсилоти умумӣ, миёна ва муассисаҳои олии таълимӣ, муассисаҳои тақмили ихтисос вазифаи нав мегузорад ва талаб мекунад, ки фаъолияти ҷамоагашударо дар масъалаи омода ва бозомузӣ захираҳои меҳнатӣ, насли нав бо назардошти тағйиротҳои дар мундариҷаи талаботҳои бозори меҳнат ба амал омада вуҷуд бахшанд [23, с.18].

Доир ба масъалаи болозикр муҳаққиқи ватанӣ қайд кардааст, ки «дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ, дар бозори меҳнат муборизаи рақобатпазирӣ шадид гардида истодааст, ки натиҷаи ғолибият дар мадди аввал иқтидори инсониро таъмин менамояд. Шаклҳои рақобат барои захираҳои инсонӣ ҷамагуна имтиёзҳо ва кафолати иҷтимоӣ, инчунин рушди низоми маориф ва омода намудани кадрҳо тақозо менамояд» [24, с.11-27].

Бояд дар назар дошт, ки бозори меҳнат қисми муҳимми иқтисодиёти кишвар ва унсурӣ мураккаби иқтисоди бозоргонӣ мебошад... таъминоти аҳоли бо маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ аз истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ вобаста аст [1, с.8-11].

Ёдовар бояд шуд, ки дар Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрию ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти меҳнат, таълим, касбомӯзию баландбардори сатҳи касбият ва ғайраҳо таҳия гардидааст, чиҳати пурра ташкили иқтидори меҳнатӣ ва инчунин самаранок истифода намудани онҳо ҷамаи шароитҳо муҳаё карда шудааст. Масалан, дар моддаи 5-уми Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд карда шудааст: «ҳар кас ҳуқуқ дорад бе ягон таъйин ва маҷбуркунӣ меҳнатро озодона интихоб намояд ва ё ба меҳнат озодона ризоият диҳад, ба малакаи худ ба меҳнат ихтиёрдори кунад, касб ва самти фаъолиятро интихоб кунад» [9].

Бозори меҳнат ҷузъи муҳимми иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳаёти ҷомеа ба шумор рафта, дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаи мубрам арзёбӣ мегардад [16, с.88-95]. Дар ин замина, таҳқиқи омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар минтақаҳои мамлакат ба маврид мебошад, зеро минтақаҳо вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар имкониятҳои истеҳсоли хизматрасонӣ фарқ дошта, таҳқиқи омории онҳо имконияти ошкор кардани ин тафовутро медиҳад.

Бо назардошти омӯзиш ва таҳқиқи муаммоҳои истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар Тоҷикистон, бояд қайд намуд, ки ҷанбаҳои алоҳидаи ташаккул, тақсимот, ҷобаҷогузорӣ ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ вобаста ба мунтазам тағйирёбии вазъи бозори меҳнат ва хусусиятҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат равишҳои илмӣ методологии нави таҳқиқотро тақозо менамояд [16, с.88-95]. ва дар шароити муосир барои таъмини суръати баланди афзоиши иқтисодӣ ташкил ва мунтазам тақмил додани шароитҳои самаранок истифода намудани иқтидори меҳнатӣ дар сатҳҳои гуногун зарур аст [1, с.8].

Дар бештари адабиёти иқтисодӣ, бозори меҳнатро ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии байни давлат, корфармо ва қувваи кории кироӣ оид ба маҷмуи муносибатҳои меҳнатӣ, хариду фурӯши хизматрасониҳои меҳнатӣ мешуморанд, ки дар тайёркунӣ, баландбардории касбии кормандон ва ҷалбкунӣ аҳоли ба раванди истеҳсолот нақши муҳим дорад. Дар ин замина, бозори меҳнат ҳамчун дилхоҳ падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ шарҳ дода шуда, зарур аст, ки дар навбати аввал моҳият, вазифаҳо, давраҳои рушд ва дурнамои фаъолият дар шароити иқтисоди бозоргонӣ муқаррар карда шаванд.

Ба андешаи муҳаққиқ И.А. Шамсов «Бозори меҳнат аз рӯи табиати иқтисодии худ, ки яке аз бозорҳои захираҳо ифода мекунад, дар зинаҳои бозорҳои мушаххас мавқеи қомилан беназир ва бартаридоштаро ишғол мекунад. Ва ин бартарӣ ба вижагии молҳои дар ин бозор гардишшаванда – қувваи корӣ вобаста аст. Мол – қувваи корӣ бояд доимо бозтавлид гардад, то ин ки сифати истеъмолии худро гум накунад ва ҳар дафъа дар сатҳи баландтар тақрористеҳсол гардад, зеро рақобат дар бозори меҳнат шароити тақмили додани

қобилияти кормандро ба меҳнат шартӣ зарурӣ мегардонад, ки дар афзоиши ҳаҷми умумии сармояи инсонӣ ифода меёбад» [23, с.18].

Ҳамзамон, олими ватанӣ Ҳодиев Д.А. қайд менамояд, ки сармояи инсонӣ – ин маҷмуи дониш ва қобилиятҳои эҷодкорона, инчунин доштани истеъдод, саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ҳавасмандии шахсон, ки дар натиҷаи сармоягузориҳо ба таълимот, омодагии касбӣ техникаӣ, тандурустӣ, муҳоҷират ва инчунин тарбияи кӯдакон бо мақсади дар оянда гирифтани даромад мебошад [21, с.73].

Дар афкори иқтисодӣ микдори назарраси гуногунандешӣ оид ба мафҳуми «бозори меҳнат» мавҷуд аст, ки бо нишонаҳои махсуси алоҳида аз якдигар фарқ мекунанд. Ин равишҳои гуногуни назариявӣ барои фаҳмидани мафҳуми бозори меҳнат ва нақши он дар ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин барои муайян намудани объект, ки дар муносибат ба тафсири бозори меҳнат ба даст меояд, алоқаманд аст.

Назарияи муносири бозори меҳнат дар асоси низоми бунёдшудаи муносибатҳои ба ҳам алоқаманди байни мақомоти давлатӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли ташаккул меёбад. Илова бар ин, мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ҳукумат, дар таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли ҳамчун кафил баромад мекунанд ва инчунин корфармоён дар корхонаҳои шакли давлатӣ ин вазифаро дороянд. Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун кордихандаи асосӣ дар худ соҳибони воситаҳои истеҳсолиро таҷассум мекунанд ва талабот ба меҳнатро муайян мекунанд; аҳоли ба сифати қувваи корӣ, ки меҳнати онҳо дар бозори меҳнат бо мақсади ба даст овардани даромад пешниҳод карда мешавад, баромад мекунанд [3, с.125-138].

Дарки илмӣ бозори меҳнат ва муносибатҳои меҳнатӣ, дар асарҳои асосгузориҳои иқтисодӣ сиёсии классикӣ А. Смит, Д. Рикардо, Ж.Б. Сея ва дигарон хуб дарҷ гардидааст. Ба андешаи А. Смит боигарии миллат дар ҷараёни истеҳсолот пайдо мегардад. Манбаи он – меҳнати инсон: «Меҳнати солони ҳар як миллат дар худ фонди аввалиндараҷаро ифода мекунад, ки ба онҳо имкони мавҷуд будани шароити зиндагӣ, маҳсулот диҳад» [19].

Дар асоси назарияи бозори меҳнат (бо назардошти фикри ақидаҳои мактабҳои алоҳидаи илмӣ) муносибатҳои соҳибмӯлкӣ дар муносибат бо ин ё он воситаҳои истеҳсолот ҷойгир аст.

Аз назарияҳои болозикр бармеояд, ки муҳаққиқон бозори меҳнатро ҳамчун муносибати байни фурӯшандагон ва харидорони қувваи корӣ муайян мекунанд, ки дар ҷараёни фаъолияти иқтисодӣ робита доранд.

Дар муқаррароти мазкур фаҳмиши «Бозори меҳнат метавонад дар нақши институт ё механизм баромад кунад», ки дар он харидорон ва фурӯшандагон дар муносибат ҳамчун табодули мол баромад карда, ҷараёни хариду фурӯши маҳсулоти «нерӯи корӣ»-ро амалӣ мекунанд». Ин ҳолат ба ҳамкории маҷмуии соҳибмӯлкӣ ва фурӯшандаҳои нерӯи корӣ оварда мерасонад.

Олимони тоҷик Қодиров Д.Б., Ашуров И.А., Комилов С.Ҷ. дар рушди назарияи бозори меҳнат саҳми назаррас гузоштаанд. Ба ақидаи онҳо, бозори меҳнат дар худ низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро таҷассум намуда, сатҳи рушд ва тавозуни манфиатҳои бадастовардари дар давраи муайян байни қувваҳои дар бозор иштироккунанда: соҳибкорон, кормандони кироӣ ва давлатро инъикос мекунад [7, с.36]. Онҳо дуруст қайд мекунанд, ки бозори меҳнат ҳамчун соҳаи ташаккули талабот ва тақлифот ба қувваи корӣ амал мекунад. Бозори меҳнат дар маънои маҳдуд – ҷойест, ки байни кирокунда ва пешниҳодкунандаи меҳнат муомила карда мешаванд.

Ба андешаи Ғоибназаров С.М. мафҳуми бозори меҳнат – низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, аз ҷумла меъёрҳои ҳуқуқӣ ва институтҳои, ки тақрористеҳсол ва истифодаи самараноки қувваи корӣ ҷамъиятро таъмин мекунанд, фаҳмида мешавад. Муҳаққиқ муаммоҳои танзими бозори меҳнати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистонро омӯхта, қайд мекунад, ки «бозори меҳнат бояд ҳамчун маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ оид ба истифодаи қувваи корӣ коргар дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ баррасӣ карда шавад» [5, с.10].

Ба андешаи Г. Саломова «Бозори меҳнат яке аз зернизоми иқтисоди бозаргонӣ буда, аз як тараф ба қонунҳои умумии иқтисодии ташкили он, ки ба иқтисоди бозаргонӣ хос аст ва аз дигар тараф, дар заминаи шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии давлатӣ мушаххас асос ёфтааст» [18, с.11].

Шарҳи бозори меҳнат, ки ҳамаи андешаҳои дар боло овардашударо муттаҳид мекунад, лоиқи таваҷҷуҳ аст, бахусус, Д.П. Богиня, Г.Т. Куликов, В.М. Шамота, Л.С. Лисогор, В.И. Костра, В.А. Мандыбура, А.А. Гришнова, М.В. Семейкина, А.Н. Левченко бозори меҳнатро ҳамчун низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба мардикор ва пешниҳоди қувваи корӣ муайян мекунад, ки дар соҳаҳои иқтисодӣ харид ва фурӯш мешавад. Дар он раванди муносибатҳои байни харидорон ва фурӯшандагонӣ меҳнат ба амал меояд ва инчунин ҳамчун механизми мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодии мафҳуми шароити меҳнатро таъмин ва пардохтро барои меҳнат муайян мекунад [20].

Чи тавре ки қайд карда шуд, ҳамчун маҳсулоти асосӣ дар бозор, неруи корие баромад мекунад, ки объекти хариду фурӯш ба ҳисоб меравад ё объекти интиқоли ҳуқуқ ба соҳибмӯлкӣ.

Оид ба масъалаҳои бозори меҳнат Е.М. Либанов қайд мекунад, ки «Бозори меҳнат падидаи мушаххаси низоми иттиҳодияи ҷамъиятии музди меҳнат дар шароити муносибатҳои молӣ-пулӣ мебошад». Ба андешаи ӯ бозори меҳнат ин низоми васеи иҷтимоӣ-иқтисодие мебошад, ки бо бозорҳои меҳнати минтақаҳои дигар бо ҳаракати муҳоҷирати аҳоли саҳт алоқаманд аст. Е.М. Либанов чунин меҳисобад, ки бозори меҳнат ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ байни корфармоён ва қувваи корӣ, бо мақсади «қонеъ намудани аввалин талабот ба меҳнат ва дигарон бо ҷойҳои корӣ, ки манбаи воситаҳои пулӣ барои зистан ба ҳисоб меравад, фаъолият мекунад» [13].

Муҳаққиқи ватанӣ Комилов С.Ҷ. бозори меҳнатро чунин тавсиф додааст: «бозори меҳнат ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ байни субъектҳо дар муҳити маҳсули институтсионалӣ рушд ёфта, инчунин ҳамкорӣ менамояд» [12, с.151].

Дар дақиқ намудани тавзеҳи дараҷаҳои «Бозори меҳнат» олимони рус М.А. Винокуров ва Н.А. Горелов низ мафҳуми нисбатан муҳим ворид намудаанд. Онҳо бозори меҳнатро аз ду мавқеъ тавзеҳ додаанд: дар ҳолати аввал, бозори меҳнат ҳамчун ҳамкорӣи муштараки байни талабот ва тақлифот ба неруи корӣ, бо нархи муқарраршуда ба меҳнат ва шароити фаъолияти корӣ баррасӣ мешавад. Дар акси ҳол бозори меҳнат низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии байни корфармоён ва аҳолиро бо иштироки ташкилотҳои ҳукуматӣ ва ҷамъиятӣ дар бораи музди меҳнат ва шароити кор, қафолати иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ифода мекунад [4].

Дар заминаи назарияҳои болозикр мо чунин мешуморем, ки мафҳуми омории «Бозори меҳнат» – яке аз ҷузъиёти мураккаби иқтисодиёт буда, дар худ як қатор нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ ва ҳуқуқиро фарогир аст, ки бештари онҳо байни ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Маҳз бозори меҳнат яке аз категорияҳои асосии тавсифкунандаи вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, хусусиятҳои рушди минтақаҳо аз ҷумлаи таркибдиҳандаҳои инноватсионӣ ба шумор меравад [14, с.191-206].

Дар баробари ин, асосҳои назариявии ташаккул ва фаъолияти бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ ҳанӯз пурра муайян карда нашудаанд. Корҳои илмӣ мавҷуда роҷеъ ба таҳлил ва арзёбии фаъолияти бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ на ҳамеша хусусияти мукамалӣ дорад, бисёре аз мушкилоти методологӣ ҳанӯз дар сатҳи коркард қарор доранд, гарчанде дар баъзе самтҳо муваффақиятҳои муайян ба даст омадаанд.

Дар заминаи мушкилоти мазкур бояд қайд кард, ки бахши минтақавии фаъолияти бозори меҳнат дар нақшаи методологӣ чун звенои суст боқӣ мемонад. Ин аз ҷиҳати мушкилии муносибатҳои субъективӣ-объективӣ ба бозори меҳнат вобаста аст. Аз ҷумла, дар сатҳи минтақавӣ, хусусиятҳои рафтори демографии аҳоли ва ҷойгир намудани қувваҳои истеҳсолӣ дар минтақаҳо, хусусияти сохтории маҷмуи хоҷагидорӣ минтақаҳо, ҳайати иҷтимоии қуваи корӣ ва ғайра фарқ мекунад. Маҳз хусусиятҳои мазкур фаъолияти бозори

меҳнатро дар сатҳи минтақавӣ муайян мекунанд, дар муносибатҳои миқдорӣ ва сифатии талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ таъсир мерасонанд [11, с.140].

Дар айни замон бояд қайд кард, ки мутавозунии бозорҳои меҳнати минтақавӣ, таъмини баробарвазнии дарозмуҳлати устуворро дар бозори меҳнати мамлакат таъмин намуда, вазифаи хеле мушкил, ки дар натиҷаи тағйирёбии вазъ байни талабот ва тақлифот ба захираҳои меҳнатӣ, таъсири омилҳои номусоиди дохилӣ ва берунӣ ва мушкilotи объективӣ дар давраи буҳрон ба ҳисоб меравад [8, с.3-7].

Андешаҳои муосири иқтисодӣ шарҳи гуногуни мафҳуми «Бозори меҳнати минтақа»-ро пешниҳод мекунанд, ки на танҳо бо хусусиятҳои алоҳидаи худ, балки бо шарҳҳои гуногуни категорияи мазкур низ фарқ мекунанд. Ин, пеш аз ҳама бо равишҳои гуногуни назариявӣ роҷеъ ба фаҳмиши моҳияти бозори меҳнати минтақа, саҳми он ва мафҳуми объекти мушаххас, ки дар асоси он шарҳ дода мешавад, алоқаманд аст.

Бо назардошти асосҳои меъёрию ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан моддаи 7 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мафҳуми воҳидҳои маъмурию ҳудудиро эътироф мекунанд, таърифи омории бозори меҳнати минтақаро мо чунин пешниҳод менамоем: «Бозори меҳнати минтақа» ин воҳидҳои маъмурию ҳудудие мебошанд, ки бо хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии заминаи хоҷагидорӣ, таҳассусӣ, соҳавӣ-функционалӣ, сохтори ҳудудии истехсолӣ ва иҷтимоӣ фарқ намуда, дар макон ва замон шарҳ дода мешавад.

Бозори меҳнати минтақа қисми ҷудонашавандаи бозори меҳнати миллий ба ҳисоб меравад, ки низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро дар ҳудудҳои алоҳида инъикос намуда, ҳамаи давраҳои таҷдиди қувваи кориро вақте фаро мегирад, ки кори ҷамъиятӣ зерӣ таъсири муносибати талабот ва тақлифоти қувваи корӣ, вазъи бозор, низоми шарикӣ иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, меъёрҳои ахлоқӣ-этниқӣ ва анъанаҳои миллий қарор дорад.

Таҷрибаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад, ки омӯзиши хусусиятҳои бозори меҳнат, ҳам дар назария ва ҳам дар амалия зарур аст. Марҳилаи якуми омӯзиши назариявӣ мушкilotи мавҷуда мебошад, ки аз муайян кардани ҷой дар байни навъҳои дигари бозорҳо, моҳияти иқтисодӣ, хусусиятҳои фаъолият, тамоюлҳои рушд, хусусиятҳои минтақавӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи муҳаққиқ Зарипов Э.Ш. хусусиятҳои фаъолияти бозори меҳнат аз як қатор омилҳои зерин вобаста мебошанд:

- мувофиқакунонии шароити меҳнат ва музди меҳнат байни кордиҳандаҳо ва коргарон;
- таъмини кормандон бо имконияти бадастории воситаҳо барои фаъолияти мунтазам;
- ҳавасмандгардонии кормандон ва кордиҳандагон;
- таъмини истехсолот бо захираҳои истехсолӣ, инчунин тақсимои он ба соҳаҳо, минтақаҳо ва корхонаҳо [6, с.144-147].

Муҳаққиқи ватанӣ профессор Амонова Д.С. хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, гузаронидани ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро бо роҳи танзими бозори меҳнат ва ҳалли муаммоҳои шуғли аҳоли асоснок мекунанд. Ӯ қайд мекунанд, ки сатҳи шуғли аҳоли бо сатҳи бекорӣ алоқамандии мустақим дорад ва дар марҳилаи кунунӣ сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии бозори меҳнати мамлакат бояд ба таъминоти иҷтимоии сатҳи шуғли қобили қабул тавассути бунёди ҷойҳои корӣ, азнавтасимкунии қувваи корӣ дар соҳаҳо, минтақаҳо ва намудҳои шуғл диққати махсус равона гардад [1, с.8-11].

Мавҷудияти шароити иҷтимоӣ-иқтисодии фаъолияти меҳнатӣ, кафолатҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли бо мувофиқати миқдорӣ ва сифатии байни ҷузъҳои асосии бозори меҳнат, аз ҷумла талабот ба меҳнат, пешниҳоди меҳнат ва музди меҳнат муайян карда мешавад. Бозори меҳнат мутобиқи қонунгузориҳои иқтисодӣ бозорӣ, ки таъмини талабот ва пешниҳод ба неруи кориро ба танзим медарорад, озодии иқтисодӣ ва мустақилиятро муқаррар менамояд.

Аммо, ба назари мо, моҳияти нисбатан пурраи бозори меҳнатро вазифаҳои он мекушояд. Зеро А.А. Пристанев чунин меҳисобад, ки вазифаҳои асосии бозори меҳнат инҳоянд: ҳамоҳангсозии манфиатҳои иқтисодии байни субъектҳои муносибатҳои меҳнатӣ (кормандон ва корфармоён); таъмини муҳити рақобатпазир; нигоҳдории мутавазунӣ байни талабот ба меҳнат ва таъминоти он; таъмини таносуби тақсимои меҳнат дар доираи сохтори эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва рушди техника; ташаккули захираҳои меҳнатӣ; мусоидат ба сохтори оптималии касбии қувваи корӣ; батанзимдарорӣ ва ҳавасмандгардонии меҳнат; муқаррар намудани баробарвазнии меъёри музди меҳнат; таъсир ба шароитҳои татбиқи неруи корӣ; ба даст овардани маълумоти зарурӣ доир ба сохтори талабот ва таклифот, ғунҷоиш, вазъи бозор [15].

Ба андешаи мо вазифаҳои омили бозори меҳнат дар шароити имрӯза ин омӯзиши маълумоти ҷорӣ оид ба аҳолии иқтисоди ҷаҳон, шуғлварзанда, бекор, таркиби шуғл аз рӯйи соҳаҳо ва ихтисосҳо; таҳқиқи маълумот оид ба ҳаракати қувваи корӣ; омӯзиши маълумотҳо оид ба фонди вақт, таркиби он, инчунин ҳисобкунии нишондиҳандаҳои истифодаи вақти корӣ; таҳқиқи маълумот оид ба хароҷот барои қувваи корӣ, сохти динамикаи онҳо; омӯзиши маълумот оид ба низоъҳои меҳнат, инчунин ҳисобкунии нишондиҳандаҳои низоъҳои меҳнатиро барои соҳаҳо, сабабҳои бавҷудой ва ғайра ба шумор меравад.

Мо чунин мешуморем, ки музди кори мувофиқ қувваи кориро ташаккул дода, ҳиссаи аҳолии шуғлварзандаро зиёд мегардонад, аммо дараҷаи баланди онро бе назардошти тақозо ва арзаи қувваи корӣ таъмин кардан номумкин аст.

Муҳаққиқи ватанӣ Қодиров Д.Б. дар заминаи таҳқиқи ақидаҳои концептуалии бозори меҳнат, собит намудааст, ки яке аз концепсияҳои дурусти илмӣ бозори меҳнат, ин дар равишҳои классикӣ, неоклассикӣ, интитутсионалӣ ва марксистӣ дида мешавад. Инчунин «раванди ташаккули бозори меҳнат фарқияти байни арзаю тақозо ва қувваи корӣ муайян гардида, онҳоро аз рӯйи сохтори шуғли аҳоли, аз рӯйи соҳаҳо, минтақаҳо, хусусиятҳои синну сол, сатҳи музди меҳнат, сифати иҷрои қувваи корӣ ва сатҳи бекорӣ аз якдигар ҷудо менамояд» [10]. Ҳамзамон ӯ қайд мекунад, ки ҳангоми фуруши хизматҳои меҳнатӣ мубодилаи эквивалентӣ пайдо мешавад, яъне музди меҳнат ҳамчун пардохти пулии истифодабарии хизмати меҳнати кирои коргарро ифода менамояд [10].

Ҳар қадар музд, ки кормандон барои меҳнати худ талаб мекунамд, бештар бошад, ҳамон қадар кордиҳандагон теъдоди камтари онҳоро киро карда метавонанд (қонуни тақозо). Мувофиқан, ҳар қадар музде, ки кордиҳандагон омодаанд барои иҷрои ягон навъи кор диҳанд, камтар бошад, ҳамон қадар камтар одамон тайёранд машғули чунин кор шаванд (қонуни арза) [14, с.191-206].

Дар назарияҳои илмӣ бештари муҳаққиқони соҳаи иқтисодӣ вазифаҳои асосии бозори меҳнат чунин пешниҳод гардидааст: вазифаҳои тақсимои иҷтимоии меҳнат, иттилоотӣ, миёнаравӣ, таҷдид, ҳавасмандгардонӣ, беҳбудсозӣ ва танзим. Ба андешаи мо, вазифаи тақсимои иҷтимоии меҳнат, ҷудо намудани субъектҳои асосии бозори меҳнат ва тақсими онҳо ба сохтори дорои хусусиятҳои ихтисосӣ – касбӣ, бахшҳои иқтисодӣ ва минтақаҳои кишвар мебошад.

Вазифаи иттилоотӣ ба даст овардани иттилооти эътимоднок дар бораи харид ва фуруши қувваи корӣ, аризиши он, шароити киро ва ғайраро дар бар мегирад. Вазифаи миёнаравӣ муносибати байни корфармоён ва кормандони кироиро дар бар мегирад. Вазифаи таҷдидсозӣ дар бозори меҳнат асосӣ ҳисобида мешавад. Моҳияти вазифаи мазкур аз он иборат аст, ки муносибати оқилона байни талабот ба меҳнат ва таклифоти онро таъмин мекунад. Вазифаи ҳавасмандгардонӣ талаб мекунад, ки ҳамаи иштирокчиёни раванди меҳнат дар қонеъ намудани талаботҳои худ манфиатдор бошанд. Вазифаи беҳдоштӣ дар таъмини истеҳсолот бо қувваи кори босифат, ҷойҳои кори босамар, дар ташкили чунин ҳавасмандгардонии меҳнат иборат буда, ташаббускорӣ, босалоҳиятӣ, дараҷабандии қувваи корӣ, эҷоди илмӣ-техникии онро дар бар мегирад.

Вазифаи батанзимдароваранда тақсимои меҳнатро байни бахшҳои иқтисодиёт, навъҳои фаъолияти иқтисодӣ ва минтақаҳо бо мақсади истифодаи самараноки он, аз ҷумла ҳаракати неруи корӣ, тақсими оқилонаи он дар кишвар таъмин мекунад. Ба номгуӣ вазифаҳои бозор инчунин «муҳофизавӣ»-ро илова намудан зарур аст, ки моҳияти он таъмини дифференциатсияи ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар бозори меҳнат, дастгирии устувори иҷтимоии коллективи меҳнатӣ ва ҳифзи қисми нисбатан арзишноки он, дастгирии қувваи кори дорои дараҷаи баланди рақобатпазирӣ ва барҳам додани ҳар гуна дискриминатсия (табъиз), аз ҷумла нобаробарии гендерӣ ифода меёбад.

Ҳамаи ин вазифаҳои муҳими бозори меҳнат тақсимои қувваи кориро дар байни бахшҳои гуногуни истеҳсолот ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ амалӣ менамоянд, қувваи кориро бо ҷои кор, кори сазовор, шароити хуби меҳнат таъмин мекунад, онҳоро ба корҳои эҷодӣ ва пурмаҳсул водор месозанд.

Ҳар яке аз вазифаҳои мазкури бозори меҳнат дар навбати худ аз рӯи таркиб маҷмӯӣ ба ҳисоб мераванд ва дар худ вазифаҳои ҷамъбасти идоракунии чун ба нақшагирӣ, ташкилӣ, ҳавасмандгардонӣ ва назоратиро дар бар мегиранд.

Моҳияти ҳамаи назарияҳои илмӣ ва тавзеҳоти овардашударо роҷеъ ба бозори меҳнат ва вазифаҳои он таҳлил намуда, тасдиқ намудан мумкин аст, аломати асосие, ки имконият медиҳад бозори меҳнат ҳаммонанд карда шавад, ин муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ байни қувваи корӣ ва кордиханда ҳангоми иштироки бевоситаи ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ оид ба талабот ба қобилияти меҳнатии кормандони кироӣ (қувваи корӣ) ва пешниҳоди он, гирифтани музди меҳнати арзанда ва шароити меҳнат, бехатарӣ, таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Амонова Д.С. Реформирование социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Д. С. Амонова. – М., 2008. – С. 8-11.
2. Ахмадов Ф.М. Статистический анализ трудовых ресурсов Республики Таджикистан [Текст] / Ф.М. Ахмадов, М.А. Эргашева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2019. – № 4 (Ч. 1). – С. 164-167.
3. Бандур С.И. Стратегические направления регулирования рынка труда и занятости населения [Текст] / С.И. Бандур, А.А. Кучинская // Государственное управления в сфере рынка труда и занятости населения: Материалы междунар. научно-практической. конф. / Под ред. В.А. Храмова. – М.: ИПК ДЗСУ, 2005. – С. 135-138.
4. Винокурова М.А. Экономика труда [Текст] / М.А. Винокурова, Н.А. Горелова. – СПб.: Питер, 2004. – 627 с.
5. Гоибназаров С.М. Регулирование аграрного рынка труда Республики Таджикистан [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / С. М. Гоибназаров. – Душанбе, 2015. – С. 10.
6. Зарипов Э.Ш. Таҳлили хусусиятҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] Э.Ш. Зарипов, О.Ҷ. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. – № 9. – С. 144-147.
7. Кадыров Д.Б. Экономика рынка труда: монография [Текст] / Д.Б. Кадыров, И.А. Ашуров, С.Дж. Комилов. – Душанбе: Илм, 2010. – С. 36.
8. Ковальский В. Региональный рынок труда и особенности его формирования и регулирования [Текст] / В. Ковальский, А. Коверзнев // Украина: аспекты труда. – 2003. – № 4. – С. 3-7.
9. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – № 7, мод. 5.
10. Кодиров Д.Б. Благополучие населения: теория и пути повышения: монография [Текст] / Д.Б. Кодиров, Х.Х. Раджабов. – Душанбе: Сохибкор, 2015. – С. 140.

11. Колот А.М. Социально-трудовые отношения: теория и практика регулирования. Монография [Текст] / А.М. Колот. – М.: Финансы, 2004. – 230 с.
12. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития. Монография [Текст] / С.Дж. Комилов. – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 151.
13. Либанова Е.М. Рынок труда: монография [Текст] / Е.М. Либанова. – Киев: Центр учебной литературы, 2003. – 224 с.
14. Мачидов А.А. Ҷанбаҳои назариявӣ ва таҳқиқоти омории бозори меҳнат [Матн] / А.А. Мачидов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – № 4 (67). – С. 191-206.
15. Пристанева, А.А. Рынок труда: занятость и безработица [Текст] / А.А. Пристанева. – Киев, 1993.
16. Раҷабов О.Ҷ. Таҳлили омории тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О.Ҷ. Раҷабов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. – 2021. – № 1 (35). – С. 88-95.
17. Рустамов Р.У. Механизми истифодаи иқтисодии меҳнати аҳоли дар бозори меҳнат (Дар мисоли корхонаҳои соҳтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: дисс. ... номзоди илмҳои иқтисодӣ / Р.У. Рустамов. – Душанбе, 2021. – С.11.
18. Саломова Г.Г. Формирование рынка труда в условиях переход к рыночными отношениями [Текст]: авторефер. дисс. ... канд. экон. наук / 08.00.01/ Г. Г. Саломова. – Душанбе, 2006. – С. 11.
19. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М.: Соцгиз, 2007. – 684 с.
20. Социально-экономический механизм регулирования рынка труда и заработной платы [Текст] / Кол. монография. – М.: Институт экономики НАНУ, 2001. – 300 с.
21. Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дадахон Абдуллоевич Ходиев. – Душанбе, 2011. – 160 с.
22. Шамсов И.С. Взаимодействия рынка труда и системы подготовки кадров в условиях цифровизации экономики [Текст] / И.С. Шамсов // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 1. – С. 67-75.
23. Шамсов И.С. Особенности функционирования рынка труда в Таджикистане [Текст] / И.С. Шамсов, Ш.Н. Юсупов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – № 2 (Қ. 6). – С. 18.
24. Юсуфбеков Ю.Р. Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. Коллективная монография [Текст] / Ю.Р. Юсуфбеков / Ответственный редактор Мутиева С.Дж. – Душанбе, 2016. – С. 11-37.

УДК 339.9

Сафаров У.Ш.

ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНИ ТОҶИКИСТОН ВА ПОКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 2005-2010

Мақолаи мазкур ба ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон дар марҳилаи солиҳои 2005-2010 бахшида шудааст. Мақсад аз таълифи ин мақола нишон додани динамикаи рушди ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва

Покистон дар заминаи сиёсати бисёркутбаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Тоҷикистон ва Покистон дар масофаи кӯтоҳи нақлиёти қарор доранд ва танҳо долони Ваҳони Афғонистон ду кишварро аз ҳам ҷудо мекунад. Ҳамкориҳои иқтисодии ду кишвар дар заминаи созишномаҳои байнидавлатӣ ба роҳ монда шудааст. Аммо дар роҳи амалишавии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тавсеаи он як қатор омилҳои субъективӣ ва объективӣ монеа эҷод кунанд ҳам, ин ҳамкориҳо то андозае самаровар ба роҳ монда шудааст. Бахусус, вазъи ноамни Афғонистон ҳамеша ба сатҳи ҳамкориҳои иқтисодӣ латма ворид мекунад. Покистон ба ҳамгирӣ бо Тоҷикистон ҳавасманд аст ва кӯшиш мекунад, ки ҳамкориҳои иқтисодиро густариш диҳад. Вобаста ба ин нақшаҳо Покистон ҳавасманди он аст, ки алоқаҳои ҳудро бо барқарор кардани роҳҳо бо Осиёи Марказӣ тариқи Афғонистон ва сохтани магистралҳо амалӣ намояд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Покистон, ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷорат, созишнома.

Сафаров У.Ш.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И ПАКИСТАНОМ НА ПЕРИОД 2005-2010 гг.

Данная статья посвящена экономическому сотрудничеству между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Пакистан в период 2005-2010 годов. Цель написания данной статьи – показать динамику экономического сотрудничества Таджикистана и Пакистана в рамках многополярной политики Республики Таджикистан. Таджикистан и Пакистан находятся на небольшом транспортном расстоянии, и только Ваханский коридор Афганистана разделяет две страны. Экономическое сотрудничество между двумя странами устанавливается на основе межгосударственных соглашений. Однако, хотя ряд субъективных и объективных факторов препятствует осуществлению экономического сотрудничества и его расширению, это сотрудничество осуществляется эффективно. В частности, небезопасная ситуация в Афганистане всегда влияет на уровень экономического сотрудничества. Пакистан заинтересован в интеграции с Таджикистаном и пытается расширить экономическое сотрудничество. Согласно этим планам, Пакистан заинтересован в улучшении связей со Центральной Азией через Афганистан и строительстве автомагистралей.

Ключевые слова: Таджикистан, Пакистан, экономическое сотрудничество, торговля, соглашение.

Safarov U.SH.

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND PAKISTAN FOR THE PERIOD 2005-2010

This article is devoted to economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Pakistan in the period 2005-2010. The purpose of writing this article is to show the dynamics of economic cooperation between Tajikistan and Pakistan within the framework of the multipolar policy of the Republic of Tajikistan. Tajikistan and Pakistan are located within a short transport distance, and only Afghanistan's Wakhan corridor separates the two countries. Economic cooperation between the two countries is established on the basis of interstate agreements. However, although a number of subjective and objective factors hinder the implementation of economic cooperation and its expansion, this cooperation is carried out effectively. In particular, the insecure situation in Afghanistan always affects the level of economic cooperation. Pakistan is interested in integration with Tajikistan and is trying to expand economic

cooperation. According to these plans, Pakistan is interested in improving ties with Central Asia through Afghanistan and building highways.

Key words: Tajikistan, Pakistan, economic cooperation, trade, agreement.

Дар байни масъалаҳои мубрами муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ масъалаи ҳамкориҳои иқтисодии байнидавлатӣ мақоми махсус дорад. Ҳамкориҳои иқтисодӣ ба рушди иқтисоди ҳар як кишвар мусоидат мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиқлолияти миллӣ ҳамкориҳои иқтисодии худро бо кишварҳои ҷаҳон дар заминаи созишномаҳои байнидавлатӣ ба роҳ монд ва яке аз ин кишварҳо Ҷумҳурии Исломии Покистон буд. Масъалаи заминаҳои аҳдномавӣ ҳуқуқии ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Покистон дар солҳои 1992-2004 дар мақолаи мо мавриди таҳлилу ҳулосабарорӣ қарор гирифтааст [14, с.221-228].

Ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон пас аз барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ (с. 1992) ба маҷрои сифат наварид гардид.

22 апрели соли 2005 дар Индонезия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Исломии Покистон Парвиз Мушарраф мулоқот намуда, дар хусуси равишҳои дутарафаи иқтисодиву тиҷоратӣ сӯҳбати муфид анҷом доданд.

6 июли соли 2005 дар шаҳри Остона Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Сарвазир Ҷумҳурии Исломии Покистон Шавкат Азиз мулоқот намуданд ва муҳимтарин масоили ҳамкорӣ дар самти иқтисоду тиҷорат, пеш аз ҳама сохтмони роҳ байни Тоҷикистон ва Покистон тариқи дараи Вахонро дорои аҳамияти муҳим донишанд [15]. Зикр гардид, ки оғози бунёди пули бузург аз болои дарёи Панҷ байни Тоҷикистон ва Афғонистон ба татбиқи амалии шартномаҳои миёни Тоҷикистон ва Покистон мусоидат менамояд.

20 апрели соли 2006 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «Соли оянда ба анҷом расонидани бунёди пули бузург байналмилалӣ Панҷи поён, ки Тоҷикистонро бо Афғонистон, Покистон, Эрон ва бандарҳои баҳрҳои гарм мепайвандад, ба маблағи 90 миллион сомонӣ дар назар дошта шудааст [8]. Дар баробари он соли 2006 азнавсозии роҳҳои мошингарди Душанбе-Хучанд-Мастҷох, Айнӣ-Панҷакент, сохтмони нақби Шаҳристон, ки маблағи сохтмони онҳо 820 миллион сомонӣ буд, туннели Шаршар ва сохтмони роҳи Қӯрғонтеппа-Панҷи поён ва нақбҳои мошингарди Чормағзак ва Фаҳробод пешбинӣ шуда буд, ки барои рушди равишҳои тиҷоративу иқтисодӣ хеле муфид ҳастанд, ба нақша гирифта шуда буд. Бо ташаббуси бевоситаи ҳукумати ҷумҳурӣ ва бо ҷалби сармояи хориҷӣ иншоотҳои бузургӣ коммуникатсионӣ бунёд ва роҳҳои мавҷуда азнавсозӣ ва ба истифода дода шуданд.

Мақсади татбиқи ин нақшаҳо фароҳам овардан ва афзун намудани имкониятҳои транзитӣ ва тариқи роҳҳои байналмилалӣ транссиёӣ бо бандарҳои Покистон пайвастанӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Бо амалӣ шудани нақшаҳои пешбинишуда Тоҷикистон аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо ёфта, рушди тиҷорату иқтисод марҳила ба марҳила амалӣ гардида истодааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси сенати Ҷумҳурии Покистон Муҳаммад Миан Сумро дар таърихи 26 июни соли 2006 оид ба густариши ҳамкориҳои мутақобилан судманд аз ҷумла, таҷдиду сохтмони роҳҳо ва пулҳои пайвастандани Осиёи Марказӣ бо бандарҳои баҳрҳои гарм ва рушди робитаҳои тиҷоративу иқтисодӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуданд [11]. Тарафҳо оид ба ҷоннок намудани фаъолияти комиссияи байнихукумати муштарак оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ мубодилаи афкор намуданд. Дар мулоқот ҳамамонро омодагӣ ҳавасмандӣ баҳри рушди минбадаи муносибатҳо таъкид гардид.

28 июни соли 2006 раиси сенати Покистон Муҳаммад Миан Сумро дар мулоқот бо Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмадсаид Убайдуллоев

қайд кард, ки мо тадбирҳое меандешем, ки миёни Покистон ва Тоҷикистон равобиту сиёсӣ ва иқтисодӣ рушд ёбад [9].

Миан Сумро қайд намуд, ки Покистон барои маблағгузорӣ ба бунёди нерӯгоҳи Роғун ҳамзамон коммуниатсияҳои оянда барои баромадан ба бандари Қароҷӣ ва ҳамгироӣ ба бозори ҷаҳонӣ ҳавасманд мебошад. Маҳмадсаид Убайдуллоев иброз дошт, ки дар ояндаи наздик аз Покистон ғуруҳи корӣ барои омӯзиши имкони парвариши найшакар дар шароити иқлими Тоҷикистон ба Тоҷикистон меоянд. Ғайр аз ин, ҳамкориҳои мо тариқи Покистон дар бозори минтақа ва ҷаҳон барои фуруши молу маҳсулоти Тоҷикистон вуҷуд меёбад.

28 октябри соли 2006 дар шаҳри Душанбе ҷаласаи дуюми Комиссияи муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон оид ба ҳамкории тижоратӣ, иқтисодӣ ва илмӣ техникаи баргузор гардид [1, с. 34]. Ҷаласаро муовини Вазири иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Кислякова Лариса ва Вазири хоҷагии об ва энергетикаи Ҷумҳурии Ислонии Покистон Лиакат Алӣ Ҷатой роҳбарӣ намуданд. Комиссия гузоришхоро дар бораи муносибатҳои ҷойдоштаи тижоратӣ иқтисодии ду кишвар ба инobat гирифта, оид ба зарурияти зиёд намудани ҳаҷми кунунии тижорат ба мувофиқа омад.

Тарафҳо зарурияти ҷоннок намудани фаъолияти муштараки мақомоти тавсеаи содиротии ду кишвар, бахусус Бюрои тавсеаи содирот/ Мақомоти рушди тижорати Покистон ва Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистонро қайд ва зарурияти ҳамкорӣ миёни Палатаҳои савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон баҳри васеъ намудани муносибатҳои дутарафаи тижоратӣ дар баҳши хусусиро зикр намуданд ва баҳри рушди минбаъдаи муносибатҳои дутарафаи тижоратӣ ва иқтисодӣ зарурияти таъсиси Бизнес-форуми муштаракро иброз намуда, ба мувофиқа расиданд, ки Форуми мазкур сола як маротиба, бо навбат дар яке аз кишварҳо баргузор гардад.

Тарафҳо зарурияти қабули ҷораҳои мушаххасро барои ҷалби сармоягузориҳои мутақобила ва густариши муносибатҳои иқтисодии байни ду кишвар лозим донишанд.

Тоҷикистон аз Покистон хоҳиш намуд, ки барои намоёндогони ширкатҳои хурду миёнаи Тоҷикистон дар Покистон барномаҳои кӯтоҳмуддати омӯзишӣ ташкил наояд. Ҷониби Покистон иттилоъ дод, ки мақомоти Рушди ширкатҳои хурду миёнаи Покистон (SMEDA) дорои барномаҳои зиёди омӯзишианд ва дархост намуд, ки пешниҳоди худро нисбати барномаҳои омӯзишӣ барои корхонаҳои хурду миёнаи Тоҷикистон аниқ наояд. Тарафи тоҷикистонӣ изҳор намуд, ки лоиҳаи созишнома дар соҳаи стандартизатсия таҳия намуда, барои баррасии тарафи покистонӣ баъд аз як моҳи имзои Протоколи мазкур ирсол менаояд.

Тарафҳо мувофиқа карданд, ки роҷеъ ба мубодилаи ахбор дар масъалаҳои стандартизатсия ва сертификатсия, ҳаёти коршиносон (экспертҳо) ва омӯзиши онҳо, гузаронидани вохӯриҳо ва конфронсҳои судманд баҳри шиносӣ бо шаклҳои гуногуни фаъолияти ташкилотҳо ташкили кори ҳамдигар ҳамкории худро давом медиҳанд.

Тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки барои аз байн бурдани ихтилофҳо ва нофаҳмиҳои дар соҳаҳои стандартизатсия ва сертификатсия ҷойдошта ва барои омӯзиши стандартҳое, ки ба системаи ISO сураат мегиранд, коршиносони худро ба ҳарду кишвар равона хоҳанд кард ва дар масъалаи омӯзиш ва табодули таҷриба миёни Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва бозрасии савдои назди Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Мақомоти назорати сифат ва стандарти Покистон, Вазорати илм ва технологияи Ҷумҳурии Ислонии Покистон ҳамкорӣ менаоянд.

Ҳамзамон дар ҷаласа доир ба ҳамкорӣ дар соҳаи сармоягузорӣ ва саноат, дар соҳаи алоқа ва нақлиёт, дар соҳаҳои бонкӣ ва молиявӣ, дар соҳаи кишоварзӣ ва саноати хӯрока, дохилшавӣ ба Созмони Умумиҷаҳонии Тижорат масъалагузорӣ шуда, дар ёддошти баимзорасида ин масъалаҳо мусбат баррасӣ шуданд.

Тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки дар соҳаҳои саноати истихроҷи маъдан, нафту газ, кимиё, нассочӣ, мебелсозӣ, истеҳсоли либосҳои тайёр, саноати коркарди маҳсулоти хӯрока, тиббӣ, саноати марбут ба соҳаи кишоварзӣ, ва инчунин, мубодилаи ахборот ва

таҷрибаи техникӣ ҳамкорӣ менамоянд. Аз ҷумла, тарафи тоҷикистонӣ ба шарикони тарафи покистонӣ пешниҳод намуд, ки бо ширкатҳои саҳомии «Химпром», «Чевар», «Текстил», бо роҳи сармоягузорӣ дар васеъ намудан ва азнавҷиҳозонии истеҳсолот, таъсиси корхонаҳои муштарак ҳамкорӣ намоянд.

Тарафҳо ба мувофиқа расиданд, кикорхонаҳои муштаракро дар соҳаҳои коркарди мармар ва санги хоро, коркарди якҷояи конҳои маъдан, калобаҳои пахтагӣ, истеҳсоли пойафзол, сару либос, маҳсулоти патдор, плиткаҳои сафолӣ, собун ва хокаи ҷомашӯӣ, маҳсулоти рангубор барои сохтмон, маҳсулоти чинӣ, гилӣ ва маводи бастубандӣ, фуруши намаки ошӣ бо назардошти зиёд будани талабот ба ин маҳсулот дар дохили ҳарду кишвар ва бозори кишварҳои минтақа, таъсис диҳанд.

8 январи соли 2008 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Сафири фавқуллода ва мухтори Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Тоҷикистон Икромулло Мақсуд вазъ ва дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистону Покистон баррасӣ шуда, ояндаи равобитаи гуногунҷанбаи Тоҷикистону Покистон, пеш аз ҳама таҳкиму густариши муносибатҳои тичоратӣ ва нақлиётию коммуникатсиониро умедбахш маънидод карданд [7]. Икромулло Мақсуд дар мавзеи Панҷи Поён ба истифода додани пули байни Тоҷикистону Афғонистонро воситаи хуби густариши робитаҳои бисёрҷанба унвон карда, изҳор дошт, ки Покистон барои ифтиҳои маркази тичоратӣ дар ин мавзеъ тасмим дорад.

28 апрели соли 2008 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сафири фавқуллода ва мухтори Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Тоҷикистон Холид Усмон Қайсар масоили густариши минбаъдаи муносибатҳои Тоҷикистону Покистон баррасӣ шуд [4]. Дар меҳвари сӯҳбат бештар ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ қарор гирифта, аз назари мусоҳибон равобитаи тичоративу иқтисодӣ ҷавобгӯи имкону захираҳои мавҷуда ва манфиатҳои ҳамдигар набуда, барои тақвияти он кӯшиш намуданро зарур шумориданд.

3 октябри соли 2008 ҳангоми суҳанронӣ дар вохӯрӣ бо сокинони ноҳияи Тоҷикобод ба муносибати оғози марҳалаи сеюми роҳи мошингарди Душанбе-Нуробод-Ҷиргатол-Сариташ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонқайд намуданд, ки оғози марҳалаи охиринаи лоиҳаи роҳи Душанбе-Нуробод-Ҷиргатол-сарҳади Қирғизистон бозгӯи он аст, ки дар ду соли оянда равобитаи минтақаҳои ҷанубу шарқии кишвар ва умуман Тоҷикистон ҳам дар дохил ва ҳам хориҷи кишвар тавассути ин шоҳроҳи мошингард тавсеа ёфта, он ба яке аз шоҳроҳҳои бузурги байналмилалӣ мубаддал мегардад. Дар робита ба ин ҳоло дар кишвар низдаҳ лоиҳаи таъмиру азнавсозӣ ва бунёди роҳҳо, ки маблағи умумии онҳо ду миллиарду яксаду ҳаштод миллион сомонино ташкил медиҳад, мавриди татбиққарор дорад [13]. Мақсади асосии татбиқи ин лоиҳаҳо дар оянда фароҳам овардани имконияти васеи транзитӣ ва ба ин восита пайваست намудани Тоҷикистон тавассути роҳҳои байналмилалӣи транссиёӣ аз тариқи қаламрави Афғонистон ба бандарҳои Покистон маънидод гардид.

11 марти соли 2009 вохӯрии роҳбарияти кишварҳои аъзои СҶИ дар шаҳри Техрони Ҷумҳурии Ислонии Эрон доир гардид ва дар ин мулоқот даҳ кишвари узви СҶИ ширкат намуданд [3]. Зикр кардан ба маврид аст, ки СҶИ соли 1985 аз тарафи Покистон, Эрон ва Туркия созон дода шуда, аз соли 1992 ба он ҳафт давлат - Тоҷикистон, Афғонистон, Озарбойҷон, Туркменистон, Қазоқистон, Қирғизистон ва Ёзбекистон шомил гариданд. Мавқеъ ва нақши ин ҷаласа дар тавсеаи мақоми СҶИ дар минтақа, баҳусус дар марҳилаи бӯҳрони мавҷудаи молиявӣ-иқтисодии ҷаҳонӣ дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонмуҳим арзёбӣ гардид. Ба андешаи Эмомалӣ Раҳмон давлатҳои узви СҶИ дар робитаҳои тичоратӣ шарикони муҳимтарини Тоҷикистон мебошанд ва сию панҷ фисади ҳаҷми умумии муомилоти тичорати хориҷӣ саҳми ин кишварҳо мебошад.

Ҳамзамон ташаббусҳои мақомоти СҶИ доир ба мувофиқ намудани санадҳои гумурукии давлатҳои узви он, бунёди Фонди мусоидат ба туризм ва ислоҳоти сартосарии созонро Эмомалӣ Раҳмон ҷонибдорӣ намуданд.

Дар таърихи 11 март соли 2009 дар Эрон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон О. А. Зардорӣ вохӯрданд [5]. Дар мулоқот дар қатори масъалаҳои муҳимми ҳалталаб бунёди роҳ ва пулҳои нав байни Тоҷикистону Афғонистон бо пайвастан ба Покистон, кушода шудани минтақаҳои озоди иқтисодии Ишкошим ва Панҷи Тоҷикистон, ки дар рушди равобити тичоративу иқтисодӣ метавонанд нақши созгордошта бошанд, дар маркази тавачҷӯи тарафҳо буд. Ҳамзамон барқарор намудани равобити ҳавоӣ байни Тоҷикистон ва Покистон, инкишофи ҳамкориҳои саноатӣ, кишоварзӣ, коркарди маъданҳои табиӣ ва туризм зарур дониста шуд. Изҳори боварӣ карда шуд, ки ҷоннок гаштани фаъолияти Комиссияи муштараки ҳамкориҳои иқтисодӣ метавонад тақдирбахши муносибатҳои гуногунҷанбаи ду кишвари дӯст бошад.

Дар вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон О. А. Зардорӣ, ки дар ҳошияи ҷаласаи навбатии сарони давлатҳои аъзои СҶШ дар нимаи дуими рӯзи 14 июни соли 2009 дар шаҳри Екатеринбургӣ Федератсияи Русия сурат гирифт, аз сатҳи мавҷудаи робитаҳо қаноатмандӣ изҳор гардид ва дар оянда инкишоф додан ва вусъат бахшидани ҳамкориҳои муфидитичоративу иқтисодӣ зарур дониста шуд [12]. Тариқи роҳҳои оҳан ва мошингард пайвастанӣ ду кишвар ва ба роҳҳои баҳрӣ баромадани Тоҷикистон тавассути бандарҳои Покистон низ ҳавасмандӣ изҳор шуд.

Месазад муносибатҳои Тоҷикистону Покистонро аз соли 2009 арсаи нави ҳамкорӣ номид. Зеро рушди робитаҳои тичоративу иқтисодӣ ба марҳилаи нави инкишофи худ ворид гардид. 29 июли соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон О.А. Зардорӣ бо сафари расмӣ ба Тоҷикистон ташриф овард. Дар мулоқоти ӯ ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соҳаҳои нақлиёту коммуникатсия, кишоварзӣ, коркарди канданиҳои ғоиданок, нахи пахта, пӯсту пашм, бозсозии корхонаҳои ресандагӣ, бунёди корхонаҳои муштараки истеҳсоли матоъ ва либосу пойафзол, маводи шӯянда ва рангҳои гуногун, коркарди саноатии гӯшту шир ва меваю сабзавот, коркарди сангҳои қиматбаҳою ороишӣ, истеҳсоли доруворӣ ва ҳамчунин туризм аз самтҳои ояндадори ҳамкорӣ иқтисодии ду кишвар маънидод гардиданд [10]. Ба густариши ҳамкорӣ дар соҳаи нақлиёт, аз ҷумла ба пайвастанӣ роҳҳои оҳану мошингарди Тоҷикистон бо бандарҳои баҳрии Қарочӣ ва Гвадари Покистон изҳори омодагӣ карда шуд. Аз ҷумла, пайвастанӣ роҳҳои оҳану мошингарди Тоҷикистон бо бандарҳои баҳрии Қарочӣ ва Гвадари Покистон мавриди тавачҷуи тарафҳо қарор гирифт.

Ҳарду ҷониб ба мувофиқа расиданд, ки то охири соли 2009 миёни шаҳрҳои Душанбею Исломобод хатсайри мустақими ҳавоӣ кушода шавад. Аммо, бо сабаби кам будани мусофирон аз ҳар ду ҷониб хатсайри мустақим вучуд надошта, танҳо хатсайрҳои ғайринақшагӣ мавҷуданд. Бояд қайд кард, ки роҳи транзитии ҳавоӣ тариқи хатсайри Душанбе-Кобул-Исломобод мавҷуд буд.

Дар ин мулоқот, миёни сарони ду кишвар дар қатори дигар созишномаҳо Протоколи мубодилаи тасдиқномаи созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Покистон оид ба ташвиқ ва ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо ба имзо расид.

30 июли соли 2009 дар ноҳияи Варзоб вохӯрии сарони Тоҷикистон, Покистон ва Афғонистон доир гардида, дар рафти он масоили рушди ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратӣ, фаъолияти тоҷирон ва сармоягузориҳои се кишвар дар қаламрави ҳамдигар, густариши ҳамкорӣ дар самти тичорати наздисарҳадӣ матраҳ шуданд [2]. Вусъати амалинамоии лоиҳаҳои муштараки сохтмони роҳҳои заминуви оҳан барои интиқоли бору мусофирон яке аз мавзӯҳои марказии мулоқот буд. Дар навбати аввал барои сохтмони роҳҳои оҳану мошингарди Панҷи Поён-Шерхон Бандар-Кобул-Пешовар-Исломобод тасмим гирифтанд. Мулоқоти муштараки сечонибаи се кишвар бори нахуст доир гарид. Тоҷикистон, Покистон ва Афғонистон дар доираи СКИ, СҶИ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ ҳамкорӣ густурда доранд [6]. Барои ҳамкорӣ сечониба тақвият бахшидани қудрати

истехсолӣ, содиротӣ ва транзитии се давлат бо роҳи сохтмони нерӯгоҳҳои обӣ, хатҳои интиқоли нерӯи барқ, бунёди роҳҳои оҳану мошингарди Тоҷикистон ва Покистон тариқи қаламрави Афғонистон ва сохтмони корхонаҳои муштаракӣ саноатӣ аз муҳимтарин самтҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ маънидод гардид.

Ҳамзамон, нақшаҳои стратегии ҳукумати Тоҷикистон доир ба пайвастанӣ роҳҳои оҳану мошингард бо шабакаҳои нақлиёти Покистону Афғонистон, Эрон ва Қирғизистону Қазоқистону Чин дар мулоқоти чорчонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон ва Русия дар таърихи 30 июли соли 2009 дар шаҳри Душанбе матраҳ гардид, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои амалӣ намудани нақшаҳо аз сарони кишварҳои Русия ва Афғонистону Покистон ҳамкорӣ карданро тақозо намуданд, зеро татбиқи самараноки ин лоиҳаҳо ба ҳамаи кишварҳои минтақа манфиатовар хоҳад буд. Дар анҷоми мулоқот Баёниҳои муштарак доир ба ҳамкориҳои минбаъдаи чорчониба ба имзо расид.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Покистон ҳамчун иштирокчиёни Конвенсияи байналмилалӣ ҳавопаймоии граждании, ки барои имзо дар Чикаго аз 7 декабри соли 1944 боз аст, муҳимияти нақлиёти ҳавоиро ҳамчун яке аз воситаҳои ба роҳмонӣ ва таҳкими дӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои тарафайни байни ду давлат дарк намуда, инчунин бо мақсади идомаи рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ байни Ҷумҳурии Ислонии Покистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо азми фароҳам овардани имконият ба ширкатҳои ҳавопаймоӣ баҳри пешниҳоди гуногунрағӣ дар интиҳоби хизматрасонӣ ба мардуми интиқолшаванда ва сайёҳаткунанда, инчунин мусоидат намудан ба ширкатҳои ҳавопаймоӣ барои муқаррар намудан ва дар амал ҷорӣ намудани нархҳои нав ва рақобатпазир, бо азми таъмини дараҷаи олии эътимодноқӣ ва бехатарии алоқаи ҳавоии байналмилалӣ, ташвиши ҷиддӣ нисбат ба амал ё таҳдид нисбат ба бехатарии ҳавопаймоҳо, ки амнияти одамон ва амволи зеро хатар гузошта, ба иҷрои интиқолҳои ҳавоӣ таъсири манфӣ мерасонад, инчунин боварӣ ва эътимоди ҷомеаро ба бехатарии ассотсиатсияи граждании коҳиш медиҳад, 30 март соли 2010 дар шаҳри Душанбе созишнома оид ба алоқаҳои ҳавоиро дар 29 модда ба имзо расониданд [1]. Дар дебочаи созишномаи мазкур ҳадафи созишнома нишон дода шуда, дар моддаҳои алоҳида татбиқи Конвенсияи Чикаго, додани ҳуқуқи тиҷоратӣ, таъиноту ваколатҳо, боздоштан ва бекор ва маҳдуд кардани ваколатҳо, озод кардан аз андоз ва бочи гумрукӣ, тарифҳо, ҷораҳои эҳтиёткорона, рақобати боинсофона, намоёндагӣ, татбиқи қонуну қоидаҳо, эътирофи шаҳодатномаҳо, бехатарии авиатсионӣ ва парвозҳо, интиқоли даромадҳо, боргирӣ, ҷадвали парвозҳо, пардохтҳо ва истифодабарандагон, маълумоти оморӣ, транзити мустақим, хизматрасонии рӯймизӣ, интиқолҳои ҳавоии омехта, ҳифзи муҳити атроф, машваратҳо ва ҳалли баҳсҳо, ворид кардани тағйирот, қайдгирӣ, созишномаҳои бисёртарафа, эътибор ва амали қатъи созишнома оварда шудааст, ки ба манфиати халқҳои ду кишвар мебошад.

Дар маҷмӯъ, вусъати ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ислонии Покистон бори дигар дурустии сиёсати «дарҳои кушод»-и пешгирифтаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро дар оғози солҳои 2000 бозгӯ намуд.

Покистон ба ҳамгирӣ бо Тоҷикистон ҳавасманд аст ва кӯшиш мекунад, ки ҳамкориҳои иқтисодиро густариш диҳад. Вобаста ба ин нақшаҳо Покистон ҳавасманди он аст, ки алоқаҳои худро бо барқарор кардани роҳҳо бо Осиёи Марказӣ тариқи Афғонистон ва сохтани магистралҳо амалӣ намояд. Аммо, омилҳои моддӣ-молиявӣ ҳастанд, ки ба ин нақшаҳои Покистон монеа эҷод месозанд. Аз ҷумла, мавҷуд набудани суботи дохилӣ, зиддият бо Ҳиндустон, таъсири бӯҳрони Афғонистон омилҳои ҳалалворидсозии нақшаҳои Покистон дар ин самт маҳсуб меёбад.

Дар аксари ҷаласаҳои муштаракӣ иқтисодӣ-тиҷоратӣ Тоҷикистон ва Покистон нокифоя будани гардиши молу кола байни ду кишвар баён гардидааст. Аммо сабабҳои нокифоя будани он мавриди таҳлили тарафҳо қарор нагирифтааст. Ҷуноне маълум мегардад, мо сабаби нокифоягии мубодилаи молро аз мавҷуд набудани роҳҳои мусоиди

хамлу накли молҳо медонем. Дар ин самт андешидани чораҳои зарурӣ ба манфиати кор хоҳад буд.

Хуллас, ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Покистон дар самти иқтисод бомаром чараён дорад ва ба манфиатаи халқҳои ду кишвар ва минтақа буда, дар беҳсозии вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ саҳми назаррас мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Раёсати шартномавӣ-ҳуқуқӣ. Папкаи Покистон, № 35.
2. Изҳороти матбуотӣ аз рӯи ҷамъбасти мулоқоти сарони давлатҳои Тоҷикистон, Покистон ва Афғонистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 16.09.2018)
3. Иштирок ва суҳанронӣ дар мулоқоти Сарони давлатҳои аъзои Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ (ЭКО) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 24.05.2019)
4. Қабули эътимоднома аз сафири Ҷаҳонлода ва мухтори Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Тоҷикистон Холид Усмон Қайсар [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 14.04.2019)
5. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 17.04.2019)
6. Мулоқоти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 17.07.2018).
7. Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Сафири Покистон //Садои мардум.-2008.-10 январ.-№4 (2235)
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 11.02.2019).
9. Пакистан проявил заинтересованность в инвестировании строительства Рогунской ГЭС [электронный ресурс]. URL: <https://www.news.tj>. (дата обращения 13.03.2018 г)
10. Президенти Покистон Осиф Али Зардорӣ дар Тоҷикистон // Ҷумҳурият-2009.-30 июл.-№95 (21602)
11. Сарвари давлат раиси сентаи Покистонро ба ҳузур пазируфт //Садои мардум.-2006.- 29 июл.-№ 75 (2017).
12. Сафари қорӣ ба шаҳри Екатеринбургӣ Федератсияи Русия [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 11.06.2019)
13. Суҳанронӣ дар вохӯрӣ бо роҳбарону фаъолон ва сокинони ноҳияи Тоҷикобод ба муносибати оғози марҳалаи сеюми роҳи мошингарди Душанбе-Нуробод-Ҷиргатол-Сариташ [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 12.02.2019)
14. Турсунов Т.Х., Сафаров У.Ш. Заминаи созишномавӣ ҳуқуқии ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Покистон (с. 1992-2004) //Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Душанбе, 2023. - №3 (104). -С. 221-228.
15. Ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар Остона //Ҷумҳурият.-2005.-9 июл.-№77 (20 996).

Хаёев Қ.А.

МУҲТАВОИ ИҚТИСОДИИ МАФҲУМИ УСТУВОРИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Бухрони молиявӣи ҷаҳонӣ, ки таъсири паёмадҳои он дар тамоми мамлакатҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз қатъ нашудааст, низоми бонкиро ҳалалдор намуда, ба ғайрияти бонкҳои тиҷоратӣ зарари калон расонид. Дар натиҷа якҷанд бонкҳои тиҷоратӣ муфлис шуда, ба бонкҳои дигар хатари вайрон шудани устуворӣ таҳдид мекунад. Бинобар ин, имрӯз барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи нигоҳдории устувории бонкҳои тиҷоратӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣи муҳтавои иқтисодии мафҳуми устувории бонкҳои тиҷоратӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, устувории бонкҳои тиҷоратӣ, устувории молиявӣ, суботи молиявӣ, эътимоднокии молиявӣ, муборизаи рақибонаи бонкҳо, миёнарави молиявӣ, муҳити иқтисодӣ.

Хаёев К.А.

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ УСТОЙЧИВОСТИ
КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ**

Мировой финансовый кризис, влияние которого еще не прекратилось во всех странах, в том числе и в Республике Таджикистан, повлиял на банковскую систему и нанес большой ущерб деятельности коммерческих банков. В результате несколько коммерческих банков обанкротились, а другие банки рискуют потерять стабильность. Поэтому сегодня для банковской системы Республики Таджикистан вопрос сохранения устойчивости коммерческих банков становится все более актуальным. В статье рассматриваются теоретические аспекты экономического содержания понятия устойчивости коммерческих банков.

Ключевые слова: банковская система, устойчивость коммерческих банков, финансовая устойчивость, финансовая надежность, конкурентная борьба банков, финансовый посредник, экономическая среда.

Нагоев Қ.А.

**ECONOMIC CONTENT OF THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY OF
COMMERCIAL BANKS**

The global financial crisis, the influence of which has not ceased in all countries, including the Republic of Tajikistan, affected the banking system and caused great damage to the activities of commercial banks. As a result, several commercial banks have gone bankrupt and other banks are at risk of losing stability. Therefore, today for the banking system of the Republic of Tajikistan the issue of maintaining the stability of commercial banks is becoming increasingly relevant. The article discusses the theoretical aspects of the economic content of the concept of sustainability of commercial banks.

Key words: banking system, stability of commercial banks, financial stability, financial stability, financial reliability, competition between banks, financial intermediary, economic environment.

Устувории бонкҳои тиҷоратӣ ва умуман бахши бонкӣ устувории тамоми иқтисодиёти миллиро муайян мекунад. Ин мусаллам аст, зеро имрӯз қисми зиёди гардиши

пул тавассути амалиёти бонкӣ сураи мегирад, инчунин бонкҳои тичоратӣ ношири асосии қоғазҳои қиматнок мебошанд, ки солҳои охир субъектҳои хоҷагидорӣ ба онҳо таваҷҷуҳи бештар зоҳир мекунанд. Вобаста ба ин, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти роҳбарикунандаи низомии бонкӣ барои худ вазифа гузоштаанд, ки устувории босамари бонкҳои тичоратиро таъмин намоянд. Иҷрои вазифаи мазкур тавассути роҳандозӣ намудани сиёсати муносиби пулию қарзӣ, таҳлил ва пайгирии фаъолияти бахшҳои воқеӣ ва молиявии иқтисодиёти миллӣ, ба ҳадди имкон кам кардани хавфҳо, баланд бардоштани сатҳи даромаднокӣ ва кам кардани хароҷоти субъектҳои хоҷагидорӣ бахши воқеӣ ва бонкҳои тичоратӣ ба даст меояд. Албатта, ин тадбирҳо барои мукамалсозӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ, ки бонкҳои тичоратӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ пешниҳод мекунанд, имкон медиҳанд. Сиёсати бидуни нақшаи пешакӣ тарҳрезӣшуда ва номуташаққили пулию қарзӣ на танҳо ба суботи молиявии бахши бонкии мамлакат, балки бештар ба корхонаҳои истеҳсоли ва хизматрасонии дар бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ фаъолияткунанда таъсири манфӣ мерасонад.

Имрӯз беш аз ҳамаи дигар марҳилаҳои ташаккул ва рушди худ, низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба корбурди стратегияи ягонаи рушд, ки ба низомии мутамаккизи арзёбии нишондиҳандаҳои асосии муайянкунандаи вазъи молиявии бонкҳо мувофиқ бошад, инчунин ба методикаҳои аз ҷиҳати меъёрӣ таъмини таҳлили устувории бонкҳои тичоратӣ ниёз дорад. Устувории бонки тичоратӣ яке аз аломатҳои муҳимтарини тавсифдиҳандаи вазъи молиявии он ва таъмини ин устуворӣ – вазифаи муҳимтарини низомии идоракунӣ бонкӣ мебошад, ки ҳалли он бартараф намудани як қатор мушкилоти марбут ба арзёбии суботи молиявиро дар бар мегирад.

Аҳамияти низомии бонкӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ хеле калон аст, зеро бонкҳои тичоратӣ дар таъмини муомилоти пул, ҳаракати сармоя, дар пешниҳоди имконияти молиявии иловагӣ ба корхонаҳои истеҳсоли ва субъектҳои дигари бахши воқеӣ, дар андухт ва истифодабарии пасандозҳои аҳоли ба хоҳири рушди иқтисодиёт нақши муҳим доранд. Ҳамаи ин ба зиммаи бонкҳои тичоратӣ масъулияти баланди ҷамъиятиро воғузор мекунад. Дар ҷомеа набояд барои зерӣ шубҳа гузоштани устувории низомии бонкӣ асос вучуд дошта бошад, саҳомон (иштирокдорони сармояи субъектҳои хоҷагидорӣ), шарикони бозорӣ, пасандозгуздорон ва сармоягуздорон бояд ба субот ва эътимоднокии ҳар як бонки тичоратӣ боварии комил дошта бошанд.

Рушди муносири иқтисодиёти ҷаҳонӣ аҳамияти устувории бонкҳои тичоратиро боз ҳам зиёд кардааст. Равандҳои ҷаҳонишавии бозорҳои молиявӣ ва густариши муносибатҳои ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ бонкҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бонкҳо ва дигар ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ба таҳкими танзими фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Ғайр аз ин, равандҳои ҷаҳонишавӣ дар бахши бонкӣ ба як қатор падидаҳои номатлуб боис шудааст. Танзими бахши молиявӣ дар ҳолати мавҷуд набудани пайгирӣ ва назорати муносиби фаъолияти бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ боиси зиёд шудани шумораи амалҳои қаллобӣ гардида, имконияти бонкҳоро барои дучор шудан ба хавфҳои аз ҳад зиёди бо захираҳои молиявӣ таъмин набуда васеъ кард, ки дар ниҳоят ба муфлисшавии ин бонкҳо ва аз даст додани устувории молиявии онҳо оварда мерасонад.

Имрӯз амалияи таъмини суботи молиявии бонкҳои тичоратӣ яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи Бонки миллии Тоҷикистон ва бахши иқтисодию молиявии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун механизми ҳифзи тамоми бахши бонкӣ мебошад. Ба хоҳири мусоидат кардан дар самти нигоҳ доштани суботи молиявӣ аз ҷониби БМТ пайгирӣ, таҳлил ва арзёбии нишондиҳандаҳои асосии устувории бонкҳо, баҳодиҳии сатҳи хавфҳо дар низомии молиявии мамлакат гузаронида шуда, тадбирҳои мушаххас ҷиҳати коҳиш додани хавфҳо роҳандозӣ мешаванд.

Ҳоло устувории бонкҳои тичоратӣ мушкилоти назариявӣ амалии низомии бонкӣ буда, дар доираи илмҳои иқтисодӣ ва молиявӣ вобаста ба мафҳум ва муҳтавои иқтисодии

он ақидаи ягона вучуд надорад. Омӯзиши ақидаҳои илмӣ оид ба устувории бонки тичоратӣ ба мо имкон дод, ки якҷанд тарзҳои тафсири ин мафҳумро муайян кунем. Вале мо пеш аз омӯзиши ақидаҳои илмӣ оид ба устувории бонки тичоратӣ барои муайян кардани ҳуди вожаи «устуворӣ» ба Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ назар мекунем. Дар он вожаи мазкур бо ду тарз шарҳ дода шудааст: 1) пойдорӣ, мустаҳкамӣ ва 2) собитқадамӣ, суботкорӣ, матонат, истодагарӣ дар аҳди худ ё расидан ба мақсаде [1, с.385].

Муҳаққиқ Г.Г. Фетисов устувории бонкро ҳамчун «қодир будан барои иҷрои уҳдадорихои худ дар назди мизочон, қарздиҳандагон ва амонатгуздорон, таъмини эҳтиёҷ ба қарздиҳии кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат дар шароити таъсири омилҳои тағйирёбандаи берунӣ ва дохилӣ» муайян кардааст [2, с.32]. Ба ҳамин монанд ақидаро муҳаққиқи ватанӣ С.З. Сафаров аз Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав изҳор карда, устувории бонки тичоратиро ҳамчун қобилияти дар шароити мавҷудаи муҳити иқтисодӣ ба ҳолати мувозинат ноил шудани бонки тичоратӣ ва дар давраи тӯлонии таъсири омилҳои тағйирёбандаи берунӣ дохилӣ чунин ҳолатро нигоҳ дошта тавонистани он маънидод кардааст. Ӯ қайд мекунад, ки агар бонк ба ҳолати ноустуворӣ гирифта шавад, «ҳеҷ гоҳ дигар ба ҳолати мувозинатие, ки бо сабабҳои гуногун баромадааст, баргашта наметавонад, баръакс бетанаффус аз он дур мегардад ва дар атрофи он лапиш меҳӯрад» [3, с.152].

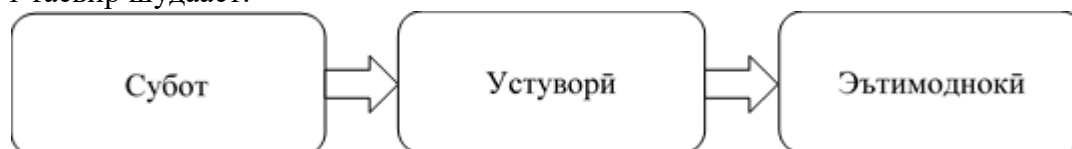
С.А. Уразова устувории бонкро ҳамчун «қобилияти баргаштан ба ҳолати мувозинат пас аз таъсири ноустуворкунанда» шарҳ медиҳад [4, с.30]. Ба андешаи ӯ, дар ин маврид нишондиҳандаҳои фаъолияти бонк бояд дар доираи меъёрҳои муайянкунандаи устуворӣ қарор дошта, аз ҳудудҳои қиматҳои иҷозатдодашудаи нишондиҳандаҳои мазкур берун бароянд ва ба бонк имконият диҳанд, ки ба ин ҳудудҳо баргардад.

Аксаран мафҳуми устуворӣ бо мафҳумҳои субот ва эътимодноқӣ ҳамчун вожаҳои ҳаммаъно баррасӣ мешавад. Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ вожаи субот (сабот) ҳамчун пойдорӣ, қарор, устуворӣ [1, с.187] ва вожаи эътимодноқӣ – ҳамчун боварибахшӣ ва бовариноқӣ [1, с.708] шарҳ дода шудааст. Бо вучуди ин, мафҳумҳои мазкур ҳар кадоме дорои муҳтавои иқтисодии худ буда, аз ҳамдигар тафовут доранд.

Тавре О.И. Лаврушин қайд мекунад, субот бештар ба ҳолати қарор доштан майл дорад, дар ҳоле ки устуворӣ ҳаракат ва рушдро дар назар дорад: «устуворӣ – ҳолати ҳаракат, мафҳуми нисбат ба субот васеътар аст; устуворӣ ва субот дар робитаи сабабию натиҷавӣ қарор дошта, устуворӣ натиҷа аст ва субот – сабаби таъмини устуворӣ. Аммо тавофути куллии ин мафҳумҳо дар он аст, ки устуворӣ объект (падида, раванд)-ро аз нигоҳи рушд ба сӯи густариш ва субот – ҳамчун нигоҳ доштани ҳолати қарор, таъмини доимият, мувозинат тавсиф мекунад» [5, с.56].

Эътимодноқӣ – ҳолати сифатии объект мебошад, ки бо қобилияти сари вақт ва пурра иҷро кардани уҳдадорихои худ, ба маҳакҳои муайян мувофиқат кардан ва амалӣ намудани манфиатҳои субъектҳои алоҳида таҳти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ тавсиф мешавад. Метавон тасдиқ кард, ки устуворӣ дар робита бо эътимодноқӣ аввалиндараҷа буда, ба субот асос меёбад. Бонки устувор бозътимод аст, вале бонки бозътимод на ҳамеша устувор аст.

Ҳамин тавр, робитаи байни мафҳумҳои «устуворӣ», «эътимодноқӣ» ва «субот» дар расми 1 тасвир шудааст.

Расми 1. Робитаи байни мафҳумҳои «устуворӣ», «эътимодноқӣ» ва «субот»

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, тафсирҳои овардашударо ҷамъбаст карда, изҳор менамоем, ки устувории бонки тичоратӣ қобилияти он барои нигоҳ доштани ҳолати мувозинат дар муҳити иқтисодии мавҷуда дар муҳлати нисбатан тӯлонӣ бо таъсири омилҳои

тағйирёбандаи дохилӣ ва берунӣ мебошад. Аммо, қайд бояд кард, ки устувории бонки тичоратӣ, ба ақидаи баъзе иқтисоддонҳо мафҳуми васеътар буда, аз нигоҳи муҳтавои иқтисодӣ якчанд намудҳои устуворӣ, аз ҷумла устувории молиявиро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки ҳам дар адабиёт ва ҳам дар амалияи фаъолияти бонкӣ истилоҳи устувории бонки тичоратӣ бештар ҳамчун устувории молиявии бонки тичоратӣ баррасӣ мешавад ва ҳосияти маҷмӯӣ дорад, ки на танҳо омилҳои дохилӣ, балки омилҳои берунии фаъолияти бонкиро низ инъикос мекунад. Дар адабиёти иқтисодӣ, ки ба таҳқиқи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дахл мекунад, аксаран дар байни мафҳумҳои «устуворӣ» ва «устувории молиявӣ» тафовут ба назар намерасад, - устувории бонки тичоратӣ гуфта, воқеан устувории молиявии он дар назар аст. Вале ин тарзи дарки мафҳумҳо бештар бо муҳтавои молиявии фаъолияти бонки тичоратӣ ва сифати вазъи молиявии он марбут аст. Устувории молиявӣ дар луғатҳои иқтисодӣ чун «суботи вазъи молиявӣ, ки дар мутавозӣ будани молия, бозоргирии басандаи дороиҳо, мавҷудияти захираҳои зарурӣ ифода меёбад» [6, с.770] тафсир шудааст.

Вале ба андешаи мо мафҳумҳои «устуворӣ» ва «устувории молиявӣ» набояд як хел шарҳ дода шаванд. Устуворӣ метавонад нисбат ба омилҳои мушаххаси хавф - устувории сармоя, устувории тичоратӣ ва ғайра ба кор бурда шавад, дар ҳоле ки устувории молиявӣ арзёбии ҳамаҷонибаи вазъи молиявии бонк ва муайян кардани фаъолияти муътадил ё наздикӣ ба ҳадди ногувори вазъи молиявиро пешбинӣ менамояд. Мувофиқи шарҳи маъмултарин дар адабиёт устувории молиявӣ бештар ҳамчун устувории молиявии бонк дар давраи ояндаи дарозмӯҳлат баррасӣ мешавад.

Устувории молиявии бонки тичоратиро ҳамчун як нишондиҳандаи ҷамъбаस्तкунанда, ки дар он ҳосиятҳо ва таъсири ҳамаи дигар унсурҳои устувории умумии бонк ҷамбааста мешаванд, баррасӣ бояд кард. Устувории молиявии бонкҳои тичоратӣ ҳамчун мафҳуми ҷамъбаастӣ устувории молиявии низоми бонкии мамлакатро муайян мекунад. Дар робита ба ин, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара Ш.Қ. Хайрзода дуруст қайд менамояд, ки устувории молиявии низоми бонки «ҳолате мебошад, ки зимни он низом қодир аст ба таъсири номатлуби омилҳои мухталифи беруниро дохилӣ истодагарӣ кунад ва ҳолатро дар мавриди инҳироф аз тавсифот ва андозаҳои амниятӣ дубора барқарор созад, инчунин ба таври бемайлони рушд кунад, рисолат ва вазифаҳои худро дар иқтисодиё бо назардошти вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба таври муносиб ва самаранок иҷро намояд» [7, с.142].

Ба андешаи М.Р. Нуров, устувории молиявии бонк масъалаи умумииқтисодӣ буда, ба рушди иқтисодиёти давлат ва муносибатҳои иқтисодии он, ба рушди бомароми бозори байнибонкӣ нигаронида шудааст. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки «устуворӣ ҳамчун асоси рушд ба босуботӣ, пардохтпазирӣ ва рақобатпазирӣ дар зери таъсири омилҳои дохилиро беруниро асос меёбад. Босуботии доимӣ дар рушди низоми пешрафта тавассути нигоҳ доштани қобилияти мавқеъгирии бонк дар бозори бонкӣ барои таҷдиди сифатҳои амалиёт ва хизматрасониҳои худ бо роҳи доимӣ мебошад» [8, с.43].

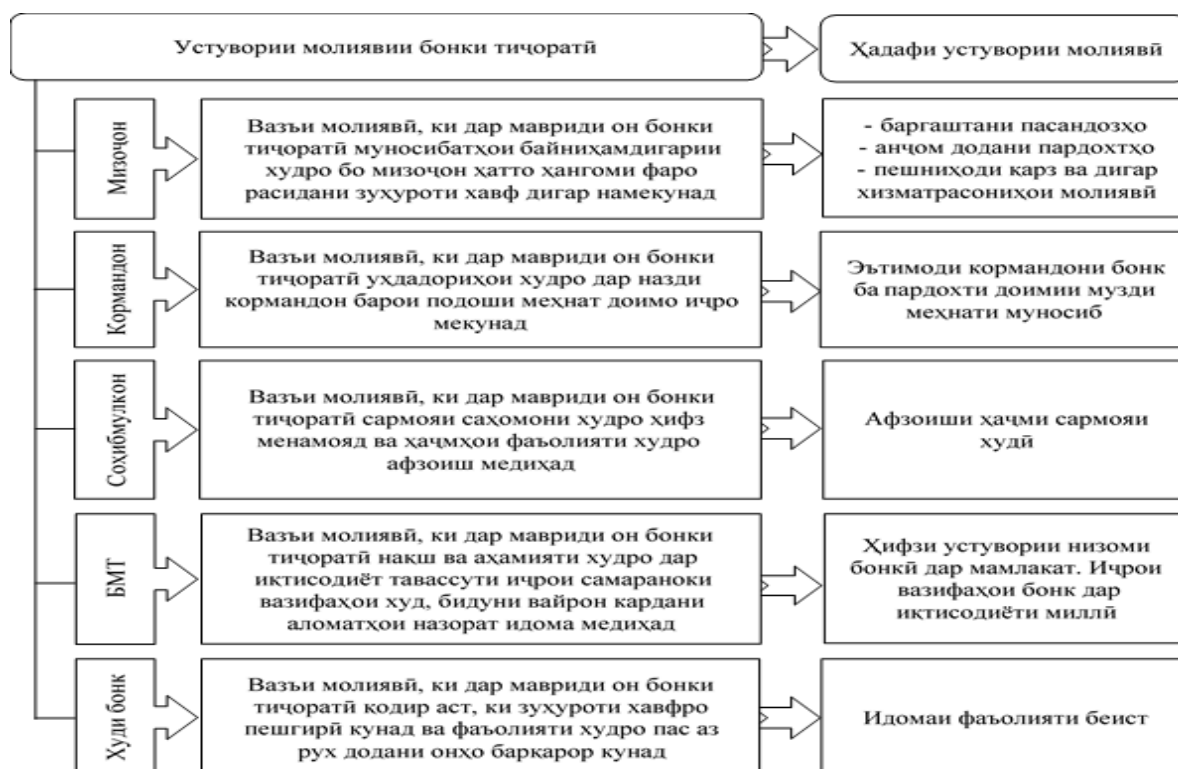
Муҳаққиқ А.Д. Оев ақидаи муаллифони Ш.Қ. Хайрзода ва М.Р. Нуровро ҷонибдорӣ намуда, қайд мекунад, ки «устувории молиявии низоми бонкӣ дар заминаи суботи он ба даст оварда мешавад. Суботи молиявӣ фаълнокии бахшҳои низоми молиявӣ ва миёнаравии молиявии босамараро таъмин намуда, барои устувор гардидани рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд» [9, с. 254].

Дар рушди фаъолияти бонкӣ зарурати дуруст муайян кардани вазъи молиявӣ, сатҳи устувории молиявӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ тобиши махсус дорад. Зеро бонкҳои тичоратӣ ташкилотҳои оммавӣ (корхонаҳои дорои манфиати умум) мебошанд, онҳо ҳамчун воситаи тамаркузи доираи нисбатан васеи манфиатҳои субъектҳои иқтисодӣ (аҳоли, муассисаҳои молиявӣ, корхонаҳои соҳаҳо ва шаклҳои ташкилию ҳуқуқии гуногун) амал мекунад, бинобар ин, таъсири манфии аз даст додани устувории молиявии онҳо нисбат ба дигар субъектҳои иқтисодӣ бештар аст. Илова бар ин, бонкҳои тичоратӣ

ҳамчун ташкилотҳои намуди махсус - муассисаи пулиро қарзӣ унсури муҳими муносибатҳои азнавтақсимкунӣ мебошанд ва дар ин росто, манфиатнокии макроиқтисодии ҷомеа аз фаъолияти босамари онҳо вобаста аст.

Имрӯз, дар шароити афзоиши микёсҳои фаъолияти бонкӣ, ки бо афзоиши хавфи талафот, пурзӯршавии муборизаи рақибонаи бонкҳо барои ҷалби сармоягуздорон ва мизочони пардохтгавон ҳамрадиқ аст, дар дарки мафҳуми «устувории молиявии бонкҳои тижоратӣ» тавзеҳоти ғоявӣ зарур аст.

Ҳамин тавр, тафсириҳои гуногуни мафҳуми «устувории молиявии бонки тижоратӣ»-ро таҳқиқ намуда, хулоса мебарорем, ки онҳо тамоми гуногуншакли амалиёт ва хусусиятҳои фаъолияти бонкҳои тижоратиро пурра инъикос намеkunанд. Ҳамчунин, ба андешаи мо, устувории молиявии бонки тижоратиро набояд аз нигоҳи танҳо ҳуди бонк баррасӣ кард. Оғро бояд аз нигоҳи мизочон, соҳибмӯлк, бонки танзимкунанда – БМТ ва ҳуди бонки тижоратӣ низ баррасӣ кард (расми 2).

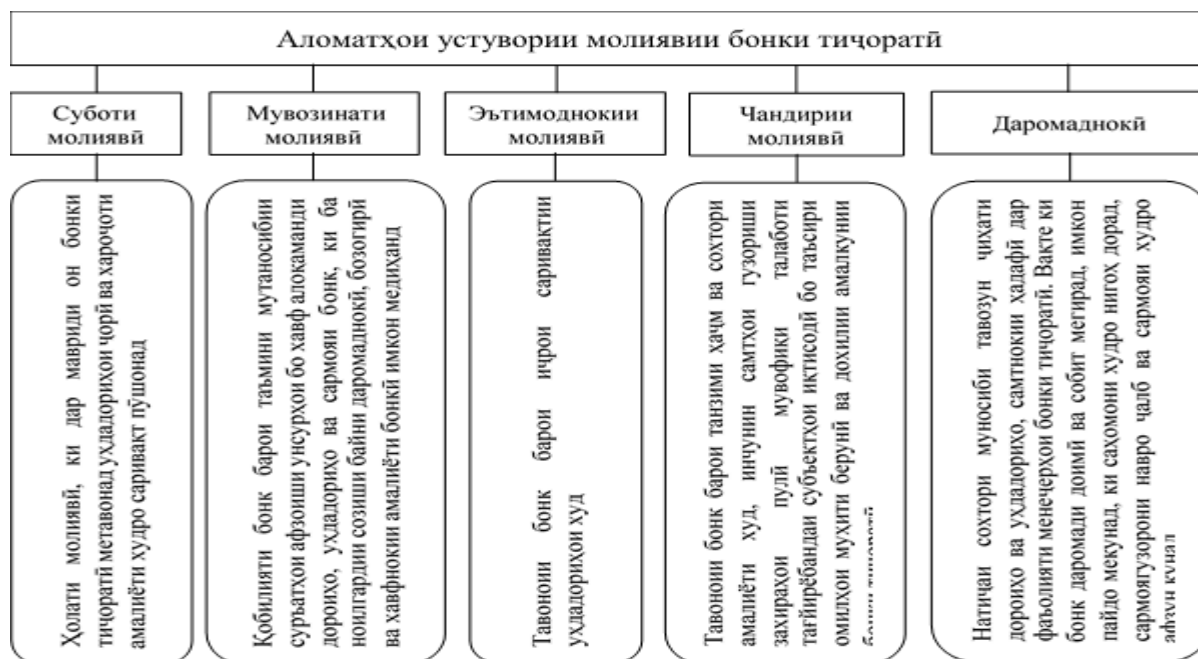

Расми 2. Тафсири мафҳуми «устувории молиявии бонки тижоратӣ»
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, устувории молиявии бонки тижоратӣ – ин қобилияти бонк барои дар дилҳо лаҳзае вақт нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои меъёрии фаъолияти худ, пешниҳоди тамоми намудҳои имконпазири хизматрасониҳои молиявӣ ба мизочон, нигоҳ доштан ва зиёд кардани сармояи саҳомӣ ва иҷрои пурраи вазифаҳои худ ҳамчун миёнараи молиявӣ дар иқтисодиёт мебошад. Дар ин маврид фаъолияти бонки тижоратӣ бояд тавре роҳандозӣ шавад, ки эътимоди мизочон, соҳибмӯлк, роҳбарият ва менеҷменти он, инчунин БМТ ба фаъолияти он коста нагардад.

Пас аз он ки мо таърифиҳои гуногуни мафҳуми устувории молиявии бонки тижоратиро таҳқиқ ва арзёбӣ кардем, дар ин асос аломатҳои асосии онро ҷудо бояд кард.

Дар адабиёт ақидаҳои гуногун оид ба муайян кардани аломатҳои устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ мавҷуд мебошанд. Аз ҷумла Д.А. Гогол суботи молиявӣ, мувозинати молиявӣ, эътимоднокии молиявӣ ва чандирии молиявиро ҳамчун аломатҳои асосии устувории молиявии бонки тиҷоратӣ ҷудо намудааст [10, с.163]. Мо низ ақидаи Д.А. Гоголро ҷонибдорӣ карда, ба аломатҳои ҷудонамудаи он аломати тавсифдиҳандаи самаранокии фаъолияти бонки тиҷоратӣ – даромаднокиро илова мекунем (расми 3).

Расми 3. Аломатҳои устувории молиявии бонки тиҷоратӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси ҷамъбасти нуктаҳои назари гуногун ба ҷудокунии аломатҳои устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ, мо ду хосияти асосии ҷамъбастии онро ҷудо мекунем.

Аввалан, устувории молиявии бонки тиҷоратӣ мафҳумест, ки бештар аз вақт вобаста буда, қобилияти баргаштан ба ҳолати мувозинати молиявиро пас аз дуршавӣ аз он дар натиҷаи таъсири ҳар гуна омилҳои берунӣ ва дохилӣ ифода мекунад. Устувории молиявии бонк коршоямӣ онро муайян мекунад, зеро барои коршоям будан дар шароити иқтисодии имрӯзаи тағйирёбанда ва фаъолияти тиҷоратии муътадил доштан, бонки тиҷоратӣ бояд ба ҳар гуна ҳалалҳои берунӣ эътино накунад, дар муқобили онҳо истодагарӣ карда, дар давоми муддатӣ тӯлонӣ ин ҳолати худро, ки барои рушди муътадили он мусоидат мекунад, нигоҳ дошта тавонад.

Дуюм, устувории молиявӣ мафҳуми иқтисодии ҷамъиятӣ мебошад, ки дар манфиатнокии ҷомеа ва тамоми унсурҳои иқтисодии он ба рушди устувори бонкҳои тиҷоратӣ зоҳир мегардад. Яъне бонк ҳамчун миёнарави молиявӣ дар байни субъектҳои иқтисодӣ ба рушди иқтисодии ҳамаи онҳо таъсир мерасонад, бинобар ин, дар навбати худ субъектҳои иқтисодӣ низ ба рушди бонкҳои тиҷоратӣ ҳавасманд мебошанд. Ба қавли дигар, устувории молиявии бонки тиҷоратӣ – маҷмуи аломат ва хосиятҳои фаъолияти он мебошад, ки новобаста аз тағйирёбии муҳити иқтисодӣ ва рақобат дар бозор аз қобилият ва тавоноии бонк барои дар ҳар лаҳзаи вақт ба уҳдадорӣҳои худ ҷавоб додан, тамоми хизматрасониҳои иҷозатшударо ба мизҷони худ пешниҳод кардан ва аз ин ҳисоб гирифтани ғоидаи шаҳодат медиҳад.

Тамоюл ба густариши рақобат дар тамоми самтҳои фаъолияти бахши бонкии иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таи чанд соли охир ба назар мерасад, зарурати таҳияи равишҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ идоракунии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва

тавсияҳои амалӣ оид ба муайян кардани мушкилоти устувории молиявии онҳоро ба миён овардааст. Мусаллам аст, ки ин барои расидан ба сатҳи сифатан нави фаъолияти низоми бонкӣ дар мамлакат, таъмини афзоиши эътимодноки ва суботи молиявии низоми миллии бонкӣ ва густариши имкониятҳои молиявӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллии мусоидат мекунад.

Бонки тичоратии аз ҷиҳати молиявӣ устувор дорои бартариҳои рақибона нисбат ба дигар бонкҳои тичоратӣ мебошад, ки ин дар ҷалби захираҳои иловагӣ, доштани афзалият дар ин ё он бахши бозор, зиёд шудани пасандозҳои аҳоли ҳамчун манбаи асосии захираҳои бонкӣ ва мутаносибан васеъ шудани доираи сармоягузориҳо, имконияти рушди намудҳои нави ғайрианъанавии хизматрасониҳои бонкӣ ифода меёбад. Илова бар ин, бонки аз ҷиҳати молиявӣ устувор барои фаъолияти муносиби худ муҳити мусоид бунёд мекунад, яъне падидаҳои ихтилоф ва муносибатҳои низоъ бо давлат ва ҷомеа ба миён намеоянд, зеро он андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмиро ба буҷети давлат ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва музди меҳнати кормандонро саривақт пардохт мекунад.

АДАБИЁТ

1. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 2 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. - Душанбе. 2010. - 1095 с.
2. Фетисов Г.Г. Устойчивость коммерческого банка и рейтинговые системы ее оценки / Г.Г. Фетисов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 168 с.
3. Сафаров С.З. Аломат ва принципҳои устувории молиявии бонкҳои тичоратӣ / С.З. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2020. - № 1-3 (77). – С. 152-155
4. Уразова С.А. Устойчивость банковской системы: сущность и механизмы воздействия / С.А. Уразова // Деньги и кредит. - 2007. - № 8. - С. 30-34
5. Лаврушин О.И., Фетисов Г.Г. Устойчивость прежде всего / О.И. Лаврушин, Г.Г. Фетисов // Национальный банковский журнал. - 2005. - № 1. - С. 56–60
6. Большой экономический словарь: 25000 терминов / А.Н. Азрилян и др. / Изд. 6-е, доп. – М.: Институт новой экономики, 2004. – 1376 с.
7. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ (назария, методология ва амалия): дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ. - Душанбе - 2021. - 430 с.
8. Нуров М.Р. Тақмили механизми устувории низоми бонкии Тоҷикистон дар шароити муосир: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / Нуров Маҳмадназар Раҷабалиевич. – Душанбе, 2023. – 176 с.
9. Оев А.Д. Масъалаҳои назариявии таҳлили устувории молиявии низоми бонкӣ / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 1 (30). - С. 252-258
10. Гоголь Д.А. Проблематика финансовой устойчивости коммерческого банка и методов ее оценки / Д.А. Гоголь // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. - 2011. - № 2. - С. 163–167

Хочаева З.С.

**РУШДИ СОҲИБКОРИИ САНОАТИ РАҚОБАТПАЗИРИ ҶУРОББОРОӢ ДАР
ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСОН**

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ҳар як давлат ба соҳаҳои иқтисодии худ диққати ҳамаҷонгиба дода, дар ин замина, шароитҳои мусоидро барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ равона месозад. Зеро фаъолияти гуногуни соҳибкорӣ дар дилхоҳ шароит ҳамчун муҳаррики иқтисодиёти ҳар як кишвари ҷаҳон ба ҳисоб рафта, дар ҳама давру замони муосир дастгирӣ ва ғимояи фаъолияти соҳибкорӣ барои давлат, мубрами бокӣ мемонад. Ба андешаи мо имрӯз соҳибкорӣ барои ноил шудан ба пешрафти иқтисодиёти давлат ва суръати баланди афзоиши маҳсулоти саноат, нақши муҳим мебозад. Дар мақолаи мо диққати ҷидиро ба субъектҳои хоҷагидорӣ истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатии ҷуроббарорӣ равона намудем. Бояд қайд намуд, ки ҳар қадаре, ки субъектҳои хоҷагидорӣ маҳсулотҳои саноатии ҷуроббарорӣ бештар имконияти саҳмгузорию ба натиҷаҳои воқеии маҳсулоти истеҳсолии худ зиёд дошта бошанд, дар ин раванд рушди истеҳсолоти маҳсулоти саноатии рақобатпазир бештар мешавад.

Калимаҳои калидӣ: ҷуроббарорӣ, рақобатпазир, соҳибкорӣ, саноат, саноати сабук, ғимоя ва дастгирӣ соҳибкорӣ, технологияи истеҳсолӣ, ашёи хом, имтиёзҳо барои корхонаҳои ҷуроббарорӣ.

Ходжаева З.С.

**РАЗВИТИЕ ПРОМИШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НОСОЧНОГО ПРОИЗВОДСТВА В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В условиях рыночной экономики каждое государство обращая всестороннее внимание своим экономическим сферам на этой почве для развития производственного предпринимательства создает доступные условия. Естественно различное деятельность предпринимательства при желанных условиях вступая как двигатель экономики каждой стране мира, во всех периодах современности поддержка и защита предпринимательской деятельности для государства остается актуальным. С нашей точки зрения сегодня предпринимательство для достижения экономического прогресса государства и высокой скорости преумножения продукции промышленности играет важную роль. В данной статье мы особое внимание направили субъектам хозяйственных субъектов, производителей продукции носочной промышленности. Необходимо отметить, что сколько был субъекте хозяйственности продукции носочной промышленности имеющий сверх возможности инвестиций порталным результатам своей производственной продукции, в этой направленный развитие производство промышленной продукции увеличивается её конкурентоспособность.

Ключевые слова: носочное производство, конкурентоспособность, предпринимательство, промышленность, легкая промышленность, защита и поддержка предпринимательства, производственная технологии, сырье продукции, привлечение для предприятия носочного производство.

Khojaeva Z.S.

ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT OF THE COMPETITIVE HOSIERY INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the conditions of the market economy, each state pays full attention to its economic spheres and, in this context, creates favorable conditions for the development of industrial entrepreneurship. Because various business activities are considered as the engine of the economy of every country in any conditions, and in all modern times, support and protection of business activities remains a priority for the state. In our opinion, today, entrepreneurship plays an important role in achieving the progress of the state's economy and the high rate of growth of industrial products. In the article, we focused our attention on the economic entities producing industrial hosiery products. It should be noted that the more economic subjects of the hosiery industry have the opportunity to contribute to the actual results of their production, the more competitive the production of industrial products will be.

Keywords: hosiery, competitiveness, entrepreneurship, industry, light industry, protection and support of business, production technology, raw materials, benefits for hosiery enterprises.

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ҳар як давлат ба соҳаҳои иқтисодии худ диққати ҳамаҷонгиба дода, дар ин замина, шароитҳои мусоидро барои рушди соҳибкории истеҳсоли равона месозад. Зеро фаъолияти гуногуни соҳибкорӣ дар дилхоҳ шароит ҳамчун муҳаррики иқтисодиёти ҳар як кишвари ҷаҳон ба ҳисоб рафта, дар ҳама давру замони муосир дастгирӣ ва ғимояи фаъолияти соҳибкорӣ барои давлат, мубрами бӯй менамояд.

Ба андешаи мо имрӯз соҳибкорӣ барои ноил шудан ба пешрафти иқтисодиёти давлат ва суръати баланди афзоиши маҳсулоти саноат, нақши муҳим мебошад. Он асоси хусусияти инноватсионӣ, истеҳсолии сермаҳсули иқтисодиёт мебошад. Дар мақола мо диққати ҷидиро ба субъектҳои хоҷагидорӣ истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатӣ ҷуроббарорӣ равона намудем. Бояд қайд намуд, ки ҳар қадаре, ки субъектҳои хоҷагидорӣ маҳсулотҳои саноатӣ ҷуроббарорӣ бештар имконияти саҳмгузорию ба натиҷаҳои воқеии маҳсулоти истеҳсолии худ зиёд дошта бошанд, дар ин рағбанд рушди истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ рақобатпазир бештар мешавад.

Дар натиҷаи саҳмгузорию бештар ин намуди маҳсулоти истеҳсолии саноатӣ рушд ёфта ба яке аз соҳаҳои нави ояндадори соҳаи саноати рақобатпазир табдил меёбад. Аз нигоҳи дигар, фаъолияти соҳибкорӣ ба рушди рақобат, баланд бардоштани шаффофияти истеҳсоли маҳсулоти ҷуроббарорӣ мусоидат намуда, механизмҳои ноил шудан ба рушди онро дар кишвар фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, тибқи сарчашмаҳои омили Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2022 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 676 438 корхонаҳои саноатӣ мавҷуданд, ки аз ин шумора 13 832 ба ВМКБ, 182 895 ба вилояти Хатлон, 232 657 ба вилояти Суғд, 124 925 ба шаҳри Душанбе ва 122 128 ба ноҳияҳои тобеи марказ рост меояд [3, саҳ 220].

Рақамҳои оварда шуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аз афзоиши шумораи сохторҳои соҳибкорӣ асосан аз ҳисоби татбиқи барномаҳои гуногуни давлатӣ оид ба дастгирии соҳибкорӣ, ки дар замони муосир ташкил ва рушд ёфтанд, вобаста аст.

Бо мақсади рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ саноатӣ дар кишвар як қатор, кумакҳои молиявӣ аз ҷониби давлат (субсидияҳо) ва имтиёзҳои андозию гумрукӣ барои соҳибкорон муҳаё карда шуда, ба рушди ин соҳа, таъсири ҳудро расонид. Навобаста аз имтиёзҳои дода шуда, ҷиҳати кам кардани монеаҳои маъмурӣ дар роҳи ташкили корхонаҳои хурду миёна ва кам кардани шумораи санҷишҳои мақомоти назоратӣ ба корхонаҳои фаъолияткунанда чораҳои дахлдор роҳандозӣ гардида истодааст.

Таҳлилҳои оварда шудаи саноати ҷуроббарорӣ дар солҳои 2021-2022 тибқи маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон

медихад, ки дар истехсоли чуроббарорӣ як қатор корхонаҳои насосҳои кишвар ширкат дошта, иқтидорҳои истехсоли онҳо дар ҷадвали 1 оварда мешавад.

Ҷадвали 1

Истехсоли маҳсулоти чӯробу пайпоқ дар моҳҳои январ-декабри соли 2022

Корхонаҳо	Дар амал			%	Фарқ
	январ-декабри соли 2022	январ-декабри соли 2021	декабри соли 2022		
Маҳсулоти чӯробу пайпоқ - ҳазор ҷуфт	14803,2	15408,6	1555,1	96,1	-605,4
ҚДММ "Ваҳдат Текстайл" шаҳри Душанбе	10855,2	12181,1	1029,8	89,1	-1325,9
Филиали ҚДММ "Ваҳдат Текстайл" дар шаҳри Кулоб	2136,3	181,3	119,8	1178,3	1955,0
Маълумоти соҳибкорони инфиродии ноҳияи Ҷ. Расулов	757,4	0,0	384,0	0,0	757,4
ҚДММ "Нури Истаравшан"	482,1	0,0	11,7	0,0	482,1
Маълумоти соҳибкорони инфиродии ноҳияи Мастҷоҳ	326,0	302,0	0,0	107,9	24,0
ҚДММ "Ҳиммат 2018" шаҳри Душанбе	73,2	129,2	6,3	56,7	-56,0
ҚДММ "Сомони Расул" шаҳри Бохтар	72,9	15,4	3,5	473,4	57,5
ҚДММ "Файзи Карим" ноҳияи Данғара	90,0	2598,4	0,0	3,5	-2508,4
Маълумоти соҳибкорони инфиродии ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ	10,1	0,0	0,0	0,0	10,1
Филиали ҚДММ "Неку-Хучанд", ноҳияи Зафаробод	0	1,20	0	0,0	-1,20
Маҳсулоти чӯробу пайпоқи бачагона - ҳазор ҷуфт	966,8	3 629,6	89,8	26,6	-2662,8
ҚДММ "Ваҳдат Текстайл" шаҳри Душанбе	966,8	3629,6	89,8	26,6	-2662,8

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омории Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022 с

Аз таҳлили ҷадвали оварда шуда дида мешавад, ки истехсоли чӯробу пайпоқ дар ҷумҳурӣ ба 96,1 банди фоизиро ташкил дода, ин асосан аз ҳисоби ҚДММ "Ваҳдат Текстайл" шаҳри Душанбе 89,1 банди фоизӣ, филиали ҚДММ "Ваҳдат Текстайл" дар шаҳри Кулоб 1178,3 банди фоизӣ зиёд, маълумоти соҳибкорони инфиродии ноҳияи Ҷ. Расулов 0,0 фоиз, ҚДММ "Нури Истаравшан" 0,0 банди фоизӣ, маълумоти соҳибкорони инфиродии ноҳияи Мастҷоҳ 107,9 банди фоизӣ, ҚДММ "Ҳиммат 2018" шаҳри Душанбе 56,7 банди фоизӣ, ҚДММ "Сомони Расул" шаҳри Бохтар 473,4 банди фоизӣ, ҚДММ "Файзи Карим" ноҳияи Данғара 3,5 банди фоизӣ, маълумоти соҳибкорони инфиродии Кӯҳистони Мастҷоҳ 0,0 банди фоизӣ, Филиали ҚДММ "Неку-Хучанд", ноҳияи Зафаробод 0,0 банди фоизӣ, маҳсулоти чӯробу пайпоқи бачагона 26,6 банди фоизӣ ва ҚДММ "Ваҳдат Текстайл" шаҳри Душанбе 26,6 банди фоизиро ташкил медиҳад [2].

Аз руи натиҷаи таҳлили оварда шуда дида мешавад, ки навобаста аз эҳтиёҷоти аҳоли ба чунин нави маҳсулоти саноатӣ иқтидорҳои истехсоли корхонаҳои саноатӣ дар сатҳи

паст қарор дошта, зарурияти қабули барномаҳои мушаххаси соҳавиро дар самти истеҳсолоти рақобатпазирии ҷуроббарорӣ дар шароити имрӯза тақозо менамояд.

Ба андешаи мо дар асоси натиҷаҳои тадқиқотии гузаронида шуда, маълум гашт, ки дар баъзе минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ВМКБ) корхонаҳои ҷуроббарори умуман арзи ҳасти надошта, аҳолии ниёзманд аз дигар минтақаҳои кишвар барои қонё гардонидани талаботҳои оилавӣ ва шахсии худ ҷиҳати дастрасии ба ин навъи маҳсулоти саноатӣ ба мушкили рӯбарӯ мешаванд.

Дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини эҳтиёҷотии аҳоли бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 март соли 2019, №128 Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 қабул карда шуд. Бо дарназардошти ҳадафҳои Барнома, дар асоси муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январӣ соли 2018, №34 «Дар бораи натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 ва вазифаҳо барои соли 2018», инчунин мутобиқи ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди кишвар, ки дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баён гардидаанд, таҳия шудааст.

Дар Барнома амалӣ намудани маҷмӯи чорабиниҳо ҷиҳати ҳавасмандгардонии молистеҳсолкунандагон, таъмини коркарди пурраи ашёи хом, аз ҷумла нахи пахта, пӯст ва пашм дар дохили кишвар, пешбинӣ шудааст, ки заминаи рушди саноати сабук ва афзоиши содироти маҳсулоти тайёр мебошад. Инчунин ҷиҳати таъмини раванди аз кишвари аграрӣ–саноатӣ ба индустриалӣ–аграрӣ табдил додани Тоҷикистон чораҳо ба нақша гирифта шудаанд.

Дар робита ба ин, вазифаи асосии саноати сабук азнавсозии технологияи истеҳсоли бо дар назар доштани истеҳсоли маҳсулоти тайёр бо истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва ашёи хом иборат буда, ҳамзамон, раванди ислоҳоти соҳа ва мутобиқкунии самти фаъолияти корхонаҳо ба талаботи имрӯза идома дода мешавад [1, саҳ 1].

Ба андешаи мо, дар зери мафҳуми Барнома ҳуҷҷати муҳими соҳавӣ ба ҳисоб рафта, дар асоси он рушди устувори соҳаи пешбини шударо ба афзалиятноки иқтисоди милли бояд таъмин намояд. Таъбиқи он ба ҷалб намудани сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва сармоягузориҳои хориҷӣ ва ватаниро ба соҳаи пешбинишуда равона созад.

Дар шароити муосир ҷуроббарориро ба соҳаи саноати субук арзёбӣ менамоянд. Саноати сабук соҳаи афзалиятнок ба ҳисоб рафта, дар давраи истиклолияти ҷумҳурӣ иқтидорҳои нав дар самти нассочӣ, қолинбофӣ, дӯзандагӣ, истеҳсоли меҳел, коркарди пӯст ва ҷуроббофӣ сохта ва ба истифода дода шуда, як қатор корхонаҳои амалкунанда аз нав таҷдид гардиданд. Афзалиятнокии саноати сабук бо мавҷуд ва дастрас будани ашёи хоми ватанӣ, ки аз воридоти ашёи хом аз хориҷӣ кишвар вобаста набуда, аммо технологияи истеҳсоли он аз хориҷии кишвар ворид шуда, ҳамчунин мавҷуд будани бозори меҳнат, ки ба ташкили шумораи зиёди ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад ва қобилияту имконияти васеи бо маҳсулоти тайёр таъмин намудани аҳолиро дорад, асоснок шудааст [4, саҳ 3].

Ба андешаи мо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти аҳамияти муҳим доштани истеҳсоли ҷуроббарорӣ аз ҷониби вазорату идораҳои дахлдори давлатӣ чораҳои рушд диҳанда дар истеҳсоли ин навъи маҳсулоти саноатии рақобатпазир, роҳандозӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз “29” март соли 2019, №128) саҳ – 1 ва саҳ 3.
2. Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2022
3. Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2022. саҳ 220
4. Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2022 саҳ 3.

УДК: 311.313(575.3)

Хусайнов М.Н., Саидова М.Ч.

**ВАЗЪИ МУОСИРИ РУШДИ СОҲАИ САНОАТ ВА ТАШАККУЛИ КЛАСТЕРҲОИ
САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақолаи мазкур, таҳлили вазъи муосири рушди соҳаи саноат ва имкониятҳои кластеризатсионии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои институтсионалии ташаккули таъминоти сармоягузории кластеризатсияи саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусиятҳои ташаккули кластерҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқот қарор дода шудааст. Бинобар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳанӯз кластерҳои саноатӣ ташаккул наёфтаанд, лекин имкониятҳои ташаккул ва рушди он аз ҳисоби корхонаҳои саноатӣ имконпазир аст, дар ҳолате, ки ҷиҳати танзими он чораҳои саривақтӣ андешида, тамоми институтҳо ва шароитҳо, аз ҷумла маблағгузории мусоид фароҳам оварда шавад. Тибқи маълумотҳои расмӣ Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар миқёси ҷумҳурӣ дар соли 2021 ба 38,8 млрд сомонӣ расонида шуд, ки суръати афзоиш нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 26% баробар гардид, ки ин ба маблағи 8 млрд. сомонӣ зиёд мебошад.

Калидвожаҳо: маблағгузорӣ, кластеризатсионӣ, саноатикунӣ, қарздиҳӣ, кластерҳои фазой, ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ, кластерҳои инноватсионии саноатӣ, стратегияи кластерӣ, манбаҳои молиякунӣ кластеризатсионӣ.

Хусайнов М.Н., Саидова М.Дж.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И
ФОРМИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

В статье подробно рассматриваются анализ современного состояния развития промышленности и возможности ее кластеризации в Республике Таджикистан, институциональные основы формирования инвестиционного обеспечения промышленной кластеризации в Республике Таджикистан и особенности формирования промышленных кластеров в Таджикистане. Исходя из этого, в Республике Таджикистан еще не сформированы промышленные кластеры, но возможности их формирования и развития за счет промышленных предприятий при условии принятия своевременных мер по регулированию всех институтов и условий, включая льготное финансирование, вполне возможно. Согласно

официальным данным Министерства промышленности и новых технологий Республики Таджикистан, объем промышленного производства в стране в 2021 году достиг 38,8 млрд. сомони, что на 26% больше, чем за аналогичный период прошлого года.

Ключевые слова: финансирование, кластеризация, индустриализация, кредитование, пространственные кластеры, привлечение иностранного и отечественного капитала, инновационно-промышленные кластеры, кластерная стратегия, источники финансирования кластеризации.

Husaynov M.N., Saidova M.J.

CURRENT STATE OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND FORMATION OF INDUSTRIAL CLUSTERS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines in detail the analysis of the current state of industrial development and the possibility of its clustering in the Republic of Tajikistan, the institutional basis for the formation of investment support for industrial clustering in the Republic of Tajikistan and the features of the formation of industrial clusters in Tajikistan. Based on this, industrial clusters have not yet been formed in the Republic of Tajikistan, but the possibility of their formation and development at the expense of industrial enterprises, subject to the adoption of timely measures to regulate all institutions and conditions, including preferential financing, is quite possible. According to official data from the Ministry of Industry and New Technologies of the Republic of Tajikistan, the volume of industrial production in the country in 2021 reached 38.8 billion somoni, which is 26% more than in the same period last year.

Key words: financing, clustering, industrialization, lending, spatial clusters, attraction of foreign and domestic capital, innovation-industrial clusters, cluster strategy, sources of financing for clustering.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, минтақашавӣ, тамоюлҳои баъдисаноатӣ ва афзудани шумораи иттиҳодҳои иқтисодӣ молиявӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва дигаргуншавии вазъи ҳамкориҳо дар самти маблағгузори ташаккул ва рушди саноат, муаммоҳои танзими кластерикунӣ саноат нақши муҳимро касб менамояд. Бахусус, дарёфти сарчашмаҳои молиявӣ ташаккул ва рушди кластери соҳаҳои саноат, ҳамчун бахши воқеии иқтисодиёт хеле муҳим гаштааст. Сарфи назар аз ин, кластерикунӣ саноат яктаарафа боқӣ мондааст, ҳол он, ки масъалаи калидӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун яке аз пешбарандаи рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар баромад мекунад.

Тавре зимни Паёмашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баён намуданд: “Мо саноатикунӣ босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокӣ он замина мегузорад. Аз ин лиҳоз, роҳбарони вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав, рушди иқтисод ва савдо, кишоварзӣ, корҳои хориҷӣ, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Кумитаи рушди маҳал ва Агентии содирот бояд якҷо бо роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо доир ба интиҳоби минтақаҳои тибқи занҷираи “ашёи хом - истеҳсоли маҳсулоти ниҳой - дарёфти бозори фурӯш” тадбирҳои зарурӣ андешанд”. [1]

Ба ақидаи муаллиф, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳанӯз кластерҳои саноатӣ ташаккул наёфтаанд, лекин имкониятҳои ташаккул ва рушди он аз ҳисоби корхонаҳои саноатӣ имконпазир аст, дар ҳолате, ки ҷиҳати танзими он чораҳои саривақтӣ андешида, тамоми институтҳо ва шароитҳо, аз ҷумла маблағгузори мусоид фароҳам оварда шавад. Тибқи маълумотҳои расмӣ Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар миқёси ҷумҳурӣ дар соли 2021 ба 38,8 млрд сомонӣ расонида

шуд, ки суръати афзоиш нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 26% баробар гардид, ки ин ба маблағи 8 млрд. сомонӣ зиёд мебошад.

Тавассути сиёсати сабукгардонии миқдорӣ, сармоягузориҳои ҳамаҷониба ва стратегии ҳудудӣ ба сармояи қарзӣ ва маоши паст таъям мекарданд, то нишон диҳанд, ки сабуккунии миқдорӣ метавонад як воситаи муфид барои суръат бахшидан ба рушди кишвар ва мубориза бо руқуд дар давраи бӯҳрони кунунии иқтисодӣ бошад.[2. с. 207-2017]

Дар соли 2021 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 38 млрд 826 млн сомонӣ расонида шуда, нисбати соли 2014 3,7 маротиба зиёд шуда, маблағгузориҳои саноат низ дар соли 2021 ба 5,6 млрд. сомонӣ расида нисбати соли 2014 2,5 маротиба ваё 4,4 млрд. сомонӣ зиёд шудааст.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар саноати коркард ба 22 млрд 306 млн сомонӣ расонида шудааст, ки нисбат ба соли 2020 16,3 ғоиз ё ин, ки ба маблағи 3 млрд 126 млн сомонӣ зиёд мебошад. Дар ҷад вали 1., динамикаи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ММД ва ҳиссаи арзиши изофаи соҳаи саноат дар ММД дар солҳои 2014-2021 (млн сомонӣ), бо таври зайл пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 1. – Динмикаи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ММД ва ҳиссаи арзиши изофаи соҳаи саноат дар ММД дар солҳои 2014-2021 (млн сомонӣ)*

Номгӯй	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2014, маротиб, б/ғ
ММД	4560 6,6	5097 7,8	5479 0,3	6443 4,4	7105 9,2	7910 9,8	8254 3	9164 0,5	2,0
Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ	1053 5	1219 6	1509 0	2002 9	2389 4	2758 6	3082 0,8	3882 6,1	3,7
Ҳиссаи арзиши изофаи саноат	5472, 8	7697, 7	9259, 6	1282 2,4	1506 4,6	1677 4,1	1426 0,8	2016 0,9	3,7
Ҳиссаи саноат дар ММД, бо %	12	14,7	15,1	16,9	19,9	21,2	17,4	22	10
Шумораи корхонаҳо и саноатӣ, (адад)	2164	2310	2043	1999	2097	2164	2274	2386	1,1
Маблағгуз ори саноат (ҳаҷми сармоягузо рӣ ба сармояи асосӣ дар саноат)	2 226,6	4 482,0	5 682,3	6 118,7	7 974,3	6 119,7	5 651,6	5 639,1	2,5

***Сарчашма:** муаллифон дар асоси: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷм. омӯри/ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 91 с.; Маълумотҳои расмӣ Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳия намудааст.

Дар давраи мавриди таҳқиқ дар саноати истихроҷ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба 8 млрд 401 млн сомонӣ баробар шудааст, ки нисбат ба соли 2020 2 млрд 763 млн сомонӣ ё 50 фоиз зиёд гардидааст. Ҳиссаи соҳаҳои саноати коркард 57,5 фоиз, таъминоти неруи барқ, газ, буг ва тозакунии ҳаво 20,4 фоиз, саноати истихроҷ 21,6 фоиз ва таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва дастраси коркарди дуюмдараҷа 0,5 фоизро ташкил медиҳад. Тамоюлҳои зиёдшавии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои саноатӣ, метавонанд заминаи хубе дар ташаккули кластерҳои саноатӣ ва сарчашмаҳои молиякунонии он гузоранд. Тибқи маълумоти оморӣ ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2021 дар соҳаи саноат 5,6 млрд. сомониро ташкил медиҳад, ки нисбати соли 2013 3,8 маротиба зиёд шудааст.

Аз ҷумла, дар соли 2021 ба саноати истеҳсол ва тақсими неруи барқ 3,9 млрд. сомонӣ, саноати коркард 934,7 млн сомонӣ, саноати истихроҷ 152,9 млн. сомонӣ ва ғ.

мебошад. Ҳаҷми сармоягузорӣ нисбат ба соли 2020 дар соҳаи истихроҷ 83,1 млн сомонӣ ва коркард 645,1 млн сомонӣ, дар маҷмӯъ 728,2 млн сомонӣ зиёд гардидааст. Ин маблағҳо ва маблағҳои дигари сармоягузориҳои хориҷиро метавон дар маблағгузориҳои ташаккули кластерикунории саноат истифода намуд.

Расми 1. – Динамикаи афзоиши маблағгузориҳои саноат (ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар саноат) (млн. сомонӣ) дар давраи солҳои 2012 -2021*

*Сарчашма: муаллифони дар асоси: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷм. оморӣ/ - Раёсати таъбу наشري таъҷилии МКҲ-и Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 91 с.; Маълумотҳои расмӣ Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳия намудааст.

Зимни таҳқиқот зарурати ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ» бо дарназардошти ташаккул ва рушди кластерҳо дар самти - ҷамъиятҳои саҳҳомӣ-ташаккулкунандагони кластерҳои инноватсионӣ, ки ба сармоягузорӣ ниёз доранд, метавонанд ҷойгиркунии иловагии саҳмияҳоро бо истифода аз ҷойгиркунии аввалияи саҳмияҳои корхона тавассути обунаи кушода –анҷом диҳанд, асоснок карда шуд. Ҳамзамон ошкор карда шуд, ки дар соҳаи саноат то ҳол ягон санадҳои стратегӣ ва барномаҳои давлатӣ дар самти маблағгузориҳои ташаккули кластерикунории саноатӣ таҳия нагардидаанд, лекин зиёда аз 20 барномаҳои рушди соҳаҳои саноат ва маблағгузориҳои онҳо, ки ба ташаккули он метавонанд мусоидат намоянд, қабул гардидаанд. Муқаррар карда шуд, ки корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ ҳанӯз ҳам наметавонанд, ки мустақилона афзалиятҳо ва самтҳои стратегии технологиро таҳия намоянд ва дар ин маврид интихоби самтҳои маблағгузориҳои ташаккули кластерҳои инноватсионии саноатӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ, мушкилоти зиёдро ба бор оварда истодааст.

Тавсия карда шуд, ки дар кишвари мо, барои ҳавасманд кардани сармоягузориҳои хусусии венчурӣ ва ташаккули бозори сармояи венчурӣ, зарур аст, ки Фонди иноватсионии венчурӣ, ширкати венчурии Тоҷикистон ва фонди сармоягузории Тоҷикистон барои технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ таъсис дода шуда, аз соли 2023, равандҳои ташкили фондҳои ҳудудии венчуриро амалӣ карда шавад.

Таҳқиқот ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин усули ҷойгиркунии таркиби сармояи асосӣ барои рушди стратегӣ имкон медиҳад. Ба ин маъно, ки дар сурати захираҳои ғании истихроҷи маъданҳои зеризаминӣ зарурати сафарбар кардани таҷҳизот ва технологияҳои коркард ба миён омадааст, ки ин ниёз ба сармоягузорию зиёд мекунад. [3.с.234-239]

Ба ақидаи муаллифон, дар кишвар имконияти таъсиси якчанд гурӯҳи кластерҳои устувор ва потенциалӣ имконпазир буда, ба ҳайси вариант соҳаҳо ва равандҳои маблағгузории ташаккули кластерро дар солҳои 2022-2025 пешниҳод намудем.

Ҷадвали 2. - Хусусиятҳо, самтҳои афзалиятноку ояндадори маблағгузории ташкили кластерҳои саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ*

Минтақа	Ташкили кластерҳои саноатӣ ё паркҳои техникаӣ	Эзоҳ	Сарчашмаҳои эҳтимолии маблағгузорӣ
Шаҳри Душанбе	Самти саноати сабук, хӯрокворӣ, мошинсозӣ	Дар қисмати шимолии шаҳр сохтмони коргоҳу корхонаҳо идома дорад	Аз ҳисоби сарчашмаҳои давлатӣ, хусусии дохилӣ ва хориҷӣ
Вилояти Суғд	Самти саноати сабук, маъданҳои куҳӣ, масолеҳи бинокорӣ ва хӯрокворӣ	Вобаста ба мавҷудияти ашёи хом дар шаҳру ноҳияҳо	Аз ҳисоби сарчашмаҳои давлатӣ, хусусии дохилӣ ва хориҷӣ, бонкҳо
Вилояти Хатлон	Самти саноати сабук, хӯрокворӣ, масолеҳи бинокорӣ	Вобаста ба мавҷудияти ашёи хом дар шаҳру ноҳияҳо	Аз ҳисоби сарчашмаҳои давлатӣ, хусусии дохилӣ ва хориҷӣ, бонкҳо
ВМКБ	Самти хӯрокворӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва маъданҳои куҳӣ	Вобаста ба мавҷудияти ашёи хом дар шаҳру ноҳияҳо	Аз ҳисоби сарчашмаҳои давлатӣ, хусусии дохилӣ ва хориҷӣ
НТҚ	Самти мошинсозӣ, хӯрокворӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва саноати сабук	Вобаста ба мавҷудияти ашёи хом дар шаҳру ноҳияҳо	Аз ҳисоби сарчашмаҳои давлатӣ, хусусии дохилӣ ва хориҷӣ

*Сарчашма: Таҳияи муаллифон.

Ҳамин тариқ, ҳангоми гузаронидани таҳлили минтақавии ташкили кластерҳои саноатӣ имкониятҳо ва дурнамои ҳар як минтақа алоҳида баҳо дода шуда, диссертант ду чанба: маблағгузорӣ ва инфрасохторро махсус ҷудо намудааст. Ба андешаи мо, ба хусусиятҳо ва омилҳои зерини садди роҳи кластеризунонии саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоро метавон нисбат дод: а) иқтисодии пасти содиротии бахши саноат, ҷалб нашудани соҳаҳои бартаридошта (саноати истихроҷ ва коркард) ба равандҳои кластеризунонӣ; б) манбаъҳои ками маблағгузорӣ ва ташкили сусти кластерҳои саноатӣ, ташкили номуназзам ва парокандаи сохтори саноатӣ, дастгирии нокифоя ва сусти, рушди сусти инфрасохтор, набудани гурӯҳҳои пурқудрати бонкию молиявӣ; в) ҳамкориҳои номуназзам ва ғайриҳамоҳанги соҳибкории хурду миёна дар соҳаи саноат, сусти инкишоф

ёфтани воситаҳои молиявӣ; г) ба эътибор нагирифтани таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ дар ташкил ва маблағгузори кластерҳои саноатӣ дар ҷумҳурӣ; д) нокифоя будани таҳқиқоти бунёдӣ барои ҷустуҷӯи имкониятҳои мутобик намудани таҷрибаи хориҷӣ дар мамлакат, номувофиқатиҳои блоки иқтисодӣ дар маблағгузори онҳо.

Дар баробари ин ба ҳайси фишанги молиявии механизми маблағгузори ташкили кластерҳои саноатии инноватсионӣ - маблағҳои худии ташкилотҳои дар оянда ташкилбандаи кластерҳои инноватсионӣ, маблағҳои бучетӣ (субсидияҳо), захираҳои қарзӣ ва дигари ҷалбшуда (барориши (эмиссияи) қоғазҳои қиматнок, лизинг) ва ғайра баромад менамоянд. Механизми алтернативии ташаккули кластерҳои саноатӣ таҳия гардида, ҳамчун сарчашмаҳо— маблағҳои худӣ, маблағҳои бучетӣ, захираҳои қарзӣ ва дигар захираҳои ҷалбшуда, инчунин таъсиси ниҳодҳои зарурии он низ тавсия шуд, ки аллакай дар таҷрибаи ҷаҳонӣ васеъ истифода мешаванд [4.С.175].

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Душанбе, 26.12.2019. - [захираи электронӣ]: <http://www.prezident.tj/node/21975>.
2. Шарипов, У.А. Краткосрочные территориальные инвестиции для долгосрочного развития регионов Республики Таджикистан / У.А. Шарипов, М. Д. Саидова // Актуальные проблемы развития отраслевых рынков: национальный и региональный уровень : сборник статей VII Международной научно-практической конференции, Воронеж, 06 апреля 2023 года. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2023. – С. 207-217.
3. Шарипов, У. А. Анализ инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистана: проблемы и пути их решение / У. А. Шарипов, М. Н. Хусайнов // Endless Light in Science. – 2023. – № 1-1. – С. 234-239. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-234-239.
4. Саидова, М. Д. Ташаккули механизмҳои маблағгузорӣ рушди кластерҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Д. Саидова. – Сино : Таджикский национальный университет, 2023. - 175 с.
5. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷм. омӯрӣ/ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 91 с.

УДК 334+338

Сафаров Ҷ.А.

ТАКМИЛИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ИНФИРОДӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар асоси таҳлили фаъолияти соҳибкорӣ ва нақши он дар рушди иқтисодии мамлакат дар мақолаи мазкур раванди ҷорӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ дар даврони соҳибистиклолии кишвар ва ҷараёни рушди он то имрӯз дида баромада шуда, мавриди тадқиқоти илмӣ қарор дода шудааст. Инчунин Соҳибкори инфиродӣ ҳамчун андозсупоранда ба монанди ташкилоти тижоратӣ суратхисоб дар бонкҳо, муҳр, тамғаи молӣ, аҳд бастан ва шартнома ба имзо расонидан, иҷрои фармоиши муассисаи давлатӣ ва ташкилотҳо, аз бонк қарзгириро доро мебошанд. Одатан шахсе, ки меҳодад фаъолияти худро дар ин ё он соҳа ба роҳ монда, ҳатман низоми андозбандии онро таҳлил намуда, сипас ҳулосаи оғоз намудани фаъолиятро мебарорад. Яъне нақши низоми андозбандӣ барои фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ басо муҳим арзёбӣ гардида, омӯзиш ва таҳти таҳқиқоти илмӣ қарор додани он талаби замон аст. Барои дарки низоми андозбандии соҳибкори

инфироидӣ чанбаҳои ғаёлияти ҳуқуқии онро илман асоснок намудан зарур аст.

Калимаҳои калидӣ: Ташкилотҳои тичоратӣ, суратҳисоб дар бонкҳо, муҳр, тамғаи молӣ, муассисаи давлатӣ ва ташкилотҳо, бонк ва соҳибкорӣ, соҳибкории инфироидӣ, рушди соҳибкорӣ, андозбандии ғаёлияти соҳибкории инфироидӣ, дастгирии давлатии ғаёлияти соҳибкорӣ, бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, ғаёлият тибқи патент, ғаёлият тибқи шаҳодатнома.

Сафаров Дж.А.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

На основе анализа предпринимательской деятельности и ее роли в экономическом развитии страны в данной статье рассмотрен процесс внедрения предпринимательской деятельности отдельными лицами в эпоху независимости страны и процесс ее развития до сегодняшнего дня. подвергается научному исследованию. Также индивидуальный предприниматель как налогоплательщик, как и коммерческая организация, имеет счет в банках, печать, товарный знак, совершает сделку и подписывает договор, выполняет заказы государственных учреждений и организаций, занимает деньги в банке. Обычно человек, желающий начать свою деятельность в той или иной сфере, должен проанализировать систему налогообложения, а затем принять решение о начале своей деятельности. То есть роль системы налогообложения для деятельности индивидуальных предпринимателей считается очень важной, а ее изучение и научное исследование – веление времени. Чтобы понять систему налогообложения индивидуального предпринимателя, необходимо научно обосновать аспекты его юридической деятельности.

Ключевые слова: Коммерческие организации, банковские счета, печать, товарный знак, государственное учреждение и организации, банк и бизнес, индивидуальное предпринимательство, развитие бизнеса, налогообложение индивидуальной предпринимательской деятельности, государственная поддержка предпринимательской деятельности, регистрация субъектов хозяйствования, деятельность по патенту, деятельность по сертификат.

Safarov J.A.

IMPROVEMENT OF THE REGULATION OF TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS

Based on the analysis of business activity and its role in the economic development of the country, in this article, the process of introduction of business activity by individuals in the era of independence of the country and the process of its development until today are examined and subjected to scientific research. Also, an individual entrepreneur as a taxpayer, like a commercial organization, has an account in banks, a seal, a trademark, making a deal and signing a contract, carrying out the order of government institutions and organizations, borrowing from the bank. Usually, a person who wants to start his activity in this or that field must analyze the taxation system and then make a decision to start his activity. That is, the role of the taxation system for the activity of individual entrepreneurs is considered very important, and its study and scientific research is the need of the hour. In order to understand the taxation system of an individual entrepreneur, it is necessary to scientifically justify the aspects of its legal activity.

Key words: Business organizations, bank account, seal, trademark, state institution and organizations, bank and business, individual entrepreneurship, business development, taxation of individual business activity, state support of business activity, registration of business entities, activity under patent, activity under certificate

Дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, Маҷлиси вакилони Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: “Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиқлолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд. То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуни имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст” [5].

Инчунин, қайд гардид, ки “дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомони роҳбарӣ ташкил дод, ки ин зиёда аз 30%-и буҷети давлатиро ташкил медиҳад.

Дар навбати худ чунин сабукиҳо ба он оварда расонид, ки рушди ММД дар соли 2022 ба 8% баробар гашта, дар давраи ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ нишондиҳандаи басо муҳим ба ҳисоб меравад.

Пас аз қабули Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021, аз ҷумла аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳои 5 намуни андоз ҳамаҷола маблағи тақрибан 1,5 миллиард сомонӣ дар ихтиёри субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад, ки ин дастгирии муҳими давлатии соҳаи мазкур ба ҳисоб меравад” [5].

Дар даврони Шӯравӣ тибқи қонунгузориҳои ҳамонобақта, аз ҷониби шахсони воқеӣ машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ бо қайди давлатӣ ва ба даст овардани шаҳодатномаи фаъолияти соҳибкорӣ иҷозат дода намешуд. Асосан шахсони воқеӣ метавонистанд маҳсулоти наздиқавлигии худро дар бозорҳои колхозӣ, ки он вақт амал менамуданд ба фурӯш бароранд.

Бо вучуди дуруст ба роҳ мондани корбарӣ дар ин самт дар як муддати кӯтоҳ теъдоди соҳибкорони инфиродӣ якбора зиёд гардида, имрӯз дар ҷумҳурӣ мувофиқи маълумоти Агентии давлатии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 қариб 340 ҳазор нафар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда, барои раванқ ёфтани соҳаҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, кишоварзӣ ва ғайра соҳми босазои худро мегузоранд.

Тибқи қонунгузорӣ “соҳибкори инфиродӣ ба монанди ташкилоти тижоратӣ суратҳисоб дар бонкҳо, мӯҳр, тамғаи молӣ, аҳд бастан ва шартнома ба имзо расонидан, иҷрои фармоиши муассисаи давлатӣ ва ташкилотҳо, аз бонк қарзгириро доро мебошанд” [3].

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Душанбе 23.12.22. чунин нуқта баррасӣ карда шуд, ки “Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ, махсусан, сармоягузориҳои мустақим, таъмин намудани иҷрои кафолати имтиёзҳо ва ҷораҳои дастгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонӣ ва кадрдонии соҳибкорон, инчунин, рушди инфрасохтори сармоягузориву соҳибкорӣ тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намояд.

Дар ин самт, пешниҳод менамоям, ки бо мақсади идома додани ислоҳоти соҳа ва танзими муносибатҳои иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ қонунгузориҳои соҳа тақмил дода шуда, муносибатҳои зикршуда дар доираи як санади меъёрии ҳукуқӣ танзим ва шумораи онҳо то 60 ғоиз ихтисор карда шавад.

Ҳамчунин, роҳбарони вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки ташаббусҳои соҳибкорону сармоягузoronро ҳамаҷониба дастгирӣ намоянд ва доир ба ҳалли масъалаҳои вобаста ба фаъолияти онҳо ва бартараф кардани мушкилоту монеаҳои ҷойдошта тадбирҳои бетаъхир андешанд” [5].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ барои дастгирии соҳибкорон як қатор ҷораҳои муассирро роҳандозӣ намудааст. Аз

ҷумла, эълон намудани моратория барои санчиши фаъолияти соҳибкорон 4 маротиба дар давраҳои зерин қабул гардид, ки дар ҷадвали 3.1 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.1. Мораторияҳо барои санчиши фаъолияти соҳибкорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номи қонун	Сана амал
1.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мораторияи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ	аз 3 июли соли 2012 таҳти №589
2.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мораторияи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ	аз 18.03.2015 № 1192
3.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мораторияи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ	аз 7 феввали соли 2018 № 994
4.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мораторияи субъектҳои соҳибкорӣ	аз 27 апрели соли 2022 № 700

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Қонунҳои мазкур барои манъ намудани ҳамагуна санчишҳои фаъолияти соҳибкорон асос гузошта, барои пешрафти соҳаи саноат арзанда дорад, зеро ҳама гуна даҳлат ва монеаҳо ба фаъолияти соҳибкорон таъсири манфӣ расонида онро ҳалалдор менамояд.

Махсусан, қабули қонун дар бораи “Моратория” самаранокии иқтисодии ҳудро собит намуд, ки он дар ботадриҷ афзоиш ёфтани ҳаҷми солонаи ММД ба ҳисоби миёна то 7,3% дар солҳои амали қонуни мазкур боис гардид. Ба ғайр аз ин, ҳиссаи сектори соҳибкории истеҳсолӣ дар ММД афзоиш ёфта, тибқи нишондиҳандаҳои омӯрӣ теъдоди корхонаҳо ва соҳибкорони инфиродии нав бақайди давлатӣ гирифташуда, дар соҳаи саноат сол аз сол афзоиш меёбад.

Дар асоси нақшачорабиниҳои Ҳукумат қариб ҳар сол бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорон вохӯриҳо баргузор гардида, дар он суҳбати ошкоро доир ба камбудии соҳаи муҳофизаи сурат гирифта, баҳри ҳалли он чораҳои махсус андешида мешаванд, ки барои рушди соҳаи аҳамияти ҳосса дорад.

Соҳибкори инфиродӣ ҳамчун андозсупоранда ба монанди ташкилоти тижоратӣ суратҳисоб дар бонкҳо, муҳр, тамғаи молӣ, аҳд бастан ва шартнома ба имзо расонидан, иҷрои фармоиши муассисаи давлатӣ ва ташкилотҳо, аз бонк қарзгириро доро мебошанд.

Одатан шахсе, ки меҳодад фаъолияти ҳудро дар ин ё он соҳа ба роҳ монда, ҳатман низоми андозбандии онро таҳлил намуда, сипас ҳулосаи оғоз намудани фаъолиятро мебарорад. Яъне нақши низоми андозбандӣ барои фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ басо муҳим арзёбӣ гардида, омӯзиш ва таҳти таҳқиқоти илмӣ қарор додани он талаби замон аст.

Барои дарки низоми андозбандии соҳибкори инфиродӣ ҷанбаҳои фаъолияти ҳукуқии онро илман асоснок намудан зарур аст.

Таҳлили ҷаҳонбинӣ ва корҳои илмӣ дар соҳаи соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки фаҳмиши моҳияти ҳуқуқӣ ва иқтисодии табиати соҳибкори инфиродӣ ба назария ва таълимот оид ба фаъолияти соҳибкорӣ алоқаи мустақам дорад. Айни замон омехташавии нуқтаи назар ва консепсияҳои доимӣ ба амал омада, соҳибкории инфиродӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ ҳуқуқӣ дида мешавад. Маълум мешавад, ки фаҳмиши ҳуқуқӣ ва иқтисодии соҳибкори инфиродӣ на ҳамавақт ба ҳам мувофиқ меоянд, ин ба он вобастагӣ дорад, ки соҳибкории инфиродӣ, аз як тараф ҳамчун воситаи иқтисодии фаъоли фардӣ, аз тарафи дигар танҳо шакли иқтисодии фаъолияти шахси воқеиро мефаҳмонад.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ соҳибкори инфиродӣ на танҳо ба бисёрвазифагӣ, инчунин одӣ будани фаъолият хос аст. Дар бисёр ҳолатҳо вазифаҳои иқтисодӣ ба ҳуқуқӣ омезиш меёбанд. Соҳибкори инфиродӣ ин шахсе мебошад, ки ба фаъолияти меҳнатии инфиродӣ машғул аст. Соҳибкории инфиродӣ шабеҳ бо ҷунин намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ҳамчун ғоидабадасторида, истеҳсолкунанда (саноатӣ, савдо, ҳунармандӣ ва ғ.)

ва Ҷаъолияти шаҳсии хоҷагии шаҳрванд мебошад. Навъҳои овардашуда на дар ҳама ҳолат характери соҳибкориро доро мебошад, аз он ҷумла дар давлатҳои алоҳидаи дорои низомии ҳуқуқи исломӣ ҳунармандӣ хусусияти соҳибкорӣ надорад. Соҳибкори инфиродиро аз Ҷаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҳамчун Ҷаъолияти иқтисодии шахси воқеӣ муайян кардан лозим аст. Ҷаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ мувофиқи қ. 2 м. 3 ҚҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ», «Ҷаъолияти шаҳрвандон дар бобати пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ Ҷаъолияти соҳибкорӣ эътироф карда намешавад» [4]. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз соҳибкори инфиродӣ бо нишонаҳои худ фарқ карда мешавад, аз ҷумла хусусияти қонеъгардониро дорад. Омили асосие, ки барои ба амал баровардани ин Ҷаъолияти иқтисодӣ иҷозаи ба соҳибкори инфиродӣ таъдил ёфтаниро намедихад, ин даромади паст ва ноустувори азҳои хоҷагӣ мебошад, маҳдудияти моддӣ – техникаи манбаъ ва ҳаҷми майдони қитъаи замин ва мақсади хоҷагӣ, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва қонеъ гардонидани талаботи худ бо озукаворӣ ва эҳтиёҷоти дигар мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки расман Ҷаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ Ҷаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб намеравад.

Дар ҷадвали 3.2. и миқдори соҳибкорони инфиродие, ки бо шаҳодатнома Ҷаъолият менамоянд, нишон дода мешавад, ки дар солҳои охир аз Ҷаъолияти соҳибкории инфиродӣ ба шахсони ҳуқуқӣ гузашта, тибқи низомии умумӣ андоз месупоранд, инчунин соҳибкорони нав ба қайд гирифташуда ва соҳибкорони инфиродие, ки Ҷаъолияти худро қатъ намуданд. (ҷадвали 3.2)

Ҷадвали 3.2. Соҳибкорони инфиродии бо шаҳодатнома Ҷаъолияткунанда, ки ба шахси ҳуқуқӣ гузаштанд, соҳибкорони инфиродии нав ба қайд гирифташуда ва соҳибкорони инфиродие, ки Ҷаъолияти худро қатъ намуданд.

Солҳо	Теъдоди умумии соҳибкорони инфиродӣ	Соҳибкорони инфиродии нав ба қайд гирифташуда	Соҳибкорони инфиродие, ки Ҷаъолияти худро қатъ намуданд	Соҳибкорони инфиродие, ки ба шахсони ҳуқуқӣ гузаштанд
2018	33 572	2356	1135	189
2019	34 604	3849	1012	195
2020	37 264	2198	2580	201
2021	36 663	1987	2717	184
2022	35 749	1824	2154	213

Сарчашма: таҳияи муаллиф бо истифода аз ҳисоботи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022.

Аз натиҷаҳои ҷадвали 3.2 чунин бар меояд, ки теъдоди соҳибкорони инфиродие, ки тибқи шаҳодатнома Ҷаъолият менамоянд аз ҳама зиёд соли 2020 афзоиш ёфта, он ба 37 246 нафар расидааст, ки дар солҳои минбаъда бо вучуди таъсири СОВИД-19 кам шудааст. Дар соли 2021 теъдоди соҳибкорони инфиродие, ки тибқи шаҳодатнома Ҷаъолият менамоянд, ба миқдори 583 нафар нисбат ба соли 2022 кам гашта, соли 2022 низ нисбат ба соли 2021 ба миқдори 914 нафар кам шудаанд.

Чунин нишондиҳандаҳо аз сабаби камтар ба қайд гирифташудани соҳибкорони нави инфиродӣ ва зиёд гаштани теъдоди соҳибкорони инфиродие, ки Ҷаъолияти худро қатъ намудаанд, ба вуқӯъ пайваستاаст.

Торафт зиёд гаштани шумораи соҳибкорони инфиродӣ дар солҳои охир бо пандемияи КОВИД-19 ва бӯҳрони молиявии дар натиҷаи он бавучудода вобаста аст. Дар панҷ соли охир соҳибкорони инфиродие, ки аз низомии содакардашуда ба низомии умумӣ андоз ҳамчун шахси ҳуқуқӣ гузариш менамоянд, аз 184 то ба 213 нафарро ташкил намуд. Чунин натиҷа гувоҳи он аст, ки дар натиҷаи сатҳи пасти маъмурикунонии низомии андози ҷумҳурий теъдоди муайяни соҳибкорони инфиродӣ даромадҳои худро рӯйпуш намуда, онро дар сатҳи мувофиқ нигоҳ медоранд, то ин ки аз низомии содакардашуда ба низомии умумӣ нагузаранд.

Инчунин ба масъалаи соҳибкорони инфиродие, ки тибқи шаҳодатнома ба қайд гирифта шудаанд ва айни ҳол бо ин ё он сабабҳо фаъолият наменамоянд, низ зиёд аст. Инро аз маълумотҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба андозсупорандагоне, ки ҳисоботи андозиро бо сифр месупоранд ошкор намудан мумкин аст. Мувофиқи маълумотҳои мақомоти дахлдор теъдоди соҳибкорони инфиродие, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият наменамоянд ва ҳисоботҳои худро бо сифр пешниҳод наменамоянд дар соли 2021 ба 354 нафар баробар буд, ки ин қариб 1%-и миқдори умумиро ташкил наменамояд [6].

Амалан тартиби фаъолият ва тарзҳои андозбандии соҳибкорони инфиродиро Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки тибқи патент ва шаҳодатнома фаъолият наменамоянд”, танзим наменамояд.

Қоидаҳои мазкур моҳи март соли 2022 қабул карда шуд, ки ба ақидаи мо аз норасоии зиёд иборат буда, ба такмил ниёз дорад.

Тибқи қоидаҳои мазкур соҳибкорони инфиродӣ ба “се гурӯҳи алоҳида тақсим шуда, чунин таснифот карда мешаванд” [3]:

1. Соҳибкорони инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда;
2. Соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус фаъолияткунанда;
3. Соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома дар низомии махсус фаъолияткунанда.

То қабули қоидаҳои мазкур намудҳои соҳибкорони инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда то 50 адад фаъолиятро дар бар мегирифт, ки мувофиқи он меъёри муайянро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намуда буд. Ҳоло бошад теъдоди оҳибкорони инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда ба 18 намуди фаъолият расонида шуд, ки дар ин рӯйхат соҳибкорони инфиродии дар асоси патент фаъолияткунандаи соҳаи савдо тамоман дида намешавад, ки қобили қабул нест.

Тақсимои соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда бо шартҳои махсус ва низомии махсус фаъолияткунанда низ як қатор саволхоро ба вучуд меорад.

Мувофиқи қоидаҳои мазкур, барои соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус фаъолияткунанда, маҳдудияти даромади умумӣ дар як сол дар доираи то 500 ҳаз. сомонӣ муқаррар карда шуда, онҳо наметавонанд аз ду коргар зиёдтарро ба фаъолияти меҳнатии кироя ҷалб наменамоянд. Инчунин онҳо ба фаъолияти воридоти мол аз хориҷа ва содироти молҳо ба хориҷа метавонанд машғул бошанд ва ин маблағ низ бояд аз 500 ҳаз. сомонӣ зиёд набошад.

Меъёри андози иҷтимоӣ барои соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус фаъолияткунанда муқаррар карда нашуда, тартиби пардохти андози даромад низ нофаҳмо аст.

То қабули қоидаҳои нав аксарияти соҳибкорони дар соҳаи савдо фаъолияткунанда бо патент кор менамуданд, акнун ҳамаи онҳо новобаста аз бузургии даромади худ бояд тибқи шаҳодатнома фаъолият намуда, даромаду хароҷоти худро баҳисоб гиранд. Дар банди 33-и қоидаҳои мазкур ба соҳибкоре, ки ба савдо машғул мебошанд ишораи бо патент фаъолият намудан дода шудааст, лекин дар рӯйхати фаъолият ва маблағи патент, ки дар ҳамин қоидаҳо муайян карда шудааст, ягон намуди фаъолияти савдо дида намешавад. Ҳол он ки дар Кодекси андоз барои он соҳибкорони инфиродие, ки то 200 ҳаз. сомонӣ дар як сол даромади умумӣ доранд, фаъолият тибқи патент иҷозат дода мешавад.

Дар асоси таҳлили масъалаи мазкур пешниҳод наменамоем, ки тартиби амалкунандаи қоидаҳои мазкур мавриди бозбинӣ қарор дода шуда, чун пештара фаъолияти соҳибкории тибқи шаҳодатнома амалишаванда, дар як шакл сурат гирад. Тақсимои чунин соҳибкорони инфиродӣ бо шартҳои махсус ва бо низомии махсус фаъолияткунанда мувофиқи талаби замони муосир набуда, барои маъмурикунонии андоз ва фаъолияти

соҳибкорон мушкилиҳои зиёдро эҷод менамояд.

Баъзан норасоӣҳо дар масъалаи ҳисоби объекти андозбандишавандаи даромади соҳибкоре, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд, мавҷуд аст. Тибқи талаботи моддаи 376-и «Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар мавриди аввал объекти андозбандии андози низоми содакардашуда “даромади умумӣ, аз ҷумла даромад аз таҳвили мол (ичрои кор ва хизматрасонӣ), инчунин даромадҳои дигари бадастомада буда, даромади умумӣ бо меъёри 6% андозбандӣ карда мешавад. Дар мавриди дуюм даромади умумии онҳо бо тарҳҳои пешбинишудаи бобҳои 28 ва 29 Кодекси андоз доништа мешавад” [2] ва меъёри андоз вобаста ба намуди фаъолият 13%- барои соҳаи истеҳсоли молҳо ва 18% - барои соҳаҳои дигар муқаррар карда шудааст.

Татбиқи қоидаҳои моддаҳои мазкури Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ақидаи мо душвор буда, он дар амал пурра татбиқи худро метавонад наёбад. Сабабҳои татбиқ наёфтани талаботи мазкури қонунгузориро мо дар он мебинем, ки на ҳамаи соҳибкорони инфиродӣ имконияти ба роҳ мондани муҳосиботро аз сабаби норасоӣҳои мутахассисон ва хароҷот барои онҳоро доранд. Ташкили баҳисобгирии даромад ва хароҷоти чунин соҳибкорони инфиродӣ аз он ҷиҳат мушкул мегардад, ки давраи ҳисоботии андози содакардашуда ва андози даромади шахсони ҳуқуқӣ фарқкунанда буда, ҳангоми баҳисобгирии хароҷоти истеҳлоки воситаҳои асосӣ ва таъмири онҳо мушкулӣ эҷод мегардад.

Дар ҳамин замина, ба ақидаи муаллиф бояд объекти андоз ҳамчун даромади умумӣ боқӣ монда, меъёри андоз аз 6% ба 3% поин фароварда шавад ва назорати тарзи дуруст ба ҳисоб гирифтани даромадҳои чунин соҳибкорони инфиродӣ аз ҷониби мақомоти андоз пурзур карда шавад.

Итминони комил дорем, ки дар натиҷаи андешидани чунин чораҳои таъсирбахш теъдоди соҳибкорон зиёд гашта, аз ин ҳисоб даромади буҷети давлатӣ тақвият ёфта, ҷойҳои нава ба нави корӣ ташкил карда мешаванд.

Инчунин, таҳлилҳои пешакӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки дар мурочиатҳои соҳибкорон ва мақомоти андоз дар самти андозбандӣ мушкilotи умумии гурӯҳҳои алоҳидаи соҳибкорон ва мушкilot оид ба андозҳои алоҳида дарҷ гардидаанд.

Бо назардошти кам шудани қобилияти харидорӣ дар бозори дохилӣ, вобаста ба кам шудани интиқоли маблағҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муҳоҷирони меҳнатӣ ва нисбатан баланд шудани нархҳои молҳои хориҷӣ вобаста ба тағйирёбии қурби асъори хориҷӣ вазъи молиявии чунин соҳибкорони инфиродие, ки асосан дар соҳаи савдо фаъолият менамоянд, вазнин гардидааст ва чунин шахсон ниёз ба дастгирии давлатӣ доранд.

Вобаста ба ин барои таҳлил ва андешидани чораҳои заруриро дар ояндаи наздик пешниҳод менамоем:

- индексатсияи маблағи патент, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, дар ин давра боз дошта шавад;
- қарзҳои андозии чунин соҳибкорони инфиродӣ, қарзҳои безътимод доништа шаванд;
- барои роҳ надодан дар фаъолияти пинҳонии соҳибкорони инфиродие, ки аз қайди давлатӣ нагузаштаанд, мақомоти андоз дар якҷоягӣ бо ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ, ҳукуматҳои маҳаллӣ чораҳои зарурӣ андешанд.

Таъсироти бухрони иқтисодие, ки вобаста ба соҳибкорони дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда дарҷ шудааст, ба соҳибкорони инфиродие, ки тибқи патент фаъолият менамоянд низ расидааст, аммо чунин соҳибкорон асосҳои қонунӣ доранд, ки ҳангоми кам шудани даромади эъломияшуда мувофиқан маблағи камтари андозро супоранд.

Ҳамзамон, барои омӯзиш ва андешидани чораҳои минбаъда барои дастгирии онҳо дар давраи бухронӣ чораҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- аз 1 млн сомонӣ то 3 миллион сомонӣ баланд бардоштани ҳадди ниҳонии даромади солона барои соҳибкории хурд;
- барои роҳ надодан ба фаъолияти пинҳонӣ ва нишон додани даромадҳои ҳақиқии

онҳо, таъмини пешбурди муҳосибот тибқи тартиби муқарраргардида ва истифодабарии мошинҳои назоратӣ-ҳазинавӣ зарур аст, ки мақомоти андоз дар якҷоягӣ бо мақомоти молия, ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ чораҳои заруриро андешанд.

Айни замон, теъдоди хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар асоси шаҳодатнома бе таъсис додани шахси ҳуқуқӣ фаъолият менамоянд, дар қайди мақомоти андоз 123 376 ададро ташкил менамоянд. Ҳамзамон, аксарияти шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вобаста ба сабабҳои гуногун аз муҳоҷирати меҳнатӣ баргаштаанд, дар чунин хоҷагиҳо фаъолият менамоянд.

Вобаста ба ин барои омӯзиши минбаъда ва андешидани чораҳои зарурии чунин гурӯҳ соҳибкорон дархости зерин пешниҳод карда мешавад:

- андози ягона аз Кодекси андоз хориҷ карда шуда, барои хоҷагиҳои деҳқоние, ки масоҳати нисбатан ками заминро истифода мебаранд (то 5 га заминҳои обӣ, то 10 га заминҳои лалмӣ ва то 50 га заминҳои дигар) пардохти андозҳо дар шакли патент (бе пешниҳод намудани эълומияҳои андозӣ) муқаррар карда шавад. Барои хоҷагиҳои деҳқоние, ки ҳудуди зиёдтари заминҳоро соҳибанд вобаста ба даромади умумӣ бо низоми содакардашудаи андозбандӣ ё низоми умумии андозбандӣ бо меъёрҳои нисбатан пасттар назар ба дигар соҳаҳо муқаррар карда шавад;

- соҳибкдороне, ки дар соҳаи истеҳсолот фаъолият менамоянд бо андозаи камтар андозбандӣ карда шаванд;

- соҳибкдорони навтаъсис бояд на камтар аз 2 сол аз андози даромад озод бошанд;

- соҳибкдоре, ки ба ворид намудани молҳо аз хориҷа ба андозаи 1 млн. сомонӣ дар як сол машғул аст, бояд чун супорандаи андози низоми умумӣ гузаронида нашавад (ҳоло тибқи муқаррароти Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин соҳибкдорон бояд ба низоми умумӣ гузаронида шуда, ба шахси воқеӣ таъдид дода шаванд);

- ҳаҷми андози иҷтимоӣ бояд аз 1 фоизи даромади умумӣ аз соҳибкдорони инфиродие, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд ба 0,5% кам карда шавад;

- масъалаи мукамал намудани номгӯи воридоти техникаи таъиноти кишоварзӣ, таҷҳизоти истеҳсолии технологӣ ва маснуоти тақмили (комплектӣ) онҳо, ки аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод мебошанд, мавриди омӯзиши иловагӣ қарор дода шавад.

Маълумоти таҳлилҳои пешакӣ ва пешниҳодот доир ба дигар намудҳои соҳибкдорӣ хурд:

- барои дуруст ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибӣ нисбати чунин гурӯҳи соҳибкдорон пешниҳод мешавад, ки татбиқи истифодабарии мошинҳои назоратӣ-ҳазинавӣ суръат бахшида шавад;

- барои истеҳсолкунандагони либосҳои мактабӣ озодкунии муваққатӣ аз андози низоми содакардашуда ва андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, инчунин озодкунии воридоти фурнитура барои зарурияти онҳо аз пардохтҳои гумрукӣ мавриди омӯзиши иловагӣ қарор дода шавад;

- барои аз байн рафтани гуногунфаҳмӣ байни соҳибкдорон ва мақомоти андоз дар масъалаи объекти андозбандишавандаи андози низоми содакардашуда мувофиқи мақсад мебошад, ки объект ва манбаи андозбандӣ бо андози низоми содакардашуда таъдиди назар карда шавад.

Барои кам кардани хароҷоти соҳибкдорони миёна калон вобаста ба таҳия ва пешниҳоди эълумияҳои андозӣ, инчунин пардохти андозҳо пешниҳод карда мешавад, ки:

- ҳама субъектҳои соҳибкдорӣ миёна калон пурра (ба истиснои андозсупорандагони бемасъулият) дар солҳои оянда ба тартиби ҳисоботдиҳии андозии электронӣ гузаранд;

- имконияти пардохти маблағҳои андозӣ бо тартиби электронӣ дар солҳои наздиктарин қорӣ карда шуда, кам намудани тарофаҳои бонкӣ барои анҷом додани бонкдорӣ электронӣ омӯхта шавад;

- дар солҳои оянда дар марказҳои ноҳияҳо ва шаҳрҳо терминалҳои хизматрасонии

мақомоти андоз барои пешниҳоди эълomiaҳои электронӣ ташкил карда шавад.

Вобаста ба тағйирёбии қурби асъори миллий ҳангоми андозбандии соҳибкорони миёнаю калон ба мушкилиҳои иловагӣ дучор мешаванд, ки қаблан то чунин андоза назаррас ба ҳисоб намерафтанд. Дар натиҷаи он сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ, ки асосан аз асъори хориҷӣ иборат мебошад, торафт паст рафта, андешидани тадбирҳои заруриро талаб менамояд.

Мушкилоти асосии дигари соҳибкорон вобаста ба маъмурикунонии андоз ин норасоии маълумоти нав оид ба тартиби андозбандӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми таҳияи Кодекси андози амалкунонда ташкилотҳои зиёд оид ба номутобиқатии муқаррароти он изҳор намуда буданд, аммо дар амал ба ҷои аниқ ва фаҳмо намудани муқаррароти андозӣ таклифҳо оид ба паст намудани меъёрҳои андоз ва додани имтиёзҳои иловагӣ ба Комиссия оид ба таҳияи Кодекси андоз ворид карда шуд.

Аз ин лиҳоз, зарурияти таҳия ва қабули шарҳу тавзеҳот (комментария) ба Кодекси андоз аз ҷониби коршиносони варзида бо дастгирии молиявии Шарикони Рушд ба миён омадааст.

Новобаста ба корҳои зиёди аз ҷониби Кумитаи андоз дар самти баланд бардоштани сатҳи дониши андозсупорандагон анҷомшаванда, ҳаҷми онҳо нокифоя аст ва корҳо оид ба фаҳмондадихӣ васеъ ва натиҷабахш карда шаванд.

Яке аз шаклҳои фаҳмондадихӣ минбаъда ин ба сомона ё телефони мобилии андозсупоранда дар шакли электронӣ ирсол намудани маълумотномаҳо, огоҳиномаҳо, мактубҳои дастурӣ, шаклҳои эълomiaҳои нав ва дигар маълумоти андозӣ шуда метавонад.

Мувофиқи мақсад мебошад, ки масъалаҳои мазкур таҳти омӯзиши иловагӣ қарор дода шуда, дар ҳолати зарурӣ ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тағйироти дахлдор ворид гарданд.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон давра ба давра рушд ёфта, муносибатҳои давлату соҳибкорон аз муносибати фаҳмондадихӣ ба муносибати ҳамкории якҷоя табдил дода шуда истодааст. Байни субъектҳои соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ муносибатҳои бозорӣ ҷорӣ шуда истодаанд.

Аз ин лиҳоз, сиёсати андоз ва маъмурикунонии андоз бояд давра ба давра тағйир дода шуда, дар давраи муосир давлат бояд эҳтиёҷоти молиявии худро дар шакли ҷамъоварии андоз таъмин намуда, барои ҳал намудани самараноки мушкилоти соҳибкорон чораҳои зарурӣ андешад.

Вобаста ба беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор пешниҳодҳоро доир ба тақмили Кодекси андоз пешниҳод менамоем:

1. Тақсимои соҳибкорони инфиродие, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд ба намудҳои “шартҳои махсус” ва “низоми махсус” аз байн бурда шуда, онҳо ҳамчун соҳибкорони инфиродие, ки тибқи патент фаъолият менамоянд, агар гардишашон аз 500 ҳаз. сомонӣ зиёд шавад, ҳамчун соҳибкорони инфиродие, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд, муқаррар карда шавад.

2. Вобаста ба соҳибкорони хурд ва инфиродӣ;

а) Тибқи муқаррароти қисми 1-и моддаи 374 “Низоми содакардашудаи андозбандӣ нисбат ба субъектҳои соҳибкорие, ки даромади умумии онҳо дар давраи на зиёда аз дувоздаҳ моҳи пайдарпайи тақвими гузашта аз 1 миллион сомонӣ зиёд намебошад, амалӣ мегардад” [1].

Ба андешаи мо, ҳадди ниҳии ба миқдори 1 миллион муқарраркардашуда, ки ҳанӯз соли 2013 қабул карда шудааст, эҳтиёҷ ба тағйирот дорад. Дар байни 10 сол бо назардошти беқурбшавии пул ва боло рафтани сатҳи таваррум зарурати боло бурдани ҳадди мазкур ба 3 миллион сомонӣ фаро расидааст.

б) Дар моддаи 380 меъёри андози низоми содакардашуда ба андозаи 6% -и даромади умумӣ муқаррар карда шудааст, ки барои чунин андозсупорандагон вазнинӣ меорад. Барои то 3% паст намудани меъёри мазкурро мувофиқи мақсад мешуморем. Чунин ҳулосаи мо дар он асос меёбад, ки аз сабаби баланд будани меъёри андоз на ҳамаи соҳибкорони инфиродӣ ва корхонаҳои хурде, ки тибқи низоми содакардашуда фаъолият менамоянд, ҳисоботи худро

дуруст ба роҳ мемонанд (аз сабаби баланд будани меъёри андоз даромадҳои худро рӯйпӯш менамоянд).

Тибқи қисми 4-и моддаи 375-и Кодекси андоз, агар супорандагони андоз тибқи низоми содакардашуда баҳисобгирии муҳосибӣ –андозиро тибқи низоми умумӣ ба роҳ монад, он гоҳ бо меъёрҳои маъмулӣ андоз аз даромадро (андоз аз ғоида) пардохт менамоянд, ки барои онҳо вазни андозӣ он қадар саҳт таъсир наменамояд. Таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки миқдори ками супорандагони андоз тибқи низоми содакардашуда даромаду хароҷоти худро тибқи низоми умумӣ ба роҳ монда метавонанд. Онҳо меъёри 6% аз даромади умумиро истифода бурда, аз сабаби баланд будани он даромадҳои худро пурра нишон намедиханд, ки барои бучети давлат таъсири хуб надорад.

Ҳангоме ки меъёр то 3% паст карда шавад, ин метавонад бо он оварда расонад, ки андозсупорандагон даромадҳои худро рӯйпӯш нанамоёнд ва даромади ҳақиқии худро нишон диҳанд, ки ба афзоиш ёфтани даромадҳои бучет оварда мерасонад. Танҳо дар сурати паст кардани меъёри андоз тибқи низоми содакардашуда назорати андозиро метавон пурзӯр кард. Агар дар ҳолати меъёрҳои амалкунанда, назоратро пурзӯр намоем, он гоҳ соҳибкорон метавонанд ғайриқонунии худро қатъ намоёнд.

3. Дар Кодекси андоз чунин меъёре, ки барои корхонаҳои наватасис имконияти дар муҳлатҳои муайян аз андозҳо озод бошанд, пешбинӣ нашудааст. (ба ғайр аз корхонаҳои наватасиси соҳаи истеҳсоли бозароғузории зиёда аз 200 ҳаз. долл. ИМА)

Аз ин рӯ, барои намоёндагони соҳаҳои дигари иқтисоди миллӣ додани чунин имкониятро зарур мешуморем.

4. Меъёри андоз аз моликияти ҳамаи соҳаҳо (ба ғайр аз аҳоли) бояд ягона бошад. Тибқи «Кодекси андоз» меъёри андоз барои соҳаи савдо ва хизматрасонӣ нисбати дигар соҳаҳо баландтар аст.

Ҳамин пешниҳодҳо барои даровардан ба «Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамчун тағйироту иловаҳо қобили қабул мешуморем, то ки андозбандии ғайриқонунии соҳибкории инфиродӣ боз ҳам сода карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2021. Моддаи 374.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2021. Саҳ. 370-371.
3. Қоидаҳои андозбандии ғайриқонунии соҳибкории инфиродии дар асоси патент ё шаҳодатнома ғайриқонуниқунанда. Душанбе, «31» марти соли 2022 таҳти №151
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» қ. 2 м. 3. Душанбе 2010.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Душанбе 23.12.22.
6. Ҳисоботи Кумитаи андози назди Қукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2022, - 46с.

УДК:338

Эшбоев Ҷ.А.

МУҲИТИ ИНСТИТУТСИОНАЛИ ВА ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ШАБАКАВӢ

Дар мақолаи муҳити институтсионалии соҳибкории шабакавӣ, марҳилаҳои ташаккул ва рушди соҳибкории шабакавӣ дар ҷаҳон, рушди технологияи барномавӣ дар соҳаҳои

инноватсионӣ ва технологияҳои нав муайян карда мешаванд. Шаклҳои асосии ғайришахсӣ соҳибкорӣ шабакавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, методикаи арзёбии сармояи зеҳнӣ ва иттилоотӣ соҳибкорӣ шабакавӣ дар асоси ҳисобкунии индекси сармояи иттилоотӣ ва соҳибкорӣ пешниҳод шудааст. Интиҳоби яке аз шаклҳо ҳамчун шакли бартаридошта аз ҳисоби хароҷот, ки транзаксионӣ ва трансформатсионӣ мебошанд, муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, масалан, гузариш аз алоқаҳои шахсӣ ба алоқаҳои ғайришахсӣ бо афзоиши хароҷоти транзаксия алоқаманд аст, ки аз ҳисоби коҳиши хароҷоти трансформатсия аз ҳисоби тақсими меҳнат пӯшонида мешавад. Муҳити институтсионалии ташаккули соҳибкорӣ шабакавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд: - истифодабарии васеи технологияҳои нави иқтисодӣ; - васеъ шудани доираи ғайришахсӣ соҳибкорӣ шабакавӣ; - мутобиқшавӣ ба ҷараёни ҷаҳонишавӣ; - танзими давлатии рушди соҳибкорӣ шабакавӣ-ро ба инобат гиранд.

Вожаҳои калидӣ: муҳити институтсионалӣ, соҳибкорӣ шабакавӣ, муҳит, ширкат, низоми иқтисодӣ ҳамкорӣ, тичорат, табодули афкор.

Эшбоев Ж.А.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СЕТЕВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье определены институциональная среда сетевого предпринимательства, этапы становления и развития сетевого предпринимательства в мире, развитие программных технологий в сфере инноваций и новых технологий. Представлены основные формы сетевой предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан, методика оценки интеллектуального и информационного капитала сетевого бизнеса на основе расчета индекса информационного и делового капитала. Выбор одной из форм определяется как доминирующей за счет издержек, которые носят транзакционный и трансформационный характер. Так, например, переход от личных контактов к неличным контактам связан с увеличением транзакционных издержек, которые покрываются снижением трансформационных издержек за счет разделения труда. Институциональная среда формирования сетевого предпринимательства в Республике Таджикистан должна учитывать: - широкое использование новых экономических технологий; - расширение сферы применения сетевого предпринимательства; - адаптацию к процессу глобализации; - государственное регулирование развития сетевого предпринимательства.

Ключевые слова: институциональная среда, сетевое предпринимательство, среда, компания, экономическая система, кооперация, бизнес, обмен идеями.

Eshboev J. A.

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT AND FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF NETWORK ENTREPRENEURSHIP

In the article, the institutional environment of network entrepreneurship, the stages of formation and development of network entrepreneurship in the world, the development of software technology in the fields of innovation and new technologies are determined. The main forms of network business activity in the Republic of Tajikistan, the method of evaluating the intellectual and information capital of network business based on the calculation of the index of information and business capital are presented. The choice of one of the forms is determined as the dominant form due to the costs, which are transactional and transformational. So, for example, the transition from personal contacts to non-personal contacts is associated with an increase in transaction costs,

which is covered by a decrease in transformation costs due to the division of labor. The institutional environment for the formation of network entrepreneurship in the Republic of Tajikistan should take into account: - the widespread use of new economic technologies; - the expansion of the scope of network entrepreneurship; - adaptation to the globalization process; - state regulation of the development of network entrepreneurship.

Key words: institutional environment, network entrepreneurship, environment, company, economic system, cooperation, business, exchange of ideas.

Самаранокии соҳибкории шабакавӣ ва қобилияти шабака барои ноил шудан дар ҳамаи кишварҳо як нест. Зеро расидан ба ин ҳадаф шароит ва сифати муайяни рушд лозим мебошад. Баланд бардоштани самаранокии соҳибкории шабакавӣ аз таҷрибаи кофӣ ва муҳити институтсионалии кишвари муайян вобаста мебошад. Ва самаранокии соҳибкории шабакавӣ бо хусусиятҳои миқдории шабакаҳои иттилоотӣ алоқаманд мебошад, ки вобаста ба шароитҳои муайяни ғайрии он муоина карда мешавад.

Муҳити институтсионалии рушди иқтисоди шабакавӣ бидуни таҳлили миқдори зиёди иттилоот ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, Big Data торафт бештар ба тамоми соҳаҳои иқтисодиёти муосир ворид мешавад ва ин тааҷҷубовар нест. Маълумот ҳар қадар зиёд бошад, барои таҳлил материал ҳамон қадар зиёд мешавад, ки он ба шумо имкон медиҳад, ки ҳарчи бештар ва самарабахштар ба даст ояд, ки механизми тараққиёти устувори система, базаи стратегияи он гарданд.

Муҳити институтсионалии ба ташаккул ва рушди соҳибкории шабакавӣ таъсир намуда, хусусиятҳои хоси кишварҳо нишон медиҳад.

Таҷрибаи ҷаҳонии ташкили соҳибкории шабакавӣ дар иқтисодиётро баррасӣ кунед.

Ташаккул ва рушди соҳибкории шабакавӣ дар Олмон:

1) Робитаи зичи саноат бо банкҳои миллӣ: Deutsche Bank AG», «Bayerische Hypo-und Vereinsbank AG» (HVB), «Dresdner Bank AG» и «Commerzbank AG», ки махсусан дар маблағгузори корхонаҳои нави истеҳсолӣ ғайрианд. Банкҳо на танҳо дар маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ, балки дар идоракунии корхонаҳо низ иштирок мекунанд;

2) Ширкатҳои олмонӣ ҳарчи бештар ба ҷорӣ кардани нақшаи ҳамкорӣ бо кишварҳои ИДМ шурӯъ карданд. Як навъ кооперация, ки баъдтар «толлинг» номида шуд, имкон дод, ки сарфи меҳнат кам карда шавад, ки ин дар навбати худ дар нархи маҳсулоти ниҳой ифода ёфт.

Рушди соҳибкории шабакавӣ дар давлатҳои Ҷануби- Шарқии Осиё:

- 1) ҷалби ширкатҳои трансмиллӣ ва сармоягузориҳои хориҷӣ;
- 2) ташкили сикли пӯшидаи технологӣ;
- 3) бо таҷҳизоти ҳозиразамони сермаҳсул таҷҳизониданӣ;
- 4) амалисозии дастгирии бевоситаи содиркунандагон;
- 5) озод намудани истеҳсолкунандагон аз пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз аз арзиши иловашуда ба ашёи хом ва таҷҳизоти воридшаванда;
- 6) таҳия ва истифодаи Кодексҳои рафтори корпоративӣ ва кодексҳои ахлоқӣ.

Ҳамин тариқ, дар Ҷопон соҳибкории шабакавӣ зерин вучуд дорад:

-шабакаҳои уфуқӣ ба робитаҳои байнизаронӣ байни фирмаҳои калон асос ёфтаанд;

- шабакаҳои амудӣ (кейретсу) дар атрофи як корпоратсияи бузурги махсуси саноатӣ сохта шудаанд, ки садҳо ва ҳазорҳо таъминкунандагонро фаро мегиранд (дар маркази шабакаҳои амудии асосии амудӣ ширкатҳои мисли Toyota, Matsushita, Toshiba ҷойгиранд).

Бартариҳои соҳибкории шабакавиро дар доираи гурӯҳҳои тичоратии Ҷопон (кейретсу) таҳлил шавад, самаранокии иҷтимоӣ ва иқтисодии онҳо тамаркуз менамоянд. Шаклҳои анъанавии падарпарастӣ бо самаранокии баланди рафтори тичории кормандоне, ки дар сатҳҳои гуногуни созмон дар дохили фирмаҳои калон кор мекунанд, шарҳ медиҳанд. ва моҳвораҳои хурдтари онҳо. Муассисони кодҳои корпоративӣ ширкатҳои ҷопонӣ буданд, ки рафтори кормандонро ба таври мутлақ танзим мекунанд.

Дар занчирҳои Корея (chaebols) ҳама ширкатҳо аз ҷониби як ширкати марказии холдингӣ, ки ба кланҳои оилавӣ тааллуқ доранд, назорат мекунад. Ширкати марказии холдинг аз ҷониби бонкҳои давлатӣ ва ширкатҳои тичоратии тахти назорати ҳукумат дастгирӣ карда мешавад.

Соҳибкории хурду миёна дар ҷунин шабакаҳо нақши ночиз мебозад, аксари ширкатҳои Чаебол калонанд ва тахти назорати қатъии идораи марказии Чаебол ғаёлият мекунад.

Соҳибкории шабакаи ҷинӣ (ин барои Тайван ва Ҳонконг низ ҳос аст) ба ширкатҳои оилавӣ ва шабакаҳои тичоратии байнисоҳавӣ асос ёфтааст, ки аксар вақт аз ҷониби як оила назорат карда мешаванд.[7]

Ҳусусиятҳо соҳибкории шабакавии кишварҳои Аврупои Шарқӣ:

1) тақсимои корхонаҳо, ки бо қоҳиши иқтисодии истеҳсоли ва шуғли аҳоли ҳамроҳ мешавад;

2) ҳамкорӣ бо ширкатҳои бузурги хориҷӣ тавассути зерпудрат (толлинг);

3) кафолати имконияти баргардонидани фоида ва дивидендҳо пас аз пардохти андоз;

4) озод кардани маблағҳои асосие, ки ба сифати сармоягузори ба сармояи оинномавии ҷамъият гирифта шудаанд, аз пардохти бонкҳои гумрукӣ;

5) тадриҷан паст кардани меъёри бозтамвил;

6) беқурбшавии пули миллӣ нисбат ба евро;

7) ҷустуҷӯи бозорҳои нави хориҷӣ ва бомуваффақият озод кардани сектори банкӣ.

Намунаи ҳоси соҳибкории шабакавӣ дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ шабакаҳои моликияти байнисохтории Маҷористон мебошад, ки дар асоси муносибатҳои байнисохторӣ ва кооперативии нави истеъмолкунанда ва таъминкунанда, ширкатҳои моҳвораӣ бо конгломератҳои калон бо иштироки бонкҳои рӯ ба инкишоф ва ширкатҳои суғурта; Варианти чехӣ аз чеболҳои Корея низ пайдо шуд.[6]

Таҷрибаи ташаккул ва рушди соҳибкории шабакавӣ дар ИМА:

1) маҳсулотҳои гузаштан аз истеҳсоли оммавӣ ба доираи васеъ бо мақсади зуд ҷавоб додан ба дархостҳои истеъмолкунандагон;

2) принсипи таъсири бевоситаи банкҳо ба саноати бофандагӣ ва азхуд намудани маҳсулоти хеле серталаб;

3) ҳамкории саноат бо бозори фондӣ, ки метавонад барои татбиқи стратегияи афзалиятҳои рақобатӣ воридоти сармояро ба вучуд оварад;

4) таҳия ва истифодаи кодексҳои рафтори корпоративӣ ва кодексҳои ахлоқӣ.

Дар кишварҳои баррасишуда низ ҳамкорӣ бо рақибон вучуд дорад.

Масалан, иттиҳодияи таҳияи дискҳои Blu-ray (Association Blu-ray Disc ё BDA) вучуд дорад, ки аз ширкатҳои Matsushita, Pioneer, Philips, Thomson, LG Electronics, Hitachi, Sharp, Samsung, Sony иборат аст.

Умуман, дар иттиҳодия қариб 250 корхона мавҷуд аст, ки дар байни онҳо барои якҷоя гузарондани корнаомҳои илмӣ-техникӣ, ки барои тақмил додани маҳсулоти саноат пешбинӣ шудаанд, алоқаҳо мавҷуданд.

Соҳибкории шабакавӣ дар Федератсияи Русия ва ИДМ ба моделҳои маъруфи кишварҳои ғарбӣ асос ёфта, дар ғаёлияти онҳо бомуваффақият татбиқ карда мешавад. Тағйироти махсус мушоҳида намешавад.

Ҳамин тариқ, дар тӯли 20-30 соли охир тамоюли васеъ кардани навҳои асарҳои ҳифзшаванда, зиёд кардани ҳаҷми соҳибони мол ва минбаъд танзим намудани ҳуқуқи муаллифӣ дар ҷаҳон ба ҷашм мерасад. Бо вучуди он, ки мувофиқи нақша, ки ба афзоиши истифодаи сармояи зеҳнии соҳибкории шабакавӣ ҳисоби баланд бардоштани фоиданокии худ, дар амал, аз рӯи таҳқиқоти профессори иқтисодӣ ҷаҳонӣ (мактаби рӯзноманигории Кардифф) Ян Харгрейв, муомилоти иқтисодӣ бо дороиҳои ғайримоддӣ маҳдудият мекунад ва афзоиши онҳоро маҳдуд мекунад.

Ба андешаи мо, ин дар соҳибкории шабакавӣ ба тағйирёбии сармояи соҳибкорӣ таъсир менамояд.

Чунки ташаккули соҳибкории шабакавӣ дар ҷаҳон маънои ташкили чунин муҳитеро дорад, ки дар он ягон ширкат ё шахсе, ки дар дилхоҳ низоми иқтисодӣ ҷойгир аст, метавонанд ба осонӣ ва бо хароҷоти кам бо ягон ширкати дигар ё шахс барои кори якҷоя, мубодилаи ақидаҳо ва донишҳо ё ин ки барои хушнудии алоқа ҳамкорӣ кунанд.

Мубодилаи иттилоот дар ҷаҳон, ки дар соҳибкории шабакавӣ иҷро мегардад, маънои мусодираи пурраи мол мулки соҳиби аввалро надорад, балки дар натиҷа, ҳар як иштирокчӣ дониш ва таҷрибаи пешина ва навро нигоҳ медорад. Ҳамин тариқ, паҳн кардани иттилоот ба идоракунии баробар аст, ва илова ба истифодаи ин падида, истифодаи истилоҳи "нодир" дар маънои классикӣ хеле хос аст.

Бо мубодилаи мутақобилаи дониш ва иттилоот, иқтидори иттилоотии ҳамаи иштирокчиёни соҳибкории шабакавӣ афзоиш меёбад. То он даме, ки истеъмоли молҳои зехнӣ метавонад зиёд ва ҷамъ шавад. Принсипи ҳадди аксарияти капитализатсияи неъматҳои зехнӣ, ки бар таҳаммулпазирии маҳдуди истифодаи он дар соҳибкории шабакавӣ асос ёфтааст, таъсири синергияро вайрон мекунад: "кадоме дар баланд бардоштани самаранокии иштирокчиёни ҷудогона ифода меёбад, ки ба сохтори низоми иқтисодӣ тааллуқ дорад".

Чун қоида, иттилоот бо роҳҳои мухталиф баррасӣ карда мешавад: он метавонад ба раванди тазаккур (репродуктивӣ) ҳамчун ҷузъи технологӣ, ғоидаҳои иқтисодӣ ва марҳилаҳои ҳамроҳшавии раванди истеҳсолӣ дохил шавад [2.52]. Ф. Малум навиштааст: "Аз нуқтаи назари лексикология, фарқияти байни дониш ва иттилоот асосан дар шакли шифоҳӣ асос меёбад: иттилоот (боҳабаркунӣ) маънои интиқоли донишро дорад, дониш метавонад натиҷаи иттилоот бошад. Маълумот ҳамчун амали иттилоотӣ бо мақсади интиқоли дониш то ақлҳои дигар амалӣ карда мешавад. Маънои «чӣ аст» ба маънои «чӣ маълум аст» баробарии дониш мешавад [4.44].

Дар рушди фикри Ф. Малоу метавонем манфиати ақлии ин иттилоотро пешниҳод кунем, ки кадоме зехнӣ инсон қабул ва коркард мекунад.[1]

Хусусан, дар рушди соҳибкории шабакавӣ дар ҷаҳон шароитҳои истифодаи маҳсулотҳои интеллектуалӣ тағйир меёбанд.

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳони нишон дод, ки 3 самти асосии фаъолияти соҳибкории шабакавӣ ҷудо карда мешавад:

1. Созишнома.
2. Иттиҳодия.
3. Хизматрасонии иловагӣ.

Ин 3 самти фаъолияти соҳибкории шабакавӣ -ро дида мебароем.

1. Созишнома. Ҳодисае, ки ба ташкили созишнома бахшида шудааст, ки барои мубодилаи иқтисодӣ сармояи зехнии соҳибкории шабакавӣ амалро ташкил мекунад. Чӣ қадар бештар харидорон ва фурӯшандагон ба шабака дохил мешаванд, ҳамон қадар иқтидори иқтисодии ин шабака зиёдтар мешавад. Ширкат дорои ғоизи ҳар як амалиёт бар ивази истифодаи шабака мебошад.

2. Иттиҳодия. Мақсади ин шабакаҳо, ин таъмини ҳамкории бевосита аъзоёни сармояи зехнии соҳибкории шабакавӣ мебошад. Ин ширкатҳо тавассути таъминкунандагони мӯхтаво, рекламадиҳанда ва фурӯшандагон дастрас мебошанд.

3. Хизматрасонии иловагӣ. Муваффақияти чунин шабакаҳо ба дастгирӣ ва хидматҳои иловагӣ ва хизматрасонӣ сармояи зехнии соҳибкории шабакавӣ асос ёфтааст.

Ин самтҳои фаъолияти соҳибкории шабакавии ҷаҳонро муфассалтар дида мебароем:

1. Ҳангоми савдо, соҳибкории шабакавӣ метавонанд бевосита маҳсулотро фурӯшанд ё метавонанд байни мизбон ва фурӯшанда истинод шаванд ва пардохтҳои ғайримустақимро ҷамъоварӣ кунанд. Шабакаи бевоситаи фурӯш ҳамчун воситаи ёрирасон истифода

мешавад. Вазифаи миёнаравӣ аз зарурати мубодилаи маълумот байни тарафайни созишнома иборат аст.

2. Шабакаи калони истифодабарандагони соҳибкории шабакавӣ рекламадиҳандагонро ҷалб мекунад, ки имконияти ихота кардани шунавандагони мақсаднокро медиҳад. Ҳамин гуна амсилаи тичоратии рекламавӣ мебошад. Баъзан тарзи ягона барои таъмини фаъолияти ширкатҳо, кадоме дорои истифодабарандагони ройгони шабака мебошад. Аз ин рӯ, ҳадафҳои чунин ширкатҳо ба рекламадиҳандагон ҷолибанд. Дар айни замон, ин стратегия дар асоси амсила (модел)-и тичоратии Google ҷой дорад.

3. Баъзе шабакаҳои муваффақ метавонанд пардохти абонентӣ ё пардохти дастрасӣ ба шабака ситонида гиранд. Амсилаи обунавӣ одатан барои шабакаҳои махсус ё шабакаҳои хеле калон истифода мешавад.

4. Стратегияи дастгирии нақшаҳои алоқаманд аз истинод ба хидматҳои ройгон ва пулакӣ иборат аст, ки ба рушди бомуваффақияти соҳаҳои нави тичорат имкон медиҳад. Масалан, Microsoft вазъи боиктидори бозории системаи оператсионии худро барои забт намудани бозорҳои омехта, замимаҳо ва интернет-браузерҳо истифода бурдааст.

5. Фаъолияти соҳибкории шабакавӣ ҷаҳон дар асоси истифодаи мустақими иттилоот, яке аз афзалиятҳои шабака, имконияти ҷамъ кардани маълумотҳо мебошад.

Сармояи соҳибкории шабакавӣ бо базаҳои васеи истифодабарандагон, махсусан дар Интернет, аҳамияти махсус доранд, зеро иттилооте, ки ба истифодабарандагон дастрас аст, метавонанд ба шахсони сеюм ғуруҳи шаванд (масалан, барои реклама) метавонанд истифодабарандагони навро ҷалб намояд, дорои арзиши иттилоотӣ барои қабули қарорҳои тичоратӣ ва иқтидори иттилоотӣ барои таҳсил, тадқиқотҳои илмӣ ва ғайра.

Ташаккул ва рушди соҳибкории шабакавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зинаи на он қадар фаъол мебошад ва таҳлили алоҳидаро металабад.

Ба рушди соҳибкории шабакавӣ дар кишвар гузориш ба иқтисодиёти рақамӣ мусоидат менамояд.

Хусусан, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ИДМ технологияҳои рақамиро тавассути барномаи миллии «Иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон» фаъолон ворид мекунад.

Барнома ташкили базаи ягонаи таҳлилии рақамиро барои пешниҳоди маълумоти маъмурӣ, оморӣ ва иттилоотӣ дар назар дорад.

Ин база самаранокии таҳлили муҳити институтсионалии рушди соҳибкории шабакавиро барои қорбарон таъмин менамояд:

- пешниҳоди яқдафъаина маълумот ба мақомоти давлатӣ;
- ташаккул ва истифодаи нишондиҳандаҳои таҳлилии идоракунии давлатӣ мутобиқи талаботи доимо тағйирёбандаи иттилоотии аҳоли;
- пешниҳоди маълумот ва иттилооти маълумотӣ танҳо дар шакли электронӣ;
- истифодаи яқвақта аз манбаъҳои алтернативии иттилоот, ки идоракунии оперативии равандҳои тичоратро бо назардошти маълумоти пурра таъмин менамояд;
- муттаҳидсозии ҳисоботи оморӣ, баҳисобгирӣ ва андоз: платформаи таҳлилии рақамии маълумоти меъёрӣ, маълумотӣ, оморӣ ва маъмурӣ бо дигар платформаҳои рақамӣ муттаҳид карда мешавад, ки зеркашии намудҳои гуногуни ҳисоботро барои истифода аз ҷониби мақомот ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ таъмин менамояд.

Татбиқи чунин хидмат таҳлили равандҳоеро, ки дар соҳибкории шабакавӣ ба вуҷуд меоянд, хеле осон мекунад, фаъолияти таҳлилии муҳаққиқони хориҷиро ҳавасманд мекунад, зеро микдори зиёди иттилоот барои бисёриҳо дастрас мегардад ва назар ба фаъолиятҳо аз берун метавонад ангеае гардад. амал карда, ба сиёсати тараққиёти субъекти хоҷагӣ назари нав оваранд.

Маълумоте, ки аз вебсайтҳои ташкилотҳо ҷамъоварӣ карда мешавад, торафт бештар истифода мешавад. Маркетингҳо бо ин намуди иттилоот фаъолон қор мекунад, маркетинги рақамӣ паҳн шуда истодааст, аммо дар баҳши тичорат. Маркетингҳо метавонанд назарсанҷӣ гузаронанд, аммо мутаассифона, тадқиқоти маркетингии

дармонгоҳҳои шахрӣ, мактабҳо, кӯдакистонҳо вучуд надорад, аммо мушкили таҳқиқи манфиату хоҳиши истеъмолкунандагони хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ кам намешавад.

Муҳити институтсионалии ташаккули соҳибкории шабакавӣ ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли манфиатдор аст, ки сифати хизматрасониҳои ташкилотҳои давлатӣ ва ниятҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди иқтисодиёти рақамиро дар бар мегирад.

Ин хидмат маҷмӯи сабтҳои рақамӣ мебошад.

Хидмати профили рақамӣ барои рушди соҳибкории шабакавӣ дар бисёр соҳаҳо ва дар сатҳҳои гуногун татбиқ мешавад. Он бо тамоюлҳои муосир якҷоя карда шудааст ва ба маълумоте асос ёфтааст, ки шахс омода аст дар бораи худ пешниҳод кунад.

Аммо ин система ба болоравии сатҳи таҳассус вобастагии ногусастанӣ дорад, ки метавонад барои ширкатҳои иттилоотии муосир бори тоқатфарсо гардад ва дар баробари кушодани самти нав дар самти кадрҳо.

Дар кишвар ва вилояти Суғд низ технологияҳои рақамӣ дар соҳаи ҷамъоварии маълумот ва иртибот байни мақомот дар сатҳҳои гуногун ба таври васеъ истифода мешаванд. Ҳамин тариқ, лоиҳа оид ба таъсиси пойгоҳи додаҳои умумӣ амалӣ карда мешавад.

Самти дигари ҳамгироии технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории шабакавӣ (ҷамъоварии иттилоот ва кор бо он) системаи иттилоотӣ таҳлили мониторинг ва таҳлили рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа мебошад.

Вай дар бораи тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷтимоӣ - иқтисодии минтақа маълумотҳоро ҷамъоварӣ мекунад, захира мекунад, коркард мекунад ва ба даст меорад.

Ташкилоти мазкур барои қабули қарорҳои зиёди ҳукумати вилоят заминаи таҳлилии фароҳам оварда, натиҷаҳои баъзе тадқиқотҳои гузаронидашударо барои ҳамаи истифодабарандагон ҷой медиҳад.

Мутаассифона, технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории шабакавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи ба даст овардани маълумот бо монеаҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Баҳодиҳии падидаҳои дар ҷомеа ба амал омада, оморро метавон дар асоси мушоҳидаҳои гуногуни давлатӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои бучет амалӣ мегардад, асос гузорад. Аммо дастрасӣ ба ин гуна маълумот ҳатто барои ниҳодҳои давлатӣ баста аст.

Муҳити институтсионалии иқтисодиёт: институтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳукукиро дар бар мегирад, ки сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ ва инноватсионии субъектҳои иқтисоди шабакавиро муайян мекунад.

Аз ин рӯ, соҳибкории инноватсионӣ дар соҳибкории шабакавӣ, ки ба тафаккури илмӣ асос ёфтааст, фаъолият барои таҳия ва истеҳсоли маҳсулоти нав, технологияи нав ва омезиши нави омилҳои истеҳсолӣ мебошад.

Муҳити институтсионалии рушди соҳибкории шабакавӣ таҳқиқи элементҳои сохтори он: сармояи соҳибкори, сармояи зеҳнии шабака, меҳнат, захираҳо, пул, сармояи истеҳсолӣ, иттилолотро талаб менамояд.

Дар ҷараёни таҳқиқи муҳити институтсионалии рушди соҳибкории шабакавӣ чунин ҷиҳатҳои инкишофи онро баназар гирифтаем:

- васеъ шудани доираи фаъолияти он;

- мутобиқшавии муҳити институтсионалии рушди соҳибкории шабакавӣ ба ҷаҳонишавӣ бо назардошти хусусиятҳои аҳоли, ҳувият, инкишофи таърихӣ ва ғайра;

- нисбатан одди ва содда будани муҳити институтсионалии ташаккули соҳибкории шабакавӣ дар шароити кишвар;

- имконияти танзими давлатии ва бозори рушди соҳибкории шабакавӣ;

- ташаккули соҳибкории шабакавӣ дар шаклҳои гуногуни корхонаҳо;

- имконияти соҳибкории шабакавӣ пурратар қонеъ гардондани талаботи аҳоли ва мӯйян намудани омилҳои рушди он.

Муҳити институтсионалии рушди соҳибкории шабакавиرو чунин ифода намудан мумкин.

Чадвали 1.

Муҳити институтсионалӣ дар соҳибкории шабакавӣ

Намудҳои алоқа:	Фардӣ карда шудааст		Шахсӣ нашуда	
Навӣи фазо:	Бо назорат	Бе назорат	Бо назорат	Бе назорат
Реал	ташкilotи хурд	гурӯҳи хурди иштирокчиёни баробар	Корпоратсия дар миёнаҳои асри 20	бозор
Виртуалӣ	ташкilotи виртуалӣ	Ташкilotи шабакавӣ иштирокчиёни баробар	системаи иттилоотӣ дар асоси корпоратсия	бозори муосир

(таҳияи муаллиф дар асоси чадвали Дуглас Норт)

Интихоби яке аз шаклҳо ҳамчун шакли бартаридошта аз ҳисоби хароҷот, ки транзаксионӣ ва трансформатсионӣ мебошанд, муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, масалан, гузариш аз алоқаҳои шахсӣ ба алоқаҳои ғайришахсӣ бо афзоиши хароҷоти транзаксия алоқаманд аст, ки аз ҳисоби коҳиши хароҷоти трансформатсия аз ҳисоби тақсимои меҳнат пӯшонида мешавад.

Дар соҳибкории шабакавӣ қисми зиёди маҷмӯи маҳсулоти дохилий бо фаъолияти коркард, истеҳсол, тақсимои ва истеъмоли дониш алоқаманд буда таъмин карда мешавад, ки аз рӯи принцип захираи навӣ дар муайянкунии рушди иқтисодӣ чаҳон ба ҳисоб меравад.

Баҳодиҳии мумайизӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷми ғуншудаи донишҳои инсоният дар шароити имрӯза қариб аз чор се ҳиссаи бойиғариҳои чаҳонро ташкил медиҳад, вале ҳуди дониш бошад дар як вақт ҳамчун воситаи истеҳсолот ва ҳамчун натиҷаи асосии фаъолияти субъектҳои зиёди иқтисодии ҷамъияти ахборӣ ба шумор меравад.

Муҳити институтсионалии хусусиятҳои соҳибкории шабакавӣ муайян менамояд:

1) Тағйирёбии сохтори шуғл дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ бо воситаи хизматрасонии тақсимоӣ. Автоматикунонӣ ва компютеркунонии истеҳсолот ба баландшавии ҳосилнокӣ ва сифати кор оварда мерасонад.

2) Тағйирёбии нақши омилҳои муҳити атроф дар зинаи рушди баъдииндустриявӣ вобаста бо рушди истеҳсолоти чаҳонӣ ва ғуншавии партовҳои саноатӣ дар муҳити табиат. Рушди технологияи барои ҳалли ин муаммоҳо раवонакардашуда.

3) Соҳибкории шабакавӣ ба рушди чараёни оммавишавӣ мусоидат мекунад.

4) Кам шудани хатари истеъмолкунандагон аз ҳисоби дастрасии ба ахборҳои камарзиш ва пурраи, ба пешгуи аниқи ҳодисаҳои имконпазир имкондиҳанда.

Аммо, самаранокии пешгуи мумкин аст аз ҳисоби афзуншавии ҳаҷми ахбори нопурра ва ё безътимодӣ барои истеъмолкунанда паст шавад. Дар соҳибкории шабакавӣ омили асосӣ баҳамалоқамандии нарх мебошад.

Дар робита ба ин, мо методикаи арзёбии сармояи зеҳниа иттилоотии соҳибкории шабакавӣ дар асоси ҳисобкунии индекси сармояи иттилоотӣ ва соҳибкорӣ пешниҳод менамоем.

Дар асоси таҳлили омилӣ, ду омиле ҷудо карда шудаанд, ки самаранокии соҳибкории шабакавиرو нишон медиҳад:

- технологияҳои соҳибкории шабакавии иттилоотӣ;
- моҳияти дастрасии соҳибкории шабакавии иттилоотӣ.

Барои бартараф кардани ин душвориҳо муҳити институтсионалии дар зарур аст:

- системаи ягонаи тасниф ва рамзгузории ҷамъият маълумоти иқтисодӣ;

- ба зиммаи вазоратҳо, идораҳо ва банкҳо барои нашри маълумоти расмӣ омор;
- ягонагии методологияи омори давлатӣ дар сатҳҳои вилоятӣ, шаҳрӣ.

Чунин қарорҳо ягонакуниро талаб мекунанд, вале онҳо барои содда кардани кор бо суръати рузфарзунӣ иқтисодӣ шабака заруранд. Албатта, ин гуна муттаҳидшавӣ бояд дар доираи сабаб бошад, то таҳлил самаранок бошад.

Муҳити институтсионалии ташаккули соҳибқорӣ шабакавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд:

- истифодабарии васеи технологияҳои нави иқтисодӣ;
- васеъ шудани доираи фаъолияти соҳибқорӣ шабакавӣ;
- мутобиқшавӣ ба ҷараёни ҷаҳонишавӣ;
- танзими давлатӣ рушди соҳибқорӣ шабакавӣ-ро ба инобат гиранд.

Шаклҳои асосии фаъолияти соҳибқорӣ шабакавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки зарурати таҳқиқ дорад ҷудо карда мешаванд:

- ҳамкорӣ дар асоси шартномаи давлатӣ;
- муносибатҳои иҷоравӣ;
- иҷораи молиявӣ (лизинг);
- созишнома оиди тақсими маҳсулот (СТМ);
- шартномаи сармоягузорӣ;
- созишномаи имтиёзнок ;
- сармоягузорӣ;
- ҳиссаи сармояи хусусӣ дар корхонаҳои давлатӣ (корхонаҳои муштарак).

Марҳилаҳои ташаккул ва рушди соҳибқорӣ шабакавӣ дар ҷаҳон:

1. Протогенез (1960-1980 с.)
2. Ҳастӣ (1981-1990 с.)
3. Ташаккул ва рушд (1990-2000 с.)
4. Пурборшавӣ (2000-2008 с.)

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор сабабҳои объективӣ ва субъективӣ, ин давраҳо то андозае «таъхир» мондаанд.

А) давраи 1 - протогенез дар охири солҳои 1960-1995 оғоз ёфт (ҳанӯз дар доираи иқтисодӣ собиқ иттиҳод);

Б) 2 давра – генезис аз соли 1997 (пас аз барқарор шудани суботи сиёсӣ ва иқтисодӣ);

В) давраи 3 - ташаккул ва рушд аз соли 2010 оғоз меёбад (бо рушди устувори иқтисодӣ алоқаманд аст);

ва ниҳоят,

Г) давраи пурборшавӣ аз соли 2018 оғоз мешавад (қабули барномаҳои индустрикунонии босуръат, концепсияи рушди иқтисодӣ рақамӣ ва ғайра).

Ҳамин тавр, ба назари мо, ташаккул ва рушди соҳибқорӣ шабакавӣ дар ҷаҳон, аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, натиҷаи:

- тараққиёти пурмахсули илм, интенсификацияи алоқаи байни одам ва техника;
- таҳаввули шакли фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ.

АДАБИЁТ

1. Mauboussin, M. J. Exploring Network Economics [Электронный ресурс]/ M. J. Mauboussin [Legg Mason Capital Management]. -October 11, 2004// Режим доступа:<http://www.capatcolumbia.com/MM%20LMCM%20reports/Exploring>
2. Гужвин, П.А. Информация как экономическое благо. Психология и экономика/П.А. Гужвин, 2008. - Т. 1. №1-2. - 51-57
3. Дятлов С.А. Информационно-сетевая экономика: структура, динамика, регулирование: Монография/ С.А. Дятлов, В.П.Марьяненко, Т.А.Селищева. -СПб: Астерион, 2008 - 416 с.

4. Махлуп, Ф. Производство и распространение знаний в США /Ф. Махлуп. Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1966. -462 с.
5. Цвылев Р.И., Постиндустриальное развития. Уроки для России. /Р.И.Цвылев. - М.: Наука, 1996, - 206 с.
6. Шерешева М. Ю. Формы сетевого взаимодействия компаний / М. Ю. Шерешева. – М.: Издат. Дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – С. 132
7. Юлдашева О. У. Межфирменная кооперация. Сетевые формы организации бизнеса / О. Юлдашева, У. Катенев, В. Полонский [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: <http://news.elteh.ru/arh/ /2007/44/29.php>

УДК: 331 (575.3)

Алимардонов Т.А., Расулов Д.Т.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДИ

Дар мақола доир ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар шароити муосири иқтисодӣ таҳлилҳо гузаронида шудааст. Баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли яке аз самтҳои асосӣ дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки нисбат ба ин гуна мафҳумҳо таҳлилҳо гузаронида шудааст. Доир ба тақсмоти аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ натиҷаи муқоисаномаиро нисбат бо солҳои пешин муайян карда шудааст. Ғайр аз он дар мақола оиди ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул, дар бахши воқеӣ, бахши хизматрасонӣ, маориф, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ маълумотҳои муҳим оварда таҳлилҳо гузаронида шудааст. Дар мақола барои дақиқтар ба даст овардани натиҷаҳо доир ба тақсмоти аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ таҳлили графикӣ намуда натиҷаҳои мусбӣ ба даст оварда шудааст. Бо ҳамин маънӣ оиди он нишондиҳандаҳо дурнамои бахшҳо доир ба тақсмоти аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ гузаронида шудааст. Дар мақола оид ба беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли маълумотҳои назаррасе оварда шудааст, ки он ба мақсад мувофиқ мебошад. Сатҳи сифати зиндагӣ метавонад аз вазъи саломатӣ, иртибот дар ҷомеа, вазъи раванӣ ва иҷтимоӣ, озодии фаъолият ва интиҳоб, қарахтшавӣ ва ташвиши аз ҳад зиёд, ташкили фароғат, сатҳи таълим, дастрасӣ ба мероси фарҳангӣ, ҳудудҳои иҷтимоӣ, психологӣ ва касбӣ, мувофиқи муошират ва муносибатҳо ба ҳисоб меравад, ки доир ба ин гуна мафҳумҳо дар мақола маълумотҳо оварда таҳлилҳо гузаронида шудааст. Барои ба даст овардани натиҷаҳои мувофиқ доир ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ иқтисодии сифати зиндагонии аҳоли масъалан: даромади пулии аҳоли, андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳаи таъиншудаи нафақахӯрон, даромади ҳақиқии пулии аҳоли, андозаи миёнаи нафақаи як моҳа, муқоисаҳо гузаронида шуда нисбат ба ин нишондиҳандаҳо дурнамо карда натиҷаҳои хубе ба даст оварда шудааст. Дар мақола доир ба сифати инсонӣ, сифати таълим, сифати меҳнат, сифати муҳити зист, сифати зиндагонии аҳоли, сатҳи некӯаҳволӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, аҳоли ва тандурустӣ, дараҷаи маълумот, шароити манзил, сифати мол ва хизматрасонӣ, вазъияти экологӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ, фарҳанг маълумотҳо оварда шудаанд, ки аз мафҳуми асосии мавзӯи мақола дур нест.

Калидвожаҳо: вазъи иқтисодӣ, сифати зиндагии аҳоли, модели рушди иқтисодӣ, сиёсати демографӣ, бахши хизматрасонӣ, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ, фаъолияти иқтисодӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, иқтисодиёти инноватсионӣ, амволи ғайриманқул, сатҳи зиндагии аҳоли, сифати таълим, сифати меҳнат, сифати зиндагонии аҳоли, сатҳи

некӯаҳволӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, аҳоли ва тандурустӣ, сифати мол ва хизматрасонӣ, вазъияти экологӣ, фарҳанг.

Алимардонов Т.А., Расулов Д.Т.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ

В статье анализируется улучшение качества жизни населения в современных экономических условиях. Повышение качества жизни населения считается одним из основных направлений в экономике, которое проанализировано применительно к таким понятиям. Что касается распределения населения, занятого в экономике республики, по видам экономической деятельности, определены результаты сравнения с предыдущими годами. Кроме того, в статье представлена важная информация по всем аспектам экономики, реальному сектору, сфере услуг, образованию, здравоохранению и социальному обслуживанию. Для получения более точных результатов относительно распределения занятого населения по видам экономической деятельности в статье получены положительные результаты. В этом же смысле по этим показателям осуществлялся ракурс секторов по распределению занятого населения по видам экономической деятельности. Статья о повышении уровня жизни населения содержит важную информацию, подходящую для этой цели. Уровень и качество жизни могут быть связаны с состоянием здоровья, общением в обществе, психологическим и социальным статусом, свободой деятельности и выбора, заторможенностью и чрезмерной тревожностью, организацией развлечений, уровнем образования, доступом к культурному наследию, социальной, психологическое и профессиональное самоутверждение, исходя из общения и отношений, считается, что такие понятия представлены и проанализированы в статье. В целях получения соответствующих результатов по социально-экономическим показателям качества жизни населения, таким как: денежные доходы населения, среднемесячная пенсия пенсионеров, реальные денежные доходы населения, среднемесячная пенсия были проведены сравнения и по сравнению с этими показателями получены хорошие результаты. В статье о качестве человека, качестве образования, качестве труда, качестве окружающей среды, качестве жизни населения, уровне благосостояния, социальной защите населения, численности населения и здоровья, уровне образования, жилищных условиях, качестве товаров и услуг, экологической ситуации, правовой охраны, культуры представлена информация, которая не далека от основного понятия темы статьи.

Ключевые слова: экономическая ситуация, качество жизни населения, модель экономического развития, демографическая политика, сфера услуг, здравоохранение и социальные услуги, экономическая деятельность, социальные услуги, инновационная экономика, недвижимость, уровень жизни населения, качество образования, , качество труда, качество жизни населения, уровень благосостояния, социальная защита населения, население и здоровье, качество товаров и услуг, экологическая ситуация, культура.

Alimardonov T.A., Rasulov D.T.

INCREASING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

The article analyzes the improvement in the quality of life of the population in modern economic conditions. Improving the quality of life of the population is considered one of the main directions in the economy, which is analyzed in relation to such concepts. As for the distribution

of the population employed in the economy of the republic by type of economic activity, the results of comparison with previous years have been determined. In addition, the article provides important information on all aspects of the economy, the real sector, the service sector, education, health and social services. To obtain more accurate results regarding the distribution of the employed population by type of economic activity, the article obtained positive results. In the same sense, these indicators were used to analyze the sectors according to the distribution of the employed population by type of economic activity. The article on improving the standard of living of the population contains important information suitable for this purpose. The level and quality of life can be associated with health, communication in society, psychological and social status, freedom of activity and choice, inhibition and excessive anxiety, organization of entertainment, level of education, access to cultural heritage, social, psychological and professional self-affirmation, based on communication and relationships, it is believed that such concepts are presented and analyzed in the article. In order to obtain appropriate results on socio-economic indicators of the quality of life of the population, such as: cash income of the population, average monthly pension of pensioners, real cash income of the population, average monthly pension, comparisons were made and, in comparison with these indicators, good results were obtained. In the article about the quality of a person, the quality of education, the quality of labor, the quality of the environment, the quality of life of the population, the level of well-being, social protection of the population, population size and health, level of education, housing conditions, quality of goods and services, environmental situation, legal protection, culture information is presented that is not far from the main concept of the topic of the article.

Key words: economic situation, quality of life of the population, model of economic development, demographic policy, service sector, healthcare and social services, economic activity, social services, innovative economy, real estate, standard of living of the population, quality of education, , quality of labor, quality of life of the population, level of well-being, social protection of the population, population and health, quality of goods and services, environmental situation, culture.

Вазъи иқтисодии ҳар як кишвари ҷаҳон, пеш аз ҳама, бо сатҳ ва сифати зиндагии шахрвандонаш тавсиф мешавад. Нишондиҳандаҳои сифати зиндагии аҳоли муҳимтарин нишондиҳандаҳои баҳодихии оқибатҳои воқеии иҷтимоию иқтисодии дигаргуниҳои ба амаломата ва дараҷаи шиддати иҷтимоии ҷамъият мебошанд. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум муҳимтарин вазифаи стратегияи рушди ҷомеа дар марҳилаи имрӯза буда, аҳамияти мавзӯи мақолаи илмиро муайян кардааст. Дар модели рушди иқтисодӣ бо бартарияти ҷузъи инноватсионӣ, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагонии аҳоли дар маҷмӯъ нақши мувофиқ дорад. Роҳи пешгирифти давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ташаккул ва рушди иқтисоди инноватсионӣ бояд иқтидори рушди ҷомеаро, ки дар самаранокӣ ва сифати равандҳои иқтисодӣ инъикос ёфта, самти иҷтимоии кишварро тавсиф мекунад, ба таври назаррас афзоиш ёбад.

Дар мақола мушкilotи кунунии баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути татбиқи самтҳои афзалиятноки рушд ва навсозии соҳаҳои тандурустӣ, маориф, манзил ва сиёсати демографӣ баррасӣ карда мешавад.

Ҷадвали 1. Тақсимои аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ [1. С.47-53]

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Муқоиса нисбат ба солҳои 2021-2016
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ҳамагӣ дар	2385,3	2407,0	2425,5	2463,	2506,	2533,5	1,1

иқтисодиёт машғул				4	2		
Дар бахши воқеӣ	1694,8	1685,3	1698,9	1731,0	1754,4	1764,1	1,0
Бахши хизматрасонӣ	690,5	721,7	726,6	732,4	751,8	769,4	1,1
Маориф	220,5	231,5	235,0	242,1	247,1	256,0	1,2
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	104,7	114,3	114,9	115,4	116,7	120,9	1,2

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе -2022. 398 саҳ

Маълумотҳои ба даст овардашударо, ки бахшида шудааст ба тақсими аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар ҷадвали электронии MS Excel ворид намуда нисбат ба соҳаҳои дигар муқоиса менамоем. Барои асоснок шудан маълумотҳоро нисбат ба соли 2021-2016 муқоиса намудем ва натиҷаҳои мусбӣ ба даст оварда шуд, ки он дар ҷадвали 1 оварда шудааст. Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул 1,1 бахши воқеӣ 1,0 бахши хизматрасонӣ 1,1 маориф 1,2 тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ 1,2 маротиба нисбат ба соли 2016 дида дар соли 2021 афзоиш ёфтааст. Ин натиҷаи хуб барои беҳтар гардидани сатҳи сифати зисти аҳоли ба шумор меравад.

Барои беҳтар гардидани натиҷаҳои ба даст овардашуда нишондиҳандаҳоро ба намуди графикӣ таҳлил менамоем.

Расми 1. Тақсими аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

Аз диаграмма дида мешавад, ки бахши маориф, тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва бахши хизматрасонӣ афзоишёбишон кам ба назар мерасанд. Барои беҳтар шудани сатҳи сифати зисти аҳолии кишвар ин гуна нишондиҳандаҳо шояд таъсиррасон бошад. Доир ба таҳлили мафҳуми «сифати зисти аҳоли» ва нишондиҳандаҳои ин сифат пешниҳод гардида, таҳқиқи пешгӯии нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ гузаронида мешавад. Муносибати назариявӣ ба ташаккули иқтисодиёти инсон нигаронидашуда дар асоси инноватсия пешниҳод карда мешавад. Хулоса барои баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва рафъи тафовутҳо дар соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ чораҳои муҳим баррасӣ карда мешавад.

Дар вазъияти аҳоли шароити маҳдуд будани ресурсҳои бюджетӣ вазифаи барпо намудани иқтисодиёте, ки омилҳои асосии шиддати иҷтимоиро дар ҷамъияти ҳозира бартараф карда тавонанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ташаккули иқтисодиёти

инноватсионӣ метавонад иқтидори рушди чомеаро, ки дар самаранокӣ ва сифати рушди иқтисодӣ ифода ёфта, самти иҷтимоии кишварро тавсиф мекунад, ба таври назаррас афзун гардонад. Дар модели рушди иқтисодӣ, ки бартарияти ҷузъи инноватсионӣ дорад, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли нақши мувофиқ мебозад.

Чамъият бояд барои беҳтар қонё гардондани талаботи аъзоёни худ кӯшиш намоянд. Аммо дар воқеият осебпазиртарин эҳтиёҷоти аҳоли, яъне эҳтиёҷоти амнияти ҳаёти инсон мебошанд, ки тавассути роҳат, устувории шароити зиндагӣ, амнияти мавҷудият ва эътимод ба оянда амалӣ мешаванд. Ин эҳтиёҷот хусусияти асосӣ доранд ва заминаи устувори рушди иқтисоди инноватсионӣ ва чомеаи шахрвандиро дар маҷмӯъ ташkil медиҳанд. Ҳамин тариқ, мавҷудияти аҳолии кишвар бо манзили шахсии худ (ё иҷора), ки ба ҳама талаботҳои давлатӣ ва шахсии меъёрҳои зиндагии босифат ҷавобгӯ мебошанд, омили зарурии чунин рушд хоҳад буд.

Аммо, барои харидани амволи ғайриманкул, мо бояд даромади мувофиқ дошта бошем. Дар шароити маҳдуд будани ресурсҳои буҷет беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли ва бартараф намудани тафовути вазъи иҷтимоию иқтисодии аҳоли, ҳалли проблемаи сохтмони иқтисоди бозаргонӣ, ки самти иҷтимоӣ дорад, аҳамияти махсус мебозад.

Барои таҳлил намудани нишондиҳандаҳо доир ба баҳши маориф, тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ моро лозим аст пешгӯӣ намоем. Барои пешгӯӣ намудан аз ҷадвали электронии MS Excel самаранок истифода менамоем.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар мақолаи олимони ватанӣ оварда шудааст, ки он таҳлили музди миёнаи моҳона мебошад. [2.С. 38-44]

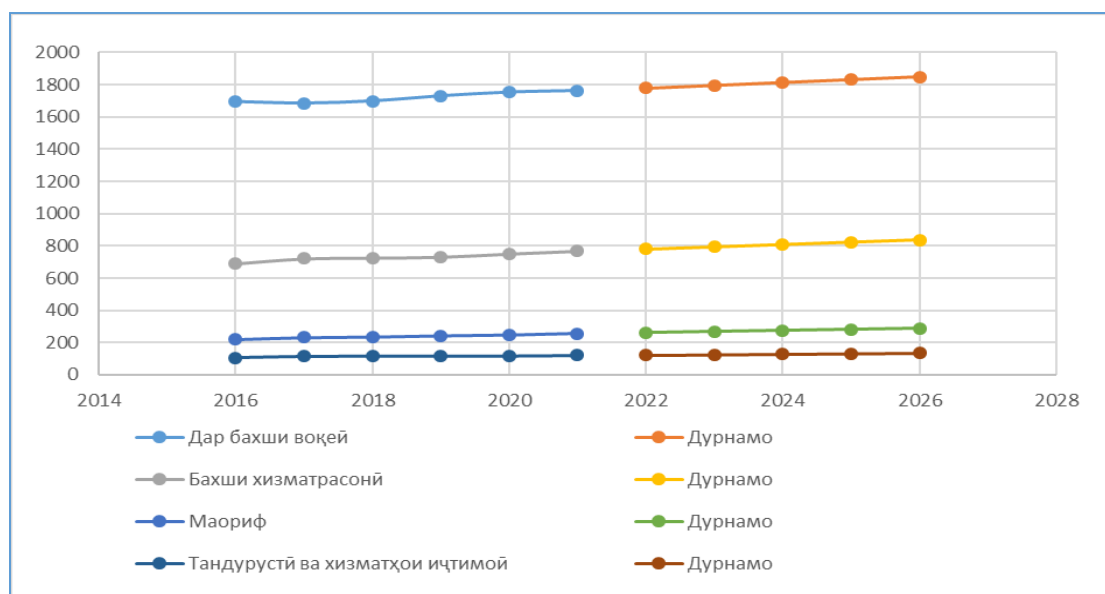
Ҷадвали 2. Дурнамои бахшҳо доир ба тақсимои аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ.

Солҳо	Дар баҳши воқеӣ	Баҳши хизматрасонӣ	Маориф	Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ
2016	1694,8	690,5	220,5	104,7
2017	1685,3	721,7	231,5	114,3
2018	1698,9	726,6	235	114,9
2019	1731	732,4	242,1	115,4
2020	1754,4	751,8	247,1	116,7
2021	1764,1	769,4	256	120,9
Дурнамо доир ба бахшҳо аз соли 2022 то соли 2030				
2022	1780,0	781,1	261,8	123,4
2023	1796,7	795,1	268,5	125,9
2024	1813,5	809,2	275,1	128,4
2025	1830,2	823,2	281,7	131,0
2026	1847,0	837,2	288,3	133,5

Сарчашма: ҳуқуқи муаллиф.

Ҳангоми пешгӯӣ намудан натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шуд. Қайд намудан бо маърид аст, ки дар оянда ҳамаи ин нишондиҳандаҳо рушд менамоянд. Барои мисол масъалаҳои сифати зиндагии аҳоли аҳамияти ҳудро гум намекунанд, зеро онҳо ҷузъи муҳимтарини иқтисодиёти ҷумҳурӣ мебошанд.

Барои дақиқтар шудани таҳлилҳои гузаронидашуда метавонем натиҷаҳои ба даст овардашударо дар намуди графикӣ таҳлил намоем.

Расми 2. Дурнамои бахшҳо доир ба тақсими аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ.

Аз диаграмма бар меояд, ки бахшҳо доир ба тақсими аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои минбада рӯ ба афзоиш аст. Натиҷаи таҳлил дар диаграмма оварда шудааст, ки асоси ин гуфтаҳо. Ҳамин тариқ, мушкилоти баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли имрӯз ҳам барои ҳуди шаҳрвандон ва ҳам барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи асосиро ишғол менамояд. Афзалиятҳои стратегии рушди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати танзими сатҳи зиндагониро дар сатҳи аҳолии минтақавиро муайян мекунанд.

Омӯзиши мафҳуми «сифати зиндагии аҳоли» дар иқтисодиёти муосир ба мо имкон дод, ки унсурҳои дорои хусусияти иқтисодӣ ва иҷтимоиро таҳлил намоем. Дар асоси маълумоти омории мавҷудбуда самтҳои баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосири иқтисодӣ пешниҳод гардида, арзёбии пешгӯии динамикаи тағйирот дар нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодӣ дода мешавад.

Асоси илмии тадқиқотро нашрияҳо ва олимони ватанӣ, ки ба проблемаҳои баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии аҳолии кишварҳо ва минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд ташкил медиҳанд. Асоси методологии тадқиқоти илмиро усулҳои умумии илмӣ шинохт, аз ҷумла усулҳои таҳлили иқтисодӣ ва мантиқӣ, методи системавӣ, синтез, мураттабсозии масъалаи наздикшавӣ ва моделсозӣ ташкил медиҳанд. Мавзӯи тадқиқот сифати зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосири иқтисодӣ ва системаи нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ барои арзёбии он мебошад.

Сифати зисти аҳоли мафҳуми хеле васеъ аст, ки дар ҷомеашиносӣ, иқтисод, сиёсат, тиб ва баъзе дигар соҳаҳо истифода мешавад. Ифодаи баҳодиҳии маҷмуи муайяни шароит ва хусусиятҳои ҳаёти инсон, ки одатан аз рӯи дараҷаи қонеъ гардондани ҳуди ӯ аз ин шароит ва хусусиятҳо асос ёфтааст. Ин падида аз таъминоти моддӣ (дараҷаи зиндагӣ) васеътар буда, инчунин омилҳои объективӣ ва субъективиро дар бар мегирад, аз қабилӣ вазъи саломатӣ, давомнокии умр, шароити муҳити зист, ғизо, бароҳати хонавода, муҳити иҷтимоӣ, қонеъ кардани ниёзҳои фарҳангӣ ва маънавӣ, роҳати равонӣ ба ҳисоб меравад.

Сифати зиндагӣ метавонад аз вазъи саломатӣ, иртибот дар ҷомеа, вазъи равонӣ ва иҷтимоӣ, озодии фаъолият ва интиҳоб, қарахтшавӣ ва ташвиши аз ҳад зиёд, ташкили фароғат, сатҳи таълим, дастрасӣ ба мероси фарҳангӣ, ҳудудҳои иҷтимоӣ, психологӣ ва касбӣ, мувофиқи муошират ва муносибатҳо ба ҳисоб меравад. Дар айни замон ягон таърифи илмӣ аз ҷониби умум қабулшудаи мафҳуми «сифати зиндагӣ» вуҷуд надорад. Татбиқи амалии он тафовут аз мафҳумҳои ба таври васеъ истифодашавандаро талаб мекунанд, ба

монанди “сатҳи зиндагӣ”, ки муҳимтарин ҷузъи сохтори сифати зиндагонии аҳоли мебошад.

Сатҳи зиндагии аҳоли як категорияи мураккаб буда, сатҳи инкишофи талаботи ҷисмонӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ ва дараҷаи қонё гардонидани онҳо, инчунин шароити ҷамъиятро барои инкишоф ва қонё гардонидани ин талабот ифода мекунад. Молҳое, ки шакли моддӣ ё рамзии мавҷудият ва хизматрасонӣ доранд, ҳамчун воситаи қонё кардани ниёзҳо ба ҳисоб мераванд.

Созмони Милали Муттаҳид, сатҳи зиндагонии аҳолиро бо системаи нишондиҳандаҳое чен карда мешавад, ки саломатӣ, сатҳи истеъмол, шугл, таҳсилот, манзил ва амният иҷтимоиро тавсиф мекунад. Дар баробари ин, сифати зиндагӣ ба маҷмӯи оддии маҷмӯи нишондиҳандаҳое, ки фаъолияти ҳаётии шахсро дар ҷомеаи муайян (кишвар, вилоят, шаҳр) тавсиф мекунад, кам карда намешавад. Дар ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши ночизи иқтисодӣ мушоҳида мешавад, аммо он заминаи сифатӣ надорад: аз нигоҳи расмӣ таназзул ва бӯҳрон ба охир расид, маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар меафзояд.

Ба системаи баҳодиҳии сифати зиндагии аҳоли то имрӯз нишондиҳандаҳои зерини иҷтимоӣ-иқтисодӣ дохил карда шудаанд:

- **сифати инсонӣ** (нишондиҳандае, ки шахсро ҳамчун субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ, истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва фаъолияти ҳаётии арзёбӣ мекунад, ки қодир ба шароити техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва табиӣ мебошад. Ин нишондиҳанда мураккаб, сифатӣ буда, онро метавон ба зернишондодҳо, ба монанди сатҳи таваллуд ва фавт, сатҳи маълумот ва таҳассус ва ғайра ҷудо кард.

- **сифати таълим** системаи баҳодиҳии сатҳи таҳсилот, ки самаранокии истифодаи малакаҳои салоҳиятӣ ва сатҳи шуури касбро муайян мекунад.

- **сифати меҳнат** нишондиҳандаест, ки дараҷаи ҳаёти меҳнатиро бо назардошти дараҷаи татбиқи маҳорати касбии шахс, қобилиятҳои ташкилотчигӣ, интеллектуалӣ, эҷодӣ, ахлоқӣ ва дигар қобилиятҳои ӯро муайян намуда, ҳамчун хоҳиши баланд бардоштани таҳассуси худ дараҷаи қаноатмандиро аз меҳнат нишон медиҳад;

- **сифати муҳити зист** нишондиҳандаест, ки аз маҷмӯи унсурҳо, шартҳо ва омилҳои ташаққули муҳити беруна иборат буда, имкон медиҳад сатҳи ҳаёти солим, мутаносиб ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ бой будани шахсро баҳо диҳад;

- **сифати зиндагонии аҳоли** нишондиҳандаи ҷудонашавандаест, ки дараҷаи рушд ва қонё гардонидани талаботи моддӣ, фарҳангӣ ва маънавии шахсро арзёбӣ мекунад.

Баъзе нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки вазъи сифати зиндагонии аҳолиро маъни дод менамоянд таҳлил менамоям.

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии сифати зиндагонии аҳоли дар солҳои 2016-2021

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Муқоиса соли 2021 нисбат ба 2016
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Даромади пулии аҳоли, млн. сомонӣ	31373,0	37247,5	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	2,6
Андозаи миёнаи нафақаи хармоҳаи таъиншудаи нафақахӯрон	272,13	270,67	309,94	303,21	320,90	321,35	1,2
Даромади ҳақиқии пулии аҳоли	107,2	101,6	110,3	116,8	136,2	123,2	1,1
Андозаи миёнаи нафақаи як моҳа	272,13	270,67	309,94	303,21	320,90	321,35	1,2

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе -2022. 398 саҳ

Маълумотҳои дар ҷадвал овардашударо муқоиса намудем, маълум гардид, ки нишондиҳандаи даромади пулии аҳоли, нисбат ба соли 2016 дида дар соли 2021 2,6 маротиба (миллион сомонӣ) афзоиш ёфтааст, ки ин натиҷаи хело хуб мебошад. Даромади пулии аҳоли барои кишвари мо басо муҳим арзёбӣ карда мешавад. Нишондиҳандаҳои дигар андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳаи таъиншудаи нафақахӯрон 1,2 даромади ҳақиқии пулии аҳоли 1,1 андозаи миёнаи нафақаи як моҳа 1,2 маротиба то соли 2021 зиёд шудааст.

Мо метавонем ин нишондиҳандаҳоро дар алоҳидагӣ пешгӯӣ намоем. Барои пешгӯӣ намудан аз ҷадвали электронии MS Excel самаранок истифода менамоем, ки он дар рушди иқтисодии мамлакат басо муҳим ва татбиқшаванда мебошад. [9.С. 28-36]

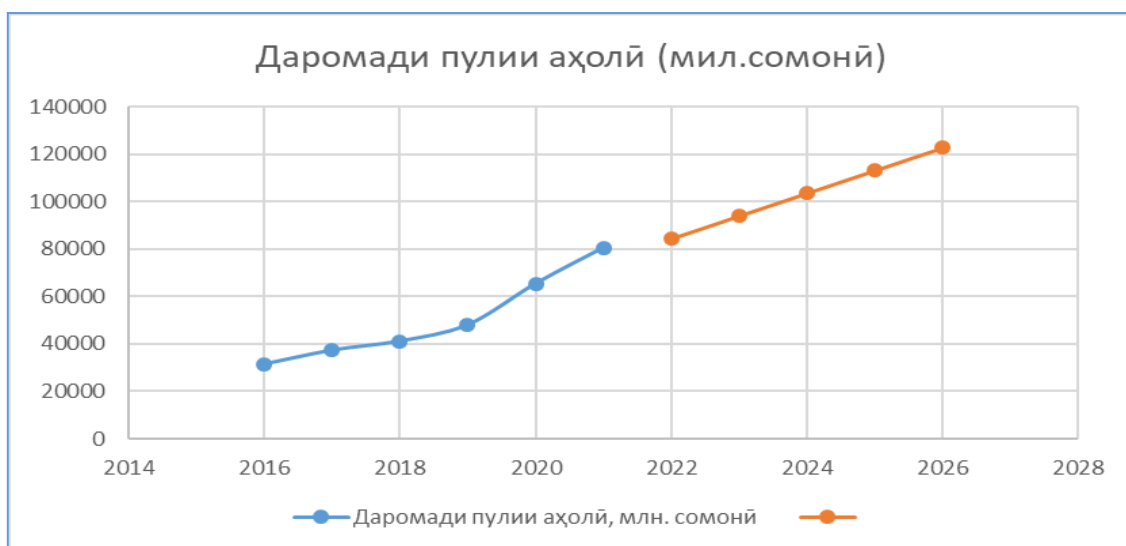
Ҷадвали 4. Дурнамои нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии сифати зиндагонии аҳоли дар солҳои 2021 -2026.

Солҳо	Даромади пулии аҳоли, млн. сомонӣ	Андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳаи таъиншудаи нафақахӯрон	Даромади ҳақиқии пулии аҳоли	Андозаи миёнаи нафақаи як моҳа
2016	31373	272,13	107,2	272,13
2017	37247,5	270,67	101,6	270,67
2018	41083,9	309,94	110,3	309,94
2019	47986,3	303,21	116,8	303,21
2020	65347	320,9	136,2	320,9
2021	80508,8	321,35	123,2	321,35
Дурнамои нишондиҳандаҳои иқтисодии то соли 2030				
2022	84279,1	338,71	134,9	338,71
2023	93904,2	349,85	140,4	349,85
2024	103529,4	361,00	145,8	361,00
2025	113154,5	372,14	151,2	372,14
2026	122779,6	383,28	156,7	383,28

Сарчашма: ҳуқуқи муаллиф.

Дурнамои нишон дод, ки нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии сифати зиндагонии аҳоли дар солҳои оянда рушд меёбанд. Натиҷаи муқоиса дар ҷадвали 3 оварда шудааст. Аз натиҷаҳои ба даст овардашуда фаҳмида мешавад, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои таҳлилкардашуда рушдбанда буда барои пешравии иқтисодии мамлакат муҳим мебошад.

Барои беҳтар гардидани тадқиқот даромади пулии аҳолиро бо дурнамо таҳлил менамоем.

Расми 3. Дурнамои нишондиҳандаи даромади пулии аҳоли.

Аз расми 3 дида мешавад, ки даромади пулии аҳоли то соли 2026 рушд менамояд. Натиҷаи ба даст овардашуда хело хуб мебошанд чунки сатҳу сифати зисти аҳоли дар солҳои оянда хело боло меравад.

Дар мақолаи олимони ватанӣ чунин мафҳумҳо дарҷ гардонидишудааст моделсозии параметрҳои сифати зиндагии аҳоли дар субъектҳои ҳудудӣ яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. [7.С.-19-23]

Барои нишондиҳандаи даромади пулии аҳоли модели регрессияи хаттиро ҳосил менамоем.

$$y = 9625,1x - 2E+07$$

$$R^2 = 0,9226$$

Аз модели ҳосилкардашуда дида мешавад, ки коэффитсенти детерминатсия ба 0,92 баробар шудааст ин маънои онро дорад, ки агар коэффитсенти детерминатсия ба як наздик шавад ҳамоно қадар алоқамандӣ байни нишондиҳандаҳо дар назар дошта мешавад. Қайд намудан бо маврид аст, ки чунин натиҷаи ба даст овардашуда баҳои сатҳу сифати зисти аҳолиро дар солҳои оянда афзоишбанда арзёбӣ менамояд.

Барои ба даст овардани натиҷаи мусбӣ мо метавонем нишондиҳандаи дигарро дар намуди графикӣ пешгӯӣ намоем.

Дар мақолаи олимони ватанӣ чунин мафҳумҳо: таҳлили омории инкишофи равандҳои демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлил ва баррасӣ карда шудааст. [С.1-12]

Расми 4. Дурнамои нишондиҳандаи андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳаи таъиншудаи нафақахӯрон.

Аз расми 4 дида мешавад, ки ин нишондиҳанда ҳам дар оянда рушд менамояд.

Аксари муҳаққиқон ҳангоми тавсифи мафҳуми «сифати зиндагӣ» ба омӯзиши чӯзӣ иқтисодӣ, инчунин таъминоти моддии сатҳу сифати зисти аҳоли диққати калон медиҳанд. Нуқтаи назари муқобил низ вуҷуд дорад, ки мувофиқи он сифати зиндагӣ нишондиҳандаи муттаҳидтарини иҷтимоӣ мебошад. То имрӯз, тадқиқотчиён нишондиҳандаҳои зерини сифати зиндагонии аҳолиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намуданд:

1) **сатҳи некӯаҳволӣ** (аз ҷумла, миёнаи моҳона музди номиналӣ, нишондиҳандаҳои музди меҳнат, тақсимои даромад, нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии камбизоатӣ, меъёри ҳадди ақали музди меҳнат, музди кор ва арзиши зиндагии аҳолии қобили меҳнат, таносуби ҳадди ақали нафақаи пиронсолӣ ва арзиши зиндагии нафақахӯрон, шугъл ва бекорӣ).

2) **ҳифзи иҷтимоии аҳоли** (масалан: андозаи нафақаи меҳнатии пиронсолӣ, индекси маблағҳои воқеии нафақаҳои таъиншуда, андозаи нафақаи иҷтимоӣ, ҳиссаи хароҷоти бучети маҷмӯӣ оид ба сиёсати иҷтимоӣ).

3) **аҳоли ва тандурустӣ** (аз ҷумла шумораи мардону занон, давомнокии умр дар вақти таваллуд, коэффитсиенти умумии таваллуд, таносуби вобастагӣ, ҳиссаи хароҷоти маҷмӯӣ, бучети тандурустӣ).

4) **дараҷаи маълумот** (аз ҷумла, дараҷаи маълумотнокии аҳоли, фаро гирифтани кудакон ба муассисаҳои томактабӣ; ҳиссаи хароҷоти якҷояи бучети маориф);

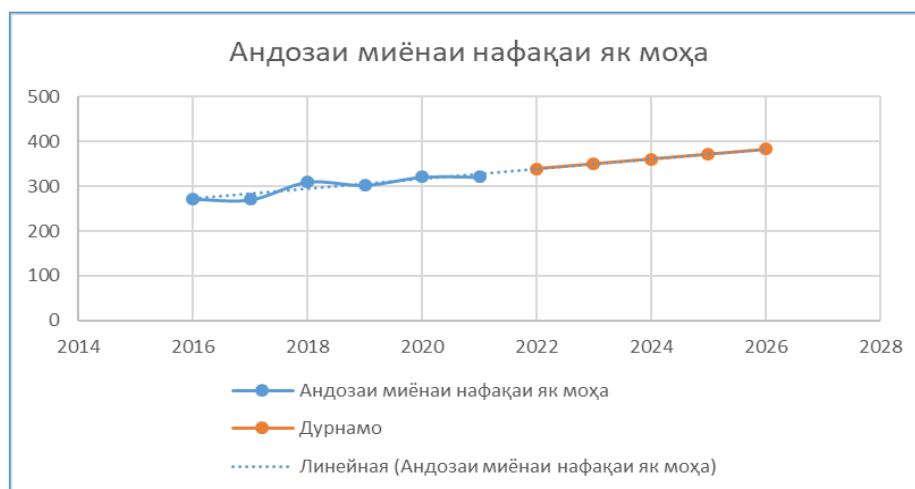
5) **шароити манзил** (бо манзил таъмин намудани шаҳрвандон, тақсим кардани фонди манзил, беҳтар намудани фонди манзил);

6) **сифати мол ва хизматрасонӣ** (аз ҷумла молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ, воситаҳои нақлиёт, алоқа, таъминоти аҳоли бо нақлиёти ҷамъиятӣ, шумораи истифодабарандагони шабакаҳои интернетӣ, шумораи муштариёни шабакаҳои мобилӣ ва ғ).

7) **вазъияти экологӣ** (пардохти моддаҳои ифлоскунанда ба ҳаво, майдони минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда, истеъмоли оби маишӣ).

8) **ҳифзи ҳуқуқӣ** (меъёри ҷиноят).

9) **фарҳанг** (ҳиссаи хароҷоти бучети маҷмӯӣ барои истироҳат, маданият ва дин, шумораи тамошои осорхонаҳо, театрҳо, намоишҳои кино ва ғ).

Расми 5. Дурнамои андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа

Аз расм дида мешавад, ки андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа дар солҳои минбаъда рушд меёбад. Барои ин нишондиҳанда модели он намуди зеринро мегирад.

Оид ба чунин масъалаҳои иқтисодӣ дар мақолаҳои олимони ватанӣ доир ба моделсозии иқтисодӣ ва математикии сифати зиндагии аҳолии таҳлилҳо гузаронида шудааст. [3.С.284-287]

$$y = 11,145x - 22196$$

$$R^2 = 0,8239$$

Аз модели ҳосилкардашуда дида мешавад, ки коэффитсенти детерминатсия ба як хело наздик мебошад. Ин маънои онро дорад, ки агар ҳар чӣ қадар ин коэффитсент наздик ба як бошад ҳамон қадар алоқамандӣ зиёдтар ба чашм мерасад. Дар оянда сатҳи ин гуна нишондиҳандаҳо дар аҳолии кишвар басо муҳим ва арзёбишаванда мебошад. Мо бояд барои беҳтар гардидани кор тарафҳои мусбии ин гуна нишондиҳандаҳоро таҳлил намуда дар иқтисодиёт пешниҳод намоем.

Бешубҳа, субъекти асосии таъсир ба сифат ва сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ки меъёрҳои ҳадди ақали иҷтимоиро муайян мекунад, интиқоли иҷтимоии давлатиро амалӣ менамояд, озодии интиҳоби шахсро қафолат медиҳад ва тозагии муҳити зистро назорат мекунад. Марҳилаи ҳозираи равандҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуури ҷамъиятии шаҳрвандонро бо мушкilotи муайян кардани роҳи минбаъдаи рушди ҷомеа мегузорад. Барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон, шадидан зарурати аз нав дида баромадани таҷрибаи ҷамъшуда ва дигаргунсозии дахлдори системаи идоракунии, ки яке аз унсурҳои он татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои миллий, аз ҷумла муборизаи зидди камбизоатӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Аҳамияти саломатии ҳар як шаҳрванди кишвар ва саломатии тамоми миллатро аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан душвор аст. Стратегияи миллии имрӯзаи давлати мо, самтҳои асосии давлати иқтисодиро маънидод менамояд. Дар фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шудааст, ки ҳалли мушкilot дар соҳаи тандурустӣ, дар баробари маориф, демография, рушди соҳаи манзил, муҳити зисти шаҳрӣ, экология ва татбиқи иқтисоди рақамӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ва афзалиятноки давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Татбиқи консепсияи иқтисодиёти рақамӣ, истифодаи технологияҳои интернетӣ (IT) ва баланд бардоштани бароҳати муҳити зист ва беҳбудии вазъи экологии шаҳрҳо нигаронида шудааст, ки на танҳо ба сатҳи умумии саломатӣ ва давомнокии умри аҳолии кишвар таъсири назаррас мерасонад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба баланд бардоштани сифати зиндагӣ бояд чунин бошанд:

1) баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ тавассути ҳифз ва таҳкими саломатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, баланд бардоштани дастрасӣ ва сифати хизматрасонии тиббӣ, аз ҷумла рушди телефони тиб, баланд бардоштани дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ, фароҳам овардани муҳити бароҳати зиндагӣ;

2) баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии шаҳрвандон, ташаккули табақаи миёнаи устувор ва кам кардани ҳиссаи аҳолие, ки даромадашон аз сатҳи зиндагӣ паст аст;

3) беҳтар намудани сифати хизмати манзилию коммуналӣ, беҳтар намудани шароити маишӣ ва хизмати маишии аҳолӣ, баланд бардоштани дараҷаи ободонию кабудизоркунии фонди манзил;

4) баланд бардоштани сифати хизматрасонии нақлиёт, инчунин дараҷаи бехатарии ҳаракат дар роҳ;

5) харчи пурратар қонё гардондани талаботи шаҳрвандон дар соҳаи савдо, озукаворӣ ва хизматрасонӣ;

6) баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва коммуналӣ тавассути ташкили шабакаи марказҳои бисёрфункционалии хизматрасонӣ ва ба шакли электронӣ гузаронидани хизматрасонӣ;

7) фароҳам овардани муҳити бароҳатӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза барои шаҳрвандон;

8) таъмини бехатарии сатҳу сифати зисти аҳолӣ;

9) рушди мутаносиби минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, коҳиш додани тафовут дар сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли;

10) татбиқи барномаи манзили арзон ва бароҳатӣ барои оилаҳои дорои сатҳи даромадашон гуногун, татбиқи технологияи сарфаи ресурс ва энергияи каммасрафи сохтмон.

Тағйирот ба самаранокии кор, истифодаи сарфакоронаи захираҳо, инчунин афзудани талабот ба осудагии шаҳрвандон зарурати дар бозор пайдо шудани маҳсулоти нав, биноҳои комплекси водор мекунад. Бозор биноҳои ҳамгирошуда дорои потенциали бузурги афзоиш буда, ба татбиқи маҳсулоти оянда нигаронида шудаанд, биноҳои самараноке, ки барои зиндагӣ ва пешбурди тичорат кулайанд ва метавонанд дар якҷоягӣ бо соҳиби худ иваз карда шаванд, инчунин таъмини бехатарӣ, самаранокии энергия, эҳтиёҷоти хоҷагӣ, маориф, нигоҳдории тандурустӣ ва ғайра.

Барои баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва рафъи тафовут дар вазъи иҷтимоӣ иқтисодии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити маҳдудии захираҳои буҷетӣ, ҳалли масъалаи бунёди принципҳои иқтисоди дорои самти иҷтимоӣ аҳамияти махсус дорад. [8.C.162-173]

Вобаста ба ин, таҷрибаи чамъшударо аз нав дида баромада, тадқиқоти навро таҳия кардан лозим аст, ки баланд бардоштани сифати зиндагии мардумро яке аз самтҳои афзалиятнок мегузоранд.

Расми 6. Модели раванди гузариш ба иқтисодиёти инсон нигаронидашуда.

Ба ҳама маълум аст, ки сиёсати давлат бо сиёсати иҷтимоӣ зич алоқаманд аст: давлате бе сиёсати иҷтимоӣ имконнопазир аст. Аз ин рӯ, давлат дар шароити нави иқтисодӣ вазифаи умумиҷаҳонӣ буда, дар таҳаввулоти форматсияҳои давлатию ҷамъиятӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Дар иқтисодиёти рушди устувор ин функцияи глобалӣ ба дороии асосии давлат, шахс ва дар маҷмӯъ ҷомеа нигаронида шуда, пайдоиши онро ба назар мегирад. Дар расм тасвири намунавии дигаргунсозии сиёсати иқтисодии давлатӣ ва ташаққули муносибати назариявӣ ба бунёди иқтисодиёти инсон нигаронидашуда дар асоси инноватсия оварда шудааст, ки он барои рушдҳои ин самт басо муҳим ва арзёбишаванда мебошад.

Ба фикри ман давлат дар шароити нави хоҷагидорӣ бояд мавқеи махсуси эволюсиониро ишғол намояд. Татбиқи самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ танҳо тавассути такмили идоракунии давлатӣ ва арзёбии самаранокии фаъолияти мақомоти конунгузорӣ ва иҷроия дар ҳамаи сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ ва дигар сохторҳои, ки барои сифати зиндагии мардум масъуланд, имконпазир аст.

Ташаққули дараҷаи зиндагонии иҷтимоӣ комилан ба сиёсати иқтисодии давлат вобаста аст. Таъмини сифати зиндагии шоиста, ки ба ақидаҳои пешрафтаи муосир мувофиқ аст, вазифаи аввалиндараҷаи давлат буда, нақши он солҳои охир хеле пурзӯр гардид. Сиёсати иҷтимоии давлатӣ бояд ба ташаққули консепсияи муносиби сифати зиндагӣ ва

моделҳои ҷомеаи одилона, ки ба манфиатҳои аксарияти шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ бошад, рағбона қарда шавад.

АДАБИЁТ

1. Алимардонов Т.А. Факторы, влияющие на качество жизни населения и определение ее социально-экономических условий/ Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. №4. 2021. С.47-53. (0,43 пл.).
2. Алимардонов Т.А. Табаров О.С. Анализ средней месячной заработной платы.//Вестник Таджикского национального университета// №5.2018. Душанбе-2018. -С. 38-44.
3. Алимардонов Т.А. Р.М.Бобоева. Экономико-математическое моделирование качество жизни населения. //Международной научно-практической конференции на тему «Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики» (г. Душанбе, 27 февраля 2020 года). С.284-287.
4. Алимардонов Т.А. Экономико-математическое моделирование качество жизни населения Хатлонская область. Проблемы перехода к системе национальных счетов и совершенствование методологии расчета статистических показателей/Материалы республиканской научно-практической конференции (г. Душанбе, 10 апреля 2019). С.-60-65. (0,31 пл.).
5. Алимардонов Т.А. Эконометрическое моделирование качества жизни населения на регионах РТ/ Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Некоторые проблемы моделирования экономических и естественных наук», (25 мая 2018г.) -Душанбе, 2018. –С. 84-89. (0,37 пл.).
6. Алимардонов Т.А. Повышение качества жизни населения на основе совершенствования социальной политики. Международной научно-практической конференции на тему «Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики» (г. Душанбе, 27 февраля 2020 года).
7. Алимардонов Т.А. Экономико-математическое моделирование качество жизни населения РРП. Стратегические подходы государственного и местного управления в условиях глобализации. Материалы республиканской научно-практической конференции (г.Душанбе, 5 апреля 2019). С.-19-23. (0,31 пл.).
8. Комилов С.Дж., Алимардонов Т.А. Моделирование параметров качества жизни населения в территориальных образованиях/Вестник Таджикского национального университета №2 - Душанбе, 2020. - С.162-173.
9. Комилов С.Дж. Алиева Г.Ш. Алимардонов Т.А./ Основы повышения качества жизни населения и формирование среднего класса/Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: ТНУ, №1.2020. – С. 28-36. (0,56 пл.).
10. Хушвахтзода Қ.Х. Таҳлили омории инкишофи рағбандҳои демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Хушвахтзода Қ.Х., Одинаев М.А., Обидов Ф.С., Шамсов И.С. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №2. С.1-12– 0,5 ҷ.ҷ.

Зокирова Ф.Дж., Расулов Д.Т.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ В УЧЕТЕ: ПРЕИМУЩЕСТВА И ВЫЗОВЫ В МИРЕ БИЗНЕСА

Цифровизация в современной бухгалтерии сильно изменила способы учета и финансового анализа. В статье представлен обзор темы, обсуждая какие выгоды и вызовы приносит цифровизация в бухгалтерии предприятий в современном мире бизнеса. Внедрение цифровых систем учета приводит к повышению эффективности финансовых процессов. Точность данных исключает ошибки, связанные с ручным вводом информации. Цифровые системы обеспечивают доступ к финансовым данным в режиме реального времени, облегчая принятие информированных решений. Сокращение затрат на бумажные процессы и печать документов снижает расходы. Защита финансовых данных становится более критической в свете растущих киберугроз. Важность соблюдения законодательных и финансовых стандартов подчеркивается с внедрением цифровых систем. Поддержание баланса между автоматизацией и человеческой экспертизой представляет собой вызов. Инвестиции в технологии и обучение персонала необходимы для успешного перехода к цифровой бухгалтерии. Сложности интеграции цифровых систем с существующими процессами требуют внимания к деталям. Мобильный доступ к данным обеспечивает гибкость и поддерживает возможности удаленной работы. Поддержка профессионального развития сотрудников становится ключевым аспектом успешного внедрения цифровизации. Цифровые системы позволяют компаниям адаптироваться к изменениям объемов данных и масштабироваться. Бизнес-аналитика на основе цифровых данных становится фундаментом стратегического принятия решений. Статья представляет обзор ключевых аспектов темы, подчеркивая значимость цифровизации в бухгалтерии и сложности, с которыми предприятия сталкиваются при ее внедрении, а также приводя примеры мирового опыта в этой области.

Ключевые слова: цифровизация, учет, аудит, государственные финансы, инновация, преобразование, развитие, ресурсы государства, технологии, информация.

Зокирова Ф.Дж., Расулов Д.Т.

РАҚАМИКУНОӢ ДАР ДАР ҲИСОБИРИИ МУҲОСИӢ: БАҲАРИЯТҲО ВА МУШКИЛОТИ ОН ДАР ҶАҲОНИ БИЗНЕС

Дар муҳосиботи муосир рақамикунонии иқтисодиёт ба таври кулӣ усулҳои баҳисобгирии муҳосиби ва таҳлили молиявиро тағйир дод. Дар мақола шарҳи мавзӯ пешниҳод шудааст ва дар он муҳокима намуда мешавад, ки дар шуъбаи муҳосиботи корхонаҳои ҷаҳони муосири тичорат рақамикунонӣ чӣ манфиатҳо ва чӣ мушкилот ба бор меорад. Ҷорикунии низомҳои рақамии баҳисобгирӣ ба баланд бардоштани самаранокии равандҳои молиявӣ оварда мерасонад. Дақиқии иттилоот хатогиҳоеро, ки бо ба таври дастӣ воридкунии маълумот алоқаманданд, бартараф месозад. Низомҳои рақамӣ дастрасии фаврӣ ба маълумоти молиявиро дар режими вақти воқеӣ таъмин намуда, қабули қарорҳои асоснокро осонтар мекунад. Кам намудани арзиши равандҳои коғазӣ ва хароҷоти чопи ҳуҷҷатҳоро кам менамоянд. Ҳифзи маълумоти молиявӣ дар партави таҳдидҳои афзояндаи киберӣ муҳимтар мегардад. Аҳамияти риоякунии стандартҳои ҳуқуқӣ ва молиявӣ бо ҷорӣ намудани низомҳои рақамӣ муҳим доништа мешавад. Нигоҳдории мувозинат байни автоматикунонӣ ва таҷрибаи инсонӣ мушкил аст. Сармоягузорӣ ба технология ва омӯзонидани кормандон барои бомуваффақият ба ҳисобдорӣ рақамӣ гузаштан хеле зарур аст. Мушкилоти ҳамгироии низомҳои рақамӣ бо равандҳои мавҷуда таваҷҷӯҳ ба тафсилоти

чузйиро талаб мекунад. Дастрасии фаврй ба маълумот зуд мувофиқшавиро таъмин намуда, имкониятҳои кори аз даст дур афтодаро осон менамояд. Дастгирии баландбардории дараҷаи касбии кормандон як ҷанбаи асосии татбиқи бомуваффақияти рақамикунонӣ мегардад. Низомҳои рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки ба тағйирот дар ҳаҷми маълумот мутобиқ шаванд ва миқёси фаъолияти худро калон созанд. Таҳлили бизнес дар асоси миттилооти рақамӣ заминаи қабули қарорҳои стратегӣ мебошад. Мақола шарҳи ҷанбаҳои асосии мавзӯро пешкаш намуда, инчунин мисолҳои таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин самт оварда шуда, аҳамияти рақамикунонӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоте, ки корхонаҳо дар татбиқи он дучор мешаванд дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, ҳисобгирӣ, аудит, молияи давлатӣ, инноватсия, ислохот, рушд, захираҳои давлатӣ, технология, иттилоот.

**R
a
DIGITALIZATION IN ACCOUNTING: ADVANTAGES AND CHALLENGES IN THE
WORLD OF BUSINESS
I**

Digitalization in modern accounting has significantly transformed the methods of financial record keeping and analysis. This annotation provides an overview of the topic, discussing the benefits and challenges of digitalization in the world of business. Implementing digital accounting systems leads to increased efficiency in financial processes. Data accuracy eliminates errors associated with manual data entry. Digital systems provide real-time access to financial data, facilitating informed decision-making. Reduction in costs related to paper processes and document printing leads to cost savings. Protecting financial data becomes more critical in the face of growing cybersecurity threats. Compliance with legal and financial standards is emphasized with the adoption of digital systems. Striking the balance between automation and human expertise is a challenge. Investments in technology and personnel training are necessary for successful transition to digital accounting. Integration complexities with existing processes require attention to detail. Mobile data access provides flexibility and supports remote work options. Supporting professional development of staff becomes a key aspect of successful digitalization. Digital systems allow companies to adapt to changing data volumes and scale their operations. Business analytics based on digital data becomes the foundation for strategic decision-making. Customizability of digital systems to specific business needs enhances their value. Global experience shows that countries adopt digital accounting systems with different approaches. Active adoption of digital accounting solutions is observed in the United States. This annotation provides an overview of key aspects of the topic, highlighting the significance of digitalization in accounting and the challenges businesses face when implementing it, along with examples of global experience in this field.

Keywords: public audit, public finance, innovation, institutionalism, transformation, development, state resources, technology, information.

В постоянно меняющемся мире бизнеса цифровизация выступает в качестве мощного катализатора перемен. Одной из ключевых областей, которая пережила значительное воздействие, является учет. Переход к цифровизации в учете принес множество преимуществ и вызовов, которые бизнесам необходимо преодолевать, чтобы оставаться конкурентоспособными и процветать в этой динамичной среде.

Цифровизация в учете подразумевает переход от традиционного бумажного учета к использованию цифровых технологий и программных решений для финансового управления, и отчетности. Эта трансформация предоставляет несколько убедительных преимуществ. Прежде всего, она повышает эффективность. Ручной ввод данных и расчеты заменяются автоматизированными процессами, что снижает риск ошибок и экономит

ценное время. Это позволяет бухгалтерам и финансовым специалистам сосредотачиваться на более стратегических задачах, таких как финансовый анализ и планирование, что в конечном итоге способствует лучшему принятию решений в организации.

Кроме того, цифровизация в учете улучшает доступность и прозрачность. Финансовые данные можно легко получать и обменивать между отделами или с заинтересованными сторонами, что способствует совместной работе в реальном времени и обоснованным решениям. Кроме того, возможность хранения данных в электронном виде облегчает соблюдение регуляторных требований и процессов аудита. Цифровые записи менее подвержены повреждению или утрате, улучшая безопасность и надежность финансовой информации.

Еще одним значительным преимуществом цифровизации в учете является снижение затрат. С отменой бумажных процессов компании могут экономить на расходах на печать, хранение и почтовые отправления. Более того, программные решения для учета, работающие в облаке, становятся все более популярными, сокращая необходимость в дорогостоящей инфраструктуре и обслуживании. Финансовые преимущества цифровизации особенно полезны для малых и средних предприятий (МСП), которые могут использовать продвинутые инструменты учета без значительных начальных инвестиций, необходимых для традиционных программ.

Несмотря на многочисленные преимущества, цифровизация в учете также представляет вызовы. Самой заметной из них является необходимость в обеспечении безопасности данных. По мере того как финансовые данные становятся более доступными в электронном виде, они становятся уязвимыми для киберугроз и нарушений. Компании должны инвестировать в мощные меры кибербезопасности для защиты чувствительной финансовой информации и поддержания доверия клиентов.

Еще одним вызовом является необходимость в непрерывном обучении и повышении квалификации профессионалов в области учета. С быстрым развитием программного обеспечения и технологий учета бухгалтерам необходимо постоянно обновлять свои навыки, чтобы быть в курсе последних изменений. Это требует приверженности пожизненному обучению и профессиональному развитию в области учета.

Кроме того, существует потенциальная опасность излишней зависимости от автоматизации. Хотя автоматизация может значительно повысить эффективность, она также может привести к самодовольству и снижению акцентов на критическом мышлении и аналитических навыках. Нахождение правильного баланса между автоматизацией и человеческой экспертизой является неотъемлемым условием эффективной цифровизации в учете.

Цифровизация учета предоставляет множество преимуществ, включая повышение эффективности, доступности, прозрачности и снижение затрат. Однако она также вносит вызовы в области безопасности данных, необходимости непрерывного обучения и риска избыточной автоматизации. Для полной реализации потенциала цифровизации бизнесам необходимо тщательно справляться с этими вызовами и находить баланс, который оптимизирует как технологические, так и человеческие аспекты учета. Таким образом, они могут адаптироваться к постоянно меняющемуся бизнес-окружению и сохранять конкурентное преимущество в современном мире коммерции.

Цифровизация в учете действительно преобразовывает способ, которым бизнесы ведут свои финансы. Эта трансформация приводит к более эффективному, доступному и прозрачному учету, что в свою очередь способствует более успешному управлению и принятию обоснованных решений. Однако для того чтобы извлечь максимальную пользу из цифровизации, бизнесы должны обращать внимание на вопросы безопасности данных, постоянного обучения и умелого управления автоматизацией [6. С.122-126].

Цифровизация в учете — это не просто инструмент для сокращения издержек, но и возможность переосмыслить и улучшить учетные процессы в целом. Компании, которые

успешно интегрируют цифровые технологии в свои бухгалтерские операции, имеют потенциал стать более гибкими и адаптивными в быстро меняющемся бизнес-мире.

Необходимо отметить, цифровизация в учете представляет собой не только технологическое изменение, но и сдвиг в парадигме учета. Она открывает новые возможности для бизнесов, которые готовы использовать ее преимущества и одновременно бороться с ее вызовами. С правильным подходом и стратегией, цифровизация в учете может стать ключевым элементом успеха и долгосрочной устойчивости компаний в современной экономике.

С ростом зависимости от технологий и принятия решений на основе данных цифровая трансформация в учете стала критической составляющей успеха для предприятий всех размеров. Преимущества, которые она предоставляет, такие как повышение эффективности, доступность и снижение затрат, являются важными для поддержания конкурентоспособности на глобальном рынке.

Кроме того, вызовы, которые она представляет, включая защиту данных, необходимость непрерывного профессионального развития и риск чрезмерной автоматизации, требуют внимательного рассмотрения и стратегических решений. В мире, где случаи утечек данных и киберугрозы находятся в росте, компании должны придавать приоритет безопасности финансовой информации.

Цифровизация в учете не является просто временным трендом; это фундаментальное изменение, которое воздействует на основы бизнес-операций. Признание преимуществ и решение вызовов этой трансформации критически важно для процветания компаний в эпоху цифровых технологий. Внедрение цифровизации в учете способствует:

1. Автоматизация рутинных задач: Одной из основных особенностей цифровизации в учете является автоматизация рутинных задач. К ним относится ввод данных, обработка транзакций и расчеты. Автоматизация снижает риск человеческих ошибок, экономит время и позволяет бухгалтерам сосредотачиваться на более сложном финансовом анализе.

2. Доступ к данным в реальном времени: Цифровизация обеспечивает доступ к финансовым данным в режиме реального времени. Это означает, что бухгалтеры и лица, принимающие решения, могут получать финансовую информацию в режиме реального времени, что улучшает своевременность процессов принятия решений.

3. Повышенная эффективность: Эффективность процессов учета значительно увеличивается благодаря цифровизации. Задачи, которые ранее занимали дни или недели, теперь могут быть выполнены за часы или минуты. Это приводит к экономии средств и более быстрой реакции на финансовые вызовы.

4. Снижение затрат: Цифровизация снижает затраты, связанные с бумажными процессами. Нет необходимости в печати, физическом хранении или бумажной документации. Облачные решения для учета могут уменьшить потребность в дорогостоящей инфраструктуре и обслуживании.

5. Защита данных: Защита финансовых данных становится критической особенностью цифровизации. Надежные меры кибербезопасности необходимы для обеспечения безопасности чувствительной финансовой информации и поддержания доверия заинтересованных сторон.

6. Сотрудничество и прозрачность: Цифровизация способствует сотрудничеству внутри организаций. Команды могут одновременно работать с финансовыми данными, и обмен данными становится более простым. Это улучшает прозрачность и ответственность в финансовой отчетности.

7. Соблюдение и след от аудита: Цифровые записи облегчают соблюдение регулирующих требований и предоставление ясного следа аудита. Это критически важно для компаний в связи с соблюдением юридических и финансовых стандартов.

8. Профессиональное развитие: Внедрение цифровизации обуславливает необходимость непрерывного профессионального развития для бухгалтеров и финансовых

специалистов. Они должны оставаться в курсе последних программных решений и технологий учета.

9. Баланс автоматизации и человеческой экспертизы: Нахождение правильного баланса между автоматизацией и человеческой экспертизой — это особенность, требующая внимательного рассмотрения. Чрезмерное полагание на автоматизацию может привести к самодовольству и снижению критического мышления.

10. Масштабируемость: Цифровые системы учета часто обладают свойством масштабируемости. Они могут расти вместе с бизнесом, адаптируясь к изменяющимся потребностям и увеличению объемов данных.

11. Анализ данных и бизнес-инсайты: Цифровизация позволяет проводить более сложный анализ данных и предоставлять ценные бизнес-инсайты, которые могут служить основой для принятия стратегических решений.

12. Мобильная доступность: Многие цифровые системы учета предоставляют мобильный доступ, что позволяет специалистам получать доступ к финансовым данным из любой точки мира, повышая гибкость и способность к удаленной работе.

Внедрение этих особенностей в цифровизацию в учете может привести к более эффективному, безопасному и прозрачному процессу финансового управления. Для компаний важно тщательно планировать и адаптировать свои системы учета, чтобы извлечь преимущества цифровизации, учитывая при этом возможные вызовы. Эффективное управление этими особенностями способствует современной и эффективной финансовой деятельности компании [6. С.146-152].

Осуществление перехода к цифровизации в учете не только повышает производительность, но и способствует лучшему анализу данных, улучшает доступность и обеспечивает более высокую степень безопасности финансовой информации. Это также подчеркивает необходимость непрерывного обучения и адаптации к быстро меняющимся технологиям в области учета. С учетом баланса между автоматизацией и человеческой экспертизой и пониманием того, как наилучшим образом использовать цифровые ресурсы, компании могут улучшить свои финансовые операции и укрепить свою позицию на рынке.

Методы внедрения цифровизации в систему бухгалтерского учета:

1. Выбор подходящего программного обеспечения для учета: Первый шаг во внедрении цифровизации - это выбор правильного программного обеспечения для учета. Это программное обеспечение должно соответствовать конкретным потребностям и целям бизнеса. Популярными вариантами являются QuickBooks, Xero и Intuit, среди других.

2. Миграция данных: После выбора программного обеспечения следующим шагом является миграция существующих финансовых данных на цифровую платформу. Это может включать в себя дигитализацию бумажных записей, импорт данных из таблиц или интеграцию данных из устаревших систем.

3. Обучение персонала: Крайне важно предоставить обучение бухгалтерскому персоналу, чтобы убедиться, что они владеют выбранным программным обеспечением. Это может включать в себя семинары, онлайн-курсы или найм экспертов для обучения на месте.

4. Настройка: Многие программные решения для учета позволяют настройку. Настройте программное обеспечение под конкретные потребности бизнеса, включая план счетов, настройки налогов и форматы отчетности.

5. Интеграция с другими системами: Для крупных организаций интеграция программы учета с другими бизнес-системами, такими как системы управления взаимоотношениями с клиентами (CRM) или системы планирования ресурсов предприятия (ERP), может оптимизировать поток данных и повысить общую эффективность.

6. Меры безопасности данных: Внедрите надежные меры кибербезопасности для защиты финансовых данных. Это включает в себя установку брандмауэров, шифрование и контроль доступа. Регулярное обновление программного обеспечения и патчей необходимо для защиты от потенциальных угроз.

7. Решения на основе облака: Рассмотрите использование программного обеспечения для учета на основе облака. Облачные решения предоставляют гибкость, масштабируемость и доступность из любой точки мира с подключением к интернету. Они также часто включают автоматическое резервное копирование и функции безопасности.

8. Безбумажный процесс: Переход к безбумажному рабочему процессу, где цифровые счета, квитанции и документы становятся нормой. Это не только уменьшает физический беспорядок, но и упрощает ввод и поиск данных.

9. Автоматизация рутины: Используйте функции автоматизации программного обеспечения для выполнения рутинных задач, таких как повторные платежи по счетам, обработка заработной платы и финансовая отчетность. Это может значительно улучшить эффективность.

10. Регулярные обновления программного обеспечения: Поддерживайте программное обеспечение учета в актуальном состоянии с помощью последних патчей и обновлений. Это гарантирует безопасность системы и предоставляет новые возможности и улучшения.

11. Периодическая проверка и аудит: Регулярно проводите проверку и аудит цифровизированной системы учета, чтобы выявлять и исправлять любые расхождения и ошибки. Это способствует точности данных и соблюдению финансовых норм.

12. Управление доступом: Внедрите системы контроля доступа, чтобы ограничить доступ к чувствительным финансовым данным только уполномоченным сотрудникам. Это обеспечивает защиту от несанкционированного доступа или утечки данных.

13. Резервное копирование данных: Регулярно создавайте резервные копии финансовых данных, чтобы предотвратить потерю данных в случае технических сбоев или других непредвиденных событий.

14. Анализ данных и отчетность: Воспользуйтесь возможностями анализа данных и отчетности программного обеспечения для получения информации о финансовой деятельности и трендах. Это может быть полезно для стратегического принятия решений.

15. Постоянное совершенствование: Постоянно оценивайте эффективность цифровизированной системы учета и ищите способы дальнейшего совершенствования процессов. Эффективное внедрение цифровизации в систему бухгалтерского учета требует тщательного планирования, обучения и обязательства по поддержанию и улучшению. Это может принести значительные выгоды, такие как повышение точности, эффективности и доступность финансовых данных в реальном времени.

В последние годы страны по всему миру активно внедряют и адаптируют цифровые системы в своей бухгалтерии. Этот переход к цифровизации принес множество преимуществ и эффективности. Вот несколько международных примеров того, как цифровые системы были интегрированы в бухгалтерскую практику:

1. Соединенные Штаты: Соединенные Штаты активно внедряют облачное программное обеспечение для бухгалтерии, что облегчает управление финансами бизнеса из любой точки мира. Программное обеспечение для подготовки налогов, такое как TurboTax, также стало популярным среди индивидуальных налогоплательщиков.

2. Соединенное Королевство: В Соединенном Королевстве была внедрена инициатива "Making Tax Digital", которая требует от предприятий вести цифровые записи и отправлять налоговые декларации по НДС с использованием совместимого программного обеспечения. Эта программа способствовала внедрению цифровых бухгалтерских решений.

3. Германия: В Германии наблюдается рост использования цифровых бухгалтерских программ и автоматизированных систем выставления счетов для повышения эффективности и снижения ручной бумажной работы.

4. Австралия: Австралийская Налоговая служба (АТО) представила систему Single Touch Payroll (STP), которая требует, чтобы работодатели сообщали данные о заработной

плате в АТО в цифровой форме. Это упростило отчетность и соблюдение требований для предприятий.

5. Сингапур: Правительство Сингапура поощряет использование электронных счетов и цифровых методов оплаты для уменьшения зависимости от бумажных процессов и увеличения точности финансовых данных.

6. Нидерланды: В Нидерландах наблюдается значительный рост использования программного обеспечения для бухгалтерии и интегрированных финансовых систем, что облегчает соблюдение местных налоговых правил.

7. Канада: Канадские предприятия активно используют различные облачные бухгалтерские решения, такие как QuickBooks и FreshBooks, а также внедряют электронные счета для улучшения эффективности финансовых транзакций.

Эти международный опыт отражают растущий глобальный тренд в принятии цифровых систем в бухгалтерии. Преимущества включают в себя повышение точности, уменьшение административной нагрузки, увеличение безопасности данных и упрощение соблюдения налоговых правил. Несмотря на разнообразие конкретных регулирований и систем в разных странах, общая цель - сделать финансовые процессы более эффективными и прозрачными. Предприятия по всему миру признают преимущества цифровизации в бухгалтерии и активно внедряют эти технологии в свою финансовую деятельность [6. С.164-169].

Исследование исследует, как цифровизация повышает эффективность и точность бухгалтерских процессов. Неточности в финансовых записях могут привести к значительным потерям, что делает внедрение цифровых систем критическим аспектом финансового управления. Цифровизация позволяет получать доступ к финансовым данным в реальном времени, предоставляя предприятиям своевременные сведения о своем финансовом здоровье. Это важно для информированного принятия решений и поддержания конкурентоспособности в современной динамичной среде бизнеса. Внедрение цифровых систем бухгалтерии может привести к существенному снижению затрат, начиная от устранения бумажных процессов до оптимизации рабочих процессов. Понимание потенциала экономии затрат критично для предприятий, стремящихся оптимизировать свою финансовую деятельность [4. С.11-18]. В условиях растущей угрозы кибератак, обеспечение безопасности финансовых данных имеет высший приоритет. Исследование рассматривает меры, необходимые для защиты финансовой информации, что важно для поддержания доверия заинтересованных сторон. Цифровые системы обеспечивают соблюдение правовых и финансовых стандартов. Это особенно важно для предприятий, работающих в сильно регулируемых отраслях. Исследование подчеркивает необходимость постоянного профессионального развития среди бухгалтеров и финансовых специалистов. Постоянное обновление с последними технологиями бухгалтерии важно для получения всех преимуществ цифровизации. Нахождение правильного баланса между автоматизацией и человеческой экспертизой - это критический аспект, обсуждаемый в исследовании. Чрезмерная зависимость от автоматизации может привести к пассивности и уменьшению способности к критическому мышлению [3. С.152-162].

Цифровые системы бухгалтерии часто обладают масштабируемостью, что позволяет им расти вместе с предприятием. Эта адаптивность важна для компаний, стремящихся к расширению или адаптации к изменению объемов данных. Цифровизация позволяет более сложный анализ данных и создание ценных бизнес-аналитических выводов. Эти выводы могут послужить основой для стратегического принятия решений. Мобильный доступ - ключевое преимущество, предоставляя финансовым профессионалам доступ к финансовым данным из любой точки, что повышает гибкость и поддерживает возможности удаленной работы.

Возможность настройки цифровых систем бухгалтерии под конкретные потребности бизнеса - важное преимущество. Настройка этих систем позволяет их выравнивать с требованиями отрасли и уникальными структурами организации.

Ряд преимуществ внедрения цифровизации в учете:

- Цифровые системы учета значительно улучшают процессы финансового учета, сокращая временные и ресурсные затраты.
- Отказ от ручного ввода данных и уменьшение человеческих ошибок способствуют повышению точности и надежности бухгалтерии.
- Цифровые системы предоставляют доступ к финансовым данным в реальном времени, что позволяет принимать информированные решения на лету.
- Внедрение цифровых систем позволяет сократить затраты на бумажные процессы, печать документов и управление физическими архивами.
- Цифровые системы бухгалтерии предоставляют возможности для усиленной защиты финансовых данных через шифрование и системы контроля доступа.

Вызовы и Препятствия внедрения цифровизации в учете:

- Внедрение цифровых систем требует финансовых инвестиций и времени на обучение персонала.
- Защита финансовых данных от киберугроз становится все более критической, и требует надежных мер безопасности.
- Интеграция цифровых систем с существующими бизнес-процессами может быть сложной задачей, требующей внимания к совместимости и миграции данных.
- Необходимо находить баланс между использованием автоматизации и сохранением человеческой экспертизы для анализа данных и принятия решений.

В целом, цифровизация в учете предоставляет огромные преимущества, включая повышение эффективности, точности и доступности финансовых данных. Однако она также требует серьезных усилий и ресурсов для успешной реализации. Решающим фактором становится балансирование между автоматизацией и человеческой экспертизой, чтобы сделать наилучшее использование цифровых систем.

С учетом текущих трендов и развития технологий, внедрение цифровых систем в бухгалтерском учете остается ключевым аспектом современного бизнеса. Предприятия, которые успешно преодолевают вызовы и стремятся к оптимизации своих финансовых процессов, могут ожидать значительные выгоды в виде повышенной эффективности и конкурентоспособности.

Цифровизация в бухгалтерии: преимущества и вызовы в мире бизнеса подчеркивает трансформационное воздействие цифровых систем на управление финансами. Преимущества цифровизации, включая повышение эффективности, точность данных, моментальный доступ, снижение затрат и безопасность данных, представляют собой убедительные факторы для бизнесов, стремящихся к внедрению цифровых бухгалтерских решений. Эти преимущества не только оптимизируют финансовую деятельность, но также обеспечивают конкурентное преимущество в динамичном бизнес-мире.

Однако важно признать вызовы, связанные с цифровизацией. Среди них можно выделить необходимость инвестиций в технологии и обучение, важность надежных мер кибербезопасности, сложности интеграции и тонкое согласование между автоматизацией и человеческой экспертизой. Преодоление этих вызовов существенно для успешной реализации цифровых систем в бухгалтерии.

Поскольку технологии продолжают развиваться, а бизнесы совершенствуются, внедрение цифровых систем бухгалтерии остается ключевым аспектом. Оно обещает улучшенные финансовые практики, более обоснованные решения и соблюдение стандартов соответствия. Достижение этого, однако, требует стратегического подхода, обязательства

постоянного профессионального развития и глубокого понимания изменяющегося цифрового ландшафта.

В постоянно меняющемся мире финансов цифровизация - это не просто вариант, это необходимость для сохранения конкурентоспособности и эффективности. Преимущества существенны, и вызовы могут быть преодолены при тщательном планировании и посвященности. По мере того как мы глядим в будущее, интеграция цифровых систем в бухгалтерию будет продолжать формировать способ, которым предприятия управляют своими финансами, и те, кто примет это изменение, смогут получить выгоды более гибкой и устойчивой финансовой экосистемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зокирова, Ф. Д. Программно-информационное обеспечение эффективности функционирования органов государственного финансового контроля / Ф. Д. Зокирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 5-1. – С. 42-46
2. Закон Республики Таджикистан от 14 декабря 1996 г. № 383 «Об аудиторской деятельности Таджикистана».
3. Закона Республики Таджикистан от 20 июня 2011 г. № 723 «О государственных финансах Республики Таджикистан».
4. Закона Республики Таджикистан от 2 декабря 2002 г. № 66 «О государственном финансовом контроле в Республике Таджикистан».
5. Закон Республики Таджикистан «О Счетной палате Республики Таджикистан» от 28 июня 2011 года № 749
6. Низомов, С. Ф. Развитие государственного аудита в условиях цифровизации экономики: теория и практика: Учебник / С. Ф. Низомов, Ф. Д. Зокирова, Д. А. Давлатзода. – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2022. – 159 с. – ISBN 978-99985—7341-3.
7. URL: <http://www.stat.tj/>

УДК 330.1

Одинаев А.М.

ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ СОҲТОРӢ РАФТОРӢ ВА НИҲОДИИ БА РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ТАЪСИРРАСОН

Дар мақолаи мазкур омилҳои сохторӣ, рафторӣ ва бунёдии ба рушди сармоияи инсонӣ таъсиррасон, баррасӣ карда шудааст. Муаллиф бештар ба алоқамандии омилҳои мазкур ҷиҳати муайян намудани таъсири бештари омилҳои алоҳида дар шароитҳои хос, таваҷҷӯҳ намудааст. Натиҷаҳои тадқиқ нишон додаанд, ки омилҳои сохторӣ нақши муҳим ва ҳалкунандаро дар ҷараёни рушди сармоияи инсонӣ ба худ ихтисос додаанд. Инчунин омилҳои бунёдӣ ва рафторӣ низ аз таъсири мустақим ва калидӣ дар ҷараёни рушди сармоияи инсонӣ бархурдор мебошанд. Натиҷаҳои тадқиқот тавассути моделсозии иқтисодӣ ба даст оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: сармоияи инсонӣ, таҳлил, омилҳои рушди сармоияи инсонӣ, рақобатпазирӣ, навоарӣ, моделсозӣ, корхонаҳо.

Одинаев А.М.

АНАЛИЗ СТРУКТУРНЫХ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В статье рассматриваются структурные, поведенческие и институциональные факторы, влияющие на развитие человеческого капитала. Автором делается особый акцент на изучение взаимосвязи указанных факторов, чтобы определить влияние отдельных факторов на развитие человеческого капитала в конкретных условиях. Результаты исследования показали, что структурные факторы играют важную и решающую роль в процессе развития человеческого капитала. Кроме того, институциональные и поведенческие факторы оказывают прямое и ключевое влияние на процесс развития человеческого капитала. Результаты исследования были получены посредством экономического моделирования.

Ключевые слова: человеческий капитал, анализ, факторы развития человеческого капитала, конкурентоспособность, инновации, моделирование, предприятия.

Odinaev A.M.

ANALYSIS OF STRUCTURAL BEHAVIORAL AND INSTITUTIONAL FACTORS AFFECTING HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

This article examines the structural, behavioral and institutional factors influencing the development of human capital. The author places special emphasis on studying the relationship between these factors in order to determine the influence of individual factors on the development of human capital in specific conditions. The results of the study showed that structural factors play an important and decisive role in the process of human capital development. In addition, institutional and behavioral factors have a direct and key influence on the process of human capital development. The results of the study were obtained through economic modeling.

Key words: human capital, analysis, factors of human capital development, competitiveness, innovation, modeling, enterprises.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 инкишофи сармояи инсонӣ чун омили муҳимтарини ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар муайян гардидааст. Агарчӣ солҳои охир диққати олимони ватанӣ ба муаммоҳои рушди сармояи инсонии кишвар хеле зиёд шудааст, вале ҳануз ҳам таҳлили ҳулосабарориҳои системавии ин муаммо пурра ба анҷом нарасидааст. Имрузҳо бештар мушкилоти амсиласозӣ ва ояндабинии рушди сармояи инсонӣ бо таваҷҷӯҳ ба таъсири омилҳои муҳалиф ба тадқиқ ниёз дорад.

Дар робита ба омӯзиш ва таҳлили мушкилотҳои ташкилӣ, инчунин масъалаҳои захираҳои инсонӣ ва омилҳои ба рушди онҳо таъсиркунанда амсилаҳои гуногун мавҷуданд. Мо амсилаи се бахш: сохторӣ, рафторӣ ва ниҳодиро (бунёдиро) дар ҷараёни таҳлил истифода кардем.

Параметри сохторӣ: сохтор тамоми унсурҳо, омилҳо ва шартҳои физикӣ ва омилҳои ғайриинсонии созмонро дар бар мегирад, ки бо ҳамдигар таҳти тартиби муайян, қоидаҳо ва таркиби махсус ҳамкорӣ мекунанд. Яқоя онҳо ҷаҳорҷӯбаи ҷисмонӣ ва пояи созмонро эҷод мекунанд. Инчунин, параметри сохтории амсила дар асоси усули функционалӣ ва раванди идоракунии пешниҳод карда мешавад.

Параметри рафторӣ: ба параметрҳои рафтори шахс ва муносибатҳои онҳо дахл дорад, ки бо амсилаҳои рафтор, робитаҳо (ғайрирасмӣ) ва амсилаҳои мушаххас ба ҳам пайвастанд ва қувваи зиндаи созмонро ташкил медиҳанд. Омилҳои сохторӣ ва рафторӣ

“моҳият”-и созмон, дар асл, омилҳои эндогенӣ мебошанд. Аз ин рӯ, мазмуни асосии созмон рафтори инсон аст. Амал ва рафтори инсон барои ноил шудан ба ҳадафҳои пешакии созмон нигаронида шудааст.

Параметри бунёдӣ: мафҳуми таҳкурсии дар назарияи низом бо мафҳуми муҳити зист муродиф аст. Он чунон муҳим доништа мешавад, ки он аз сатҳи мафҳум ба дараҷаи назария боло рафтааст, аз ин рӯ, назариячиён ва муҳаққиқони муосир дар асоси ин консепсия назарияҳои гуногуни созмонро ҳаматарафа таҳия кардаанд. Ҳама шароити омилҳои муҳити зист ва омилҳои экзогенӣ манзараи умумии муҳити берунии созмонро ташкил медиҳанд. Омили бунёдӣ муҳимтарин ва асоситарин параметр, омили нигоҳдорӣ ва афзоиши ду параметри боло ба ҳисоб меравад [7, с.18].

Таълим, тарбия ва рақобатпазирии захираҳои инсонӣ. Имрӯз ба касе пӯшида нест, ки яке аз роҳҳои беҳтарини эҷоди неқӯаҳволии иқтисодӣ, инкишоф ва рушд тараққиёти сармояи инсонӣ ва баланд бардоштани сифати захираҳои инсонӣ мебошад. Ва самараноктарин роҳи рушди захираҳои инсонӣ ин омӯзиш аст. Аз ин рӯ, муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки рушди иҷтимоӣ иқтисодиро танҳо бо ҷалби сармояи зарурӣ ба маориф ба даст овардан мумкин аст [3].

Рақобатпазирӣ ва таҳкими иқтисодии инсонӣ муносибати идоракуниро дар бар мегирад, ки дар асоси он ҳангоми қабули қарорҳо ба кормандон салоҳиятҳои муайян дода мешаванд. Ба ибораи дигар, ин маънои додани салоҳидиро ба кормандон (ба ғайр аз менечерҳо) барои қабули қарорҳои ташкилӣ, ба монанди ба қарор қабул кардан, аз қарор озод кардан, омӯзиши одамон ва арзёбии натиҷаҳо дорад. Дар ҳақиқат тими кормандон якҷоя бо менечер қарор қабул мекунанд.

Муҳимтарин параметрҳо ва омилҳои, ки ба рақобатпазирии захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, инҳоянд:

- Стратегияҳои идоракунии, аз ҷумла ҷамъоварии иттилоот, додани озолии амал, ташкили даста, идоракунии муштарақ, додани соҳибхотирӣ ба кормандон;
- Мутобиқати касбии кормандон, аз лиҳози амсиласозӣ, ҳифзи шифоҳӣ ва иҷтимоӣ, ҳавасмандии руҳӣ;
- Шароитҳои ташкилӣ, аз ҷумла низоми ҷубронпулӣ, сохтори ташкилӣ ва ҳадафҳои дақиқ [2].

Муҳимтарин параметри рақобатпазирӣ тақвияти психологӣ ба ҳисоб меравад, аз ҷумла нуқтаҳои зерин: эҳсоси салоҳият; эҳсоси ҳуқуқи интиҳоб; эҳсоси самаранокӣ; эҳсоси муҳимият; эҳсоси эътимод.

Тарбия ба он мафҳумҳо ва падидаҳои дахл дорад, ки дар бораи маъно ва моҳияти онҳо фаҳмиши ягонаи фалсафӣ вучуд надорад. Бар асоси ин, ҳар мактаби илмӣ бар асоси муҳокимаҳои фалсафии худ таърифи мушаххасро барои тарбия пешниҳод мекунад. Таърифи қадимтарин ва дар айни замон соддатарин таърифи тарбия ба Афлотун тааллуқ дорад, ки гуфтааст, ки “тарбияро зеботарин чиз медонанд, ки дар зеботарин одамон зоҳир мешавад”. Омӯзиши захираҳои инсонӣ аз кӯмак ба одамон дар пайдо кардани салоҳият иборат аст [4].

Институт ва институтсионизм. Институт (ниҳод, бунёд) дар ташкилот ва идора сохтори мутобиқшавиро дар назар дорад, ки параметрҳои хеле баланди нарх дорад, вақте он ҳангоми пешниҳоди моли имтиёзнок чунин аъзо дорад, ки фаъолияти ҳаётии худро дар асоси фаъолияти зиндагӣ ва нигоҳдории муассиса асос ёфта, зеро таъсири ҳар кадоме таъйир меёбад. Институтҳои асосии истеҳсолӣ аз инҳо иборатанд:

А) институтҳо намунаҳои рафтори иҷтимоиро дар одамон ҷорӣ мекунанд. Яъне, одамон ба воситаи институтҳо дарк мекунанд, ки дар вазъиятҳои гуногун ҳамин тавр амал кардан лозим аст. Дар воқеъ, муассисаҳо рафторро ба одамон тавассути раванди ҷомеасозӣ интиқол медиҳанд.

Б) институтҳои аъзои ҷомеа нақшҳо ва интизориҳои гуногунро аз фаъолияти онҳо муайян ва мушаххас мекунанд. Вақте ки интизориҳо аз як нақш мушаххас мешаванд, шахс

дар асоси қобилиятҳои худ метавонад қарор қабул кунад, ки дар ҳолатҳои муайян кадом нақшро иҷро кунад.

В) институтҳо тавассути устуворӣ ва ирсиятнокии фарҳанг одамонро бо намунаҳои рафтори институтсионалӣ илҳом мебахшанд. Одамон ба чунин амсилаҳо тавассути институтҳо, ки рафтори мушаххас доранд, одат мекунанд.

Г) институтҳо рафтори аъзоёни ҷамъиятро танзим ва назорат мекунанд. Воқеан, азбаски институтҳо мунтазириҳои қобили қабули ҷомеаро инъикос мекунанд, безътиной ба ин интизориҳо метавонад боиси мучозоти фард гардад. Одамон ба интизориҳои ҷомеа мувофиқат карданиро афзалтар медонанд [5, с. 25].

Байни институт ва ташкилот умумияти зиёде вуҷуд дорад, аз ҷумла:

- Ҳарду дар натиҷаи эҳтиёҷоти иҷтимоии шахсони алоҳида пайдо мешаванд;
- Ҳарду сохтор ва тартиби муайянеро барои муносибат ва ҳамкориҳои аъзои ҷомеа танзим мекунанд;
- Ҳарду онҳо захираҳои қушодаи ҷамъиятӣ мебошанд, ки барои ҳифзи худ ба тағйироти муҳити зист табдил меёбанд ва мутобиқ мешаванд;
- Ҳарду асос ва барнома доранд;
- Дар ҳарду, зарурати риояи иерархия ҳатмӣ ҳисобида мешавад.

Сохторҳои ташкилӣ ба монанди дигар омилҳо дар институтҳо ва ташкилотҳо хусусиятҳои мухталиф доранд. Умуман, институтҳо сохтори органикӣ доранд, дар ҳоле ки ташкилотҳо сохтори механикӣ доранд. Ташкилоти органикӣ сохтори нисбатан чандир дорад ва беҳтарин барои муҳити динамикӣ истифода мешавад. Дар ҷадвали 1 хусусиятҳои ташкилотҳое, ки сохтори содда ва шаффоф, мураккаб ва ношаффофро истифода мебаранд, бо назардошти дараҷаи институтсионаликунонӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Таносуби сохтори институтҳо ва ташкилотҳо

ТАШКИЛОТ	ИНСТИТУТ
Суст ва душвор	Зуд ва ҷолок
Таваҷҷӯҳ ба сохтори инфиродӣ ва шахсӣ	Таваҷҷӯҳ ба сохтори гурӯҳӣ ва иҷтимоӣ
Сохтори иерархӣ	Сохтори шабакавӣ
Одатан калон ва ғайрисамаранок	Одатан хурд ва самаранок
Дар асоси талаботи менечерон ташаккул меёбад	Дар асоси талаботи ҳаётии ҷомеа тағйир меёбад
Шубҳанокӣ ва назорати мустақим	Худидорақунӣ ва эътимодноқӣ
Афзалиятҳои ташкилӣ: менечерон, кормандон, мизочон	Афзалиятҳои ташкилӣ: мизочон, кормандон, менечерон
Пинҳонӣ ва махфият	Ошкоро ва шаффофӣ
Таваҷҷӯҳ ба усулҳо ва стандартҳо	Таваҷҷӯҳ ба раванди иҷроии кор
Аниқ муайян кардани вазифаҳо	Аниқ муайян кардани нақшҳо
Канселярия ва сустҳаракатӣ	Чандирнокӣ ва серҳаракатӣ
Соддагӣ, ҳаттӣ ва ғайричандирӣ	Мутаҳарриқӣ ва чандирнокӣ
Иерархия аз боло ба поён	Иерархияи уфуқӣ
Муносибатҳои созишкорона байни зершӯбаҳо	Муносибат байни зершӯбаҳои рақибон

Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Омилҳои бунёди метавон ба ду қабати асосӣ гурӯҳбандӣ кард: омилҳои муҳити зист ва омилҳои, ки арзишҳо ва фарҳанги созмонро назорат мекунанд. Дар ин бахш мо омилҳои фарҳангӣ ва арзишӣ, ки ба рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, меомӯзем. Арзишҳои асосии ташкилот (созмон) усули дарозмуддат ва асосии эътимоди ташкилот мебошанд, ки пешрафт ва шукуфоии шахсони алоҳида дар дохили гурӯҳҳои иҷтимоӣ шароит фароҳам меорад. Арзишҳои аслии як ташкилот ҳамчун дастури абадӣ, ғояҳои асосӣ,

арзишҳои қобили қабул ё эътиқоди муҳиме, ки як созмон ба аъзои худ илҳом мебахшад, барои онҳо аҳамият ва арзиши табиӣ доранд. Арзишҳои асосии ташкилот метавонанд ҳамчун асосе истифода шаванд, ки дар он сиёсатҳо амалӣ карда мешаванд. Ҳатто дар асоси онҳо тарзи рафтори ҳаррӯзаи коллектив ва ҳавасмандии онҳоро ҳангоми қабули қарор муайян кардан мумкин аст [7].

Низомҳои арзишҳо ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст: низоми арзишҳои ибтидоӣ, ки бо эҳтиёҷоти ҳаётии шахс алоқаманданд ва низоми арзишҳои дуҷумдараҷа, аз қабилҳои арзишҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ. Ҷадвали 2 ва 3 баъзе арзишҳои муҳимтаринро аз нуқтаи назари ташкилот ва институт муқоиса мекунанд.

Ҷадвали 2

Муқоисаи институтҳо ва ташкилотҳо аз рӯи рафтор

ТАШКИЛОТ	ИНСТИТУТ
Фаъл ва пешбинишаванда	Зудамалкунанда ва пешбинишаванда
Хатарнокӣ	Боэтимодии дараҷаи баланд
Амалкунанда ва кӯтоҳандеш	Таҳлил ва дурандешӣ
Эҳсос	Тафаккур
Парешон дар масоилҳои душвор	Пур аз идеяҳои пешрафта
Корозмудагӣ (таъкид ба таҳассус)	Масъулият (таъкид ба ӯҳдадорӣ)
Қабул накардани ҳатоғиҳо	Қабули ҳатоғиҳо ва хоҳиши баргараф кардани онҳо
Таваҷҷӯҳ ба шахси муташаккил	Таваҷҷӯҳ ба ташкили инсонӣ
Фармонбардор ва итоаткунанда	Ҷаҳдадорӣ ва робитаҳои устувор
Таваҷҷӯҳи кормандон ба менечерон тамаркуз аст	Таваҷҷӯҳи кормандон ба мизочон тамаркуз аст
Мошин – омил ва ҳадафи бевоситаи ташкилот аст	Инсон – омил ва ҳадафи бевоситаи ташкилот аст
Таъя ба афзалияти мувофиқат ба қаноатмандӣ	Таъя ба афзалияти мувофиқат ба қаноатмандӣ
Таъя ба муносибатҳои расмӣ	Таъя ба муносибатҳои самимӣ ва арзишҳои гурӯҳӣ
Ҳавасмандии берунӣ ва кӯтоҳмуддат	Ҳавасмандии дохилӣ ва дарозмуддат
Муносибат ба инсоният аз рӯи ҳарҷот	Муносибат ба инсоният аз рӯи сармоя
Нақши кори доимӣ ва касби муайян	Нақши кори гуногун ва мақсаднок
Афзалиятнокии натиҷаҳо нисбат ба пешниҳодҳо	Афзалиятнокии пешниҳодҳо нисбат ба натиҷаҳо
Аз қор бегона шудани оила	Муносибати ба ҳам алоқаманди муҳити қор ва оила

Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Муаррифии амсила. Бо назардошти амсилаҳои сершумори рушди захираҳои инсонӣ, аз ҷониби мо амсилаи себахша (сохтор, рафтор ва бунёд) ҳамчун асоси ибтидоии амсиласозии амсилаи ин таҳқиқот интихоб карда шуд. Омилҳои сегонае, ки ба рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, се тағйирёбандаи мустақил мебошанд, ки ба тағйирёбандаҳои рушди захираҳои инсонӣ (таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ) ҳамчун се тағйирёбандаи вобаста таъсир мерасонанд.

Ҷадвали 3

Муқоисаи институтҳо ва ташкилотҳо аз рӯи таҳкурсии

ТАШКИЛОТ	ИНСТИТУТ
Пешрафтагӣ	Баландӣ
Тартибот ва ташвиқоти дурнамои ташкилот	Эҷоди дурнамоҳои ҳамҷоя

Таъкид ба ҳадаф ва стратегия	Таъкид ба арзишҳои асосӣ ва босубот
Таъкид ба дигаргуншавии равишҳои мақсад	Таъкид ба дигаргуншавии равишҳои арзиш
Таъкид ба фарҳанги ташкилии зеҳнӣ	Таъкид ба фарҳанги ҷандирии ташкилӣ
Тамаркуз ба ҷанбаҳои техникӣ ва мошинӣ	Тамаркуз ба ҷанбаҳои инсонӣ ва иҷтимоӣ
Муҳити корӣ бегона будан бо муҳити оилавӣ	Боҳамалоқамандии зич байни муҳити корӣ ва муҳити оилавӣ
Таъкид ба муносибатҳои хидматию расмӣ	Аъзои ташкилот ҳамчун аъзои оила
Истифода аз фарҳанги насабию авлодӣ	Афзалияти фарҳанги кори гурӯҳӣ
Фарҳанги амалкунанда: то зинда ҳастем, меҳнат мекунем	Фарҳанги амалкунанда: то зинда ҳастем, меҳнат мекунем
Арзишҳо муайян ва ташвиқ карда мешаванд	Арзишҳо риоя ва иҷро мешаванд
Одамон дар ташкилот хизмат мекунам	Ташкилот ба одамон хизмат мекунад
Таъкид ба иҷрои мақсад	Таъкид ба иҷроиши усулҳо
Ҳадафҳо муайян ва таълиф карда мешаванд	Мавҷудияти ҷомеа ва самтият ба иҷрои мақсад
Таваҷҷӯҳ ба тарзу усулҳои осон	Таваҷҷӯҳ ба усулҳои устувори рафтор
Афзалиятҳои қонун, муқаррарот ва дастурамалҳои идоравӣ	Истифодаи меъёрҳои маънавию ахлоқӣ
Нигоҳдории вазъ ва усули мавҷуда	Таҳаввулот ва мушкилот

Муаллиф тартиб додааст

Тадқиқоти мазкур дар асоси моҳияти ҳадафҳои тадқиқот ба усули тавсифӣ-ченкунӣ асос ёфтааст. Намунаи тадқиқот аз менечерҳо ва коршиносон иборат аст, ки дар маҷмӯъ 60 нафарро ташкил медиҳад, ки тавассути интиҳоби мақсаднок интиҳоб шудаанд. Воситаи ҷамъоварии маълумот саволномае ҳисобида мешавад, ки аз ду қисм иборат аст: дар қисми аввал маълумоти демографӣ (ҷинс, сатҳи маълумот, вазъи ташкилот ва таҷрибаи корӣ)-и мусоҳибон оварда шудааст. Қисми дуюм саволномаеро дар бар мегирад, ки ба таҳлили омилҳои, ки ба муносибати институтсионалии рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд. Коэффисиенти эътимоднокии саволнома бо истифода аз Алфа-Кронбаха ҳисоб карда шудааст ва 0,84% аст, ки эътимоднокии пурсишро нишон медиҳад. Барои муайян кардани қобили қабул будани ин назарсанҷӣ бо баъзе омӯзгорон низ мусоҳиба гузаронида шуда, пас аз ворид намудани ислоҳоти зарурӣ қобили қабул будани саволнома тасдиқ карда шуд. Мо инчунин барои ба тартиб даровардани тағйирёбандаҳо санҷиши омории Хи-мураббаъи Фридманро истифода бурдем.

Маълумотҳои таҳқиқот. Хусусиятҳои демографии ин тадқиқотро дар мисоли ҷадвали зерин пешниҳод мекунем (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4

Тавсифи мухтасари хусусиятҳои демографӣ

Мавқеи синнусолӣ	Синну сол	Зудӣ	Зудӣ бо %
	Хурд аз 30 сол	12	20
	30-40	20	33
	40-50	15	25
	Калон аз 50 сол	13	22
	Ҳамагӣ	40	100
Вазъия масъулият (мавқеъ)	Мавқеъ	Зудӣ	Зудӣ бо %
	14	5	8
	15	7	12
	16	18	30
	17	14	23

	18	16	27
	Ҳамагӣ	60	100
Маълумот	Маълумот	Зудӣ	Зудӣ бо %
	Миёна	23	38
	Миёнаи махсус	20	33
	Бакалавр	10	17
	Магистр	8	12
	Ҳамагӣ	60	100

Ҳисобҳои муаллиф

Тавсифи омили ниҳой. Дар асоси он, ки мо бо намунаҳои ду қабати мустақил (менечерон ва коршиносон) кор карда истодаем, масъала хусусияти дедуктивӣ пайдо мекунад ва ҳукмҳо ба шакли гипотезаҳои омории тақдир меёбанд.

Ҳоло, бо назардошти он, ки тағйирёбандаи пурсиш як аст, ягона санҷиши беҳтарин барои саволҳои тестӣ ҳамчун санҷиши Хи-мураббаъ эътироф карда шуд, аз ин рӯ ҳама пурсишҳо бо истифода аз ин санҷиш истифода шуданд.

Азбаски Хи-мураббаъи мушоҳидашаванда $X_{20}=84,260$ бо дараҷаи озодии $D=4$, ки аз Хи-мураббаъи график калон аст – $X_{2C}=2,54$, бинобар ин метавон хулоса кард, ки санҷиши Хи-мураббаъ дар сатҳи Алфа 1% муҳим ҳисобида мешавад. Ба ибораи дигар, метавон хулоса кард, ки омилҳои гуногун (сохторӣ, рафторӣ ва бунёдӣ) ба рушди захираҳои инсонӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ таъсир мерасонанд (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5

Ҷамъи натиҷаҳои санҷиши Хи-мураббаъ дар суоли асосии таҳқиқот

Омили тағйирёбанда	Зудӣ	Хи-мураббаъ (X_{20})	Дараҷаи озодӣ (D)	Дараҷаи муҳимият (Sig)	X_{2C} график (0,01)
Омилҳои аз ҷиҳати институтсионалӣ ба рушди захираҳои инсонӣ таъсиркунанда	377	84,260	4	0,000	2,54

Тартиб додани рейтингҳои тағйирёбандаҳои аслии таҳқиқот дар асоси санҷиши (тести) Фридман. Илова ба санҷиши муҳимияти тағйирёбандаҳо, бояд рейтингҳои тартибии тағйирёбандаҳои ибтидоии таҳқиқотро тартиб дод, ки мо онро дар ҷадвалҳои зер нишон медиҳем (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6

Ҷамъи натиҷаҳои муҳимияти тағйирёбандаҳо барои санҷиши Фридман

Тағйирёбандаҳои оморӣ	Шумора
Миқдор	60
Қимати омили X_2	17,94
Дараҷаи озодӣ	3
Дараҷаи муҳимият	0,023

Маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки бо назардошти қимати омили X_2 (17,94), инчунин дараҷаи аҳамиятноки ($0,023$), мо метавонем ба хулосае оем, ки санҷиш муҳим ҳисобида мешавад ва фарқиати назаррас байни унсурҳои миёнаи сегона нишондиҳанда вучуд дорад. Аз ин рӯ, онҳоро метавон бо истифода аз санҷиши Фридман гурӯҳбандӣ кард. Натиҷаҳои бадастомада дар ҷадвали 7 оварда шудаанд.

Ҷадвали 7

Гуруҳбандии параметрҳои институтсионалии рушди захираҳои инсонӣ

Гуруҳбандии параметрҳо		
Параметрҳо	Қимати миёна	Рейтинг
Соҳтор	4,38	1
Муҳити зист (таҳкурси)	4,08	2
Рафтор	3,36	3

Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки аз рӯи ҷавобҳои респондент ҷойи аввалро параметри соҳторӣ бо қимати миёнаи 4,38, ҷойи дуюмро параметри муҳити зист (4,08), ҷойи сеюмро параметри рафторӣ ишғол менамояд.

Таҳлили коррелятсионии дуомила. Барои санҷидани фарзия, ки таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ дар параметри себахшаи соҳтор, рафтор ва муҳити зист ба рушди захираҳои инсонӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ таъсир мерасонад, мо таҳлили таносуби ду омилро истифода бурдем, ки натиҷаҳои он дар ҷадвали зер оварда шудаанд.

Натиҷаҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки азбаски қимати Sig барои тағйирёбандаҳои таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ паст доништа мешавад, фарзияи Н0 дар ҳар се параметр рад карда мешавад. Аз ин рӯ, омилҳои зикршуда ба институтсионаликунон таъсир мерасонанд. Инчунин, тағйирёбандаҳои таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ дар ҳар яке аз се параметр: соҳторӣ, рафторӣ ва муҳити зист институтсионалӣ бо ҳамдигар мутақобила мекунаанд.

Бо назардошти маълумот ва натиҷаҳои бадастомада маълум шуд, ки соҳтор яке аз омилҳои таъсиргузор ба рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ доништа мешавад.

Ҷадвали 8

Таҳлили коррелятсионии дуомилаи параметрҳо ва ҷузъҳо

Тағйирёбанда и вобаста	Параметр	Ҷузъ	Sig	Натиҷа	Шарҳу эзоҳ
Равиши институтсионалӣ	Соҳторӣ	Таълим	0,026	Н0 рад карда мешавад	Дар институтсионаликунон таъсир мерасонад
		Рақобатпазирӣ	0,022	Н0 рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунон таъсир мерасонад
		Тарбия	0,038	Н0 рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунон таъсир мерасонад
		Таълим * рақобатпазирӣ	0,048	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * рақобатпазирӣ	0,032	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * таълим	0,026	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ

	Рафторӣ	Таълим	0,07 9	Н0 рад карда мешава д	Ҳангоми институтсионаликунон ӣ таъсир мерасонад
		Рақобатпазирӣ	0,04 1	Н0 рад карда мешава д	Ҳангоми институтсионаликунон ӣ таъсир мерасонад
		Тарбия	0,04 1	Н0 рад карда мешава д	Ҳангоми институтсионаликунон ӣ таъсир мерасонад
		Таълим * рақобатпазирӣ	0,01 8	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * рақобатпазирӣ	0,03 9	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * таълим	0,04 4	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
	Бунёдӣ	Таълим	0,05 9	Н0 рад карда мешава д	Ҳангоми институтсионаликунон ӣ таъсир мерасонад
		Рақобатпазирӣ	0,03 3	Н0 рад карда мешава д	Ҳангоми институтсионаликунон ӣ таъсир мерасонад
		Тарбия	0,02 5	Н0 рад карда мешава д	Ҳангоми институтсионаликунон ӣ таъсир мерасонад
		Таълим * рақобатпазирӣ	0,02 7	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * рақобатпазирӣ	0,05 9	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия*таъли м	0,00 4	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ

Маълум шуд, ки бо истифода аз барномаҳои стратегии рушд барои равшан кардани ҳадафҳои рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ, амсиласозӣ ва тартиб додани низоми таълим дар асоси сохтори ташкилоти чандирӣ, метавон иқтидори инсониро афзоиш дод [6].

Инчунин маълум гардид, ки рафтор яке аз омилҳои таъсиргузор ба рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ доништа мешавад. Пешниҳод шудааст: барои эҷоди давраҳои таълимии марбут ба малакаҳои техникӣ, инсонӣ, маърифатӣ, инчунин истифодаи

раванди иҷтимоӣ (азнавомӯзии таҳассусии кормандон, тренерон, шиносии кормандони нав ва тренерҳо бо арзишҳои таъкилот) чораҳо андешида мешаванд.

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада возеҳ гардид, ки муҳити зист яке аз омилҳои таъсиргузор ба рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ доништа мешавад. Пешниҳод шудааст: барои таҳияи доктрина, барномаҳо, дастурҳо бо назардошти равиши институтсионалӣ ва таъкили низоми таълиму тарбия дар асоси эҷодкорӣ ва тафаккури интиқодӣ, бо мақсади ба роҳ мондани инжиниринги нави фарҳанги таъкилот, низоми идоракунии, бахусус низоми таълим, тақлифҳо, кори тимӣ (гурӯҳӣ) ва ғайра тадбирҳо андешида шаванд.

АДАБИЁТ

1. Бабаджанов Р.М. Институциональные основы формирования и функционирования человеческого капитала Республики Таджикистан// Экономика Таджикистана. - 2022. - № 1. - С. 39-46.
2. Бабаджанов Р.М. Человеческий капитал и инновационные подходы к измерению его использования// Экономика Таджикистана. - 2019. - № 4. - С. 36-43.
3. Қодиров Ш.Ш., Орипов А.С. Масъалаҳои таъкикули сармояи инсонӣ дар синни барвақтии кӯдакон// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2020. - № 4. - С. 47-51.
4. Садиқова Ш. Сармояи инсонӣ ва тақористеҳсолии он: таҳаввул ва самти рушд// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2019. - № 10-2. - С. 113-118.
5. Султонов З.С., Окилов И.С. Формирование институционально-инновационной среды управления человеческим капиталом// Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2019. - № 1 (65). - С. 22-29.
6. Хамидова С.Х. Этапы прогнозирования потребностей региона в человеческом капитале// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. - № 4. - С. 121-126.
7. Ҳодиев Д.А. Мавонеи ниҳодии рушди сармояи инсонӣ дар шароити густариши иқтисоди рақамӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ - 2022. - № 1. - С.18-27.

УДК: 657.63+338(575.3)

Расулов Д.Т., Зокирова Ф.Дж.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ РАСЧЁТНО-АНАЛИТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН

Данная статья исследует актуальные тенденции и подходы к совершенствованию технологии блокчейн. Авторы рассматривают важные аспекты, такие как масштабируемость, безопасность и эффективность в контексте современных требований к системам блокчейн. В статье представлены различные методы улучшения сетей блокчейн, включая применение смарт-контрактов, новые алгоритмы консенсуса и инновационные подходы к управлению данными. Исследование также рассматривает примеры успешной реализации этих методов и их влияние на сферы, такие как финансы, логистика и

здравоохранение. Статья призывает к дальнейшему совершенствованию систем блокчейн для поддержания их актуальности и конкурентоспособности в будущем. В данной статье ставится задача рассмотреть перспективы развития блокчейна путем исследования данной технологии в современном мире. Анализируются преимущества и недостатки блокчейна, а также состояние его рынка. Особое внимание уделяется практическим примерам внедрения данной технологии и проблемам, которые связаны с её использованием.

Ключевые слова: технологии блокчейн, энергозатраты, криптовалюта, совершенствовании расчётно-аналитических методов, цифровая трансформация, масштабируемость, безопасность и эффективность.

Расулов Д.Т., Зокирова Ф.Ч.

МУКАММАЛ ГАРДОНИИ УСУЛҲОИ ҲИСОБҲО ВА ТАҲЛИЛИ ТЕХНОЛОГИЯИ БЛОКЧЕЙН

Дар мақола тамоюлҳо ва равишҳои кунунии такмил додани технологияи блокчейн омӯхта шудааст. Муаллифон ҷанбаҳои муҳимро аз қабилӣ миқёси истифодабарӣ, амният ва самаранокӣ технологияи блокчейн дар заминаи талаботи муосир барои системаҳои электронии молиявӣ баррасӣ намудаанд. Дар мақола усулҳои гуногуни такмил додани шабакаҳои блокчейн, аз ҷумла истифодаи шартномаҳои интеллектуалӣ, алгоритмҳои нави истифодабарӣ ва равишҳои инноватсионӣ идоракунии додаҳо пешниҳод шудаанд. Таҳқиқот инчунин мисолҳои татбиқи бомуваффақияти ин усулҳо ва таъсири онҳоро ба соҳаҳои, аз қабилӣ молия, логистика ва тандурустиро баррасӣ мекунад. Дар мақола ҷамъунии такмили минбаъдаи системаҳои блокчейн барои нигоҳ доштани аҳамият ва рақобатпазирии онҳо дар оянда баррасӣ гардидааст. Ҳадафи ин мақола баррасии дурнамои рушди блокчейн тавассути омӯзиши ин технология дар ҷаҳони муосир мебошад. Афзалиятҳо ва нуқсонҳои блокчейн, инчунин вазъи бозори он таҳлил карда шудааст. Ба мисолҳои амалии татбиқи ин технология ва проблемаҳои истифодаи он диққати махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: технологияҳои блокчейн, хароҷоти энергетикӣ, такмили усулҳои ҳисобкунӣ ва таҳлилӣ, табдилдиҳии рақамӣ, миқёспазири, амният ва самаранокӣ.

R a IMPROVING CALCULATION AND ANALYTICAL METHODS USING BLOCKCHAIN TECHNOLOGY I

This article explores current trends and approaches to improving blockchain technology. The authors examine key aspects such as scalability, security, and efficiency in the context of modern blockchain system requirements. The article presents various methods for enhancing blockchain networks, including the use of smart contracts, new consensus algorithms, and innovative data management approaches. The research also considers examples of successful implementations of these methods and their impact on sectors such as finance, logistics, and healthcare. The article calls for further improvement of blockchain systems to maintain their relevance and competitiveness in the future. This article aims to consider the prospects for the development of blockchain by studying this technology in the modern world. The advantages and disadvantages of blockchain, as well as the state of its market, are analyzed. Particular attention is paid to practical examples of the implementation of this technology and the problems associated with its use.

Keywords: blockchain technology, energy consumption, cryptocurrency, improvement of calculation and analytical methods, digital transformation, scalability, security and efficiency.

Мир переживает непрерывный процесс цифровой трансформации, где компании и организации стараются улучшить свои бизнес-процессы и аналитику. Технология блокчейн предоставляет новые способы обеспечения прозрачности и безопасности в данных расчётах и аналитике.

С ростом объёма цифровых данных, безопасность стала критически важным вопросом. Блокчейн, с его невозможностью внесения изменений в прошлые записи, обеспечивает высокий уровень защиты данных от манипуляций и хакерских атак.

Технология блокчейн обеспечивает уровень прозрачности и доверия в транзакциях и записях, что является ключевым фактором для финансовых институтов, правительств, и других сфер деятельности. Блокчейн предоставляет инструменты для борьбы с финансовым мошенничеством и коррупцией, что особенно актуально в контексте мировой экономики. Организации, которые активно внедряют технологию блокчейн в свои расчётно-аналитические методы, могут стать более конкурентоспособными и эффективными на рынке, что делает эту тему актуальной для бизнеса. В будущем многие аспекты нашей экономики будут тесно связаны с цифровыми данными и аналитикой. Блокчейн - это одна из ключевых технологий, которая определит развитие цифровой экономики.

Совершенствовании расчётно-аналитических методов с использованием технологии блокчейн невозможно переоценить, поскольку она охватывает ряд важных аспектов, которые имеют глобальное значение в современном мире (Рис. 1).

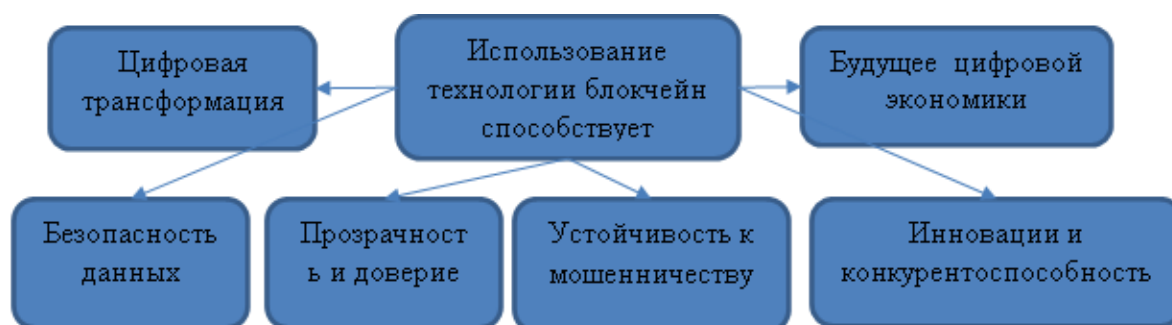

Рис. 1 Аспекты организации технологии блокчейн

Все эти факторы подчёркивают необходимость совершенствования расчётно-аналитических методов с использованием технологии блокчейн и необходимость исследования и внедрения этой технологии в различных сферах деятельности.

Совершенствование методов расчёта и аналитики с помощью блокчейна может значительно увеличить эффективность бизнес-процессов. Это сокращает издержки, увеличивает точность и снижает риски. Блокчейн обеспечивает высокий уровень безопасности и защиты данных, что особенно важно во многих областях, включая финансы, здравоохранение и государственные структуры. Значительное снижение риска кибератак и мошенничества. Технология блокчейн создаёт доверие между участниками, так как она обеспечивает прозрачность и неизменность данных. Это может быть решающим фактором в сферах, где доверие критически важно.

Технология блокчейн - это распределенная база данных, которая записывает транзакции в виде блоков, а затем связывает их в цепь блоков. Вот основы технологии блокчейн (Таблица 1.)

Таблица 1. Основы технологии блокчейн

Децентрализация	Одна из главных особенностей блокчейна - отсутствие центрального управления. Вместо этого, информация хранится на множестве компьютеров (узлах), что делает систему более устойчивой к сбоям и атакам.

Блоки	Информация о транзакциях группируется в блоки. Каждый блок содержит набор транзакций и уникальный код (хеш) предыдущего блока. Это создаёт цепь блоков, где каждый блок связан с предыдущим.
Хеш-функции	Хеш-функции используются для преобразования данных блока в уникальную строку фиксированной длины (хеш). Этот хеш используется в следующем блоке, чтобы связать его с предыдущим блоком и обеспечить целостность цепи.
Криптографическая безопасность	Блокчейн использует криптографию для защиты данных. Транзакции подписываются цифровыми подписями, и хеш-функции обеспечивают целостность данных.
Прозрачность	Данные в блокчейне обычно открыты и доступны для всех участников сети. Это создаёт высокий уровень прозрачности и доверия.
Неизменяемость	После записи данных в блок, его содержимое нельзя изменить без изменения всех последующих блоков, что делает блокчейн надёжным для хранения записей.
Консенсус	Участники сети должны достичь соглашения (консенсуса) относительно того, какие транзакции должны быть добавлены в блок и в каком порядке. Существуют разные алгоритмы консенсуса, такие как Proof of Work (PoW) и Proof of Stake
Смарт-контракты	Это программные коды, которые выполняются автоматически при определённых условиях в блокчейне. Они позволяют создавать децентрализованные приложения и автоматизировать процессы.
Токены и криптовалюты	Многие блокчейны поддерживают собственные токены или криптовалюты, которые используются для оплаты услуг, проведения транзакций или участия в сети.

Источник: Составлено автором

Технология блокчейн нашла широкое применение в различных отраслях, начиная от финансов и заканчивая здравоохранением и логистикой, благодаря своим уникальным характеристикам и потенциалу улучшения эффективности и безопасности данных. Технология блокчейн обладает значительным потенциалом для совершенствования расчётных методов.

Блокчейн - это инновационная технология, которая изменила наше представление о доверии, цифровых транзакциях и хранении данных. С его появлением открываются новые горизонты для множества областей, включая финансы, здравоохранение, снабжение и даже искусство.

На самом базовом уровне, блокчейн - это децентрализованная, распределенная база данных, которая записывает все транзакции между участниками сети в хронологическом порядке и без возможности их изменения. Вместо централизованного управления данными, как в случае банковских или правительственных организаций, блокчейн использует принцип "разделяй и властвуй", где каждый участник имеет копию базы данных и одобряет новые записи.

Основной камень угловой технологии блокчейн - это доверие. Благодаря шифрованию и прозрачности, она создает окружение, в котором доверие становится

фундаментальным элементом. Участники могут смело обмениваться данными и средствами, не опасаясь мошенничества или манипуляций.

Однако блокчейн - это не только технологическое чудо. Это также инструмент, который меняет образ мышления. Он открывает двери для новых бизнес-моделей, включая смарт-контракты, которые автоматизируют исполнение соглашений, и ICO (Initial Coin offering), которые изменяют способ привлечения инвестиций.

Сферы применения блокчейна становятся все более разнообразными. В финансовой отрасли блокчейн уже революционизировал множество процессов, от международных переводов до учета акций. В здравоохранении он может обеспечить безопасное и точное ведение медицинских записей. В снабжении и логистике он может повысить прозрачность и отслеживаемость товаров. Даже искусство и развлечения видят потенциал блокчейна в создании уникальных цифровых активов и контента.

Однако блокчейн также сталкивается с вызовами, такими как масштабируемость, регулирование и экологическая устойчивость. Решение этих проблем становится ключевой задачей для его будущего успеха.

Блокчейн - это не просто технология, это сдвиг в нашем обществе и экономике. Это технология, которая обещает усилить доверие, упростить процессы и изменить наше представление о цифровом мире. В будущем его роль будет только расти, и его влияние будет ощущаться в разных областях нашей жизни.

Блокчейн-технология стала революционной силой, изменяющей способ обработки данных, совершения транзакций и установления доверия в цифровую эпоху. Её принципы работы перекраивают различные отрасли и подвергают сомнению традиционные системы. В этом эссе мы рассмотрим основные принципы, лежащие в основе работы блокчейн-технологии.

В основе блокчейна лежит принцип децентрализации. В отличие от традиционных централизованных систем, где один орган управляет всем, блокчейн работает на распределенной сети компьютеров (узлов). У каждого узла есть копия всего блокчейна, и нет одной точки управления. Эта децентрализация повышает безопасность, устойчивость и устраняет необходимость посредников.

Как только данные записаны в блокчейн, они становятся непреложными, что означает, что их нельзя изменить или удалить. Это достигается с помощью криптографического хеширования и механизмов консенсуса. Непреложность обеспечивает целостность данных и делает их высокодостоверными.

Блокчейн использует механизмы консенсуса для проверки и добавления новых транзакций в реестр. Proof of Work (PoW) и Proof of Stake (PoS) - это два часто используемых механизма. Они обеспечивают согласие всех узлов в сети относительно состояния блокчейна, предотвращая двойные расходы и мошенничество.

Все транзакции на блокчейне прозрачны и общедоступны. Любой может просматривать всю историю транзакций, что обеспечивает высокий уровень прозрачности. Эта прозрачность особенно ценна в финансовых и снабженческих приложениях.

Смарт-контракты - это самовыполняющиеся соглашения, в которых условия контракта напрямую записаны в коде. Они автоматически выполняются при выполнении заранее определенных условий. Смарт-контракты добавляют автоматизацию и эффективность в различные процессы, уменьшая необходимость посредников.

Блокчейн использует сильные криптографические методы для обеспечения безопасности данных. Для проверки личности используются закрытые и открытые ключи, а транзакции криптографически подписываются для обеспечения подлинности. Безопасность - это фундаментальный принцип, предназначенный для защиты от несанкционированного доступа и мошенничества.

Блокчейны могут быть с допуском или без допуска. Блокчейны с допуском ограничивают доступ к определенным участникам, например, в частном консорциальном

блокчейне. Блокчейны без допуска, такие как Bitcoin и Ethereum, открыты для всех. Выбор между этими моделями зависит от конкретного случая использования.

Обеспечение того, чтобы разные блокчейн-сети могли взаимодействовать и взаимодействовать без проблем, вызывает растущую тревогу. Взаимодействие необходимо для всеобщего признания блокчейн-технологии в различных отраслях.

В то время как блокчейн предлагает множество преимуществ, некоторые механизмы консенсуса, такие как PoW, вызывают вопросы относительно энергопотребления. Проводятся усилия по созданию более энергоэффективных алгоритмов. Блокчейн обеспечивает устойчивость к цензуре благодаря своей децентрализованной природе. Это означает, что ни один орган или группа не может легко контролировать или цензурировать данные на блокчейне.

Блокчейн считается открытой и инновационной технологией, которая привлекает множество разработчиков и предпринимателей. Экосистема блокчейна поощряет создание новых приложений и решений.

Несмотря на прозрачность транзакций, блокчейн также обеспечивает личную конфиденциальность. Пользователи могут управлять своей личной информацией и решать, какие данные предоставлять.

С развитием блокчейн-технологии возникают вопросы о регулировании и соответствии законодательству. Разработка адекватного регулирования становится важным вопросом для обеспечения законности использования блокчейна.

Блокчейн - это технология, которая продолжает развиваться и совершенствоваться. Каждый день появляются новые идеи и решения, которые расширяют область её применения.

В завершение можно сказать, что принципы работы блокчейн-технологии лежат в основе её потенциала для преобразования различных сфер жизни. Несмотря на вызовы и проблемы, блокчейн продолжает менять способ, которым мы взаимодействуем с данными и обеспечиваем доверие в цифровом мире. Его принципы служат фундаментом для будущего, где блокчейн технология играет всё более важную роль в нашей экономике и обществе [2. С.132-141].

Внедрение системы блокчейн включает в себя многофакторный процесс, который требует тщательного планирования, разработки и тестирования. Вот обзор типичных этапов такой реализации:

- Путешествие начинается с четкого понимания проблемы, которую система блокчейн стремится решить. В этой фазе определяются объем проекта, цели и задачи.
- В зависимости от требований проекта критически важно выбрать подходящую платформу блокчейн. Среди вариантов Ethereum, Hyperledger, Binance Smart Chain и многие другие.
- В этой фазе создается архитектура и дизайн системы блокчейн. Разрабатываются смарт-контракты, алгоритмы консенсуса и структуры данных в соответствии с потребностями проекта.
- Строгие испытания необходимы для того, чтобы убедиться, что система работает так, как задумано. Это включает в себя модульное тестирование, интеграционное тестирование и тестирование безопасности для выявления уязвимостей.
- Как только система проходит тестирование, она готова к внедрению. Устанавливаются узлы и создается сеть. Этот этап может существенно различаться в зависимости от того, является ли блокчейн общедоступным или закрытым.
- Во многих случаях систему блокчейн необходимо интегрировать с существующими устаревшими системами. Разрабатываются API и коннекторы для облегчения этой интеграции.

- Если система включает в себя конечных пользователей, необходимо провести обучение. Пользователи должны понимать, как взаимодействовать с блокчейн, создавать кошельки и использовать систему эффективно.

- Системы блокчейн требуют постоянной поддержки для устранения ошибок, улучшения производительности и соответствия стандартам безопасности. Регулярные обновления и патчи критически важны.

- Непрерывное отслеживание блокчейн-сети важно для выявления и устранения потенциальных угроз или аномалий. Средства безопасности, такие как шифрование и контроль доступа, также необходимо поддерживать.

- По мере роста системы, возникают вопросы масштабируемости. Решения для обработки увеличенного объема транзакций необходимо внедрить.

- Если это общедоступный блокчейн, то важно поддерживать сообщество разработчиков и пользователей. Это может включать инициативы, такие как хакатоны и взаимодействие с разработчиками.

- Грамотная документация важна для разработчиков, пользователей и регуляторов. Обеспечение соответствия правовым и регуляторным нормам также является ключевым аспектом внедрения блокчейна.

- Со временем система блокчейн может потребовать оптимизации производительности для поддержания эффективности, особенно если она становится сильно загруженной.

- Сбор обратной связи от пользователей и заинтересованных лиц важен для постоянного совершенствования. Итеративные обновления должны учитывать мнение пользователей и улучшать функциональность системы.

Внедрение системы блокчейн в зарубежных странах включает в себя решение различных регуляторных, культурных и логистических задач. Это требует адаптации к местным законам, обычаям и рыночным динамикам. Кроме того, важным является коммуникация и сотрудничество с международными партнерами и заинтересованными сторонами для успешной реализации. Внедрение системы блокчейн в зарубежных странах включает в себя решение различных регуляторных, культурных и логистических задач. Это требует адаптации к местным законам, обычаям и рыночным динамикам. Кроме того, важным является коммуникация и сотрудничество с международными партнерами и заинтересованными сторонами для успешной реализации. Эффективность внедрения системы блокчейн в систему государственного финансового контроля может быть глубокой. Технология блокчейн предоставляет прозрачность, безопасность и эффективность, что особенно ценно в контексте финансового контроля государства.

Однако важно отметить, что, хотя технология блокчейн предлагает значительные преимущества, ее внедрение требует тщательного планирования и учета регуляторных и конфиденциальных вопросов. Это не универсальное решение, и его эффективность может варьироваться в зависимости от конкретного случая использования и уровня принятия и интеграции в систему государственного финансового контроля. Перспективы внедрения системы блокчейн в деятельность системы государственного финансового контроля в Республике Таджикистан обещают быть многообещающими. Вот некоторые ключевые моменты:

- Блокчейн может обеспечить прозрачность финансовых транзакций и данных внутри правительства. Эта прозрачность может помочь снизить коррупцию и повысить доверие к системе финансового контроля.

- Блокчейн может упростить и автоматизировать различные финансовые процессы, сокращая бумажную работу и ручное вмешательство. Это может привести к увеличению эффективности и экономии средств.

- Криптографический характер блокчейн обеспечивает безопасность и целостность финансовых данных. Это важно для сохранения конфиденциальности и точности финансовых записей правительства.

- Децентрализованный характер блокчейн затрудняет возможность мошенничества. Транзакции записываются в неизменяемом учете, что снижает риск мошенничества.

- Зависимость Таджикистана от переводов средств от зарубежных работников может выиграть от способности блокчейна обеспечивать безопасные трансграничные транзакции.

- Аудиторы могут получать доступ к данным в режиме реального времени на блокчейне, что упрощает процесс аудита и обеспечивает соблюдение финансовых нормативов.

- С течением времени внедрение блокчейна может привести к экономии средств за счет сокращения административных расходов и увеличения операционной эффективности.

Тем не менее, успешная реализация блокчейна в системе государственного финансового контроля Таджикистана зависит от нескольких факторов, включая:

- Разработка четкой и поддерживающей регуляторной среды для технологии блокчейн имеет решающее значение для успешного внедрения.

- Обеспечение необходимой технологической инфраструктуры для поддержки блокчейна, включая надежный доступ в Интернет и вычислительные ресурсы.

- Предоставление обучения и образования государственным служащим и заинтересованным сторонам, чтобы они понимали, как эффективно использовать блокчейн.

- Решение вопросов конфиденциальности данных и обеспечение защиты чувствительной финансовой информации при сохранении прозрачности блокчейна.

- Рассмотрение международного сотрудничества и стандартов, особенно для трансграничных операций и соблюдения мировых финансовых регуляций.

В целом, несмотря на существующие трудности, перспективы внедрения системы блокчейн в систему государственного финансового контроля Таджикистана предоставляют потенциал для повышения прозрачности, эффективности и безопасности в управлении финансами страны [1. С. 110-117].

Блокчейн позволяет совершать финансовые транзакции без посредников, таких как банки. Это уменьшает комиссии и сокращает время на проведение платежей между странами. Криптовалюты, такие как Bitcoin и Ethereum, используют блокчейн для облегчения финансовых операций. Блокчейн обеспечивает прозрачность и надёжность учёта данных. Это полезно в сферах, где важен точный учёт, таких как бухгалтерия и аудит. Каждая запись в блокчейне имеет временную метку и не может быть изменена, что упрощает проверку и подтверждение транзакций. В логистике и управлении цепями поставок блокчейн позволяет отслеживать перемещение товаров от производителя к конечному потребителю. Это улучшает прозрачность, управление запасами и борьбу с контрафактом. Блокчейн может использоваться для обеспечения безопасной и автоматизированной передачи данных от устройств IoT. Например, считыватели умных счетчиков могут записывать данные о потреблении энергии в блокчейн, что делает платежи более прозрачными. В некоторых странах уже проводятся эксперименты с использованием блокчейна для проведения выборов. Это обеспечивает безопасность и надёжность голосования, а также исключает возможность манипуляций с результатами. Блокчейн позволяет малым предпринимателям получать доступ к финансированию и микрокредитам без участия банков. Это может способствовать развитию малого бизнеса. Смарт-контракты, выполнимые на блокчейне, автоматизируют расчёты и условия в сделках. Это позволяет создавать самоисполняющиеся контракты без необходимости посредников. В страховой отрасли блокчейн может использоваться для упрощения процессов оценки ущерба и автоматического начисления страховых выплат при наступлении событий, на которые заключены страховые полисы.

Эти примеры демонстрируют, как блокчейн может улучшить расчётные методы в разных сферах, обеспечивая прозрачность, безопасность и эффективность в обработке данных и финансовых операциях. Исследование технологии блокчейн может значительно улучшить точность и безопасность расчетов. Это обусловлено следующими факторами (Рис.2):

Рис.2 Факторы обеспечения технологии блокчейн

Технология блокчейн устраняет необходимость центрального посредника в процессе транзакций. Это означает, что информация о каждой транзакции записывается в распределенный реестр, который доступен всем участникам сети. Это повышает прозрачность и предотвращает манипуляции с данными. Блокчейн использует криптографию для защиты данных. Каждая транзакция подписывается цифровой подписью, и после записи в блокчейн ее сложно изменить. Это обеспечивает высокий уровень безопасности и предотвращает мошенничество. В блокчейне все транзакции хранятся навсегда. Это делает возможным восстановление и проверку истории всех операций, что может быть полезно для аудита и разрешения споров. Технология блокчейн позволяет создавать смарт-контракты, которые автоматически выполняют условия сделок при выполнении определенных условий. Это снижает риск ошибок и улучшает точность расчетов. Блокчейн устойчив к множеству видов атак, благодаря распределенной природе сети и консенсусным алгоритмам.

Хотя технология блокчейн обещает множество преимуществ для точности и безопасности расчетов, важно также учитывать ограничения, такие как масштабируемость и энергозатраты. Однако с постоянным развитием этой технологии можно ожидать дальнейших улучшений и инноваций [2. С. 16-22].

Внедрение блокчейна в различные области приводит к значительному улучшению надёжности и прозрачности данных и операций. Информация, размещенная в блокчейне, не может быть изменена или подделана без согласия большинства участников сети, что делает её надёжной и достоверной. Блокчейн позволяет создать надёжные системы учёта и контроля, что снижает риски мошенничества и ошибок в различных областях, включая финансы, логистику и здравоохранение. Блокчейн устраняет необходимость центральных посредников и управляющих организаций, что снижает затраты и упрощает процессы.

Перспективы блокчейна бесконечны технология может быть использована для оптимизации цепочек поставок, управления правами интеллектуальной собственности, совершенствования голосования и многих других областях. Блокчейн может быть успешно совмещен с искусственным интеллектом, интернетом вещей и другими технологиями, что

открывает новые горизонты для автоматизации и улучшения анализа данных. Для полноценного развития блокчейна необходимо создание единых стандартов и регулирования, чтобы обеспечить безопасность и согласованность внедрения технологии на мировом уровне. Перспективы блокчейна также связаны с развитием образовательных программ и квалификаций, так как спрос на специалистов, разбирающихся в этой области, будет расти. Развитие экологически устойчивых методов майнинга криптовалют и блокчейна в целом будет ключевой перспективой, учитывая растущую обеспокоенность энергозатратами.

Блокчейн - это технология, которая продолжает эволюционировать и находить новые применения. С развитием стандартов и регулирования она может стать надёжным фундаментом для будущих инноваций и улучшения многих аспектов нашей жизни.

Технология блокчейн доказала свою значимость и потенциал в совершенствовании расчётно-аналитических методов и многих других областях. В этой статье мы рассмотрели ряд ключевых выводов и перспектив, связанных с применением блокчейна. Блокчейн привносит надёжность и прозрачность в обработку данных, снижает риски мошенничества и ошибок, а также позволяет устранить посредников, упрощая и оптимизируя процессы. Его потенциал для улучшения финансовых аналитических методов, прогнозирования, защиты данных и многих других областей огромен. В будущем блокчейн будет продолжать развиваться, находя новые области применения и совмещаясь с другими передовыми технологиями. Он также будет требовать разработки стандартов и регулирования, чтобы обеспечить безопасность и согласованность его использования. Образование и обучение в этой области станут всё более важными, и специалисты, разбирающиеся в блокчейне, будут востребованы. Несмотря на некоторые вызовы, такие как энергозатраты, блокчейн остаётся перспективной технологией, способной преобразовать наши методы анализа и управления данными, сделав их более надёжными и эффективными. Технология блокчейн доказала свою значимость и потенциал в совершенствовании расчётно-аналитических методов и многих других областях. В этой статье мы рассмотрели ряд ключевых выводов и перспектив, связанных с применением блокчейна. Блокчейн привносит надёжность и прозрачность в обработку данных, снижает риски мошенничества и ошибок, а также позволяет устранить посредников, упрощая и оптимизируя процессы. Его потенциал для улучшения финансовых аналитических методов, прогнозирования, защиты данных и многих других областей огромен [3, С.111-124].

В будущем блокчейн будет продолжать развиваться, находя новые области применения и совмещаясь с другими передовыми технологиями. Он также будет требовать разработки стандартов и регулирования, чтобы обеспечить безопасность и согласованность его использования. Образование и обучение в этой области станут всё более важными, и специалисты, разбирающиеся в блокчейне, будут востребованы. Несмотря на некоторые вызовы, такие как энергозатраты, блокчейн остаётся перспективной технологией, способной преобразовать наши методы анализа и управления данными, сделав их более надёжными и эффективными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зокирова, Ф. Д. Программно-информационное обеспечение эффективности функционирования органов государственного финансового контроля / Ф. Д. Зокирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 5-1. – С. 42-46.
2. Давлатзода, Д.А. 5.3. Построение и развитие информационного-телекоммуникационного обеспечения государственного аудита в системе «электронного правительства» Республики Таджикистан / Д. А. Давлатзода, Ф. Д. Зокирова // Механизмы бухгалтерского учета,

контроля и анализа, обеспечивающие устойчивое развитие экономических субъектов. – Алматы: Алматинский гуманитарно-экономический университет, 2022. – С. 159-166.

3. Низомов, С. Ф. Развитие государственного аудита в условиях цифровизации экономики: теория и практика: Учебник / С. Ф. Низомов, Ф. Д. Зокирова, Д. А. Давлатзода. – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2022. – 159 с. – ISBN 978-99985—7341-3.

УДК 322.12+658.8(045)/(575.3)

Шарафова М.Ч.

ХУСУСИЯТҲО ВА МУАММОҲОИ ИҚТИСОДИИ ҶАЪОЛИЯТИ ФУРӯШИ МОЛҲОИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақола таҳлили иқтисодии ҷаъолияти фурӯши минтақаҳои озоди иқтисодӣ, тақмили назариявии рушди фурӯши молҳои истеҳсоли минтақаи озоди иқтисодӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ҷаъолгардонӣ ва васеъ намудани савдои хориҷӣ, зарурати ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва миллӣ, роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллӣ афзоиши содирот ва самаранокии воридот, нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, рушди барномавии минтақа, танзими давлатӣ, сармояи инсонӣ, инфрасохтори нақлиётӣ субъекти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ.

Шарафова М.Дж.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОДАЖИ ТОВАРОВ В СВОБОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЕ

В статье обосновывается экономический анализ продажи свободных экономических зон, теоретическое совершенствование развития реализации товаров, произведенных в свободной экономической зоне, на внутреннем и внешнем рынках, активизация и расширение внешней торговли, необходимость привлечения иностранных и национальных инвестиций, пути повышения конкурентоспособности национального производства, увеличения экспорта и эффективности импорта.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, программное развитие региона, государственное регулирование, человеческий ресурс, транспортная инфраструктура предпринимательский субъект и инвестиции

Sharafova M.J.

ECONOMIC ANALYSIS OF SALES OF GOODS IN THE FREE ECONOMIC ZONE

The article substantiates the economic analysis of the sale of free economic zones, the theoretical improvement of the development of the sale of goods produced in the free economic zone in the domestic and foreign markets, the activation and expansion of foreign trade, the need to attract foreign and national investment, ways to increase the competitiveness of national production, increase exports and import efficiency.

Key words: free economic zones, programmatic development of the region, state regulation, human resources, transport infrastructure, business entity and investments

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишварро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, таҳкими имкониятҳои содироти мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбудии вазъи бозори меҳнатро ҳадафи олии худ эълон намудааст [5]. Бо ин васила ҷиҳати фароҳам овардани заминаи мусоид барои рушди устувори иқтисодиву иҷтимоии кишвар “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030”- қабул гардидааст, ки ҳадафҳои асосии он аз байн бурдани камбизоатӣ, пешбурди моделҳои устувори истеъмолот ва истеҳсолот, инчунин ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ бо мақсади рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз ҳадафҳои асосии ин саноатикунони кишвар буда, афзалияти асосӣ дар он ба самаранокии ҷаъолияти бахшҳои воқеии иқтисодиёт, рушди нерӯи инсонӣ ва самтҳои гуногуни соҳаҳои истеҳсоли дода мешавад.

Вобаста ба ин, иқтидори иқтисодии кишвар бояд ҳамчун заминаи моддии амнияти милли арзёбӣ гардида, истифодаи самаранокӣ сармояи инсонӣ ва табиӣ, аз ҷумла таҳкимбахшии иқтидори институтсионалии рушд дар самти баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти милли, рушди индустриалии ояндаро муайян месозад ва гузаришро аз иқтисоди аграрӣ индустриалӣ ба индустриалию аграрӣ таъмин менамояд. Бинобар ин, Нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ бояд таъмин кард. Зеро устувори мавқеи саноат дар таъмини истиқлолияти иқтисодии Тоҷикистон ва ҳалли масоили муҳимтарини иҷтимоӣ, аз ҷумла афзун намудани ҷойҳои корӣ ва ба маротиб баланд бардоштани некуаҳволӣ, таъмини беҳатарӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти милли ҳамчун ҳуҷҷати роҳнамо шароити мусоид фароҳам овард. (Эмомалӣ Раҳмон).

Таъмини рушди устувори кишвар интиҳоби принципҳои илман асоснокшудаи заминавии тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёти милли ва ҷомеаро дар назар дорад. Равиши муназзами таҳияи СМР-2030 ба се принципи асосии рушди минбаъда: (1) превентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осебпазирии рушди оянда; (2) индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои милли; (3) инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи наовариҳои фарогири ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар, асос ёфтааст [6]

Дар ин замина сиёсати дохилӣ бояд ба коҳишдиҳии осебпазирии иқтисодиёти кишвар ба дарназардошти таҳдидҳои беруна, ҷустуҷӯ ва таҳияи механизмҳои самаранок ва сарчашмаҳои дохилии рушди устувори иқтисодӣ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, шуғли пурмаҳсул ва фазои мусоиди соҳибкорӣ равона гардад.

Аз ин рӯ дар доираи ислоҳоти иқтисодӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Тоҷикистон яке аз роҳҳои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ -иқтисодӣ милли ва ба вучуд овардани ғояҳои нави илмӣ, таҷрибаи пешқадам барои ғуруши маҳсулот ба ҳисоб меравад. Албатта таъсиси ҳар як минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳадафҳои мушаххас дорад ва ҳадафҳо метавонанд аз ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар иборат бошанд. Ҳанӯз дар оғози ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар маросими ифтитоҳи анҷумани тижоратию иқтисодӣ дар шаҳри Пекин рӯзи 16 январи соли 2007 иброз дошта буд: “Мо ба муқаррар намудани самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои иқтисодии мамлакатҳоямон шурӯъ кардем. Ин, пеш аз ҳама, соҳаҳои гидроэнергетика, истихроҷу коркарди маъдан, аз ҷумла мавриди истифода қарор додани конҳои ангишт, сохтмони нерӯгоҳҳои барқии бо ангишт коркунанда, коркарди нахи пахта ва аз он истеҳсол намудани маҳсулоти тайёр, коркарди меваю сабзавот, истеҳсоли маснуоти тайёр аз алюминий ва туризми байналхалқӣ мебошанд. Дар ин самт ташкил намудани се минтақаи озоди иқтисодӣ дар ҷойҳои гуногуни мамлакат иқдоми аввалин аст. Ин тадбирҳо барои афзун гардондани истеҳсоли мол ва зиёд кардани ҳаҷми содироти он на танҳо аз

Тоҷикистон, балки аз мамлакатҳои дигари Осиёи Марказӣ имконият фароҳам оварда, барои ташаккул ва рушди самтҳои зикршуда заминаи мустаҳкам хоҳанд гашт”.

Мақсади асосии ташкили Минтақаҳои озои иқтисодӣ ба ҳалли проблемаҳои стратегии рушди давлат дар маҷмӯъ ё ҳудуди алоҳида: ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ, технологияҳои пешрафта, ташкили ҷойҳои нави корӣ барои кадрҳои баландихтисос, рушди заминаи содирот, истеҳсоли навҳои гуногуни маҳсулот, роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои ашёи хоми ватанӣ, қонеъ гардонидани талаботи бозор ва неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ, тараққӣ додани соҳаҳои воридотивазнкунанда, ташкили усулҳои нави хоҷагидорӣ ва меҳнат, рушди бахшҳои истеҳсоли ва технологияи инноватсионии иқтисодиёт, рушди инфрасохтори нақлиётӣ, рушди соҳаи сайёҳӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати некуаҳволии аҳолии кишвар равона гардидааст [1.8].

Имрӯз дар шароити нави муносибатҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон МОИ дар ҳалли масъалаҳои зикргардида нақши устувор касб намуда, диққати олимону тадқиқотчиёро дар ин самт ҷалб намудааст. Ба ақидаи муаллифони қорҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба ташкили самаранокӣ МОИ дар кишварҳои гуногун пеш аз ҷалби сармоягузoron давлат бояд аввал бо маблағҳои худӣ инфрасохтори истеҳсоли ва заминаҳои ҳуқуқӣ ва масъалаҳои ташкилиро дар ҳудуди МОИ таъмин намояд. [7.8].

Хусусиятҳои умумии таъсис ва фаъолияти МОИ барои ҳамаи давлатҳо хос буда, мафҳуми ягонаи минтақаҳои махсуси иқтисодӣ вучуд надорад, аз ҷумла: бунбасти ҳудудӣ, низомии махсуси маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва мақомоти идоракунии, мақоми махсуси резидентҳо, имтиёзҳои андозӣ, инчунин дигар имтиёзҳо ва афзалиятҳои иқтисодӣ, хусусияти инноватсионии фаъолияти иқтисодӣ ва тичорати махсусгардонидашудаи муайяни соҳа метавон маънидод намуд, нигар ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1.

Номгӯии минтақаҳои озои иқтисодӣ

Меъёр ва таснифоти МОИ	Намудҳои МОИ
Аз рӯи дараҷаи ҳамгирӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳонӣ	-пӯшида -интегралӣ
Аз рӯи хусусиятҳои фаъолият	-ҳудудӣ -функционалӣ
Аз рӯи нишонаҳои саҳавӣ	-сузишворӣ ва энергетикӣ - мошинсозӣ ва коркард -саноати сабук - хизматрасониҳои молиявӣ ва ғайра
Аз рӯи хусусияти моликият	-давлатӣ - хусусӣ - омехта
Аз рӯи хусусияти фаъолият ва мақсади функционалӣ	- тичорат -савдо ва истеҳсолот -техникӣ ва инноватсионӣ - хизматрасонӣ - комплексӣ

Ҷадвалро муаллиф аз рӯи маълумоти адабиётҳо тартиб додааст.

Аммо таҷрибаи ҷаҳонии фаъолияти МОИ имкон медиҳад, ки чунин хулоса барорем, ки давлатҳои дорони сатҳи гуногуни рушди иқтисодӣ шаклҳои гуногуни МОИ-ро истифода мебаранд. Намудҳои гуногуни МОИ-ро аз рӯи усули ташкил, фаъолияти иқтисодӣ

(сохибкорӣ), дараҷаи муттаҳидшавӣ ба иқтисодиёти миллий ва имтиёзҳои андозӣ гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст, ки аз якдигар бо андоза, миқёси равандҳои тиҷорат, самти фаъолияти сохибкорӣ фарқ мекунанд. Ба ҳамаи намудҳои МОИ таснифоти зерин: ташкил кардани истеҳсолоти маҳсулоти воридот ивазкунанда, фаъолгардонӣ ва васеъ намудани савдои хориҷӣ, ба иқтисодиёт ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва миллий, баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллий ва самаранокии иқтисодии он, афзоиши содирот ва самаранокии воридот, афзоиши даромади асёр ба бучети кишвар ва вилоятҳо, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши шуғли аҳоли, таълим ва тайёр кардани коргарони баландихтисос ва роҳбарикунанда бо назардошти истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ, ғаний гардонидани бозори ватанӣ бо молҳои саноатӣ ва истеъмоли, баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволӣ ва сатҳу сифати зиндагонии аҳоли, дараҷаи ҳамгироӣ хос аст.

Ба ҳолати 1 январи соли 2022 дар ҷумҳурӣ 5 минтақаи озои иқтисодӣ амал мекунанд, дорои хусусиятҳои хоси рақобатпазирӣ ва устувории стратегӣ дар бозор мебошанд. Ҳар як МОИ вобаста ба минтақаи ҷойгиршавӣ хусусиятҳои хоси фаъолияти худро тибқи Низомномаи дахлдори ташкили МОИ ба роҳ монда, муҳлати фаъолияти ҳамаи МОИ-ҳои дар мамлакат ташкилшуда 50 сол муқаррар карда шудааст.

Минтақаи озои иқтисодии “Суғд”. МОИ “Суғд” дар минтақаи саноатии ҷанубу-ғарбии ш. Хучанд ҷойгир аст. Маконии ҷойгиршавии МОИ бо назардошти мавҷудияти инфрасохтори саноатӣ ва хатҳои алоқа, наздикии макони зисти сокинони ш. Хучанд, мавҷудияти купруки нав дар дарёи Сир ва имконияти дар оянда кашидани хати роҳи оҳан барои пайваستкунии МОИ “Суғд” интиҳоб карда шудааст. Яке аз хусусиятҳои муҳим дар интиҳоби ҷой барои ташкили тиҷорат, мавқеи ҷуғрофӣ ба ҳисоб меравад.

МОИ “Суғд” барои он корхонаҳое, ки меҳондор бо содироти мол машғул шаванд, муносиб аст. Шабакаи роҳҳои нақлиёти ш. Хучанд барои содироти молу маҳсулот ва тиҷорат бо давлатҳои хориҷи дуру наздик имконияти медиҳад. Шохроҳи нави автомобилгард аз назди даромадгоҳи асосии МОИ мегузарад. Минтақаи озои иқтисодии “СУҒД” асосан – минтақаи саноатӣ, истеҳсолӣ ва иноватсионӣ мебошад. Аз рӯи нишондиҳандаҳои фаъолияти МОИ дар Тоҷикистон маълум мегардад, ки натиҷаҳои ғуруши маҳсулотҳои МОИ Суғд нисбат ба дигар МОИ дар ҷумҳурӣ бартарӣ дорад.

Минтақаи озои иқтисодии “Данғара”. Минтақаи озои иқтисодии «Данғара» дар қаламрави ноҳияи Данғараи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфтааст. Минтақаи озои иқтисодӣ дар ноҳияи Данғара ба муҳлати 50 сол таъсис дода шудааст. Таъсиси минтақаҳои озои иқтисодии “Данғара” дар ҳолати рушд қарор дошта, дар ин самт асосноккунии иқтисодиёти техникӣ ва дигар корҳои вобаста ба таъсиси заминаҳои ҳукукию ташкилӣ чараён дорад. Мавқеи ҷуғрофии минтақаи озои иқтисодии “Данғара”, дар қисми ҷанубии ҳудуди маъмурии шаҳраки Данғара воқеъ буда, дар масофаи 120 км аз шаҳри Душанбе, дар масофаи 80 км аз маркази вилоят шаҳри Қўрғонтеппа ҷойгир мебошад.

Мавқеи ҷойгиршавии минтақа аз як тараф бо маҳалҳои аҳолинишин, аз тарафи дигар бо заминҳои корӣ ҳамсарҳадӣ дошта, барои ташкили қувваи корӣ ва ашёи хом мусоид мебошад. Инчунин роҳи автомобилгарди Қўлоб-Қўрғонтеппа ва Қўлоб-Душанбе аз наздикии ин минтақа мегузарад, ки барои интиқоли молу маҳсулот аҳамияти зиёд дорад.

Минтақаи озои иқтисодии «Панҷ». Минтақаи озои иқтисодии «Панҷ» дар қисми ҷанубии ноҳияи Қумсангир дар масофаи 24 километр аз маркази ноҳия, 85 километр аз маркази вилоят шаҳри Қўрғонтеппа ва дар масофаи 184 километр аз шаҳри Душанбе воқеъ гардидааст. Ҳадафи асосӣ аз ташкил намудани минтақаи озои иқтисодии «Панҷ» - ҷалб намудани сармояҳои хориҷӣ, ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ, истифодаи самаранокии технологияи нав, таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ, самаранок истифода бурдани маблағҳои давлатӣ, сармоягузориҳои дохили ҷумҳурӣ ва хориҷӣ, ҷорӣ кардани таҷрибаи пешқадам дар корхонаҳо, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва инчунин маҳсулоти ивазкунандаи воридотӣ мебошад. Таъсиси минтақаи озои иқтисодии «Панҷ» дар ноҳияи Қумсангири вилояти Хатлон барои беҳтар намудани вазъияти иқтисодии минтақа, вилоят ва ҷумҳурӣ таъсири мусбӣ хоҳад расонд. Ба ин хотир

барои сармоягузори дохилию хориҷӣ шароити имтиёзноку гумрукии минтақа пешниҳод карда мешавад.

Минтақаи озои иқтисодии “Ишкошим”. Минтақаи озои иқтисодӣ дар қисми ғарбии ноҳияи Ишкошим дар масофаи 6 км аз маркази ноҳия, 105 км аз маркази вилоят - шаҳри Хоруғ ва дар масофаи 710 километр аз шаҳри Душанбе ҷойгир шудааст.

Ҳадафи асосии таъсиси минтақаҳои озои - суръатбахшии рушди иқтисодии ноҳия, таъмини шароити мусоид барои ҷалби сармоягузори дохилию хориҷӣ, ташкили ҷойҳои корӣ, ҷалби техника ва технологияи истеҳсолии муосир, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва инчунин маҳсулоти ивазкунандаи воридотӣ ва асосан рушди тичорат ва соҳаҳои саноат, аз ҷумла саноати хӯроквории бо маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулот аз ашёи хоми маҳаллӣ асосёфта иборат мебошад. Яке аз хусусиятҳои хоси ин минтақа аз он иборат аст, ки мавҷудияти захираҳои канданиҳои ғоиданоки ноҳия омили рушди саноати минтақа ва ғуруши маҳсулотҳои истеҳсолии он шуда метавонад.

Минтақаи озои иқтисодии Кӯлоб. МОИ «Кӯлоб» дар майдони 309 гектар соли 2019 таъсис дода шуда, шакли ғайрифаъолият - истеҳсолӣ буда, дорои 1 субъект мебошад, ки соли 2020 ба ғайрифаъолият оғоз намуд. Ҳанӯз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар мулоқот бо роҳбарону ғайрифаъолон ва сокинони шаҳри Кӯлоб аз 23 сентябри соли 2020 қайд намуд а буданд, ки “Ҳадафи мо аз ташкили ин минтақа таъсис додани корхонаҳои нави саноатӣ, ҷалби бештари сармояи дохиливу хориҷӣ ба иқтисодиёти минтақа ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Ҳоло корҳо дар самти таъсиси силсилаи корхонаҳои истеҳсолӣ идома дошта, аллакай, нахустин корхона оид ба истеҳсоли қисмҳои эҳтиётии мошинҳо ба қайд гирифта шудааст. Минтақаи озои иқтисодии “Кӯлоб” тавассути ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ва татбиқи лоиҳаҳои самарабахш бояд солҳои наздик ба рушди шаҳри Кӯлоб ва минтақа тақони ҷиддӣ бахшида, боиси таъсиси ҳазорҳо ҷойи нави корӣ ва баланд шудани некӯахлоқии сокинон гардад”.

Ҷадвали 2.

**Нишондиҳандаҳои ғайрифаъолияти иқтисодии МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар соли 2020**

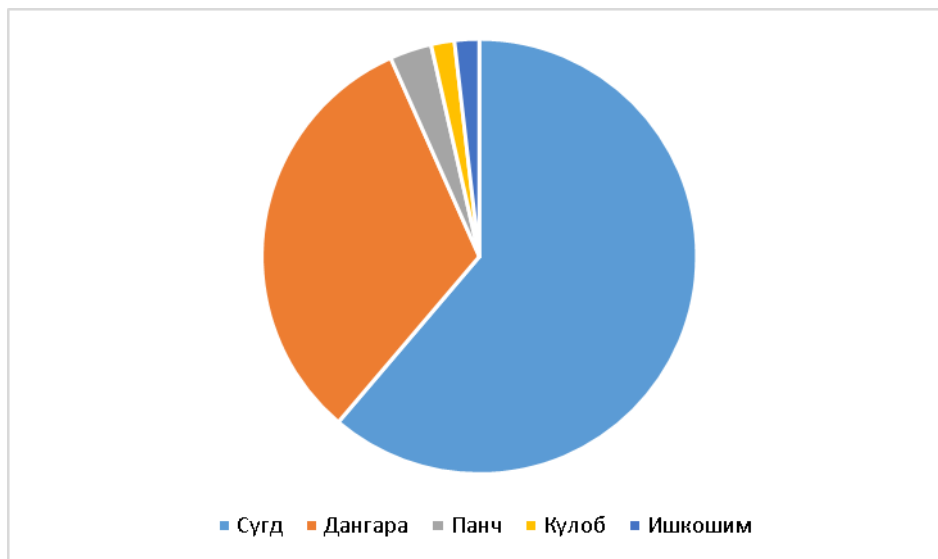
МОИ	Шумораи субъектҳо	Ҷойи корӣ	Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда (млн.сом.)	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн.сом.)
МОИ “Данғара”	30	300	34,5	24,3
МОИ “Суғд”	25	668	165,26	17
МОИ “Панҷ”	11	34	0,08	2,1
МОИ «Ишкошим»	5	20	-	
МОИ “Кӯлоб”	1	19	-	
Ҳамагӣ	72	1041	199,81	43,3

Манбаъ: муаллиф аз рӯи ҳисоботҳои солонаи ғайрифаъолияти МОИ кишвар таҳия намудааст.

Ҳамин тавр дар соли 2020 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 72 ширкатҳои саноатӣ 29 субъект дар Минтақаи озои иқтисодии “Суғд”, 25 субъект дар Минтақаи озои иқтисодии “Данғара”, 11 субъект дар Минтақаи озои иқтисодии “Панҷ”, 5 субъект дар Минтақаи озои иқтисодии «Ишкошим» ва 1 субъект дар МОИ-и наватасиси “Кӯлоб” бақайд гирифта шуданд. Дар робита ба истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар МОИ бояд гуфт, ки дар соли 2020 ба маблағи 199,81 миллион сомонӣ маҳсулот истеҳсол шудааст. Аз ҷумла дар МОИ «Суғд» 165,26 миллион сомонӣ, МОИ «Данғара» 34,5 миллион сомонӣ, МОИ «Панҷ» 0,05 миллион сомонӣ маҳсулот истеҳсол кардаанд, ки асосан самтҳои истеҳсолӣ ва тичоратиро ба роҳ монда, бештари онҳо ба минтақаҳои озои иқтисодии “Суғд” ва “Данғара” рост меоянд ва ба истеҳсолот шурӯъ намудаанд. Аз оғози ғайрифаъолияти минтақаҳои озои иқтисодӣ ҳаҷми

маҳсулоти саноатӣ, хизматрасонӣ ва амалиёти воридоту содирот 941,6 миллион сомони ро ташкил дод.

Ба ҳолати 01 январи соли 2021 дар минтақаҳои минтақаҳои ҷумҳурий барои 1091 нафар ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуд, ки аз он 350 нафар ба МОИ «Данғара», 668 нафар ба МОИ «Сугд», 34 нафар ба МОИ «Панҷ» ва 20 нафар ба МОИ «Ишқошим», 19 нафар ба МОИ «Кулоб» тааллуқ дорад.

Манбаъ: таҳияи муаллиф.

Асосан бозори фурӯши маҳсулотҳои МОИ ба ғайр аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳуриҳои Ёзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Афғонистон, Қазоқистон, Чин ва Федератсияи Россия мебошад. Тоҷикистон ҳамчун кишвари иқтисодии бузург саноатӣ буда дар назди сарҳадҳои бозорҳои калони истеъмолии Русия ва Қазоқистон, Чин, Афғонистон ва Покистон ҷойгир шудааст, ки ин ба рушди бозори байнидавлатӣ дар ҷумҳурий мусоидат менамояд. МОИ дар Тоҷикистон дар мавзӯҳои наздисарҳадӣ мавҷудияти инфрасохтори коммуникатсионӣ ва иҷтимоии тараққиёфта ташкил карда шудааст. Дар замони муосир рушди воқеии иқтисоди бе фаъолияти корхонаҳои саноатӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст ва бинобар ин, бештар ба таъсис додани корхонаҳои хурду бузургбояд қўшиш ба харҷ дода шавад. Таъсиси МОИ дар кишвар имконият медиҳад, ки аз захираҳои табиӣ ва кадрӣ ватанӣ истифода бурда, бозори дохило ро маҳсулоти хушсифати истеҳсолӣ ватанӣ пур карда, наовариҳои илму техникаро дар саноати ватанӣ ҷорӣ карда, ба хориҷи кишвар баровардани маҳсулоти содиротӣ ва даромади асбориро зиёд карда, барои тайёр кардан ва бозомузӣ кадрҳои ба стандартҳои байналмиллалӣ ҷовобгў, шароит фароҳам оварда шавад.

Тавре аз ҷадвали 2 бармеояд имрўз минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар аз имтиёзҳои андозӣ бархўрдоранд ва аз ҳама гуна фаъолиятҳои соҳибкорони МОИ, танҳо ду намуди андоз - андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеӣ руёнида шуда, вориднаомии таҷҳизот аз бочи гумрукӣ озод аст.

Ҷадвали 3. Имтиёзҳои умумии гумрукӣ дар Минтақаҳои озоди иқтисодӣ

Вазъи мол	Воридоти мол ба қаламрави МОИ	Содирот аз ҳудуди МОИ	
		Ба қаламрави Тоҷикистон	Берун аз қаламрави Тоҷикистон

Молҳои хориҷӣ	Бидуни супоридани бочҳои гумрукӣ ва андоз аз арзиши иловашуда, инчунин бидуни татбиқи мамнӯбият ва маҳдудиятҳои дорои хусусияти иқтисодӣ нисбати ин молҳо	Мақомоти гумрук бочҳои гумруки, андоз аз арзиши иловашуда ва аксизхоро аз руи меъёрҳои андозӣ дар рузи қабули декларатсияи гумрукӣ барои содироти мол аз ҳудуди МОИ амалкунанда ситонанд.	Бочҳои гумрукии воридотӣ ва андозҳо ситонида намешаванд ва бочҳои гумрукии содиротӣ тибқи тартиби гумрукии содирот пардохт карда мешаванд, ба истиснои моли хориҷӣ, ки аз ҳудуди давлати хориҷӣ ба қаламрави кишвар
	Мақомоти гумрук бочҳои гумрукии воридотӣ ва андоз аз арзиши иловашударо баргардонанд, агар озод кардан аз пардохти бочҳои гумрукии воридотӣ ва андоз аз арзиши иловашуда ё баргардонидани онҳо дар ҳолати содироти воқеан аз қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шуда бошад	Мақомоти гумрук андоз аз арзиши иловашуда ва аксизро аз руи меъёрҳои андозӣ дар рӯзи қабули декларатсияи гумрукӣ аз ҷониби мақоми гумрук барои содироти мол аз ҳудуди МОИ амалкунанда ситонанд.	МОИ ворид карда ва берун аз қаламрави гумрукӣ содир карда мешавад. Дар ҳолати бетағйир, бе назардошти тағирёбии ҳолати мол дар натиҷаи фарсудашавии табиӣ ё исроф дар шароити муқаррарии интиқол ва нигоҳдорӣ
Молҳои Тоҷикистон	Бо пардохти аксиз ва бе пардохти боҷи гумрукии содиротӣ	Мақомоти гумрук андоз аз арзиши иловашуда ва аксизро аз руи меъёрҳои андозӣ дар рӯзи қабули декларатсияи гумрукӣ аз ҷониби мақоми гумрук барои содироти мол аз ҳудуди МОИ амалкунанда ситонанд.	Бочҳои воридотва андозҳо ситонида намешаванд ва бочҳои гумрукии содиротӣ тибқи расмиёти гумрукии содирот пардохта мешаванд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф тибқи (1.3.4).

Ҳамин тавр тақмили раванди танзими қонунгузори МОИ, шароити мусоид ва имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ, рафти ташкили минтақаҳои озоди махсуси иқтисодиро дар Тоҷикистон метавонад ба ҳалли як қатор масъалаҳои афзалиятноки кишвар, аз он ҷумла ба рушди иқтисодиёти миллӣ, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, рушди минтақаҳо, рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва тавсеаи робитаҳои байналмилалӣ мусоидат намояд.

Бо назардошти аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои стратегии миллий Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022 пешниҳод намуданд, ки солҳои 2022–2026, яъне то ҷашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шаванд.

Амалигардонии ҳадафи стратегии саноатикунони босуръати кишвар дар МОИ имкон медиҳад, ки рушди устувори соҳаи саноат ҳамчун тавлидкунандаи арзиши баланди иловашуда таъмин гардида, дар ин раванд истеҳсоли маҳсулотҳои ҷавобгӯ ба талаботи бозори ҷаҳонӣ ташкил карда шавад. Яке аз хусусиятҳои хоси рушди саноат дар МОИ дастрас будани ашёи хом маҳаллӣ, вобастагӣ надоштан аз воридоти ашёи хом аз хориҷи кишвар мебошад. Корхонаҳои саноатии МОИ барои таъиноти саноатӣ, техникӣ, мебелсозӣ, химия, хурукворӣ, тандурустӣ, нақлиёт ва дигар соҳаҳои саноат ва хоҷагии қишлоқ, маҳсулот истеҳсол менамояд, дар бозори дохилӣ талаботи зиёд доранд ва яке аз хусусиятҳои асосии он гардиш ва зуд баргардонидани маблағгузорӣ мебошад.

Вале бояд қайд намуд, ки ғуруҳи маҳсулотҳои минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар то ҳол дар муқоиса бо дигар маҳсулотҳои бозорҳои хориҷӣ рақобатпазир мебошанд. Новобаста аз ҷорӣ намудани маҷмӯи имтиёзҳои андозӣ ва гумрукии пешниҳодшуда на ҳамеша таваҷҷӯҳи намояндагони тиҷорати хориҷӣ мебошад. Аз ин ҷост, ки аксари субъектҳои МОИ-и кишвар ширкатҳои ватанӣ ҳастанд, ки ин аз як ҷиҳат хуб аст. Вале сухан дар бораи ҷолиб набудани минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба назар мерасад. Зеро яке аз ҳадафҳои асосии рушди МОИ фароҳам сохтани фазои шаффофу мусоид барои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ва ташкили тиҷорати байналмилалӣ мебошад. Сониян, минтақаҳои иқтисодии истеҳсолии саноатиро одатан, вақте давлат чунин минтақаҳоро таъсис медиҳад, дар назди худ вазифа мегузорад, ки воридоти молҳои истеҳсоли ба содирот нигаронида шавад. Сеюм, навоариҳои техникӣ, онҳо барои баланд бардоштани самаранокии равандҳои инноватсионӣ, эҷоди маҳсулоти баландтехнологӣ таъсис дода мешаванд. Чорум, хидматрасонӣ, онҳо ба ҷалби даромад аз сайёҳоне, ки барои истироҳат ё бо масъалаҳои тиҷорат меоянд, равона карда шудаанд.

Ҳамин тавр, аз рӯи мушоҳидаҳои шахсӣ МОИ дар Тоҷикистон як муддати муайян ба таври таҷрибавӣ таъсис дода шуда, ба рақобат тобовар набудани маҳсулотҳои истеҳсолнамуда ба назар мерасад, ки дар оянда ҳамкориҳои судмандро ҷиҳати васеъ намудани имкониятҳои содиротӣ ва транзитии мамлакат бо кишварҳои ҳамсарҳад, интиҳоби минтақаҳоро тибқи занҷираи “ашёи хом - истеҳсоли маҳсулоти ниҳой - дарёфти бозори ғуруш” ба роҳ мондан зарур мебошад. Имрӯз, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвар дар давраи ташаккул ва рушд қарор дорад, фаъолияти онҳо бе камбудию норасогиҳо нестанд ва итминон дорем, ки Тоҷикистон низ ба мисли кишварҳои пешрафта дар оянда дар ин ҷода қадамҳои устувор гузошта ба дастовардҳои назаррас ноил хоҳад гардид.

АДАБИЁТ

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2004, №12, қ.2 мод.704; соли 2017, №5, мод. 278; соли 2018, №2, мод.68; №7-8, мод. 528.; соли 2019, №4-5, мод. 228; соли 2020 .№1, мод.24)

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисоди дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, 25 март соли 2011, № 700.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷ» ва «Суғд» аз 02.05.2008, №227// <http://www.jumhuriyat.tj>;
4. Низомнома «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.12.2005, № 191.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 26-уми декабри соли 2018 www.president.tj
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2016.
7. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамшедов М.Ҷ. Тиҷорати байналмилалӣ: Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии иқтисодӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2007.- 47.
8. Ҳакимзода Абдурахмон, Раҷабов Қайюмҷон Қудратуллоевич. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Китоби таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии самти иқтисод. - Душанбе: «Ирфон», 2010. - С.24.

УДК 338.465.2

Машокиров Ҷ.Н.

СИФАТИ РУШДИ ИҚТИСОД ҲАМЧУН ЗАМИНАИ БУНЁДИ БАРОИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»

Мақолаи мазкур ба масоили мубрами сифати рушди иқтисод ҳамчун заминаи бунёди барои «иқтисоди сабз» бахшида шудааст. Ҳангоми таҳияи мақола тасмим гирифтём зиёдтар таъия ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 намоем. Дар маҷмӯъ, СМР-2030 механизми аввал ва муваффақи дурнамои рушди иқтисодии кишвар мебошад ва як нақшаи иқдомоти роҳнамо барои тамоми сатҳи мақомоти идоракунии давлатӣ ва нақшаи амали индикативӣ барои бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад ва барномаҳои кумакҳои техникӣ ва молиявӣ кишвар дар асоси он таҳия карда мешаванд. Рушди иқтисодӣ ҳамчун таъминкунандаи даромади умумии миллий арзёби гардида, маҳсулоти воқеии дохилӣ ҳамчун манбаи қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа зиёд мешавад. Ба ибораи дигар, рушди иқтисодӣ афзоишест, ки дар ММД ё даромади миллий ба сари ҳар як кишвар дар як давраи муайян руҳ медиҳад (одатан як сол). Афзоиши иқтисодиро одатан на ҳамчун болоравии кӯтоҳмуддати ҳаҷми воқеии истеҳсолоти миллий, балки тамоюлҳои дарозмуддати афзоиш ва тақмили сифатии маҳсулоти миллий ва омилҳои истеҳсолоти он мефаҳманд.

Калид вожаҳо: сифати рушд, рушди иқтисод, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои инкишоф, тақсилаи рушди иқтисод, рушди экстенсивӣ, рушди интенсивӣ, рушди воқеӣ, сармояи инсонӣ, иқтисоди «сабз», рушди устувор, ҳадафҳои рушди устувор, рушди ҷисмӣ, рушди арзишӣ, беҳатарии иқтисодӣ, сифати рушди иқтисод, омилҳои тақозо, омилҳои арза, омилҳои мустақим, соҳаи хизматрасонӣ, хизматрасонӣ, савдо, сифати хизматрасони, хизматрасонии пулакӣ, идоракунии сифат.

Машокиров Дж.Н.

КАЧЕСТВО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КАК ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ОСНОВА «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ»

Данная статья посвящена актуальным вопросам качества экономического развития как фундаментальной основы «зеленой экономики». При подготовке статьи мы решили больше опираться на Национальную стратегию развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. В целом, SMR-2030 является первым и наиболее успешным механизмом социально-экономического развития страны, представляет собой план направляющих действий для всех уровней органов государственного управления и ориентировочный план действий для частного сектора и гражданского общества. на его основе разрабатываются программы технической и финансовой помощи стране. Экономическое развитие оценивается как источник совокупного национального дохода, а реальный внутренний продукт увеличивается как источник удовлетворения потребностей общества. Другими словами, экономический рост — это увеличение ВВП или национального дохода на душу населения любой страны за определенный период (обычно один год). Под экономическим ростом принято понимать не краткосрочное увеличение реального объема национального производства, а долгосрочные тенденции роста и улучшения качества национальной продукции и факторов ее производства.

Ключевые слова: качество развития, экономическое развитие, показатели и стандарты развития, модель экономического развития, экстенсивное развитие, интенсивное развитие, реальное развитие, человеческий капитал, «зеленая» экономика, устойчивое развитие, цели устойчивого развития, физическое развитие, развитие стоимости, экономическая безопасность, качество экономического развития, факторы спроса, факторы предложения, прямые факторы, сфера услуг, услуги, торговля, качество услуг, платные услуги, менеджмент качества.

Mashokirov J.N.

QUALITY OF ECONOMIC DEVELOPMENT AS INSTITUTIONAL THE BASIS OF THE «GREEN ECONOMY»

This article is devoted to current issues of the quality of economic development as the fundamental basis of the “green economy”. When preparing the article, we decided to rely more on the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period until 2030. Overall, SMR-2030 is the first and most successful framework for the country's socio-economic development, providing a guiding action plan for all levels of government and an indicative action plan for the private sector and civil society. on its basis, programs of technical and financial assistance to the country are developed. Economic development is assessed as a source of total national income, and real domestic product increases as a source of meeting the needs of society. In other words, economic growth is the increase in GDP or national income per capita of any country over a specified period (usually one year). Economic growth is usually understood not as a short-term increase in the real volume of national production, but as long-term trends in growth and improvement in the quality of national products and the factors of their production.

Key words: quality of development, economic development, indicators and standards of development, model of economic development, extensive development, intensive development, real development, human capital, green economy, sustainable development, sustainable development goals, physical development, value development, economic security, quality of economic development, demand factors, supply factors, direct factors, service sector , services, trade, quality of services, paid services, quality management.

Хангоми таҳияи боби мазкур тасмим гирифтанд зиёдтар таъба ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 намоём. Чун, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030), ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, дар асоси муқаррароти Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳо, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ҳадаф ва самтҳои афзалиятноки рушд, ки дар Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳия карда шудааст фарогир мебошад [10].

Дар маҷмӯъ, СМР-2030 механизми аввал ва муваффақи дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар мебошад ва як нақшаи иқдомоти роҳнамо барои тамоми сатҳи мақомоти идоракунии давлатӣ ва нақшаи амали индикативӣ барои бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад ва барномаҳои кумакҳои техникӣ ва молиявӣ кишвар дар асоси он таҳия карда мешаванд [12,3].

Рушди иқтисодӣ ҳамчун таъминкунандаи даромади умумии миллий арзёби гардида, маҳсулоти воқеии дохилӣ ҳамчун манбаи конё гардонидани талаботи ҷомеа зиёд мешавад. Ба ибораи дигар, рушди иқтисодӣ афзоишест, ки дар ММД ё даромади миллий ба сари ҳар як кишвар дар як давраи муайян рух медиҳад (одатан як сол). Афзоиши иқтисодиро одатан на ҳамчун болоравии кӯтоҳмуддати ҳаҷми воқеии истеҳсолоти миллий, балки тамоюлҳои дарозмуддати афзоиш ва тақмили сифатии маҳсулоти миллий ва омилҳои истеҳсолоти он мефаҳманд.

Рушди иқтисодӣ ҳамчун концепсия пешрафти иқтисодиро нисбат ба рушди иқтисодӣ пурратар инъикос мекунад. Ин маънои на танҳо афзун гардондани натиҷаҳои истеҳсолот, балки дар ҳолати халқ ташаккул додани таносуби нави прогрессивиро низ дорад. Онҳо, дар навбати худ, барои рушди минбаъда заминаҳои зарурӣ ташкил медиҳанд. Афзоиши иқтисодӣ пеш аз ҳама бо афзоиши микдори маҳсулоти истеҳсолшуда алоқаманд аст. Вай чунин соҳаҳои муҳимми тараққиёти иқтисодӣ, монанди наф кардани истеҳсолот ва ҳелҳои мол, фароҳам овардани шароит барои нигоҳ доштани муҳити муътадили экологӣ ва ғайраро ба эътибор гирифта метавонад, Маҳз ин равандро душвор будани тараққиёти иқтисодӣ ва гузаштани онро нишон медиҳанд.

Рушди иқтисод (чӣ аз нишондиҳандаи микро ва чӣ макроиқтисодӣ) нишондиҳандаи нисбатан мураккаб буда, ҷанбаҳои гуногуни иқтисодӣ иҷтимоиро дар бар мегирад.

Моҳият ва мазмуни **рушди иқтисоди воқеӣ** дар: омӯзиш, дарк ва аз нигоҳи тоза ҳаллу ҷал ва маънидоду таҷдид намудани **зиддияти асосии иқтисоди бозорӣ** – зиддияти байни захираҳои маҳдуди истеҳсолӣ (иқтисодӣ) ва тақозои беинтиҳои ҷамъият зухур мегардад. Он дар асоси харҷи бештар афзун гардонидани имконияти иқтидорҳои истеҳсолӣ, баланд бардоштани самаранокии он ва ҳамаҷониба густариш додани талаботи ҷамъиятӣ ҳаллу ҷал карда мешавад.

Нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ

1. Суръати афзоиши ММД (МММ):

$$\text{Суръати афзоиши ММД дар соли ҷорӣ} = \frac{\text{ММД дар соли ҷорӣ}}{\text{ММД дар соли гузашта}} \times 100$$

2. Суръати афзоиши солонаи ММД (МММ) дар маҷмӯъ ба ҳар сари аҳоли:

$$g = \text{афзоиши ММД} = \frac{\text{ММД соли ҷорӣ} - \text{ММД соли гузашта}}{\text{ММД дар соли гузашта}} \times 100$$

Аз ин нигоҳ, рушди иқтисодӣ ҳамчун натиҷаи ниҳоии кулли иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ дар як давраи муайян сурат мегирад. Бо ибораи дигар, рушди иқтисодӣ ҳамчун раванди муозин ва ботафсили ташкил ва ташаккули даромади воқеӣ дар иқтисод (ҳаҷми умумии маҳсулоти соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ, даромади аҳоли, маҳсулоти умумии миллӣ, маҳсулоти умумии дохилӣ даромади миллӣ...) тасаввур карда мешавад.

Дар таҷриба ду усули муайянкунии рушди иқтисодӣ вучуд дорад:

Рушди иқтисодӣ зиёдшавии воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар давраи вақти алоҳида мебошад.	Рушди иқтисодӣ зиёдшавии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар давраи вақти алоҳида ба ҳар сари аҳоли мебошад.

Дар амалия ду тарзи ҳисобу китоби рушди иқтисодӣ истифода мешавад. Аз нигоҳи аввал рушди иқтисод ҳамчун натиҷаи ниҳоии тавсифи иқтисоди миллӣ дар як давраи муайян (моҳ, квартал, нимсол, сол, панҷ - даҳ сол) тибқи меъёрҳои суръати афзоиши МУД, МУМ ва даромади миллии воқеӣ ва сониян, суръати афзоиши онҳо (МУМ, МУД, ДМ) ба ҳар нафар аҳоли тасниф карда мешавад.

Тарзи аввали ҳисобу китоб асосан, барои муайян кардани нерӯ ва қудрати иқтисодии мамлакат, суръатафзоии он дар давраҳои наздик ва оянда тарзи дуввум – таҳлили ботадриҷ тағйирёбии сатҳ ва дараҷаи неқӯаҳволии шахс, аҳолии ноҳия, мамлакат ва ғайра истифода карда мешавад. Усули дуввум бештар дар назарияи рушди иқтисод афзалият дорад.

Агар суҳан оид ба масъалаи сатҳи қиёсии зиндагии аҳоли дар кишварҳои алоҳида равад, он гоҳ усули дуҷум истифода бурда мешавад.

Дар омили иқтисодӣ барои омӯзиши рушди иқтисодӣ одатан сатҳи рушд ва дараҷаи афзоиш истифода карда мешавад. Тарзи муайяннамоӣ рушди иқтисодӣ аз рӯи сатҳи солана бо фоиз (%) ҳисоб карда мешавад. Агар ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 79109,8 млрд. сомонӣ ва дар соли 2020 82543,0 млрд. сомонӣ бошад, он гоҳ сатҳи рушд (t) чунин рақамҳоро ташкил медиҳад:

$$t = 82543,0 : 79109,8 = 1,04 \text{ ё ин ки } 4,16\%$$

Сатҳи афзоиш бошад бо чунин тарз ифода карда мешавад:

$$T = t \cdot 100 - 100$$

Ба ҳисоби мо он 6%-ро ташкил медиҳад. Инчунин, бояд қайд намоем, ки сатҳи афзоиши соланаи ММД- ҷаҳонӣ дар соли 2021 2,1%-ро ташкил додааст. Дар саросари ҷаҳон, интизор меравад, ки рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ба таври назаррас коҳиш ёбад, аз 5,5 фоиз дар соли 2021 то 4,1 фоиз дар соли 2022 ва 3,2 фоиз дар соли 2023 ташкил намояд.

Умуман, дар ҷаҳон дар солҳои охир тамоюли умумии болоравӣ мушоҳида мешавад. Тибқи омор, дар соли 2017 иқтисоди ҷаҳонӣ дар маҷмӯъ 3,2%, соли 2018 афзоиш 3,0% ва дар охири соли 2019 дар саросари ҷаҳон 2,3% афзоиш ёфтааст. Дар соли 2020, бар асари бӯҳрони ҷаҳонии марбут ба коронавирус, суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷаҳон рекордӣ -3,3% -ро ташкил дод. Дар охири соли 2021, афзоиш 5,5% буд.

Аз ин ҷиҳат таҳти рушди иқтисод ҳамон вазъ ва ҳолати иқтисоде, ки қодир бошад суръати афзоиши даромади миллиро нисбат ба суръати афзоиши аҳоли таъмин намояд мефаҳманд.

Суръати афзоиш (рушд)-и иқтисодӣ, одатан бо воситаи суръати афзоиши МУД – и иқтисодӣ, одатан бо воситаи суръати афзоиши МУД – и воқеӣ дар ифодаи фоиз муайян карда мешавад.

Суръати афзоиши МУД ҳамчун таносуби фарқи МУД – и воқеии соли ҳозира ва МУД – и соли гузашта (пештара) муайян карда мешавад:

$$Y = \frac{y_t - y_{t-1}}{y_{t-1}} \cdot 100 = \frac{\Delta y_t}{y_{t-1}} \cdot 100\%$$

Дар ин ҷо:

y_t – ҳаҷми МУДи воқеӣ дар соли ҳозира;

y_{t-1} – ҳаҷми МУД-и воқеӣ дар соли гузашта;

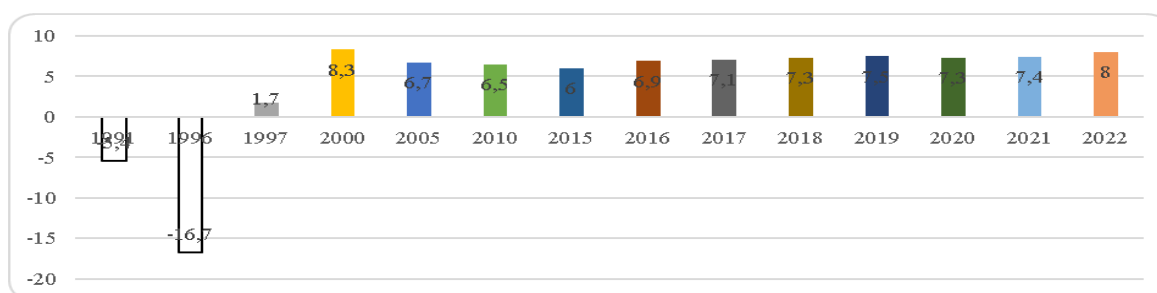
Δy_t – ҳаҷми афзоиш (рушд) дар давраи таҳлил кардашаванда.

Ин тарз ва услуби ҳисобу китоб имкон медиҳад, ки суръати афзоиши иқтисодӣ дар ҳамаи ҳалқаҳову (звеноҳо) сарҳалқаҳои (соҳа, иттиҳодияҳо, вазорат, ноҳия, вилоят...) иқтисодӣ муайян карда шавад.

Таҷрибаи хоҷагидорӣ нишон медиҳад, ки иқтисоди миллӣ на ҳама вақт, як зайл муозину мутаносиб пеш меравад. Маълум аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ, умуман муозинии мутлақ вучуд надорад. Иқтисод зери таъсири мавҷҳои кӯтоҳ ва дарозмӯҳлат қарор гирифта, силсила ва бӯҳронҳои иқтисодӣ чандин солҳо вучуди иқтисодро дар ҳам мекашад.

Ҷангҳо, фалокатҳо, муҳити носолими экологӣ, иқтисоди ниҳон, бисёрнуфусӣ, сиёсати иқтисодӣ ва ислохотҳои иқтисодии беасосу тумтароқ ва ғайра сабаби паст гардидани сурати рушди иқтисод мегарданд.

Бинобар ин дар илми иқтисод ба қатори нишондиҳандаи рушди иқтисод, дигар меёриҳо, ки вазъ ва ҳолати мусбӣ ё худ нисбии онро дар лаҳзаҳои таҳлил бо таври аинӣ нишон дода метавонанд низ истифода карда мешаванд. Масалан, агар суръати афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар мамлакат дар давраи интиҳоби таҳлил нисбат ба солҳои пас гузашта баробар, яъне дар як сатҳ қарор дошта бошад, онгоҳ рушди иқтисод ҳамчун рушди сифрӣ (нулӣ) қадр карда мешавад. Агар суръати афзоиш умуман вучуд надошта бошад, яъне ҳаҷми тавлидоти маҳсулоти ҷамъиятӣ қисман барқарор шуда, ба сатҳи пештарааш нарасида ё аз он нагузашта бошад, онгоҳ афзоиши иқтисодро ҳамчун рушди манфӣ баҳо медиҳанд. Амсоли онҳоро дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида кардан мумкин аст.

Нақшаи 1. Динамикаи афзоиши ММД дар солҳои 1991 – 2022
(бо фоиз нисбат ба соли гузашта)

Аз нигоҳи зоҳирӣ аз ин чадвал хулоса бар меояд, ки ба ҳисоби миёна дар мамлакат суръати ҳарсолаи рушд 7 фоизро ташкил мекунад, ки самарайи кори субъектҳои хоҷагидорӣ, дурустии стратегияи қабулшуда ва татбиқи самараноки ислохоти иқтисодӣ дар ҷамъият мебошад. Яъне, маълум мегардад, ки то соли 1997 дар мамлакат раванди пастравӣ ё таназзули иқтисодӣ ба мушоҳида нарасид, хушбахтона, аз соли 1997 боздоштан ва аз нав барқарор кардани он муяссар шуд. Баъдан, аз соли 2000 то соли 2022 дар суръатафзоии ММД ба ҳисоби фоиз пешравии назаррас ба амал омад. Агар ин тамоюлро дар байни мамлакатҳои ИДМ таҳлил кунем, аз рӯи индикатори мазкур Тоҷикистон ҷои якумро ишғол мекунад, ки дар ин бора маълумоти дар чадвали дар боло оварда шуда, шаҳодат медиҳад.

Ин суръатафзоиш ҳамчун натиҷаи барномаи давлатии дигаргунсозии иқтисодию иҷтимоӣ дар давраи солҳои 2000-2020, ислохотҳои иқтисодӣ, хусусӣ ва ғайридавлаткунонии моликият, ба вучуд омадани шаклҳои нави хоҷагидорӣ (моликият) ва ғайра суръат гирифт.

Аз ин ҷо, ҳулоса бармеояд, ки давраи ҷой надоштани суръати афзоиш, маънои пурра катъ гардидани фаъолияти хоҷагидориро надорад. Иқтисод дар ин давра – давраи санҷиш, тоза кардани раванди истеҳсолот аз воситаҳои монетаризацонӣ, пур кардани ҷои холии муносибатҳои истеҳсолии меросмонда, ба ҳам мутобиқгардидани тақозо ва арзаи кулл ва ғайра ташкил меёбад. Пастравии суръати афзоиш ин ҳам як шакли санъати ташаккули пешравӣ мебошад, ки барои давраи ояндаи рушд замина ва шароит муҳайё менамояд.

Рушди иқтисодӣ муҳимтарин ҳислати истеҳсолоти ҷамъиятии мамлакат мебошад. Рушди иқтисодӣ ин тақмили миқдорӣ ва сифатии маҳсулоти иҷтимоӣ дар давраи муайян мебошад. Вай дар афзоиши истеҳсолоти миллӣ, дар афзудани иқтидори иқтисодии мамлакат ифодаи худро меёбад.

Таҳти тамсилаҳои рушди иқтисод, ифодаи оддии таҷрид (абстракти)-и раванди воқеии иқтисод дар тасвири зоҳирии қатъхатаҳо, ҷадвал ва баробариҳо фаҳмида мешавад.

Гарчанде тасвири ҳақиқат дар шакли мутлақ оид ба ҳодиса ва равандҳои иқтисодӣ маълумоти воқеӣ дода натавонад ҳам, он имконияти таҳлил ва тадқиқи баъзе аз ҷамъаҳои алоҳида ва қонуниятҳои онро муҳайё кардан пайдо мекунад.

Пешакӣ бояд изҳор намуд, ки аксарияти тамсилаҳои рушди иқтисод дар ҷорҷӯбаи истифодаи омилҳо: сармоя (K) меҳнат (L), замин (N), яъне омилҳои ба ном машҳури миқдорӣ, дохилӣ ё худ экстенсивӣ сурат мегиранд.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ рушди иқтисодӣ, ки афзалиятан таҳти таъсири пешрафти илму техника сурат гирифта, ҳаракати онро ба самтҳои муайян таъмин менамояд, ҳамчун қатъхати имконияти тавлид (*PPF – production possibility curve*) маълум мебошад.

Тамсилаҳои рушди иқтисодии амалкунандаро якҷоя карда, бо ду самт, ҷудо кардан мумкин аст. Яъне самти кейнсионӣ ва неокласикӣ, ки дар тадқиқотҳои олимони бахши иқтисод зиёд дучор омадан имконпазир аст.

Ҷадвали 1.

Тамсилаҳои рушди иқтисодӣ

Муаллиф	Таснифи тамсилаҳои рушди иқтисодӣ
Е. Домар 1914-1997	Тамсилаи Е. Домар, ки дар асоси функсияи истеҳсоли ташкил шудааст, бештар пазируфта мешавад. Ҳангоми таҳлили ин тамсила мавҷуд будани чунин шарту шароитҳо ба назар гирифта мешавад: дар бозори меҳнат теъдоди барзиёди қувваи коргарӣ ҷой дорад: аз ин ҷиҳат доимияти нархҳо дар бозор нигоҳ дошта мешавад: берун рафтани сармоя вучуд надорад: таносуби K/V ва нормаи пасандоз доимӣ мебошад: тавлид танҳо аз 1 омил-сармоя вобаста мебошад; баланд гаштани сатҳ ва дараҷаи тақозо арза дар иқтисод аз ҳисоби омилҳои сармоягузорӣ сурат мегирад. Агар дар давраи ҳозира сармоягузорӣ ба андозаи Δ_j афзояд, дар он ҳолат мувофиқи самарайи мултипликатор, тақозои кулл ба андозаи зайл хоҳад шуд. $\Delta_y = \Delta_j \cdot j / (j - b) = \frac{j}{S},$ Дар ин ҷо: m – мултипликатори масраф, b – ҳадди рағбатнокӣ нисбат ба истеҳсолот, S – ҳадди рағбат ба пасандоз.

Р.Ф. Ҳаррод 1900-1978	Тибқи ақидаи Р.Ф. Ҳаррод, дар шароите, ки афзоиши аҳоли аз рӯи пешрафти геометрӣ сурат мегирад ва дараҷаи пешрафти техникӣ ва меъёри қарзӣ бетағйир мемонад, тақозо ба сармоя, таносубан ба ҳамон андозае, ки аҳоли афзоиш дорад ривоч меёбад. Дар ин асно ҳаҷми мувозинии истеҳсолот, дар шароити доимӣ будани нормаи пасандоз (S) ва таносубии сармояи истифодашуда ва ҳаҷми даромад K/V (зериби сармоя ё худ сармояғунҷоиш) имконпазир мебошад. Р.Ф Ҳаррод гумон дорад, ки агар нормаи пасандоз ба ҳосили зарби сармоягузорӣ ва афзоиши аҳоли дар давраи соли чорӣ ба ҳам мувофиқ оянд онгоҳ раванди баланди рушди иқтисодӣ таъмин карда хоҳад шуд. Афзун гаштани шумораи аҳоли ва ҳаракати ботадричи пешрафти техники, яке аз шартҳои табиӣ рушди иқтисодӣ мебошад. Тамсилаи Ҳаррод ба воситаи формулаи зерин ифода карда мешавад: $G \cdot C = S; C = Y_t / T_t - 1$ Дар ин ҷо: G – рушди тавлиди маҳсулот, ки дар давраи алоҳида, бо воситаи суръати афзоиш чен карда мешавад; $C = \Delta K / Y$ – ҳадди сармояғунҷоиш ё худ таносуби миқдории неъматҳои сармоявӣ дар охири сол ва суръати афзоиши маҳсулот. Бо воситаи комбинатсияҳои ҳархелаи ин формула, вариантҳои гуногуни рушди иқтисод пешниҳод карда шуданд.
Р. Солоу 1924	Тамсилаи рушди Р. Солоу. Р. Солоу таҳлили тамсилаи худро дар асоси тамсилаҳои функсияи истеҳсоли В. Леонтев ва Кобба – Дуглас давом дода, чунин лаҳзаҳоро ҳамчун меҳвари абстрактӣ ва назариявии тамсилаи худ қарор додааст: • меҳнат ва сармоя омилҳои асосӣ омилҳои асосии муайянкунандаи тамсила мебошанд; • ҳадди судманди маҳсулнокии сармоя рӯ ба пастравӣ дорад; • боздеҳ аз миқёс доимӣ аст; • нормаи истеҳлок (фарсудаҳои фондҳо) собит боқӣ мемонад; • монеъгариҳои сармоягузорӣ мавҷуд нестанд. Ин шароитҳо мустақиман барои дар амал тадбиқ гаштани ҳадафи асосӣ: чӣ тавр дараҷаи рушди баландро таъмин ва онро истиқрору танзим бояд намуд?, дар рафти он чӣ тавр дараҷаи ҳадди аксарро дарёб намуд?, чӣ тавр афзун гаштани миқдори аҳоли ва истифодаи технологияи нав ба тағйироти рушди иқтисод оварда мерасонад ва ғайра кӯмак хоҳад расонд. Шартҳои муҳимтарини таъмин кардани мувозинии иқтисодӣ баробарии тақозо ва арзаҳои кулл дониста мешавад. Тамсилаи Р. Солоу дар асоси тақсим кардани функсияи истеҳсоли ду омили $Y = F(K, L)$ ба омили меҳнат (L) ва сармояи (K) сурат мегирад. Тақозо ба маҳсулот аз ҷониби истеъмолгарон ва сармоягузoron пешниҳод карда мешавад. Неъматҳои истеҳсолӣ дар шароити мувозинии кулл сармоягузорӣ карда мешаванд. Андӯхти захираҳои ашъёиyo молӣ вучуд надорад. Динамикаи ҳаҷмӣ тавлид аз ҳаҷми сармоя ба ҳар як нафар вобастагӣ дорад.

Асосан дар илми иқтисодӣ се шакли маъмултарини рушди иқтисодиро аз якдигар фарқ мекунанд. Ин афзуншавӣ бо се роҳ: экстенсивӣ (мунбасит), интенсивӣ (шиддат, ташдид) ва воқеӣ (реалӣ), ки дар баъзе сарчашмаҳо ҳамчун рушди иқтисодии омехта низ маънидод мегардад. Бояд махсус қайд намуд, ки ин тарзи тақсимбандии рушд фақат аз

нигоҳи назариявӣ ҳамчун рамз сураи мегирад. Дар амалия онҳо бидуни якдигар арзи вучуд дошта наметавонанд.

Иқтисоди сабз яке аз самтҳои муосири илми иқтисод буда, тайи ду даҳсолаи охир ба арсаи илм ворид гардидааст ва дар доираи он бахшҳои дигари иқтисод, ки аз ҷузъҳои табиати муҳити атроф вобастагӣ доранд, баррасӣ мешаванд.

Аз ин рӯ, солҳои охир ибораи иқтисоди сабз аз ҷониби олимони, сиёсатмадорон, муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаҳои ҳифзи муҳити зист, кишоварзӣ, энергетика, иқтисод ва ғайра мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дорад.

Консепсияи иқтисоди сабз ғояҳои мухталифи илми иқтисод ва фалсафа, аз ҷумла иқтисоди феминистӣ, иқтисоди захиравӣ, иқтисоди экологӣ, иқтисоди муҳити зист, постмодернистӣ, зиддиистеъмолот, муқобил ба ҷаҳонишавӣ, анархияи сабз, сиёсати сабз ва назарияи муносибатҳои байналмилалиро дарбар мегирад.

Ҳамин аст, ки барои амиқан ифода кардани иқтисоди сабз то ҳанӯз ҷаҳмиши ягонаю умумӣ вучуд надорад. Бо вучуди ин, илми назарияи иқтисодӣ мафҳум ва ибораи иқтисодиёти “сабз”-ро ба се аксиома ҷудо намудааст:

- Васеъ намудани майдони таъсир дар фазои маҳдуд ғайриимкон аст;
- Афзоиши бемеъёри талаботҳои қонеъкунанда дар шароити маҳдуди захиравӣ ногузир аст;
- Ҳама чизҳо дар сатҳи замин бо ҳам алоқаманданд, асос ёфтааст.

Баробари рушди иқтисоди сабз тарафдорони он низ сол аз сол зиёд мегарданд. Ҷонибдорони иқтисоди сабз аз соли 2006 ин ҷониб маҷаллаи International Journal of Green Economics нашр мекунанд ва ҳамзамон, Институти иқтисоди сабзро таъсис додаанд.

Назарияи иқтисоди “сабз” аз инҳо бармеояд [6,3].:

- Баланд бардоштани маҳдудияти фазо ва захираҳо;
- Зарурати ташаккули эҳтиёҷоти «сабз»;
- Вобастагӣ ва ба ҳамдигар - алоқаманд будани тамоми мавҷудоти зинда ва ғайризиндаи рӯи замин ва дар ҳамаи асос ташаккул ёфтани рафтори тағйирпазири инсон.

Иқтисоди сабз ба се нишондиҳандаи болозикр асос ёфта, устувор аст. Инчунин, барои таъмини назарияи иқтисоди “сабз” омилҳои самаранокии иқтисодӣ, адолати иҷтимоӣ ва амниятӣ экологӣ таъсири бузург мерасонанд.

Аломатҳои асосии иқтисоди сабз инҳоянд:

- Истифодаи самараноки захираҳои табиӣ;
- Ҳифз ва афзун намудани сармояи табиӣ, аз ҷумла экологӣ;
- Кам кардани ифлосшавӣ;
- Партовҳои ками карбон;
- Пешгирии талафоти гуногунии биологӣ ва экосистемаҳо. хизматрасонӣ;
- Афзоиши даромад ва шуғли аҳоли.

Дар доираи дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қорҳои назаррас дар самти рушди иқтисоди «сабз» дар кишвар андешида шуда истодааст. Аз ҷумла дар доираи иҷрои вазифаҳои паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 таҳия гардида, соли 2022 ба тасвиб расид. Мақсади Стратегияи мазкур гузаронидани ислоҳоти институтсионалӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти иқтисоди сабз мебошад.

Ҳаҷми маблағгузориҳои стратегияи мазкур 21,6 млрд. сомони ро пешбинӣ намудааст, ки дастгирии сармоягузориҳои институтҳои молиявӣ ва шарикони рушд нақши калидӣ дорад.

Дар баробари ин, мушкилоти мухталифи глобалии экологӣ, амнияти озукаворӣ, талаботи рӯзафзуни аҳоли бо неруи барқ ва ҳоказо тамоми созмонҳои минтақавию байналмилалӣ ва кишварҳоро маҷбур сохтааст, ки барои бартараф кардани ин проблемаҳо, коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист ва мутобик гардонидани шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба тағйирёбии глобалии иқлиму баландшавии ҳарорат ҳарчи зудтар ба модели нави иқтисодӣ рӯи оранд. Чунки зарурати коркарди модели нави рушди иқтисодӣ, яъне иқтисоди сабзро афзудани хатарҳои экологӣ ва таъсири манфӣ ба муҳити зист ба миён овардааст. Аз ин рӯ, қисме аз коршиносон иқтисоди сабзро ба маънои васеъ, тарзи фаъолияти хоҷагидорие меҳисобанд, ки ба боло рафтани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамзамон хатарро ба муҳити зист ва харобшавии табиат коҳиш медиҳад. Ба маънои маҳдуд бошад, ҳамчун технологияи коркард, истехсолу истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва коҳиш додани партовҳои ифлоскунандаю газҳои гулхонаӣ, мониторинги тағйирёбии иқлим ва инчунин, технологияҳои энергиясарфакунонда ва энергетикаи барқароршаванда маънидод карда мешавад.

Рушди устувор, инчунин рушди мутаносиб, рушди мутавозин, як раванди тағйирёбии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки дар он захираҳои табиӣ, самти сармоягузорӣ, самти рушди илмию технологӣ, рушди шахсият ва тағйироти институтсионалӣ бо ҳамдигар ҳамоҳанг карда шуда, иқтидори кунунӣ ва ояндаи онҳо тақвият дода, талаботи инсон ва орзуи умедро қонеъ гардонад, фаҳмида мешавад.

Ҳанӯз дар солҳои 1970-ум, "рушди устувор" барои тавсифи иқтисодиёт "дар мувозинат бо низомҳои амалии дастгирии экологӣ" истифода мешуд. Экологҳо ба "маҳдудияти афзоиш" ишора мекунанд ва ҳамчун алтернативаи "вазъи устувори иқтисод" барои ҳалли мушкилоти экологӣ пешниҳод мекунанд.

Концепсияи рушди устувор гузариши мантиқӣ аз донишҳои илмӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ буд, ки дар солҳои 1970 босуръат оғоз ёфт. Дар солҳои 70-ум ба масъалаҳои маҳдуд кардани сарватҳои табиӣ, инчунин ифлосшавии муҳити табиӣ, ки асоси ҳаёт, хоҷагӣ ва ҳар гуна фаъолияти инсон мебошад, як қатор асарҳои илмӣ бахшида шуда буданд.

Рушди иқтисодӣ – инноватсия, идоракунии хавфҳо, экспансия, шуғли аҳоли, сатҳи касбии мутахассисон, бизнес-этика, мақсаднок ва самарабахш истифода бурдани захираҳои иқтисодӣ, истехсол ва пешниҳоди ҳадамот тибқи талаботи рушди устувор, идоракунии мақсадноки ҳаёти моҳсулот доништа мешавад.

Нақша 2.Унсурҳои рушди устувор

Рушди равандҳои иҷтимоӣ – риояи ҳуқуқи инсон, сармоягузорӣ ба равандҳои таъминкунандаи рушди устувор, иҷтимоиёт ва тандурустӣ, назорат оид ба тағйирёбии иқлим, ҳифзи гуногунии биологӣ масоили ҷидди мебошанд.

Масъулият барои ҳифзи муҳити зист – нигоҳ доштани ҳавои тоза ва об, таъмини партови “сифр” ва ғайра мавриди амалӣ истифода мегардад.

Соли 2000 Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳукуки ҷомеаи ҷаҳонӣ фаъолона ба татбики чорабиниҳо оид ба расидан ба нишондодҳои Консепсияи рушди устувор оғоз намуд ва вазифадор шуд, ки уҳдадориро оид ба «Рӯзномаи асри XXI», (Рио-де-Жанейро, соли 1992), Ҳадафҳои рушди ҳазорсола (ХРХ), ки дар Саммити ҳазорсолаи СММ (Ню-Йорк, соли 2000) қабул шуданд, Декларатсияи Йоханнесбург оид ба муҳити атроф ва рушд (Рио+10) (Йоханнесбург, соли 2002), Саммити умумиҷаҳонӣ оид ба рушди устуворро (Рио+20) (Рио-де-Жанейро, соли 2012) мавриди иҷро қарор диҳад. Дар доираи ин кӯшишҳо паст кардани сатҳи камбизоатӣ ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда шуда буд.

Ҳадафи стратегии гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор дар таъмини рушди муътадили иҷтимоӣ-иқтисодӣ зимни истифодабарии оқилонаи сарватҳои табиӣ ва нигохдорӣ муҳити атрофи мусоид ба хоҳири қонеъ гардонидани талаботи наслҳои имрӯза ва ояндаи аҳолии кишвар, расидан ба сатҳи сифатан нави зиндагии мардум ва ҳолати экосистемаҳо ифода меёбад. Вазифаҳои асосии «Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор» инҳо мебошанд:

- коҳиши сатҳи камбизоатӣ ва ноил шудан ба амнияти иҷтимоӣ;
- таъмини амнияти энергетикӣ;
- таъмини амнияти озуқаворӣ;
- таъмини устувории экологӣ;
- расидан ба идоракунии самаранок ва иттилоотнокии аҳоли оид ба мушкилоти ҳифзи муҳити атроф;
- беҳдошти минтақаҳои наздишаҳрӣ;
- ислоҳот дар соҳаи қонунгузорӣ;
- риояи конвенсияҳои экологӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои кишвар ва ғайра.

Дар асоси «Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор» ва стратегияҳои миёнамуҳлат барои таъмини устувори экологии мамлакат нишондиҳандаҳои зерин муайян карда шудаанд:

- майдони заминҳое, ки бо ҷангал пӯшида шудаанд;
- васеъшавии майдони мавзеҳои махсус ҳифзшаванда;
- харобшавии (деградатсияи) заминҳо;
- ифлосшавии ҳавои атмосфера;
- ифлосшавии заминҳо бо партовҳо (сохтмон ва эҳёсозии полигонҳо ва партовгоҳҳо);
- - ифлосшавии захираҳои об ва ғайра.

Самти муҳимтарини расидан ба нишондодҳои рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон — ин зарурияти таъмини дастрасии умумӣ ба сарватҳои муносири энергетикӣ ва технологияҳо, баланд бардоштани самаранокӣ энергетикӣ ва васеъшавии миқёси истифодабарии сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия ба ҳисоб меравад. Ин ҳолат барои кишварҳои нисбатан камбизоат бо бартарияти марзҳои кӯҳӣ, ки аз инфрасохтори асосӣ дуранд ва мавзеҳои кам азхудкардашуда хеле муҳим аст. Вобаста ба ин, ташаббуси Котиби генералии СММ «Энергетикаи устувор — барои ҳама» аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаҷониба дастгирӣ карда шуд.

Тоҷикистон дорои неруи бузурги гидроэнергетикӣ буда, ояндаи рушди он аз бисёр ҷиҳат аз истифодабарии самаранок ва оқилонаи ин намуди энергия вобаста аст. Неруи гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тахминан 527 млрд. кВт/соат дар як солро ташкил дода, ба 4% захираҳои ҷаҳонии сарватҳои гидроэнергетикӣ баробар аст. Ин нишондиҳанда аз талаботи муносири кишварҳои Осиёи Марказӣ ба энергияи барқ бештар аз се маротиба зиёдтар аст. Дар ин кишварҳо одатан неруи неругоҳҳои барқию олавӣ бештар истифода

бурда мешаванд. Дар айни ҳол тақрибан 3,2-3,5 фоиз аз ин неру аз худ карда шудаасту халос. Ҳиссаи гидроэнергетика дар тавозуни энергетикӣ Тоҷикистон тақрибан ба 98 фоиз баробар аст. Дар «Рӯзномаи аср то соли 2030», ки аз ҷониби СММ соли 2015 қабул шуд, баробари афзалиятҳои меросии рушди устувор, ки дар Эъломияи ҳазорсола (Ҳадафҳои рушди ҳазорсола) тарҳрезӣ гардиданд (ба мисли маҳви қашшоқӣ, ҳифзи саломатӣ, таҳсилот, амнияти озуқаворӣ ва ҳӯроқа), ҳадафҳои афзалиятноки характери иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологидошта низ ворид карда шуданд.

Чадвали 2.

Мақсади Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути стратегияи рушди миллӣ то давраи солҳои 2030

№	Нишондиҳандаҳо	Мақсад/дурнамо		
		2015	2020	2030
1	Шумораи аҳоли (млн.)	8,5	9,5	11,6
2	Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ),	5,663	8,400	23,131
3	Интизории миёнаи давомнокии умр аз давраи таваллуд	73,5 сол	75,9 сол	80 сол
4	Сатҳи камбизоатӣ	31%	20%	15%
5	Сатҳи аксари камбизоатӣ	15%	10%	0%
6	Вазни қиёсии қишри миёна	22,4%	30%	50%
7	Сатҳи худтаъминкунӣ бо озуқа	55%	65%	70%
8	Вазни қиёсии маълумоти касбидошта дар байни аҳолии бо кор таъмин буда	26%	30%	60%
	аз он ҷумла дар байни занон	20%	24%	50%
9	Фароғирии кудакони синни аз 3 то 6 сола бо таҳсилот дар муассисаҳои томактабӣ	12%	30%	50%
10	Ҳисоби миёнаи солҳои таҳсил дар мактаб	9,6 сол	10 сол	12 сол

Дар Ҳадафҳои рушди устувор, ки 169 вазифаро дар бар мегирад, диққати асосӣ ба ҳавасмандгардонии фаъолият дар соҳаҳои фавқулода муҳим: инсонҳо, сайёра, пешрафт, сулҳ ва ҳамкориҳо нигаронида шудааст. Самти умумии стратегӣ майлу кӯшишҳо аз сӯи решақан кардани қашшоқӣ дар ҳама шакли он ва мубориза бо нобаробарӣ ба самти ҳалли мушкилоте, ки ба тағйирёбии иқлим ва таъмини дастрасӣ ба оби тоза алоқаманданд, ба ҳисоб меравад.

Дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», ки бо Қарори Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1-уми декабри соли 2016 таҳти № 636 тасдиқ шудааст, ба ҳалли афзалиятноки мушкилоти зерини умумӣ ва рӯзмарраи рушди иқтисоди миллӣ бартарият дода шудааст:

- идоракунии ғайрисамараноки сарватҳои табиӣ, ки дар афзоиши табиатталабии истеҳсолот, ифлосшавии қисматҳои муҳити табиӣ ва сатҳи баланди талафоти ғайриистеҳсолии маҳсулот, пеш аз ҳама, энергияи барқ зоҳир меёбад;
- тамоили афзоиши ҳаҷми андӯхташудаи партовҳои саноатӣ ва ифлосшавии захираҳои замину об дар навоҳии саноатӣ, таъсири нугувор ба муҳити атроф, ки аз ҷониби корхонаҳои саноати иктишофи кӯҳӣ идома меёбад;
- набудани баҳисобгирии дурнамои тағйирёбии иқлим дар давраҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат ва таъсири он ба рушди устувори мамлакат ва соҳаҳои иқтисодиёт дар оянда ва ғайра.

Алхол дар мамлакат ташаққулёбии низоми ченкунии рушди устувор давом дорад. Танзими умумии масъала бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳдаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шудааст. Дар он Маркази ҷумҳуриявии координатсияи иҷроии Стратегияи рушди устувор фаъолият мекунад. Дар аксар вазорату муассисаҳо низ гурӯҳҳои корӣ оид ба координатсияи иҷроии стратегияи рушди устувор мунтазам фаъолият менамоянд.

Дар “Стратегияи миллии рушд Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои то соли 2030” афзалиятан чунин самтҳои муҳимтарини сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ инъикос ёфтаанд: маориф, тандурустӣ, шугли аҳоли, хифҳи иҷтимоии аҳоли, беҳатарии озукаторӣ, мубориза бо коррупсия, пешгирии низоҳои имконпазир, энергетикаи бозёдимод, муҳити зист, идораи оқилонаи раванди ҳичрат (ҳаракат)-и аҳоли ва ғайра.

Самтҳои афзалиятнокӣ фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақсади стратегияи милли то давраи солҳои 2030 оид ба сармоягузорӣ ба сармояи инсониро тавассути нишондиҳандаҳои зер мушоҳида кардан мумкин аст. Стратегияи милли рушд афзалиятан рушди ҳавзаи маориф, тандурустӣ ва соҳаи иҷтимоиро дар асоси сармоягузорӣ ба инсонии иқтисодӣ тақозо мекунад. Дар самти маориф барои ҳама табақаҳои аҳоли, аз рӯи таваллуд то охири умр таъмини низоми сифатан нав дастрасии маълумот пешбинӣ мегардад. Маориф ҳамчун соҳаи калидии мамлакат бояд иқтисодиёти мамлакатро бо кормандони баландиҳтисос ва бо технологияи инноватсионии муосир таъмин намояд. Низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба стандарти ҷаҳонии низоми таҳсилот ва низоми сифати баҳодихии байналмилалӣ ҷавобгӯӣ бошад.

АДАБИЁТ

1. Digital Economy Compass [Заҳираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: http://static2.statista.com/download/pdf/Digital_Economy_Compass_2018_print.pdf (санаи вуруд: 25.04.23)
2. Власов Михаил Александрович Модели социальной политики // Вестник Сыктывкарского университета. Серия гуманитарных наук. 2013. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-sotsialnoy-politiki> (санаи вуруд: 25.03.2023).
3. Д.И. Розенберг. Комментарии к “Капиталу” К.Маркса. М., 1984. с. 77.
4. Доклад о мировых инвестициях 2022// Международные налоговые реформы и устойчивые инвестиции. // Организация Объединенных Наций. Женева 2022.
5. Коневщинская Н.Н. Особенности использования модели AD-AS в условиях трансформационной экономики // Актуальные вопросы экономических наук. 2014. №39. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniya-mode-ad-as-v-usloviyah-transformatsionnoy-ekonomiki> (дата обращения: 14.11.2023).
6. Машокиров Ҷ. Н. Низоми менечменти сифат: моҳият, сохтор, хусусиятҳои татбиқи он дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ / Ҷ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – No 1(35). – P. 67-72. – EDN XDVBGB.
7. Машокиров Ҷ.Н., Эшов М.А., Абдувалиев М.Ҳ. Таҳлилҳои микдорӣ. Васоити таълимию методӣ. - 1. - Душанбе: ҚДММ «АРШАМ», 2022. - 150 с.
8. Машокиров, Ҷ. Н. Тичорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ. Н. Машокиров, З. С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – No 2(31). – P. 22-29. – EDN CPOQTD.
9. Назарияи иқтисодӣ. Қисми микроиқтисод / Бобокалони Исомат, Маҳбубаи М., Машокиров Ҷ., Туйчикулов З. - ISBN 978-99975-666-8-3. -Душанбе: ИРФОН, 2022. -321 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ш. Душанбе, 23.12.2022. [Заҳираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ, URL: <http://prezident.tj/node/29823>, кушода, санаи муроҷиат 28.12.2022.

11. Роберт Мёрфи. Дарсҳо барои иқтисодшиносони ҷавон. Тарҷума бо забони тоҷикӣ. - Нашри 1. - Душанбе: Нашри Камол, 2023. - 272 с.
12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Текст: электронӣ // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: [сайт]. - URL: <http://mmk.tj>. (дата обращения: 23.12.2022).
13. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314. // Сомонаи расмӣ Бонки милли. // https://nbt.tj/files/program/nationalstrategy_tj.pdf.
14. Тоҷикистон 30 –соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯи омӯшӣ// Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021. Саҳ -335.
15. Холматов, М. М. Некоторые особенности организации цифровой экономики Таджикистана / М. М. Холматов // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 76-83. – EDN UQNNHW.
16. Шарифзода М.М., Муҳадбердиев Ҳ., Машокиров Ҷ.Н. Микроиқтисод. - Китоби дарсӣ. Зери таҳрири профессор Фақеров Ҳ.Н. - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. - 348 с.

УДК 336.581

Каримов Б.Ҳ., Аҳмади Зоҳидҷон

САРМОЯГУЗОРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ПЕШБАРАНДАИ РУШДИ САЙӢҲӢ ВА ИНФРАСОХТОРИ ОН

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, барои рушди он сармоягузориҳо зарур мебошанд. Дарки муҳимии равандҳои сармоягузорӣ аз ҷониби намояндагони ҳукумати мамлакат, доираҳои соҳибкорон ва аҳли илми иқтисодӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он аҳамияти хоса дорад ва дурустии қарорҳои идоракунии дар марҳилаҳои гуногуни раванди сармоягузорӣ қабулшаванда аз он вобаста мебошад. Дар мақола масъалаҳои мубрами рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он дар асоси ҷалби сармоягузорӣ баррасӣ мешавад. Иқтисодии рушди сайёҳӣ дар мамлакат арзёбӣ гардида, масъалаҳои фароҳам овардани шароит барои сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ ва ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ барои рушди он мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти сармоягузорӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ, соҳибкории сайёҳӣ, мавзёҳои сайёҳӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, объекти сармоягузорӣ, муассисаҳои инфрасохтори сайёҳӣ.

Каримов Б.Ҳ., Аҳмади Зоҳидҷон

ИНВЕСТИЦИИ КАК ДВИЖУЩИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ЕГО ИНФРАСТРУКТУРЫ

Туризм является одной из приоритетных отраслей экономики Республики Таджикистан, и для его развития необходимы инвестиции. Особое значение для развития туристической отрасли и ее инфраструктуры имеет понимания важности инвестиционных процессов представителями правительства страны, кругами предпринимателей и деятелями экономической науки, от этого зависит правильность принимаемых на разных этапах инвестиционного процесса управленческих решений. В статье рассматриваются

актуальные вопросы развития туризма и его инфраструктуры на основе привлечения инвестиций. Проведена оценка потенциала развития туризма в стране, а также исследованы вопросы создания условий для инвестиций в туристическую отрасль и формирования благоприятной инвестиционной среды для ее развития.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, благоприятная инвестиционная среда, туристическое предпринимательство, туристические объекты, туристические услуги, инвестиционная привлекательность, объект инвестирования, учреждения туристской инфраструктуры.

Karimov B.Kh., Ahmadi Zohidjon

INVESTMENTS AS A DRIVING FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND ITS INFRASTRUCTURE

Tourism is one of the priority sectors of the economy of the Republic of Tajikistan, and investment is necessary for its development. Of particular importance for the development of the tourism industry and its infrastructure is the understanding of the importance of investment processes by representatives of the country's government, business circles and economic scientists; the correctness of management decisions made at different stages of the investment process depends on this. The article discusses current issues of tourism development and its infrastructure based on attracting investments. The potential for tourism development in the country was assessed, and the issues of creating conditions for investment in the tourism industry and creating a favorable investment environment for its development were explored.

Key words: investment activity, favorable investment environment, tourism entrepreneurship, tourist facilities, tourism services, investment attractiveness, investment object, tourism infrastructure institutions.

Авчи ғаёлияти сармоягузорӣ, зиёд шудани имконияти ҷалби маблағҳо ба рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ милли имрӯз самтҳои асосии сиёсати сармоягузори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Сиёсати дуруст роҳандозишудаи сармоягузорӣ масъалаи ҷалби дороиҳои сармоягузорӣ ва сафарбар намудани онҳоро ба соҳаҳои афзалиятнок дар мақоми аввал мегузорад. Дар ин маврид интиҳоби соҳаҳои афзалиятнок дар асоси таҳлили вазъи рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва арзёбии самаранокии боздеҳии сармоягузориҳои ба рушди онҳо сафарбаршуда ба ҷо оварда мешавад.

Таҳқиқи адабиёти илмӣ самти сармоягузорӣ ва таҳлили имкониятҳои рушди иқтисодӣ милли дар солҳои охир собит менамояд, ки имрӯз яке аз соҳаҳои афзалиятнок барои сафарбар намудани дороиҳо ва захираҳои сармоягузорӣ сайёҳӣ ва инфрасохтори он мебошад. Дар соҳаи сайёҳӣ сармоягузорӣ истифодаи маблағҳоро дар шакли гузоришҳои дарозмуҳлат ба хотири ба даст овардани фоидаи ифода мекунад. Сармоягузорӣ ба рушди сайёҳӣ раванди бо ёрии сармоя бунёд намудани иншооти нави сайёҳӣ, таҷдид ва мучаҳҳазгардонии иншооти мавҷудаи сайёҳӣ мебошад.

Ҳоло барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он дар мамлакат шароити ҷолиб барои сармоягузорӣ фароҳам оварда шудааст, иншооти зиёди инфрасохтори сайёҳӣ мавҷуд аст, ки бо сабаби сатҳи баланди фарсудашавии ҷисмонӣ ғаёлияти хуб намекунад ва барои барқарор кардани иқтисоди ҳуд ба сармоягузорӣ ниёз доранд. Ҳамчунин бо шарофати шароити хуби иқлим ва табиат дар мамлакат мавзъҳои зиёди табиӣ ҳастанд, ки барои ба роҳ мондани хизматрасониҳои сайёҳӣ созгор буда, таъсиси иншооти инфрасохтори сайёҳӣ дар онҳо метавонад ба рушди бобарори сайёҳӣ мусоидат кунад. Метавон тахмин кард, ки иқтисоди рушди сайёҳӣ, ки дар мамлакат мавҷуд аст, барои рушди

фаёлияти сармоягузорӣ дар ин соҳаи афзалиятнок шароити мусоид фароҳам меорад ва барои ташаккули фазои муайяни сармоягузорӣ имкон медиҳад.

Гузашта аз ин, дар мамлакат ҷиҳати фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он тадбирҳои зарурӣ андешида мешаванд. Суботи сиёсӣ, ки дар мамлакат пойдор шудааст ва сиёсати оқилонаи макроиқтисодии пешгирифти ҳукумат тақдирбахши рушди сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он буда, ҳуди сиёсати сармоягузорӣ ба ҳалли масъалаҳои стратегияи рушди иқтисодиёти милли рағбона гардидааст.

Дар баробари намоёндагони ҳукумати мамлакат ба рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он ҳамчунин доираҳои соҳибкорон ва сармоягузoron, аҳли илми иқтисодии кишвар таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамоянд. Зеро имрӯз хизматрасонии сайёҳӣ дар ҷаҳон яке аз соҳаҳои сердаромади соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, соҳибкории сайёҳӣ ба доираи фаёлияти худ субъектҳои соҳаҳои дигари иқтисодиёт – нақлиёт, алоқа, ҳуруқи омма, муассисаҳои таълимӣ, фарҳангию фароғатӣ, варзишию солимгардонӣ, ороишгоҳҳо, тарабхонаҳо, агентҳои таълимотӣ, муассисаҳои таълимӣ ва дигар ташкилотҳои инфрасохтори сайёҳиро ҷалб мекунад. Аммо сарфи назар аз тадбирҳои назаррасе, ки дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор барои рушди сайёҳӣ роҳандозӣ мекунад, сатҳи зарурии суръати рушди сайёҳӣ дар мамлакат мушоҳида намешавад. Маълумоти омили расмӣ гувоҳӣ медиҳад, ки шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар мамлакат тадриҷан афзоиш меёбад, вале нишондиҳандаи даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ назаррас нест (ҷадвали 1).

Аз ҷадвали 1 ба назар мерасад, ки аз соли 2018 то соли 2021 ҳамаҷола шумораи ширкатҳои сайёҳӣ зиёд шудааст. Нишондиҳандаи даромадноки аз хизматрасониҳои сайёҳӣ ба ҳисоби миёна барои ҳар як ширкати сайёҳӣ дар соли 2015 маблағи 116,84 ҳазор сомонӣ ва дар соли 2021 маблағи 54,4 ҳазор сомониро ташкил додааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии омили сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳанда	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, адад	82	118	91	146	161	224	235
Даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ, бе андоз аз арзиши иловашуда, ҳаз. сомонӣ	9582,8	8422,1	9076,3	16928,1	24497,9	7677	12789,9
Даромад ба ҳисоби миёна барои як ширкати сайёҳӣ, ҳаз. сомонӣ	116,84	71,4	99,7	115,9	152,16	34,3	54,4

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [2, с. 183]

Бояд қайд кард, ки рушди ҳар як соҳаи соҳибкорӣ ва саҳми он дар рушди иқтисодиёти милли на бо теъдоди субъектҳои дар соҳаи мазкур фаёлияткунанда, балки бо сатҳи даромаднокии онҳо арзёбӣ карда мешавад. Бинобар ин, нишондиҳандаҳои воқеии даромаднокии ширкатҳои сайёҳӣ барои ҳамчун қаноатбахш арзёбӣ кардани рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат имкон намедиҳанд. Барои афзун кардани даромаднокии фаёлияти сайёҳӣ ҷолибияти хизматрасониҳои сайёҳиро барои сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ таваҷҷӯти бо сифати беҳтар пешниҳод кардани онҳо ва таъсис додани иншооти инфрасохтори сайёҳии аз ҷиҳати хизматрасонӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ баланд бардоштан мумкин аст. Албатта, ин танҳо дар сурате ба даст меояд, ки барои бунёди иншооти инфрасохтори сайёҳии ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ маблағҳои зарурии сармоягузорӣ ҷалб карда шаванд.

Тавре дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст, рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат бо ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ таъмин мегардад, ки аз ҷумлаи асоситарини онҳо ташаккули инфрасохтори муосири соҳаи сайёҳӣ ва тақвияти иқтидорҳои сайёҳӣ, таъмини рақобатпазирии маҳсулоти сайёҳӣ дар асоси баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ, таъсис ва рушди кластерҳои сайёҳӣ (мачмуи минтақаҳои алоҳидаи сайёҳию рекреатсионии иқтисодӣ) ва таъмини инноватсионӣ сармоягузорию рушди соҳаи сайёҳӣ мебошанд. Дар баробари ин, барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ мазкур, аз ҷумла дар самти ташаккули инфрасохтори муосири соҳаи сайёҳӣ анҷом додани чунин корҳо дар назар дошта шудааст:

- ҳавасмандгардонии рушди инфрасохтори сайёҳӣ, таъсиси равзанаи ягона ва автоматикунонидашудаи бақайдгирии сайёҳон (низомии Е-меҳмон);
- муосиргардонии нуқтаҳои қабули сайёҳон, аз ҷумла фурудгоҳҳои аҳамияти байналмилалӣ ва маҳаллидошта, гузаргоҳҳои сарҳади давлатӣ ва терминалҳои нақлиётӣ;
- рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт, аз ҷумла иншооти хизматрасониҳои муосири сариҳои беҳдоштӣ ва майшию техникӣ, аломатҳо ва нишонаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- рушди инфрасохтори пойгоҳҳои сайёҳӣ бо фарогирии мачмааҳои варзишию солимгардонӣ ва истироҳатӣ рекреатсионӣ;
- рушди инфрасохтори саёҳати кӯҳӣ ва экологӣ;
- рушди инфрасохтори муосири шабакавии меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, осорхона ва китобхонаҳо, муассисаҳои театрӣ ва кино бо риояи унсурҳои миллий;
- рушди инфрасохтори иттилоотӣ иртиботӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ.

Соҳаи сайёҳӣ дар қиёс бо дигар соҳаҳои соҳибкорӣ дорои хусусиятҳои фарқкунанда мебошад. Аз як ҷониб, барои сармоягузор амсилаи тиҷоратӣ он метавонад ба амсилаи тиҷоратӣ соҳаҳои дигар монанд бошад, яъне ба даст овардани даромад аз фаъолияти соҳибкорӣ бо истифода аз иншооти тиҷоратӣ, масалан, аз муассисаҳои савдо, фароғат, солимгардонӣ. Аз ҷониби дигар, дар фаъолияти сайёҳӣ омилҳои соҳавӣ хеле муҳим мебошанд, сар карда аз ҷолибияти умумии маконе, ки иншооти хизматрасонӣ ба сайёҳон дар он ҷойгир аст, то сатҳи касбии дастаи кормандон ва стандартҳои хизматрасониҳо ба сайёҳон.

Дар соҳаи сайёҳӣ афзалиятҳои мизочон низ хусусияти фарқкунандаи худро доранд. Ин хусусият ба устувори бозори сайёҳӣ ва майли мизочони доимӣ ба ҳамон як иншооти сайёҳӣ ё ширкати сайёҳӣ таъсир мерасонад. Агар мизоч (сайёҳ) ба ягон макони сайёҳӣ (масалан, осоишгоҳ, мачмааи варзишию солимгардонӣ ё иншооти дигар), маҳсулот ё хизматрасонии муайян одат карда бошад, пас ӯ метавонад борҳо ва солҳо ба ҳамон макон ташриф оварад, хусусан агар дар он ҷо аз ҷониби кормандон ҳар дафъа имкониятҳои нави фароғатӣ ва солимгардонӣ пешниҳод карда шаванд. Аз ин рӯ, ширкатҳои сайёҳӣ ва муассисаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, ки маҳз имрӯз метавонанд дар бозор маҳсулот ва хизматрасониҳои баландсифат ва ҷолибро пешниҳод кунанд, барои худ дар муддати ояндаи тӯлонӣ низ дастаи мизочони содиқро бунёд мекунанд.

Ҳоло дар маҳалҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон маконҳои зиёде мавҷуданд, ки дар онҳо чунин пешниҳод имконпазир аст: аз осоишгоҳҳои калон то меҳмонхонаҳо, истироҳатгоҳҳои хурд ва муассисаҳо доир ба ташкили хизматрасониҳои фароғатӣ ва солимгардонӣ ба сайёҳон.

Ҳамин тавр, иқтидори сармоягузорию соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат баланд аст, зеро дар бозори сайёҳӣ барои мизочони хориҷӣ ва дохилӣ талаботи қонеънашуда хеле зиёд аст. Маҳсусан шаҳрвандони хориҷӣ сарфи назар аз хатарҳо ва омилҳои бесуботӣ дар қаламравҳои муайян ҳоло ҳам ба сайругашти сайёҳӣ ва сафарҳои фароғатӣ солимгардонӣ ба кишварҳои нисбатан амн, чун Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷӯх ва рағбати зиёд доранд.

Ҳоло талабот ба муассисаҳои фароғатӣ солимгардонӣ, ки сифати баланди хизматрасониро пешниҳод мекунанд, бештар аст. Дар ин гуна муассисаҳо агар шароит барои гузаронидани ҳар гуна ҷамоат ва вохӯриҳо муҳайё бошад, фароғатгоҳҳо ва майдончаҳои варзишӣ барои гурӯҳҳои гуногуни мизочон (кӯдакон, калонсолон, маъҷубон), толорҳои SPA (табобати обӣ) мавҷуд бошанд, ҷолибияти сайёҳии онҳо боз ҳам бештар мешавад.

Барои ҷалби бештари сайёҳон, мавзёҳои сайёҳӣ бояд ба афзалиятҳои мизочон ҷиҳати нархи хизматрасониҳо, шароити мусоид ва имконияти истироҳатӣ фароғатӣ, машғул шудан ба тичорат ва гузаронидани вохӯриҳо ҷамоатҳои тичоратӣ, имконияти тамошои диданиҳои маҳал, иштирок дар чорабиниҳои фарҳангӣ мувофиқат кунанд. Сайёҳон низ ба мисли мизочони дигар пешниҳодкунандагони хизматрасониҳо нархҳо, хусусиятҳо ва афзалияти мавзёҳои сайёҳӣ, инчунин масрафҳои вақт ва сарфаи маблағро ба инобат мегиранд. Онҳо инчунин ба давомнокӣ ва шароити мусоиди роҳ аз фурудгоҳ то ба мавзеи сайёҳӣ, набудани монеаҳои лафзӣ ва муошират, тозагӣ ва шароити беҳдоштӣ, дастрасӣ ба маконҳои ҷолиби диданӣ, имконияти якҷоя кардани барномаҳои фарҳангӣ бо тичорат, беҳатарӣ (набудани бетартибӣ, носуботии сиёсӣ), инчунин имконияти қонеъ гардонидани талаботи махсуси гурӯҳҳои муайяни мизочон (кӯдакон, калонсолон, маъҷубон, зарурати истеъмоли хӯроки махсус, хизматрасониҳои тиббӣ), мавҷудияти воситаҳои иртиботӣ ва интернет, кирои автомобилҳо ва дигар воситаҳои нақлиёт, лавозимоти варзишӣ ва кухнавардӣ, толорҳои маҷлисӣ ва дигар шароити барои худ зарурӣ диққат медиҳанд.

Намунаи чунин муассисаҳо ороишгоҳи «Шоҳамбарӣ» мебошад, ки дар масофаи 25 километр дар самти шимолу ғарбии пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе дар баландии 1150 метр аз сатҳи баҳр дар мавзеи хушманзар ва дилкаш ҷойгир аст. Дар ороишгоҳ мизочон дар баробари табобат ва фароғат, ки самти асосии фаъолияти муассисаи мазкур мебошад, метавонанд дар варзишгоҳ бо намӯҳҳои гуногуни варзиш машғул шаванд ва дар мусобақаҳои варзишӣ иштирок кунанд. Бинои амфитеатр ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳар гуна чорабиниҳои фарҳангӣ фароғатӣ, шабҳои эҷодӣ, барномаҳои консертӣ ва тамошои филмҳои ташкил намоянд. Ҳамчунин дар толорҳои маҷлиси ороишгоҳ барои ташкил ва гузаронидани ҳар гуна чорабиниҳои илмӣ фарҳангии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ шароит муҳайё мебошад. Мавҷуд будани чунин иншоот рағбати гурӯҳҳои алоҳидаи мизочонро аз доираҳои олимон, соҳибкорон, аҳли фарҳанг ва ҳунар ташаккул медиҳад.

Барои рушди босуръати соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат барномаҳои махсуси давлатии сармоягузорӣ ва фаъолияти соҳибкорону сармоягузори хусусӣ зарур аст. Бо фаъолияти муътадили иншооти инфрасохтори сайёҳӣ, махсусан ороишгоҳҳо, маҷмааҳои варзишӣ солимгардонӣ, меҳмонхонаҳо ва фазои мусоиди сармоягузорӣ дурнамои рушди соҳаи сайёҳӣ метавонад як нерӯи пешбарандаи афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодии мамлакат гардад. Барои ба даст овардани мавқеи намоёни худ дар бозорҳои дохилӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонии хизматрасониҳои сайёҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар навбати аввал шароити мусоидро барои пешниҳоди хизматрасониҳои муосири рақобатпазир ба сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ дар самтҳои солимгардонӣ, фароғатӣ, варзишӣ, кухнавардӣ ва сайругашт фароҳам оварад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳамагӣ чанд сол пеш, масалан, дар аввали солҳои 2000-ум дурнамои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ барои аксари соҳибкорони хусусӣ ҳаросонкунанда буд, хусусан вақте ки дар бораи сохтмони иншооти асосӣ, ки маблағҳои назарраси аввалиро талаб мекарданд ва боздеҳии онҳо пас аз гузашти солҳои тӯлонӣ оғоз мегардид, сухан мерафт. Вале пас аз таваҷҷӯҳи ҳосаи намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дастур ва таъкидҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки хангоми ироаи паёмҳои ҳарсолаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҷамоатиҳо, вохӯриҳо

бо соҳибкорони мамлакат ва намояндагони сармоягузори хориҷӣ ва дигар чорабиниҳо оид ба муҳимии масъалаи рушди соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он пешниҳод мешуданд, фазои сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ ба кулلى тағйир ёфт. Дар солҳои охир давлат барои дастгирии сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он корҳои зиёдеро ба сомон расонид, барои соҳибкорон дар мавриди оғози тижорат ва тижорати идомаёбандаи онҳо дар соҳаи сайёҳӣ имтиёзҳо ва кафолатҳои гуногун, аз ҷумла имтиёзҳои андоз ва гумрукӣ пешниҳод карда шудаанд. Вале бояд қайд кард, ки бо вучуди имтиёзҳо ва кафолатҳои мазкур сармоягузори бахши хусусӣ асосан ба барқарорсозии иншооти мавҷудбудай бекорхобида ва таҷдиди иншооти амалкунандаи инфрасохтори сайёҳӣ равона мегардад. Зеро ба кор андохтани иншооти нави инфрасохтори сайёҳӣ хароҷоти аввалии назаррасро барои итқишоф ва асосноккунии техникию иқтисодии мавзёҳои сайёҳӣ, таҳияи ҳуҷҷатҳои лоиҳавию созандагӣ, пешбурди корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва санҷишӣ талаб мекунад. Бинобар ин, роҳи осон ва камхавфи сармоягузорӣ таҷдид ва барқарорсозии иншооти инфрасохтори сайёҳии мавҷуда мебошад. Гузашта аз ин, арзиши хусусигардонии иншооти инфрасохтори сайёҳӣ, ки қаблан дар тавозуни давлатӣ буданд, хеле паст муқаррар карда мешавад ва барои сармоягузор гаронии зиёдро пеш намеорад. Вобаста ба ин, ҳоло номбар кардани ҳатто шумораи ками иншооти нави инфрасохтори сайёҳӣ, ки аз оғоз бо истифодаи маблағҳои сармоягузори хусусӣ сохта шуда бошанд, душвор аст.

Дарвоқеъ, дар мавриди истифодабарии аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва босамараи иқтидори мавҷудаи табию иқлимӣ ва ҷуғрофӣ, инчунин осори фарҳангии таърихӣ, бо ба ҳисоб гирифтани анъанаҳои миллӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ ширкатҳои сайёҳӣ ва муассисаҳои инфрасохтори сайёҳӣ метавонанд талаботи сайёҳони хориҷӣ ва ватаниро дар сатҳи қаноатбахш қонеъ гардонанд.

Рушди соҳаи сайёҳӣ яқоя бо инфрасохтори он бештар аз самаранокии сиёсат ва танзими давлатӣ, дастгирии соҳибкорӣ, аз ҷумла аз ташаккули сиёсати амиқи сармоягузорӣ вобаста аст. Чунин сиёсати сармоягузорӣ бояд ба он равона шуда бошад, ки барои сармоягузори хусусӣ дохилӣ ва хориҷӣ сафарбар намудани маблағҳо ба рушди сайёҳии ватанӣ фоиданок бошад. Ба соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он маблағгузориҳои лозим мебошанд, ки «дар марҳилаи аввалӣ бояд дар шакли шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба ҷо оварда шаванд. Пас аз он ки бахши соҳибкорӣ миқёс ва сатҳи шарикӣ давлат ва бахши хусусиро мусбат арзёбӣ мекунад, сармоягузори хусусӣ сармоягузори ба ин соҳаи иқтисодиёт фаъолтар мекунад» [6, с. 107].

Сарфи назар аз он, ки фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ яке аз манбаъҳои асосии маблағгузори он ба ҳисоб меравад, хусусиятҳои арзёбии ҳамаҷонибаи сармоягузорӣ ба рушди муассисаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ҳамчун як низоми ягонаи иҷтимоию иқтисодӣ, пурра омӯхта нашудаанд. Дар баробари ин, «соҳаи сайёҳӣ, ки ҳамчун омили муҳими рушди тамаддун давлатӣ ва қитъаҳои оламро муттаҳид мекунад, ба идоракунии асоснок, касбӣ ва самарабахши сармоягузорӣ ниёз дорад» [5, с. 344]. Донишмандони усулҳои муосири арзёбии иқтисодии қарорҳои идоракунии қабулшаванда бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолият ва рушди муассисаҳои инфрасохтори сайёҳӣ барои таҳияи сиёсати дурусти сармоягузорӣ дар ин самт зарур аст.

Дар интиҳоби объекти сармоягузорӣ ҷолибияти сармоягузорӣ омили муайянкунанда мебошад. Ҳангоми изҳор намудани хоҳиш аз ҷониби субъектҳои бозор барои ҷалби сармоягузорӣ мавҷуд будани талаботи воқеии онҳо ба маблағҳои иловагӣ, имконият ва майли сармоягузори маблағҳои муваққатан озоди субъектҳои дигари бозор ҳангоми бастанӣ аҳд дар байни онҳо ҷолибияти сармоягузорӣ бояд ҳамчун мафҳум ва омили асосӣ ба инобат гирифта шавад.

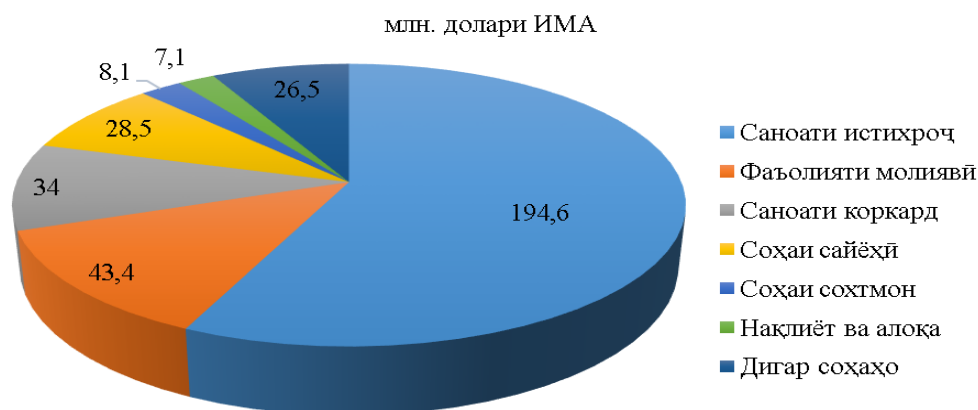
Барои ба сатҳи байналмилалӣ расонидани хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ ва муассисаҳои инфрасохтори он дар баробари сармоягузори хусусӣ ватанӣ ҳамчунин ҷалби сармоягузори хориҷӣ лозим аст. Барои ҷалби сармоягузори хусусӣ хориҷӣ ба соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб гирифтани чунин ҷиҳатҳо муҳим мебошад [3, с. 41]:

- фаъолнокии ҳокимияти маҳаллӣ дар самти корҳои таблиғию иттилоотӣ (таблиғи иқтидори сайёҳию рекреатсионии маҳал);

- сиёсати озоди маъмурию андозии ҳокимияти маҳаллӣ ва ҳам ҳокимияти давлатӣ, ки ташаббусҳои сармоягузорию хусусиро ҳавасманд мекунад;

- сиёсати самарабахши зиддинҳисорӣ ва зиддиҷиноятии ҳукуматдорони маҳаллӣ, ки ба дастгирии фазои рақобати солим дар байни ширкатҳои сайёҳӣ нигаронида шудааст.

Дар соли 2021 ба соҳаи сайёҳӣ дар ҳаҷми 28,5 млн. доллари ИМА сармоягузорию мустақими хориҷӣ равона гардидааст, ки ин 8,3%-и маблағи умумии сармоягузориҳои хориҷии ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшударо ташкил медиҳад (расми 1).

Расми 1. Ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [1]

Мувофиқи маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳоло 65%-и озоишгоҳҳо ва иншооти сайёҳии мамлакат барқарор карда шудаанд, зиёда аз 300 мавзёҳои истироҳатии сайёҳии хусусӣ ва 74 санаторияҳо ба кор дароварда шудаанд, ки ин барои рушди сайёҳии байналмилалӣ фазои мусоид фароҳам оварда, ҳамчунин ҷалби сармояи хориҷӣ ва шуғли самараноки аҳолии мамлакатро таъмин мекунад. Самтҳои ояндадори рушди сайёҳӣ – сайёҳии таърихӣ, маърифатӣ ва этнографӣ, таъбири санаторию озоишгоҳӣ, сайёҳии экологӣ, сайри варзишии дарёҳои куҳӣ ва заврақонӣ, лижаронӣ мебошанд.

Яке аз масъалаҳои ҳалталаби рушди сайёҳӣ ин таъмини дастрасии сайёҳон ба мавзёҳои сайёҳӣ мебошад. Ба ин хотир, роҳҳои нави роҳҳои нақлиётӣ ва воситаҳои нақлиёт, таҷдиди фурудгоҳҳо ва сохтмони терминалҳои нави мусофирӣ зарур аст, зеро ҷараёни мусофиркашӣ дар соли 2021 дар мамлакат 746,8 миллион нафарро ташкил додааст, ки аз ҷумла 726,8 миллион нафар (97,32%) ба нақлиёти автомобилӣ ва 400 ҳазор нафар (0,053%) ба нақлиёти ҳавоӣ рост меояд [2, с. 301]. Афзоиши мусофиркашонӣ аз ҳисоби рушди сайёҳӣ, хусусан дар роҳҳои автомобилӣ куҳӣ метавонад боиси мушкилот гардад.

Фазои мусоиди сармоягузорӣ муҳити соҳаи сайёҳиро, ки дар он равандҳои сармоягузорӣ ҷараён мегиранд, тавсиф медиҳад. Ба фазои сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ як қатор омилҳо таъсир мерасонанд, ки шароити фаъолияти сармоягузорию дар соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он, инчунин дараҷаи ҳавфи фаъолияти сармоягузорию сайёҳиро муайян мекунад. Ба инбат гирифтани омилҳои таъсиррасон ба фазои сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки он ҳамчун мусоид ё номусоид арзёбӣ гардида, дар натиҷа оид ба ҷолибияти сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ баҳо дода шавад. Фазои мусоиди сармоягузорӣ шиддатнокии ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаи сайёҳӣ муайян мекунад ва имкон медиҳад,

ки ноилгардии ҳадафҳои сармоягузор ба амал ояд, ҳамчунин он талаботи пардохтпазирро барои сармоягузори ташаккул медиҳад. Таъсири номатлуб бо мафҳуми «хавфи сармоягузори» ҳамради аст ва он «эҳтимолияти рух додани ҳодисаҳои дар назар дорад, ки бевосита ё бавосита ба чараҳои мусоиди фаъолияти сармоягузори таъсир мерасонанд, - аз ҷумла зараровар будани лоиҳа ё хавфи имконияти истифоданашуда» [4, с. 302].

Ба андешаи мо, барои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва доираҳои соҳибкорӣ, ки ба рушди сайёҳӣ ва сармоягузори ба ин соҳаи афзалиятноки иқтисодии милли манфиатдор ҳастанд, ҳамчунин барои намоёндагони ширкатҳои табиғотӣ, воситаҳои ахбори омма ва аҳли илми иқтисодӣ хеле муҳим ва зарур аст, то мамлакатро ҳамчун макони мусоид барои фаъолияти сайёҳӣ ва майдони фарроҳи ҳамкорӣ дар самти сармоягузори ва соҳибкории сайёҳӣ муаррифӣ кунанд.

Ҳамин тавр, сармоягузори ҳамчун омили зарурии пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он, ташаккули як соҳаи муҳим ва рақобатпазир иқтисодии милли арзёбӣ мешавад, ки имкониятҳои васеъро барои қонунгардонидани эҳтиёҷоти аҳолии мамлакат ва шаҳрвандони хориҷӣ ба хизматрасониҳои сатҳи баланди сайёҳӣ пешниҳод мекунад.

АДАБИЁТ

1. Омори сармоягузори хориҷӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низомӣ дастрасӣ: URL: <https://investcom.tj/investment/activity/11-omori-sarmojaguzorii-hori.html>
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. Нашри расмӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 414 с.
3. Плотникова Н.К., Здоров С.А. Роль инвестиций в повышении эффективности использования рекреационных ресурсов в сельском гостиничном бизнесе и туризме / Н.К. Плотникова, С.А. Здоров // Научный вестник МГИИТ. – 2014. - № 4 (30). – С. 39-49
4. Теличева Е.Г., Нам Т.С. Выявление показателей, влияющих на инвестиционную привлекательность туристского региона (на основе корреляционно-регрессионного анализа) / Е.Г. Теличева, Т.С. Нам // Региональная экономика: теория, практика. – 2020. – Т. 18. - № 2. – С. 301-314
5. Тен С.Б. Инвестиции как фактор развития регионального туризма / С.Б. Тен // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2013. - № 1 (45). – С. 339-346
6. Черненко В.А., Федоров, С.В., Федосов, В.А. Роль инвестиций в развитии туризма / В.А. Черненко, С.В. Федорова, В.А. Федосов // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. – 2012. - № 1 (11). – С. 105-110

УДК 338.48

Машокиров Ҷ.Н., Абдулхаев Ҳ.С.

АСОҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФАЛСАФАИ САЙЁҲӢ

Мақола ба баррасии падидаи фалсафаи сайёҳӣ аз нуқтаи назари бахшҳои гуногуни донишҳои фалсафӣ бахшида шудааст. Аҳамияти арзишии фалсафаи сайёҳӣ муайян карда мешавад. Мазмуни фалсафии намуди сафар тавзеҳ мегардад. Нақш ва мавқеи фалсафаи сайёҳӣ дар замони имрӯза мавридди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: фалсафаи сайёҳӣ, сайёҳии фарҳангӣ, арзиши фарҳангӣ, этикаи сайёҳӣ. Қомеашиносӣ, иқтисодиёт ва маркетинг.

Машокиров Дж.Н., Абдулхаев Х.С.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИЛОСОФИИ ТУРИЗМА

Статья посвящена рассмотрению феномена философии туризма с точки зрения различных отраслей философского знания. Определено значение ценности философии туризма. Объясняется философское содержание вида путешествий. Изучена роль и положение философии туризма в современное время.

Ключевые слова: философия туризма, культурный туризм, культурные ценности, этика туризма. Социология, экономика и маркетинг.

Mashokirov J.N., Abdulkhaev H.S.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF TOURISM PHILOSOPHY

The article is devoted to the consideration of the phenomenon of the philosophy of tourism from the point of view of various branches of philosophical knowledge. The importance of the value of the philosophy of tourism is determined. The philosophical content of the type of travel is explained. The role and position of the philosophy of tourism in today's time has been studied.

Keywords: philosophy of tourism, cultural tourism, cultural value, tourism ethics. Sociology, economics and marketing.

Худи масъалаи «фалсафаи сайёҳӣ» ба мақсад мувофиқ ва асоснок будани он тавзеҳ додан лозим аст. Ба этикоди мо, истилоҳи «фалсафа»-ро танҳо дар шароите дуруст истифода бурдан мумкин аст, ки бо ёрии он як падидаи муайян (табӣӣ, иҷтимоӣ, равонӣ) дар ҷаҳонбинии он барои инсон ва умуман ҷомеа тавсиф мешавад.

Маҳз ҳамин тавр ибораҳои «фалсафаи табиат», «фалсафаи техника», «фалсафаи тиб», «фалсафаи зиндагӣ» ба вучуд омада, «қонунӣ» шудаанд. Вале, эҳтимол, истифода бурдани таърифҳои дигар - «проблемаҳои фалсафӣ» (технология, тиб, қорҳои ҳарбӣ, биология ва ғайра) ба мақсад мувофиқ мебуд. Дар адабиёти муосири иҷтимоӣ-гуманитарӣ, пеш аз ҳама, бадеӣ низ намунаҳои «худсарии комил»-ро дар истифодаи калимаи «фалсафа» нишон медиҳанд: «фалсафаи асри иттилоот», «фалсафаи ҳифзи муҳити зист», «фалсафаи пул», «бизнес», фалсафа», «фалсафаи тичорат», мавҷуд аст [1, С 78].

Ибораи «фалсафаи менеҷменти сайёҳӣ» дар адабиёти сайёҳӣ маъруфияти зиёд пайдо кардааст. Д.Уолкер мафҳуми ин истилоҳро шарҳ дода, қайд мекунад: «Фалсафаи идоракунӣ маънои боварӣ, муносибатҳо, арзиш ва дастгирии амалҳои дорад, ки шароити рушди ширкатҳои сайёҳиро ташкил медиҳад» [2, С 45]. Аз ин таъриф маълум мешавад, ки дар он мафҳуми фалсафа бо ҳислати талаботи ахлоқии қорамандони соҳаи сайёҳӣ, муайян қардани баъзе хусусиятҳои функционалии фаъолияти қасбии онҳо иваз қарда шудааст.

Баъзе муаллифон зарурати ташаккули «муносибати фалсафи»-ро ба ҳадди аксар қонеъ қардонидани талаботи сайёҳон таъкид мекунанд, дар бораи «фалсафа»-и ҷойгиркунии онҳо дар қомплекси меҳмонхонаҳо рабт меҳдонанд. Ҳама дӯстдорони татбиқи мафҳумҳои оӣ ба масъалаҳои ҳуби насрӣ бояд огоҳии файласуфи англиси асрҳои миёна Роҳиби Франсискани Виллямс Окхамро қунин қайд меҳамояд. «Объектҳо набояд бе зарурат зиёд қарда шаванд» («Давраи Окхам»). Дар бораи истифодаи худсарона ва қомилан ғайриятмии истилоҳи «фалсафа» мисолҳои зиёд овардан мумкин аст. Қунин худсариро ба души муаллифонаш гузошта, таъкид меҳамоем, ки «ҳадаф»-и фалсафа дар шакли қлассикӣ ва муосираш истифодаи василаву имқони онро барои муайян қардани манзараҳои маънавӣ барои мардум ва ба ин васила қалби онҳо ба олами хирад аст, «Шоҳзодаи софизм». Фалсафа тасаввуротро дар бораи шакли умумӣ, умумихалқии сарвати фарҳангӣ инқишоф

дода, дар шакли консепсияҳои назариявӣ ва дар шакли умумиятҳои афористӣ, принципҳои шакли «абади»-и ҷаҳонбинии инсон, ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонбинии инсонро ошкор ва ифода мекунад.

Хусусияти зикргардидаи фалсафаи муосир он аст, ки доираи татбиқи таърифҳои фалсафӣ ба воқеиятҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинии инсон хеле васеъ шудааст. Ин махсусан ба чунин соҳаи назарияи фалсафӣ, монанди фалсафаи иҷтимоӣ дахл дорад. Дар ин замина масъалаи «фалсафаи сайёҳӣ» (ё ҷанбаҳои фалсафии сайёҳӣ) қомилан қонунӣ аст. Он ҳамчун ҷузъи муҳими ташаккули бештари назариявии сайёҳӣ («туризмология») - як ҷанбаи мушаххаси иҷтимоӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-гуманитарӣ амал мекунад. Туризмология (илми сайёҳӣ), дар навбати худ, як қисми технологиро дар бар мегирад, ки хусусияти синтетикӣ дорад ва бо робитаҳои васеи байнисоҳавӣ хос аст.

Таваҷҷуҳи мутамарказ ба инъикоси назариявии сайёҳӣ дар илм аз солҳои 30-юми асри 20 мушоҳида мешавад. Дар таълифоти Небель, Фостер, Фарбер ва Реасон мо дарки андозаҳои равоии сафарро пайдо мекуем, бо мулоҳизаҳо дар бораи моҳияти идеявӣ таърихӣ фароғат ошно мешавем. Солҳои 70-90 дар кишварҳои пешрафта марказҳои махсуси илмӣ сайёҳӣ ба ҷаҳонбинӣ шурӯъ карданд, як қатор нашрияҳои махсус – «Маҷаллаи тадқиқоти сайёҳӣ», «Анналҳои тадқиқоти сайёҳӣ», «Маҷаллаи тадқиқоти сайёҳӣ» нашр шуданд.

Аммо, сарфи назар аз тамоми аҳамияти равшан кардани моҳияти истилоҳоти «забони сайёҳӣ» тичорати сайёҳӣ ва пеш аз ҳама, рушди фалсафаи сайёҳӣ аз ин дур мондааст.

Яке аз омилҳои, ки ба эҷоди сайёҳӣ мусоидат мекунад, ба андешаи мо, зарурати таҷдиди назар кардани ҷаҳмиши анъанавӣ сайёҳиро ҳамчун «санаи саёҳат ва фароғатии сирф», ва додани ин ҷаҳмиш «ҷенаки инсонӣ» мебошад. Ва ин, дар навбати худ, таъкид ба ҷаҳонбинӣ, фарҳангӣ, башардӯстона, маърифатӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, коммуникативӣ сайёҳӣ ҳамчун як ниҳоди мушаххаси иҷтимоӣ ва падидаи фарҳанги умумибашарино дар назар дорад. Дар ин ҷиҳат объекти асосии омӯзиши сайёҳӣ на меҳмонхонаҳо, кемпингҳо, бюроҳо ва ширкатҳои сайёҳӣ, балки шахси сайёҳӣ - Homo viator мебошад. Саёҳат яке аз мафҳумҳои асосии сайёҳӣ мебошад: «навъи ҷаҳонбинӣ, ки мо сайёҳиро меномем, ташкили саёҳат ва саноати меҳмондорӣ дар бар мегирад» [3, С 9].

Аҳамияти методологии мафҳуми «сафар»-ро назарияшиносони фаронсавӣ низ нишон додаанд: «Чуноне ки география дар ҳудуди худ ваҳдат пайдо кард, сайёҳӣ низ бояд ягонагии ҳудудро дар «сафар» пайдо кунад [6, С 80]. Аммо саёҳат танҳо як шакли инсоният ҷаҳонбинӣ, зухур аст. Аммо, шахсе, ки сафар мекунад (олим, соҳибкор, сайёҳ, истироҳаткунанда, варзишгар) на танҳо «истеъмолкунандаи маҳсулоти сайёҳӣ», ки дар фазо ва вақт ҳаракат мекунад, балки шахсе, ки ҳангоми саёҳат, сафарҳо ба олами табиат ва осори маданият, дигар мамлакатҳо, халқҳо дил баста мешавад маҳз ҳамин гуна шахс, ба фикри мо, ташаккул меёбад. Маркази тафаккури фалсафии сайёҳӣ маҳз шахс, яъне фард аст, ки қодир аст на танҳо дар ҷаҳон тафаккур кунад ё онро истеъмол кунад, аз он, аз ҷумла ба таври ваҳшиёна истифода барад (биёед, ҷароғҳои харобшудаи ҷангалро пас аз "шитоб"-и сайёҳии истироҳат), аммо ба ҳайрат омадан, донишу таассуроти андухтаро ба моликияти маънавии худ табдил додани сарвати табиат ва маданият мубориза барад.

Фалсафаи сайёҳӣ мисли дигар тафаккури назариявӣ, пеш аз ҳама кӯшиш мекунад, ки моҳияти сайёҳиро ба таври концептуалӣ равшан созад, онро ба таври қатъӣ, концептуалӣ пешниҳод кунад. Ин хеле душвор аст, зеро сайёҳӣ ҷунон падидаи бисёрҷанбаи ҳаёти иҷтимоӣ аст, ки онро дақиқ муайян кардан мумкин нест. Сайёҳӣ аз рӯи табиати худ як падидаи бисёрсоҳа мебошад. Онро метавон ҳамчун занҷире муаррифӣ кард, ки мафҳумҳоро ба мисли инфрасохтор, меҳмоннавозӣ, озодии ҳаракат, сифати маҳсулоти сайёҳӣ - аз сифати таомҳо, то сифати муҳити зист, омодагии кадрҳо, нақлиёт, самаранокӣ хизматрасонии коммуналӣ, амнияти сайёҳӣ мепайвандад. Дар айни замон, сайёҳӣ ҳамчун як соҳаи

иктисодиёт, маҷмӯи мураккаби байнисоҳавӣ амал мекунад, ки дар он маҳсулоти сайёҳӣ ташаккули ҳамчун як намуди фаъолияти иқтисодӣ, ва амалӣ карда мешавад.

Айни замон сайёҳӣ ҳамчун падидаи ҷаҳонӣ амал мекунад, ки динамикаи пешрафти он таъсирбахш аст. Агар дар соли 1950 шумораи сайёҳон дар ҷаҳон 25 миллион нафар бошад, пас дар соли 1970 - 165 ва дар соли 2002 - 715 миллион нафар, 2022 – 1,2 миллиард нафар. Тибқи ҳисобҳои пешгӯӣ, дар соли 2030 ҷомеаи ҷаҳонии сайёҳӣ ба 3,5 миллиард нафар мерасад.

Тибқи таърифи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ ва сайёҳӣ (Барселона), сайёҳии муосир аз нигоҳи иқтисодии худ ҳамчун бузургтарин саноати ҷаҳон (3,5 триллион доллари ИМА сармояи гардон) тавсиф мешавад, сайёҳӣ супорандаи асосии андоз, аз ҳама бештар шохаи динамикии иқтисодиёти ҷаҳон аҳамияти худро ҳамчун як тавлидкунандаи назарраси арзиши иловашуда, шукуфой ва ҷойҳои нави корӣ исбот кард. Сайёҳӣ инчунин як хидмати васеи иҷтимоӣ мебошад, ки садҳо миллион одамонро бо ҷои кор таъмин мекунад; инчунин низомии саёҳат ва мебошад. Минбаъд, сайёҳӣ воситаи таъсирбахши «дипломатияи ҷамъиятӣ» омили муҳими фарҳанги муоширатӣ мебошад.

Бояд махсус таъкид кард, ки сайёҳӣ як соҳаи иҷтимоии меҳмоннавозӣ мебошад, ки хусусияти хидматрасонӣ ва ғайритехнологии онро махсусан равшан нишон медиҳад. Дар Юнони қадим, дар 78 давлати полиси қадим ба таври васеъ инкишоф ёфта буд, танҳо шаҳрвандони ашроф - проксенӣ ҳуқуқ ва вазифаҳои нигоҳубини хориҷӣро гирифтанд. Бо мурури замон меҳмоннавозӣ ба соҳаи ҳақиқӣ табдил ёфт, ки дар он миллионҳо коргарон, ки ба сайёҳон тичорати меҳмонхонаю ресторан, зиндагӣ, истироҳат ва фарогати сайёҳонро таъмин намуда, талабот ва манфиатҳои гуногуни онҳоро қонеъ мегардонанд, дарбар мегиранд.

Фалсафаи сайёҳиро ҳамчун падидаи маънавию иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҳамчун як намуди пешгӯии мавҷудияти бисёрҷанбаи инсон, ифодаи моҳияти иҷтимоӣ ва маънавии ӯ муаррифӣ намуда, метавонад дар робита бо дигар илмҳои сайёҳӣ вазифаи методологиро иҷро намояд, ҷаҳонбинии онро ғанӣ гардонад.

Агар иддао кунем, ки фалсафаи туризм дар доираи фалсафаи иҷтимоии Аврупо ва ҷаҳон тадриҷан ба мухторияти муайяни интизоми соҳиб шуда истодааст, муҳолиға намешавад. Дар сайёҳӣ як қатор проблемаҳое мавҷуданд, ки онҳоро танҳо бо воситаҳои фалсафӣ таҳлил кардан мумкин аст ва онҳоро пеш аз ҳама бо забони мафҳумҳои фалсафӣ - аз қабилӣ тараққиёт, ҳақиқат, адолат, озодӣ ва масъулият муҳокима кардан мумкин аст, ки онро И.А.Зязюн дуруст таъкид кардааст. «Сайёҳӣ аз лиҳози шароити фалсафӣ ва иҷтимоии худ ҳамчун «усул» ва ҳамчун «арзиш» ба таваҷҷӯҳи бештар ниёз дорад [10,21].

Фалсафаи туризм бешубҳа аънаи таърихию фалсафии худро дорад. Ин пеш аз ҳама ба даврае дахл дорад, ки сайёҳӣ ҳамчун як соҳаи мушаххаси саноат, системаи ташкили саёҳат, муассисаи меҳмоннавозӣ аҳамияти хоса пайдо кард, ки дар навбати худ ба пайдоиши аввалин ҷамъбасти илмӣ чунин падида, ба монанди сайёҳӣ имкон дод.

Сайёҳӣ воситаи муассири амалӣ намудани арзишҳои инсонист. Пеш аз ҳама, аз қабилӣ интиҳоб, озодӣ, таваҷҷӯҳ, хоҳиш, дӯстӣ, худшиносӣ ва худшиносӣ ва ғайра. Ҷанбаи аксеологӣ, арзишманди фаъолияти сайёҳӣ яке аз омилҳои муҳими фалсафаи сайёҳӣ мебошад. Натиҷаи ҳатто сафарҳои кӯтоҳмуддат амиқтар шудани андешаҳои шахс дар бораи арзишҳои муошират, хайрхоҳӣ, самимият, ошкоро, таҳаммулпазирӣ, адолат ва ғайра мебошад. Ташаккули фарҳанги муоширати шахсият, фарҳанги муошират, эҳтироми ҳамдигар, таҳаммулпазирӣ дар натиҷаи азхудкунии арзишҳои олам аҳамияти баланди фалсафӣ ва башардӯстона пайдо мекунад. Тибқи арзёбии созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз қабилӣ СММ, ЮНЕСКО, СҶТ, СУС дар асри 21 бояд ба замони “гардиши башардӯстона”, гузариш аз тамаддуни харобиовар бо муносибати ваҳшиёнааш ба табиат, бегонаситезӣ, бераҳмӣ табдил ёбад. рақобати иқтисодӣ ва сиёсӣ ба модели ба инсон нигаронидашуда. Чунин гардишро чӣ таъмин карда метавонад? Ба чунин савол додан нисбат ба ҷавоби қаноатбахш ба он хеле осонтар аст. Аммо инкор кардан ғайриимкон аст,

ки яке аз омилҳои ташаккули тамаддуни башарӣ одоби муошират ва ҳамзистӣ аст. Дар асоси принципҳои эътирофи баробарии эътиқодҳои муколамавӣ ва мавқеъҳои ҳаёти, омезиши арзишҳои озодии шахс ва масъулияти муштарак, ин ахлоқ пояҳои фарҳанги умумибашарию ташкил медиҳад.

Сайёҳӣ, азбаски имкониятҳои он гуногунҷанба аст, қодир аст як қатор масъалаҳои ба ҳам алоқамандро, ки таъсири иҷтимоӣ доранд, ҳал кунад. Таъмини муттаид шудани робитаҳои мустақим, стихиявӣ ва ғайриоддӣ байни мардон ва заноне, ки фарҳангу тарзи зиндагӣ доранд, сайёҳӣ, қайд мешавад дар Кодекси ахлоқи ҷаҳонии сайёҳӣ, — ба эҷоди фазои ҳамсоғӣ ва меҳмоннавозӣ мусоидат мекунад. Интернет - шабакаҳои ҳаётии алоқаи ҷаҳонии байнишахсӣ эҷод мекунад. Паҳн намудани сайёҳӣ, ки яке аз шаклҳои универсалии алоқаи байнишахсӣ мебошад, ки имкониятҳои шароити ҷаҳонишавӣ ва ҷаҳонишавии ҳаёти одамон мебошад, яке аз омилҳои муҳими муайянкунандаи сифати зиндагии инсон гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика // Работы разных лет. В 2 т. Т. 2. М.: Мысль, 1971. С. 6-209.
2. Кант И. Критика способности суждения // Сочинения. В 6 т. Т. 5. М.: Мысль, 1966. С. 161-542.
3. Солопов О.В. Этические основания развития института туризма в России [Электронный ресурс] // Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л.Н. Толстого. 2015. № 1(13). С. 73-83. URL: [http://tspu.ru/fb/hum/1\(13\)2015/index.html#73/z](http://tspu.ru/fb/hum/1(13)2015/index.html#73/z) ; то же. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=23273420>.
4. Успенский П.Д. В поисках чудесного. М.: ФАИР, 2012. 528 с.
5. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей» мыслитель выделяет несколько рядов ценностей // Избранные труды. М.: Гнозис, 1994. С. 259-333.
6. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой культуры. Гештальт и действительность. М.: Мысль, 1998. 663 с.

УДК: 336.7

Солихова М.Д.

ДУРНАМОИ РУШДИ ИПОТЕКАИ ИСЛОМИИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола яке аз масоили муҳим барои беҳтар кардани сатҳи иҷтимоии аҳоли бо воситаи ипотекаи исломии рақамӣ таҳқиқ ва баррасӣ шудааст. Ипотекаи исломии рақамӣ ҳамчун заминаи асосии содагардонии дастрасии аҳоли ба манзили шахсӣ арзёбӣ гардида, ташаккул ва дурнамои рушди он мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бояд қайд намуд, ки яке мушкилотҳои ҷойдоштаи масъалаи мазкур ин ҷалби мутахассисони ботаҷрибаи соҳаи технологияи иттилоотӣ барои автоматикунонии амалиётҳо ва бастанӣ аҳдҳо тариқи онлайн муайян шудааст. Муаллиф бо омӯзиши паҳлӯҳои назариявӣ ва амалии ипотекаи исломии рақамӣ зарурияти онро барои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон исбот намудааст, дар баробари бонкҳои анъанавии амалкунанда, маҳсулотҳои бонкдорӣ исломӣ бозори қарзҳои ипотекиро боз ҳам густариш медиҳанд. Дар маҷмӯъ, муаллиф оид ба тақвияти бозори қарзҳои ипотекии низоми бонкӣ рӯи маҳсулотҳои Муробаҳа, Мусавама, Иҷора,

Ичора мунтаҳия биттамлик, Мушоракаи мутаноқиса ва Истисноъ барои дурнамои рушди ипотекаи исломии рақамӣ якқатор пешниҳодҳои муфид тавсия намуда аст.

Вожаҳои калидӣ: ипотека, ипотекаи исломии рақамӣ, дурнамои рушд, бозори қарзҳои ипотекаӣ, низоми бонкӣ, бонкдорӣ исломӣ, манзили истиқоматӣ, изофапулӣ, ичорапулӣ, ширкатҳои сохтмонӣ.

Солихова М. Д.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОЙ ЦИФРОВОЙ ИПОТЕКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследуется и обсуждается один из важных вопросов повышения социального уровня населения с помощью цифровой исламской ипотеки. Цифровая исламская ипотека рассматривается как основная упрощенная точка доступа населения к частному жилью, анализируются перспективы ее становления и развития. Следует отметить, что одной из проблем данного вопроса является привлечение опытных специалистов в области информационных технологий для автоматизации операций и совершение сделок в режиме онлайн. Изучая теоретические и практические аспекты цифровой исламской ипотеки, автор доказал ее необходимость для развития экономики Республики Таджикистан, которая наряду с существующими традиционными банками, исламскими банковскими продуктами еще больше расширяет рынок ипотечных кредитов. В целом автор рекомендовал ряд полезных предложений по укреплению рынка, ипотечных кредитов банковской системы и перспективам развития исламской цифровой ипотеки по продуктам Муробаха, Мусавама, Иджара, Иджара мунтаҳия биттамлик, Мушоракаи мутанақиса и Истисна.

Ключевые слова: ипотека, цифровая исламская ипотека, перспективы развития, рынок ипотечного кредитования, банковская система, исламский банкинг, жилье, наценка, аренда, строительные компании.

Solikhova M.D.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC DIGITAL MORTGAGE IN MODERN CONDITIONS OF TAJIKISTAN

The article explores and discusses one of the important issues of increasing the social level of the population with the help of digital Islamic mortgages. Digital Islamic mortgage is considered as the main simplified point of access for the population to private housing, and the prospects for its formation and development are analyzed. It should be noted that one of the problems of this issue is the attraction of experienced specialists in the field of information technology to automate operations and carry out transactions online. By studying the theoretical and practical aspects of digital Islamic mortgage, the author proved its necessity for the development of the economy of the Republic of Tajikistan, which, along with existing traditional banks, Islamic banking products further expands the mortgage loan market. In general, the author recommended a number of useful proposals to strengthen the market, mortgage loans of the banking system and the prospects for the development of Islamic digital mortgages for the products of Murobah, Musawam, Ijara, Ijara muntahiya bittamlik, Mushoraka mutanakis and Istisna.

Key words: mortgage, digital Islamic mortgage, development prospects, mortgage market, banking system, Islamic banking, housing, markup, rent, construction companies.

Таъмини аҳоли ба манзили истиқоматӣ дар шароити муосир ба воситаи роҳи усулҳои гуногун ба роҳ монда шудааст. Яке аз усулҳое, ки дар кулли давлатҳои ҷаҳон мавриди истифода қарор гирифтааст, ин пешниҳоди ипотекаи исломии рақамӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад. Ипотекаи исломии рақамӣ ин маблағгузорӣ намудан барои хариди амволи ғайриманқул тариқи онлайн тибқи принципу меъёрҳои шариятӣ мебошад. Яке аз нишондиҳандаи асосие, ки ипотекаи исломӣ аз ипотекаи анъанавӣ фарқ мекунад, ин дар амалиётҳои онҳо мавҷуд набудани «рибо» - фоизе, ки Ислом манъ кардааст ба ҳисоб меравад. Бартарияти ипотекаи исломии рақамӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми батаъхирафтодани қарз ҷарима ситонида намешавад ва маржа байни арзиши мол ва нархи фурӯши он муайян кардашуда, то охир муҳлат изофапулии бонк бетағйир мемонад. Инчунин бонкдории исломӣ ҳангоми маблағгузорӣ ҳамчун шарикӣ муштарӣ баромад намуда, хавфҳо дар ин низом баробар тақсим карда мешаванд. Илова бар ин бонкдории исломӣ ҳангоми пешниҳоди ипотекаи исломии рақамӣ тамоми хароҷоти бақайдгирии амволи ғайриманқулро ба ўҳдаи худ мегирад [2, с.50].

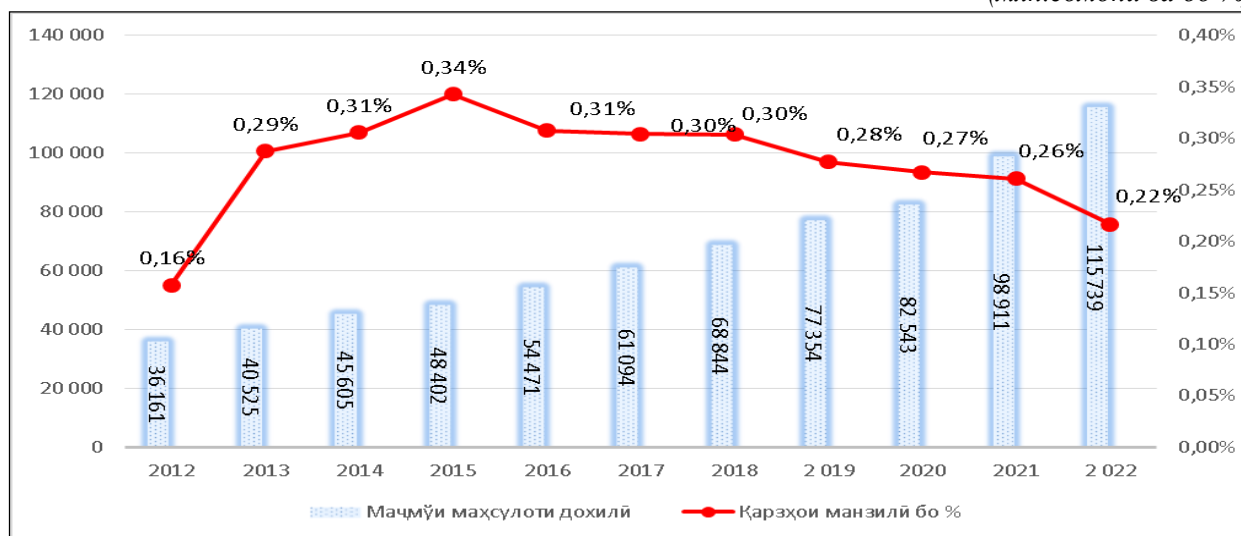
Ипотекаи исломии рақамӣ яке аз намудҳои гавари молӣ мебошад, ки дар давлатҳои пешрафта ба таври васеъ истифода мешавад. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, аҳоли аз ҳисоби қарзҳои ипотекаӣ соҳиби манзили шахсӣ мешаванд, ки дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бо ин восита 82,9% амволи ғайриманқул харида шудааст. Дар ин шароит барои рушди қарздиҳии ипотекаӣ ба бозори миллӣ ворид шудани сармояи давлатҳои исломӣ зарур мебошад. Бонки миллии Тоҷикистон низ барои инкишофи қарздиҳии ипотекаӣ дар низоми бонкӣ бо усулҳои нави маблағгузорӣ барои содагардонии дастрасии аҳоли ба манзили шахсӣ аҳамияти ҷиддӣ медиҳад. Ташаккули маблағгузориҳои ипотекаи исломии рақамӣ барои рушди баҳши қарздиҳии ипотекаӣ низоми бонкӣ тақони назаррас хоҳад дод, ки ин бевосита ба беҳсозии шароити иҷтимоии зиндагии аҳоли заминаи мусоид гузошта метавонад. Афзалияти ипотекаи исломии рақамӣ, ҳамчун ҳалқаи пайвасткунанда байни тамоми иштирокчиён мебошад: барои аҳоли - *ин имконияти соҳиби манзил шудан тавассути механизми мувофиқ*; барои бонк - *ин намуди маблағгузорӣ ҳамчун кафолати гавари пардохтпазир*; барои давлат – *ин имконияти ҳамкорӣ бо ташкилотҳои қарзии исломӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаи сохтмон*. Бояд қайд намуд, ки манзили худӣ барои аҳоли аҳамияти бузурги ахлоқию равонӣ дорад. Бо назардошти аҳамияти баланди иқтисодӣ – иҷтимоии қарзҳои ипотекаӣ дар **Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030** «сатҳи миёнаи таъминот бо манзил ба ҳар сари аҳоли на кам аз 17 м² – ро ташкил медиҳад», инчунин мавқеъ ва дурнамои рушди он пешбинӣ гардидааст. Дар ин робита бе дастгирии давлат дар марҳилаи аввал, ба роҳ мондани қарздиҳии ипотекаӣ бениҳоят мушкул аст. Дар стратегияи мазкур чунин самтҳои муҳими рушди қарздиҳии ипотекаӣ муайян карда шудааст:

- *инкишофи бозори ибтидоии қарздиҳӣ барои манзил (ипотека), аз ҷумла тавассути ташаккули ва ҷорӣ намудани стандартҳои қарздиҳӣ барои манзил, ҳавасмандгардонии устувориҳои техникӣ ва молиявии фаъолияти бонкӣ;*
- *фароҳам овардани шароит барои ташаккули бозори тақрори маблағгузориҳои ипотека ва таъмини бехатарии қарзҳо барои манзил;*
- *мусоидат ба ташаккули мақсадноки пасандозҳо аз тарафи аҳоли бо мақсади хариди манзил, аз ҷумла бо ёрии кооперативҳои сохтмонӣ амонатгузорӣ;*
- *ташаккули низоми дастгирӣ барои дастрасӣ ба манзил, аз ҷумла барои оилаҳои ҷавон ва мутахассисони ҷавон;*
- *тафтиш (ревизия)-и принципҳо ва қоидаҳои шахрсозӣ (барқарорсозӣ ва сохтмони нави манбаъҳои марказонидашуда ва мустақили хизматрасониҳои коммуналӣ, мониторинги қоидаҳои бехатарӣ, аз нигоҳи истифодаи энергия самаранок ва ба заминларза тобовар)* [4, с.54-55].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкilotҳои боздорандаи рушди қарздиҳии ипотекаӣ ин: меъёри фоизи баланд, сатҳи пасти маоши кормандони соҳаҳои мухталиф, сатҳи

пасти даромади расман тасдиқшудаи аҳоли, нархи баланди хонаҳо мавҷуд мебошад. Инчунин дар ташкилотҳои қарзӣ набудани ҳаҷми зиёди амонатҳои ба мӯҳлати дароз гузошташуда, барои пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, бартарафсозии ҳамаи ин мушкилотҳо метавонад чараёни пешниҳоди қарзҳои ипотекиро густариш диҳад. Ҷиҳати муайян намудани рушди устувори қарзҳои ипотеки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ нишондиҳандаҳои гуногун мавриди истифода қарор мегирад. Аз он ҷумла, яке аз чунин нишондиҳандаҳо, ки муҳим арзёбӣ мегардад, баҳодихии қарзҳои ипотеки нисбат ба ММД-и кишвар мебошад. Аз рӯи маълумотҳои омӯрӣ ин нишондиҳанда тақрибан дар ИМА 80%, Аврупо 70%, Русия 8% ва Тоҷикистон 0,22%-ро ташкил медиҳад (ниг ба диаг 1).

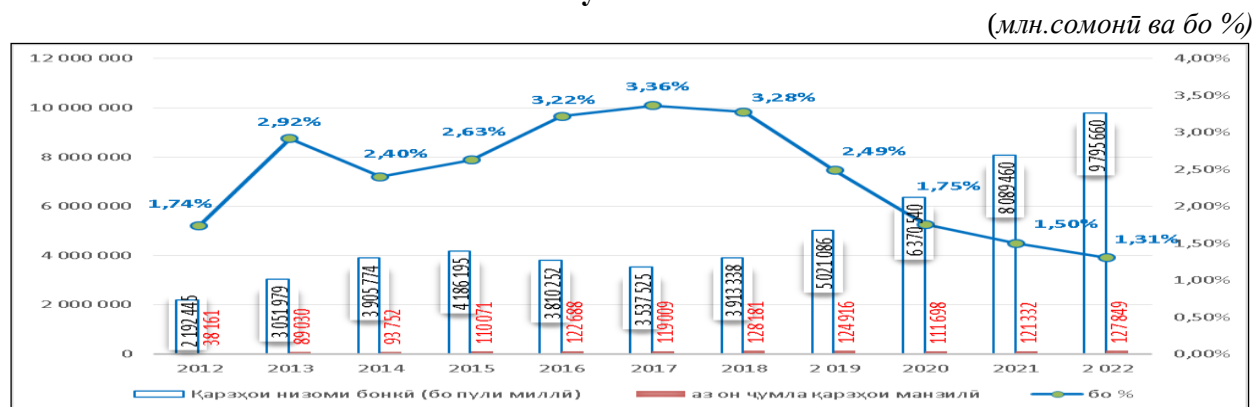
Диаграммаи 1. Ҳиссаи қарзҳои ипотеки нисбат ба ММД дар давоми солҳои 2012-2022
(млн.сомонӣ ва бо %)

Сарчашма: таҳияи муаллиф аз бюллетени омили банкі– №12 (329) 2022. – С.19.

Аз таҳлили диаграммаи 2 бар меояд, ки тайи солҳои 2012-2017 ҳиссаи қарзҳои ипотеки бо пули милли ба маротиб нисбат ба қарзҳои асъори хориҷӣ зиёд буд. Зиёд будани қарзҳои ипотеки бо пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ аз устувори истеҳсолоти дохилӣ ва ҳолати мӯътадили иқтисоди милли шаҳодат медиҳад. Аммо, аз оғози соли 2018 то ин ҷониб зиёдшавии ҳиссаи қарзҳои ипотеки бо асъори хориҷӣ ба назар мерасад, ки ин аз омилҳои беруниқтисодӣ ва сабабҳои гуногун вобастагӣ дорад. Дар ин маврид, бояд хавфҳои асъорӣ пешгирӣ карда шаванд, зеро банкҳои тичоратӣ бинобар сабаби зиёд будани хавфҳои асъорӣ наметавонанд, ки ҳиссаи қарзҳоро бо пули милли афзоянд (диаг 2).

Диаграммаи №2. Ҳиссаи қарзҳои ипотеки нисбати сандуқи қарзии низомии банкі бо пули милли

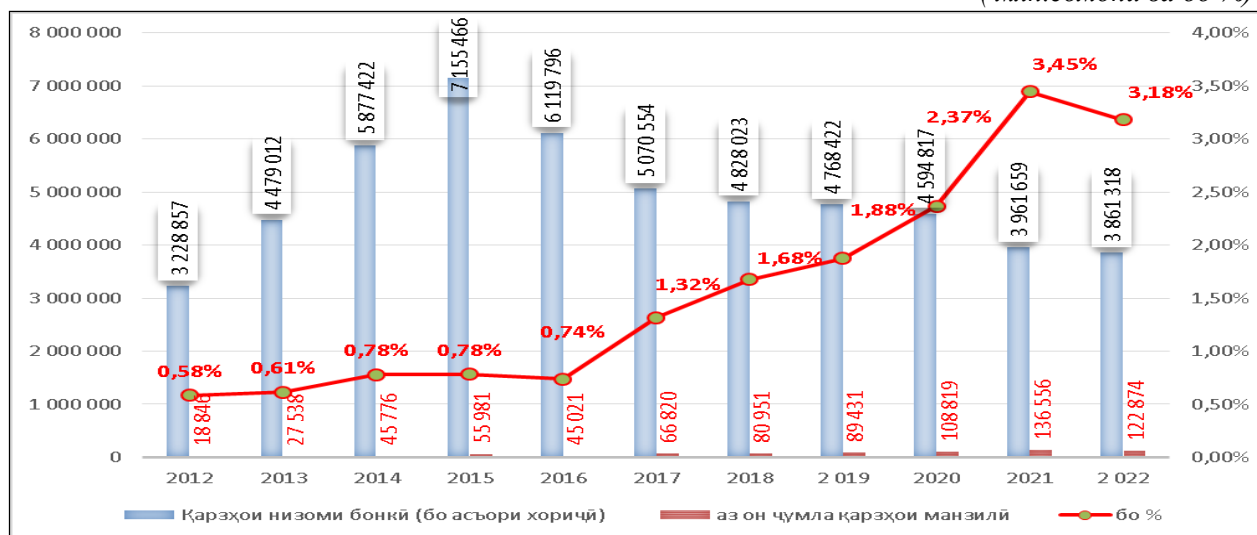

Сарчашма: таҳияи муаллиф аз бюллетени омили банкі– №12 (329) 2022. – С.68.

Таъмини рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, аз ҳисоби ғаёл шудани қарздиҳии ипотекаӣ то андозае таъмин мегардад. Таҳқиқи адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки яке аз сабабҳои асосии афзоиши ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ бо асъори хориҷӣ ин хавфи баланди беқурбшавии пулли милли мебошад, ки ин аҳолиро барои нигоҳ доштани амонатҳои худ бештар бо асъори хориҷӣ водор месозад (диаг 3).

Диаграммаи №3. Ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ бо асъори хориҷӣ нисбати сандуки қарзии низоми бонкӣ

(млн.сомонӣ ва бо %)

Сарчашма: таҳия муаллиф аз бюллетени омили бонкӣ– №12 (329) 2022. – С.68.

Дар низоми бонкии кишвар раванди қарзҳои ипотекаӣ ғайриқаноатбахш арзёбӣ мешавад, ки аз 15 - то бонки ғаёлиятқунанда, танҳо 7 – то бонки тичоратӣ ба муштариён қарзҳои ипотекаӣ пешниҳод мекунанд. Дар 8 – то бонки тичоратии боқимонда оид ба пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ, барномаҳои коркардгардида мавҷуд нест, ки ин омил раванди ташаккули бозори қарзҳои ипотекиро дар ҷумҳурӣ боз медорад. Илова бар ин 2 – то ташкилотҳои амонатии қарзии хурд «Имон Интернешнл», «Хумо» ва 1-то равзанаи исломии «Фонди Имон» аз рӯйи аҳди иҷора қарзҳои ипотекаӣ пешниҳод менамоянд (ниг ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Таҳлили пешниҳоди маблағгузориҳои ипотекаии исломӣ дар низоми бонкӣ

Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	Меъёри фоизи солона	Муҳлати додани қарзи ипотека	Ҳаҷми маблағ бо пулли милли ва асъори хориҷӣ
ҚСҚ «Тавҳидбонк» Аҳди Муробаҳа – манзил	21% бо сомонӣ; 10,5% бо долл. ИМА	то 60 моҳ бо сомонӣ; то 132 моҳ бо долл. ИМА	то 1 000 000 бо сомонӣ; то 100 000 бо долл. ИМА
Равзанаи исломии Фонди Имон Аҳди иҷора	16% бо сомонӣ	то 120 моҳ бо сомонӣ	то 250 000 бо сомонӣ

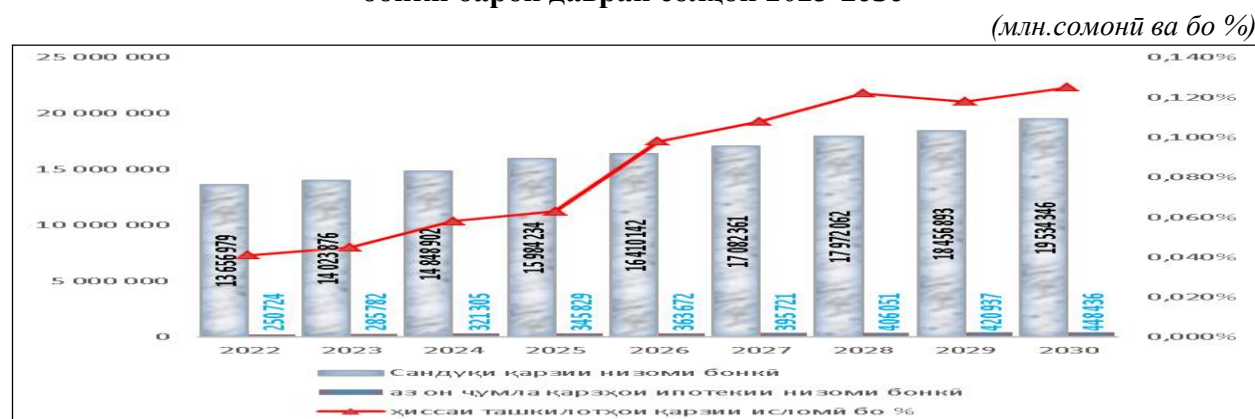
Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии расмӣ

Бояд қайд намуд, ки бо якчанд сабабҳо ташкилотҳои қарзӣ имконият надоранд, ки ба муштариён қарзҳои ипотекаӣ пешниҳод кунанд. Яке аз сабабҳои асосии пешниҳод накардани қарзҳои ипотекаӣ аз ҷониби аксарияти ташкилотҳои қарзӣ ин набудани маблағҳои “дарозмуддат” махсусан бо пули милли мебошад, ки аз аҳолии ҷалби амонатҳои дарозмуддат бо пули милли бисёр душвор аст. Илова бар ин талаботи шадид ба таъминоти қарз аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ, ки на ҳамаи аҳолии имконияти гарав гузоштанро доранд. Ин дар ҳолат, ки талаботи аҳолии нисбати қарзҳои дарозмуддат бо асҳори хориҷӣ хеле кам мушоҳида мегардад. Норасогии қонунгузорӣ ва мавҷудияти меъёри фоизҳои баланд ва ғ., ҳамаи ин омилҳо намегузоранд, ки ташкилотҳои қарзӣ ҳиссаи қарзҳои ипотекиро дар сандуқи қарзии худ афзоиш диҳанд.

Қайд намоем, ки дар раванди ташаккули қарзҳои ипотекаӣ нақши давлат ҳамчун сарчашмаи асосии маблағгузорӣ мавқеи баландро дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз механизми дастгирии давлатӣ метавонем фоизҳои қарзҳои ипотекиро коҳиш диҳем. Чунин барномаи давлатӣ дар КВД “Амонатбанк” амал менамояд, ки тибқи он қарзҳои ипотекаӣ ба кормандони соҳаҳои бучетӣ пешниҳод карда мешавад. Аммо, маблағи лоиҳаи мазкур камтар аст ва талаботи муштариёро ба пуррагӣ қонеъ карда наметавонад. Аз ҳисоби мавҷудияти меъёри фоизҳои баланд ва барои сари вақт пардохт накардани қарз ҷаримаҳо ситонида мешаванд, аз ҳамин лиҳоз муштариён бо ширкатҳои сохтмонӣ ҳамкорӣ менамоянд.

Бо назардошти ин ҳолат, ширкатҳои сохтмонӣ ҳамчун рақибони асосии ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб рафта, барои ҷалби муштариён ва афзоиши фуруши хонаҳо бо шартҳои муфид манзилро пешниҳод менамоянд. Дар давоми соли 2021 аз рӯи маълумоти оморӣ манзили истиқомати сохтасуда 1 546 ҳаз. метри квадратиро ташкил медиҳад. Агар нархи миёнаи бозории 1 метри квадратӣ тақрибан 5 000 сомонӣ ҳисоб кунем ($1546 \text{ ҳаз.метри квадратӣ} \times 5000 \text{ сомонӣ}$) ба 7 730 млн сомонӣ баробар аст. Маълум мешавад, ки аҳолии аз ҳаҷми умумии хонаҳои сохтасуда бо воситаҳои қарзҳои ипотекаӣ ($251 \text{ млн.сомонӣ} / 7 730 \text{ млн сомонӣ}$) тақрибан 3–4% соҳиби хона гардиданд, ки қисми маблағҳои боқимондаи хонаҳои фурухташуда (*зиёда аз 7 млрд.сомонӣ*) берун аз низоми бонкӣ, аз дигар сарчашмаҳо пардохта карда шудаанд.

Диаграммаи №4. Дурнамои рушди қарзҳои ипотекаӣ дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ барои давраи солҳои 2023-2030

Сарчашма: ҳисоби муаллиф аз рӯи модели авторегрессионӣ

Нишондиҳандаҳои оморӣ диаграммаи 4 нишон медиҳад, ки ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ хеле паст аст, ки 1,84%-ро дар бар мегирад, ки ҳолати ноустувorro дорад. Масалан, дар Федератсияи Русия ин нишондиҳанда 15,5%-ро ташкил додааст. Дар соли 2012 ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ маблағи 57 007 ҳазор сомониро ташкил медод, соли 2022 ин нишондиҳанда то ҳадди 250 724 ҳазор сомонӣ расид, ки ин нисбат ба ҳамин давра тақрибан 4,4 маротиба зиёд гардид. Аз рӯи ҳисоби модели авторегрессионӣ

маълум гардид, ки ҳиссаи қарзҳои ташкилотҳои қарзии исломӣ то соли 2030 тақрибан 5 маротиба хоҳад расид (диаг 4).

Ба ақидаи мутахассисони соҳаи молияи исломӣ барои рушди бозори қарзҳои ипотекаӣ бонкдорӣ исломӣ аз рӯи маҳсулотҳои Муробаҳа, Мусавама, Истисноъ, Мушоракаи мутаноқиса, Иҷора ва Иҷораи мунтаҳия биттамлик имкониятҳои бештар дорад. Муробаҳа ин аҳдест, ки мутобиқи он бонки исломӣ бо дархости муштарӣ молеро аз фурӯшанда харидорӣ намуда, бо иловаи изофапулӣ ба муштарӣ мефурӯшад. Муштарӣ имкон дорад, ки арзиши молро дар мӯҳлатҳои баъдӣ, давра ба давра пардохт намояд. Дар аҳди Муробаҳа нархи хариди мол ва андозаи изофапулӣ ба муштарӣ ҳатман нишон дода мешавад. Мусавама ин шартномаи хариду фурӯш бе ифшо намудани нархи хариди мол ва изофапулӣ ба харидор мебошад. Иҷора ин шартномае, ки тибқи ин иҷорадеҳ амволашро ба иҷорагир барои ихтиёрдорӣ ва истифодаи муваққатӣ дар мӯҳлати мувофиқашуда месупорад ва бар ивазаш иҷорапулӣ медиҳад. Иҷора мунтаҳия биттамлик яке аз намудҳои шартномаи иҷора мебошад, ки тибқи он иҷорадеҳ ваъда медиҳад, ки пас аз ба охир расидани мӯҳлати шартнома ҳуқуқи моликияти объекти иҷора ба иҷорагир мегузарад. Мушоракаи мутаноқиса ин шартномаи шарикӣ мебошад, ки мутобиқи он яке аз тарафҳо (шарик/шарикон) ҳиссаи тарафи дигарро (шарик/шарикон) мувофиқи шартҳои шартнома харидорӣ менамояд. Истисноъ ин аҳди фурӯши молу мулк, ки бояд аз ҷониби истеҳсолкунанда ё пудратчии сохтмон дар оянда истеҳсол ё сохта шуда, баъди анҷомёбии кор ба фармоишгар супорида мешавад. Аҳди истисноъ бар ҳилофи дигар маҳсулотҳои бонкдорӣ исломӣ, дар ҳолати мавҷуд набудани мол баста мешавад. Фарқият танҳо дар он аст, ки ҳангоми бастанӣ аҳди истисноъ мушаххасоти маҳсулот ба таври пурра муайян карда мешавад. Аҳдҳои Муробаҳа, Мусавама ва Истисноъ, ки принципи савдо (наrx+фоида) мебошад, бонк аз рӯи ин изофапулии муайян мегирад. Изофапулӣ метавонад дар шакли маблағи муайян ва ё фоизи муайян аз арзиши молу дороиҳо ифода гардад ва то охири мӯҳлати маблағгузорӣ тағйир намеёбанд [3, с.197-207]. Аҳдҳои Иҷора/Иҷора мунтаҳия биттамлик ва Мушоракаи камшаванда, ки принципи иҷораи (амалиётӣ ва молиявӣ) мебошад, бонк аз рӯи ин иҷорапулӣ мегирад. Бо мақсади пешгирии хавфҳои бозорӣ ва тағйирёбии наrx дар аҳди Иҷора/Иҷора мунтаҳия биттамлик, ки ҳамчунин ба гурӯҳи маблағгузориҳои дарозмӯҳлат дохил мешавад, меёри фоида ва андозаи иҷорапулӣ метавонад тағйирёбанда бошад. Меёри фоидаи тағйирёбанда ба яке аз нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла сатҳи таваррум дар кишвар ва ё тағйирёбии қурби пули милли нисбат ба доллари ИМА вобаста карда шуда, аввалу охири ҳар сол дар асоси қарори Кумитаи идоракунии дороиҳо ва уҳдадорҳои бонк дар мувофиқа бо Кумитаи хизматрасониҳои маблағгузорӣ исломӣ мутаносибан паст ва ё баланд карда мешавад. Ҳолати мазкур ҳатман дар шартномаи маблағгузорӣ/иҷора ва ҳуҷҷатҳои дахлдори маҳсулоти мазкур дарҷ карда мешавад. Инчунин, бонкдорӣ исломӣ бо мақсади қонунгардонидани талаботи муштарӣ маблағгузориҳоро бо риояи принципҳои шариятӣ дар шакли пулӣ, хариду фурӯш ва ё иҷораи мол/дорой пешниҳод намояд. Аҳди Истисноъ танҳо дар шакли пулӣ ва аҳдҳои Муробаҳа, Мусавама, Иҷора, Иҷора мунтаҳия биттамлик, Мушоракаи мутаноқиса дар шакли хариду фурӯш ва ё иҷораи мол/дорой сураат мегирад.

Қарздиҳии ипотекаӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим мебозад. Фаъолияти бонкдорӣ исломӣ низ устувории низоми бонкӣ ва пешрафти рушди иқтисодиёти давлатро таъмин месозад. Солҳои охир фондҳои сармоягузорӣ исломӣ дар кишварҳои мутараққӣ бомуваффақият рушд намуда истодаанд, ки аз таҷрибаи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон истифода намоем. Бонкҳои исломӣ имконият доранд, ки аз институтҳои молиявии исломии бонуфуз, алаҳусус аз Бонки Исломии Рушд захираҳои дарозмуддатро ҷалб намуда, бо сохтмончиёни ватанӣ ҳамкориҳои мутақобиларо ба роҳ монанд. Новобаста аз мушкилотҳои меёриро ҳуқуқӣ маҳсулотҳои бонкдорӣ исломӣ метавонанд, ки ипотекаи исломии рақамиро барои шаҳрвандон дастрас намоянд. Яке аз роҳҳои самаранокӣ ҳалли масъалаи содагардонии дастрасии аҳоли ба манзили шахсӣ ин

ташаққули ипотекаи исломии рақамӣ мебошад, ки дар он раванди автоматикунонии амалиётҳо тариқи мағозаи интернетӣ (маркетплейс) муайян менамояд. Ҳамзамон, дар маблағгузориҳои ипотекаи исломии рақамӣ тартиби бастанӣ аҳдҳо бо иштирокчиён тариқи онлайн бо имзои рақамӣ таҳия карда мешавад. Имзои рақамӣ баробархуқуқ бо имзои воқеӣ буда, соҳибияти ҳуҷҷатро тасдиқ мекунад. Таҷрибаи давлатҳое, ки дар онҳо ипотекаи исломии рақамӣ рушд мекунад, ҷалби мутахассисони ботаҷрибаи технологияи иттилоотӣ ҳамчун сарчашма баромад мекунад. Дар маҷмӯъ, ташаққули ипотекаи исломии рақамӣ барои аҳоли аз нигоҳи иқтисодӣ – иҷтимоӣ муфид мебошад, зеро аҳамияти доштани манзили худӣ ба саломатии оила, яъне ба паст гаштани шиддати майишӣ (талокҳо ва ҷанҷолҳо аз сабаби дар оила набудани манзили худӣ) таъсири мусбӣ мерасонад. Бояд қайд намуд, ки ҳар як оилаи солим тақягоҳи давлат аст, ки ба воситаи ипотекаи исломии рақамӣ соҳиби манзили шахсӣ гардида, вазъи иқтисодӣ – иҷтимоии давлатро беҳтар месозад.

АДАБИЁТ

1. Баронина С.А., Казейкина В.С. Ипотечное кредитование жилищного строительства: учебное пособие / М.: ТИНФРА-М, 2020. – С. 3.
2. Беккин Р.И. Исламские финансовые институты и инструменты в мусульманских и немусульманских странах: особенности и перспективы развития: автореф. дис...д-ра экон. наук: 08.00.14 / Беккин Р.И. – Москва, 2009. – 50 с.
3. Солиҳова М.Д. Таҷрибаи хориҷии мукамалгардонии бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои ҷаҳон // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023, № 3(48) - С.197-207.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
5. Токмаков Е.А. Исламский банкинг: понятие, факторы становления и предпосылки развития в России/ Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. 2023. Том 15. Выпуск 3 (49), -С.83-105.
6. Федотова Марина Алексеевна, Стерник Сергей Геннадьевич., Методология управления портфелем недвижимости в составе собственного капитала и активов банка. /Финансовый менеджмент №4-2015. С.64-69.

УДК 338.2

Ҳабибуллозода М.Ҳ.

АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАШАҚҚУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ДАВЛАТИИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ

Дар мақола асосҳои институтсионалии ташаққул ва рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Ҳолати иҷроиши ҳадафҳои гузошташуда дар Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудаанд. Ҳамчунин дар мақола қонунгузориҳо дар самти хизматрасониҳои давлатии электронӣ оварда шудааст. Дар асоси муайянсозии самтҳои афзалиятноки хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ҷиҳати коркард намудан мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Дар мақола ҳамчунин тавсияҳои илмию - методӣ барои барои баланд бардоштани самаранокӣ аз амалисозии ташаббусҳо ва муносибгардонии хароҷот истифодаи технологияҳои пешқадам, ба монанди «Интернет - молҳо» пешниҳод карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ, ҳукумати электронӣ, иқтисодиёти рақамӣ, қонунгузориҳо дар самти хизматрасониҳои давлатии электронӣ, Интернет, ҳуҷҷати электронӣ, технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ.

Хабибуллозода М.Х.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ УСЛУГ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯ РЫНКА ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются институциональные основы формирования и развития рынка электронных государственных услуг в условиях цифровой экономики. Состояние реализации поставленных целей отражено в Концепции формирования электронного правительства в Республике Таджикистан. Также в статье представлено законодательство в направлении электронных государственных услуг. На основании определения приоритетных направлений электронных государственных услуг в условиях цифровой экономики принято решение об изучении. Также в статье предложены научно-методические рекомендации по повышению эффективности реализации инициатив и оптимизации использования передовых технологий, таких как «Интернет – товары».

Ключевые слова: рынок электронных госуслуг, электронное правительство, цифровая экономика, законодательство в сфере электронных госуслуг, Интернет, электронный документ, информационно-коммуникационные технологии.

Khabibullozoda M.Kh.

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF ELECTRONIC GOVERNMENT SERVICES CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY MARKET

The article discusses the institutional framework for the formation and development of the market for electronic public services in the digital economy. The status of the implementation of the goals set is reflected in the Concept for the formation of e-government in the Republic of Tajikistan. The article also presents legislation in the direction of electronic public services. Based on the definition of priority areas of electronic public services in the digital economy, a decision was made to study. Also, the article proposes scientific and methodological recommendations for improving the efficiency of the implementation of initiatives and optimizing the use of advanced technologies, such as "Internet goods".

Keywords: market of electronic public services, electronic government, digital economy, legislation in the field of electronic public services, Internet, electronic document, information and communication technologies.

Асосҳои институтсионалии бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ ин маҷмӯи институтҳои баҳам алоқаманд, ки муносибатҳои иқтисодиро байни субъектҳои гуногуни иқтисодӣ оид ба нақшагирӣ, ташкил ва пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ танзим намуда, ғурӯши самараноки хизматрасониҳои давлатиро аз пешкашкунанда то истеъмолкунанда ба роҳ мемонад.

Соҳтори институтсионалии бозори хизматрасониҳои давлатӣ маҷмӯи мақомоти давлатии ҳокимият ва ташкилотҳои махсусгардонидашуда ва ташкилотҳои шаклҳои гуногуни моликиятдориро дарбар мегирад, ки ғурӯши хизматрасониҳои давлатиро тариқи Интернет ба аҳоли ба роҳ монда, раванди ғурӯши онро бо самаранокии баланд метезонад [8].

Институти асосии бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ин бозорро дарбар мегирад.

Мувофиқи Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, зери мафҳуми ҳукумати электронӣ шакли нави ташкили фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳукумати иҷроия фаҳмида мешавад, ки дар асоси истифодаи васеи ТИК тариқи он хизматрасониҳои давлатӣ бо сатҳи сифати баланд ва қулайнокии зиёд ба истифодабарандагон пешниҳод карда мешавад [3].

Новобаста аз ҷой доштани меъёрҳои ҳукукии муайян дар самти ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон мафҳуми хизматрасониҳои давлатии электронӣ ё хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ ба аҳоли ҷойгир карда нашудааст. Меъёрҳои ҳукукии ҷойдошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба баланд бардоштани сифат ва самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва шахсони ҳукуқӣ равона карда шудааст.

Меъёрҳои ҳукукии мавҷуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи татбиқи ТИК дар фаъолияти мақомоти давлатӣ асосан дар шакли консепсия ва барномаҳои давлатӣ қарор дорад. Қонуни асосие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи ТИК-ро дар соҳаи фаъолияти мақомоти давлатӣ танзим менамоянд, чунинанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба информатизатсия №40, аз 06.08.2001с., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуччатгузориҳои электронӣ» №51 аз 10.05.2002с., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи информатсия №55 аз 10.05.2002с., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи алоқаи барқӣ №56, 10.05.2002с. ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон № 71 аз 02.12.2002с. «ҳифзи иттилоот»[2].

Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади амаликунии стратегияи давлатӣ "технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон", аз 5 ноябри соли 2003, барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 декабри соли 2004, Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 апрели соли 2008 ва Стратегияи ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2016 қабул карда шудааст.

Консепсияи мазкур мақсад ва вазифаҳои ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ, стратегияҳои минбаъдаи иҷроиши нақшаҳо ва барномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад.

Мақсади асосии воридсозии ТИК ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мувофиқи қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643 тасдиқ гардидааст баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва идоракунӣ дар асоси истифодаи васеи ТИК, баланд бардоштани сатҳи хизматрасониҳои давлатӣ, кӯтоҳгардонии раванд ва муҳлати пешниҳоди онҳо, ҳамчунин кам кардани хароҷоти маъмурии ба ин раванд алоқаманд ба шумор меравад;

Иҷроиши ҳадафҳои гузошташуда дар назди ин консепсия бояд ба автоматикунории ҳамкориҳои байни мақомоти давлатиро дар раванди расонидани хизматрасониҳои давлатӣ ва автоматикунории раванди хизматрасониҳои давлатӣ мусоидат намояд [1].

Дар консепсияи мазкур зарурати мукамалгардонии асосҳои ҳукукии истифодаи ТИК ва таъсиси инфрасохтори ҳукумати электронӣ қайд карда шудааст, ки айни замон барои гузариши пурра ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ кофӣ нест.

Гузариш ба электроникунонии хизматрасониҳои давлатӣ пурра на танҳо ба қоркарди қонунгузориҳои мувофиқ, балки сифати регламентҳои маъмурӣ алоқаманд аст. Регламенти маъмурӣ ин меъёри ҳукуқӣ мебошад, ки тартибот ва стандарти пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро мувофиқи меъёрҳои ҷойдошта ифода менамояд.

Бетарафӣ ба раванди гузариш ба хизматрасониҳои давлатии электронӣ ё батаъхирандозии он метавонад ба сатҳи пасти рушди технологияҳои иттилоотӣ фаъолнокии пасти инноватсионӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ оварда расонад.

Аз ҳамин лиҳоз, масъалаҳои ислоҳоти самараноки идоракунии давлатӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ аз асосҳои институтсионалии ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ алоқаманд аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди татбиқи барномаи миллии иттилоотикунони ҷомеа ба воситаи амалисозии маҷмӯи лоиҳаҳои гуногуни миллий ва ҷамоҳангсозии тамоми ҷамоиятҳо оид ба ҷорисозии ҳукумати электронӣ ба охир расидааст. Дар натиҷаи амаликунии ин лоиҳаҳо сомонаҳои интернетии вазоратҳо ва мақомоти давлатӣ, низомии иттилоотӣ-таҳлилӣ ва портали ягонаи электронии давлатӣ таъсис дода шуданд [6].

Айни замон стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» татбиқ карда шуда истодааст, ки ба таъсиси системаи пурра ва самараноки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон равона карда шудааст.

Дар натиҷаи амаликунии ин барнома дар назар аст, ки нобаробарии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воситаи пешниҳоди хизматрасониҳои ба ҷамагон дастраси ТИК дар ҳар як маҳаллаи зисти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаккулдиҳӣ ва рушди устувори инфрасохтори давлатии иттилоотӣ; истифодаи умум ва самараноки ТИК дар тамоми соҳаҳои хоҷагидорӣ ва ғайра баргараф карда шавад [5].

Асосҳои меъёрии танзимкунандаи истифодаи технологияҳои информатсионӣ - коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо Консепсияи ташаккулдиҳии ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 маҳдуд мегардад, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011 .N 643 тасдиқ карда шудааст. Ҳоло дар давлат меъёрҳои алоҳида ё қонунҳои алоҳида оид ба танзими хизматрасониҳои давлатии электронӣ қабул карда нашудааст [9]. Айни замон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ коркард карда шуда истодааст». Лоиҳаи қонуни мазкур ҷамоияти мақомоти давлатии ҳокимиятро муқаррар намуда, мақсад ва вазифаҳои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро муқаррар хоҳад намуд. Илова бар ин, дар он ҳамчунин уҳдадорӣҳои муассасаҳо ва ташкилотҳои дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ширкаткунанда дақиқ карда хоҳад шуд. Мувофиқи ин лоиҳа хизматрасонии давлатӣ ин вазифаи мақомоти давлатӣ мебошад, ки бо дарҳости муҷрияткунандагон иҷро карда хоҳад шуд.

Субъекти асосии муносибатҳо оид ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ мақомоти ҳокимияти иҷроия ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, новобаста аз он, ки масъалаи гузариш ба шакли электронии хизматрасониҳои давлатӣ 15 сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён гузошта шуда буд ва дар ин раванд як қатор ҳуҷҷатҳои концептуалӣ қабул карда шуданд, ҳуҷҷатҳои дақиқ дар самти танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои давлатии электронӣ қабул карда нашудааст [7].

Санадҳои меъёрию ҳуқуқии дар ин самт қабул гардида, асосан масъалаҳои ташаккули ҳукумати электрониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ бо мақсади тараққиёт, масъалаҳои таъмини амнияти иттилоотӣ тартиботи сохтани сомонаҳои мақомоти давлатии ҳокимият ва воридкунии ТИК-ро дар соҳаҳои алоҳида дар бар мегирад.

Айни замон мақомоти идоракунанда ва танзимкунандаи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар доираи консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маркази иттилоотӣ-техникӣ Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Илова бар ин, ба танзими баъзе масъалаҳои истифодаи ТИК ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра махсус гардонида шудаанд. Ҷамоҳангсозии ҷамоияти тамоми вазоратҳо ва мақомоти масъул дар доираи Шӯро оид ба технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда мешавад, ки мақомоти олии идоракунанда ва

хамоҳангсоз дар соҳаи татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба автоматикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ба шумор меравад.

Нисбатан шакли рушдкардаи хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ имрӯзҳо аз тарафи мақомоти андоз ба роҳ монда мешавад. Бо истифода аз портали мақомоти андоз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар давлат метавонад ҳисоботҳои худ ва дигар ҳуҷҷатгузориҳои мувофиқро ба ин мақомот манзур намоянд. Портали мазкур ҳамчунин як қатор хизматрасониҳои электронӣ, низоми электронии ҳисоботсупорӣ, барасмиятдарории электронӣ, иттилоотдиҳӣ аз реестри ягонаи давлатӣ ва ғайра дарбар мегирад.

Хусусияти низоми мазкури гардиши ҳуҷҷатҳо ба дақиқии оммавии ин ҳуҷҷатгузорӣ асос мегирад, ки на танҳо барои контрагентҳо балки шахсони сеюм эътибори ҳуқуқӣ дорад.

Асосҳои ҳуқуқии танзими бозори хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ба ду гурӯҳ тақсим мешавад. Гурӯҳи якум санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолият дар соҳаи рушд ва истифодаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дарбар мегирад. Гурӯҳи дуюми санадҳои меъёрию ҳуқуқиеро дарбар мегирад, ки масъалаҳои идоракунии давлатии низоми муносибатҳои байни аҳоли ва мақомоти давлатиро танзим менамояд.

Танзими меъёрию ҳуқуқии фаъолият дар соҳаи рушд ва истифодаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи қонунгузориҳое, ки Парламенти мамлакат қабул намудааст, ба роҳ монда мешавад. Илова бар ин як қатор санадҳои меъёрӣ танзимкунандаи соҳаи ТИК бо фармоиши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад.

Ба қонунгузориҳое, ки фаъолиятро дар соҳаи рушд ва истифодаи ТИК танзим менамояд, дохил мешаванд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи информатсия», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷатгузориҳои электронӣ» ва ғайра.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» ҳуқуқҳои шаҳрвандонро барои иттилоот муқаррар намуда, асосҳои ҳуқуқии фаъолиятҳои иттилоотиро ба танзим медиҳад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» асосҳои ҳуқуқии қабули ҳуҷҷатгузориҳои электрониро муқаррар намуда, талаботҳои асосӣ нисбати он ва уҳдадориҳо ва ҷавобгарии иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятиро, дар раванди гардиши ҳуҷҷатгузориҳои электронӣ мавҷуд мебошад, муайян месозад. Мукамалгардонии қонунгузориҳои миллий бо мақсади мусоидат намудан ба рушди ҷамъияти иттилоотӣ яке аз самтҳои афзалиятноки танзими давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Баъзе масъалаҳои танзими фаъолият дар соҳаи рушд ва истифодаи ТИК аз рӯи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон № 1175 аз 7 ноябри соли 2003, оид ба тасдиқи консепсияи бехатарии иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон № 1347 аз 16 - уми сентябри соли 1999. «Оид ба чораҳо нисбати дастрасӣ ба шабакаҳои байналмилалӣ иттилоотӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «оид ба таъсиси шабакаи ҷумҳуриявии интиқоли маълумотҳо ва чораҳои танзими дастрасӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ, тартиботи пешкашнамоеи хизматрасониҳои Интернет дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

Санадҳои меъёрию ҳуқуқии зикргардида сиёсати иттилоотии давлатро муқаррар менамояд, ки дар онҳо таъмини бехатарии захираҳои иттилоотӣ, ташаккулдиҳии имиҷи иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаи истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотӣ, ҳифзи манфиатҳои иттилоотии давлат, воридшавӣ ба ҷамъияти иттилоотии ҷаҳонӣ ва ғайра баррасӣ карда шудааст.

Ҳамин тавр, новобаста аз он, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои охир пойгоҳи зарурии қонунгузориҳо дар соҳаи таъсиси ҳукумати электронӣ қабул намудааст, масъалаҳои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ ҳоло дар дараҷаи назаррас дар ин қонунгузориҳо дарҷ нагардидааст.

Амалисозии пурраи консепсияи ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки ташкили хизматрасониҳои давлатӣ барои мизочон тариқи электронӣ дар шакли

барои онҳо кулай пешниҳод карда шавад. Ба воситаи ҷорисозии ТИК дар соҳаи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ муносибатҳои дучонибаро бо аҳолии рушд дода, нақши онҳоро дар қабули қарорҳои давлатӣ боло мебардорад. Дар натиҷа аҳолии ғамхории давлатро дарк намуда, нисбат ба ӯ эътиқодашон зиёд мегардад, ки дар шароити бӯхронӣ боварӣ ба низоми молияи кишвар хело муҳим аст.

Таҳлили асосҳои мавҷудаи институтсионалии танзими бозори хизматрасониҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар муқоиса ба дигар давлатҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати сатҳи коркарди санадҳои меъёрию ҳуқуқии зарурӣ дар соҳаи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ бо истифодаи ТИК, сохтани инфрасохтори ТИК нисбатан қафо мондааст, ки самаранокии истифодаи ТИК-ро ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ паст мегардонад.

Гузариш ба шакли электронии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ қабули қонунгузориҳои самарабахшро тақозо намуда, гузаронидани корҳои комплекси дар самти мукамалгардонии қонунгузории ҷойдошта талаб менамояд. Дар ин раванд бояд монеаҳои маъмурӣ ва маҳдудиятҳо дар самти рушди ТИК пурра бартараф карда шаванд. Ҳамин тавр, зарурати коркарди лоиҳаҳои нави пуррақунандаи қонунгузориҳои ҷойдошта, ки принципҳо ва тартиботи умумии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро дар асоси шаклҳои ҳамкории электронӣ муқаррар менамояд, собит мекунад.

Аммо як омилро ба назар бояд гирифт, ки баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ислоҳоти сохтори давлатӣ дар шароити бадшавии вазъи сиёсӣ дар кишвар ба роҳ монда шуд, ки он имконияти омодагии пурра барои қабули қонунгузориҳои зарурӣ дар соҳаи татбиқи ТИК дар идоракунии давлатиро надод. Новобаста аз пайдоиши унсурҳои аввалини алоқаи барқӣ то оғози солҳои 2014 автоматикунории раванди пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ вазифаи асосӣ дар назди мақомоти давлатӣ ба шумор намерафт. Баъд аз ноил гардидан ба ваҳдати миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва устуворгардии вазъи иқтисодӣ миқдори шароитҳои зарурӣ барои истифодаи ТИК дар низоми идоракунии давлатӣ муҳайё гардид [4].

Дар ҷадвали 1. барномаҳо, стратегияҳо ва консепсияҳои ҳукумати дар самти татбиқи ТИК дар маҷалаҳои истифодаи ТИК ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Барномаҳо, стратегияҳо ва консепсияҳои ҳукумати дар самти татбиқи ТИК дар фаъолияти идоракунии давлатӣ

Шакл	Номи ҳуҷҷат
Қонунҳо	1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба информатизатсия» №40, аз 06.08.2001с. 2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷатгузории электронӣ» №51 аз 10.05.2002с. 3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи информатсия» №55 аз 10.05.2002с. 4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи барқӣ» №56, 10.05.2002с. 5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» № 71 аз 02.12.2002с. 6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи информатсия» 7. Қ
Консепсияҳо	1. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 2. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 апрели соли 2008. 3. Консепсияи беҳатарии иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

	4. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642).
Стратегия ва барномаҳо	1. Стратегияи давлатии "Технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон", аз 5 ноябри соли 2003. 2. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004. 3. Стратегияи ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2016.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бо истифодаи сарчашмаҳои қонунгузорӣ сохта шудааст.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти асосҳои институтсионалии ташаккули бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ барои аҳоли нишон дод, ки барои вусъат бахшидан ба раванди худкории хизматрасониҳои давлатӣ қабули санадҳои иловагии меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи тартиботи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ зарур аст.

Дар ин гуна қонунгузориҳо бояд чунин ҷанбаҳо ба инобат гирифта шаванд:

- зарур аст қонунгузориҳои ҷойдошта ба принципҳои иқтисодиёти бозорӣ ва таҷрибаҳои пешрафта оид ба истифодаи ТИК ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ мутобик карда шуда, дар онҳо тартиботи ҳамкории давлат бо аҳоли ҳангоми истифодаи ТИК муайян карда шавад, то он ки муҳити ғайриқонунии дар ин соҳа фароҳам оварда шавад.
- мақсадҳои гузариши пурра ба хизматрасониҳои электронӣ дар онҳо дар мадди аввал гузошташуда барои ба анҷом расонидани раванди таъсиси портали иттилоотии давлатӣ ҳукуматӣ мусоидат намояд. Илова бар ин, дар асоси стандартҳои ягона ва регламентҳои механизми шиносии пешкашкунандагон ва истифодабарандагон хизматрасониҳои давлатӣ дар тамоми сатҳҳо коркард карда шавад.
- зарур аст мукамалгардонии пойгоҳи қонунгузорӣ дар соҳаи танзими тартиботи ташкили гардиши электронии ҳуҷжатҳо бо дар назардошти пешниҳоди хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба аҳоли ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. А.С. Ниёзов, И.С. Шамсов Э.Правительство Республики Таджикистан как эффективная технология оказания государственных услуг: состояние и перспективы // Вестник АГТУ. Серия Экономика 2016. - № 3. С. 77-84.
2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642).
3. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643).
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе - 26 январи соли 2021 <http://www.prezident.tj/node/25005>.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018. <http://www.prezident.tj/node/19088>
6. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20 апреля 2012 г. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1083>.
7. Рустамов С. Развитие электронного правительства в Таджикистане / Общественный Фонд «Интернет» (Таджикистан), Душанбе 2016 [Электронный ресурс]: режим доступа: <http://medianet.kz/files/articles/17/e6/43/library2.pdf>
8. Ҳабибуллоев М.Х. Ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ // диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ

(иктисодиёт, ташкил ва идоракунии корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳо – соҳаи хизматрасонӣ) соли 2019. 168 саҳ.

9. Ҳабибуллозода М.Ҳ. Ҳолат ва дурнамои рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ (монография) Душанбе: матбааи Соҳибкор «Ирфон», 2021 с. – 135 саҳ.

УДК 336.1

Расулов Т.М.

БАҲОДИҲИИ АМВОЛ ВА ҲУЧҚАТГУЗОРИИ АМАЛИЁТИ ХОҶАГИДОРӢ ДАР МУАССИСАҲОИ БУЧЕТӢ

Дар мақола масъалаҳои ташаккул, такмил ва истифодабарии ҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои бучетӣ баррасӣ гардидаанд. Дар асоси маводи назариявӣ, амалӣ ва муқаррароти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон тарзу усулҳои баҳисобгирӣ, хусусиятҳои он дар шаклҳои аслий, меҳнатӣ ва пулӣ нишон дода шудааст. Муаллиф ҳамчунин доир ба смета ба маҷмӯи хароҷоти воқеии истехсолӣ бо ҷиҳози асъори миллӣ ва асъори хориҷӣ маълумоти муфид пешниҳод карда, тартибу усулҳои таҳиянамояи ҳуҷҷатҳо, таснифи амвол ва роҳҳои баҳодиҳӣ, сабти даромад ва хароҷот дар онҳо, уҳдадорӣҳои роҳбар ва сармуҳосиби муассиса, хусусиятҳои ҳуҷҷатҳои ҳазинавӣ ва бонкӣ изҳори назар намудааст. Дар қисмати хулосаи мақола талаботи қонунгузори амалкунанда барои нигоҳдории ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ, муҳлати ҳифзоти онҳо инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: баҳодиҳии амвол, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҷаъолияти хоҷагидорӣ, амалиёти хоҷагидорӣ, баҳисобгирии доимӣ, суратҳисобҳои асъорӣ, муассисаҳои давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳисобгирии оморӣ, ташкилотҳои бучетӣ, иқтисоди бозорӣ, ҳуҷҷатҳои ҳазинавӣ.

Расулов Т.М.

ОЦЕНКА СОБСТВЕННОСТИ И ДОКУМЕНТИРОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОПЕРАЦИЙ В БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье рассматриваются вопросы формирования, совершенствования и использования бухгалтерского учета в бюджетных организациях. На основе теоретических, практических материалов и положений законодательства Республики Таджикистан показаны методы бухгалтерского учета, его особенности в первоначальной, трудовой и денежной формах. Автор также приводит полезную информацию по смете совокупности реальных производственных затрат, выраженных в национальной и иностранной валютах, порядку и методам оформления документов, методам классификации и оценки имущества, отражению в них доходов и расходов, обязанностям руководителя и главного бухгалтера учреждения, особенностей финансовых документов и банков. В заключительной части статьи отражены требования действующего законодательства к хранению учетных документов и сроку их защиты.

Ключевые слова: оценка имущества, бухгалтерский учет, хозяйственная деятельность, хозяйственные операции, постоянный учет, валютные счета, государственные учреждения, правоохранительные органы, статистический учет, бюджетные организации, рыночная экономика, казначейские документы.

Rasulov T.M.

VALUATION OF PROPERTY AND DOCUMENTATION OF BUSINESS OPERATIONS IN BUDGETARY INSTITUTIONS

The article discusses the issues of formation, improvement and use of accounting in budgetary organizations. Based on theoretical, practical materials and provisions of the legislation of the Republic of Tajikistan, accounting methods, its features in initial, labor and monetary forms are shown. The author also provides useful information on the estimate of the totality of real production costs, expressed in national and foreign currencies, the procedure and methods of document preparation, methods of classification and valuation of property, the reflection of income and expenses, and the responsibilities of the manager and chief accountant of the institution, features of financial documents and banks. The final part of the article reflects the requirements of current legislation for the storage of accounting documents and the period of their protection.

Key words: property valuation, accounting, economic activity, business operations, permanent accounting, foreign currency accounts, government agencies, law enforcement agencies, statistical accounting, budgetary organizations, market economy, treasury documents.

Баҳисобгирӣ дар баробари пайдо шудани молиякӣ ба вучуд омад ва бо рушди истеҳсолоти моддӣ барои ба даст овардани иттилооти саҳеҳ ва бозғатимод он аҳамияти боз ҳам бештар пайдо менамояд [2;3]. Бо мурури солҳо ҳисобгирӣ муҳосибӣ тақмил ёфта, ба як низоми иттилоотӣ муносиб барои ҷенкунӣ, коркард ва ахбороти молиявӣ тақдир ёфт [4]. Айни замон тамоми ташкилоту идораҳо, қатъи назар аз шаклҳои молиякӣ дар ҷараёни фаъолияти хоҷагидорӣ ҳисоботи муҳосибиро иҷро менамоянд. Яъне ҳам ташкилотҳои тичоратӣ ва ҳам корхонаҳои ғайри тичоратӣ даромад ва хароҷоти худро пайваста ва мунтазам ба қайд мегиранд ва натиҷаи онро ба роҳбарият пешниҳод менамоянд. Дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки тартиби пешбурди фаъолияти муҳосиботиро дар муассисаҳои буҷетӣ баррасӣ намоем, зеро онҳо нисбати ташкилотҳои тичоратӣ баъзе махсусиятҳои худро доранд.

Ташкилотҳои буҷетӣ аз ҷониби давлат таъсис дода мешаванд ва маблағгузории онҳо тавассути буҷет сурат мегирад. Онҳоро ба чунин гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст: ташкилотҳои иҷтимоӣ: нигоҳдории тандурустӣ, илму маориф; автономӣ (худмухтор), ки вазифаҳои онҳо ба ташкилотҳои буҷетӣ монанд мебошанд; гурӯҳи сеюм муассисаҳои давлатӣ ном доранд, ки онҳо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва муассисаҳои ислоҳоти меҳнатӣ ва ғайраро фаро мегиранд.

Дар ҷараёни ҳисобгирӣ хоҷагӣ барои таснифи миқдори амволи корхона ва ӯҳдадорӣҳои он чунин намуди ченакҳо мавриди истифода қарор мегиранд: асли, меҳнатӣ ва пулӣ [3]. Ҳисобгирӣ муҳосибӣ нисбати ҳисобгирӣ омӯрӣ шумораи камтари ташкилотҳоро дар бар мегирад. Дар асоси навиштаҷоти санадҳои муҳосибӣ назорат ба фаъолияти корхонаҳо ва ташкилоту муассисаҳо сурат мегирад.

Қабул аз ҳама, бояд таъкид намоем, ки арзёбӣ ва инъикоси амвол дар муассисаҳои буҷетӣ дар ҳисоботи муҳосибӣ ва молиявӣ дар шакли пулӣ ифода карда мешавад. Ба хароҷоти воқеӣ инҳо дохил шомил гардидаанд: хароҷот барои хариди амвол, комиссияҳо, бочҳои гумрукӣ, дигар пардохтҳо, инчунин хароҷоти интиқол, нигоҳдорӣ ва таҳвили амвол.

Смета ба маҷмӯи хароҷоти воқеӣ истеҳсолӣ дар аксари ҳолатҳо бо ифодаи асъори миллий нишон дода мешавад. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ин мақсадҳо сомонӣ истифода мегардад, ки соли 2000 ҳамчун пулӣ миллий қабул карда шуд, ки онро тамоми созмонҳои молиявӣ эътироф намудаанд.

Истифодаи шакли дигари баҳодиҳӣ танҳо дар ҳолати зарурӣ, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзимкунанда оид ба ҷорӣ

намудани баҳисобгирии муҳосибӣ пешбинӣ кардааст, иҷозат дода мешавад. Воридот дар суратҳисобҳои асъории корхонаҳо ва амалиёти онҳо бо аъзори хориҷӣ, инчунин бо аъзори Ҷумҳурии Тоҷикистон - бо пули тоҷикӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон аз рӯи қурби дар он рӯз дар муқарраргардидаи муомилот сурат мегирад.

Ҳуҷҷати баҳисобгирии муҳосибӣ амали хаттиест, ки амалиёти дар хоҷагӣ ба амаломадаро ба таври мушаххас инъикос мекунад ва бо имзои шахсони масъули ташкилот тасдиқ карда мешавад. Ба таври дигар ғӯем, ҳуҷҷати муҳосибӣ паҳнқунандаи иттилооте мебошад, ки тавассути он бақайдгирии ибтидоии муомилоти тичоратӣ ба таври системанок ва мунтазам сурат мегирад. Ҳамаи амалиёти хоҷагидорӣ тавассути ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ сабт карда мешаванд. Ин баҳисобгирии доимӣ ва пурраи ҳамаи объектҳои ҳисобдорӣ мебошад; заминаи ҳуқуқи баҳисобгирии муҳосибӣ; истифодаи ҳуҷҷатҳо барои назорати мустақим ва доимии фаъолияти иқтисодии ташкилот; назорат ба ҳифзи моликият; ба эътидол овардани қонунгузорӣ; дар вақти тафтиши ҳуҷҷатҳо мақсаднок ва қонунӣ будани ҳар як муомилоти хоҷагидориро таъмин менамояд.

Намуди ҳуҷҷат маҷмӯи нишондиҳандаҳо ва ҷойгиршавии онҳоро дар ҳуҷҷатҳо муайян мекунад. Рӯйхати нишондиҳандаҳо ва шумораи онҳо дар ҳуҷҷатҳо бештар аз мундариҷаи амалиёти хоҷагидорӣ вобаста аст. Онҳо мазмуни амалиёти натиҷавиро муайян мекунанд. Ба чунин реквизитҳо инҳо дохил мешаванд: номи ҳуҷҷат, коди шакл, санаи таҳия, номи ташкилот, мазмуни амалиёти хоҷагидорӣ, андозагирии муомилоти тичоратӣ (дар ифодаи пулӣ ва шакли моддӣ), имзои ин шахсони масъул.

Роҳбари муассиса ва сармуҳосиб ҳамаи ҳуҷҷатҳои баҳисобгириро имзо мекунанд, ки дар онҳо баҳисобгирии даромаду хароҷот аз маблағҳои бучетӣ, инчунин маблағҳое, ки аз фондҳои ғайрибучетӣ гирифта мешаванд, дохил мешаванд. Тибқи қонунгузори амалқунанда ҳуҷҷатҳои омодагардида бояд мувофиқи шаклу варақаҳои муқарраршуда бо ҳонапурӣ қардани тамоми рақамҳои дахлдор тартиб дода шаванд, агар ягон мушаххасот зикр нагардад, он дар варақаи бланка қайд карда мешавад.

Дар муҳосибот аз чунин усулҳои баҳодиҳӣ истифода мебаранд: арзиши воқеии маводи дарёфтшуда, арзиши барқароршуда ва арзиши барои фурӯш имконпазир. Баҳодиҳии молу мулкҳо бо пул харидашуда бо роҳи ҷамъ намудани тамоми хароҷоти дахлдори воқеии сарфшуда сурат мегирад; амволи ба тариқи ройгон ба дастмада – аз рӯйи арзиши бозории он дар рӯзи харид ва ба китоби вориди сабт шудани баҳодиҳӣ мегардад; молҳо дар ҳуди корхона сохташуда аз рӯйи хароҷоти суратгирифта, яъне бо арзиши аслии он ҳисоб карда мешавад.

Дар ҳуҷҷатҳои пулӣ маблағ бо рақамҳо ва ҳарфҳо нишон дода мешавад. Ҳуҷҷатҳо бояд бодикқат, ба таври дақиқ, саҳеҳ ва асоснок омода карда шаванд, зарур аст, ки матну рақамҳо дуруст, беҳато, ба таври хоно ва возеҳу равшан навишта шаванд. Агар дар матни дахлдор ё рақами ҳуҷҷат хатое вуҷуд дошта бошад, он бояд ҳатман ислоҳ карда шавад, то он ки имлои пештара хонда шавад, дар он имлои дуруст қайд карда, сабаби ислоҳ ҷавран ба таври ҷаҳмо нишон дода шавад ва шахси ислоҳқунанда бояд дар ҳуҷҷат имзои худро гузорад.

Дар баъзе ҳуҷҷатҳо, аз қабилӣ ҳуҷҷатҳои ҳазинавӣ ва бонкӣ ислоҳи хатогиҳои мавҷуда тамоман манъ манъ аст. Ҳамаи ҳуҷҷатҳое, ки ба муҳосибот қабул карда мешаванд, бояд қомилан дуруст бошанд ва муҳтавои онҳо тафтиш карда шаванд. Дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки аз санҷиш гузаронида мешаванд, бояд қорқарди баҳисобгирии муҳосибӣ гузаронда шаванд, ки дар натиҷаи он баҳодиҳӣ, таснифнамоя ва тамғагузорӣ муайян карда мешаванд.

Мафҳуми баҳодиҳии ҳуҷҷатҳо ба арзиши пулии молу маводи арзишманд, ки дар ҳуҷҷатҳо нишон дода шудаанд, тааллуқ дорад. Ғуруҳбандии ҳуҷҷатҳои шабеҳ дар як ғуруҳ сурат мегирад. Ҳуҷҷатҳои истифодашуда ба таври ҳатмӣ ба бойгонӣ интиқол дода мешаванд. раванде, ки ҳуҷҷати баҳисобгирии муҳосибӣ аз лаҳзаи омода шудан то пешниҳод қардидан ба бойгонӣ сурат мегирад, қараёни ҳуҷҷатҳо номида мешавад.

Дар бойгонӣ парвандаҳои ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои мутасадди давлатӣ (бойгонии давлатӣ, ташкилотҳои болоӣ) муайян шудаанд, дар муддати дар конунгузорӣ пешниҳодгардида маҳфуз дошта мешавад. Ин имконият медиҳад, ки ҳуҷҷатҳои мазкур дар мавридҳои баҳсноқ ва дигар ҳолатҳои зарурӣ баррасӣ карда шаванд.

Мутобиқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон ҳисоботи симоҳа, бланкаҳои барӯйхатгирӣ (инверторҳо) ва китоби фондҳои асосӣ, шартномаҳо бояд дар давоми се сол нигоҳ дошта шаванд.

Муддати маҳфузнигоҳдории ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва замимаҳои онҳо, варақаҳои пардохт, ҳисоботи муҳосибӣ (дафтарҳои асосӣ, журнал – ордериҳо ва ғайраҳо), инчунин ҳисоботи нимсола бошад, ду сол зиёдтар аст, яъне панҷ солро ташкил медиҳад. Ҳисоботи солонии тавозуни ташкилот дар муддати даҳ соли пурра нигоҳ дошта мешавад.

Ҳуҷҷатҳои шахсии кормандон, фармоишҳо оид ба фаъолияти асосӣ, ҳуҷҷатҳои (паспортҳои) биноҳо ва таҷҳизот дар давоми 75 сол нигоҳ дошта мешаванд. Барои ташкили нигоҳдории ҳуҷҷатҳои муҳосиботӣ сардор ва сармуҳосибӣ муассиса масъул мебошанд [1].

Солҳои охир дар шароити иқтисоди бозорӣ низоми ягонаи муҳосиботӣ торафт аҳамияти бештар пайдо мекунад ва он доираи васеи кишварҳо ва субъектҳои хоҷагидори онҳо фаро мегирад.

Дар поён мукотибаи суратҳисобҳо меоварем, ки онҳ дар чараёни пешбурди фаъолияти баҳисобирии муҳосиботӣ мавриди омӯзиш ва истифобарӣ қарор хоҳанд гирифт.

Мукотиботи ҳисобҳо

	Суратҳисобҳо	
	Д ^г	К ^г
Пардохти маблағ ба шахси ҳисобдиханда барои харидорӣ	114610	111110
Пардохти музди меҳнати кормандон	211510	111110
Пардохти ёрдампулии яқвақтина ва нигоҳубини кӯдак то синни 1,5 солагӣ	211680	111110
Пардохти сафари хизматӣ	114610	111110
Пардохт намудани варақаи корношоямӣ	211510	111110
Пардохти маблағи алимент	211590	111110
Пардохти музди меҳнат (депонент)	211550	111110
Пардохти маблағи идрорпулий (стипендия)	211560	111110
Пардохти маблағи китобҳои иҷоравии дарсӣ	211990	111110
Воридшавии маблағ аз китобҳои иҷоравии дарсӣ	111110	211990
Супоридани маблағ ба суратҳисоб	111253	111110
Дигар намуди даромади ҷорӣ аз ҳисоби маблағҳои махсус	111110	442300
Маблағи аз даромади ҷорӣ воридшуда, маблағҳои махсус ба суратҳисоб супоридашуда	111251	111110
Пардохти хизматрасонии бонк бо тариқи нақдӣ	512820	111110
Пардохти хизматрасонии коммуналӣ	211590	111110
жуброни камомади шахсони маъсули моддию молӣ	111110	114610
Баргарадонидани маблағи рухсатӣ барзиёд гирифташуда	111110	211570
Маблағгузорӣ аз буҷети ҷумхуриявӣ барои нигоҳдорӣ	111253	211971
Дигар намуди даромадҳои ҷорӣ аз ҳисоби маблағи махсус	111251	442100
Мабағҳои аз ташкилотҳои ғайри буҷети воридшуда	111251	442300
Фоизи маблағҳои грантии аз ташкилотҳои молиявӣ воридшуда	111251	441900 442300 418200
Даромад намудани маблағҳои нақдӣ ба хазина бо воситаи чек	111110	111253
Пардохти музди муҳнат бо воситаи карта аз суратҳисоб	211510	111253

Пардохти хизматрасонии бонк м/м	211510	111253
Пардохти ФХИА 25% аз суратҳисоб	211680	111253
Пардохти андози нафақа 1%	211660	111253
Пардохти 1,4%	211681	111253
Пардохти ёрдампулии яквақтаина ва нигоҳубини кўдак то синни 1,5-солағӣ	211682	111253
Пардохти варақаи корношоямӣ	211510	111253
Пардохти андоз аз даромади шахсони воқеӣ	211670	111253
Пардохти ҳаққи аъзогии иттифоқи касаба	211540	111253
Пардохти ҳаққи аъзогии иттифоқи касаба барои бучети ҷумҳуриявӣ 35%	211541	111253
Пардохти ҳаққи аъзогии иттифоқи касаба барои ташкилоти ибтидоии иттифоқи касаба 65%	211542	111253
Пардохти ҳаққи аъзогии ХХД	211590	111253
Пардохти хизматрасонии бонк аз м/м	512820	111253
Пешпардохти таъмири ҷорӣ биноҳо	115200	111253
Пешпардохти харидории таҷҳизоти идоравӣ	115100	111253
Пешпардохти хариди сўзишворӣ	115100	111253
Пешпардохти хариди қисмҳои эҳтиёти воситаҳои нақлиёт	115100	111253
Пешпардохти хизматрасонии об	115200	111253
Пешпардохти хизматрасонии барқ	114200	111253
Пешпардохти хизматрасонии партовкашӣ	115200	111253

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011, №702
2. Кондраков Н.П., Кондраков И. Н. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях. 6-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2009.
3. Расулов Т.М., Бобокалонзода Ш.А., Ахмедов Д.Ҳ. Баҳисобгирии муҳосибии идорақунӣ, Душанбе, «Ирфон», 2016.
4. Шобеков М., Бобоев М. У, Ҷонбеков Т.Т. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе, ҶДММ «Дақиқ», 2014. С.

УДК: 338.22

Муминзода М.Н.

ОМУЗИШИ ҲОЛАТИ ИМРӯЗАИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Бояд қайд намуд, ки пешбинӣ намудани имтиёзҳо ва дастгириҳои давлатӣ имкон медиҳанд, ки ба рушди соҳаҳои таназзулфто шароит фароҳам орад. Аз ин рӯ, Ҳукумати ҳар як давлат кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ҷиҳати рушди соҳаҳои таназзулфто, афзалиятнок инчунин рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маорифу тандурустӣ сабукиҳо ва имтиёзҳои тибқи қонунгузорӣ пешниҳод намояд. Бояд тахмин кард, ки таъсиси имтиёзҳои андоз маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои андозсупорандагон ва мақомоти андозро дар бар мегирад.

Дар робита ба ин, мазмуни мафхуми баррасишаванда бояд то ҳадди имкон ба муносибатҳои ҳукукии мавҷуда мувофиқ бошад, ба таври беҳтарин бо меъёрҳои қисми махсуси Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат кунад. Ҳама гуна имтиёзҳо ва сабукиҳо ба андозсупорандагон ба ҳаҷми маблағе, ки дар ихтиёри ташкилотҳо боқӣ мемонад, ба суръати ҷамъшавии сармоя, самаранокии истифодаи захираҳои молиявии давлатӣ таъсир мерасонад. Имтиёзҳои, ки тибқи қонунгузорию андози ҷумҳурӣ "имтиёзҳои андоз" номбар шудаанд, дар ҳисоботи андози андозсупорандагон, ки аз ҷониби мақомоти андоз назорат карда мешаванд ва аз ҷониби онҳо дар ҳисоботи оморӣ андоз дар шаклҳои махсус ҷудо шудааст, алоҳида эълон карда мешаванд.

Калидвожаҳо: имтиёзҳои андозӣ, унсурҳои андозбандӣ, субъектҳои соҳибкорӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, баҳодиҳии имтиёзҳо, самаранокии имтиёзҳо, Кодекси андоз, иқтисодиёти миллӣ ва самаранокии имтиёзҳо.

Муминзода М.Н.

ИЗУЧЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

Следует отметить, что предоставление государственных льгот и поддержки позволяет создать условия для развития деградировавших производств. Поэтому Правительство каждого штата прилагает усилия для предоставления льгот и льгот в соответствии с законодательством для развития приходящих в упадок и растущих отраслей, а также развития социальных отраслей, включая образование и здравоохранение. Следует исходить из того, что установление налоговых льгот включает в себя совокупность прав и обязанностей налогоплательщиков и налоговых органов. В связи с этим содержание рассматриваемого понятия должно максимально соответствовать существующим правоотношениям, как можно лучше нормам особенной части Налогового кодекса Республики Таджикистан. Любые льготы и уступки налогоплательщикам влияют на количество денег, остающихся в распоряжении организаций, скорость накопления капитала, эффективность использования государственных финансовых ресурсов. Льготы, отнесенные к категории «налоговые льготы» в соответствии с налоговым законодательством Республики, декларируются отдельно в налоговой отчетности налогоплательщиков, которые контролируются налоговыми органами и выделяются ими в налоговой статистической отчетности по специальным формам.

Ключевые слова: налоговые льготы, элементы налогообложения, хозяйствующие субъекты, государственная поддержка предпринимательства, оценка льгот, эффективность льгот, Налоговый кодекс, национальная экономика и эффективность льгот.

Muminzoda M.N.

THE STUDY OF THE CURRENT STATE OF TAX BENEFITS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN TIMES

It should be noted that the provision of state benefits and support makes it possible to create conditions for the development of degraded industries. Therefore, each state government is making efforts to provide incentives and benefits in accordance with the law for the development of declining and growing industries, as well as the development of social industries, including education and health care. It should be assumed that the establishment of tax benefits includes a set of rights and obligations of taxpayers and tax authorities. In this regard, the content of the concept under consideration should correspond as much as possible to the existing legal relations,

as best as possible to the norms of the special part of the Tax Code of the Republic of Tajikistan. Any benefits and concessions to taxpayers affect the amount of money remaining at the disposal of organizations, the rate of capital accumulation, and the efficiency of using public financial resources. Benefits classified as "tax benefits" in accordance with the tax legislation of the Republic are declared separately in the tax reporting of taxpayers, which are controlled by the tax authorities and are allocated by them in the tax statistical reporting on special forms.

Keywords: tax incentives, elements of taxation, business entities, state support for entrepreneurship, assessment of benefits, effectiveness of benefits, Tax Code, national economy and effectiveness of benefits.

Имтиёзҳои андозӣ дар назарияи андозбандӣ ҳамчун яке аз унсурҳои пешбари сиёсати андоз эътироф карда мешавад, ки самаранокии он ба муваффақияти рушди соҳибкорӣ таъсири бевосита дорад. Бинобар ин омӯзиши амиқи мафҳуми “имтиёзҳои андозӣ” дар шароити рушди иқтисодиёти миллӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Имтиёзҳои андозӣ бартарияти пешбиниамудаи қонунгузории андоз эътироф карда мешаванд, ки ба гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон дар муқоиса бо андозсупорандагони дигар, аз ҷумла вобаста ба пардохт накардани андоз ё пардохт кардани онҳо, бо андозаи камтар пешниҳод карда мешаванд [8].

Бояд қайд намуд, ки пешбинӣ намудани имтиёзҳо ва дастгириҳои давлатӣ имкон медиҳанд, ки ба рушди соҳаҳои таназзулфто шароит фароҳам орад [6, с.165; 3, с.30]. Аз ин рӯ, Ҳукумати ҳар як давлат кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки чиҳати рушди соҳаҳои таназзулфто, афзалиятнок инчунин рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маорифу тандурустӣ сабукиҳо ва имтиёзҳои тибқи қонунгузорӣ пешниҳод намояд [1, с.20; 2, с.5].

Аксари тадқиқотҳо дар соҳаи ҳавасмандгардонии андозӣ ба таҳлили саволҳои мақсаднок ва самаранок будани пешниҳоди имтиёзҳои андозиро фаро нагирифта, бисёртар тартиби пешниҳоди имтиёзҳои мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Мафҳуми “имтиёзи андозӣ” дар қонунгузории андозӣ ҳар як давлат шарҳ дода додааст. Аммо, баъзе аз иқтисодчиён чунин мешуморанд, ки мафҳуми “имтиёзи андозӣ” дар Кодекси андозии Федератсияи Россия нодуруст шарт дода шудааст.

Имтиёзҳои андоз ҳамчун имтиёзҳои эътироф карда мешаванд, ки ба категорияҳои алоҳидаи андозсупорандагон дар муқоиса бо дигар андозсупорандагон пешбинӣ шудаанд, ки қонунгузорӣ дар бораи андозҳо ва пардохтҳо пешбинӣ кардааст, аз ҷумла имконияти напардохтани андозҳо ё напардохтани онҳо ба маблағи камтар (банди 1 моддаи 56 Кодекси андозии Федератсияи Россия).

С.П.Павленко моҳияти ҳуқуқии тарҳ ва озодкуниҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ оид ба андоз ва пардохтҳо таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки баъзе муҳаққиқон тартиби озодкуниро як навъ имтиёзҳои андоз медонанд, баъзеи дигар ин ҳуҷҷатро зерини суол мебаранд [17].

Банда чунин мешуморад, ки тартиб додани ин масъала ҳам характери илмӣ ва ҳам характери татбиқӣ ҳуқуқӣ дорад. Биёед дар бораи ҷанбаҳои амалии ба мақсад мувофиқ будани аниқ кардани мафҳуми имтиёзи андоз таваққуф кунем.

Бояд тахмин кард, ки таъсири имтиёзҳои андоз маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои андозсупорандагон ва мақомоти андозро дар бар мегирад. Дар робита ба ин, мазмунӣ мафҳуми баррасишаванда бояд то ҳадди имкон ба муносибатҳои ҳуқуқии мавҷуда мувофиқ бошад, ба таври беҳтарин бо меъёрҳои қисми махсуси Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат кунад [11, с.149; 10, с.165].

М.А.Гармаева хусусиятҳои муайян кардани манбаи андозӣ андоз аз даромади шахсони воқеиро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки дар байни мутахассисон дар бораи ҷиҳати тарҳҳои андоз ва ҷиҳати онҳо бо механизмҳои дигари андоз муқоиса кардани онҳо яқдилонӣ вучуд надорад. Аксарияти онҳо тарҳҳои андозро як навъ имтиёзҳои андоз медонанд [5, с. 62].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки минтақаҳое, ки дар он имтиёзҳои андозии сармоягузорӣ пешниҳод кардаанд, бо суштшавии афзоиши даромадҳои андоз, зиёдшавии маҳсулоти саноатӣ ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ хос аст. Илова бар ин, имтиёзҳои андоз афзоиши сармоягузориҳо, коҳиши сатҳи бекориро таъмин мекунад ва ҳангоми интиҳоби сармоягузор минтақа барои сармоягузорӣ омили муҳим мебошанд [18, с.25; 4, с.94].

Яке аз ҳуқуқҳои марбут ба категорияи «имтиёзи андоз» ҳуқуқи андозсупоранда дар бораи даст кашидан аз истифодаи имтиёзҳои пешбиниамудай қонунгузорӣ мебошад. Дар амал баъзе бартариҳоро ҳамчун имтиёзи андоз бечунучаро муайян кардан мумкин нест, ки ин саволро дар бораи қонунӣ будани рад кардани истифодаи ин афзалият ба миён меорад. Чунин вазъиятро дар Кодекси андози Федератсияи Россия мушоҳида кардан мумкин аст, масалан, ҳангоми татбиқи меъёрҳои камшудай андоз, вақте ки баъзе амалиётҳо аз андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) озод карда мешаванд [7].

Ҳуқуқи дигаре, ки ба мафҳуми баррасишаванда алоқаманд аст, ҳуқуқи мақомоти андоз ҳангоми гузаронидани санчишҳои хизматӣ аз андозсупорандагоне, ки имтиёзҳои муайяни андозро истифода мебаранд, талаб намудани ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи ҳуқуқи ин андозсупорандагон ба ин имтиёзҳо мебошад.

Ҷаҳадории андозсупоранда оид ба ҳуҷҷатгузории асосҳо ва маблағи имтиёзҳои андоз, ки дар кам кардани маблағи андозҳои ба бучет пардохтшаванда ифода меёбад, ба андешаи муаллиф, ба нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ мусоидат мекунад ва ба он нигаронида шудааст.

Дар баробари ин, ҳама гуна имтиёзҳо ва сабукиҳо ба андозсупорандагон ба ҳаҷми маблағе, ки дар ихтиёри ташкилотҳо боқӣ мемонад, ба суръати ҷамъшавии сармоя, самаранокӣ истифодаи захираҳои молиявии давлатӣ таъсир мерасонад.

Имтиёзҳое, ки тибқи қонунгузории андози ҷумҳурӣ "имтиёзҳои андоз" номбар шудаанд, дар ҳисоботи андози андозсупорандагон, ки аз ҷониби мақомоти андоз назорат карда мешаванд ва аз ҷониби онҳо дар ҳисоботи омории андоз дар шаклҳои махсус ҷудо шудааст, алоҳида эълон карда мешаванд.

Мақсад аз муқаррар намудани ҳар гуна бартариҳо, чи имтиёзҳои андоз ва ҳавасмандкуниҳо, кам кардани бори андоз барои андозсупорандагон мебошад. Асоси пешниҳоди чунин имтиёзҳо ҳам сабабҳои иқтисодӣ (дастгирии корхонаҳои илмӣ, бахшҳои инноватсионии иқтисодӣ миллӣ, ҳавасмандгардонии рушди корхонаҳои афзалиятнок) ва ҳам сабабҳои иҷтимоӣ (дастгирии категорияҳои муҳофизатнашудай шаҳрвандони дорои имкониятҳои маҳдуд) буда метавонанд.

1. Ҳангоми таҳлили андозҳо ва дигар пардохтҳои давлатӣ қайд кардан ба маврид аст, ки механизми амали он ба назари мо, гуногун мебошад. Аслан, ҳисоб кардани андоз дар ҳама ҳолат чунин аст. Дар марҳилаи аввал андозсупоранда бо назардошти муқаррароти қонунгузорӣ дар бораи андозҳо ва пардохтҳо муайян карда мешавад. Дар марҳилаи дуюм объекти андоз муайян карда мешавад, ки бо мавҷудияти он андозсупоранда ҷаҳадории пардохти онро дорад. Дар марҳилаи сеюм манбаи андоз барои объектҳои муқарраршуда муайян карда мешавад. Дар марҳилаи чорум меъёри андоз муайян карда мешавад. Дар марҳилаи охирин, панҷум, маблағи андозе, ки андозсупоранда аз ҳар як объект (музди андоз) мепардозад, ҳисоб карда мешавад. Яъне андоз танҳо дар он сурат муқарраршуда ҳисобида мешавад, агар андозсупоранда, имтиёзҳои андозӣ ва ҳамаи унсурҳои андозро Кодекси андоз ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии дар заминаи он қабулгардида муайян карда бошанд [8].

Бо дарназардошти он, ки меъёри андоз яке аз унсурҳои танзими андоз буда, андозаи камкардаи он ба андозсупорандагон низоми нисбатан мусоиди андозбандӣ фароҳам меорад, ба ҳулосае омадан лозим аст, ки меъёри андозбандии камкардашуда имтиёзҳои андоз мебошад. Чунин нуктаи назарро дар адабиёти илмӣ низ дидан мумкин аст.

Ба андешаи муаллиф, имтиёзҳои андозро метавон дар марҳилаи охирин бо роҳи тарҳ кардани ҳар як унсури он аз ҳисоб бо истифода аз имтиёзҳои андоз (одатан аз объекти андозбандӣ), тарҳҳо ва сабукиҳо (одатан аз андоз) истифода бурд.

Ҳамин тавр, татбиқи имтиёзи андоз ҳисобкунии иловагиро (анҷоми расмиёти иловагӣ) талаб мекунад ва давлат ҳамеша маблағи имтиёзи додашуда ва маблағи андозро, ки дар сурати набудани он пардохта мешуд, медонад.

Тибқи талаботи қонунгузорӣ субъектҳои хоҷагидор, ки аз имтиёзҳо бархӯрдоранд ва мувофиқан маблағи озода аз истифодаи имтиёзҳо боқимондари истифода менамоянд, уҳдадоранд, ҳисоби алоҳидаи чунин имтиёзҳо ва маблағҳоро ба роҳ монанд [9].

Бо ин роҳ мақомоти ваколатдори соҳавӣ метавонад, бо роҳи гузаронидани таҳлил самаранокӣ имтиёзҳоро мавриди омӯзиш қарор дода, самаранокӣ истифодаи имтиёзҳоро аз ҷониби субъектҳои хоҷагидор муайян намуда, ба мақомоти болоӣ, аз ҷумла Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба тозагӣ дар таҳрири нав қабул гардида, аз 1 январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт, тартиби пешниҳод ва истифодаи имтиёзҳои андозро мукамал гардонид, ҳама гуна муаммоҳоро аҳ байн бурд. Тибқи талаботи он имтиёзҳои иловагии андозӣ дар соҳаҳои афзалиятнок мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли дахлдори молиявӣ, созиномаҳои сармоягузорӣ, консессионӣ ва қарзӣ (грантӣ), инчунин дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бо давлатҳои хориҷӣ ё ташкилотҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудаанд, дар шакли андозаи то 50 фоиз коҳиш додани меъёри андози дар Кодекси андоз муқарраршуда ва ба муҳлати на бештар аз 5 сол дода мешаванд. Яъне, бо ин восита имтиёзҳои андозие, ки берун аз Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад, пурра аз пардохти андозҳо озод карда намешаванд ва ин метавонад, ки каме ҳам бошад, талафоти бучети давлатиро аз ҳисоби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ камтар намояд.

Навгони асосии санади мазкур дар он аст, ки имтиёзҳои андозӣ дигар хусусияти инфиродӣ дошта наметавониста, инчунин ба таъхир гузоштани муҳлати пардохти андоз имтиёзи андозӣ буда наметавонад [9].

Таҳлилҳо собит сохт, ки механизми пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ бояд мушаххас бошад. Яъне, тартиби пешниҳоди имтиёз ба соҳаҳо тибқи тартиби муайян карда шавад. Аз ин ҷост, ки дар Кодекси андоз ин паҳлуи масъаларо низ дар бар гирифта аст. Мутобиқи қисми 6 моддаи 32 Кодекси мазкур аз 31 октябри соли ҷорӣ қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2022, №535 “Дар бораи Номгӯи соҳаҳои афзалиятноке, ки ба онҳо имтиёзҳои андозӣ мутобиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва имтиёзҳои иловагӣ мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор дода мешаванд” ба тавсиб расид, ки тибқи он амалисозии Номгӯи мазкур ба роҳ монда мешавад. Мақомоти ваколатдори соҳавӣ вазирадоранд, ки ҳамасола то санаи 15 декабри соли ҳисоботӣ вобаста ба рафти амалисозии Номгӯи болозикр ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот манзур намоянд.

Номгӯи соҳаҳои афзалиятнок, инҳо ба ҳисоб мераванд:

- Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳидорӣ;
- Саноати истихроҷи маъдан;
- Саноати коркард;
- Таъмини неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво;
- Фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо,
- Иттилоот ва алоқа;
- Фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникаӣ;
- Маориф;
- Тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли.

Бо назардошти муҳлати кутоҳ гузаштан аз қабули санади мазкур аз натиҷаи самаранок будани қарори мазкур хулоса баровардан айни ҳол ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, чиҳати муайян намудани самаранок будани вақти муайян лозим мебошад.

Дар байни масъалаҳои мубрами такмили имтиёзҳои андоз, масъалаи ҷорӣ намудани шартҳои иловагӣ барои истифодаи имтиёзҳои андоз аз ҷониби андозсупорандагон бо роҳи ба зиммаи онҳо гузоштани ӯҳдадории равона кардани захираҳои молиявии сарфашуда аз истифодаи имтиёзҳои андоз ба мақсадҳои муайян баррасӣ мешавад. Масъалаи мазкурро поёнтар пас аз баррасӣ намудани баҳодихии самаранокҳои имтиёзҳо дубора мавриди таҳлил қарор хоҳем дод.

Заминаи ҳукукии пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ:

Яъне, тибқи қонунгузорӣ субъектҳои хоҷагидор метавонанд, ки танҳо дар асоси санадҳои меъёрии ҳукукии болозикр аз имтиёз бархӯрдор гарданд. Дар асоси дигар санадҳои меъёрии ҳукукӣ пешбинӣ намудани имтиёзҳои андозӣ қатъиян манъ мебошад.

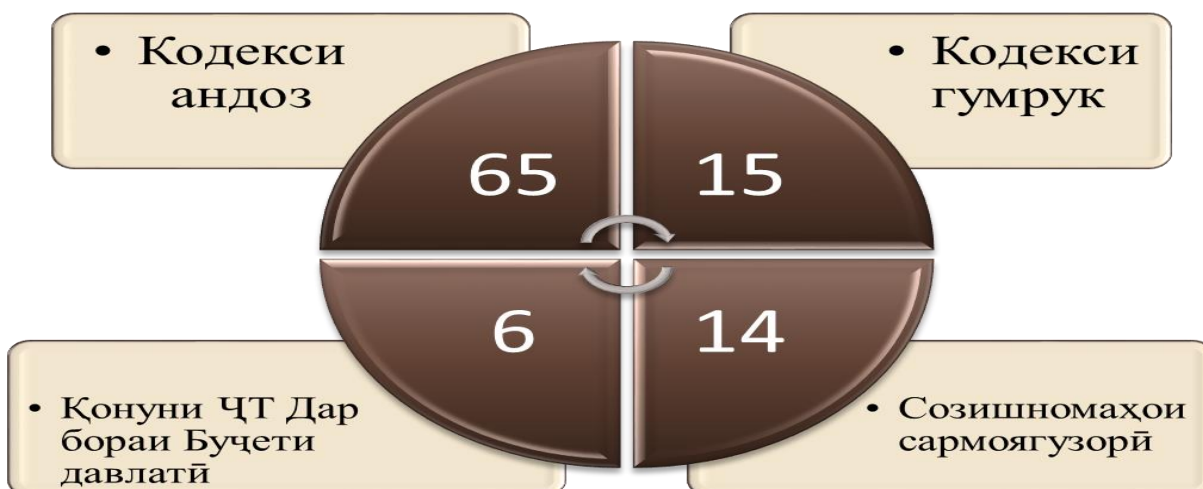
Ба ҳолати моҳи январӣ соли 2022 дар асоси қонунгузорӣ 94 имтиёзи андозию гумрукӣ амал мекунад, ки ин рақам метавонад бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Буҷети давлатӣ барои соли дахлдори молиявӣ тағйир ёбад. Яъне, ҳамасола тибқи Қонуни мазкур имтиёзҳо пешбинӣ мегардад, ки бо анҷом ёфтани соли молиявӣ муҳлати амали имтиёз ба итмом мерасад. Барои соли дигари молиявӣ нисбат ба имтиёзҳои мазкур баҳодихӣ гузаронида шуда, ҳангоми самаранок будани он имтиёз метавонад, аз нав дар Қонуни буҷет боқӣ монад ё ин ки имтиёзи дигар пешбинӣ гардад [14, с.120; 13, с.126].

Гуфтаҳои боло маънои онро дорад, ки бо рушд намудани иқтисодиёти миллӣ дар замони муосир зарурати бекор ва ё пешбинӣ намудани имтиёзҳои нави андозию гумрукӣ ба вучуд меояд.

Ташаккули захираҳои иттилоотӣ оид ба истифодаи имтиёзҳои андоз дар натиҷаи татбиқи имтиёзҳо дар шакли ҷамъшуда аз рӯи принципи ҳудудию соҳавӣ таҳия ва дар амал татбиқ карда шавад. Омӯзиши ин захираҳо имкон медиҳад, ки дар маҷмӯъ самаранокҳои ғоидаи мушаххас ҳамчун унсури андозбандӣ баҳо дода шавад [16, с. 262; 15, с. 305; 12, с.355].

Аз ҷониби муаллиф механизми нави пешбинӣ гардидани имтиёзҳои муҳлатнок, ки дар муқаррароти Кодекси андоз пешбинӣ гардидааст, мусбӣ арзёбӣ мегардад. Чунин мешуморам, ки имтиёзҳои нави бояд муваққатан сурат гирад, то ки пас аз муҳлати муайян

қарор дар бораи дароз кардани муҳлати имтиёз низ аз рӯи натиҷаҳои таҳлили қор қабул карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки талафоти бучети давлатӣ аз ҳисоби пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ дар соли 2021 маблағи 11323,7 млн сомони ро ташкил медиҳад, ки вазни қиёсии он нисбат ба Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 11,4 ғоиҙро ташкил медиҳад. Талаботи бучети давлатӣ дар 31 соли истиқлолият нишондиҳандаҳои баландтарин мебошад. Агар ин рақамро нисбат ба соли 2017 қиёс намоем 2,3 маротиба ва ё 6434,0 млн сомонӣ зиёдтар мебошад.

Давра ба давра аз нав дида баромадани рӯйхати имтиёзҳоро инқор кардан мумкин нест. Дар шароите, ки вазъи қунии иқтисодӣ метавонад дар муддати кӯтоҳ ба таври назаррас бад шавад, тичоратро бо мӯҳлатҳои хеле дароз баргардонидан ғайриимкон аст. Дар ин вазъ пешбинӣ намудани имтиёзу сабукиҳо ба ин соҳа муҳим арзёбӣ мегардад.

Бекор кардани як қисми имтиёзҳои андозии амалкунанда аз рӯи натиҷаҳои таҳлили доимии самаранокии имтиёзҳои мавҷудаи андоз бояд ҳамчун хавфи зиёд шудани сарбории андоз барои ғуруҳи муайяни андозсупорандагон ба ҳисоб гирифта шавад. Масъалаи маъмурро дар доираи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ” баррасӣ намудан имкон дорад. Чун пешниҳод намудани имтиёзҳо бо мақсадҳои муайян мебошад.

Баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳои амалкунандаи қонунгузорӣ аз ҷониби мақомоти андоз, гумрук ва мақомоти ваколатдори соҳавӣ тибқи Тартиби болозикр ғузаронида мешавад. Дар сурати аз ҷониби вазорату идораҳои соҳавӣ ва (ё) субъектҳои, ки бо ташаббуси онҳо ва (ё) нисбати онҳо имтиёзҳо муқаррар гардидааст (пешбинӣ мегардад), пешниҳод нашудани маълумот дар бораи баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳо (асосноккунии мавҷудияти таъсири мусбии имтиёзҳо) мақоми ваколатдор барои бекор (рад) намудани чунин имтиёзҳо тибқи тартиби муқарраргардида ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (вазорату идораҳои соҳавӣ) ҳулоса пешниҳод менамояд [9].

Тибқи омӯзиши муаллиф, барои дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ намудҳои ғуноғуни имтиёзу сабукиҳо пешниҳод мегардад. Имтиёзҳои андозию гумрукӣ натавонанд дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ мебошад, балки дигар намудани дастгирии давлатии соҳибкорӣ низ ба рушди соҳаи муайян мусоидат менамояд. Яке аз чунин дастгириҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 июни соли 2022, №1874 “Дар бораи мораторий ба санҷишҳои ғайриқонунии субъектҳои соҳибкорӣ” мебошад, ки тибқи талаботи он санҷишҳои ғайриқонунии субъектҳои соҳибкорӣ муваққатан ба муҳлати 1 сол (давоми соли 2022) боздошта мешавад.

Моҳияти худӣ пешниҳодро инкор накарда, дар бораи кафолатҳои зерин таваҷҷӯҳ мекунем, ки ҳангоми татбиқи ин пешниҳод бояд ба андозсупорандагон дода шаванд.

Аввалан, таҳлил ва арзёбии ҳавасмандгардонии андоз бояд бо тартиби муқарраршуда гузаронида шавад ва ин тартиб бояд то ҳадди имкон дароз (5-10 сол) бошад.

Дуюм, вақте ки имтиёзҳои андоз бесамар дониста мешаванд, пас аз қабули қарор дар бораи бекор кардани онҳо барои чанд сол нигоҳ доштани чунин имтиёзҳо кафолат дода мешавад, то ба андозсупорандагон имкони мутобиқ шудан ба шароити нав ё тарки бозорро бо ҳадди ақал таъмин намоянд.

Сеюм, бо назардошти субъективияти ин таҳлил аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ қонуниятӣ чароғи таҳлил ва қабули қарорро таъмин кардан зарур аст. Аз ҷумла, дар доираи таҳлили мазкур ошкоро будани иттилоотро барои ҳамаи тарафҳои манфиатдор таъмин намуда, онро дар асоси равишҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокӣ тасдиқшуда, бахусус дар марҳилаи ҷорӣ намудани имтиёзҳо ба роҳ мондан лозим аст.

Хавфи асосии безъитноӣ кардани кафолатҳои зикршуда дар риоя накардани ҳуқуқҳои андозсупорандагон, фароҳам овардани шароите мебошад, ки дар он интизориҳои сармоягузoron оид ба хароҷоти андоз ҳангоми ташкил ва пешбурди тиҷорат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар тағйироти ғайриҷашмдошт дар шароити андозбандӣ асоснок карда намешаванд. Ин метавонад боиси паст шудани ҷолибияти сармоягузории иқтисоди ватанӣ гардад.

Хулоса ва тақлифҳо. Баррасии равишҳои дарки имтиёзҳои андоз як масъалаи мурабамест, ки ҳам дар соҳаи донишҳои илмӣ ва ҳам дар соҳаи амалияи татбиқи ҳуқуқ мебошад. Дар доираи таҳлили ҳавасмандгардонии андоз масъалаҳои ворид намудани тағйирот ба мафҳуми ҳуқуқи онҳо ҳам дар асоси назарияи андозҳо ва ҳам дар асоси таҳлили амалияи татбиқи онҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Яке аз роҳҳои беҳтар намудани ҳавасмандгардонии андоз муқаррар намудани номгуӣ имтиёзҳо мебошад, ки самарайи онҳо бештар ба истифодаи минбаъдаи захираҳои молиявии сарфашуда вобаста аст. Бо мақсади таъмини назорат аз болои сарфи маблағҳои молиявӣ, ки андозсупорандагон вобаста ба татбиқи имтиёзҳои андоз сарфа кардаанд, асоснок кардани он аст, ки кадом имтиёзҳои андозро бо дигар воситаҳои танзими давлатии иқтисодӣ (субсидия, қарз, маблағгузорӣ ва ғайра) иваз кардан мумкин аст.

Муҳим аст, ки мақомоти дахлдори соҳавӣ давра ба давра самаранокӣ имтиёзҳои мавҷудаи андозро дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намуда, дар сомонӣ расмӣ интернетӣ худ барои истифода гузорад.

Ҳангоми қабули қарорҳо дар асоси натиҷаҳои таҳлил оид ба тағйирот дар имтиёзҳои андоз, масалан, талаботи зеринро истифода шавад:

- 1) муҳлати ниҳии имтиёзҳо муқаррар карда шавад;

- 2) барои эътибори имтиёзҳо баъди қабули қарор дар бораи бекор кардани онҳо давраи гузариш муқаррар шавад;
- 3) баҳодиҳии имтиёзҳои андоз дар асоси талаботи қонуғузори ва дастрасии қушод ба натиҷаҳои таҳлил амалӣ карда шавад;
- 4) дар сурати норози будан бо истифодаи дурусти методологияи муқарраргардидаи ҳисоб кардани имтиёзҳои андоз ҳуқуқ ба ҳифзи судиро таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Барфиев, К. Х. Конкурентоспособность дехканских (фермерских) хозяйств в условиях многоукладной экономики (на материалах Республики Таджикистан) : специальность 08.00.05: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Барфиев Кобилджон Хушвахтович. – Душанбе, 2010. – 134 с. – EDN QEUKOP.
2. Барфиев, К. Х. Конкурентоспособность сельскохозяйственного производства и её учетно-аналитические основы: теория, методология, организация : специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика" : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Барфиев Кобилджон Хушвахтович. – Бишкек, 2019. – 45 с. – EDN LHKRVI.
3. Барфиев, К. Х. Основные направления система статистических показателей эффективного использования земельных ресурсов / К. Х. Барфиев // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. – № 1. – С. 28-32. – EDN VLNWFR.
4. Барфиев, К. Х. Состояние и особенности налоговой системы Республики Таджикистан / К. Х. Барфиев, С. Рахматзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-4-2(57). – С. 93-97. – EDN QFUXUE.
5. Гармаева, М. А. Соотношение налоговых вычетов и налоговых льгот / М. А. Гармаева // Право и экономика. – 2008. – № 7. – С. 62-66. – EDN KVFNBj.
6. Гоибназаров, С. М. Стратегия эффективного управления человеческими ресурсами в условиях кризисного развития / С. М. Гоибназаров, Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – № 2/3(86). – С. 175-180. – EDN VWKYQL.
7. Кодекси андози Федератсияи Россия аз 31.07.1998 г. №146-ФЗ [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.nalog.gov.ru/> (санаи мурочиат: 22.03.2023).
8. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adliya.tj> (санаи мурочиат: 22.03.2023).
9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ” аз 31.12.2020, №670 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adliya.tj> (санаи мурочиат: 22.03.2023).
10. Мададхонов, М. Б. Идоракунии сифат ва самаранокии хизматрасониҳо дар соҳаи таҳсилоти олий / М. Б. Мададхонов, А. А. Идибеков, М. Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 8. – Р. 165-172. – EDN SJFBLS.
11. Мирзозода, П. З. международное образовательное право / П. З. Мирзозода, Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 2-1(46). – С. 347-355. – EDN XRFAGC.
12. Муминзода, М. Н. Исследование правовой основы налоговой политики в сфере предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан / М. Н. Муминзода, Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 351-360. – EDN CBIUVW.

13. Муминзода, Н. И. Замимаҳои ҳукукии муайян намудани нақши маориф дар низоми иқтисодиёт / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳукуки инсон. – 2023. – №. 2(30). – Р. 122-136. – EDN BIWIFL.
14. Муминзода, Н. И. Правовое регулирование защиты прав потребителей образовательных услуг в сфере высшего профессионального образования по законодательству Республики Таджикистан : диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Муминзода Нозим Исмат. – Душанбе, 2020. – 175 с. – EDN AVGEFT.
15. Муминзода, Н. И. Правовые основы международного туризма / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 2-2(47). – С. 303-313. – EDN OWXXHH.
16. Муминзода, Н. И. Регулирование трудовых отношений в международном праве / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 5. – С. 262-270. – EDN WZRWEE.
17. Павленко, С. П. Правовая природа вычетов и освобождений по налогу на доходы физических лиц / С. П. Павленко // Налоги и налогообложение. – 2010. – № 12. – С. 37-41. – EDN PWLVMD.
18. Тютюрюков, Н. Н. Механизмы налогового стимулирования в региональном развитии / Н. Н. Тютюрюков, Г. Б. Тернопольская // Налоги и налогообложение. – 2008. – № 12. – С. 23-32. – EDN RDAZFL.

УДК 657.37:658.14

Дадоматов Д. Н., Собирова М.Д.

ТАНЗИМИ МЕЪЁРӢ - ҲУҚУҚИИ БАҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУДӢ

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба танзими меъёрӣ-ҳуқуқии баҳисобгирӣ чузъиёти сармояи худӣ баррасӣ гардида, мушкилоти мавҷудаи эътироф ва баҳодиҳии бузургии сармояи саҳомӣ, ташаккул ва тариқи истифодаи сармояи барилова ва ғайраи тақсиминошуда мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Диққати махсус ба мазмуни санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзимкунандаи баҳисобгирӣ ҳаракати чузъиёти асосии сармояи худӣ, таҳлили тағйироти ҳаҷми сармояи худӣ дар санадҳои вобаста ба мутобикгардонии онҳо ба қонунгузории байнаҳалқӣ, инчунин зарурияти тақсиминошудаи ҳаҷми сармояи худӣ ба мақсади таъмини вазъият ва муфидият барои истифодабарандагон, инчунин ҳамоҳангсозии низомномаҳои мавҷудаи миллиро оид ба баҳисобгирӣ муҳосибӣ бо СБҲМ талаб менамояд.

Вожаи калидӣ: корхона, танзими ҳуқуқӣ, сармоя, баҳисобгирӣ муҳосибӣ, маълумот, амалиёти ҳоҷагӣ.

Дадоматов Д. Н., Сабирова М.Д.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УЧЕТА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА

В статье обсуждаются вопросы, связанные с нормативно-правовым регулированием учета реквизитов собственного капитала, существующие проблемы признания и оценки размера собственного капитала, формирования и способа использования остаточного капитала и нераспределенная прибыль обсуждаются. Особое внимание уделено содержанию нормативно-правовых документов, регламентирующих учет движения основных реквизитов собственного капитала, анализу последних изменений документов, связанных с их адаптацией к международному законодательству, а также необходимости совершенствования нормативно-правовые аспекты формирования объявленного капитала предприятий. Отмечается, что последние реформы нормативно-правового регулирования учета собственного капитала компаний станут еще одним этапом успешного развития в Таджикистане. В то же время доказано, что переход Таджикистана на международные стандарты бухгалтерского учета и отчетности требует адекватного отражения собственного капитала в бухгалтерском учете и отчетности в целях обеспечения ясности и полезности для пользователей, а также гармонизации существующих национальных правил бухгалтерского учета с МСФО.

Ключевые слова: предприятие, нормативно правовое регулирование, собственный капитал, бухгалтерский учет, информация, хозяйственные операции.

Dadomatov D.N., Sobirova M.D.

LEGAL REGULATION OF EQUITY ACCOUNTING

The article discusses issues related to the legal regulation of accounting for the details of equity capital, existing problems of recognizing and assessing the amount of equity capital, the formation and method of using residual capital. and retained earnings are discussed. Particular attention is paid to the content of regulatory documents regulating the accounting of the movement of basic details of equity capital, analysis of recent changes in documents related to their adaptation to international legislation, as well as the need to improve the regulatory aspects of the formation of the declared capital of enterprises. It is noted that the latest reforms in the legal regulation of companies' equity capital accounting will become another stage of successful development in Tajikistan. At the same time, it has been proven that Tajikistan's transition to international accounting and reporting standards requires adequate reflection of equity capital in accounting and reporting in order to ensure clarity and usefulness for users, as well as harmonization of existing national accounting rules with the IASB.

Key words: enterprise; legal regulation, equity, accounting, information, business transactions.

Гузориши масъала. Асоси иқтисоди бозорро муносибатҳои моликият ташкил медиҳанд, ки дар низоми баҳисобгирӣ бо категорияи «сармояи саҳомӣ» ифода ёфтаанд. Мафҳуми сармоя ҳамчун як қисми сармояи пешпардохтшуда фаҳмида мешавад, ки аз сарчашмаҳои гуногун ташаккул ёфта, моликияти корхона буда, ҳамчун фарқияти байни дороиҳо ва ӯҳдадориҳои он (капитали қарзӣ) ба таври миқдорӣ муайян карда мешавад.

Ҳар корхона (фирма, ширкат), ки аз дигарон ҷудо шуда, фаъолияти хоҷагиашро пеш мебарад, бояд сармояи худро дошта бошад. Мавҷудияти сармоя шартӣ муҳими таъсис ва рушди тижорат мебошад. Соҳибкорӣ як фаъолияти махсуси иқтисодӣ аст, ки на ҳама аз ӯҳдаи он баромада метавонанд, зеро он на танҳо дониши иқтисодӣ, қатъият, қардорӣ ва

омодагиро ба таваккал талаб мекунад, балки қобилияти эҷодкорӣ ва тафаккури ғайримуқаррариро низ зарур мешуморад.

Потенсиали назаррасе, ки ба тичорат хос аст, ба мо имкон медиҳад, ки онро ҳамчун омили истеҳсолот дар баробари захираҳои моддӣ, инсонӣ ва молиявӣ баррасӣ кунем.

Сохтор ва динамикаи сармояи худӣ нишондиҳандаи муҳимтаринест, ки вазъи молиявии субъекти хоҷагидориро муайян мекунад. Дар шароити бозор, вақте ки фаъолияти хоҷагии корхона (фирма, ширкат) ва тараккиёти (онҳо) аз рӯи принципҳои худмаблағгузорӣ ва аз сабаби набудани захираҳои молиявии худ — аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ ба амал бароварда мешавад, баҳодихии таҳлили мухторияти молиявии субъект аз манбаъҳои берунии маблағгузорӣ муҳим аст.[2]

Дар баробари ин, манбаи асосие, ки дар он иттилооти барои истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ зарурӣ ҷамъоварӣ ва ба низом дароварда мешавад, баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Дар он раванди ташаккули моликият, доираи ҳуқуқҳои соҳибони ҷамъият, тақсими натиҷаҳои фаъолияти онҳо, яъне маълумот дар бораи ташаккул ва истифодаи сармояи саҳомӣ ҳамчун асоси молиявии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ инъикос карда мешавад.

Маҷмӯи васеи шаклҳои ташкилию ҳуқуқии корхонаҳо (фирмаҳо, ширкатҳо), ки дар онҳо дар муносибатҳои моликият, танзими масъалаҳои моликият фарқият мавҷуд аст, хусусиятҳои танзими ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи худиро муқаррар мекунад, ки дар навбати худ онҳо ба методологияи инъикоси ташаккули муносибатҳои моликият дар ҳисобдорӣ ва сармояи худӣ таъсири назаррас мерасонанд.

Дар байни объектҳои баҳисобгирӣ сармояи худӣ, ки дар ибтидои фаъолияти корхона (фирма, ширкат) ташаккул ёфта, пурра карда шуда, инчунин дар тамоми давраи фаъолияти он зиёд мешавад, мавқеи махсусро ишғол мекунад. Афзоиши сармояи худӣ вазифаи муҳимтарини фаъолияти соҳибкорӣ - фаъолияти мустақилона, ташаббусӣ, мунтазам, бо таваккали худӣ бо мақсади ноил шудан ба натиҷаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва ба даст овардани ғоида мебошад [14].

Танзими ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи саҳомии корхона (фирма, ширкат) тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ — ҳам умумӣ ва ҳам махсус амалӣ карда мешавад. Солҳои охир дар Тоҷикистон барои танзими низомии баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла сармояи саҳомӣ заминаи ҳеле мукаммалӣ қонунгузорӣ ба вуҷуд оварда шудааст, ки шиносӣ бо он ба кормандони муҳосибӣ дар инъикоси саривақтӣ ва дурусти амалиёти баҳисобгирии муҳосибӣ оид ба ташаккул ва тағйир додани ҷузъиёти сармояи саҳомии худии он кӯмак мекунад [9].

Таҳлили таҳқиқоти охирин ва нашрияҳо. Дар шароити муосир олимони ватанӣ, ба мисли М.Шобеков, С.И.Содиқов, С.Ф. Низомов, А. Мирзоалиев, К. Хушвахтзода ва дигарон корҳои худро ба масъалаи ташаккули моҳият ва ҷузъҳои сармояи саҳомӣ бо мақсади пешбурди баҳисобгирии он бахшидаанд. Натиҷаҳои коркардҳои назариявӣ ва амалие, ки дар муддати тӯлонӣ оид ба тақмил додани баҳисобгирии сармояи худӣ ва танзими ҳуқуқии он ба даст омадаанд, ба инкишофи назарияи баҳисобгирии ватанӣ таъсири мусбат расониданд [3]. Бо вуҷуди ин, як қатор мушкилоте боқӣ мондаанд, ки таҳқиқоти минбаъдaro талаб мекунанд.

Муайян кардани ҳадафҳои мақола (баёни мушкилот). Мақсади таҳқиқот нишон додани механизми танзими ҷорӣ баҳисобгирии сармояи саҳомӣ ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили он мебошад.

Муаррифии маводи асосии таҳқиқотӣ. Сармояи худӣ дар бунёд ва рушди корхона (фирма, ширкат) нақши асосӣ дошта, заминаи асосии иқтисодии тамоми раванди фаъолияти он мебошад.

Дар сатҳи қонунгузорӣ мафҳуми «сармояи худӣ» дар Низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 феввали соли 2003 № 9 тасдиқ шудааст, ифода ёфтааст [9,10].

Ҳамин тариқ, зери мафҳуми «сармояи худӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми дороиҳои боқимондаи корхона баъди тарҳи уҳдадориҳо фаҳмида мешавад. Ин мафҳум тартиби ҳисоб кардани сармояи худиро инъикос менамояд, аммо манбаъҳои ташаккул ва самтҳои истифодаи сармояи худро ошкор намекунад. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ истилоҳи «сармояи саҳомӣ»-ро истифода намебаранд, муодили он дар таҷрибаи хориҷӣ мафҳуми «дориҳои соф» (net assets) мебошад [12].

Тибқи моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ҷамъиятҳои саҳомӣ» сармояи оинномавӣ сармояи ҳаддулақали ҷамъиятро дар лаҳзаи таъсисёбии он ташкил намуда, андозаи онро қонун муқаррар менамояд, аммо дар санади меъёрии зикршуда мафҳуми сармояи худӣ муқаррар карда нашудааст [2]. Дар таҷрибаи хориҷӣ сармояи худӣ (арзиши дороиҳои соф) ҷамъият ин фарқи байни арзиши умумии дороиҳо ва арзиши уҳдадориҳои ҷамъият дар назди шахсони дигар мебошад.

Чузӣ асосии сармояи худӣ корхона сармояи оинномавӣ он аст.

Сармояи ибтидоӣ – ин фонди оинномавӣ ба корхона ҷудокардашуда ё ба корхона ҷалбшуда мутобиқи принципҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ дар шакли воситаҳои пулӣ ё маблағгузориҳо ба моликият, арзишҳо, дороиҳои ғайримоддӣ, қоғазҳои қимматноки ба корхона мутааллиқ тибқи ҳуқуқи моликият ё пешбарии пурраи хоҷагӣ мебошад. Аз ҳисоби фонди оинномавӣ корхона воситаҳои (фондҳои) асосӣ ва гардони худро бунёд менамояд [5,7,8].

Мебояд қайд кард, ки дар амалияи хориҷӣ мафҳумҳои фонди оинномавӣ, фондҳои асосӣ ва гардон умуман истифода нагардида, мутобиқи СБҲМ чунин объектҳои ба ҳисобгирӣ ба назар намерасанд [6;11;13].

Шаклҳои намунавӣ ҷамъиятҳои саҳомӣ ҷамъиятҳои шакли кушода ва пӯшида буда, дар таҳрири охири қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ҷамъиятҳои саҳомӣ» давлат онҳоро ҳамчун оммавӣ ва шахсӣ муайян намудааст. Номгузори мазкурро қонун бо шакли ташкилии ҷойгиркунии саҳмияҳо нисбат дода, фуруши озодаи қоғазҳои қимматнок ба воситаи фурушанда ба ташаккули ҷамъияти саҳомии оммавӣ, ва ҷойгиркунии саҳмияҳо дар байни саҳмомони оянда ба миқдори на зиёда аз 100 аъзо ба ташаккули ҷамъияти саҳомии шахсӣ бурда мерасонад [2,5].

Маҳдудияти шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ ба кушода ва пӯшида маънои муайян дошта, маъмулан бо объекти фаъолияти хоҷагӣ алоқаманд аст. Агар объект ҷолибияти судманд дошта, саҳмомони оянда сармояи кофиро барои амалигардонии фаъолият дошта бошанд, он гоҳ миқдори иштирокчиёно маҳдуд менамоянд.

Ва агар объект фарогири хавф буда, камбудии сармоя ҳис шавад, он замон ҷамъияти саҳомии кушода ташкил карда мешавад. Маҳз нишонаи ташкилӣ- ҳуқуқӣ – корхонаи саҳомӣ ё ғайрисаҳомӣ таъсири ҳалқунандаро ба ташаккули намудҳои алоҳидаи сармояи худӣ мерасонад. Ва ин пеш аз ҳама, ба ташкил ва тартиби пешбарии ба ҳисобгирӣ ташаккул ва ҳаракати чузӣёи сармояи худӣ таллаук дорад.

Ҳуқуқи соҳибкорон оид ба ташаккули сармояи худӣ дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ҷамъиятҳо бо масъулияти маҳдуд» аз 10.05. 2002с. №53 [4], «Оид ба ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 14. 11.2016 с., №374 [2] ва Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.01. 2020 с. №1657 [1] дарч гардидааст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.05.2002 с, №53 «Оид ба ҷамъиятҳо бо масъулияти маҳдуд» мақоми ҳуқуқи ҷамъиятҳо бо масъулияти маҳдуд ва бо масъулияти иловагӣ муайян намуда, тартиби бунёди онҳо, фаъолият ва қатъи он, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иштирокчиёни онҳоро муқаррар менамояд [7,8].

Дар қонуни №53 дар байни тағйироти муҳим метавон тағйирёбии сармояи эълоншудаи ҷамъиятҳо бо масъулияти маҳдуд ва бо масъулияти иловагӣ ва бузургии сармояи мазкурро зикр намуд.

Якум, ҳангоми ташкили ҷамъияти нав бо масъулияти маҳдуд ё ҷамъият бо масъулияти иловагӣ иштирокчиёни онҳо уҳдадоранд, ки сармояи эълоншударо дар ддвоми

шаш моҳ пас аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ ба истиснои ҳолатҳои дар оиннома мавҷуд будани низомномаҳои дигар бунёд намоянд, ҳоло он, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.06.1993 «Дар бораи корхонаҳо» муҳлати мазкур 1 солро ташкил меод [8].

Инчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.06.1993 «Дар бораи корхонаҳо» муқаррар карда шуда буд, ки ҳамаи қарорҳои маҷлиси умумӣ танҳо дар сурати мавҷудияти ширкати иштирокчиёни ҷамъият, ки дар умум зиёда аз 50% овозҳоро дороянд, қабул мегардад, аммо дар қонуни №53 ҳолатҳое пешбинӣ гардидаанд, ки қарорҳо хангоми мавҷудияти ҳамаи иштирокчиён, $\frac{3}{4}$ ҳиссаи ҳамаи иштирокчиён ё бо аксарияти овозҳои иштирокчиён қабул карда мешаванд [8].

Қарори маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъияти масъулиятш маҳдуд ё бо масъулияти иловагӣ оид ба афзоиши андозаи сармояи эълоншуда дар муддати то як сол бояд иҷро гардад, гарчанде қонуни №1576 давраи мазкурро ба танзим намендарад.

Муддати ба ҳукми қонун даромадани қарори иштирокчиёни маҷлиси умумӣ оид ба ихтисори сармояи эълоншуда тибқи муқаррароти қонуни №53 мавқуф гузотша намешавад, чуноне, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.06.1993 «Дар бораи корхонаҳо» муқаррар карда шуда буд.

Дуҷум, Қонуни №53 тартиби аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд ё ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ дар бораи муқаррар намудани мӯҳлати иловагии саҳм дар сармояи оинномавии ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд ё масъулияти иловагӣ такмил дода шудааст. Яъне, агар иштирокчӣ дар гузоштани саҳм ба сармояи оинномавӣ дер карда бошад, дар он сурат мақомоти иҷроияи ҷамъият бояд ба ӯ дар бораи ба таъхир афтодани он огоҳии хаттӣ фиристад, ки дар он маълумот дар бораи маблағи қарз ва мӯҳлати иловагии баргардонидани он зикр карда мешавад. Дар навбати худ муҳлати иловагии барои пардохти қарз пешбинишударо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлати ё оиннома муқаррар намуда, наметавонад аз сӣ рӯз зиёд бошад.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки дар муқоиса бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳо» Қонуни №53 оқибатҳои саривақт нагузоштани саҳмро аз ҷониби иштирокчии ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд ё ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ барои пардохти қарзи саҳмӣ бо назардошти мӯҳлати иловагии пешбинишуда муайян кардааст [5]:

– дар бораи аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҷамъият даъват намудани маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият, ки масъалаи хориҷ намудани иштирокчии оид ба гузоштани саҳм қарздорро ҳал менамояд;

– дар бораи кам кардани сармояи оинномавии ҷамъият ба андозаи қисми пардохтнашудаи ҳиссаи иштирокчии ҷамъият;

– дар бораи аз нав тақсим намудани ҳиссаи пардохтнашуда ё як қисми он байни иштирокчиёни дигари ҷамъият бе тағйир додани андозаи сармояи оинномавии ҷамъият ва пардохти ҷунин қарз аз ҷониби иштирокчиёни дахлдор хангоми барҳам додани ҷамъият.

Ҳамчунин қайд карда мешавад, ки хангоми муайян намудани натиҷаҳои овоздиҳӣ барои қабули қарори дахлдор овозҳое, ки ба иштирокчии ҷамъият қарздор аст, ба инбат гирифта намешаванд.

Сеҷум, Қонуни №53 бар хилофи Қонун «Дар бораи корхонаҳо» тартиби зиёд ва кам кардани сармояи оинномавиро ба таври муфассал танзим менамояд. Баъд аз ҳама, муқаррар карда шудааст, ки афзоиши сармояи оинномавӣ аз ҳисоби гузоштани саҳмҳои иловагӣ ва бидуни саҳмҳои иловагӣ аз ҳисоби фондаи тақсимнашудаи ҷамъият сурат мегирад. Яъне хангоми зиёд кардани сармояи оинномавӣ бидуни ҷалби ҳиссаҳои иловагӣ таркиби иштирокчиёни ҷамъият ва таносуби ҳиссаи онҳо дар сармояи оинномавӣ тағйир намеёбад. Зиёд кардани сармояи оинномавӣ аз ҳисоби саҳмҳои иловагӣ арзиши номиналии ҳиссаи иштирокчии ҷамъият метавонад танҳо ба андозаи баробар ё камтар аз арзиши саҳми иловагии ҷунин иштирокчӣ афзоиш ёбад [5].

Бояд қайд кард, ки дар сурати зиёд шудани сармояи оинномавии ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд ё ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ аз ҳисоби саҳмҳои иловагӣ,

чунин афзоиш на танҳо аз чониби иштирокчиёни чамъият, балки аз чониби шахсони сеюм низ метавонад ба амал ояд. Яъне иштирокчиёни чамъият имконият доранд, ки сармояи оинномавии чамъиятро аз ҳисоби саҳмгузориҳои иловагии иштирокчиён ва/ё шахсони сеюм дар асоси қарори дар маҷлиси умумии иштирокчиён қабулшуда зиёд намоянд.

Ба иштирокчиён ҳуқуқи афзалиятнок дода мешавад, ки мувофиқи ҳиссаи онҳо дар сармояи оинномавӣ саҳми иловагӣ гузоранд, ба истиснои ҳолатҳое, ки ин дар шартномаи корпоративӣ пешбинӣ шудааст, ки тибқи он чунин иштирокчӣ тараф мебошад. Пас аз истифодаи ҳуқуқи афзалиятноки худ ӯ даст кашидан аз он, шахсони сеюм ва иштирокчиёне, ки хоҳиш доранд, ҳуқуқ доранд, ки аз маблағи саҳмияҳои худ дар сармояи оинномавӣ бештар саҳмҳои иловагӣ гузоранд. Фаҳмида мешавад, ки онҳо ҳуқуқ доранд дар доираи фарқи байни маблағи афзоиши сармояи оинномавӣ ва маблағи ҳиссахое, ки иштирокчиёне, ки ҳуқуқи афзалиятноки худро истифода бурдаанд, агар дар оиннома тартиби дигаре пешбини нагардида бошад, саҳми иловагӣ гузоранд. Яъне, қарори маҷлиси умумии иштирокчиёни чамъият дар бораи ҷалби маблағҳои иловагӣ маблағи умумии афзоиши сармояи оинномавии чамъият, таносуби маблағи зиёдшавӣ ба андозаи ҳиссаи ҳар як иштирокчӣ дар сармояи эълоншуда ва андозаи пешбинишудаи сармояи оинномавӣ муайян менамояд.

Дар мавриди зарурат иштирокчиёни чамъияти дорои масъулияти маҳдуд ӯ чамъияти дорои масъулияти иловагии метавонанд барои гузоштани саҳми иловагии шартнома банданд. Моҳияти ин шартнома аз он иборат аст, ки он барои тарафҳо то лаҳзаи гузоштани саҳми ҳақиқӣ ва бо мақсади минбаъд таъмин намудани иҷрои он кафолати муайян ба ҳисоб меравад.

Пас аз он, дар давоми як моҳи баъди ба охир расидани мӯҳлати барои гузоштани саҳмҳои иловагӣ пешбинишуда маҷлиси умумии иштирокчиёни чамъияти дорои масъулияти маҳдуд ӯ чамъияти дорои масъулияти иловагӣ қарор қабул мекунад [5]:

- дар бораи тасдиқи натиҷаҳои гузоштани саҳмҳои иловагӣ;
- дар бораи тасдиқи андозаи саҳмияҳои иштирокчиёни чамъият ва арзиши номиналии онҳо бо назардошти саҳми иловагии дар ҳақиқат гузоштаи онҳо;
- ҳангоми тасдиқи андозаи афзудаи сармояи оинномавии чамъият.

Ҳамин тариқ, бо таҳлили муқаррароти Қонуни № 53 ба хулосае омадан мумкин аст, ки он ба пешгирӣ намудани ихтилофот байни иштирокчиёни чамъияти дорои масъулияти маҳдуд ӯ чамъияти дорои масъулияти иловагӣ ва ҳифзи манфиатҳои онҳо, ки дар ҳаҷми бетағйири ҳиссаи иштирокчиён ифода ёфтааст, дар сурати зиёд шудани андозаи сармояи оинномавӣ бе ҷалби ҳиссаҳои иловагӣ (аз ҳисоби ғайри тақсимнашудаи чамъият) равона шудааст. Аммо дар сурати кам шудани андозаи сармояи оинномавӣ, таносуби андозаи ҳиссаи иштирокчиёни чамъияти дорои масъулияти маҳдуд ӯ чамъияти дорои масъулияти иловагӣ дар сармояи оинномавӣ бояд бетағйир монад.

Чорум, пас аз қабули қарор дар бораи кам кардани сармояи оинномавии чамъияти масъулиятш маҳдуд мақомоти иҷроия вазифадор аст ҳар як кредиторро (ки талаботи онҳо ба чамъият бо ғарав, кафолат ё кафил таъмин нагардидааст) оид ба чунин қарор дар давоми даҳ рӯз ба таври хаттӣ хабар диҳад. Кредиторон баъди гирифтани огоҳинома ҳуқуқ доранд дар давоми сӣ рӯз бо талаби таъмини иҷрои ўҳдадориҳо дар асоси шартномаи басташуда оид ба таъминот ба чамъият муроҷиат намоянд; дар бораи пеш аз мӯҳлат қатъ ё иҷрои ўҳдадориҳо дар назди кредитор ӯ бастани шартномаи дигар бо кредитор.

Агар чамъият дар мӯҳлати муқарраргардида талаботи дар боло зикршударо иҷро накунад, кредиторон ҳуқуқ доранд ба воситаи суд аз чониби чамъият қатъ ё иҷрои ўҳдадориҳоро талаб намоянд.

Аммо агар кредитор дар мӯҳлати муқарраргардида ба чамъият бо талаби хаттӣ муроҷиат накунад, он ҳисоб мешавад, ки ӯ барои иҷрои ўҳдадориҳояш дар назди он аз чамъият андешидани ягон амали иловагиро талаб намекунад.

Панҷум, бар хилофи Қонун «Дар бораи корхонаҳо» Қонуни № 53 ҳукуки ҷамъиятро барои ба даст овардани саҳмияҳо дар сармояи оинномавии худ, бе кам кардани андозаи ҷунин саҳм аз муҳосибот пешбинӣ менамояд, то ки дар рӯзи ин харидани ҷамъият сармояи захиравиро ба андозаи арзиши хариди саҳмияи харидашуда, ки истифодаи пардохтҳо ба манфиати иштирокчиёни ҷамъият манъ аст, ташкил додааст.

Аммо ин намуди шартнома бо қарори яқдилонаи маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият баста мешавад. Бинобар ин, ҳангоми тақсими ғоидаи ҷамъият ва тақсими молу мулки он ва ҳангоми барҳам хӯрдани он, ҳангоми муайян намудани натиҷаҳои овоздиҳӣ дар маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият саҳмияҳои ба онҳо тааллуқдошта ба ҳисоб гирифта намешаванд. Ва дар сурати аз ҷониби ҳуди ҷамъият, бе кам кардани сармояи оинномавии ҷамъият харидани ҳисса ё қисми он аз иштирокчиё бегонашавии ҳиссаи мазкур бо ҷуброн на дертар аз як сол аз рӯзи ба даст овардани саҳмия ё қисми он ба амал бароварда шавад.

Ҳамин тариқ, бо таҳлили тағйирот ба қонунгузорӣ, ки бо Қонуни № 53 ворид карда шудааст, метавонем ба ҳулосае омадем, ки тартиби нави ташаккули сармояи оинномавии ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд ё ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ бешубҳа марҳалаи дигари рушди бомуваффақияти қонунгузорӣ дар Тоҷикистон мегардад.

АДАБИЁТ

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (в редакции Закона РТ от 6.08.2001 г. № 41... от 02.01.2020г.№1657).
2. Дадамов, Д. Н. Методические подходы к формированию бухгалтерского учета в управлении уставным капиталом в коммерческих организациях / Д. Н. Дадамов, Б. М. Кузиева, М. Д. Собирова // Вестник Педагогического университета. Естественные науки. – 2021. – № 3-4(11-12). – С. 133-138.
3. Дадамов, Д. Н. Инновационное предпринимательство путь к рыночной экономике страны / Д. Н. Дадамов // Вестник Педагогического университета. – 2015. – № 3-2(64). – С. 149-151.
4. Дадамов, Д. Н. Факторы, влияющие на развитие предпринимательской деятельности в промышленности регионов Таджикистана / Д. Н. Дадамов // Таджикистан и современный мир. – 2016. – № 5(55). – С. 132-141. – EDN ZRQGBJ.
5. Закон Республики Таджикистан "Об акционерных обществах" (Ахбори Маҷлиси Оли Республики Таджикистан, 2007 г., №3, ст. 170; 2008 г., №10, ст. 812; 2009 г., №5, ст. 318, №7-8, ст. 496; 2010 г., №1, ст. 9; №12, ч. 1, ст. 816; 2011 г., №12, ст. 844; Закон РТ от 14.11.2016 г., №1374)
6. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 25.03.2011, №702. [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: // <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=bua> (дата обращения: 13.08.2023).
7. Закон Республики Таджикистан «Об обществах с ограниченной ответственностью» от 10.05.2002 г. № 53. (В редакции Законов Республики Таджикистан от 06.10.2008 г. №429, 29.12.2010 г. №656, 19.07.2022 г. №1908).
8. Закон Республики Таджикистан "О предприятиях" от 25.06.1993 г.
9. Закон Республики Таджикистан «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей (в редакции Закона РТ от 29.12.2010г.№669 от 28.12.2012г.№ 912, от 23.11.2015г. №1251, от 14.05.2016г.№1319, от 02.01.2019г.№1586, от 19.07.2019г.№1646)
10. Положение по бухгалтерскому учету (ПБУ) 1/99 «Учетная политика предприятия». введенное Приказом Министерства финансов РТ № 135 от 24.09.1999
11. Положение по бухгалтерскому учету ПБУ 5/2001 «Бухгалтерская отчетность предприятий», введенное Приказом Министерства финансов РТ № 104 от 16.07.2001.

12. Положение по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Таджикистан, утвержденное Министерством финансов от 8.02.2003 года № 9
13. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности. – Режим доступа: <https://www.ifrs.org/news-and-events/updates/>
14. Мирзоалиев А.А. Собственный капитал: некоторые вопросы отражения в финансовой отчетности // V Международная заочная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы учета, экономического анализа и финансово-хозяйственного контроля деятельности организаций», 11.12.2017, г. Воронеж, Российская Федерация – Воронеж: ВГУ, - С. 42-52

УДК 338.48

Машокиров Ч.Н.

НАҚШИ СОЗМОНИ УМУМИЧАҲОНИИ САЙЁҲӢ ДАР ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур нақши созмони умумичаҳони сайёҳӣ дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ ва аъзошавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Умумичаҳони Сайёҳӣ оварда шудааст. Дар мақолаи мазкур мақсади асосии СУС мусоидат ба рушди сайёҳӣ ҳамчун омили асосии таъмини сулҳи байналмилалӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ, савдои ҷаҳонӣ ва таҳкими робитаҳои иқтисодии ҷаҳонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта шудааст. Самтҳои муҳими фаъолияти СУС муайян ва ҳамоҳангсозии тартиби қонунгузори тазими сайёҳӣ, аз ҷумла дар ҳолатҳои фавқуллода (эпидемия, офатҳои табиӣ ва ғ.) оварда шудааст.

Калидвожаҳо: рӯзи умумичаҳони сайёҳӣ, сайёҳӣ, стратегияи сайёҳӣ, ҳунари мардумӣ, омор, муҳити зист, пандемия, минтақаҳо, деҳот.

Машокиров Дж.Н.

РОЛЬ ВСЕМИРНОЙ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье представлена роль Всемирной туристской организации в реализации целей устойчивого развития туристической отрасли и вступления Республики Таджикистан во Всемирную туристскую организацию. В данной статье основной целью ВТО является содействие развитию туризма как ключевого фактора обеспечения международного мира и взаимопонимания, мировой торговли и укрепления глобальных экономических связей. Важные направления деятельности ВТО определяются и согласовываются с законодательным порядком регулирования туризма, в том числе в чрезвычайных ситуациях (эпидемии, стихийные бедствия и т.п.).

Ключевые слова: всемирный день туризма, туризм, стратегия туризма, ремесла, статистика, окружающая среда, пандемия, регионы, сельская местность.

Mashokirov J.N.

THE ROLE OF THE WORLD TOURISM ORGANIZATION IN IMPLEMENTING THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the role of the World Tourism Organization in implementing the goals of sustainable development in the tourism industry in the Republic of Tajikistan. It also addresses the Republic of Tajikistan's accession to the World Tourism Organization. The main objective of the WTO is to promote the development of tourism as a crucial factor in ensuring international peace and understanding, world trade, and strengthening global economic relations. The article also outlines the important directions of the SUS's activities and their coordination with legislative procedures for regulating tourism, including in emergency situations such as epidemics and natural disasters, etc.

Keywords: world tourism day, tourism, tourism strategy, handicrafts, statistics, environment, pandemic, regions, rural areas.

Рӯзи умумичаҳонии сайёҳӣ яке аз ҷашнҳои байналмилалӣ буда, аз ҷониби Ассамблеяи генералии Созмони Умумичаҳонии Сайёҳӣ соли 1979 дар шаҳри Торремолиноси Испания таъсис ёфта ҳар сол 27 сентябр ҷашн гирифта мешавад.

Сайёҳӣ дар тӯли панҷ даҳсолаи гузаштаи асри 21 ба яке аз бахшҳои босуръат рушдбанда ва муҳимтарин зерсоҳаи иқтисодӣ ҷаҳон табдил гардида, барои бархе аз кишварҳо сайёҳӣ ҳатто манбаи асосии даромади буҷаи давлатӣ ба ҳисоб меравад. Соҳаи сайёҳӣ дар ибтидои асри равон, сарфи назар аз ҷолишҳо, аз қабili буҳрони иқтисодӣ ҷаҳонӣ, офатҳои табиӣ ва эпидемияҳо ҳатто рушди устувор нишон дод. Илова бар ин, пайдоиши технологияҳои пешқадам марбут ба сайёҳӣ ва коҳишёбии сатҳи тарифҳои хизматрасонӣ нави марбут ба сайёҳӣ ва поин рафтани нархи нақлиёт боиси афзоиш ёфтани теъдоди сафарҳои байналмилалӣ ё худ сайру саёҳат дар ҷаҳон гардид.

Ҳамзамон бо мақсади ҷалби ҳарчӣ бештари сайёҳон ба шаҳрвандони давлатҳои хориҷе, ки ҳукуки бо тартиби сода гирифтани равониди Ҷумҳурии Тоҷикистонро доранд, равониди нави сайёҳии бисёрқарата дода, муҳлати он то 60 рӯз дароз гардид. Илова бар ин, бо мақсади содагардонии рафтуомади ҳамватанони бурунмарзие, ки зодагони Тоҷикистон мебошанд, низоми равониди бисёрқаратаи сесола ҷорӣ шуд.

Ҳадаф аз баргузори ин ҷашни соҳавии байналмилалӣ, нишон додани саҳми бахши сайёҳӣ он дар иқтисоди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва рушди ҳамкориҳои мутақобилаи судманди халқҳои кишварҳои гуногун мебошад. Мақсади он ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба моҳият ва зарурати ҳамчун узви пайвастаи иқтисоди ҷаҳон ва аҳамияти хоси мафҳуми иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ доштани он мебошад.

Аммо дар натиҷаи пандемияи “Коронавирус”, бахши сайёҳӣ ба яке аз бахши бештар осебдида ва дучори зарари иқтисодии бархе аз кишварҳо табдил ёфт, ва маҳдудиятҳои сафар ва коҳишёбии сатҳи талаботи истеъмолкунандагон боиси муфлис гардидани ширкатҳои сайёҳии байналмилалӣ шуданд, ки дар навбати худ ба иқтисоди ҷаҳон таъсири бад расонида, сабаби афзун гардидани бекорӣ ва, дар кишварҳои ҷаҳон гардид. Барқарорсозии тадриҷии сайёҳӣ ба оғози раванди рушди босубот мусоидат кард [7, С 2].

Дар оғози соли равон, вуруди сайёҳони байналмилалӣ аз сатҳи дар соли 2022 сабтшуда ду баробар зиёд буд. Дар баъзе минтақаҳо шумораи воридот аллакай ба сатҳи пеш аз пандемия расидааст ё ҳатто аз он гузаштааст. Лағви маҳдудиятҳои боқимондаи сафар, дар баробари афзоиши эътимоди истеъмолкунандагон, омилҳои муҳими барқарорсозии бахши мазкур хоҳад буд ва ба миллионҳо сокинони саросари ҷаҳон умед ба ояндаи наҷиб ва умед ва имконияти гуворо меорад.

Мо тағйиротро дар самти эътирофи сайёҳӣ ҳамчун рӯкни муҳими рушд ва пешрафт мебинем. Моҳи майи соли 2022 Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид бори нахуст

мувоҳисаи вижаеро оид ба сайёҳӣ баргузор кард, ки аҳамияти таърихӣ ин бахш ва саҳми назарраси онро дар ММД кишварҳо ва иқтисоди ҷаҳон нишон дод. Ҳоло рушди сайёҳӣ ҳамчун зерсохтори таркибӣ дар ҳама минтақаҳои ҷаҳон дар барномаҳои стратегии ҳукуматҳо ва созмонҳои байналмилалӣ қарор дорад.

Ҳамзамон, кишварҳо ва ширкатҳои вобаста ба сайёҳӣ ба ҷолишҳои муосир ғаёлона мутобиқ мешаванд ва омодаанд, ки ба зиммаи худ уҳдадорӣҳои нав гиранд, ҳолати мазкур аз афзуншавии мавҷи имзоқунандагони Эъломияи Глазго “Оид ба Даҳсолаи амалиёти иқлим дар соҳаи сайёҳӣ”, ки бо ташаббуси Созмони Умулҷаҳонии Сайёҳӣ (UNWTO) сурат гирифтааст, шаҳодат медиҳад.

Рӯзи ҷаҳонии сайёҳӣ имкон медиҳад, ки ба саволҳо оид ба рушди соҳаи сайёҳӣ ва ояндаи он ҷавоби мусбат ва қонекунамандаро пайдо кунед.

Мавзӯи Рӯзи ҷашни имсола ба илҳами мувоҳисаҳо дар бораи таҷдиди сайёҳӣ барои рушд, аз ҷумла тавассути таълиму тадрис ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, инчунин таъсири зерсоҳаи сайёҳӣ ба сайёра ва рушди устувор равона шудааст.

Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ ҳамасола шиори ин ҷашни мазкурро эълон мекунад. Соли 2023 соли Сайёҳӣ ва сармоягузориҳои сабз эълон гардидааст.

Ҷун аънаи дар ин рӯз ҷамъомадҳои сайёҳон, ҷорабиниҳои идона ва фестивал озмунҳо бахшида ба сайёҳӣ ва тичорати сайёҳӣ дар саросари давлатҳои ҷаҳон баргузор мегардад.

Сайёҳӣ ҳамчун яке аз бахшҳои бузургтарини иқтисоди ҷаҳонӣ имкон медиҳад, ки аҳамияти беҳдошти устувориҳои экологӣ, рушди иқтисодӣ сабз ва муборизаи мо бо тағйирёбии иқлим тавассути иртибот ба таври равшан нишон дода шавад. Пешгӯйҳои нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии ғаёлияти сайёҳии байналмилалӣ дар соли 2023 ба сатҳи 95 дарсад баробар карда мешавад.

Ташкилоти Ҷаҳонии Саёҳат ва Сайёҳӣ (WTTC) бахши сайёҳии байналмилалӣ имсол ба 9,5 триллион доллар мерасад, ки ин нишондод 5% камтар аз сатҳи пеш аз пандемия дар соли 2019 мебошад [2, С 24].

Тибқи маълумоти Созмони Ҷаҳонии Саёҳат ва Сайёҳӣ (WTTC), то моҳи март соли 2023, аз 185 кишвари ҷаҳон, дар 34 - тоаш саҳми соҳаи сайёҳӣ дар ММД аллакай ба сатҳи нишондоди соли 2019 расид. Ин созмон пешгӯӣ мекунад, ки то охири соли 2023 соҳаи сайёҳӣ тақрибан дар нисфи 185 кишвари ҷаҳон ё пурра барқарор мешавад ва сатҳи он ба 95 дарсади сатҳи пеш аз пандемия баробар мешавад [3, С 221].

Соли гузашта, сарфи назар аз вазъи иқтисодӣ ва сиёсӣ, эҳёи бахши сайёҳӣ ва саёҳат бо суръати баланд идома ёфт, дар муқоиса бо соли 2022 22 дарсад афзоиш ёфт, ва ҳаҷми умумии ғаёлияти соҳа ба андозаи 7,7 триллион доллари ИМА расид [6, С 2].

Ин нишондиҳанда дар соли 2022, 7,6 дарсад ҳаҷми маҳсулоти иқтисодии ҷаҳонро ташкил дод, ки саҳми баландтаринро бахши сайёҳӣ дар соли 2019 ташкил дода буд. Бо вучуди ин, саҳми сайёҳӣ дар ММД-и ҷаҳонӣ дар муқоиса бо ҷаҳор соли пеш 22,9 дарсад камтар боқӣ мемонад.

Маблағи хароҷоти меҳмонони хориҷӣ дар соли 2022 82 дарсад афзоиш ёфта, ба 1,1 триллион доллар расидааст.

Тавре ки дар омили Созмони Ҷаҳонии Саёҳат ва Сайёҳӣ (WTTC) нишон дода шудааст, пандемияи COVID-19 боиси коҳиши шугъл дар бахши сайёҳӣ гардид, ки дар соли 2019 беш аз 334 миллион нафарро бо кор таъмин кардааст. Бар асари баста шудани сарҳадҳо ва дигар монеъа ва маҳдудиятҳо, сайёҳӣ дар соли 2020 беш аз 70 миллион ҷойи кориро аз даст дод ва шумораи умумии одамон дар соҳаи сайёҳӣ соли 2020 ба 264 миллион нафар расид [1, С 2].

Барқарорсозии шугъли ин бахш идома дорад ва соли 2022 дар ин соҳа беш аз 295 миллион нафар дар саросари ҷаҳон ғаёлият доштанд. Ҳамин тариқ, соли гузашта бахши сайёҳӣ аз 11 ҷойи кор дар ҷаҳон 1 ҳиссари ташкил медиҳад [2, С 166].

Тавре ки ташкилоти саноатӣ таъкид мекунад, агар ягон пандемияи нав ва низоъҳои глобалӣ, ки ба фаъолияти самарабахши сайру саёҳат таъсир нарасонанд, пас дар тӯли даҳ соли оянда соҳаи сайёҳӣ рушди босуръати худро идома хоҳад бахшид.

Бояд гуфт, ки сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳимми рушди иқтисоди кишвар ба ҳисоб рафта, солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин соҳа босуръат рушд карда истодааст [6, С 74].

Дар омили расмӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳамаҷола бозиди сайёҳони хориҷӣ аз мамлакат беш аз пеш афзоиш ёфта истодааст.

Дар соли 2022 зиёда аз 1 миллиону 151,9 ҳазор хориҷиён аз Тоҷикистон бозид намуданд. Ин нишондиҳанда — 634,3 ҳазор нафар ё 2,2 баробар нисбати ҳамин давраи соли гузашта зиёд мебошад. Дар ин ҳусус Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иттилоъ медиҳад.

Мутобиқи маълумоти оморӣ, беш аз 999,3 ҳазор нафари онҳо (тибқи методологияи Созмони умумиҷаҳонӣ сайёҳӣ) ба ҳайси сайёҳ арзёбӣ мешаванд. Ин рақам нисбат ба соли 2021 – 3,4 баробар зиёд аст.

Шумораи шаҳрвандони хориҷӣ аз кишварҳои ИДМ ба ҷумҳурӣ омада 1 миллиону 94,1 ҳазор нафар ё 95 дарсади шумораи умумии онҳоро ташкил намудааст. Тақрибан 950,1 ҳазор нафари онҳо сайёҳонро ташкил медиҳад.

Шумораи шаҳрвандони хориҷе, ки аз кишварҳои хориҷӣ дур ба ҷумҳурӣ омадаанд, 57,8 ҳазор нафарро ташкил додааст (5% аз шумораи умумӣ) ва 49,2 ҳазор нафари онҳо сайёҳон будаанд.

Имсол аксари шаҳрвандони хориҷӣ ба Тоҷикистон омада аз Ўзбекистон будаанд. Шумораи онҳо зиёда аз 777,6 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки 71,0 дарсад теъдоди умумии онҳоро ташкил медиҳад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ ба ҳолати нимсолаи якуми соли 2023 шумораи умумии шаҳрвандони хориҷӣ, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 627 ҳазору 931 нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба нимсолаи якуми соли гузашта 181 ҳазор 876 нафар ё 40,7 % зиёд гардида, аз ин шумора 487 ҳазор 403 нафарашон ба ҳайси сайёҳӣ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонӣ Сайёҳӣ) арзёбӣ гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2022-юм 124 ҳазору 314 сайёҳ ё 34,2 % зиёд мебошад [6, С 2].

Дар ин давра дар миқёси мамлакат 235 ширкатҳои сайёҳӣ фаъолият намуда, ба сайёҳон хизмат расониданд.

Ҳамаҷон, 183 меъмонхона, 6 меъмонхонаи 5 ситорадор, 20 меъмонхонаи 4 ситорадор, 16 меъмонхонаи 3 ситорадор, 3 меъмонхонаи 2 ситорадор, 2 меъмонхонаи 1 ситорадор ва 136 меъмонхонаи бедараъаи сатҳи хизматрасонӣ фаъолият кардаанд.

Дар ин давра шумораи миёнаи кормандони субъектҳои хизматрасонӣ 4129 нафар ва даромад аз пешниҳоди хизматрасонӣ дар ин давра 238841,4 ҳазор сомониро ташкил додааст.

Ҳамин тавр Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои захираҳои бойи сайёҳӣ дар арсаи байналмилалӣ мавқеи худро устувор намуда, таваҷҷуҳи гардишгарони хориҷӣ рӯз аз рӯз ба Тоҷикистон зиёд гардида истодааст.

АДАБИЁТ

1. Маринин М.М. Роль и значение всемирной туристской организации (ВТО). Туристическая библиотека. Туристическая библиотека. <https://tourlib.net>.
2. Машокиров Дж.Н. Шаропов Ф.Р. Модель аутентичного управления в развитии рынка туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2022. № 1(40). С. 23-32.

3. Машокиров Дж.Н. Шаропов Ф.Р. Влияние качества туристических услуг на качество жизни населения // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2022. № 2(41). С. 219 - 228.
4. Машокиров Дж.Н. Шаропов Ф.Р. Коммуникатсияи ахбори омма дар вазъияти рушди туризм // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2022. № 4/1(43). С. 74-79.
5. Машокиров Дж.Н. Гафарова М. Таҳқиқи омори ва равандҳои иқтисодӣ дар соҳаи туризм // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2022. № 4/1(43). С.165-172.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2023
7. Пантелеева Ю. В., Парфирьева Е. Н. Развитие туризма РФ в условиях вступления в ВТО. 2020. С.191-199. Туристическая библиотека. <https://tourlib.net>.

УДК 339.371.2

Абдуллоев З.А.

ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРМАНДОНИ МЕҲМОНХОНАҲО

Муаллиф иқтидори кадрӣ меҳмонхонаро баррасӣ намояд. Мақола таносуби калони байни иқтидори инсонӣ ва меҳнатиро муайян намуда, захираҳои инсонии меҳмонхонаҳоро шарҳ дода ва ҳолатҳои захираҳои инсониро дар меҳмонхонаҳои Тоҷикистон таҳлил намояд. Мақола ба иқтидори кадрӣ ширкатҳои меҳмонхона бахшида шудааст. Муаллиф бештар хусусиятҳои асосии нерӯи кадрӣ меҳмонхонаҳоро нишон медиҳад, намунаҳои нерӯи кадрӣ меҳмонхонаҳои мавҷудаи Тоҷикистонро баррасӣ мекунад.

Калимаҳои калидӣ: иқтидори кадрӣ, захираҳои инсонӣ, хусусият, омӯзиши ҳолатҳои мушаххас

Абдуллоев З.А.

КАДРОВАЯ ПОТЕНЦИАЛ ПЕРСОНАЛА ГОСТИНИЦ

Статья посвящена вопросам кадрового потенциала гостиничных предприятий. Автором выявлены основные отличия кадрового и трудового потенциала, приведены основные характеристики кадрового потенциала гостиниц, рассмотрены примеры кадрового потенциала существующих гостиниц в Таджикистан.

Ключевые слова: кадровый потенциал, человеческие ресурсы, характеристика, изучение конкретных ситуаций.

Abdulloev Z.A.

STAFF CAPACITY OF HOTEL STAFF

The author discusses human resource capacity of the hotel enterprises. The article identifies major differences between human and labour potential, describes human resources of hotels, and analyzes cases of human resources in hotels of Tadjikistan.

Key Words: personnel potential, human resources, characteristics, case study.

Таҷриба шаҳодат медиҳад, ки яке аз ҷузъҳои муҳимтарини сарвати миллии аксари кишварҳои ҷаҳони муосир дар нерӯи инсонӣ собит мегардад. Иқтидори инсонӣ афзалиятҳои зеринро таъмин мекунад: қобилияти муқаррар кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои мураккаб, омодагӣ ба тағйирпазирии муносири тафаккур дар миқёси глобалӣ, қобилияти ба таври сунъӣ, лоиҳакашӣ ба дурнамои худ.

Иқтидори меҳнатии корманд маҷмӯи сифатҳои инсонӣ мебошад, ки имконот ва ҳудуди иштироки ӯро дар фаъолияти меҳнатӣ муайян мекунад. Ҷузъҳои асосии нерӯи меҳнатии корманд: синну сол; саломатӣ (вазъи ҷисмонӣ ё равонӣ, вазн, парҳез ва сифати хӯрок, тамокукашӣ ва ғайра); хусусиятҳои шахсӣ (навъи ҳарорат, хислатҳои шахсӣ ва ғайра); таълим (таҳсилоти умумӣ, касбӣ); қобилияти рушди касбӣ, таҳсилоти давомдор ва ғайра); муносибат ба кор (эҷодӣ, интизом); таҷриба, малакаи корӣ, таҷрибаи корӣ дар ин касб, ихтисос; вазъи оилавӣ (издивоҷ, танҳои, ҳузури фарзандон, вазъи молиявии оила, иқлими оила ва ғайра) [3].

Рушди иқтидори кадрӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ хусусиятҳои ба худ хос дорад ва дар ин замина рушди иқтисоди кадрӣ меҳмонхонаҳо бешубҳа паҳлӯҳои норавшани худро дорад. Бинобар ин, дар ҷаҳони муосир нақши иқтисоди рақамӣ ба маврид ва бо суръати кайҳонӣ афзуда, омили инсонӣ дар пай омӯхтану татбиқи он пайваста заҳмат мекашад. Дар ин маврид нақши инсон ба кулӣ тағйир карда аз “одами иқтисодӣ” ба “инсонии рақамӣ” мубаддал мегардад [4].

Ба ақидаи Мирзоалиев А.А. Иқтидори кадрӣ- яке аз муҳимтарин омилест, ки дар он тафаккури эҷодӣ, арзишҳои зеҳнӣ, маҳорату истеъдод, салоҳияту касбият ва иқтидори шахсият дар бозори меҳнат арзёбӣ мегардад [4].

Мафҳуми иқтидори кадрӣ аз нерӯи меҳнатӣ фарқ мекунад, гарчанде ки, ин мафҳумҳо дар алоҳидагӣ аз ҳамдигар ба назар гирифта намешаванд. С.В. Андреев истилоҳи “нерӯи кадрӣ” -ро чунин таъриф медиҳад. Иқтидори кадрӣ маҷмӯи имкониятҳои воқеӣ ва эҳтимолии гурӯҳҳои алоҳидаи коргарон мебошад. Раванди меҳнат ва муваққатан банд нашуда, (аммо меҳмондорӣ кор ё банд ва бо ин мақсад дар мақомоти шугли аҳоли сабти ном шудааст), ки метавонад дар доираи фаъолияти меҳнатӣ тибқи вазифаҳои расмӣ, мақсадҳо ва вазифаҳое, ки барои ҷомеа, минтақа, коллектив дар марҳилаи муайяни иқтисодиёт муқаррар карда шудаанд, ба амал бароварда шаванд [1].

Аз таърифҳои дар боло овардашуда хулоса баровардан мумкин аст, ки нерӯи кадрӣ аз нерӯи меҳнатӣ тафовут дорад, зеро тамоми хислатҳои инсон барои кор барои ноил шудан ба ҳадафҳои созмон, ҷомеа ва даста равона шудаанд. Ҳамин тариқ, асоси таърифи С.В. Андреева иқтидори кадрҳо назарияи муайян кардани ҳадафҳо мебошад, дар асл ин ду мафҳум аз ҳамдигар фарқ мекунад. Қойгоҳи нерӯи инсонӣ дар системаи нерӯи инсонӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Яке аз ҷузъҳои нерӯи кадрӣ меҳмонхонаҳо таълим мебошад. Ин ҷузъро дар система, мафҳуми нерӯи кадрӣ дар мисоли меҳмонхонаи ҚСП «Парламент» дар шаҳри Хучанд ва ҚСП “Рамз” дар шаҳри Бохтар (Қурғонтеппа), дида бароед (Расми 2). Маълумотҳои меҳмонхона дар соли ҳисоботи 2021 пешниҳод карда мешаванд.

Аз маълумоти дар диаграмма овардашуда хулосаҳои зеринро гирифтани мумкин аст.

1. Ҳамаи роҳбарони ин меҳмонхона маълумоти олӣ доранд (3 нафар). Аксар мутахассисон инчунин маълумоти олӣ доранд (115 нафар).

2. Аксарияти коргарон (137 нафар) маълумоти миёна ва ибтидоии касбӣ доранд (84 нафар).

3. Ҳама коргарон аққалан маълумоти миёнаи пурра доранд (188 нафар).

Мо барои омодагии касбӣ барои кормандони меҳмонхонаи номбаршуда мисол меорем (Ҷадвали 1). Таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки дар соли 2021, 152 корманд таълим гирифтанд, ки 19,2% шумораи умумии меҳмонхонаро ташкил медиҳад. Аз онҳо 36 нафар (4,5%) ихтисосашонро тақмил доданд, 8 нафар (1%) аз курсҳои касбӣ гузаштанд, 40

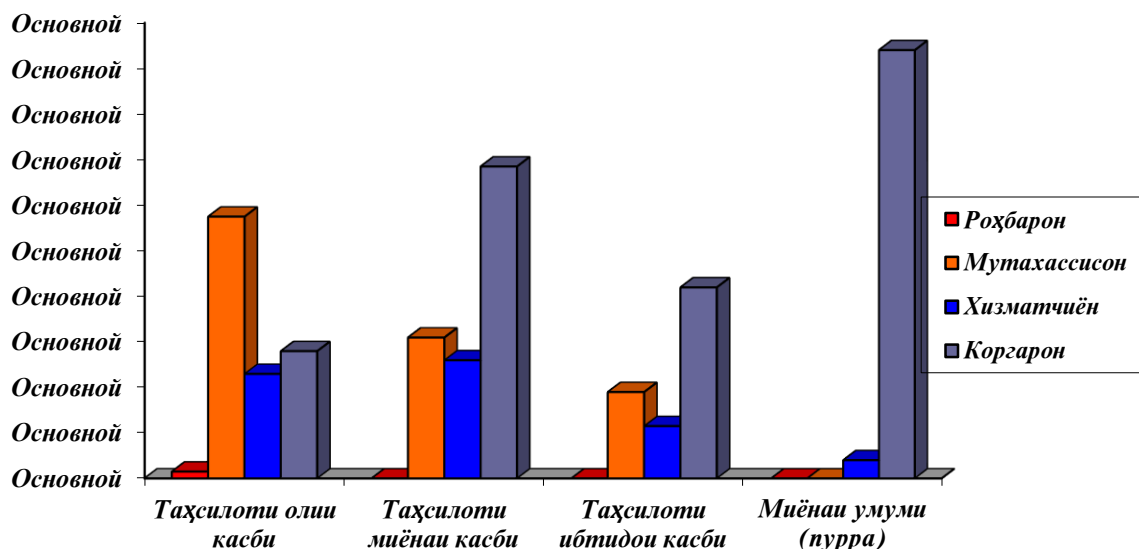
корманд курсҳои кӯтоҳмуддат гузаштанд (5%) ва дар нихоят 68 корманд дар тренинги "Ҳа" Ман метавонам!" иштирок варзиданд.

Дар маҷмааи меҳмонхонаи «Парламент»-и Хучанд соли 2021 омӯзиши кадрҳо дар муассисаҳои гуногуни таълимии шахр ва кишвар ташкил карда шудааст. Бо мақсади баланд бардоштани сифати хизматрасонии сайёҳӣ, семинарҳои "Идоракунии ҳаёти шахсӣ дар меҳмонхона", "Хизмати фурӯш дар меҳмонхона" барои кормандони фонди ҳуҷраҳо, қабул ва ҷойгиршавӣ, захираҳои инсонӣ гузаронида шуданд, ки дар он 38 нафар ширкат варзиданд.

Ҷадвали 1

Тавсифи иқтидори кадрӣ дар соҳаи саноати меҳмонхонаҳо

Салоҳиятҳои иқтидорӣ кадрӣ	Таҳлил объект ва мувофиқати он бо маълумотҳо	
	Корманд	Корхонаҳои саноати меҳмонхонадорӣ
Саломатӣ	Қобилияти меҳнатӣ. Вақти наомадан кор аз сабаби беморӣ.	Талафи вақти кори аз ҳисоби бемори ва захмбардорӣ. Харочотҳо барои таъмини ҳифзи саломатии кормандон.
Музокирот	Муносибат бо атрофиён	Муносибатҳои тарафайн бо кормандон. Талафот аз низоъҳо.
Иқтидори илмӣ	Қобилияти эҷодӣ	Саҳми хизматрасониҳои нав аз микдори умумии хизматрасониҳо.
Фаъолнокӣ	Ҳаракат ба худтараққи. Ташаббусноки. Мақсадноки. Ҳаракат барои ноилшави ба мақсадҳои ташкилот.	Дарачаи ҷалби кормандон дар фаъолияти инноватсионии меҳмонхонаҳо
Ташкилӣ	Эътимодиятноки, оқилона, боинтизомӣ, эҳтиёткори, уҳдадорӣ ва боназмӣ	Талафот аз вайронкунии интизом. Бовиқорӣ. Иҷрокуни.
Маълумот	Маълумотноки оид ба соҳаи сайёҳӣ ва соҳаҳои омехта. Мувафакиятҳо дар таҳсилот дар мактаб, МТОК ва дар курсҳои тақмили ихтисос	Саҳми мутахассисон бо таҳсилоти олӣ ва иёна дар микдори умумии кормандон. Харочотҳо барои тақмили тахассуси кормандон.
Касбият	Маҳорат, сатҳи тахассусноки.	Сифати иҷрои хизматрасонӣ. Талафотҳо ҳангоми таълимотҳо ва эродҳо ба кормандони меҳмонхона.
Захираҳои вақти корӣ	Вақти шуғулноки дар давоми сол.	Микдори кормандон. Микдори соатҳои кори дар давоми сол барои як корманд.

Нақшаи. 1. Ҳаёти кормандони ҚСП «Парламент» аз рӯи маълумотнокӣ

Иштирок ва муаррифии маҷмаа дар намоишгоҳҳои гуногуни ғайррезидентӣ ва байналмилалӣ, ярмаркаҳо, семинарҳо оид ба намудҳои гуногуни фаъолияти корхона ба 13 роҳбар ва мутахассисони корхона имкон доданд, ки сатҳи касбии худро беҳтар кунанд.

Дар соли 2021, ҳамагӣ 46 донишҷӯ аз муассисаҳои гуногуни таълимӣ, ки дар соҳаи сайёҳӣ таълим мегиранд, дар маҷмааи меҳмонхонаи «Парламент» қоромӯзӣ карда аз таҷрибаомӯзӣ гузаштанд.

Таҷрибаи бозор дар соҳаи меҳмонхонаҳо нишон медиҳад, ки муносибати байни истеъмолкунанда ва корманд аз 75 то 90% ҳолатҳои пайдошудаи "ҳолатҳои ғайриҷашмдод" -ро ташкил медиҳад, ки боиси норозигии муштариён аз сифати хизматрасонӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар маҷмааи аввал омодагии касбии кормандони меҳмонхонаҳо ва татбиқи концепсияҳои самаранокӣ идоракунии захираҳои инсонӣ мебошанд.

Қадвали 2.

Намунаи омодагии касбии кадрҳо дар меҳмонхонаи ҚСП «Парламент» дар шаҳри Хуҷанд (2021)

Категорияҳо	Ҷамъ дар рӯйхат, одамон	Тахассусҳои тақмилёфта	Омӯзишҳои касбӣ гузаштаанд	Тренинги дар курсҳои кӯтоҳмуддат гузашта	Тренинги корпоративии «Бале, метавонам!»-ро гузашт
Роҳбарон	3	3	1	2	1
Кормандон	40	3	-	4	28
Мутахассисон	62	18	7	34	37
Коргарон	103	12	-	-	2
Ҷамъ:	208	36	8	40	68

Фаъолияти нерӯи кадрӣ ин меҳмонхонаҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки барои таъмини сатҳи сифати хизматрасониҳо, то ҳол нарасогӣҳо эҳсос мегарданд. Агарчанде дар қиёс ба солҳои пешина бартариятҳо эҳсос мегарданд. Барои тақвият бахшидан ба иқтисодии кадрӣ чунин тавсияҳо зарур мешуморем:

- тақмили (мунтазами) ихтисоси кормандон;
- омӯзиши таҷриба дар меҳмонхонаҳои бонуфузи кишвар ва хориҷа;

-- ҳамкориҳои судманд ва тарафайни корфармоён бо МТОК;
-- ташкили курсҳои омӯзиши забон ва ҳусни баён;
-- мунтазам ташкил намудани озмунҳо баҳри дарёфти мутахассисони лаёқатманд дар ташкilot ва ғайра.

Ҳадаф аз пешниҳоди ин тавсияҳо дар чист, пеш аз ҳама дар рушди иқтисодии кадрӣ, зеро саноати меҳмонхонахоро метавон ба таври зарурӣ арзёбӣ кард, агар кормандони воқеан салоҳиятноку касбиро дар ихтиёр дошта бошем.

АДАБИЁТ

1. Андреев С.А. Кадровый потенциал в условиях становления рынка. Дисс...д-ра экон. наук. М., 2007.
2. Мирзоалиев А.А. Арзёбии омилҳои ба рушди иқтисодии кадрӣ савдои чакана таъсирасон / А.А. Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023 №1(45)-С.27-35,
3. Омодагии кадрҳо дар шароити рақамикунонии саноати сайёҳӣ/ А.А. Мирзоалиев, Ё.К. Худойқулова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2/2(47) Душанбе, 2023 - С.26-33
4. Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодии кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.
5. Управление персоналом. Энциклопедия / Под ред. А.Я. Кибанова. М.: Инфра-М, 2009. С. 345.

УДК 339.371.2

Мирзоалиев А.А.

АРЗЁБИИ РУШДИ РАҚАМИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

Дар мақолаи мазкур перомунӣ нақш, мақом ва саҳми сармоияи инсонӣ ва арзёбии рушди он дар муҳити рақамикунонӣ сухан меравад. Ҳамчунин андешаҳои олимону мутафаккирони олами иқтисод доир ба сармоияи инсонӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Бо арзёбии рушди сармоияи инсонӣ метавон иқтисодии кадрӣ корхонаро пурзӯр ва рақобатпазиро кард.

Вожаҳои калидӣ: сармоияи инсонӣ, кадрҳо, рақамикунонӣ, иқтисодиёт, захираҳои инсонӣ, сармоиягузорӣ, иқтисодии кадрӣ, музди меҳнат, арзёбӣ, корхона.

Мирзоалиев А.А.

ОЦЕНКА ЦИФРОВОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В данной статье рассматриваются роль, статус и вклад человеческого капитала и оценка его развития в условиях цифровизации. Также исследовано мнение ученых и мыслителей мира экономики о человеческом капитале. Оценивая развитие человеческого капитала, можно укрепить кадровый потенциал предприятия и сделать его более конкурентоспособным.

Ключевые слова: человеческий капитал, персонал, цифровизация, экономика, человеческие ресурсы, инвестиции, кадровый потенциал, заработная плата, оценка, предприятие.

Mirzoaliev A.A.

ASSESSMENT OF DIGITAL DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

This article discusses the role, status and contribution of human capital and the assessment of its development in the digitalization environment. Also, the opinions of scientists and thinkers of the world of economy on human capital have been investigated. By assessing the development of human capital, it is possible to strengthen the personnel capacity of the enterprise and make it more competitive.

Key words: human capital, personnel, digitization, economy, human resources, investment, personnel capacity, salary, evaluation, enterprise.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва эҳсосӣ рушди босуръати инноватсионии фаъолияти инсон нақши созандагии ҳар як фард баръало муайян мегардад. Ҳоло иқтисодиёти “рақамӣ”, иқтисодиёти “инноватсионӣ”, иқтисодиёти “маҷозӣ”, иқтисодиёти “сабз” ва монанди онҳо инсониятро дар гирдобии ҳаёлот ва дарки масъулият дучанд салоҳиятнок мегардонад. Арзёбии фаъолияти инсон хеле мушкул аст.

Нақш ва мавқеи сармояи инсонӣ ё иқтисодии кадрӣ чӣ гуна метавонад арзишманд бошад аз фаъолияти роҳбарони дурандеш ва дурбин хеле пайвастагӣ дорад.

Э. Фламголтс назарияи арзиши сармояи инсониро низ ба сатҳи корхона гузаронида, онро дар концепсияи таҳлили захираҳои инсонӣ – БЗИ (баҳисобирии захираҳои инсон) баён кардааст, ки ба фарзияи арзиш асос ёфтааст. Тибқи равиши ҳарочот дар назарияи ченкунии сармояи инсонӣ арзиши он тавассути коэффисиенти беҳатарии он муайян карда мешавад, зеро проблемаи интиҳоб, нигоҳдорӣ ва зиёд кардани сармояи инсонӣ дар корхонаҳо вуҷуд дошт[6]:.

Вай исбот кард, ки бо рафтани кадрҳо, аз як тараф, ҳарочот барои дарёфт, ҷалб ва омӯзиши кадрҳои нав меафзояд ва аз тарафи дигар, сармоягузори барвақт ба сармояи инсонӣ натиҷа намедихад. Маблағи умумии ҳарочоте, ки чӣ нав ба амал омадааст ва чӣ баргардонида нашудааст, арзиши сармояи инсониро инъикос мекунад. Аммо, ба фикри мо, ин техника, дараҷаи касбӣ ва савияи маълумотро ба назар намегирад.

Г.Беккер аз рӯи назарияи чунин равишҳо ба арзиши сармояи инсонӣ, чун элитарӣ, бо назардошти фарқияти қобилиятҳои табиӣ инсонӣ ва баробарӣ, аз байн бурдани фарқияти талабот дар зерӣ таъсири сифатҳои модарзодӣ ошкор кардааст. Ба ақидаи Ҷ.Миксдорӣ даромад ва сармоягузориҳо нобаробар тақсим шуда, аз ҷандирии талабот ва таносуби онҳо вобаста аст. Пешниҳоди сармоягузор, ки афзоиши ҳарочоти ӯро инъикос мекунад ва нишебии мусбат дорад, аз бозори сармояи инсонӣ вобаста аст, ки корфарморо маҷбур мекунад, ки барои сармоягузорӣ захираҳои гаронбаҳо ҷустуҷӯ кунад.

Барои чен кардани даромади сармояи инсонӣ Г.Беккер на меъёри дисконт, балки ғоиди дохилии инвеститсияро истифода бурд, ки баробарии даромади хоҳишёфта ва ҳарочоти ҷорӣ барои таҳсилро инъикос мекунад. Г.Беккер ҳар як кормандро «арзише ҳисоб мекард, ки бо роҳи зарб задани воҳиди меҳнати оддӣ зинда ба ҳаҷми сармояи инсонии дар он таҷассумёфта муайян карда мешавад[1]:

$$SI_i = \sum_{m=1}^n Y_{ij} + X_i + K_i \quad (1)$$

дар инҷо:

SI – сармояи инсонӣ;

Y_i – омил;

X_{ij} – зеромилҳо;

K_i – музди меҳнат;

Б.Чизвик қайд кардааст, ки барои соҳиби сармояи инсонӣ маоши умумии корманд пас аз ба итмом расонидани сармоягузории соҳибаш ба сармояи инсонӣ ба маблағи даромади сармоягузорӣ ва даромад ва сармояи ибтидоии инсонӣ баробар аст.

Ҳамин тариқ, Т.Шултс, Г.Беккер ва Б.Чисвик «ба арзиши сармояи инсонӣ аз нуқтаи назари хароҷоти рушди ҷомеа бархӯрд кардаанд, ки бо ин муносибат ба сармояи инсонӣ дар асоси худ истеҳсолкунандаи арзиши он баҳо дода мешавад»[1].

Методологияи андозагирии олимони Донишгоҳи Мичиган дар асоси равиши даромад таваҷҷӯҳи хоса дорад. Арзиши корманд бо назардошти эҳтимолият аз рӯи арзиши корманд, фуруши пешбинишаванда (S_r), шартии пешбинишаванда (S_y) ва эҳтимолияти ғайрияти минбаъда дар корхона муайян карда мешавад. Дар муодилаҳои зерини математикӣ ифода карда мешаванд:

$$S_r = S_y * D_0 \quad (2)$$

$$K_y = 1 - D_0 \quad (3)$$

Моделҳои эҳтимолии стохастикӣ барои арзёбии арзишҳои шартӣ ва амалӣ дар воҳиди ченаки пули истифода шудааст, ки аз он иборат аст:

Қадами 1: Арзёбии мавқеъҳои мутақобилан истисноӣ, ки ба онҳо корманд таъин карда мешавад. Дар ин марҳила карераи корманд бо назардошти ишғоли пай дар пайи вазифаҳо таҳаққуқ меёбад.

Қадами 2: Арзиши ҳар як мавқеъро бояд ҳисоб кард. Даромади ояндае, ки корманд дар ин вазифа ба даст меорад, бо истифода аз усули нарх-вазн ҳисоб карда мешавад, ки ба мо имкон медиҳад ҳиссаи даромади умумиро ба воҳиди қори иҷрошуда муайян карда, шумораи ин қорҳоро дар оянда ҳисоб намуда тавонем.

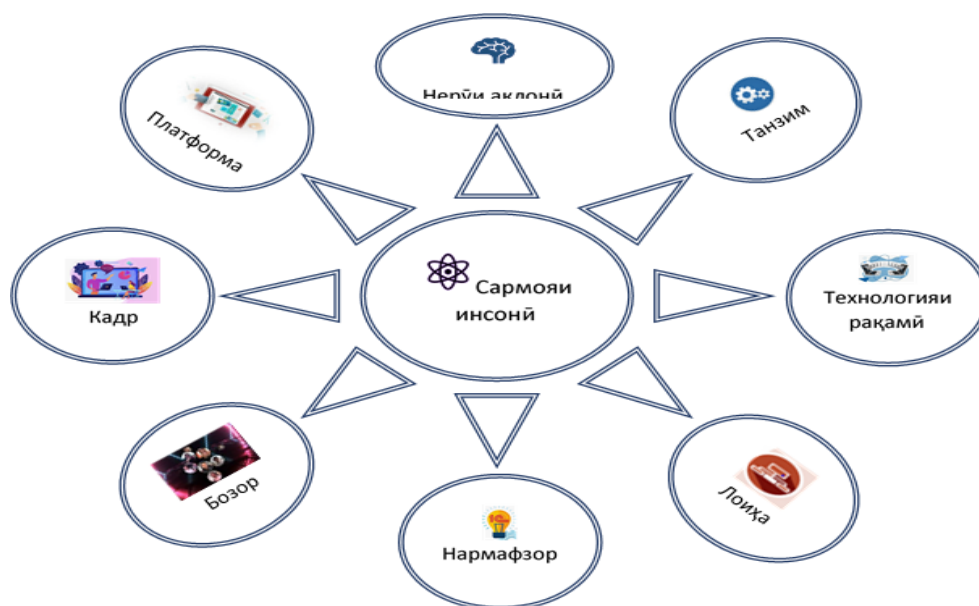
Қадами 3: Арзёбии давраи эҳтимолии қор дар қорхона. Мӯҳлати умумии хизмати корманд дар қорхона бо назардошти эҳтимолияти бисёрфакторӣ муайян карда мешавад.

Қадами 4: Арзёбии эҳтимолияти корманд дар давраҳои ҳозира ва ояндаи мавқеъро ишғол мекунад. Аз мавқеъи тахминҳои эҳтимолиӣ, зинаҳои интизории қасб пеш аз озодшавӣ таваҷҷӯф қарда мешавад, дар ҳоле ки қори аз қор озод шудан 100% аст.

Қадами 5: Ҳисоб қардани арзиши ҳозира таваҷҷӯф қардани даромади ояндаи пешбинишуда. Ба фикри мо, ин усули муайян қардан арзиши сармояи инсонӣ дар шакли хусусияти эҳтимолии ҳамаи миқдорҳои истифодашуда тахминӣ мебошад.

И. Фишер ҳангоми қен қардани арзиши сармояи инсонӣ қунин равишро пешниҳод қардааст, ки дар он даромади оянда дар шакли даромад ё қоида аз рӯи арзиши қорӣ таваҷҷӯф омили дисконт ҳисоб қарда мешавад. [6]:

Ба андешаи мо, ин техника, ки имрӯз қасеъ истифода мешавад, маҳдудиятҳо дорад, қеро он танҳо як нишондиҳанда - даромади ояндаро инъикос мекунад. Бо назардошти шароити тағйирёбанда, ки номуайяни номида мешавад, пешгӯии дақиқ душвор аст.

Расми 1. Унсурҳои ба вучудоварандаи сармояи инсонӣ дар шароити рақамикунонӣ (таҳияи муаллифи мақола)

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар шароити рақамикунонӣ сармояи инсониро метавон тақвият бахшид, агар унсурҳои муҳими ин ҷараён тавваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда бошем (расми 1) [3]. Ин унсурҳо дар ташаккули сармояи инсонӣ нақши назаррасро касб намуда метавонанд. Бинобар ин, ба инобат гирифтани онҳо ба тақмилёбivu ташаккули сармояи инсонӣ заминаи мусоид фароҳам хоҳад овард.

Сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратест, ки барои қонеъ гардонидани талаботи гуногуни инсон ва умуман ҷомеа истифода мешавад. Ин истилоҳро бори аввал иқтисодшиноси амрикоӣ Ёйкоб Минсер дар соли 1958 истифода бурдааст, баъдан Теодор Шултс дар соли 1961 ва Гари Беккер ин ғояро аз соли 1964 инҷониб таҳия намуда, самаранокии сармоягузорӣ ба сармояи инсониро асоснок намуда, муносибати иқтисодиёро ба рафтори инсонро таҳия кардаанд.

Мушкилоти асосии рушди сармояи инсонӣ дар тамаддуни рақамӣ суръати табдили инфрасохтори иҷтимоӣ-технологӣ мебошад.

Ҷон Стюарт Милл навиштааст: «Худи одамро... ман ҳамчун сарват намеҳисобам. Аммо, ихтироъҳои бадастовадаи ӯ, ки бо василаи меҳнат тавлид мешаванд, бояд ба ин категория дохил намоям. Ва минбаъд: «Маҳорат, қувва ва матонати меҳнаткашони мамлакат, олоту дастгоҳҳои онҳо сарвати он доништа мешавад»[9].

Бояд таъakkур дод, ки да қатори олимони хориҷӣ ва рус иқтисодшиносони мо низ дар шарҳу тавзеҳи нақш ва мақоми сармояи инсонӣ андешаҳои ҷолибро пешниҳод намудаанд, ки то андозае арзишмандии сармояи инсонӣ ё иқтидори кадрӣ корхонаҳо арзёбӣ менамоянд. Аз ҷумла, олими иқтисодшинос Комилов С.Ҷ. чунин андешаро ҷонибдораст «Сармояи инсонӣ дар натиҷаи сармоягузорӣ ва захираҳои ҷамъкардаи шахс барои таъмини саломатӣ, дониш, малака, қобилият, ҳавасмандии ӯ, мусоидат ба рушди ӯ, ба даст овардани таҳассуси зарурӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, таъмин намудани афзоиши музди кор дар соҳаи муайяни фаъолият ташаккул меёбад».

Олими иқтисодшинос Ҳодиев Д. зимни анҷом додани таҳқиқоти илмиаш тавзеҳоти зеринро пешниҳод намудааст: «Сармояи инсонӣ маҷмӯи донишҳо ва қобилиятҳои эҷодӣ, инчунин малакаҳо, саломатӣ, сифатҳо ва ангеаҳои шахсӣ мебошад, ки тавассути сармоягузорӣ дар соҳаи маориф, касбомӯзӣ, ҳифзи саломатӣ, муҳочират, инчунин дар

тарбияи кӯдакон чамъоварӣ карда шуда, барои ба даст овардани даромади оянда истифода мешавад»[5].

Ба андешаи Султонова М.М. бошад, «Сармояи инсонӣ муҳимтарин захираи ҷомеаи муосир махсуб мешавад, ки имкон медиҳад, ки дигаргуниҳои саривактии иқтисодӣ, истифодаи оқилонаи иқтидори иҷтимоӣ иқтисодии бозорҳои гуногун, таъмини рақобатпазирии ҳар як корманд дар ташкил ва идоракунии раванди истеҳсолот барои эҷоди сарвати миллий гардад»[4].

Андешаҳои олимону мутафакирони зикршударо қомилан ҷонибдорӣ намуда, мо ҳам бо дарназардошти таҳқиқи мавзӯи нуктаҳои зеринро пешниҳод дорем: «Сармояи инсонӣ яке аз муҳимтарин омилҳои, ки дар он тафаккури эҷодӣ, арзишҳои зеҳнӣ, маҳорату истеъдод, салоҳияту касбият ва иқтидори шахсият дар бозори меҳнат арзёбӣ мегардад.

Сармояи инсонӣ нерӯи созанда, потенциали меҳнатӣ, захираи арзишманд ва таъминкунандаи омилҳои муваффақияти ташкилот дар фазои рақобат бо тақия ба рақамикунонии ғайриқонунонӣ ба ҳисоб меравад. Сармояи инсонӣ аз саломатӣ, дониш, таҷриба ва малакаҳои сарчашма мегирад, ки одамон барои таъмин ояндаи ҳаёти худ онро пайваста ҳифз ва тақмил хоҳанд дод. Сармояи инсонӣ нерӯи ҷувааст, ки баҳри рушди иқтисодӣ миллий ва таҷрибаи стратегияи нақшаи қалибӣ дорад.

Сармояи инсонӣ захираи асосии истеҳсолии дар ихтиёри қорхона буда, барои афзун намудани дороиҳо ва таъмини ғайриқонунонӣ самарабахш хизмат менамояд. Сармояи инсонӣ маҷмӯи донишу салоҳиятҳо, сифатҳои арзишҳо, истеъдоду қобилиятҳои, ки дорои сарватмандии инсонро метавонад дучанд намояд, агар онҳоро баҳри мафидатбахшии ҷомеа ва тафаккури шахсӣ сафарбар намуда тавонӣ»[3].

Таҳқиқот ва ба низом даровардани донишҳо оид ба назарияи арзиши сармояи инсонӣ нишон медиҳад, ки дар таркиби ҳамаи намудҳои хароҷот дар сармояи инсонӣ ҳангоми ҷен кардани он арзишҳои таълимӣ аз ҳама муҳим мебошанд. Аз ин лиҳоз, мо зарур мешуморем, ки арзёбии самаранокии таълим ҳамчун омилҳои муҳими сармояи инсонӣ омӯхта ва ба низом дароварда шавад.

АДАБИЁТ

1. Беккер, Г. С. Человеческое поведение: экономический подход / Г. С. Беккер. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
2. Комилов, С.Дж. Формирование человеческого капитала и развитие интеллектуальной собственности в условиях перехода к инновационной экономике [Текст] / С. Дж. Комилов // Таджикистан и современный мир. 2015. - № 4. С. 19.
3. Мирзоалиев А.А. Арзёбии омилҳои ба рушди иқтидори кадрӣ савдои ҷаҳона таъсирасон / А.А. Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон. Душанбе, 2023 №1(45)-С.27-35
4. Султонова М.М. Моделирование оценки реализации человеческого капитала в ГСБ Республики Таджикистан «Амонатбанк» [Текст] /М.М.Султонова// Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал) - Душанбе: Тоҷир,2019.- №3(28).-С.175-181.
5. Ходиев, Дадахон Абдуллоевич. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода : на примере Республики Таджикистан : диссертация кандидата экономических наук : 08.00.05 / Ходиев Дадахон Абдуллоевич; [Место защиты: Тадж. гос. ун-т коммерции]. - Душанбе, 2010. - 159 с.
6. Flamholtz, E. G. A Model for Human Resource Valuation: A Stochastic Process with Service Rewards // Accounting Review, 1971.
7. Flamholtz, E. G. Human Resource Accounting. – N.-Y.: Jossey-Bass Publ., 1985. – 389 p.
8. Chiswick, B. R. Human Capital and the Distribution of Personal Income. Ph. D. dissertation. –

Columbia University, 1967. – 49 p.

9. Schultz, Theodore W. Investing in People: The Economics of Population Quality. University of California Press, 1983. – 183 p.

10. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса [Электронный ресурс] / Исследования ВШЭ. – Режим доступа: <https://docviewer.yandex.ru/>.

УДК 338.436.33

Шамсов У.Х., Бедаков Х.Х.

ЧАНБАҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои асосии рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада мешавад. Соҳаи кишоварзӣи ватанӣ бӯҳрони навоҷариро аз сар меғузарад, ки бо мавҷуд набудани шароитҳои зарурӣ ҷиҳати татбиқи дастовардҳои илмӣю техникаӣ барои рушди кишоварзӣ алоқаманд аст. Дар солҳои охир, афзоиши назарраси сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ бе навоҷариҳои заминавӣ, ки имконияти азхуднамоии технологияҳои навро имконнопазир мегардонад, самаранок буда наметавонад. Аз ин рӯ, равандро фаъл гардондан зарур аст, ки тақмилиҳои муттасили истеҳсолотро дар асоси дастовардҳои илм ва технологияҳои нав таъмин менамоянд. Доир ба беҳтарсозии фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ тавсияҳо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаи кишоварзӣ, фаъолияти инноватсионӣ, прогресси илму техника, самаранокии истеҳсолот, бозори озуқаворӣ, таҷдиди соҳаи кишоварзӣ, молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ.

Шамсов У.Х., Бедаков Х.Х.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются основные аспекты инновационного развития аграрного сектора Республики Таджикистан. Отечественный аграрный сектор переживает инновационный кризис, который связан с отсутствием необходимых условий для реализации научно-технических достижений для развития сельского хозяйства. В последние годы значительный рост инвестиций в сельскохозяйственный сектор страны не предвидится эффективным без фундаментальных инноваций, позволяющих внедрять новые технологии. Поэтому необходимо активизировать процессы, обеспечивающие постоянное совершенствование производства на основе достижений науки и новых технологий. Представлены рекомендации по совершенствованию инновационной деятельности в сфере сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, инновационная деятельность, прогресс науки и техники, эффективность производства, продовольственный рынок, реконструкция сельскохозяйственного сектора, сельскохозяйственные товаропроизводители.

Shamsov U.Kh., Bedakov Kh.Kh.

MAIN ASPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article the main aspects of the innovative development of the agricultural sector of the Republic of Tajikistan is reviewed. The agricultural sector of the country is experiencing a crisis of innovation, which is associated with the lack of necessary conditions for the implementation of scientific and technical achievements for the development of agricultural sector. In coming years, a significant increase in investment in agriculture will not be effective without fundamental innovations that make it possible to adopt new technologies. Therefore, it is necessary to trigger processes that ensure continuous improvement of production based on the achievements of science and new technologies. Recommendations are provided for improving innovative activity in the agricultural sector of the country.

Keywords: agriculture, innovation, progress in science and technology, efficiency of production, food market, reconstruction of the agricultural sector, agricultural producers.

Соҳаи кишоварзии ватанӣ бӯҳрони навоварино аз сар мегузаронад, ки бо мавҷуд набудани шароитҳои зарурӣ чӣхати татбиқи дастовардҳои илмию техникӣ барои рушди кишоварзӣ алоқаманд аст. Иқтидори инноватсионии кишоварзӣ 4-5% истифода мешавад, ки дар кишварҳои пешрафта ин нишондиҳанда аз 50% бештар аст.

Аз рӯйи ҳиссаи молиякунонии илм Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳои дорои хароҷоти миёна дохил мешавад.

Барои расидан ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар 23 барномаи давлатӣ қабул гардида, ислоҳоти замин, таҷдиди хоҷагиҳо ва рушди бахшҳои гуногуни кишоварзӣ мавриди ҷорачӯӣ қарор дорад.

Ҳамзамон бо ин, чӣхати рушди соҳаи кишоварзӣ то ба имрӯз 10 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи беш аз як миллиард сомонӣ амалӣ гардида, танҳо дар 5 соли охир аз ҳисоби бучаи давлатӣ ва дигар сарчашмаҳо бо назардошти қарзҳои имтиёзнокӣ додашуда 2 миллиарду 340 миллион сомонӣ маблағҳо равона шудаанд. Айни ҳол боз 19 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи 1,2 миллиард сомонӣ мавриди татбиқ қарор дорад.

Дар солҳои охир, афзоиши назарраси сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бе навовариҳои таҳкурсивӣ, ки имконияти азхуднамоии технологияҳои навро имконнопазир мегардонад, самаранок намебошад.

Аз ин рӯ, равандҳоеро ҷаҳл гардондан зарур аст, ки такмилдиҳии муттасили истеҳсолотро дар асоси дастовардҳои илм ва технология таъмин менамоянд. Мутобиқи «Дурнамои рушди иқтисодиёти миллии барои то солҳои 2030» инноватсиякунонии иқтисодиёти миллии аз ҳисоби «...мустаҳкамкунии асосҳои ҳуқуқии системаи инноватсионии миллии, ташаккули роҳҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муҳаё сохтани шароитҳои зарурӣ барои дар амал татбиқ намудани ин имкониятҳо» таъмин карда мешавад [3]. Равандҳои инноватсионӣ бояд аз ҷониби давлат тавассути сиёсати инноватсионӣ, ки мунтазам ва ба таври афзоянда ба азнавсозии ташкилӣ, иқтисодӣ, техникӣ ва технологияи истеҳсолоти агросаноатӣ, баландбардории самаранокии он мусоидат менамояд, танзим карда шавад. «Рушди бонки Давлатии Аграрӣ нишон медиҳад, ки воситаи идоракунии, асосан ба кӯмаки молиявии давлатӣ ва сармоягузорӣ ташаккул ёфтааст ва метавонад ба як бонки мустақил, ки бо ин кумакҳо фаъолият мекунад, табдил гардад» [4].

Дар шароити муосир, роҳи инноватсионии рушди соҳаи кишоварзӣ се самти алоқаманд ва ҳамгирой дорад:

1. Сармоягузорӣ дар сармояи инсонӣ, танҳо дар ҳолати рушди афзалиятнокии таҳсилот, муассисаҳои илмӣ таҳқиқоти бунёдӣ ва амалӣ, ташкили маълумотҳои бонкӣ дар

бораи инноватсия, инчунин низоми машваратдиҳӣ - иттилоотии ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ хизматрасонанда имконпазир аст;

2. Сармоягузорӣ дар рушди захираҳои биологӣ, ки дар асоси таҳия ва тадқиқи навоариҳо, ки беҳтар намудани ҳосилхезии хок, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва маҳсулнокии чорводориро таъмин менамоянд.

3. Сармоягузорӣ дар таҳияи технологияҳое, ки мукамалсозии техникию технологияи соҳаи кишоварзиро дар заминаи истифодабарии техникаи энергия ва захирасарфакунада, технологияи илмталаб таъмин намоянд, баландбардории ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии ғайолияти кишоварзиро имконпазир гардонанд.

«Маҳз тавассути таҷдиди технологияи соҳа, дар асоси технологияи нав имкон дорад, ки бисёр омилҳои манфии истехсолоти кишоварзӣ бартараф карда шаванд: сатҳи пасти ҳосилнокии меҳнат (аз 8-10 маротиба камтар аз кишварҳои дар иқтисодиёти пешрафта пасттар), қариб ду маротиба нисбати ҳосилнокии миёнаи ҷаҳонӣ пасттари маҳсулнокии умумии зироаткорӣ ва чорводорӣ, сатҳи пасти истифодаи захираҳои табиӣ, моддӣ, техникӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ» [1].

Як қатор омилҳо ба баланд бардоштани ғайолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ монеъ мегарданд:

1. Номутобиқатии байни имкониятҳои мавҷудаи илмӣ, техникӣ ва технологияи кишоварзӣ ба талаботҳои нави иқтисодӣ ва истехсолӣ. Пастравии истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ, дастгирии сусти давлат ва арзиши баланди навоарӣ ба рушди ғайолияти инноватсионӣ имкон намедихад.

2. Мавҷудияти мубодилаи нобаробар дар байни соҳаи кишоварзӣ бо соҳаҳои дигари иқтисодиёт ба таназзули заминаи моддию техникии он оварда мерасонад. Вазъи соҳаи кишоварзиро муттасил болоравии нархи маҳсулотҳои сӯзишворию энергетикӣ боз ҳам мураккаб мегардонад.

3. Сабаби асосӣ, вазъи номусоиди сармоягузорӣ барои кишоварзӣ ва даромади пасти аксари истехсолкунандагони кишоварзӣ мебошад.

Ҳолати иқтисодии аксар молистехсолкунандагони кишоварзӣ чунин аст, ки ба онҳо имкон намедихад, ки на танҳо такрористехсоли васеъ, балки оддиро таъмин намоянд, ҳавасмандии иқтисодии пешниҳоднамудаи давлатро истифода баранд.

«Захираҳои барои ғайолияти инноватсионӣ нисбат ба он, ки барои рушди кишоварзӣ зарур аст, хело камтар мебошанд» [2]. Дар баробари ин солҳои охир тамоюли пастшавии ҳиссаи воситаҳои худии корхонаҳои кишоварзӣ дар инвеститсия ба сармояи асосӣ ба назар мерасад, ки на танҳо омили боздорандаи инкишофи инноватсионии соҳаи кишоварзӣ мебошад, балки ба баргардонидани қарзҳои гирифташуда таҳдид менамояд.

Дар байни афзалиятҳои таҷдиди соҳаи кишоварзӣ бояд чудо кард:

- баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузориҳои соҳа барои сармоягузориҳои хусусӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои ҳориҷӣ;

- баланд бардоштани суръати афзоиши азнавтҷизонии техникийи молистехсолкунандагони кишоварзӣ;

- рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот, ки ба ҷалби кадрҳои баландихтисос мусоидат мекунад;

- ҷоринамоии равандҳои нави технологӣ дар асоси навоариҳо.

«Танҳо прогресси доимии илмию технологӣ метавонад рушди динамикии ҷомеаи муосирро таъмин намояд» [5]. Шароитҳои асосии он мунтазам таҷдиди технологияҳо ва истифодаи васеи таҳияҳои нави илмӣ мебошад. Инчунин самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо фақат дар ҳамон вақт амалӣ мегардад, ки барои он фазои мусоиди инноватсионӣ муҳаё карда шавад, ки ин ба суръати рушди захираҳои инноватсионӣ таъсири худро мерасонад.

Қайд кардан зарур аст, ки танҳо тавассути талошҳои муштараки давлат, илм ва корхонаҳои истехсоли маҳсулоти агросаноатӣ минбаъд ғайолияти инноватсионии дар

соҳаи кишоварзии кишвар баланд бардошта шавад. Ин на танҳо имкон медиҳад, ки самаранокии истеҳсолот баланд бардошта шавад, балки рақобатпазирии он дар бозори озукаи байналмилалӣ таъмин гардад.

Хулоса яке аз омилҳое, ки ба ҳалли масоили рушди соҳаи кишоварзии кишвар такони бузург мебахшад, ин гузариш ба усул ва татбиқи амалии равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти корхонаҳои агросаноатӣ мебошад. Сатҳи самаранокии татбиқи чараёни инноватсионӣ бо такмилу густариши механизмҳои ташкилию иқтисодӣ пайвастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Алтухов А. И. Инновационный путь развития сельского хозяйства как основа повышения его конкурентоспособности// Вестник Орловского Государственного Аграрного Университета. - 2008. - № 6. - том 15.
2. Коробейников М. Зарубежная практика кредитования сельского хозяйства и её позитивное использование в условиях современной России // Международный сельскохозяйственный журнал. - 2001. - № 4.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.// Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе, 2016. - С.26.
4. Нуриддинов Б.Х., Дўстматов Б.М., Мирзоев У.Ё. Омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодии инноватсионии минтақаи марказии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 1(35) Душанбе, 2021.
5. Пиризода Ҷ.С., Одинаев Ш.Т. Монографияи коллективӣ «Механизми ташкилию иқтисодии рушди чараёни инноватсионӣ дар КАС». ш. Душанбе. - 2017. – С. 148.

УДК 334.012. (575.3)

Тагаев Б.Ш.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ САМАРАНОКИ ТАЪМИНОТИ ИНФРАСОХТОРИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ

Дар мақолаи мазкур самтҳои афзалиятноки ташаккули низоми самараноки таъминоти инфрасохтории соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Ғайр аз ин, аз ҷониби муаллиф масоили дастгирии давлатии рушди соҳибкории истеҳсолӣ тавассути механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ таҳқиқ карда шудаанд. Дар баробари ин, дар мақолаи мазкур самтҳои афзалиятноки маблағгузорию бунёди объектҳои инфрасохторӣ барои соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор карда шудаанд.

Калид вожаҳо: соҳибкорӣ, инноватсия, самаранокӣ, инфрасохтор, инфрасохтори соҳибкорӣ, механизми институтсионалӣ.

Тагаев Б.Ш.

РАЗВИТИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ ИНФРАСТРУКТУРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В данной статье исследованы приоритетные направления формирования эффективной системы инфраструктурного обеспечения промышленного предпринимательства в условиях рыночных отношений. Кроме того, автором исследованы вопросы государственной поддержки развития промышленного предпринимательства через механизм партнерства государства и частного сектора. Вместе с тем, в данной статье выявлены приоритетные направления финансирования строительства инфраструктурных объектов промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: предпринимательство, инновация, эффективность, инфраструктура, производственная инфраструктура, институциональный механизм.

Tagaev B.Sh.

DEVELOPMENT OF AN EFFECTIVE INFRASTRUCTURE SUPPORT SYSTEM FOR PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP

There are in the article examined the priority directions for the formation of an effective system of infrastructure support for industrial entrepreneurship in the conditions of market relations. In addition, the author explored issues of state support for the development of industrial entrepreneurship through the mechanism of partnership between the state and the private sector. At the same time, there is in the article identified priority areas for financing the construction of infrastructure facilities for industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan.

Keywords: entrepreneurship, innovation, efficiency, infrastructure, production infrastructure, institutional mechanism.

Дар шароити фаромиллишавии фаъолияти хоҷагидорӣ таъмини рушди устувори соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи дарозмуҳлат бидуни истифодаи инноватсияҳо ва рушди инфрасохтор дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтимоию иқтисодии кишвар ғайриимкон аст.

Бояд тазаққур дод, ки дар самти ташаккул ва рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ дар мамлакат стратегия ва барномаҳои миёнамӯҳлат ва дарозмуҳлати рушди иқтисоди миллӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол менамоянд.

Бинобар ин, таҳлил ва арзёбии вазъи рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар имкон медиҳад, ки самтҳои стратегияи рушди он барои давраи то соли 2030 мушаххас карда шавад. Ҳадафҳои стратегияи миллии рушд ба рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум нигаронида шудааст.

Мақсади асосии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ин таъмини рушди устувори соҳибкории истеҳсолӣ дар мамлакат мебошад [3]. Дар СМР-2030 ҷиҳати беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ татбиқи ҳадафҳои зерини стратегӣ дар назар дошта шудааст[1]:

- рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар самти коркарди маводи хоми босифат, иҷрои барномаҳои сармоягузорӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта ва баланд бардоштани иқтидори содиротӣ;

- бартараф намудани монеаҳои маъмурӣ ва ташаккули инфрасохтори рушд ва дастгирии соҳибкорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;

- ташаккули низоми иттилоотии соҳибкорӣ дар саноат ва мусоидат намудан ба ташкили бизнес-инкубаторҳо бо назардошти талаботи мардон ва занон, соҳибкорони деҳот;
- тақвияти ҳимояи ҳуқуқҳои моликият, рушди рақобат ва бунёди институти Омбудсмен оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои соҳибкорон;
- истифодаи механизмҳои шарикии давлатию хусусӣ дар соҳаҳои мухталифи фаъолияти соҳибкорӣ;
- дастгирӣ ва ҳавасмандсозии истеҳсолкунандагон ва содироткунандагони ватанӣ ва ғайра.

Татбиқи вазифаҳои стратегии мазкур дар самти рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пояҳои заруриро барои таъмини шугли пурсамар, диверсификатсияи истеҳсолот ва содироти молҳои ватанӣ фароҳам меорад. Дар ин чода, амалисозии барномаву стратегияҳои давлатӣ бештар ба бахши хусусӣ робита дошта, рушди минбаъдаи он аз сатҳи хизматрасониҳои инфрасохторӣ вобаста мебошад.

Бояд қайд кард, ки инфрасохтор ҳамчун миёнарави байни субъектҳои соҳибкорӣ баромад карда, иртиботи мутақобилаи миёни онҳоро таъмин менамояд ва ҳамчун омили муҳиме дар механизми бозорӣ хизмат мекунад. Инфрасохтори соҳибкорӣ ҳамкориҳои мутақобилаи субъектҳои соҳибкорӣ ва хизматрасонии пурраи бозори мукамалро таъмин менамояд.

Айни ҳол инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ дар ҷумҳурӣ дар марҳалаи ташаккулёбӣ қарор дорад, ки ин то як дараҷаи муайяне самаранокии фаъолияти сохторҳои соҳибкориро коҳиш медиҳад.

Ба андешаи мо, вақти он расидааст, ки барномаи комплексие таҳия карда шавад, ки рушди инфрасохтори соҳибкориро дар ҳамаи соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла дар соҳаи соҳибкории истеҳсолӣ фарогир бошад.

Илова бар ин, барои рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ вазифаҳои асосии зеринро ҳамчун самтҳои стратегӣ ҳал намудан зарур мебошад:

- рушди объектҳои мавҷудаи инфрасохторӣ ва ташаккули объектҳои нави зарурӣ чӣҳати тавсеаи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ;
- тақмили заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ, таъмини шафоффият ва пешгӯишавандагии меъёрҳои қонунгузорӣ;
- гузаронидани мониторинг оид ба таҷдиду азнавсозии ҷузъҳои таркибии инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ.

Барои ҳалли вазифаҳои дар боло номбаршуда ва инчунин роҳандозии чорабиниҳо оид ба мукамалсозии инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ пеш аз ҳама, маблағгузорӣ зарур аст.

Масъалаи маблағгузори бунёди объектҳои инфрасохторӣ барои соҳибкории истеҳсолӣ дар давлатҳои гуногун ба шароити маблағҳои молиявӣ ҳаллу фасл мегарданд. Бо назардошти он ки, имкониятҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд аст, рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ истифодаи механизмҳои гуногуни сармоягузориро тақозо менамояд. Дастгирии давлатии рушди соҳибкории истеҳсолӣ тавассути механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонад, бо роҳи пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, ба мисли озод кардан аз пардохти андоз аз амвол, андози замин роҳандозӣ карда шавад.

Зеро пешниҳоди ҷунин сабукиҳои андозӣ ҳавасмандии соҳибкоронро ба сармоягузорӣ афзун намуда, ба ин васила инфрасохтори зарурии хизматрасониҳо бунёд мегардад. Илова бар ин, имкон дорад, ки давлат бо роҳи истифода бурдани тарофаҳои имтиёзнок ба хизматрасониҳои коммуналӣ, нерӯи барқ ва ҳоказо ҳавасмандии соҳибкоронро тақвият бахшад.

Бояд тазакурр дод, ки аксарияти имтиёзҳои пешбинишаванда харочоти мустақимро аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ талаб намекунанд ва танҳо тавассути коҳиши як қисмати даромадҳои эҳтимолии бучет амалӣ мегарданд.

Хусусияти муҳими дигари инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ ин инфрасохтори институтсионалии рушдифта мебошад.

Яке аз шартҳои зарурии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар ҷумҳурии мо ин мавҷудияти инфрасохтори мукаммали институтсионалии соҳибкорӣ мебошад. Зеро соҳибкории имрӯза бинобар қудрат ва тавоноии худ наметавонад, ки бе дастгрии давлатӣ ба сатҳи баланди тараққӣ расад, балки ба вай таъминоти муносиби дахлдор зарур аст. Инчунин, ба он ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ мутақобилаи байни субъектҳои соҳибкорӣ лозим мебошад.

Таъиноти асосии инфрасохтори институтсионалии соҳибкории истеҳсолӣ дар ташаккул ва нигоҳдории фазои мусоиду шароити қулай барои таъмини рақобатпазирии субъектҳои соҳибкорӣ зоҳир мегардад.

Зимнан, омили калидӣ дар рафти ин равандҳо ташаккули ниҳодҳои таъминоти истеҳсолӣ, илмӣ-техникӣ, молиявӣ қарзӣ, иттилоотӣ, кадрӣ ва ҳукукии соҳибкории истеҳсолӣ маҳсуб меёбад.

Дар маҷмӯъ, аз сатҳи мукамалшавии асосҳои институтсионалии дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ ташаккул ва пешрафти фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёт вобастагии калон дорад. Дар навбати худ, тараққиёти баҳши хусусӣ бо таври синергетикӣ самаранокии фаъолияти субъектҳои иқтисоди миллиро таъмин менамояд.

Қайд кардан муҳим аст, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 тақмили минбаъдаи асосҳои институтсионалии рушди соҳибкории истеҳсолиро дар ҷумҳурӣ ҳамчун шартҳои асосии тараққиёти баҳши хусусӣ муайян намудааст. Аз ҷумла дар ин санади муҳим ба чунин самтҳои зарурӣ таъкид карда мешавад:

- «ташаккули муҳити институтсионалиро, ки соҳибкорию ҳавасманд месозад»;
- «қоҳиш додани хавфҳои ҳислати инвеститсионӣ ва соҳибкорӣ дошта бо роҳи ҳимояи ҳукукҳои моликиятдорӣ»;
- «кам кардани монеаҳо дар роҳи рушди фаъолияти соҳибкорӣ»[2].

Ба андешаи мо, тақмил додани асосҳои институтсионалии рушди соҳибкории истеҳсолӣ, ҳам аз нуқтаи назари мутабиқсозии шароити имкониятҳои иқтисодиёти Тоҷикистон ва пешрафти ҷаҳони муосир ва ҳам аз мавқеи рушди иқтимоию иқтисодии мамлакат, таъмини шуғли пурсамар, гуногунрангсозии самтҳои истеҳсолот ва содироти молҳои истеҳсоли ватанӣ, ба сифати унсури муҳим дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ баромад мекунад.

Бояд зикр намуд, ки дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ инфрасохтори институтсионалии таъминкунандаи рушди соҳибкорӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосир дар назди саноати ватанӣ вазифаи муҳими гузариш ба модели истеҳсолоте истодааст, ки тавассути истифодаи васеи технологияҳои муосир ва имконияту иқтидори навгониҳои илмӣ ҳамгироии илмро бо истеҳсолот бояд таъмин карда шавад. Чунин модел метавонад, ки танҳо бо шартҳои ҳамкорӣ мутақобилаи бомуваффақияти тамоми иштирокчиёни раванди ҳамгирӣ, яъне рушди дастгириҳои давлатӣ, шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ҷорисозии инноватсияҳо ва истеҳсоли молҳои баландсифат самаранок бошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инфрасохтор барои мубаддалгардонии коркардҳои технологӣ ба тасмимҳои истеҳсолӣ ҳанӯз дар марҳалаи оғозёбӣ қарор дорад. Коркардҳои илмӣ ва раванди рушди технологияи истеҳсолот на ҳама вақт ба талаботи сатҳи тараққиёти технологияҳои муосир ҷавобгӯ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар иқтисоди миллии ҳамкориҳои мутақобилаи илм ва истеҳсолот ҳанӯз ҳам дар як сатҳи хеле паст қарор дорад. Раванди ба тасмимҳои истеҳсолӣ табдил ёфтани коркардҳои технологӣ хеле суст ҷараён дорад. Зеро дар шароити муосир аз ҷониби субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба натиҷаҳои коркардҳои илмӣ талабот басо кам ба

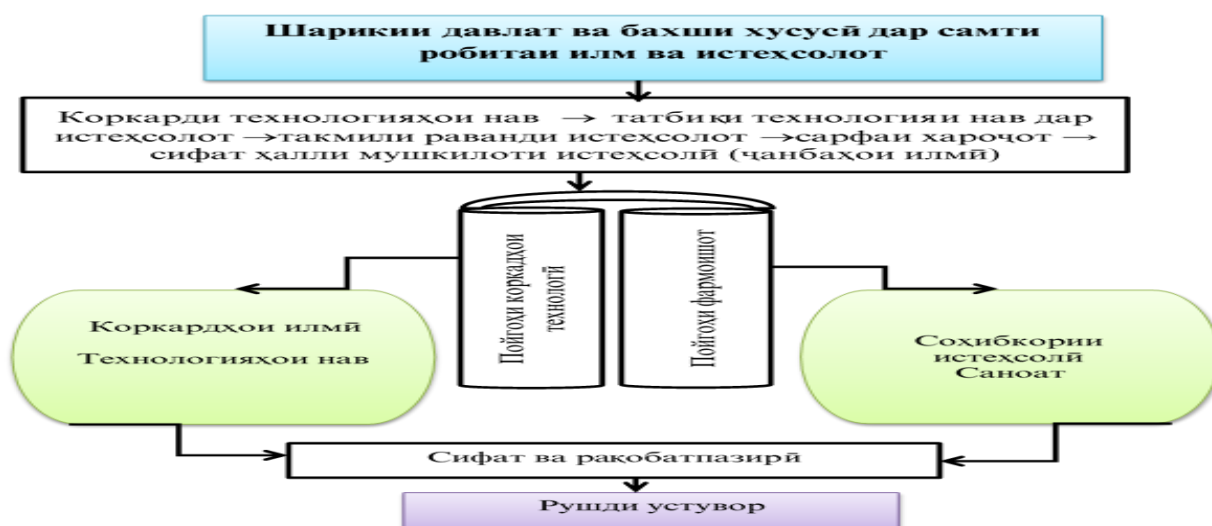
мушохида мерасад. Чунин ҳолат масъалаи равиши комплексиро ба ҷоннок кардани ҳамбастагии илм, саноат ва соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тезутунд гардондааст.

Дар чунин шароит, ба андешаи мо, инфрасохтори мусоиди рушди соҳибкорӣ ҳамчун омили асосии ба вучуд овардани робитаи илм ва истеҳсолот хизмат менамояд. Дар натиҷа паркҳои технологӣ ва бизнес инкубаторҳо бо таври воқеӣ рушд карда, ба ҷорисозии навгониҳо дар иқтисодиёт тавсеа мебахшанд.

Ба андешаи мо, дар шароити кунунӣ захираҳои экстенсивии рушди иқтисоди миллӣ то ҳадди имконпазир мавриди истифода қарор дошта, зарурати истифодаи роҳи усулҳои рушди экстенсивӣ бо истифода аз технологияи муосир ба миён омадааст. Дар робита ба амалисозии ҳадафи рушди босуръати саноатӣ ва гузариш ба модели саноатияи аграрӣ амалисозии модели таъминкунандаи афзалан рушди интенсивии иқтисоди миллӣ шартӣ асосӣ ба ҳисоб меравад. Зеро тақия ба модели афзалан рушди экстенсивӣ ба манфиатҳои рушди дарозмудат муҳолифат дошта, самаранокӣ ва рақобатпазирии иқтисодиётро таъмин карда наметавонад.

Бинобар ин, зарур аст, ки модели истифодаи васеи коркарҳои илмию техникӣ дар истеҳсолотро роҳандозӣ карда, низоми самаранокӣ дастгирии ин раванд аз тарафи давлат бо мақсади тақвияти иқтидорҳои тамаркузи потенциали илмӣ дар самтҳои барои ҷумҳурӣ стратегӣ ҷорӣ гардида, раванди ташаккули инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ ва истифодаи амалии инноватсияҳо вусъат бахшида шавад. Дар ин ҷода, унсурҳои таркибии асосии рушди механизми татбиқкунандаи навгониҳои илм дар истеҳсолот ин мукамалсозии заминаҳои меъёрию ҳуқуқии фаъолияти илмӣ, фишангҳои маблағгузорӣ, роҳандозии таҳқиқотҳои илмӣ, сиёсати андозӣ ва дастгирии давлатии кормандони илмӣ маҳсуб меёбанд.

Дар баробари ин, тичоратикунонии моликияти зеҳнӣ тавассути фароҳамсозии шароити мусоид боиси истифодаи самаранокӣ навгониҳои илмӣ дар истеҳсолот хоҳад буд. Илова бар ин, ба андешаи мо, барои ташаккулёбии инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ, дастгирии иқтидори илмӣ ва тақвияти таъсиррасонии он ба рушди иқтисодии мамлакат шартӣ муҳими таъмини дастгирии давлатӣ, аз ҷумла маблағгузориҳои давлатӣ ва инчунин, коркарди модели ба натиҷаҳои истеҳсоли табдилдиҳии коркардҳои илмӣ мебошад. Бо назардошти ин, мо модели ба натиҷаҳои истеҳсоли табдилдиҳии коркардҳои илмиро ба таври зерин манзур менамоем (расми 1).

Расми 1. - Модели ба натиҷаҳои истеҳсоли табдилёбии коркардҳои технологӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Моделӣ ба натиҷаҳои истеҳсоли табиғии коркардҳои технологияи пешниҳодгардида алоқаи илм ва истеҳсолотро тавассути бунёди пойгоҳи коркардҳо ва технологияҳои илмӣ, таҳқиқи ихтирооти онҳо, омӯзиши талабот ба коркардҳои илмӣ дар бозори истеҳсоли ва дар натиҷа таъсисдиҳии пойгоҳи фармоишот ба тақмилдиҳии чараҳои истеҳсолот, ҳалли масоили марбут ба чараҳои истеҳсоли бо истифода аз нерӯу иқтисодӣ кормандони илмӣ ва навоҷарон нишон медиҳад.

Бо дарназардошти таъмини ҳадафҳои рушди устувор ҳалли масъалаҳои мавҷудаи роҳандозии истеҳсолоти инноватсионӣ ва фаъолияти самараноки соҳибкорӣ дар робита ба таъминоти молиявии онҳо бештар ба мушкилоти ниҳодиву институтсионалӣ дар сатҳи микро- ва макро- иқтисодӣ вобаста мебошад. Барои ба натиҷаҳои истеҳсоли табиғии коркардҳои технологӣ фароҳамсозии шароит ва инфрасохтори мусоиди ҳавасмандсозанда зарур мебошад.

Мукамалсозии инфрасохтори бозорӣ, хусусан инфрасохтори дастгирии рушди соҳибкорӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолсозии нақши бизнес - инкубаторҳо, марказҳои машваративу дастгирии соҳибкорӣ, паркҳои технологӣ ва ниҳодҳои дигари хизматрасонро дарбар мегирад.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки роҳандозии тавсияву чораҳои зикргардида метавонад, ки ба ташаккули ва рушди механизми фаъолияти инфрасохтори соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуда, ҳамзамон ба рушди бахши соҳибкорӣ таъсири мусбӣ расонад.

Дар натиҷа, ҷорисозии технологияи инноватсионӣ дар истеҳсолот ба сифат маҳсулот мусоидат карда, устувории рушди иқтисодиро, дар маҷмӯъ, таъмин менамояд.

Дар маҷмӯъ, ташаккули механизмҳои самараноки инфрасохтори дастгириҳои давлатии соҳибкорӣ ҳам дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо ва ҳам дар сатҳи мақомоти марказӣ асосҳои ташкилию иқтисодӣ ва сармоягузориву инноватсиониро дарбар гирифта, ба рақобатпазириву самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. <http://www.gst.tj/ru/nasionalnaya-strategiya-razvitiya-respubliki-tadzhikistan-na-period-do-2030-goda.html>
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.-Душанбе, 2016.- С.104.
3. Султонов З.С. Цифровая трансформация экономики в условиях инфраструктурного обеспечения предпринимательства/ Султонов З.С., Мариншоев М.М., Амонов С.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2021, № 4(76). - С.152-160.

Бобоев Д.К.

**К ВОПРОСУ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВРЕД, ПРИЧИНЕННЫЙ ГРАЖДАНАМИ
ПРИЗНАННЫМИ НЕДЕЕСПОСОБНЫМИ И ОГРАНИЧЕННО
ДЕЕСПОСОБНЫМИ В ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕ ВСЛЕДСТВИЕ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА**

В данной статье рассматриваются вопросы ответственности за вред, причиненный гражданами признанными недееспособными и ограниченно дееспособными в обязательстве вследствие причинения вреда. Выявляются некоторые спорные терминологические понятия в действующем законодательстве. Отмечается, что с принятием в новой редакции Гражданского кодекса вопросы ответственности лиц с психическими расстройствами все еще не до конца решены. Все еще имеется внутреннее противоречие так и другими нормативно - правовыми актами. По итогам работы представляется авторское мнение по имеющимся вопросам.

Ключевые слова: недееспособный, ограниченный в дееспособности, психические расстройства, слабоумие, болезнь, опекун.

Бобоев Ч.К.

**РОҶЕЪ БА МАСЪАЛАИ ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ЗАРАРИ РАСОНДАИ ШАХСИ
ҒАЙРИҚОБИЛИ АМАЛ ВА ДОРОИ ҚОБИЛИЯТИ МАҲДУДИ АМАЛКУНӢ ДАР
УҲДАДОРӢ ДАР НАТИҶАИ РАСОНИДАНИ ЗАРАР**

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ҷавобгарӣ барои зарари расондаи шахси ғайриқобили амал ва дорои қобилияти маҳдуди амалкунӣ дар уҳдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар баррасӣ гардидааст. Дар доираи мақолаи мазкур баъзе мафҳумҳои баҳснок, ки дар қонунгузорӣ қой дорад ошкор карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки новобаста аз қабули Кодекси маданӣ дар таҳрир нав масъалаҳои ҷавобгарии шахсони гирифтори бемории рӯҳӣ то сатҳи дахлдор қоркард нагардидааст. То ҳол муҳолифати меъёри ҳам дар Кодекси маданӣ ва ҳам бо дигар қонунҳо бамушоҳида мерасад. Аз рӯи таҳқиқоти анҷомдодашуда ақидаҳои муаллифӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: ғайриқобили амал, дорои қобилияти маҳдуди амалкунӣ, бемории рӯҳӣ, камақлӣ, беморӣ, васӣ.

Boboev J.K.

**ON THE ISSUE OF LIABILITY FOR HARM CAUSED BY CITIZENS RECOGNIZED
INCOMPATIBLE AND LIMITEDLY COMPETENT IN OBLIGATIONS DUE
TO HARM**

This article discusses issues of liability for harm caused by citizens recognized as incompetent and partially capable of liability as a result of causing harm. Some controversial terminological concepts in the current legislation are revealed. It is noted that with the adoption of the new edition of the Civil Code, the issues of liability of persons with mental disorders are still not fully resolved. There are still internal contradictions in both other regulatory and legal acts. Based on the results of the work, the author's opinion on the issues at hand is presented.

Key words: incompetent, limited in legal capacity, mental disorders, dementia, illness, guardian

В структуре обязательства вследствие причинения вреда в зависимости от возраста причинителя есть также правила, касающиеся лиц с психическими расстройствами, тех кто ограничен в дееспособности и к лицу не способному понимать значение своих действий или руководить ими.

Закрепление такой нормы во – первых, обусловлено их социальным положением в обществе, во – вторых, усилением роли ответственности и надзора над ними, в–третьих, обеспечить интересы как причинителя, так и лиц, пострадавших от их противоправных действий.

Данные категории лиц в отличие от полностью дееспособных в силу сложившихся обстоятельств не могут осознавать значение своих действий или относятся к ним равнодушно.

Итак, разберёмся по порядку. Статья 1201 ГК РТ предусматривает, что вред, причиненный физическим лицом, признанным недееспособным (статья 30 данного Кодекса), возмещается его опекуном или организацией, обязанной осуществлять за ним надзор, если не докажет, что вред возник не по ее вине.

Ключевым словом в данной статье является «признанным недееспособным». Признание недееспособным осуществляется в судебном порядке в соответствии с процессуальным законодательством. Для признания физического лица недееспособным закон устанавливает правило, согласно которому лицо вследствие душевной болезни или слабоумия не может понимать значения своих действий или руководить ими.

Согласно требованиям действующего законодательства гражданин может быть признан недееспособным в двух случаях. Во-первых, при душевной болезни, во-вторых, при слабоумии. Обе ситуации имеют одно важное условие – неумение понимать важность своего действия или руководить ими. Только в этом случае суд может признать гражданина недееспособным по гражданскому Кодексу РТ.

Что же подразумевается под душевной болезнью и слабоумием. Понятие душевной болезни и слабоумия в действующем законодательстве можно сказать отсутствует. Но если учитывать, что редакция ст.1201 ГК РТ на тадж. языке использует «бемории рухӣ ва камақлӣ» то ситуация меняется. Так в соответствии со ст. 2 Кодексом здравоохранения Республики Таджикистан (далее - КЗ РТ) «бемории рухӣ» переводится как психическое расстройство. А это понятие уже дается как нарушение нормальной психической деятельности человека, выражающиеся в снижении умственных способностей или выраженном изменении мышления. Из этого вытекает, что душевная болезнь это и есть психическое расстройство.

В медицине, а особенно в психиатрии термин «душевно больной» считается устаревшим. Основано это на том, что «термин душевнобольной не поддаётся точному определению, так как психиатрия является развивающейся областью как с точки зрения медицины, так и с точки зрения социальных подходов этот термин современной психиатрии не пользуется» [1].

Вместо термина «душевно больной» используется термин «психические расстройства», и это в определенной степени оправданно, так как последнее включают широкий спектр психических нарушений включая и душевные болезни, так и слабоумие».

Если обратить внимание на ч.1 ст.175 Кодекса здравоохранения Республики Таджикистан, то признание лица, страдающего психическими расстройствами, недееспособным, осуществляется только судом на основании и в порядке, установленном законодательством Республики Таджикистан.

Ряд статей ГПК РТ оперирует именно термином психическое расстройство. Например, ст.286 использует формулировку «дело о признании гражданина недееспособным вследствие психического расстройства...»

Если ГК РТ предусматривает признание физического лица недееспособным в результате «душевной болезни или слабоумия», то Кодекс здравоохранения, ГПК РТ предусматривают в результате психического расстройства.

Как видим, по данному вопросу в законодательстве существует определенные несовпадения в терминологии. Поэтому было бы логично если бы терминология в законодательстве была бы одинаковой.

В законодательстве ряда стран в этом направлении есть определенная ясность. ГК РФ не оперирует термином ни душевно больным ни слабоумием. В место этого используется термин психические расстройства, а в законодательстве Республики Казахстан, например, используется термин «психические заболевания».

Для того что бы признать физическое лицо недееспособным недостаточно одно факта психического расстройства. По подсчетам ВОЗ (всемирной организации здравоохранения) каждый восьмой человек в мире живет с психическим расстройством [2].

В этой связи как отмечается справочнике психиатрии наличие у того или иного лица психического расстройства еще не является основанием для ограничения его законных прав и ответственности. Определение психических расстройств проводится с учетом действующих в стране классификаций. В заключениях судебно-психиатрических комиссий, решениях суда диагноз служит медицинской предпосылкой в определении психолого-юридических вопросов [5, с.366].

В юридической литературе, отмечает, что «для признания гражданина недееспособным необходимо сочетание как юридических, так и медицинских факторов». Юридический фактор заключается в неспособности человека понимать свои действия или руководить ими, а в медицинской – в случае психического заболевания [7, с.94-95].

Использование союза «или» формулировке ст.30 ГК РТ свидетельствует, что для установления недееспособности достаточно одного из признаков юридического фактора наряду с медицинским. Это может быть не понимание своих действий или руководить ими.

Учитывая, что недееспособность устанавливается судом с учетом индивидуально подхода в каждом конкретном случае в соответствии с медицинским заключением, необходимо выяснить кто возмещает вред, причиненный в таких случаях.

Согласно ч.1 ст.1201 ГК вред, причиненный признанными недееспособными лицами (статья 30), возмещает его опекун или организация, обязанная осуществлять за ним надзор, если не докажет, что вред возник не по ее вине. Анализ данной части свидетельствует, почти что об аналогичной ситуации ответственности, которая предусмотрено в отношении несовершеннолетних до 14 лет. Однако здесь есть свои отличительные свойства позволяющее огородить их друг от друга. Во – первых здесь, ответственность опекуна и организации заключается в ненадлежащем осуществлении надзора. Во – вторых, круг организаций ответственных за причиненный вред недееспособными отличаются от организаций ст. 1198 ГК.

Организации, о которых может быть речь - это специализированные медицинские учреждения, в которых недееспособный находится или проходит лечение. В основном это психиатрическое или психоневрологическое учреждение.

Особенность ответственности по правилам ст.1201 ГК РТ, заключается в том, что родители (усыновители) не привлекаются к ответственности. Закон причастным к причинению вреда считает опекуна или организацию. Вина названных субъектов заключается в ненадлежащем осуществлении надзора на момент или определенный отрезок времени. Такому мнению можно прийти исходя из ст.1201 ГК РТ, где отмечено, что, если не докажет, что вред возник не по его вине.

Надзор, как правило над недееспособными должен осуществляться постоянно. Поэтому оставление их без надзора чревато негативными последствиями как для третьих лиц, так и для самого опекуна.

В качестве опекуна как правило назначаются родители, близкие родственники, а в случае их отказа из числа других лиц. Но родитель, назначенный опекуном, считается уже его законным представителем, а не родителем. Поэтому в случае причинения вреда недееспособным к ответственности привлекается опекун.

В юридической литературе отмечается, что, если опекуном лица, признанного недееспособным, назначается только один из родителей, другой родитель освобождается от обязанности возмещения вреда [4, с. 669].

Однако этот вопрос по законодательству РТ может быть решен иным образом. В соответствии с ч.35 Постановления Правительства Республики Таджикистан «О Положении об органах опеки и попечительства» от 25 января 2017 года, №30 для одного человека назначается один опекун или попечитель, если органы опеки и попечительства не считают необходимым большее количество.

Поэтому в случае, когда опекуном назначается один родитель то соответственно другой родитель не привлекается к гражданско - правовой ответственности. Но если органы опеки и попечительства назначили в качестве опекунов обоих родителей, то ответственности не избежать обоим родителям.

Вопрос по возмещению вреда в случае причинения вреда лицами, признанными в установленном порядке недееспособными, не снимается с опекуна и организации в случае восстановления его дееспособности.

Такое правило обусловлено прежде всего тем, что каждый отвечает за свою вину. В дящихся обязательствах опекун или организация не могут свою вину, которая проявлялось в ненадлежащем исполнении обязанности возложить на лицо, восстановленное в дееспособности. Поэтому независимо от того, что лицо, восстановленное в дееспособности за прошлое поведение результатом, которого является причинения вреда не отвечает, так как на момент причинения вреда он был недееспособным. Такое правило, по сути, представляет собой развитие общей нормы ч. 1 ст. 1189 ГК, о виновном ответственности.

Однако закон делает исключение, как и при случаях причинение вреда с участием малолетних (богатый ребенок).

Так, например, из содержания ч.3. ст. 1201 ГК РТ вытекает, что в целях защиты интересов потерпевшего суд может вынести решение о полном или частичном возмещении вреда за счет самого недееспособного причинителя вреда. Однако суд может вынести такое решение при наличии следующих условий:

- если опекун умер или не имеет возможности возместить причиненный вред;
- вред причинен не имуществу, а жизни или здоровью потерпевшего;
- причинитель вреда располагает достаточными средствами для возмещения вреда.

При условии, когда имеет все перечисленные условия суд с учетом имущественного положение потерпевшего может возложить возмещение вреда на причинителя вреда.

Данное требование применимо в том случае, когда опекуном назначено физическое лицо, так как категория смерть свойственна и применима только в отношении человека. В отношении организации она неприменима. С этой точки зрения данное требование относится к лицам, назначенным опекунами, и распространяется на них.

Наряду с ответственностью за вред, причиненный физическим лицом, признанным недееспособным ГК РТ предусматривает также ответственность за вред, причиненный гражданином, признанным ограниченно дееспособным.

Закрепляя такую ответственность, законодатель ничего особенного при причинении вреда с участием данных лиц не предусмотрел. Вред, причиненный

физическими лицами, признанными ограниченно дееспособными, возмещается самим причинителем вреда на общих основаниях.

Никакое исключение и никакие правила в отношении их не действует. Они сами отвечают за причиненный вред.

По-новому ГК РТ физическое лицо может быть ограничен в дееспособности если ставить себя или свою семью в тяжёлое материальное положение вследствие пристрастия к азартным играм, злоупотребления спиртными напитками или наркотическими средствами (ст.31 ГК РТ).

В данной статье основой для признания физического лица ограничено дееспособным является действие, приведшее к «тяжелому материальному положению». По своему характеру «тяжелое материальное состояние» является оценочной категорией и определяется судом в зависимости от каждого конкретного случая.

Но состояние и статус ограниченного в дееспособности в обязательстве в следствие причинения вреда не имеют никакого значения.

Эта норма, по существу, воспроизводит требования статьи 31 ГК РТ, согласно которой причинитель вреда самостоятельно несет имущественную ответственность за причиненный им вред.

Закрепление отдельной нормы в обязательстве вследствие причинения вреда которая по сути ничего в себе не несет и повторяет требование ст.31 ГК РТ с юридической техники считается не приемлемой. В этой связи можно было бы исключить эту норму в целях недопущения дублирования и исключения норм, не имеющее особого значения.

Причинения вреда может возникнуть в различных ситуациях. Порой вред причиняется полностью дееспособными или частично дееспособными которые на момент причинения вреда находились в таком состоянии, когда они не могли понимать значение своих действий или руководить ими.

Причинению вреда в таком состоянии в законодательстве отведена отдельная статья. Статья 1203 ГК РТ в этой связи является логическим продолжением ответственности лиц не способных понимать значение своих действий и руководит ими.

Однако данная статья имеет совсем иное содержание и полностью отличается от лиц, которые причиняют вред по правилам ст.1198 -1202 ГК РТ.

Если психические расстройства недееспособных лиц имеют длящийся характер, то для субъектов ответственности по правилам ст.1203 ГК носит кратковременный характер.

В литературе ситуация при которой лицо неспособна осознавать свои действия или ими руководить в определенный отрезок времени называются адееспособными [3, с.31].

По общему правилу лицо виновное в причинение вреда обязуется возместить причиненный им вред, а поскольку причинения вреда лицами на момент причинения вреда связано с психическими расстройствами, и он не может осознавать свои действия или ими руководить то соответственно он освобождается от ответственности.

Субъектами причинения вреда по правилу ч.1. ст.1203 ГК являются:

1. Полностью дееспособные лица;
2. Несовершеннолетние в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет.

Требования настоящей статьи не распространяются на несовершеннолетних в возрасте до 14 лет и лиц, признанных судом недееспособными. Ответственность за них несут родители.

Ситуации, при которых человек может не осознавать свои действия или ими руководить могут быть различные непредвиденные случаи такие как состояние обморока, нахождение под влиянием гипноза, медицинских и иных препаратов, которые были введены насильно или под угрозой, контузия и др.

Доказательством наличия такой ситуации могут служить показания свидетелей, заключение эксперта, видео - и аудиозаписи и т.п., например, в результате взрыва газового баллона гражданин находится в состоянии контузии, оскорбляет других лиц, унижает их

честь и достоинство, вдобавок к этому причиняет вред имуществу третьих лиц. В этой ситуации человек не мог понимать значение своих действий или руководить ими. Показания свидетелей, заключение эксперта свидетельствуют о том, что человек находился в состоянии контузии. С этой точки зрения он как правило освобождается от ответственности.

Такое состояние, в котором прибывал человек на момент причинения вреда связано с воздействием иного явления на его психическое состояние. Действия причинителя в таком состоянии осуществляется не осознанно и не имеет осознанного волевого характера.

Нужно отметить, что воля является психическим компонентом и в этой связи оправданно утверждение, что в ней присутствует в основном психологическое понимание. Известный цивилист В.К. Ойгензихт на этот счет указывал что «Волю можно определить, как психическое регулирование поведения, заключающееся в детерминированном и мотивированном желании достижения поставленной цели, в выборе решения, разработке путей, средств и применении усилий для их осуществления» [8, с.24].

Для квалификации действий по правилам ст.1203 ГК, необходимо чтобы причинения вреда было связано с неожиданными факторами, спровоцировавшими психические расстройства у физического лица.

Поэтому в случае установление такого факта лицо освобождается от возмещения причиненного вреда.

Законодатель в случае причинения вреда недееспособными лицами делает единственное исключение, когда причиненный вред возмещается. Это условия заключается в том, что, если человек сам привел себя в такое состояние употреблением спиртных напитков, наркотических средств, психотропных веществ или иным способом (ч.2. ст.1203 ГК).

Исключение только единственным случаем на наш взгляд является спорным, если учитывать, что законодатель в отдельных случаях возлагает обязанность по возмещению вреда на лицо, признанное в установленном порядке недееспособными. Получается, что недееспособный при смерти опекуна либо, когда он не имеет достаточных средств для возмещения вреда, а сам причинитель располагает такими средствами, суд с учетом имущественного положения потерпевшего и причинителя вреда, а также других обстоятельств, вправе принять решение о возмещении вреда, причиненного жизни и здоровью потерпевшего, полностью или частично за счет имущества самого причинителя а при причинении вреда недееспособными лицами вообще не делает такого исключения.

В отличие от ГК РТ, Гражданскими кодексами Российской Федерации, Республики Казахстан предусмотрено, что, если вред причинен жизни или здоровью потерпевшего, суд может с учетом имущественного положения потерпевшего и причинителя вреда, а также других обстоятельств возложить обязанность по возмещению вреда полностью или частично на причинителя вреда.

Отсутствие такого правила в статье 1203 ГК РТ на наш взгляд является упущением. В следующих такое правило нелогично если учитывать, что недееспособный при причинениях вреда жизни и здоровью может возместить вред. Так же как отмечает Е. Н. Васильева «не справедливо переложить риск претерпевания вредоносных последствий целиком на потерпевшего, особенно если речь идет о причинении вреда, повлекшего утрату гражданином возможности получения средств к существованию» [6, с.945].

Как уже отмечалось, закон допускает возложение обязанности по возмещению вреда на причинителя если он сам привел себя в такое состояние вследствие:

- А) употребление спиртных напитков;
- Б) наркотических средств, психотропных веществ;
- В) или иным способом.

Данный перечень случаев не является закрытым. Поэтому если выявляется что причинитель сам довел себя до такого состояния он сам обязуется возместить причиненный вред.

Случае которые можно отнести или приравнять к вышеизложенным относится употребление пиво, использование химикатов и ядов с нарушением условий применений.

Например, в соответствии с законом к спиртным напиткам относится алкогольные продукции с содержанием этилового спирта. Пиво в эту категорию не входит, но, как и продукция, содержащая алкоголь может вызвать временные психические расстройства. То же самое можно сказать в отношении химикатов и ядов. Токсикоманы зачастую используют химикаты и яды для удовлетворения своих потребностей, которые тоже приводят к психическим расстройствам.

Установление ответственности в таких случаях основывается на вине, так как если на момент причинения вреда лицо не осознавало значение своих действий или не могло руководить ими, то в момент приведения себя в такое состояние он мог осознать и предвидеть последствие своего неадекватного поведения. Поэтому доведение себя до такого состояние основывается на виновных началах и соответственно не снимает ответственности за причинения вреда.

В юридической литературе по поводу смыслового содержание «сам привел себя в такое состояние» есть интересные взгляды.

Рассматривая вопрос на примере алкогольного опьянения выделяют физиологическое (обычное) и патологическое опьянение. При физиологическом опьянении некоторые авторы считают, что лицо несет ответственность так как знал свои способности и сам довел себя до такой ситуации при котором не мог понимать значение своих действий или руководить ими. При патологическом опьянении напротив считают, что лицо не должно нести ответственность, так как это случилось в первые, а во-вторых, при малых дозах нормальный человек не пьянеет и не утрачивает свои способности.

Высказанная позиция в действительности имеет свои слабые и сильные стороны. Взвесить их поможет наше исследование, насколько оправданно это мнение.

Сильная сторона данного мнения как уже отмечалось заключается в том, что лицо впервые оказался в такой ситуации и при этом не знал о своих патологических нарушениях на малую дозу алкогольной или иной продукции.

Слабая сторона заключается в том, что установить факт «впервые» очень сложно. Возможно, что всякое причинение вреда в таком состоянии может быть квалифицировано как в первые, а это в свою очередь создаст почву для злоупотребления для судьи. В следующих формулировка «малая доза» категория оценочная. В каждом конкретном случае необходимо ее уточнение, а это задача не из легких.

Исходя из вышеизложенного на наш взгляд такое правило не приемлемо так как ее применение способствовало бы введению в оборот категорию «право на ошибку». Последнее чревато негативными правовыми последствиями, таким как злоупотребление правом. Идея для применения в действительности приемлемая, но с учетом нынешних реалий неоправданно.

В теории права есть мнение, что в ст.1203 ГК РТ необходимо дополнить новой частью. Основывает идея на том, что причинитель вреда вследствие принудительного физического или психического воздействия может не осознавать значение своих действий, но при этом может причинять вред. В этой связи предлагается обязать лицо причастное к этому, к гражданско - правовой ответственности и обязать к возмещению причиненного вреда [9, с.10].

В действительности данное предложение оправданно, если учитывать, что порой вследствие принудительного физического воздействия на организм вводятся различные средства, в результате которого лицо не осознает значение своих действий или под влиянием гипноза совершает противоправные действия.

В результате таких действий отсутствует вина причинителя вреда, и он на основании ч.1. ст.1203 ГК РТ освобождается от ответственности. Однако лицо, которое привело причинителя вреда к такому состоянию должно нести ответственность.

В отношении трудоспособных лиц, которые проживали с лицом который не мог понимать значения своих действий или руководить ими вследствие душевной болезни или слабоумия закон также возлагает обязанность во возмещении вреда.

Однако их ответственность возникает при условии, если они знали о психическом состоянии здоровья причинителя вреда, но не ставили вопрос о признании его недееспособным и учреждении над ним опеки.

В данном случае правило об их ответственности заключается в том, что они не обратились в суд о признании лица недееспособным и установлении над ним опеки.

В действительности де-факто они страдают психическими расстройствами, не могут отдавать отчёт о своих действиях, а де юра на момент причинения вреда такими не считаются. Поэтому вина трудоспособных родителей, супруга и совершеннолетних детей заключается в неосуществлении должного надзора, так как они знали о его психическом состоянии и могли предполагать о последствиях его действий.

По логике законодателя ответственным за причиненный вред лицом, страдающим психическими расстройствами, возлагается на трудоспособных родителей, супруги и совершеннолетних детей. Данный список лиц является закрытым.

На наш взгляд такой вариант не является оправданным так как в этот список лиц не включены братья, сестры приемные дети. По логике законодателя если у психически больного умерли родители и у него нет детей или супруга, вред не возмещается. Поэтому считаем оставить открытым перечень лиц ответственных за причиненный вред лицом, которое не мог понимать значение своих действий или руководить ими.

Другое условие, при котором указанные лица возмещает причиненный вред, если они имеют трудоспособность и проживают совместно. В связи с этим в случае установление причинителя вреда и возложение ответственности на лиц, указанных в ч.3. ст.1203 ГК РТ, необходимо установление факта психического расстройства. Это возможно при проведении судебно - психиатрической экспертизы.

Выше сказанное нами предложение и авторские видение вопросов ответственности за вред, причиненный физическими лицами, признанными недееспособными, ограниченно дееспособными, а также лиц не способными понимать значение своих действий или руководить ими свидетельствует об имеющем месте законодательных просчетов. В этом плане выявлено как терминологические, так и внутренние противоречия в действующего законодательства.

ЛИТЕРАТУРА

1. HTTPS - wikipedia.org
2. HTTPS - www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders
3. Боброва М.В. Адееспособность и её влияние на динамику деликтных обязательств. Дисс.... канд.юрид наук. Кемерово – 2014. – 233 с.
4. Гражданское право: В 4 т. Том 4 : Обязательственное право: /Отв. ред. – Е.А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. –М.: Волтерс Клувер, 2006.– 816 с.
5. Жариков Н.М., Хритинин Д.Ф., Лебедев М.А. Справочник по психиатрии / Н.М. Жариков, Д.Ф. Хритинин, М.А. Лебедев. – М.: ООО «Издательство «Медицинское информационное агентство», 2014. – 440 с.
6. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации: В 3 Т. Т. 2. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, Части второй (постатейный) / Под ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина. – М.: Юрайт-Издат, 2007 – 926 с.

7. Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе, Эр-граф, 2010. – 1000 с.
8. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права). - Душанбе, 1983. – 256 с.
9. Туршук Л. Д. Гражданско – правовая ответственность за вред причиненный жизни или здоровью гражданина. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Санкт – Петербург 2011. – 27 с.

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ**

Абдуллоев Зафар Асхобович, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе.. Республика Таджикистан. E-mail: abdulloevzafar2023@gmail.com. Тел.: (+992) 934444154.

Абдулхаев Хабибулло Сайфуллоевич – соискатель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru.

Алимардонов Тохирджон Ашуралиевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономического наук, старший преподаватели кафедры кибернетика и цифровой экономика. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Бинни Хисорак. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Телефон: 207-56-56-44.

Ахмадов Фарахманд Муфазалович- Таджикского национального университета, к.э.н., и.о. доцент кафедры статистики. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: Farahmand@mail.ru.Телефон: (+992) 901-61-66-33.

Ахмедова Мохитобон Тоирхоновна - Кулябский государственный университет им. Абуабдуллаха Рудаки, ассистент кафедры финансы и кредит. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: a.mohitobon@mail.ru. Телефон: (+992) 988-06-72-73

Ашуров Ашур Нуруллоевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры производственный менеджмент Таджикского технического университета имени академика М.С.Осими. Душанбе. Республика Таджикистан.Тел. 935443344.Email: vestnik-tsuc@mail.ru

Бедаков Хуршед Хайдарович – докторант Технологического университета инновационного менеджмента г. Куляб. Республика Таджикистан. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Бобоев Джамрод Курбонович - кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. (+992) 918-66-89-71(м). E-mail: jamrod@mail.ru

Буриев Шохин Муддинович – докторант Ph.D кафедры таможенной деятельности Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992938808369. E-mail: shohinburiev@inbox.ru.

Валиев Низомиддин Шаробудинович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий отделом стратегического развития и менеджмента качества Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел. 918 14-49-14. e-mail: Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

Дадоматов Далерджон Нишонбоевич – д.э.н., профессор кафедры бухгалтерский учет Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Худжанд. Республика Таджикистан. E-mail: dalerdn@mail.ru, Тел: +992 92 856 66 65.

Зарифзода Зоир Кулмахмад – соискатель кандидата экономических наук Бохтарского государственного университета имени Насири Хусрава, улица С. Айни, 67, тел. 988 59 00 08, электронная почта: zarifzoda_zoir@mail.ru

Зокирова Фарзона Джмаевна – к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Суроға: 734025, тел.: (+992) 937130004. E-mail: zfarzona@bk.ru, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки – 17;

Зохиджон Ахмад – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры финансов и страхования. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: +992 553-05-05-57. E-mail: ahmadizohir@mail.ru.

Зохидов Камолиддин Сулаймонович - докторант кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 988 02 10 95. Email: kamoliddin.com95@gmail.com

Икромов Малохат Холовна - ассистент кафедры «Экономика и управление в строительстве» Таджикского технического университета М.С. Осими, Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 917 52 31 68, Email: malo-8989@mail.ru.

Исматуллои Шерхон - аспирант, начальник отдела привлечение грантов Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел: 900858513. Электронная почта: ismatullo_0492@mail.ru.

Каримов Баходур Хасанович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 907908210. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

Курбанова Сайёра Мадалиевна - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Душанбе, Республика Таджикистан,. E-mail: mam-42@mail.ru. Тел.: +992 903-21-19-74

Курбонов Махмарасул Абдукодирович - кандидат экономических наук, доцент, начальник отдела технических и коммуникационных услуг Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: 936000186. Электронная почта: kmahmarasul@gmail.com.

Маджидов Абдулмаджид Абдухамидович - Таджикского национального университета, к.э.н., старший преподаватель кафедры статистики. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе. E-mail: abd.majidov@mail.ru Телефон: (+992) 936-00-88-40

Машокиров Джамшед Нейматуллоевич – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке и международным связям Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: jamshed.tguk@gmail.com. Тел: +992934313131

Машокиров Джахонгир Нейматуллоевич – к.э.н., и.о., доцента Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Моб: +992 93 571 54 54.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: menejment_08@mail.ru Тел: Тел.: (+992) 934444145.

Муминзода Мехроб Нозим – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры управления государственными финансами финансово экономического факультета. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 934-69-01-00. E-mail: mehrob0100@gmail.com

Мухитдинова Шоирахон Саидюсуфовна - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде, кандидат экономических наук, заведующий кафедрой мировой экономики. Адрес: 735700 Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект И. Сомон, 169, E-mail: shoira_77@rambler.ru.

Нуров Нусратулло Кудратуллоевич - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбад 48/5 E-mail: nusratullo.nurov@inbox.ru Тел.988810148

Одинаев Аслам Мадгийевич – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 935017051, E-mail: mfahim@mail.ru

Одинаев Бахриддин Хакимович – старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: odinaevtj@mail.ru; Тел: (+992) 904 212305

Раджабов Олимхон Джурахонович – доктор философии (PhD) заведующий кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½. E-mail: Rajabov1989tguk@mail.ru, тел. (+992) 555552978., (+992) 918 22 20 28.

Раджабова Нурхайт Раджабовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенное дело Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail - hurhayt@mail.ru. Тел. (+992) 934444108

Расулов Додулло Тоджиддинович – к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета

Расулов Додулло Тоджиддинович – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Республика Таджикистан ж Душанбе, ул. Рудаки -17. E-mail: dodullo_2010@mail.ru, тел.: (+992) 988-93-93-10.

Расулов Туйгун Миркозиевич, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного университета по туризму и предпринимательству Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. E mail: rasulov53@mail.ru

Вахмонов Бузургмехр Рахматуллоевич - Таджикский национальный университет, докторант PhD, 2-го года специальность 6D050900- финансы кафедры финансы и страхование. Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон: +992. 988009292. E-mail: manu-nuri@mail.ru

Сабирова Мавзунахон Давронджонова – ассистент кафедры бухгалтерский учет Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Худжанд. Республика Таджикистан. E-mail: mavzunaxon0194@gmail.com, Тел: +992 92 890 90 50.

Саидова Миджгона Джамшедона- Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук., старший преподаватель кафедры финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.989-12-22-28. E-mail: Saidzodamijgona91@mail.ru

Сатторов Шарифджон Амирович – докторант кафедры инженерной экономики и менеджмента, Политехнический Институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими в г. Худжанде, Республика Таджикистан. Тел.: +992929388923, E-mail: sharifjon.com@mail.ru

Сафаров Джовидон Азизмадович – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: jonik.8877@mail.ru / tel: + (992)934444857.

Сафаров Усмон Шахобиддинович – ассистент кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934067077, E-mail: safarov_usmon19@mail.ru.

Солихова Майсара Давлатовна - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры банковское дело. Республика Таджикистан, г. Душанбе, E-mail: solihovamaysara@mail.ru. Телефон: (+992) 98-515-95-95

Тагаев Бахром Шоназарович – кандидат экономических наук Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 935 38 40 55. E-mail: tagoev.87@list.ru.

Хабибуллозода Мухриддин Хабибулло Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, к.э.н., доцент кафедры «Экономическая теория и предпринимательская деятельность». Душанбе, Республика Таджикистан, Телефон: (+992)00-990-82-82. E-mail. muhriddin.050190@mail.ru

Хайёев Киймуддин Амонуллоевич - Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, докторант (PhD) кафедры экономика предприятий и предпринимательства. Куляб, Республика Таджикистан, E-mail: qiyoum1995@mail.ru. Телефон: +992 903-38-95-95

Ходжаева Заррина Салимовна – старший преподаватель кафедры финансов и налогообложения Международного университета туризма и предпринимательства

Таджикистана Адрес: 730455 ш. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. Тел: (+992)918552431, Эл. zarinaxojaeva80@mail.ru

Хусайнов Манучехр Нуруддинович- Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук., доцент, заведующий кафедры финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru

Шамсов Умарали Хафизхонович – докторант Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: umarali_shamsov@mail.ru Тел.: +992-917-17-94-84.

Шарафова Махина Джунайдуллоевна - соискатель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана, 734061, Адрес: г. Душанбе, Республика Таджикистан. тел: +992905405515 Email m_sharafova88@mail.ru

Эшбоев Джонибек Абдумаликович - преподаватель кафедры программирования факультета телекоммуникации и информационных технологий. Государственное образовательное учреждение “Худжандского государственного университета имени Б.Гафурова”. Худжанд. Республика Таджикистан, e-mail: jonibek198920@mail.ru тел: +992927687275

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш.Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад. 3. Маълумот онд ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com. 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунаҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузашта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i>	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drjab@mail.ru; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҚАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз чониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад. 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навиғӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи таъшилот
таъбу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 15.11.2023. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 19,68

«Тоҷир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
